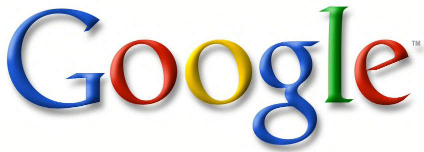

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

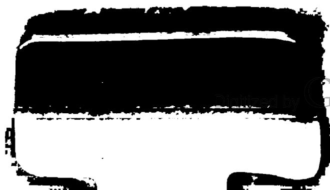
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

Digitized by Google

Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

IRODALOMTÖRTÉNETI

KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

HATODIK ÉVFOLYAM.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1896.

Digitized by Google

Budapest, 1896. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

Digitized by Google

PH 3001
I 72
v. 6

TARTALOM.

Lap

ADATTÁR.

*

713

Digitized by Google

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK.

Digitized by Google

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

HATODIK ÉVFOLYAM.

ELSŐ FÜZET.

...RARY
... 1964
... CALIFORNIA
...

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1896.

Digitized by Google

TARTALOM.

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas.*

Digitized by Google

HUSSITA EMLÉKEINK.

A XV. század egyháztörténelmének egyik legkiválóbb eseménye: a hussitaság, Magyarországot is sokáig izgalomban tartotta. Az a kapcsolat, mely az államok és az egyház közt volt s a mely az előbbieket az utóbbi akaratának mintegy végre, hajtóivá tette és viszont az egyházi ügyekre nagy hatást biztosított nekik, az általános felfogás vallásossága, politikai érdekek, a papság hanyatlása, de részben a nemzeti érzés ereje is táplálták a mozgalmat. Általán a tünemény a reactio jellemét viselte, midőn a bűnös papot a szentségek kiszolgáltatásából, az egyházat a földi javak birásából kizárta, a papok egyenlőségét hangoztatta, s midőn felszólalt a gazdag és romlott papság ellen, mint minden forradalmi irányzat, a népre támaszkodott és nemzeti nyelvű liturgiát követelt.

Magyarországon 1430-ig annyi hussita volt már, hogy a Szakolczától Nagyszombatig terjedő vidéket jobbára ilyennek lehetett mondani. Délen, írott adatok szerint, az áramlat a Szerémségből indúlt ki. Kamenicz polgárai bizonyos Balázs nevű fiatal embert, ki nagyon tanulékony vala, iskolázni küldtek, azzal az igérettel, hogy, ha érdemes lesz rá, a kameniczi plébániát neki adják. Balázs Prágába ment, s »ott emberi bölcsességgel megrakodván és a hussiták eretnekségének ördögi gonoszságával rozsdásodván, némely társaival Pannoniába s hazájába, Kameniczre visszatérvén, ezek ott a hussitaságot, mint később Balázs mester magát a hitnyomozó előtt mentegette, elhintegették.« [1]

Az új tan azonban másutt is annyira hódított, hogy a hussiták 1436 körűl már nemcsak Csanád, hanem Várad és Erdély egyházmegyéiben is elszaporodtak.[2]

[1] Szalkay Balázs Krónikája. Régi Magyar Nyelvemlékek. Buda. 1838. XXIII. l.

[2] Fejér, Cod. Dipl. X. VII. 814. l.

Digitized by Google

A dolgok ezen állapotában lép elénk *Jacobus de Marchia*, a hírhedt inquisitor. Az egyszerű olasz minorita a 30-as évek elején érkezett a bosnyák provincziába, hol csakhamar vicariusságra emelkedett a fojniczai zárdában. 1436-ban már Magyarország és Ausztria inquisitorává nevezte ki IV. Jenő pápa. Ez XI. Cal. Septembres, aug. 22-én történt, s ugyanazon év vége felé az esztergomi érsek, deczember 4-én a kalocsai káptalan már nagy dicséretekkel halmozza el buzgó működéseért. János, váradi püspök meghívta megyéjébe, sürgette érkezését a bácsi vicarius, sőt Lépes György, erdélyi püspök is kéré, menne segítségére s irtaná ki amaz elveteműlt hussita eretnekeket, »kik rühes juhok módjára már Moldvából is jöttek az ép és igaz nyáj megrontására.«[1]

Jakab megjelent mindenütt és ritka buzgalommal végezte éppen nem kellemes és köztetszésű hivatalát. Noha, mint a kalocsai káptalannak levele kiemeli, nem egyszer élete is koczkán forgott: »az ország sok más részeit megjárván, Isten segítségével az ő egyházának bőséges gyümölcsöket szedett. Mert mind papi, mind világi eretnekeket nagy számmal födöze föl, és amaz eretnekeknek önön vallomásukból alapos vizsgálat útján meggyőződött, hogy némelyek erdőkben, mások pinczékben, malmokban, kőlyukakban és földalatti helyeken szentségtelenítették az isteni dolgokat, és az oltári szentséget s Krisztus vérét kiszurkolt csutorákban nyakukba akasztva és hasonló bűnös módon czipelék s főképen az éj csöndjében efféle szentségtelen helyekre vonúlva, Krisztus urunk vérét, fájdalom, magukra és ruházatukra is kiöntözték, hogy sokszor sarujokra is lefolyt és a földre is lecsurgott. Más, a kath. hittel ellenkező nem jelentéktelen bűnöket is nyilván kitudakolt, az eretnekekre bölcs határozatokkal méltó büntetést mére, s így mind őket magukat, mind követőiket annyira megtörte és a mondott bűnöket Isten igéjének szent hirdetésével s egyéb alkalmas eszközökkel úgy kigyomlálta, hogy a nevezett egyházmegye immár megszabadúlt az ördög bilincseitől.«[2]

»Ha Szentséged épen Jakab testvér személye által szintoly gyorsan, mint üdvösen nem gondoskodott volna egyházmegyénkről: az eretnekek, mint maguk megvallották, már fegyverre keltek és a főpapok és papjaik élete ellen törtek volna.«[3]

[1] Wadding. Annales Minor. Tom. X. p. 270—272.
[2] Fridrich, Historia Provinciae Hung. Ord. Minor. Kassa, 1759. pag. 8—9.
[3] U. o. 8. lap.

Digitized by Google

Jakab eljárására némi fényt árasztanak Szalkay Balázs adatai is, melyek szerint »ezen inkviziczió alkalmával Jakab Kameniczbe, a Duna két partján fekvő városokba és falvakba érkezvén, ott sok hussita eretneket megtérített, sírjából kiásatott és elégettetett. Ez alkalommal Balázs mester, kameniczi pap is megszökött, s Bácsba menvén, hol nagyprépost vala, megjavúlt és dicséretesen élte le hátralevő napjait. Ugyane Frater Jakab a szent-mártoni plebánus által kiásatott egy holtat s megégettette s hasonlókép számos halottat Kamenicz környékén. Szintúgy a *bukini plebánost* és ugyanott más megholtakat.« [1]

Az itt említett bukini plebános nehezen egyazon személy ama Bálint nevű *bukini plebánossal,* kit *Wadding* szerint [2] Jakab három társával együtt vétkesnek találván, János kameniczi bíró kezébe adott. A bűnösöket társaik — egy másik Bálint az élükön — fegyveres rohammal kiszabadították és János, kalocsai érsek, kinek a dolog tudtára lett, három tanú vallomására az ártatlannak hitt Bálint kiszabadítását helybenhagyta. Jakab a királyhoz fordúlt elégtételért, ki 1439. augusztus havában ki is fejezte nemtetszését s János érseket gondosabb vigyázásra intette. [3]

»Akkoron — írja Szalkay krónistája — két deák ember ugyanazon Kamenicz városából, tudniaillik Tamás és Bálint, némely eszelős emberekkel és asszonyállatokkal összebeszélvén, éjnek idején megszöktek és Moldovába mentek, hol ama két pap a mondott eretnekséget tovább terjesztvén, mind a két szövetség írásait magyar nyelvre fordították. Mennyi és mekkora eretnekség vagyon pedig ebben, a mint én is olvastam; ezvilági ember el sem számlálhatja .... mivelhogy ezt a szólást is: spiritus sanctus, így fordították: zent zelleth.« — »Tunc etiam duo *literati* de eadem Kamenest *viest* Thomas et Valentinus cum quibusdam hominibus insanis, et mulierculis consilio inito nocte recedentes ad Regnum Moldavae intraverunt, ubi iidem duo *Clerici* Haeresim praedictam seminantes utriusque testamenti scripta in Hungaricum idioma transtulerunt, quot ergo et quanta in eis apparet Haeresis sicut et ego legi: nemo hominum numerari possit ... nam et istam dictionem spiritus sanctus exposuerunt sic; zent

[1] Régi M. Nyelvemlékek, I. k. XXIII. l.
[2] XI. k. 10. l.
[3] Régi M. Nyelvemlékek, I. k. XXVI—XXVII. l.

Digitized by Google

zelleth.«[1] — Bálint csakhamar elhagyta társait. Törökországba ment tanait hirdetni, miért is a szultán megnyúzatta; Tamás ott maradt hívei közt, hogy tanítójuk legyen.[2]

Döbrentei észreveszi, hogy a kiszabadított bukini plébános és a felásott egy és ugyanaz. Lehet, a zendűlés után nem élt sokáig, s az inquisitor János érseknek kudarcza után a szerencsétlennek porain állt boszút. Épen nem lehetetlen, hogy »ama másik Bálint«, kit János védelmébe vett, a szabadító, ki a rövid időre vele szemben tehetetlenné vált Jakab miatt bátorságban volt, most megrettenve, híveivel menekülés után látott s egy a mi szentírás-fordítónkkal.[3]

János érsek, kinek egyházmegyéje annyit köszönt Jakabnak, különös ok nélkül aligha ragadtatta magát szembe a hatalmas inquisitorral, ennyi bizonyos. Ha Bálint világi pap, — s ez éppen nem lehetetlen, számba véve, hogy Szalkay krónistája sehol sem említ frater Valentinust, se frater Thomast, hanem következetesen »literatus«-oknak és »clericus«-oknak írja őket, ez utóbbi pedig épen nem jelöl oly határozottan »növendék-pap«-ot, mint Döbrentei gondolja,[4] a dolgot még legjobban lehetne magyarázni. Az érsek bizonyára nem örvendhetettt papjai üldözésén annak ***a barátnak*** a részéről, kit már a haragra gerjedt pécsi papság is kiűzött megyéjéből.[5] Lehet, hogy Bálint mesternek egykori prágai iskolatársai közé tartozott, azokhoz, kikkel Blasius az inquisitor előtt mentegetőzött volt, mint tanúlt ember nagyobb becsületben állt nála s közbelépésének ez volt az oka.

A menekűlők Moldovába siettek. Hitfelek fogadták őket, magyar hussiták, kik majdnem két tized óta vándorolgattak ki hazájukból. E vándorlás már 1420. táján megkezdődött és Mátyás idejében is folyt. Több mint 60 magyar hussíta falu és mezőváros keletkezett ily módon, melyekben — mint Bandini Márk minorita, Bulgária érseke és Moldva helyettes püspöke írja[6] —

[1] Régi M. Nyelvemlékek, I. k. XXIII. l.

[2] U. o. XXIII. l.

[3] *Wadding* ezen »alter Valentinus«-t *sartor*-nak írja. De a hibát sejtette már *Katona* is, Hist. Eccl. Coloc. P. I. pag. 1. és *sacerdos*-ra gondolt, s a contextus csakugyan erre is vall.

[4] R. M. Nyelveml. I. k. XXVII. l.

[5] Régi M. Nyelv eml. I. k. XXVI. l.

[6] Régi M. Nyelveml. I. k. XXXII—XXXIII. l.

Digitized by Google

még a XVII. században is magyar nyelven folyt a mise és vesperás.

A nemzeti nyelv emez egyházi kultuszának eredményeűl kell tekintenünk Tamás és Bálint magyar bibliafordítását is, az elsőt, mely e részben az utókorra eljutott.

Fejérváry Miklós, egy lelkes ifjú, 1834-ben arról tudósította az akademia elnökét, hogy Münchenben, a kir. könyvtárban 1466-ból való becses magyar codexre akadt. A következő évben, a nádor közbenjárására, már itthon volt a kincs. Majd a nádor bécsi utazása miatt Bécsbe vitték, hol Jászay Pál hat hónapi erős munkával lemásolta. A dolgozat 1836. augusztusában már a magyar tudós társaság elé volt terjesztve.

Az emlék kora és kelte nem okozott fejtörést. 108. levelének sarkán ékes piros betűkkel ott állt a megjegyzés: »E könv meguegeztetet Nemeti Györgynek Hensel Emre fiának keze miat, Moldouaban, Tathros varoſaban Vr születetének Ezer negy zaz hatuan hatod eztendeieben.«

Még előbbb, 1799-ben Denis Mihály, bécsi udvari könyvtárőr [1] egy szintén magyar codexet ismertetett, mely az akkori magyar tudományosság képviselőinek figyelmét a legnagyobb mértékben magára vonta. Sokat foglalkoznak vele; de kellő eredmény nélkül. Végül előkerűlnek: az 1466-diki kézirat és a Szalkay Balázs-féle adatok. Döbrentei látja, hogy Németi György másolata az evangeliumokról s az eredeti bécsi codex a kis prófétákkal, sajátos régi szavaikban, nyelvi sajátosságaikban teljesen egyeznek s alapjokban ugyanazon munkásságnak termékei. Tatros és Moldva és a minkettőben egyformán előforduló »zent zelleth« [2] Tamás és Bálint papokra és új hazájokra utal; Marchiai Jakab és Németi György ideje szinte feltételezik egymást. Az ítélet nem nehéz: Döbrentei a Régi Magyar Nyelvemlékek első kötetében, 1838-ban, kimondja, hogy a Müncheni és Bécsi codex nem egyéb, mint Tamás és Bálint fordítása.

Döbrentei a bécsi codex költét tudvalevőleg 1437—1441 közé helyezte.[3] Ámde Békesi Emil [4] kimutatta, hogy a Jászai-

[1] Codices Manuscripti theologici bibliothecae palatinae vindobonensis, II. k. I. r. 68 -69. l.

[2] V. ö. Régi M. Nyelveml. I. k. XXXVII—XXXIX. l.

[3] Régi M. Nyelveml. III. k. *»Észrevételek.«* IV. l.

[4] Uj Magyar Sion, XI. évf. 1—14. és 200—209. l.

Digitized by Google

codex kalendáriuma, mely pedig nyelvi sajátságai szerint az eredeti munkához tartozott és a melyhez Németi György nem is értett: 1416-diki keletet árul el. Ha ez áll, akkor lehetetlen, hogy Tamás és Bálint papok legalább is ne ebben az esztendőben s még magyar földön láttak legyen dícséretes munkájokhoz.

Híveik, utódaik gondoskodtak irataik másolásáról. Igy készült el Németi György kézirata, négy évvel utóbb, hogy Mátyás a Huss vallásának követőit itthonn jószágvesztéssel sujtotta,[1] a moldvai, akkor javában virágzó magyarságnak egyik kies pontján: az ojtozi szoroson kimenő úton, Tatros mezővárosában. Ezeket a csoportokat, mint legfőbb kötelék, a kultusz nemzeti nyelve, az édes anyanyelv lelkesíti és tartja össze. »Fermentum illius temporis est«, mondja Bandini Márk moldvai helyettes püspök tudósitása X. Incze pápához: »quod Hussiani ungarica lingua sacrum et vesperas hucusque cantent.« Magyar bibliáról, mely »ritkaság«-nál egyéb akar lenni, azidétt csak náluk lehet szó. A katholikusok megelégedtek néhány töredék lefordításával, mire az evangeliumi szakaszokban, a prédikáczióknál szükségök volt; a papok olvasták a hivatalos szöveget: a Vulgátát, azok se mindnyájan. A kritikai szellem, mely a tiszta és hamisítatlan szent szövegekért sovárog, még jóval utóbb sem volt nálunk közönséges, a valódi szent iratokat codexeinkben még jóval utóbb sem találjuk az apokrifáktól élesen elkülönítve.

A két hussita-codex mellé idő folytával még egy emlék csatlakozott. Néhai Apor Péter birtokából, Erdélyből, breviár-szerű könyv került napvilágra, melyet a nyelvészek már elég korán »a Bécsi és Müncheni Codexben fönmaradt bibliafordítás töredékének« tekintettek.[2] Valóban a codex írásmódjában több egyezés mutatkozik; a *k* gyakran *c*-vel, az *sz* *ſc*-vel, a *cs* *L* alakkal, az *ö* farkas *o*-val, a szóvégi *tt* egyszerűen *t*-vel van írva; van egy sereg régi szava, melyek épen a Bécsi és Müncheni codexeket jellemzik, mint forbatlat, rűtet, monnal, belendezkedni, szellet, onszollat, poreit, heiuc, lelemés, elhimt, foszlat, oszlat, öröklet, vépés, himlet, rezzeszt, irelkedet, stb. De a mi legfőbb: ott van végűl a codex 126—127. lapján a »Magnificat«, a 127—128-on a »Benedictus« és a »Nunc dimittis« cz. pár vers; megannyi Lukács evangeliumából véve: pár betű eltéréssel a Müncheni

[1] 1462-diki II. tvczikk 13. §.
[2] Simonyi, A magyar nyelv, I. 169. l. Zolnai, Nyelvemlékeink, 112. l.

Digitized by Google

codex legsajátosabb szövegével, sőt orthographiájával, mindössze ezt a veszedelmes, haeretikus szót: »szelletöm«, helyettesítvén »lelkem«-mel.

Semmi kétség többé: az Apor-codexnek 1—122. lapja, a zsoltárkönyvnek kétharmadával (az 56—150. zsoltárral) a Tamás és Bálint munkájának másolata.

Költének idejét azonban ép oly kevéssé lehet biztosan meghatározni, mint viszontagságait. Volf az írás karakterét véve alapúl, »a XV. század második felére, de a századnak inkább végére, mint közepére« teszi eredetét,[1] mások idébb gondolják.[2]

Annyi bizonyos, a könyv breviár jellegű és szerzetes használatra készűlt. Zsoltár-beosztása teljesen egyezett a *Döbrentei-*, *Keszthelyi-* és *Kulcsár*-codexekével, melyek szintén vigiliásokra, »eyi vigazat«-okra, nocturnusokra szakadnak. A vasárnapi zsolozsma éji vigyázatában elmondották az 1—25., a hétfőiben a 26—37., a keddiben a 38—51., a szerdaiban az 52—67., a csütörtökiben a 68—79., a péntekiben a 80—96., a szombatiban a 97—108. zsoltárt. A 109—150. zsoltárok a vecsernyére maradtak: a primán az 53., 97., 98. zsoltárt, erre Athanasius hitvallását kellett imádkozni; a tertiát a 118. zsoltár 33—80., a sextát ugyanezen zsoltár 81—128., s a nónát 129—176. versei alkották.

A gyűjteményt, Tamás és Bálint szövegéből, eredetileg valami szerzetes írhatta össze, még pedig — ha Volf dátumát elfogadjuk, — minden valószinüség szerint Moldvában, hol a két menekűlőtől használt nyelv, mint a liturgia és szentiratok nyelve, sokáig tenyészhetett; — s tán épen a ferencziek szigorúbb rendtartású ágához tartozott, mely Moldvában a katholikus egyháznak szinte egyedűli őrsége volt és ama vidéken a XVI. század közepéig főkép magyar emberekből állott.[3] — A becses kéziratokról, láttuk, először is Szalkai Balázs, egy minorita és egyszersmind 1420. körűl a bosnyák vikáriának feje[4] útján értesűlünk, s az ő feljegyzéseinek névtelen folytatója, ki krónikáját az 1624-ik esztendővel zárja, tehát a XVII. század elején élt, még látott, ha látott, amolyan »zent zelleth«es szöveget. Tamás és Bálint művei szinte folyton a cseribarátok körűl forognak, kik a moldvai terri-

[1] Nyelvemléktár, VIII. k. XXXVI. l.
[2] Simonyi, A magyar nyelv, I. k. 168. l.
[3] Bandini, i. h.
[4] Fridrich, i. m. pag. 5.

Digitized by Google

toriumot teljesen a sajátjoknak tekintették. Valóban semmi sincsen, mi a másolatot máshoz és nem ő hozzájok fűzné.

Idővel az akkor még teljes, ma már elején csonka codex Magyarországba került, valamely (mint látszik: klarissza) kolostorba, hol újabb részeket irogattak hozzá. Világosan megtetszik ez az orthographiából és az új részek tartalmából. A régi kezet a 134. lapon új váltja föl, melytől a tollat a 147. laptól kezdve ismét más, 3-ik kéz veszi át, folytatván az írást a 157. lapig, hol megint a 2. kézzel találkozunk.

Semmi kétség ezek után: a 2. és 3. számú írónak egy helyen kellett tartózkodnia, s ez a hely ismét okvetlen női szerzet volt. Valóban, a 3. író nemcsak »zerzethwnknek regy fokáffá«-ról beszél, de cantrixokat és fejedelemasszonyt is emleget, kik a holtak officiumát végezik.[1] — Másrészt bizonyos, hogy az első íróval egyikök sem érintkezhetett. Helyesírások teljességgel új, sőt a 2. kéz a Magnificat-ot, Benedictus-t, Nunk dimıttıs-t, melyeket az 1. kéz Tamás és Bálint szövegéből merített, munkájának szinte mindjárt az elején, újra leírta, *más, újabb* könyvből, bizonyára, mint a saját szerzetházából ismerte.

A buzgalommal indúlt fordításból ez a codex az egyedűli emlék, mely Magyarország határain belűl talált megállapodást. Az ó-testamentomi gyűjtemény ismeretlen útakon Bécsbe vándorolt; az evangéliumos könyv, nem egészen száz esztendős korában, mint a Máté első lapján levő jegyzés mutatja, a jeles orientalista és biblicus tudós, Widmanstadius Albert János pozsonyi, mások szerint regensburgi kanonok birtokába jut s még 1575 előtt a müncheni herczegi könyvtárba kerül. A zsoltárok itt akadtak meg, Imecsfalván, a Székely Nemzeti Muzeumban.

A három fordítás nemcsak mint nyelvemlék érdekes. Bevilágítanak a magyar hussitaság életébe, világosabbá teszik, jellemzik az új áramlatot, melynek, láttuk, »fermentum«-a, kovásza első sorban a nemzeti, az édes anyanyelv. A nép előtt ennek saját nyelvén szólal meg az Isten szava; a közimádságból eltűnik a rá nézve értelmetlen latinság. Az emberek azt hiszik, most már tisztán látnak, az üdvösség forrása tisztán érinti ajkokat. Vegyük ehhez a kor papságának romlottságát és a sokaság elégedetlenségét. A tömeg azt beszéli róluk, hogy »ezek semmit sem dol-

[1] A 147. és kk. ll.

Digitized by Google

goznak és mindenünket megeszik.«[1] Azt mondják, hogy dölyfösek, kegyetlenek, vérengzők, fukarok, istentelenek, simoniakusok, naplopók, farizeusok voltak; házaikban ágyasokat tartottak, mást sem tettek, csak ettek-ittak és nem féltek semmitől, csupán — e szegénységtől.[2] — A kik ekképen gondolkoztak a papságról, azoknak kevés kellett, hogy azokhoz pártoljanak, kik következő módon beszéltek hozzájok: Semmi szükségtek a bűnös papokra. Ki kell venni a szentséget a gonoszok kezéből. Egy tiszta »paraszt« kéz méltóbban érinti az Úr testét, mint egy bemocskolt szentelt kéz. Mi szükségtek többé a gonoszok imáira, szertartásaira, melyeket nem is értetek? Mi szükségtek azokra, kik az oltári szentségnek felét ellopván tőletek, magoknak tartják? »Minden keresztény nek, férfinak és nőnek, öregnek és fiatalnak szorgosan kell tanúlnia az új szövetséget, mert tekintélylyel van tele és nyitva áll az egyszerü emberek értelme előtt is azokban a pontokban, melyek legszükségesebbek az üdvösségre... Ne féljen hát az egyszerű ember sem a biblia szövegének vizsgálásától... És egy pap se dicsekedjék a szentírás valódi értelmével«, irta Wycleff.

Képzeljük el ezt a népet, midőn bujkálva, az éj csöndjében, mint az őskeresztények, vezetője ajkáról az »írást« a saját nyelvén hallja, vagy a zsoltárok szavával könyörög az Istenhez. Hiába üldözik: az üldözés nem alkalmas eszmék, tanok elnyomására, csupán terjesztésére. A holtakat föl lehet ásatni, hamvaikat szétszórhatják a levegőbe: de az emberi természet mindig elundorodott a vandalizmustól, a tömeg fél és gyűlöl, a buzgóbbak vándorbotot fognak kezökbe, Ruth hűségével, Judith hősiességével, a Makabeusok vértanu példájával, Eleazár állhatatosságával biztatják egymást és a számkivetésben a biblia számkivetett népének sóhajaival vigasztalódnak. Az a nyelv, a melyen mindezt bírják, lehet darabos, nehézkes, kezdetleges, sőt rideg; de ők buzgóságukban érzik az »ige« isteni erejét, varázsát, s a fordítás idegenszerűségei, szokatlanságai csak növelik a lelkök előtt megnyilatkozó új világ hatását.

Nézzük csak kissé a ránk hagyott szövegeket. Annyi bizonyos, hogy Tamás és Bálint aligha akarták az egész szentírást lefordítani, legalább egyelőre. A könyvek sorrendje a Bécsi codex-

[1] Pelbárt, De Tempore, p. estiv. s. XX. J.
[2] Galeotti, De dict. et fact. Math. r. c. XI.

Digitized by Google

ben maga is meggyőzheti e részt a kutatót, annyira eklektív eljárásra vall, s még jobban a Makabeusok könyvéből való válogatás. A sort Ruth idyllje nyitja meg, aztán folytatja a »mulier fortis«, Judith, majd Eszter története, ki a számkivetésben dicsőíté meg Izrael fejét; a Makabeusoknak II. könyvéből ki van szemelve a VII. fejezet: a hitéhez ragaszkodó hét testvérnek és hőslelkű anyjoknak martyromsága, majd a VI. fejezetnek a 18. verstől kezdődő fele: az agg Eleázár halála. Következnek a próféták, ezek közül is: a nemzeti fájdalom, a számkivetés nemzedéke: Baruch, Babylon kietlenében könyörögvén: »Fordeitassék el te haragod mitőlünk, mert kevesen hagyattattunk meg a nemzetek között, hova minket elhimtettél«, s jósolván lelkesedve: »Környül nézzed te magadat Jeruzsálem napkeletre és lássad (a) teneked jövő vígaságot; mert íme jőnek te fiaid, kiket elvesztettél.« Ott van Dánielnek, a hetven éves számkivetés hősének könyve Nabukodonozor álmával, a három zsidó ífjú történetével, a Zsuzsánna históriájával; Oseás, tizenegy társával, az úgynevezett kis prófétákkal. Csaknem kivétel nélkül az Úr büntetésének, fogságnak, számkivetésnek hirdetői; de a melyből Isten egykor megszabadítja az ő népét. Ezeket a részeket válogatták ki. Nem a honfoglaló, a virágzó, egységes zsidó nemzet emlékén csüngöttek; a megoszlottén, a bűneiért számkivetettén, a Babylon fűzei alatt vezeklőén. Azzal enyhűltek, azzal kiáltottak az elhagyott »Jeruzsálem« felé; szavaival imádkoztak és bizakodtak az ő istenökben, ki »veti« — erősekké teszi — lábaikat, mint a szarvasokét, »és viszen engemet én magasságimra psalmosokban éneklőt.«

Taine szavaival szólván: a szentírásnak és a közimáknak a nép nyelvére való fordítása már magában véve kész forradalom vala. A sokaság maga fogott a szövegek magyarázásához, az egyház tekintélye mindenfelé megingott vagy hátrább szorúlt, és nemcsak a külső egység, de a hit egysége is hatalmas csorbákat szenvedett.

Magyarország azonban még csak igen kevéssé volt a forradalmak földje. A wikleffianus és huszita áramlat kisebb-nagyobb zajjal elvonúlt mellette és fölötte, hatása azonban, külsőkép legalább, szórványosan mutatkozott a szellemi életben.

A vázoltakon kívül mindössze az erdélyi részekben történtek némely félénk kísérletek a nemzeti nyelv érdekében, az egyháznak némi megriasztásával, hol néhai Demetrius de Mancia püspök

Digitized by Google

idejében, sőt itt-ott még előbb is, a papok egy része a keresztség, bérmálás, oltári szentség kiszolgáltatásánál és a házasságkötések alkalmával a magyar nyelvet használta. Most, 1476 körűl azzal a kéréssel fordúltak Geréb Lászlóhoz, az akkori gyulafehérvári püspökhöz, hogy az abbahagyott régi jó szokást állítsa vissza. A püspök megijedt, vonakodott, azonban Mátyás maga is pártolta a mozgalmat, és az egyházfő kénytelen volt engedni. Az ide vonatkozó oklevél 1478-ból, Pozsonyból van keltezve. Látjuk belőle, hogy Geréb körűltekintő óvatos ember volt. Ő, írja, részben a király ő felsége kívánságára, ki ez ügyet az ország főpapjaival a napokban tárgyalta, egy perczig sem haboznék eme kérelemnek és kívánságnak rögtön megfelelni, »ha nem gátolná az, hogy a lelkipásztori Agendának egyáltalán semmiféle authentikus és püspöki jóváhagyással megerősített magyar fordítása nem létezik.« — »Ti is tudjátok, — folytatja a gyulafehérvári káptalanhoz, — hogy a római szentséges anyaszentegyházban és az ő szent tanításában a szent canonoknak hibás magyarázata és fordítása akárhányszor mily nagy szakadásokat támasztott. Mindemellett, mivel engedelmesség igaz szándékával és az Isten és anyaszentegyház dicsőségének öregbítésére törekvő emberek kívánságát nem illik megtagadni, tehát jelen levelünkkel megbízunk benneteket, atyánkfiai, válaszszatok egy vagy két testvért magatok közűl, hogy addig is, a míg a királyi felség bennünket (a zsinatról) haza bocsát, fogjanak hozzá eme fordításhoz és aztán a megtökéllett munkát nekünk megvizsgálás és megerősítés végett nyujtsák be. Közben azonban minden archidiakonus szorgossággal vigyázni fog, hogy hivatalának területén senki a szentségek kiszolgáltatása körűl a szent canonokkal és az általános szabályokkal ellenkező dolgokat ne műveljen.«

Mi lett az ügynek a vége, ismeretlen. Az esztergomi »Obsequiale«, mely 1496-tól 1525-ig hat kiadást ért, sőt ennek Oláh Miklóstól 1560-ban eszközölt kiadása is, teljesen latin, és csak Telegdy Miklós pécsi püspöknek 1583-ban közrebocsátott »Agendarius«-ába tört be a nemzeti nyelv. Olyan rituale-maradványunk azonban, mely a szentségek feladásának imáit teljesen magyarúl tartalmazná, nyomtatva egy sincs, kéziratban is csupán egyetlen jutott ránk, az, a melyet, mint látszik, Mossóczy Zakariás, tinnini, utóbb váczi püspök a XVI. század hetvenes éveiben készített.[1]

[1] V. ö. Irodtört. Közl. V. k. 65. és kk. ll.

Digitized by Google

A magyar állami és egyházi hatalomnak gondja volt rá, hogy a hussitaságból Magyarországon conflagratio ne legyen. Legtöbbet azonban a viszonyok. Mátyás fényes kora nem volt alkalmas vallási kavargásokra; hiányoztak a politikai zavarok, a társadalomnak ziláltsága, a viszonyok züllöttsége. A magyar elem sokkal inkább gyűlölte a neki sok bajt okozott »zsebrák« szomszédokat, hogysem a sokszor nagyon is fontos szolgálatokat tett katholiczizmust érettök vagy tanaikért megtagadhatta volna. Maga szabadon élt, használhatta nyelvét, a mint akarta, s becsülte az egyházat, a latint, melyet a műveltség beszédéűl tekintett. Nevette a vallásos rajongást, melyre sohasem volt hajlandó, s a hatóság erélyes föllépése vagy fölvilágosítása után józanúl visszatért a régi útra, mely kényelmesebb is volt, biztosnak is látszott előtte. Végül ne feledjük: a magyar társadalom aránylag messze volt Prágától, s az új áramlat sokkal kevesebb »apostol«-lal rendelkezett, hogy sem a központtól nyert tüzet nagyobb erővel terjeszthette volna. Hatása, új tűzhelyeitől, mind csöndesebbé vált, noha meg nem szűnt teljesen, és előkészitőűl szolgált a reformáczióhoz.

Horváth Cyrill.

Digitized by Google

AENEAS SYLVIUS »DE DUOBUS AMANTIBUS«-ÁNAK MAGYAR ÁTDOLGOZÓI.

A nagy humanista szerelmi regénye széles olvasottságnak örvendett az egész Európában. Magát az eredeti latin szöveget is számtalanszor lemásolták s az incunabulumok közt is 1500-ig 27-szer fordúl elő.

Fordítói is csakhamar nagy számmal akadtak német, franczia és olasz nyelven; és más elbeszélések forrásául is gyakran fölhasználták.

Nem csoda hát, ha a magyar költők figyelmét is megragadta s versekbe szedetvén a »szép historia«, több kiadásban forgott közkézen. Lefordítására tudtunkkal két költő vállalkozott, kiknek korát azonban évszázadok és e századok különböző izlése választotta el.

E fordítók egyike a »*pataki névtelen,*«[1] ki 1577-ben végezte be művét; a másika egy szerencsétlen sorsu kálvinista pap; *csenkeszfai Poóts András.*[2] Ez utóbbi a XVIII. sz. végén, 1787-ben fejezte be regényét. Érdekes, hogy mindkét írónk versben dolgozta át. De lássuk őket egyenkint.

I.

A »pataki névtelen.«

Daczára *Aeneas Sylvius* nagy nevének, daczára a magyar átdolgozás XVI.—XVII. századi nagy olvasottságának s daczára annak, hogy épen *Szilády Áron* a »pataki névtelent« oly nagy költői egyéniséggel azonosította, mint *Balassi Bálint* és nyiltan fölhívta irodalomtörténészeink figyelmét a plausibilis föltevés támadására, vagy támogatására: mégis elég különös, hogy irodalmi

[1] L. »Gyarmathi Balassa Bálint költeményei.« Szilády Áron II. kiadás. Bpest. 1879. 171—234. l. »Eurialusnak és Lucretiának szép historiája, melyben megirattatik egymáshoz való nagy szerelmök, mely szerelemből végre Lucretiának következék szörnyű halála.«

[2] L. »Csenkeszfai Poóts András ifjui versei Pozsonyban és Komáromban 1791.« Átdolgozásának czime: »Senai Lukrétzia, kinek törvénytelen életét' s példás halálát Aeneas Sylvius irásaiból magyar versekbe szedte egy L. (=liber) Baronissa' parancsolatjára és most világ« eleibe is botsátotta csenkeszfai Poóts András.«

Digitized by Google

szempontból behatóbban nagyon kevesen foglalkoztak, úgy a Balassi szerzőségével, mint általában magával a magyar verses elbeszéléssel.[1] Pedig nemcsak hogy semmivel sem áll hátrább e kor többi hasonnemű költői dolgozatainak regényes, szerelmi történeteinél, de a szenvedély erőteljes festése, számos megkapó lyrai részlete, sok helyt a kidolgozás átlátszó tömörsége és irályát általánosságban jellemző velős rövidsége, irodalmunk e korszakának egyik legkiválóbb alkotásává teszik, sőt épen e tulajdonságai számos részletét még az eredetinek is fölébe emelik.

Hogy oly kevesen foglalkoztak vele s többi társai mellett oly csekély méltánylásban részesül még ma is s épen a legújabb és eddig még legterjedelmesebb irodalomtörténetünkben is, annak oka a feladat nehézségében áll.

Szilády fölvetette az eszmét, hogy a pataki névtelen nem más mint *Balassi Bálint*.[2] Következtetéseit belső okokra: főként a költemény egyes részletei és Balassi lyrája közti feltünő hasonlatosságokra alapítja A külső körülményeket inkább csak összeegyeztetni törekszik e következtetésével. A kérdéses sorok, melyek az ismeretlen szerzőnek a »pataki« nevet adták s Sziládynak a Balassi szerzőségét juttatták eszébe, így hangzanak:

»Mikoron irnának másfél ezer után hetvenhét esztendőben,
Aeneas Sylvius írásából szerzék ez éneket versekben,
Bodrog vize mellett Patak városában, az úr gombos kertjében.«

És valóban, látva »a nyelvnek Balassiéval közös sajátságait, a feldolgozás módját, a szerelemnek egyező hangú tolmácsolását és az eszmék közösségét,« látva a Balassi költeményeiből s a szép historia egyes részeiből idézett parallel helyek közti rokonságot, melyekre már Szilády is fölhívta a figyelmet s számukat Matirkó is megszaporította néhánynyal; szinte nehéz megválnunk attól a gondolattól, hogy Balassi az Eurialus és Lucretia szerzője. Azonban *Illésy* közlése[3] csaknem teljes hitelességgel megtagadja e föltevést. Illésy ugyanis a királyi könyvekből a Balassi hűségi esküjét teszi közzé s ebből kitűnik, hogy ő az előző évet Lengyelországban töltötte és ez év nem lehet más, mint az 1577-iki, vagyis épen az, a melyről a verses regény keltezve van. Ugyancsak Illésy azt is kérdesessé teszi: vajon Balassi és a Dobó család között fennálló s már ekkor is nagyon feszült viszony mellett egyáltalában tölthetett-e huzamosabb időt a Dobók pataki várában?

Illésy tehát ez irányból, a Balassi személyéről, a vizsgálódást egészen eltereli. A többször említett rokon helyek miatt lehetne ugyan még most is ragaszkodni Balassihoz, lehetne megtámadni

[1] Sziládyn kivül még *ifj. Matirkó Bertalan* foglalkozott bővebben e kérdéssel, »Eurialus és Lucretia a magyar irodalomban« czímű tanulmányában. L. Egy. Phil. Közlöny. 1890. 644. és 769. ll.

[2] L. »Gyarmathi Balassa Bálint költeményei« stb. 335. s köv. lap.

[3] Irodalomtörténeti közlemények 1895. 192. s köv. lap.

Digitized by Google

Illési okoskodását, de már ez az elmének valóban minden reális alap nélküli szellemes játéka lehetne csupán . . .

Mert igaz ugyan, hogy az esküttételi okmányból a dátum teljesen hiányzik, de azok év szerint vannak bejegyezve s mindenik lapra rá van írva az illető év s így a Balassi esküjének idejét is egész biztossággal megállapíthatjuk . . . Lehetne a költeményben levő datum pontosságát tagadni. De még ekkor is ott marad az, hogy Patakon végezte munkáját a költő, a ki, ha Balassiról van szó, ott ez időkben egyáltalában meg sem fordúlhatott.

Könnyelműség volna, tényeket, adatokat tagadni azért, hogy egy föltevést megvédelmezzünk.

De merre forduljunk tehát? Valóban teljes a bizonytalanság, a melyben nyomra csak az a szerencsés véletlen vezethet, mely nekünk Balassit, a szerelmi lyrikust is felfedezte.

Gondolhatnánk valamelyik pataki lelkészre. De a tények itt is csak mást mondanak. E föltevésnek ugyanis csak akkor volna némi valószínűsége, ha ugyanazon időben S.-Patakon működő lelkész egyuttal irodalommal is foglalkozott volna. Ugy de Sárospataknak papja 1564—1590. a hírneves *Kopácsi Istvánnak* veje, *Czeglédi Ferencz* volt, a ki irodalommal egyáltalában nem foglalkozott.[1]

A várúrnak magának is volt bizonyára udvari papja. De ez irányban is csak sötétben való tapogatózás volna kutató munkánk.

Tekintve a kor elfogult egyházias irányát, visszagondolva arra a szenvedélyes gyűlöletre, melylyel különösen prot. papságunk valóságos kiirtására törekedett a szerelmi költészetnek s mely csaknem teljesen sikerült is neki: nem tartjuk valószínűnek, hogy ez átdolgozás papi jellegű ember munkája lehessen. S miután világi uraink is jobbára ily nevelés és ily papi befolyás alatt állottak, de különösen mivel Balassi előtt egyébképen is szokatlan vala a lantpengetés főuraink között: a valósághoz sokkal közelebb esik azon feltevés, hogy »Eurialusnak és Lucretiának szép historiája« költői munkája valamelyik vándor lantosnak, kik még akkor is nagy számmal kóborolhattak egyik vártól a másikig, egyik várur szívességét a másik után véve igénybe, szép vitézi, szerelmi és más énekekkel szolgálván meg annak vendégbarátságát.

De ne botorkáljunk a sötétben; ne szaporítsuk a föltevések és okoskodások számát, hanem elhagyva az ez idő szerint megfejthetetlen problemák terét, inkább fogjunk hozzá az átdolgozás méltatásához és az eredetivel való összehasonlításához.

Az átdolgozás főjellemvonása a hűség. De ezt korántsem kell szószerinti fordítás értelmében venni; épen ellenkezőleg. Gon-

[1] L. »A Sáros- Nagy- és Kis-Pataki Helv. confessiót tartó Szent Ekklésiának a reformátiótól fogva való Praedicatorainak rövid emlékezése.« Igen nagy becsű kézirat az említett egyház levéltárában. (7—8.)

Digitized by Google

dolatról gondolatra követi eredetijét, úgy, hogy aránylag csak kevés helyet és gondolatot mellőz. Pedig különösen a sikamlósabb helyeken ezeket bízvást megtehette volna. De nem. E helyeket sokszor még vastagabban adja vissza, mint az eredeti.

Hűségre törekedvén, csaknem felesleges megjegyeznem, hogy a mesét, jellemeket teljesen átveszi. Alakjai is ugyanazok, csak Palinurust és Agamemnont mellőzi, Bertas nevét forgatja ki Bertusra, valamint egy, az eredetiben szereplő magyar ifju nevét Baccarusról Pakoruszszá változtatja. Bajos volna megállapítanunk, hogy e változtatásokat, különösen az utóbbi lényegesebbet miért teszi? Ez sem hangzik magyarosan; úgy hát a magyarosítás nem indíthatta erre. A leghihetőbb az, hogy idő folytán kopott Baccarus Pakoruszszá. Megtörténhetett, hogy az átdolgozó nem nyomtatott könyv utján ismerte ez elbeszélést, de kéziratból fordította, amint hogy valóban úgy is terjedett e mű. Az is meglehet, hogy valamelyik nem épen authentikus kézirat után nyomtatott kiadást használt, mely talán pusztán csak ez elbeszélést foglalta magába. Egyébiránt e változtatás nem lényeges.

Ezután lássuk közelebbről, részletesen az átdolgozást, inkább a részletekben fejtegető, mint általánosságban körvonalozó rendszert követve.

A bevezetés, a befejezés új, meg a részre osztás; de ezeknek sincs semmi befolyásuk az egészre. A felosztást, a bevezetés előrebocsátása után teszi meg, öt részre szakítva művét:

»Az első részében az ő szerelmeknek indulóját megírom,
Azután egymásnak küldött leveleket más részében megmondom

Sok szerencséjekről és nagy örömekről két részében éneklek,
Utolsó részében szörnyű haláláról az asszonnak beszélek.
Ha reá hallgattok, szerelem hatalmát ebből megérthetitek.« (20—24 sor.)

Az átdolgozó eredeti betoldásai az u. n. keretre vonatkoznak. E kerettel igazolja magát. De ennek az eszméje sem uj. Azt mondja ugyanis: az ifjak tanulságául irja. Aeneas Sylvius is emlit a befejező sorokban ilyesmit s ő is ezzel igazolja magát. De átdolgozónk azzal, hogy elől is bevezető sorokkal látja el s ennek megfelelőt a végire is tesz, kétségen kívül kerekebbé teszi a művet. Előzőleg az 1 – 15 sorban részint általánosságban (1 – 3), részint személyenkint a szerelem nagy erejéről szól s nagyon ügyes áttéréssel elkezdi a históriát. A bevezetés locus communis.

Miután Zsigmond királylyal már találkoztunk, *Lucretiát* mutatja be költőnk. Mint a legtöbb esetben, úgy az ő leirásánál is szűkebb szavú Aeneas Sylviusnál. A vers, úgy látszik, megkötötte. Aeneas Sylviusnak az övéhez mérve mindenesetre terjengős és szabad folyású leirásából mintegy kiszedi a magot s nagy szabályossággal rakja be »valás« rimű sorainak ütemeibe. A gondosabb kidolgozásnak semmi nyoma; a vászonra vetett ecsetvonás — hogy a művészet köréből vett metaphorával éljek — minden

Digitized by Google

szétfestés, árnyékolás nélkül, merev vonalat alkotva szárad meg: s ezzel körülbelől többi festéseiről is képet alkothatunk, mindenütt a kidolgozatlanság lévén jellemvonása.

Ugy látszik: költői erejét sajnálja férfi testére fordítani. Aeneas Sylviusnak *Eurialus*-ról való egész rendes leirását két sorban foglalja be, mondván:

»Eurialus neve, gazdag nemzetsége, de közép ember vala,
Harminczkét esztendős, szép ékesen járó, teljes orczájú vala«.

Azon résznél, amelyben Lucretia önmagával vivódik ébredő szerelme miatt, élénken tűnik ki átdolgozónk finom érzése. Tudja, vagy legalább sejti, hogy hol lehet a hosszadalmas leirást mellőzni s hol kell bőven felvenni a lélekrajzot. Itt (120—165 s.) Aeneas Sylvius szövegét teljesen átveszi, természetesen az ő módszere szerint: gondolatról-gondolatra fordítva. A Zoziással való jelenetet is így adja, sőt egyrészszel még megtoldva. Zoziás az eredetiben még csak a külvilág ítéletéről beszél s a földi nyugalom elvesztéséről és a lelkiismeret-háborgatásával is ijeszti Lucretiát. Szerzőnk ezekhez még hozzá teszi:

»Ha senki tenéked őrződ nem volna is, tudja isten dolgodat«.

És e betoldás nagyon jellemző. Eszményit keres és vallásos meggyőződése által is sugalmaztatja magát. S hogy e helyen részletezőbb, az nem a puszta véletlen dolga, de az erősebb költői kötelességérzésé. Ily helyeken általában következetesen részletesebb mint másutt. Igy festi Eurialusnak hasonló lélekállapotát is. (180—213.)

Mint több más helyen, ugy a levelezésnél is, a fordítás szépsége a szűkszavúság áldozatáúl esik. Az eredetinek legsikerültebb, lélektanilag legjobban keresztűlvitt része a levelezés s átdolgozónk épen szűkszavúságával ezt rontotta el legjobban. A szenvedély elfojtott megnyilatkozását, mely Lucretia leveleiben jelentkezik, nem tudja visszaadni. Az eredeti levelek tartalmát lehető röviden szedi versbe s megfosztja a szenvedély, bánat, vágyódás, kinos önuralom nyilatkozataitól s csupán a száraz tényt adja: kereken visszautasít; gyűrűt küld, még mindig visszautasítást jelentő sorok kiséretében; aggódik; történetileg fejteget; végre enged. Különösen első leveleiben kivonatol; a szenvedély hangját itt egyáltalában nem szólaltatja meg, kivált Lucretia leveleiben. Innen van aztán, hogy a gyűrüküldés némileg ellenkezik a levél hangjával; abból kimagyarázhatatlan, érthetetlen. Lucretia helyzetébe végképen nem tudja beletalálni magát s még ahol hosszasan ir is, ott is száraz s a gyötrő indulatot eltörpítve adja vissza.

Eurialus helyzetének festésénél már otthon van; s ez természetes is. A régiek, nem számítva ide a klasszikusokat, ritkán tudnak tárgyiasak lenni. Igy költőnk is; s mert ahhoz, hogy Eurialus

Digitized by Google

levelei sikerültek legyenek, nem nagy tárgyiasságra volt szükség, csupán saját szerelmének visszaidézésére: azért Eurialus leveleiben már az igaz szerelem közvetetlen hangján beszél. A levelezés végén e hang mindinkább felmelegül, s még a Lukrétia utolsó levelében is már vannak igaz, odaadó, de mégis gyanakvó szenvedély lehelte sorok. Eurialusnak Rómába való utazása s ezen idő alatt Lucretiának bánata, aztán később Zóziás jellemzése, mikor szolgálatát úrnőjének felajánlja: mind pontosan, kihagyás nélkül, teljes terjedelemben van fordítva, semmi hozzáadással, semmi mellőzéssel. Ezt lehet mondanunk a tervre is, mit Lucretia forral ki az első találkozásra. Annak a résznek a fordítása, melyben Aeneas Sylvius a szerelemről s annak minden akadályt lerontó erejéről szól, nagyon sikerült. Folyamatos és erős, igaz s mint fordítás is hű.

Az első találkozás is majdnem minden részletében az eredetinek hű fordítása. Egy részt von össze benne átdolgozónk s ez összevonás elég szerencsés. Annak a beszédnek és ténynek pontos leirását érzi feleslegesnek, melyben Lucretia felszólítja Eurialust a parasztruha levetésére, s mikor már leveti, egy sorban mondja meg:

»Levetvén az undok ruhákat magáról, fénylik szép ruhájában«.

Azonban nem így tesz Eurialusnak, az ágy zugolyában felmerült gondolataival. Ezt szokásos tömörségével ugyan, de teljesen adja. Szépen fordítja az ezután következő jelenetet, mikor a veszedelemtől megszabadulva élvezik a boldogságot. Sorai valóban érzelemtől vannak áthatva. Lucretia is az önfeledt szerelem egész lángolásával beszél Eurialushoz, ki egy darabig még a kiállott rettegés utóhatása alatt áll. De nemsokára őt is felvillanyozza a Lucretia tekintete. A Lucretia bájainak leirásánál tartózkodóbb; egy pár általános vonással helyettesiti az Aeneas Sylvius pongyola s az erkölcsi érzést mélyen sértő leirását. Vajha így tenne 5 versszakkal alább is! De itt pongyolasága az Aeneas Sylviusét is felülmulja.

Valóban nem értjük a magyar költőt. Lucretia leirásánál finom izlést árulva el, megmarad a költőiség határai között és itt meg annyira nélkülöz minden szemérmet. E két hely szembeállítása erős érv azok ellen, a kik az átdolgozót némely szemérmetlenségeért védik, a fordítói hűségre való törekvéssel.[1] 772—777 sorokban sokat mellőz; 792—795-ig mindent fordít és később Eurialust kalandjáról minden tartózkodás nélkül beszélteti barátai előtt. Itt sem hagyja el Eurialus beszédéből azokat a helyeket, melyek zavarják az Eurialus jellemét; Eurialus, a mellett is, hogy Lucretia hűsége teljes bizonyosságú lett előtte, mint egy önfeddően így nyilatkozik:

»Bezzeg nagy badarság volt barátim én tőlem,
Hogy ily szerencsére egy asszony kezére biztam volt az én fejem«.

[1] L. »Balassa B. költeményei«-ben Szilády feljegyzéseit.

Digitized by Google

A második találkozás jelenetét kissé szintén összevonja s pedig nem teszi helytelenűl, különösen mikor a Dromoval való kalandot beszéli el. Bár itt mindazt elmondja, ami az eredetiben van, mégis rövidebben esik az neki. A cselédek nem beszélnek oly hosszan. Megrövidíti az együttlét rajzát is. Itt a szerelmesek nem érzelegnek szóval is. Lehet, hogy az átdolgozó már ezt nem találta eléggé ujnak, azért mellőzte, arra gondolva, hogy egyszer már leírta együttlétöket s fogalmat alkothatunk boldogságukról. Ez a felfogás helyeselhető is. Ami e résznél az eredetiben nem uj, azt mellőzi; csak avval foglalkozik bővebben, mi ujsága által mulattató lehet. Igy bővebben adja elő azt, hogy hogyan jutott be Eurialus Lucretiához, meg hogy mi módon menekülnek meg az uj megzavarástól.

A férj rászedését, gyanakodását s általában e részeket mind átveszi s a harmadik találkozást is teljes terjedelemben leforditja. E részre is áll az, amit általában rá lehet mondanunk az egész átdolgozásra, hogy az elbeszélő részben inkább darabos, de a lyrai helyeken egészen fölmelegszik s versei elég szabatossággal csengenek. Mily darabos pl. itt

»No ám járjon — monda Menelaus öcscse, bátor immár elmenjünk
Achatesnek szóla Eurialus, hogy még egy óráig itt legyünk«. stb.
(1183—84.)

Ellenben mily szépen folyó részlet Eurialius bánatos beszédéből, melyet ájult kedvese felett mond:

»Miérthogy engemet inkább ő előtte régen te meg nem öltél,
Miérthogy az fene sívó oroszlánnak torkába nem vetettél,
Miért te kegyetlen, hogy énnékem inkább, hogy nem néki kedveztél?«
(1210—13.)

vagy a már magához tért Lucretiára mondottak közűl:

»Titeket tartlak-e, vajjon ti vagytok-e most az én kezeimben?
Ti szép síma karok, jó illatu tagok, ti vagytok-é ölemben?
Kész volnék meghalnom, hogy nem kedvem szegnék ilyen nagy örömemben«. (1258—61.)

De e szép hely mellett van olyan is, mely előtt meg kellett volna állani a költőnek s Zrinyivel így szólani: »Hallgass tovább, Muzsám«.[1]

Még e találkozás leirása után elmélkedik három sorban a szerelem mindent legyőző nagy erején:

»Erős a szerelem, mindeneket meggyőz, ellene semmi nem áll,
Nem lehet oly erős, ki által magának bölcsen utat nem talál;
Azért azután is sokszor együtt lőnek ennek ereje által.

Ez az átdolgozó betoldása.

Még egy szakasz van hátra, melyet a magyar költő teljesen

[1] L. u. o. 336 l.

Digitized by Google

az eredetiből vett át, s ez Eurialusnak Rómaba való menetele, viszszaérkezése és halála. Épen úgy levelezteti a Rómába való utazás előtt, mint Aeneas Sylvius. Fordit mindent, gondolatról gondolatra, és mert lyrai rész a levelekben nincs, csak okoskodás, rábeszélés, ezért az ő fordításának sincs valami különös szépsége és értéke.

Az 1465. sortól kezdődik átdolgozónk önálló toldása, mely a bevezetés megfelelője. Igy mintegy kikerekiti az elbeszélést, bevezetéssel és befejezéssel látva azt el. Hogy mennyivel több a czélzatosság az átdolgozásban, mint az Aeneas Sylvius eredetijében, meggyőződhetünk, ha figyelemmel olvassuk a befejező sorokat. Itt nem hagyja abba a czélzatosságot; megemlékezik arról, hogy tulajdonképen miért is mondta el a mesét? Az 1465. sortól az 1503-ig elmélkedik azon, hogy mily sok rosznak a kútfeje a szerelem, mely

»Sem éjjel, sem nappal, soha sem nyúgoszik, mindenkor ólálkodik,
Testeket rútítja, végre lelkeket is pokolba bétaszítja«

és ezek mellett aztán ajánlja az elbeszélést az ifjuságnak. hogy a szerelemtől őrizkedjenek. Az ifjaknak szól »kik után ballagni mindenkoron szokott az kegyetlen szerelem«.

A mint látjuk tehát átdolgozónk az eredetin nagyon keveset változtat. Eredeti a bevezetés, befejezés, aztán a részekre bontás. De ez utóbbi csak a szöveg folyamatosságának a megtörésében nyilvánul és abban, hogy megnevezi: prima pars, secunda pars etc. és legfelül egy-egy pár latin distichonban összefoglalja az illető »pars« tárgyát. Egyébként a részek közt szorosabban nem csoportosit, mire nincs is szükség, mert a dolog mindenütt időrendszerűleg halad s az összefüggés a részek közt különben is csak külső. A jellemeken, a mesén, mit sem változtat. A motiválásban sem, csak amint láttuk: némelyeket összevont. És ez összevonás a levelezésben kárára történt, de másutt még inkább kellett volna ezt tennie. Ezeken kivül itt is ismételnünk kell, hogy verselése és nyelve az elbeszélő részben döczögős, hol azonban a lyrai elem az uralkodó s különösen, hol Euriálus lelékállapotát kell festenie, felmelegszik és költői erővel halad. Nyelvét, tekintetbe véve a »pataki névtelen« előzőit és követőit, s elbeszélői módját, finomnak s ügyesnek mondhatjuk, ha felgondoljuk, hogy a XVI. sz. elbeszélőinél is megszakad az előadás és több helyen azt sem tudjuk: mit is akarnak mondani, sőt a mese főbb szálait sem követhetjük mindig nyomon. Verselésének azon tulajdona, hogy a névelőket többször mellőzi, sokszor darabossá teszi előadását. Verselése egyébként élénk rithmusérzékről tanuskodik. Jellemző erre az, hogy egy gondolatot lehetőleg egy sorban igyekszik kifejezni, sőt még az egyes ütemeken belől is némi teljességre és befejezettségre törekszik. Ez által nyelve zenei tagoltságot és rithmikus hullámzást nyer, de gyakran válik döczögőssé és szétdaraboltttá is. Költőnk

Digitized by Google

elbeszélő módjára nagyon jellemző az, hogy az eredeti mythologiai vonatkozásait, képeit rendszerint mellőzi s e tekintetben is inkább hajlik a XVI. sz. több elbeszélőinek stiljához; alkalmazkodik kora izléséhez. Egyébiránt általánosságban tisztelettel fogadhatjuk el Toldi nézetét: »a magyar névtelen dolgozónak abban van érdeme, hogy költői kebellel fogta fel s érezte által a lelkiállapotokat s psychologiai változásokat és hogy korának ilyesekben még nem hajlékony nyelvén az égető szerelem küzdései, habozásai s élményeinek hangot és kifejezést tudott adni«. De e véleményt csak általánosságban fogadhatjuk el, mert helyenkint nagyon is kiérzik, különösen Lukrétia levelei egy részén, hogy azt nem a szerelmes nő, de a férfi költő irja.

II.

Poóts átdolgozása.

Abban, hogy Poóts András a »De duobus amantibus« verses átdolgozásába kezdett, nagy része lehetett heves lángolású szive szerelmének, szerencsétlen családi életének.

Úgyanis *Cs. Poóts András* élettörténete egyaránt gazdag változásokban és tanulságokban. 1740—7 decz. 31. született *Edelényben,* Borsodmegyében, hol atyja ref. lelkész volt. 1765 márcz. 18. írt alá a *sárospataki főiskolában,* hol a gimn. osztályokat is végezte, az akad. törvényeknek. Kitünő diák volt. 1772. itt elvégezte tanulmányait s 1774. külföldre ment. 1776-tól kezdve atyja mellett, ki akkor már *tisza-nánai* lelkész volt, káplánkodott s mint ifju meg is nősűlt, elvevén a »világszép« *Miskolczy Zsuzsánnát.* Szerencsétlen családi élete volt. Neje hütlenné lett. Az ebből támadt zavarok és féktelen magaviselete miatt nagy jövedelmű állását, mert atyja halála után 1778. *Tisza-Nána* lelkészeül választá, el kellett hagynia, sőt 1786-ban hat hóra *Egerben* be is börtönözték. 1788. *Bodrog-Keresztur* hívta meg lelkészeűl. De egy itteni zsidó nővel folytatott botrányos viszonya miatt innen is távoznia kellett 1794. Ekkor a kath. hitre akart térni, így remélvén kenyeret kapni *Eszterházy gróf* egri püspök kegyéből, de a nagy nevéhez méltó főpap ajánlatát hidegen utasította vissza. Ismét az oly hűtlenül elhagyott oltárhoz tért tehát vissza s 1769-től *pinkóczi,* 1796-tól *ungvári* pap, sőt 1799-ben »az esperesi székhez való *assessorsághoz* neveztetik« ki. Ekkor ismét lejtőre jutott s azon rohamosan hanyatlott alá. Egy darabig védik még régi érdemei és nagy tudománya, de később megfosztják a papi hivatal-viselés jogától s csak kegyelemből engedik meg neki, hogy *Mokcsára* mehessen ugyanily állásba 1803-ban. De 1805. ismét panasz van ellene, míg végre érezvén lelki erejének megtörését, 1806. márcz. 13. egy, a jelenlevőket könnyekig megindító levélben önként lemond papi állásáról, annak harmincz évig való viselése után. Életének története

Digitized by Google

e ponttól kezdve ismeretlen. De hogy hányatásának vége még ekkor sem lehetett, mutatja az, hogy némelyek szerint katholikussá lett s e feljegyzések szerint mint ilyen halt meg 1812. *Uugváron*. Költeményei »Csenkeszfai Poóts András ifjui versei« czím alatt jelentek meg Pozsonyban 1791. Leghíresebb és terjedelmesebb művét, melylyel épen itt foglalkozunk s mely talán egyedüli bizonyítéka költői képességének, egri börtönében irta, 1787. január 5. végezve fordítását.[1]

Az ő neje hűtelen lett s a szerencsétlen embernek jól esett e hűtlenség rajzában kitombolnia magát s jól esett halállal sujtani a hűtlent. Sorsát a Menelauséval részben egyezőnek találjuk. Mindketten megcsalatottak s mindkettő szeret. Ki tudja: hát ha megtörténtek azon jelenetek Miskolczy Zsuzsánna és Csabay András szénior uram közt, amelyek Lukrétia és Eurialus között folytak? Hátha Poóts is úgy aggódott szerelemféltése miatt mint Menelaus? Aztán Miskolczy Zsuzsánna is »világ szép aszzonya«, »habból kikelt Venus« épen mint Lukrétia.

A Gyöngyösi példája nyomán gazdagon beszőtt reflexiók Poóts hányatott lelkének a sugallatai. Oly bőven bánik e reflexiókkal, hogy ezzel elbeszélését egészen kiszélesíti és terjengővé teszi. Ez által, a »pataki névtelennel« szemben, a legnagyobb átdolgozói szabadság képviselője. Ámde kérdés, hogy az »átdolgozás« szerencséje-é a műnek? A felelet egyszerű s e mellett a mű egészére, összhangjára nézve nem a legkedvezőbb. A jellemeket minden szántszándékosság nélkül, egészen öntudatlanul, teljesen kiforgatja eredeti mivoltukból, csupán csak a legáltalánosabb vonásokat s a szerepkört hagyva meg nekik. Alakjai inkább a Poóts mint a Schlick Gáspár idejének bélyegét viselik magukon. A mesét lényegesebb változtatások nélkül veszi át, azonban mellőzi az erkölcsies czélzatosság minden látszatát. Czélja pusztán csak a mulattatás. Bőbeszédű előszavában e dologról is megemlékszik ugyan, sőt azt fejtegeti, hogy mennyiben nem itélendő meg a költőknél néha jelentkező pongyolaság, meztelenség. Úgy látszik: ezt vallja vezérelvül: »Castis omnia casta«.

A darab végére betold egy dalt, vagy mondjuk gyászéneket. Ezzel Poóts jelentékeny hibán akart segíteni, a gyors bevégzésen. Mintegy ösztönszerűen érezte, hogy Lucretiát a költő elég keményen bünteti s az Eurialus bűnét, úgy látszik, mintha föl sem venné s a büntetésen Eurialus könnyen túlesik. Ezen hibákat akarja Poóts feledtetni, mert segitve a dolgon az által sincs. Kissé naiv dolog egy érzelgős dallal jelezni egy politikus férfi szívbánatát. Poótsnak egyébként, a népiességnek lépten-nyomom érezhető hatása alatt, irói szokása dalokat adni a szerelmes ajkára.

Poóts verses regénye igazi keretes elbeszélés alakját veszi

[1] Mindezekre nézve lásd bőven »Prot. Szemle«. Szerk. Kenessey Béla Bpest. 1890. 505 lap., hol költőnk életrajzát egész terjedelmében közöltem.

Digitized by Google

fel. De a keret annyiban hiányos, amennyiben csak a bevezetést képezi s a befejezésnél elmarad. E keret nem más, mint mythologiai képekben duskodó, szinte allegoricus leirása a tavasznak és a leányok társaságának.

»Tsak Kupidó volt már téli szobájában
Mint valami záros Danae Tornyában« (2. l.)

Aztán leányok jönnek (már ezek talán a földön járnak). Ifju vérök a szerelemtől pezseg s pajzán játszisággal szól az egyik »úgy vélem Charlotta«:

»Szűzek, szerelmesek! Üljünk karikába
S minthogy forgolódunk a Vénus dolgába,
Mondja el közzülünk kiki egy summába
Mit tanult Vénusról a Historiába.« (3. l.)

Megjegyzendő, hogy előbb Kupidó kijöve »Téli szobájából,« »tüzet gyujtott köztük.« Ezután a már megnevezett leány, Charlotta az illő előkészület megtevése s előbeszéd előre bocsátása után belekezd a Lucretia historiájába, aztán megígéri, hogy elmondja azt. De ezután elfeledjük Charlottát s a többi leányokat, el a bevezetést; s azt, hogy tulajdonképen az ifju leány beszél. Poóts András áll előttünk teljes valóságában.

Azonban Poóts még nem elégszik meg a bevezetéssel. Charlotta elbeszéléséhez még egy más bevezetést csatol, mely Itáliáról és Siena városáról szól, s csak ezután tér át elég ügyesen a tulajdonképeni helyzet megismertetésére. A személyek bemutatását értem. A mit eddig mondott, felesleges toldalék; itt kezdődik az a rész, mely az elbeszélés lényegéhez tartozik s melyet már az eredetiből merített.

Itt sem lehet azt mondanunk, hogy fordít; az eredetiből csak mintegy a gondolatokat meríti. A részleteket illetőleg az átdolgozó legszélesebb jogaival él. Bőven részletez, különösen a leirásoknál s az elmélkedéseknél. Megadja a szerepét Zsigmond császárnak is, mint Aeneas Sylvius, de e szerep kidolgozása egyszerűbb és világosabb. Poóts igyekszik a költői oldalokat feltalálni s inkább ezekkel foglalkozik. Aeneas Sylvius Zsigmondot mint kéjvágyót gyönyörködteti Lucretiában s kiséretében s ez által mintegy érzékies szint ad leirásának. Poótsnál Zsigmond jellemének e tulajdona elhalványodik. Ez által úgy látszik, mintha a Lucretia leirása sem volna oly érzéki e helyen, sőt ellenkezőleg gyöngéd és finom. Itt Poóts mintegy fékezi magát. Elfelejti bánatát; zavartalanul gyönyörködik maga is a szép nőben. Bőbeszédűségénél fogva képeit s hasonlatait itt is szélesen kifejti, szinte példálózik.

»Hozass Indiából Elefánt tetemet,
S tedd mellé az én négy eleven képemet:
Akkor csókoljon meg mind a négy engemet!
Ha hozzájok képest nem lesz csupa szemet. (8. l.)

Digitized by Google

Legtöbb metaphorájának alapgondolata megvan az eredetiben is; röviden, csak egy vonással; de Poótsnak jobban esik, ha kiczifrázhatja. Az eredetiben Lucretia leírása sem oly rendszeres mint itt. Eleinte Poóts is kapkod ide s oda, de később elkezdve:

»Karcsú volt súgáron felnyuló termete,«

egész rendszeresen halad. Leírja Lucretiát tetőtől talpig, csak néhol tévedve be a realismus határába.

E leirásba maga is sok uj gondolatot kever. Ezek nem közvetetlenül festenek; inkább arra valók, hogy régi, elismert szépségek felé emeljék Lucretia bájait. S mythologízáló kedvének itt is enged. Nem azt mondja, hogy orczája rózsái bármely kertésznek büszkeségeül szolgálhatnának, de Flóra kertjébe plántálja be azokat. Egyes képeit szélesen vive ki, nem csoda, ha terjengővé lesz. Nemcsak minden szépséget reá rak Lucretiára, de az egyes részletleírásoknál időt szakít magának elmélkedésekre, hogy úgy fejezzük ki magunkat: monologizálásra, minő pl. ez is:

»Szép pedig az ember ugy-e az orrával?
Ugy, hogy bár minden rész kérkedjen magával;
De ha egyszer az orr készült rút formával;
Ott ülhet a Dáma piperés orczával! (10. l.)

Leirásai helyenkint az elhidegült mythologia mellett is élettel-jesek, de nem plasticusak; néha elragadó s talán ép a gyöngédség által:

»Igéző szemekkel ne nézd keze fejét,
Gyenge az, megsínli varázsló erejét.«

Aeneas Sylvius röviden megemlékszik Lucretia ruhájáról, Poóts is megteszi ezt, de már nem röviden, sőt nagyon is terjengősen, azonban — a mi már gyengéje költőnknek — a hosszas leírás után sem igen látjuk magunk előtt a hős nő toilettjét. Kitér itt korának divatára; kárhoztatja annak folytonos változóságát s badarságait s nem gondolja meg, hogy mikor ő ezt teszi, akkor szintén a legnagyobb badarságok egyikét követi el. Ismerjük e rész indító okait. Mikor ezt írta, bizonyosan visszaemlékezett házas életére s ebben egy olyan jelenetre, mikor neje, mint Kepplerné férjét az »Ember tragédiájának« egy jelenetében, ily szavakkal hagyta magára; »Reggelre ne feledd a pénzt.« E beszövés annyiban mégis érdekes, mert látjuk, hogy Gvadányi kifakadása a divat ellen nem az első irodalmunkban. Különben e kifakadás eredetileg mint önálló költemény jelent meg a »*Magyar Múzsa*« 1787. jul. 25-iki számában.

Mindezek után az író rá akar térni Eurialusra. De ezt mily nehéz fordulattal s nagy döczczenéssel teszi! Mintha egy uj elbeszéléshez akarna kezdeni, uj bevezetést ad. Mint gondolnunk lehet, itt is a mythologiához fordul. Elbeszéli Pigmalion történetét s felkiált:

»Ah ha egy bálványkép igy meg tud tetszeni,
Hogy ne tudna hát az eleven sérteni? (19. l.)

Digitized by Google

Végre miután még ifjuságával igazolja szerelmét, eljut tárgyához s egyszersmint oda, hol már az eredetiből merít. Bár Poóts tizennégy versszakon át foglalkozik Euriálussal, még sem ad róla oly tiszta képet, mint az eredeti. Kitérésképen tudtunkra adja, hogy Lucretia is ég Eurialusért. Ugy látszik, mintha már egyszer bevégezte volna Eurialus leirását; aztán a Lucretia ablakai alá viszi s itt ismét kezdi rajzolni különösen ruhája fényét. De két sor uj, eredeti s költői mégis van e helyen is; mintha nagy csomó rozsdás vasból csillanna ki egy darab fényes aczél, mikor ezt olvassuk:

»— amint szemébe tekint:
Hát Lukrétia is a szemébe tekint!
S ez a két tekintet, futkosó villámkint
Egymásba ütközvén, szerzett igen nagy kínt. (21. l.)

A Lukrétia lélekállapotát jellemző beszédben kétségen kívül sok szépet és költőit mond Poóts, de nem tud tárgyias lenni. Sok olyat kever bele, a melyek nem Lucretiához és a helyzethez illenek. Szenvedély által korbácsolt lelkü ember nem él ily hasonlattal:

»A szakács az étel izit meg adhatja;
De akinek egyszer van szives bánatja;
Ha házi keresztel füszerszámoztatja:
Hogy lehetne annak jó ízü falatja.«

Egypár versszakon át ha eltalálja is az igazi hangot, később ismét visszaesik Poóts eredeti hibájába s ismét feledi, hogy nem neki, de Lucretiának kéne beszélnie.

Egy nő, kinek jelleme költői alakításra és jellemzésre méltó bármennyire utálja is férjét, róla nem szólhat ilyen hangon:

»Türhetőbb volt eddig rózsda-szin pofája,
Tölcséres, tobákos orra pervátája,
Pisla szemeinek pengő karikája
S rothadt büdös szája, veszett Isputálja.« (23. l.)

A nő másképen gyűlöl, csúfol és gyaláz.

Egyébként sajátságos! Lucretia e beszédében találkoznak Poóts hibái és költői jelességei: az epikába belecsempészett tulságos alanyiság és az erőteljes festői leirások. Amazok a költőnek saját szenvedéseiből merített inventiói; ezek jobbára az eredeti szerencsés visszaadásai.

Poóts mindjárt Lucretiának a magánbeszéde után tudtunkra adja, hogy a császár észreveszi Lucretia szerelmét és az Eurialusét is. Tehát a császár hamarabb ismeri a szerelmesek titkát, mint önmaguk. Motiválja is ezt és a császár meg Eurialus közt egész szóváltást csinált. Természetesen, ebből sem maradhat ki a »Herostratus« féle megszólítás. E beszövés után ismét visszatér Aeneas Sylviushoz, szerencsésen írva le Euriálus lovát. Szinte magunk előtt látjuk a toporzékoló paripát. Ezután jő egy oly

Digitized by Google

gondolat tárgyalása, melyet Aeneas Sylvius előbb ad. Egy pár sorban felemlíti, hogy a palotákban inkább feltalálható a bűn, a kéjvágy, mint a konyhában. Poóts attól fél — hihetőleg szem előtt tartva ez ellenmondó példabeszédet: paupertas magna meretrix, — hogy nem hiszszük el egyszerű kijelentésnek s ezért egyes alakok, példák s példálózások felhozásával igyekszik e véleményt erősíteni.

Poóts egy kis változtatást csinál azon jeleneten is, midőn Lukrétia megvallja Zóziás előtt szerelmét. Az eredetiben tartózkodóbb, számítóbb; itt lágyulását nem képes türtőztetni. Az eredetiben általában hidegebb ez a jelenet; itt heves, önfeledt, számítás nélküli a Lucretia magaviselete s fő érdeme, hogy költői. Az elámult Zóziást apró szaggatott kérdésekkel, felkiáltásokkal zavarja, hogy ámulata még nagyobb legyen s egyenesen az Eurialus nevét kérdezi.

Zóziás válaszában is több az érzelem, mint az eredetiben s így Zóziás itt Lukrétia szivéhez közelebb áll. Beszéde sok helyen költői lendületű. Benne az isteni büntetést, meg a lelkiismereti furdalást is felveszi a Lucretiát legyőző okok közé. Költői erejének szép bizonyságai e sorok:

»Hát! az Isten előtt, ki rejtezhetik el?
Mert bátor, setétes földel fedezik-el;
De Istenre nézve, hijába teszik-el,
Mert éles szemeit nem kerülhetik el.

Oh hát a bélyegzett lelkiismeretnek
Háborgó habjai, miként hánynak, vetnek?
Egy bús élet után mással fenyegetnek;
Ez a vége minden buja szeretetnek!«

Azzal, hogy Lucretia mindjárt síriratát is megmondja, nagyon ügyesen a végsőig fokozza a Zóziás rémületét s elámulását. Az eredetiben még csak sejteti Lucretia a jövőt, itt a sírirat megmondása által, mintegy közvetetlenül előttünk van már. Ez által természetesebb, okoltabb a Zóziás megnyerése is.

A következő jeleneten is változtat Poóts és nem csak annyiban, hogy bővebben fejti ki, de a jelenet helyét is máshová teszi. Az eredetiben Zóziás fölkereste Eurialust, miből világos, hogy Eurialusnak a lakására ment. Poóts átdolgozásában az utczán találkozik Zóziás az ifjúval s itt adja neki tudtára a Lucretia szerelmét.

Azon részen, mikor Eurialus a szerelem hatalmát magyarázza önmagának, kevés változtatást tesz Poóts. Némely példát kihagy, mint pl. Hercules mondáját; másokat meg önállóan told be. Mikor az állatvilágból idéz, gyöngédebb mint Aeneas Sylvius, de gyöngébb is.

Tárgyatlansága néhol annyira megy e helyen, hogy sokszor azt sem tudjuk: Eurialus beszél-e mindig, vagy maga az író?

A levelezési részt Poóts méginkább elrontotta, mint a »pataki névtelen«.

Digitized by Google

Eurialus egyes leveleit szépen fordítja ugyan, de már a Lucretiáéit, különösen az elsőbbeket, egészen elrontja. Eurialus első levele helyenkint szép, költői és czéljának, helyzetének megfelelő; a másodikra ezt épen nem mondhatjuk. Lucretia első levelét határozottan elrontotta s az eredetiből teljesen kiforgatta. Az eredetiben csupán arra kéri Eurialust, hogy levelével ne zaklassa; Poótsnál ebből semmi sincs. Lucretia levelében gunynyal, gyanusítóan fordul Eurialusnak s a Lucretia részéről egy csepp szerelmet sem árult el. Lehet ugyan, hogy Poóts szerint azért háborodott igy fel Lucretia, amiért oly megbélyegzett nőt választott szerelmi postául, mint Sabina. De ha egymás után olvassuk el Lucretiának Zóziás előtti előbbi áradozását és e levelet, akkor élesen kitűnik e két rész közti nagy és bármily psichologiai indokolással sem igazolható ellenmondás. A magyar költő czélját nem értjük e jelenettel, de szeszélyességének okát feltalálni véljük a szerencsétlen családi élet miatt felkorbácsolt kedély-állapotában, mely lecsillapul, mikor valami szebb részt ad; mikor pedig emlékei, vagy jelen állapota gyötrik ily szeszélyes alakban jelenik meg.

E levelezés folyamán elkövetett egyik írói botlás a másikat vonja maga után. Eurialus e kérdéses levélre felelve, védi magát s e védelemben oly dolgokat is fölhoz, melyek egy cseppet sem költőiek, s a Lucretia és Eurialus e pár levele meztelen pongyolasággal van tele. Az eredetiben Eurialus ajándékot küld az imádottnak; Poóts sem akarta ezt mellőzni, de hát nála Eurialus a Lucretia levelének vétele után honnan vett erre biztatást, bátorítást?

Az eredetiben ez a mozzanat nagyon igazolt s helyén levő, mert bár visszautasító, tartózkodó a Lucretia levele, de mégsem hidegen gúnyoló. Soraiból kitünik a szerelem, míg a Poóts átdolgozásában a legvérmesebb remény sem bátoríthatja őt ajándék küldésére.

Amint láttuk: Poóts, Lucretia »első levelénél« az eredetiből csak annyit figyelt meg, hogy visszaútasítja Lucretia az Eurialus kérelmét; de szabad utat engedvén tollának, eredeti formájából egészen kiforgatta, hangját kicserélte. Lucretia második levelében megtartotta a tartalmat, de nem igyekezett a kidolgozás által olyanná tenni, hogy összeegyeztethető legyen az elsővel. Az elsőben gunynyal vádolva, visszautasít, a másodikban meg már mintegy tanácskozik a módokról, hogy milyen uton jutna hozzá Eurialus? Bár arra az eredményre jut, hogy, ha csak fecskévé nem változik, nem mehet be hozzá, már mégis az által, hogy a módok felett gondolkodóba esik, hajlandóságot, s pedig erős hajlandóságot mutat. És nem is említi az erkölcsi akadályokat sem, csupán physicai nehézségeket. De emellett mily zavart okoz a Lucretia jellemében Poóts azzal a dallal, melyet énekeltet vele a levél megirása után! E vers egy nyugodt állapotban levő, pajzánkodó leányhoz illik. Ezen különben elég szép, lyrai csengésű, játszi és népdalias költemény alaphangja a csapodárság, már pedig azt,

Digitized by Google

hogy kedvesén kivül valaha még mást is tudna szeretni, egy szerelmes sem hiszi magáról. Különben is Lukrétiát eddigi multjából úgy ismerjük, hogy példás életü, becsületes nő volt, s egyszerre egy dalban megtagad mindent. Ha védeni nem is, magyaráznunk lehet, az átdolgozás e helyét. Máskor is láttuk már, hogy Poótsot szerencsétlen életviszonya szeszélyessé tette. Ugy itt is. Szeszélyessége maga elé állította hűtlen nejét s aztán elénekeltet vele egy dalt, teljes teli ledérséggel.

Meg kell emlékeznünk arról a versről is, a melyet Eurialus az első levéllel küld Lucretiának. Nem sok gondolat van benne, s e mellett bizonyos mesterkéltség vehető észre rajta. Az érzelem nem jut kellő kifejezésre. De nem is annyira tartalmáért érdekes e vers. Már az eredeti gondolat Poótstól, hogy a szerelmesek által verset irat és énekeltet. A formai ügyességet egyik verstől sem lehet megtagadnunk. Megtalálta azt a csengő, bongó magyaros versszerkezetet, a mely az e fajta lyrai költeményekhez annyira illik. Különösen a második versnél a külforma nagyon megfelel a belső tartalomnak.

Visszatérve a levelezésre, Eurialus harmadik levele helyenkint szépen és melegen van irva, ellenben a Lucretia erre adott válaszának első fele már teljesen hideg, száraz; mythologizálással meggyőzni akar. Egészen elüt a levél második részétől, hol már szivétől sugalmaztatja magát. E levélben leginkább ragaszkodik az eredeti szöveghez, anélkül azonban, hogy végzett munkája itt is fordításnak volna nevezhető.

Poóts egypár szóval igyekszik összefűzni a leveleket. Ezekben az általok keltett hatásról számol be, de merő külsőségeknél marad, mint pl.:

»Vevén Eurialus székre telepedik,
Hol elhal, hol ismét megelevenedik,
Ég szíve; De minthogy máskínt nem engedik:
Tsak titkos pennája szerelmeteskedik.« (61. l.)

Lucretiának az eredetiben lévő utolsó levelét szépen adja vissza. Közvetetlen ez után Lucretia ügyes és szép dalba kezd. Illik ugyan a szerelmes asszony hangulatához, ki már ekkor mindennel leszámolt, de a levél hangjával, amely után nyomban következik, kissé ellenkezik. Amaz még komolyan érzelmes, ez játszian pajzán.

A levelezés után következő részben Poóts stiljának egy érdekes sajátságával találkozunk. Mintha nem irna, de az olvasóval beszélgetne:

»Próbáld! Állíts kettőt, hármat is strázsának,
Ha a strázsa mellé mást nem adsz vártának,
Ahhoz ismét Argust nem teszed gazdának,
Vagy ez, vagy az, kedvét tölti asszonyának.« (l. 69. l.)

Digitized by Google

A maga keserű tapasztalataiból merít, de azért nem lesz tomboló, amint talán várhatnók. Szerzőnk elbeszélése mindig nagyot döcczen, mikor fordulathoz ér. Nagy lélekzetvétellel, hosszú bevezetéseket csinál minden egyes részlethez és sokszor azért még sem tudjuk: vajon ujba kezd-é, vagy még mindig a régi tart. E gyengéjét maga is tudja és nyomdászati jellel figyelmezteti olvasóját arra, hogy meséje uj fordulathoz ért. Ilyen gyarlóságon és ilyen módon akar segiteni az emlitett elmélkedés után is, noha ez maga is már bevezetés volna a következőkhöz. Előadja, hogy mily módon gondolja Lucretia a találkozást lehetővé tenni. Ez teljesen megegyezik az Aeneas Sylvius tervezésével. Csupán csak annyit változtat rajta, hogy mostoha öcscsének nevezi az ifjut, kit eszközül használ fel; az eredetiben pedig törvénytelen fivér áll.

Poóts bőbeszédűségére talán egy oly világos példa sem hozható fel, mint azon résznek áttétele, melyben a meghiusult első találkozási terv után Lucretia ismét tanácskozik Zoziással, azaz inkább kész tervvel áll elő. Tervének lényegét nyolcz sorban mondja el Lucretia. Ebben Poóts nem mondja meg, hol van a Lucretia szobája, hova Eurialusnak mennie kell, csak egyszerűen annyit ir, hogy három nap mulva öltözzék paraszt-ruhába s menjen a munkásokkal a Menelaus házába. De ezek után harminczkilencz versszakon át el-elmélkedik, különös érdemet találva abban, ha ujabb és ujabb elmélkedésekkel szélesítheti az eredeti elbeszélés körét. Zóziás okoskodik itt és pedig meglehetős agyafurtan. Minden módon igyekszik magával elhitetni, hogy, ha ő elősegíti úrnője titkos szerelmét, akkor nagyon helyesen cselekszik.

Az eredetiben Zóziás ezzel fellépését és előbbi vonakodásával való szakitását igazolja. Ellenben Poótsnál Zóziás czéltévesztetten fűzi gondolatait, Lucretia előtt egész tudós beszédet tartva. A szerelmes nő replikáz is reá és semmiképen sem engedi, hogy kevésbbé hosszú és bölcs legyen.

Ez unalmas párbeszédbe igazán csak beletévedtek e szép költői sorok:

»Aki a szerelmest akadályoztatja,
A csendes folyókat zúgónak ugratja,
Ellenkező gáttal, ha nem tartóztatja:
Még csak meg se hallik lassú folyamatja.« (81. l.)

A második kitérés ugyancsak ebben a részben az, mikor a szerelem nagy erejéről elmélkedik. Ennek alapja is megvan az eredetiben, de Poóts ezt is hosszasabban fejtegeti, anélkül azonban, hogy ez által meggyőző erőben, vagy világosságban valamit nyerne e részlet.

Egyáltalában irónk ilyen elmélkedő kedvét nem tudja fékezni. Egyszer csak eszébe jut valami gondolat s ennek kedvéért azonnal ott hagyja tárgyát. Igy, mikor Eurialus Lucretiát fölleli szobájában, nem hogy igyekeznék lehető gyors rajzolással a kiván-

Digitized by Google

csiságot kielégíteni, de ő még azzal bibelődik, hogy mily esztelenűl cselekszik, aki a szeretetet pénzért, gazdagságért akarja erőltetni. A kitérés, az igaz, nem hosszu, mindössze két versszak, de mégis helytelen és zavaró. Inkább az első találkozás, közvetetlen együttlét örömét festené. Ezt kihagyja és oly közömbös dologról beszélteti Lucretiát, hogy vesse le már Eurialus ezt a »latsuhát«. De hagyján. Ezután jön még Poóts részéről a botlások botlása, ama nevezetes ágy — szugolyi jelenetben. Mikor Zoziás tudtokra adja, hogy Menelaus közeledik, Eurialust Lucretia az ágy melletti szögletbe bujtatja. Menelaus majd rátalál. Ekkor morfondirozik Eurialus teljes kétségbeeséssel, de a hosszú mythológiai képek során teljes logikával. Valóban nevetséges, mikor ily helyzetben előhozza Circet, Jupitert és Mársot s mikor már Jupiterhez és Márshoz elmondja imáját, akkor kezdi ismét:

»Sőt az igaz Isten nézzen rám az égből,
A' szabadítson ki ebből az inségből.« (88. l.)

Az ezután következő rész elevenebb, életteljesebb az eredetinél. Majd a szerelmeskedés és gyöngéd vallomásoknál ismét mythologizáló kedvének enged szabad folyást s a szerelmesek beszélgetésében Junó és Jupiter, Laverra és Vénus egyaránt szerepelnek.

Aeneas Sylvius itt is, bár csaknem mindazzal foglalkozik, amivel Poóts, mégis általában rövidebben végez. Aeneas Sylvius is megkisérli a Lucretia éjjeli öltözetének leirását; Poóts kerekebben irja le s plasticusan. E rész erőteljes és költői s valóban dicséretére válik Poótsnak, ki a fősulyt általában ilyenekre fekteti, s ugy látszik: mintha a mesét is ezekért adná. A leirásban a legerősebb; elmélkedésekben tudóskodó; s mindkettőben bőbeszédű. Legszűkebb szavú s leggyarlóbb ott, hol elbeszélő részt ad.

Ez első találkozás után egy nagyon zavaros rész következik, hol lelkiismereti furdalás helyett azon töpreng Lucretia: hátha nem Eurialus volt az, akivel együtt töltötte az időt? Olyan nagy úr létére, csak nem öltött volna paraszt ruhát? Csak e naivságok után sikerül neki valódi lélekrajzot adni, melyben van költői fellendülés, de van mythologia is. Ezután Poótsnak ismét, egy már fentebb említett ügyetlenségével találkozunk. Nem tudjuk: mikor végezte el Lucretia beszédét s mikor kezdődött az Eurialusé. Csupán a beszéd hangjából lehet következtetnünk, hogy Lucretiát elhagytuk és Eurialust hallgatjuk. Van egy versszak, hol talán a fordulás történik s melyről egyaránt gondolhatjuk, hogy a Lucretia beszédéhez tartozik, meg hogy csupán az iró közbeszurása.

»Az ilyet a csupa bolond is szeretné
Vagy legalább bolond módra nem követné,
Mert maga érette bár szerencséltetné.« (101. l.)

Hogy ezután Eurialus beszél, onnan gondolhatjuk, mert életmegmentésről szól:

»Te néked köszönöm, Lelkecském! hogy élek.«

Digitized by Google

De ez a beszéd aztán egészben véve is szép és költői, s egyike az átdolgozás legsikerűltebb helyeinek. E részletéből kitűnik ez:

»Ah! Mármorizált- test' ékes alkotmánya!
Kláris-szín ajakak szép piros márványa!
Fél-hold szemöldöke hajlott szivárványa:
'S tántzra síllyedező-lába ingoványa!

Tsillogó szemének, szem-szúró nap-fénye!
Nagy okosságának, mélységes örvénye!
'S kitanulhatatlan titkos tekervénye!
Félelmes szívemnek bíztató reménye.

Ah! mézes beszéde, Síréni nyelvének!
Ah! Liliom-spallért mutató mellyének,
Ezüst forma színe, gyöngy fejér testének!
Ha mikor láthatlak, tartom szerencsének!« (102. l.)

Ez egészen a Poótsé. Aeneas Sylvius Eurialusnak csak az utczán felmerülő gondolataival foglalkozik. Otthon is gondolkozik még egy kicsit a történteken, de más oldalról csak az forog a fejében, hogy mily szégyen érte volna őt a felfedezéssel. A leiró, vagy a tisztán szerelmi áradozásból semmi sincs az eredetiben.

A milyen szép e hely, olyan elhibázott az ezt követő rész, amelyben az együttlétet beszéli el Eurialus barátainak. Az eredeti drasticismusát Poóts úgy akarta finomítani és költőivé tenni, hogy mythologiával és ókori regékkel tömte meg. Itt a képek használásánál egészen szertelenségbe téved. Ugy látszik: mintha már többé nem is kép lenne, de a csodásság beszövése. Vénus járkált közelükben, amorettek sürögtek, forogtak, Kupidó pedig fáklyát lobogtatott fejük felett.

A második találkozás hangját és leirását Poóts nagyon megváltoztatja. Az eredeti röviden, csak egypár szóval említi az együttlét boldogságát s a válás fájdalmát. Poótsnál a találkozás, együttlét rajza szintén rövid, de még azt is mythologia tölti ki. Ezután a szerelmesek lakomáját festi Ceres emlegetésével, de nagyon röviden; kiméli Poóts a helyet és időt, hogy a Lukrétia cselét Menelauszszal annál bővebben beszélje el. És ez elbeszélés valóban eleven és ügyes. Szinte előttünk van Lucretia, kinek erőt és ügyességet ad a becsületféltés és kedveseért való aggódás s ugy sürög-forog Menelaus körül.

Midőn Eurialus Pandalust igyekszik megnyerni, Poóts átdolgozásában eleinte tartózkodóbb, általánosságban beszél, példálózik, s csak később lesz őszintévé. Az eredetiben csak egyszerűen előadja Eurialus a dolgát, míg Poótsnál beszéde helyenkint lyrai kitörésektől felmelegszik s ez által költőibb lesz. E jelenetnél mégis némi kihagyással él Poóts. Aeneas Sylvius egy kifakadást sző be a rangkórság ellen. Az átdolgozó ezt mellőzi.

A harmadik találkozás jelenetében Poóts beváltja igéretét:

Digitized by Google

»hogy ha rút dolgokat esett feljegyeznie, az eredetinél szelidebben teszi ki«. A bevezetés féle párbeszédet a lóról megfinomítja egy kissé.

Lucretia elájulása marad úgy, mint az eredetiben van. Semmi különös okát nem adja Poóts az izgalomnak ebben:

»Okát ha keresem el-ájulásának;
Én ugyan részemről 'azt tartom okának,
Hogy öröm, 's félelem 'együvé jutának,
'S ereiben minden vért felzavarának.« (136. l.)

Arról azonban Poóts is megfeledkezik, hogy az előbbi találkozásoknál még nagyobb volt az öröm és félelem, mert több ok is volt reá, meg ujabb is volt, azért jobban kellett hatnia. Most az akadály is, öröm is, inkább lehet megszokott. Az eredetiben is szép az Eurialus bánatos és kétségbeesett beszéde, leszámítva némi lélektani hibát, melyet Poóts is elkövet, de itt még szebb, még melegebb, még költőibb, sőt helyenkint a gondolat is, a kifejezés is, együttesen is költői, a helyzetnek megfelelő.

»Ah Liliom-Völgye gyönyörű mellyének!
Melyet szívem tartott gyönyörűségének,
Ha halva fekhetném, mellyén szegénykének,
Illene holt testem« terítő helyének.

Most pedig, ő fekszik nékem a' mellyemen,
El-lankadt karjai, tartódznak kezemen;
Könnyű vagy Galambom! Könnyű vagy testemen!
De malom kő gyanánt maradsz bús szivemen. (138. l.)

Mily költői, mily kifejező, mily sokat mondó ellentét! s mily népdali eszme! E két versszakon is látjuk, hogy Eurialus nemcsak általánosságban csapong, de Poóts igyekszik megtartani annak ami: érzéki szerelmesnek. Más helyt is oly igaz, kétségbeesett szavakkal ostromolja az ájult Lukrétiát. De azért alaphibájától itt sem tud megszabadulni, a mythologizálástól.

Mily különös az élet játéka! Poóts megénekli a Lucretia ajulását s ekkor Eurialusnak ad bús és kétségbeesett hangokat ajakára. Egy pár év mulva az ő kedvesével történik meg az a jelenet s ő panaszkodik mint Eurialus. Eszébe ötlenek a sorok, melyeket még az egri börtönben írt s elénekli azt ujra bánatában. Mikor a bodrog-keresztúri zsidó leány elájul a viszontlátás örömére és izgalmára, egy verset csinál az Eurialus és Lucretia történetéből szedve össze a részeket. E költeményből megtalálható az első versszak Lucretia énekében is.

Sokat finomít Poóts az együttlét rajzolásánál, anélkül azonban, hogy ezzel az Eurialus jellemét megváltoztatná. Szenvedélyes itt is Eurialus, de szenvedélyét mérsékli annyira, hogy kevésbbé lesz tisztességsértő, mint Aeneas Sylviusnál.

Ezután némi változtatást ismét tesz az átdolgozó. Az eredeti azt mondja, hogy a szerelmesek ezután is találkoztak még több-

Digitized by Google

ször. Poóts ezzel szemben kissé bizonytalanul azt mondja, hogy a találkozásra »ezután egyhamar mód nem is adatott».

Lucretia utolsó levele a latinban meglehetős száraz és csupán az elrablási tervre vonatkozik. Poóts az érzelemnek is juttat benne részt. A levél bevezetése megvan Aeneas Sylviusnál, mikor azt fejezi ki Lucretia, hogy haragudnék reá, ha tudna. Poóts is fölveszi azt, de másképen. A hang s a kifejezés más s mondjuk: tárgyiatlan. Lucretia magát galambnak mondja s megtagadja, hogy »bilis«-e, epéje van. Az ezután következő levélrész egészen a Poóts betoldása. És szerencsés betoldás; szinte jól esik hallanunk Lucretiát, hogy utoljára Eurialus előtt kiömlengi magát. Általában e rész szép és hű, de a mythologiát itt is beszövi. Egy kis ilyen ömlengés félével megtoldja az Eurialus válaszát is, de a hang, amelylyel Lucretiának vonakodását tudtára adja, az eredetinél sokkal pongyolább.

Az ügyes gondolat Poótstól, hogy mielőtt végkép eltávoznék Eurialus. »egy kis czédulát« küld kedvesének. Ez, bár nem eléggé kifejező és Eurialus, vagy mondjuk. Schlick Gáspár, ha írt ilyet, biztosan másképen írta meg: mégis az ilyen levéllel is enyhül egy kissé Eurialus hidegsége. E czédulán egy verset is küld, de ez tartalmi gyöngeségével még fölülmulja a levelet is. Csengő, bongó beszéd a nélkül, hogy gondolatot tartalmazna, vagy érzelmet fejezne ki. Még másképen is akart Poóts e közönyösségen és a gyér igazságszolgáltatáson segíteni — bár az utóbbin korántsem öntudatosan, de amazon segítvén, ezen is segítve lett volna — azonban ép oly kevéssé sikerült neki, mint a levél és az azután csatolt kis vers. Ez a már említett gyászdal, melyet Eurialus a Lucretia halálának a hírére énekel. Ebben sincs semmi érzelem, semmi eszme. Még ezután következik a befejező rész, melyből megtudjuk, hogy a császár megházasítja Eurialust.

Most még csak Poóts átdolgozásának stílusáról, kifejezéséről, népies helyeiről s arról akarok egypár sort írni, hogy Gyöngyösinek milyen hatása volt Poótsra ezen költői elbeszélésében.

Stílusára jellemző, hogy nem épen mesterkéletlen, de mégis ügyes, jellemző kifejezéssel gyakran él pl.:

»Tudnék Liliomot fejéret festeni;
Tudnám tsiga vérrel meg-elegyíteni;
De bár Fídiás az, a' ki keni feni:
Nem fog az élővel egyformán tetszeni.« (7. l.)

Stilbeli fogyatkozása az, hogy oda nem illő elemekkel gyakran zavarja meg a szép helyeket is. Komoly helyzetekből a sárba dob alá. Nem pusztán a pajzán tréfálkózást értjük, hanem különösen azt, hogy egy-egy realistikus helyzet vagy kép feltárásával ugyszólván lépten-nyomon megbántja gyöngédebb érzésünket. Pl. mily ellenmondó hang ez:

Digitized by Google

»Álláról botsátott mértékletes szakot,
Meelybe puha pelyhet, fejér Hattyú rakott,
Rajta, sem a szeplő nem hagyott salakot
Sem fityegő gelyva nem tett erőszakot.« (12. l.)

Néha aljas élczeléssel törekszik megnevettetni olvasóit. Művének előszavában úgy látszik: elitéli Aeneas Sylviust frivolságáért, amidőn azt mondja: hogy »ha rút dolgokat — is esett fel-jegyeznem; az említett Irónál szemérmetesebben tettem-ki. De hogy annyival inkább senki benne meg ne ütközzön; olvassa-meg ezen Vers-irásról való elmélkedésemet, ebben fel-találja az olvasás közbe megkivántató Keresztyéni Régulákat.« (L. Elősző I. l.) De bizony néha még mélyebben esik bele Aeneas Sylvius hibájába.

Azonban e mellett is szép kifejezései, hasonlatai bőven vannak s az utóbbiakat szereti nagy terjedelemben, szélesen keresztül vinni. Általában inkább lehet jó stilisztának mondani — amennyiben erről, korában és az ő költői iskolájában szó lehet — és magyarosnak. Germanizmus és latinizmus azonban elvétve mégis fordul elő nála, mint pl. mikor Lucretia beszédeire azt mondja: »képzelem azt lenni Dido siralmának.« Más helyen meg hibás szóvonzattal él pl. »az ájulás*ról* nem használ,« pedig azt akarja mondani, hogy az ájulás ellen, vagy ájúlásra. Egyébiránt egyes helyeken, pl. Szabolcs némely vidékén, mondják ezt.

Alkalmaz szavakat, melyek ma már kimentek a közhasználatból, pl. hamartatja, képzedé reggeti; Eurialust Lucretia másfelé »iktatja« s harag vagy epe helyett annak latin nevét, bilist használja.

Sok helyen nagyon ügyesen rímel. Általában jó verselőnek mondható, pl.

»A kényére tartott testbe pozsog a *vér*
Ég a mész kemencze; sebesen ver az *ér*,
Míg az elszáradt szív kivánt véget nem *ér*
Hit, hűség, becsület, előtte mit sem *ér*,«

vagy pl. ez:

»Azonban: Zaj! Feláll minden hajam szála
Ha a férjed észre veszi: Mit csinál a'?
Irgalom s kegyelem tudom nem lesz nála!
'S akkor lesz még ebből egy gyönyörű Gála.«

Egyébiránt nyelve, verselése s általában előadásmódja mutatja, hogy daczára szertelen mythológizáló kedvének, távol áll az ó klasszikusoktól, kik e korban magas fejlődésre emelkedtek, Virág Benedekkel. Irányánál, stílusánál fogva a népies iskolához tartozik. A népköltészet közvetetlen hatása gyakran érezhető nála, s pedig nem csak egyes átvételekban, kölcsönzésekben, hanem hangban, gondolkodásban és leirásokban is. De e hatás nem érvényesül az ő költői egyéniségének és jelen átdolgozásának egészében; inkább csak szórványos jelentőségű. Fejletlen és ingatag izlésű. Kisebb darabjaiban kedvvel űzte a leonin verselést is. Mint elbeszélőnek, úgy

Digitized by Google

látszik, nem volt más mintaképe Gyöngyösinél. Olvasta ugyan a római s görög klasszikusokat s általában nagy, széles körű ismeretei voltak, de verselni s általában irni senki mástól, csak Gyöngyösitől tanult.

Még kidolgozási módjában is nagyon érzik rajta mintaképének hatása. Bevezetésül szeret elmélkedni akkor, mikor valami uj fordulathoz ér, mint Gyöngyösi; csakhogy Poóts nem tud ügyesen, zökkenés nélkül térni át a tárgyalásra. Az elmélkedés körére és helyére nézve is nagy a hasonlóság, egyezés a két költő között.

Épen olyan mértékben használja Poóts a mythologiát mint Gyöngyösi, kinél szintén előfordulnak ilyenek, mint Poótsnál:

»Megcsapja azonban Faeton lovait
Tengerbe meríti aranyos hajait.«

Látva a mythologizálásban a nagy hasonlóságot Poóts és Gyöngyösi közt, nem tudom megállapítani, hogy nem az elhitetés ohajával, machinátióul vitte-é be Poóts is a mythologiát, vagy csak pusztán kép gyanánt szerepelteti. Még abban is hasonlóságot, sőt határozott Gyöngyösi-utánzást látok, hogy Gyöngyösi is a »Murányi Vénust« az istenek tanácskozásából indítja ki; Poóts is a Cupidó téli szobájából kezdi meg, ha nem is a mesét, de annak elbeszéltetését. Cupidó zavarja és nyilazza a lányokat, ösztönözve őket ez által a szerelmi történet elbeszélésére.

Gyöngyösinél a párbeszédekben még kevesebb a mythologia, mint Poótsnál, ki abban minden tartózkodás nélkül *duskál.*

A leirásokban is sok a rokon vonás, pl. Gyöngyösi Máriáról azt mondja:

»Múzsák tudománya, nyelvének szólása,
Hajnali hasadás ajaka nyilása.
Orczája pünkösti rózsák mosolygása.« (M. V. II. R.)

Poóts ezt mondja Lukrétiáról:

»A nyelvét mondhatnád élő muzsikának,«

s általában Lukrétia leirásánál azokat a szempontokat tekinti, mint Gyöngyösi Máriánál. Aztán mindketten sokat mondanak az által, hogy csak érintik a dolgot ilyenféleképen:

»Tovább a Diskursus mint folyt? Nem tudhatom
S magamat örömest belé se avatom
De két szerelmesről: könnyen gondolhatom
De csak nem is mondom: mi a gondolatom.«

Gyöngyösinél:

»Ha szollanék tanult, szép okosságáról
Minden dolgaiban rendes jó modjáról,
Alig irtak annyit elmés Minerváról
Mennyit érdemlene mondani magáról.«

Digitized by Google

Poóts nagy sulyt fektet mesterével együtt a leirásokra s képeit mindkettő szélesen viszi ki. Gyöngyösi is, Poóts is, igen sok helyen, a hol maguk beszélnek, valóban mintha társalognának olvasóikkal pl. Poótsnál:

»Hozass Indiából Elefánt tetemet
S tedd mellé az én négy eleven képemet:
Akkor tsókoljon-meg mind a négy engemet
Ha hozzájok képest nem leszsz tsupa szemet.«

Azt, hogy egy személyt Gyöngyösi is, Poóts is oly hosszan beszéltet egyszerre, megszakadás nélkül: felesleges említenem is, mert az sajátsága minden régibb kori irónak. E rövid összehasonlitásból is látható: mennyire a Gyöngyösi hatása alatt áll Poóts. Annyira egyezik a két iró, különösan előadás és kidolgozás tekintetében, hogy amely szavakkal Beöthy jellemzi Gyöngyösit ugyanazokat elmondhatjuk Poótsra is, a speciális vonatkozású helyek kizárásával: »Előadását, mely tele van görög mythologiai képekkel, vonatkozásokkal és nevekkel, minduntalan megszakítja egész verses értekezésekkel mindenféle tárgy fölött, melyet meséje épen eszébe juttat. A jó magyarsággal egyesíteni tudja a jó verselést. Leirásai olykor csak tudákosak ugyan, de nem ritkán festőiek, merészek és erőteljesek. Lirai helyei, melyeket szerelmeseink szájába ad, behizelgők, gyöngédek, szivhez szólók.« [1] Mind olyan szavak, melyek nagyon jellemzők Poótsra is. De Poótsnak ezeken kívül van még egy érdekes tulajdona. Ez a népiesség iránti vonzalom; bár ez, mint említettük is már, inkább csak egyes részleteknél jelentkezik nála: »hirharang a cseléd,« »kottyfalván,« »torongya« ma: »toprongya,« »pártűz,« mely kifejezés népdalainkban gyakran előfordul, aztán: »garabulyásan foly a vére,« s még több eféle. Közmondásai: »nem akarásnak nyögés a bére,« »ember aki fogad, eb aki megállja.« Sok helyen akaratlan naivsága által ölt népies szint pl.:

»Lásd be álnok Néki nagyobb már a szája
Holott szántszándékkal fittyent ki ládája;
De az asszonyoknak tanult praktikája,
Hogy ha csuprot törnek, a gazda hibája.«

Annál szembeötlőbb s zavaróbb, ha ily népies helyek után következik egy mythologiai kép, vagy pláne képek sorozata.

A népiesség hatása abban is észrevehető, hogy népdalokból merít, különösen képeket, leirásokat. Több hasonlata, kifejezése mellé állítható a népdalokból parallel. De még több helyen van olyan, melyből tisztán kiérzik a népies zamat, noha mellé parallelt tennem nem sikerült az Erdélyi és Arany-Gyulai »Népköltési Gyüjtemény« átkutatása után sem.

[1] L. Beőthi Zs.: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése I. k. Budapest. 1886. 72. lap.

Digitized by Google

Mindenesetre legsikerültebb párhuzam az, amely a következő helyek között van:

». . . . Nints mód, hogy Anyától,
Lettél vólna; Gondolom. Pünkösti Rózsától,
Attól-is hajnalba; 's annak harmatjától,
Hajnal hasad gyöngy-szin harmat ortzájától. (6. l.)

A népdalban pedig;

»Nem anyától lettél
Rózsafán termettél,
Piros pünköst napján
Hajnalban születtél.«
(Erdélyi: Népköltési gyüjtemény III. k. 67. lap. 97. darab.)

Ugyanennek a népdalnak a folytatásából merítette Poóts ezt:

»Ortzája Rózsái; Ha közel vólnának
Égő szivem mellé tenném bokrétának.« (32. l.)

Népdalban:

»Orczádnak rózsái
Ha közel volnának,
Égő szivem mellé
Tenném bokrétának.« (u. o.)

Ez utóbbi gondolatnak variációja Poótsnál két versszakkal alább:

»Isten! Kinek adod azt a boldogságot?
Hogy mellyéhez tegye azt a gyöngyvirágot!«

Ugyancsak népdalból kölcsönözte Poóts ezt.

»Mit ér a tíz ökör a nagy istállóba?
Ha szerelem nintsen? (úgy fujják Fonóba) (22. l.)

Népdalban:

»Mit ér a hat ökör
Hangos istállóban,
Ha szerelem nincsen
Tornyos nyoszolyában.«
(Arauy L. Gyulai P. 'Népköltési gyüjtemény I. kötet 334 l.)

A szerelmet az ökör sokaságával hozni párhuzamba, úgy, hogy annak nagy becse kitünjék, s általában az ökör a gazdaság, vagyon kifejezéseül nagyon sokszor előfordul népdalainkban pl. még ezek:

»Az én rózsám szemöldöke,
Többet ér, mint a hat ökre«. (U. o. 86. l.)

Lucretia utolsó levelének ezen soraiban:

»Ha Galamb-begyemben a méreg forrana.
Szám gyilkos fejedre átkot kiáltana,
De ha szám szólana s méreggel buzgana,
Akkor is hív szivem ellene mondana,

Digitized by Google

és a következő népdaltöredékben:

»Nem átkozlak, ne félj tőle,
Ha rád ajkam átkot szórna,
Sohsem szerettelek volna.«

ugyanazon eszme van kifejezve.

Ugyancsak egy gondotalot fejeznek ki ezek is:

». . . . . . a madár, dosztig adj bár innya s enni,
Még-is az erdőre kivánkozik menni.«
(Poóts 23. l.)

»Gyere be, gyere be, gyönyörü kis madár
Csináltattam neked aranyból kalitkát,
Aranyból kalitkát, ezüstből válúját.
Nem szoktam, nem szoktam kalitkában lakni,
Csak szoktam, csak szoktam zöld erdőben lakni,
Zöld erdőben lakni, zöld ágakra szállni
Fenyő magot enni, gyöngyharmatot inni.«
(Erdélyi, 448. l. 459. d.)

Poótsnál:

»Sokat adott neki a természet (nőknek)
Állandóság tőlök elenyészett.«

Népdal:

»Nincs a lányban semmi állandóság,
Azért benne bízni merő-hivság.«
(Erdélyi I. 290. l. 324 d.)

A párja vesztett gerliczét mind a nép, mind Poóts gyakran használja a szerelmi bánat képviselőiül. Erre nézve sem találtam teljesen egyező helyeket, de mégis mintegy a most mondottak igazolásául álljanak itt a következők.

Poótsnál:

»Nyög a bús gerlitze, ülvén száraz ágra,
A mikor pár nélkül marad árvaságra (43. l.)

Népdalban:

»Mint gerlicze madár,
Ki társátul elvál,
Jaj! kesergi társát,
Zöld ágra nem is száll«.
(Erdélyi I. 11. l. 9. d)

Vagy ez:

»Búsan búgó bús gerlicze
Kedves társát elvesztette,
Elrepüle zöld erdőbe,
De nem szálla a zöld ágra
Hanem szálla asszú ágra.«
Arany-Gyulai 179. l.)

A népdalban a csapodárság kifejezője a nád, hajlékonysága miatt; Poótsnál is szerepel ez azon dalban, melyet Lukrétia énekel, mikor visszautasító levelét elküldi Eurialushoz:

Digitized by Google

»Ha képzelsz nálam állandóságot ;
Megcsalod magadat igen nagyon.
Szívem nem szokott semmi rabságot,
Állhatatosságban ritkán vagyon.
Szeretni tud ugyan, de szabadon
Leskelődik szél után hajló nádon.«
(l. 56. l.)

Népdalban:

»Annyit szeret, amennyit lát,
Szíve hajlékony mint a nád.«
Arany-Gyulai II. 122. l.)

Különben az egész idézett dal nagyon népies szinezetű. A népdalban sokszor megmondja a busongó szerelmes sir-iratát, igy teszi Lukrétia is, mikor Zóziást meg akarja indítani:

»Ezt irják végtére, Koporsóm kövére.
Ez a' szép Vénusnak, járván ellenére,
Meg fojtott tűzétől fel-gyulladott vére:
S' kegyetlen halál szált ártatlan fejére.« stb.
(Poótsnál 38. l.)

A népköltészetből parallel reá:

»Az én sirkövemre ez legyen ráirva:
Itt nyugszik egy árva,
Kinek szerelemből történt a halála«.
Arany-Gyulai III. 157. l.)

Vagy:

»Ha mégy a temető kertbe,
Ird fel sírom keresztére
Itt fekszik egy hív szerető,
Nyugtassa meg a teremtő.«
(Erdélyi I. 104. l.)

Ezeken kivül számos hely van még Poótsnál, melyek világosan mutatják a népdali eredetet. Igy Poóts, bármennyire akart is a mythologiával hatni, bármennyire akar tudós lenni, elmélkedő kitéréseiben még sem tud elzárkózni, minden mesterkéltsége mellett is meg-megcsapja az az illat, mely a népköltészetnek, útszélen, patakparton, mezőkön nyiló kedves virágairól feléje száll s nemcsak szívja, élvezi azt, de e virágok közül egyet-kettőt le is szakit s beköti mythologiai képekből, okoskodó elmélkedésekből, na meg szép leirásokból s kedves lyrai elemekből alkotott költemény-bokrétájába. Kedves költőinek hatása elől sem zárkozik el. Nem csak a népdalokból és Gyöngyösitől kölcsönöz, de Amadétól és Horváth Ádámtól is. A beszőtt dalok közül egy-egy tőlük való [1]

Ezek után már most Poóts átdolgozásáról véleményünket röviden összegezve, kimondhatjuk kutatásunk, vizsgálódásunk eredményeül, hogy ő nem annyira fordít, mint inkább átdolgoz. Az egyes jelenetekre nézve Aeneas Sylvius elbeszélését csak forrásnak

[1] L. Egye.t Philol. Közl. 1890. 781. l.

Digitized by Google

tekinti. Elfogadja meseszövését, motiválását; minden nevezetesebb mozzanatát felhasználja, sőt kisebb részleteknél az eredeti találóbb, jellemzőbb előadásmódját, nyomós megjegyzéseit, tartalmas reflexióit és leirásait is. Alakjait is igyekeznék megtartani, amint a nekik juttatott szerepkörből látszik; azonban a jellemző képesség és költői öntudatosság hiánya vele azokat egészen kiforgattatja. Általában a mástól kölcsönzött keretet önálló képekkel tölti ki. Az ő Eurialus és Lucretiája is némely helyeken tulszárnyalja az eredeti szépségeit s az Aeneas Sylvius széppróźájával a költői előadás előnyei versenyeznek s néhol sikeresen. Életelevenség tekintetében pedig helyenkint határozottan fölülmulja azt. Ennek eszközéül akarja felhasználni azt, hogy a mese szövegét nemcsak lyrai elemekkel szövi át; hanem Eurialusnak és Lukrétiának fejlődő vagy már kifejlésre jutott és szerencsétlen végű szerelmét közbeszőtt dalokkal igyekszik kifejezni. A hatást legtöbbször szertelen mythologiájával és bőbeszédüségével rontja le. A részek kidolgozására fekteti a sulyt, s nem látszik meg munkáján az a czél, hogy az egész legyen a szép, kerek és költői. A szépet a részletekben keresi s nem a részek összhangzásában. Elmélkedő kedvének gyakran a világosság is áldozatául esik s a számtalan oda nem tartozó, bőbeszédű részek felvevése által a figyelmet másfelé terelve, elveszti darabja egységét, kerekségét.

Munkája, egészben véve, szabálytalan; részletei egymásnak ellentmondók és aránytalanok. De a felvont szemöldökű kritikának olyan itélkezését, mely Poóts e darabjától minden költőiséget megvon, egyáltalában meg nem érdemli. Az egyes jelenetek költői értékét, ihletését — nem lehet eltagadnunk tőle — kétségen kivül felismerte, felfogta és maga is *átérezte*. Ezt már Toldy is elismeri róla. A jelen értekezés keretében idézett szép részletekből is lehet sejteni az átdolgozás némely részleteinek költői becsét. De *Matirkó* is, említett dolgozatában, költészetének igaz gyöngyeiből oly collectiót állít össze, a mely szép bizonyítéka Poóts költői erejének.

*
* *

Még egypár szót általánosságban.

Magának az eredetinek szerkezete is laza; minden része önmagáért s nem egységes czélért van csinálva, kitalálva. A köteléket a darab jelenetei között pusztán csak a személyek képezik. A jellemek sem egységesek, vagy legalább az Eurialusé nem az. Azonban Aeneas Sylvius mégis inkább tárgyilagos, kevesebb benne a másod, sőt harmad kitérés, kevesebb az oda nem illő elmélkedés, a zavaró és kifejezés nélküli mythologia mint Poótsnál, kinek ezek gyökeres hibái. Ő még lazábbá teszi az összefüggést a részek között, még inkább megbontja az egységet a széles elmélkedésekkel, lapokra terjedő leirásokkal. Ezekért tehát az eredeti sikerültebb mint Poótsé. Ebből következik az is, hogy a pataki névtelen elbeszélése is jobb, mert tömörebb az előadása; közelebb

Digitized by Google

hozza a kalandokat és jeleneteket; elmélkedésekkel nem lassítja az elbeszélés menetét; a folytonos mythologizálás sem rontja hangjának közvetetlenségét, előadásának erejét. Mind a két magyar átdolgozónak van egy közös hibája, elrontott részlete; a levelezés, mely pedig az eredetiben a legművészibb. Azonban a pataki névtelen csak elhidegíti Lucretia leveleinek a hangját, de meg nem változtatja; míg Poótsnál ez is megtörténik

A XVI. század költőjének e résznél mentségül jön a nyelv kiképzetlensége, a mely miatt oly finoman árnyékolni: visszautasítani s mégis bevallani a szerelmet, nem lehetett.

Ezek szerint Poótsnak hiába vannak szép részei, leirásai, az egész együtt nem hat költői erővel. Darabja szétesik, eltávozva egymástól a jelenetek, elmélkedések, leirások, ezeknek ismét szép és rút, összetartozó s nem összetartozó részei. A névtelennél épen a részek közti összetartás erősebb s a nyelv is tömörebb.

Bárhogyan is, a névtelen javára dől a serpenyő, ha felgondoljuk, hogy ő Gyöngyösi előtt, Poóts meg Gyöngyösi után élt. Azonban Poótsnak ez óriási hibái mellett is vannak fényes tulajdonai és ezek megszerezték volna neki az elismerést, olvasókat évtizedeken át, ép mint Gyöngyösinek, de útját állta az idő, melyen a haladás szelleme kezdett átlengeni. E szellem egészen uj, elütő irányba terelve az irodalmat s később a közönséget is, kivette az olvasó kezéből az ez irányú műveket s letette a könyvtárak poros szekrényeibe, hogy csak hébe-hóba vegye ki onnan egy, az irodalom multjával foglalkozó búvár.

A pataki névtelen eltalálta korának izlését; korának a nyelvén s annak izlése szerint énekelt s ez hosszú időkre biztosította neki az olvasóközönséget.

Poóts minden fogyatkozása mellett, a költészetnek majdnem azon magaslatán áll, melyről Gyöngyösi oly hosszú időn át uralkodott a magyar olvasó közönség szívén. De egy századdal előbb kellett volna születnie. Az utánzóknak és a kor intő szavát meg nem hallgató embereknek sorsa érte utól.

IFJ. MITROVICS GYULA.

Digitized by Google

BULLINGER HENRIK ÉS A MAGYAR REFORMÁCZIÓ.

I.

Bullinger Henrik zürichi antistes, közvetlen hivatásából folyó fontos és sokoldalú teendői mellett, a protestáns vallási mozgalmakat hazáján és Németországon kivűl is folyvást éber figyelemmel kísérte. Nevezetesen oly külföldi államokban, melyekben más vallás foglalt el uralkodó állást, fáradhatatlan kitartással minden rendelkezésére álló eszközt felhasznált arra, hogy hitsorsosainak s hitvallásának érdekeit megóvja s előmozdítsa. E végből mindenütt, a hol a reformáczió kisebb vagy nagyobb mértékben tért foglalt, létesített személyes összeköttetéseket s azokat gondosan fenntartotta. A barátaival s tisztelőivel való levelezések idejének tetemes részét vették igénybe. Ezeknek terjedelme már abból is kitűnik, hogy fennmaradt naplója szerint csupán az 1569-dik évben levélírásra egy rizsma papirt fordított.

Hasonlókép terhes feladatot hárítottak reá a folyton növekedő számban jelentkezett idegen látogatók, kik őt Zürichben felkeresvén, tőle főleg szövevényes hittani kérdésekben kértek felvilágositást. Ő mindenkit, — fejedelmi házak sarjait szintúgy, mint a szerény lelkészt és a vallási üldözés áldozatait, — egyforma vendégszeretettel fogadott és kivánalmaikat lehetőleg teljesítette, sőt a szorúlt állapotban levőket anyagi segélyben is részesítette.

Bullinger reformátori működésének leghathatósb eszközét képezte ezenkívül irói munkássága, mely a legszélesebb körökben mindinkább fokozódó méltatásra talált. Igy munkái Angolországban még akkor jelentek meg angol fordításban, midőn VIII. Henrik egyházának függetlenítése iránt első lépeseit tette. S Elliot Miklós, ki előzőleg több hónapon át Zűrichben az antistesnél időzött, őt már 1539-ben értesithette, hogy könyvei neki — más nemzetektől eltekintve — magában Angolországban, alig képzelhető mérvben, hírnevet és dicsőséget szereztek, a könyvárusokat pedig meggazdagíták. Német-Alföldre nézve továbbá maga Bullingernek kiadója, Froschauer folyton erősítgette, hogy munkáiból sehol nem ád el annyit mint Német-Alföldön. Egy más forrás szerint pedig hollandi nyelvre fordított egyik pédikáczió-gyűjteménye a biblia mellett a legked-

Digitized by Google

vesebb olvasmányt képezi. Szintén ily tartalmú nytlatkozatok érkeztek Olaszországból; jelesül Knight Tamás angol könyvárus Velenczéből 1547-ben írt levelében felhozza, hogy Bullingernek a szentírást magyarázó munkái Olaszországban mindinkább nagyobb becsülésben részesűlnek.

E rendkívüli sikerek nyitja abban keresendő, hogy a nagy tudományú és határozott meggyőződésű férfiú, mint ismételten hangsúlyozta, a szentírás magyarázatánál, és hittani kérdések fejtegetésénél, egyaránt a világosságra, egyszerűségre és következetes egyöntetűségre állandóan döntő súlyt helyezett.[1]

Hogy Bullinger hazánkkal szemben is minden tekintetben ugyanoly áldozatkész érdeklődést tanúsított, mint az említett külállamok irányában: a rendelkezésünkre álló egykorú forrásokból világosan kitetszik.

Ezek szerint a zürichi reformátornak magyarországi hitsorsosaival való összeköttetése mintegy két évtizeddel az általa szerkesztett második helvét hitvallás elfogadása előtt vette kezdetét.

Ennek első nyomára ama tárgyalásokban akadtam, melyek a közte és hírneves genfi tiszttársa között létrejött, úgynevezett zürichi consensust megelőzték.

Tudvalevőleg Luthernek a helvétek ellen 1544-ben intézett utolsó szenvedélyes támadásával szemben, a mikor Zwinglit s Oekolompad-ot minden követőikkel s utódaikkal együtt egyenesen eretnekeknek bélyegezte, a védelem megírása Bullingernek jutott feladatául. Ő a védirattal a következő év elején elkészűlvén, munkája a közérdeklődést annyira felköltötte, hogy már az ez évi frankfurti tavaszi vásárkor a latin és német nyelven megjelent könyv minden példánya elkelt.

De Bullinger nem elégedett meg a puszta negatióval, hanem a több oldalról kifejezett óhajtások következtében, a vitás tételek iránti saját nézeteit a sakramentumokról írt s 1546-ban befejezett önálló értekezésbe foglalta össze, melynek egy kézirati másolatát megbírálás végett Genfbe Kalvinhoz is elküldötte. E fölött azután a két kiváló hittudós között minden egyes részletre kiterjedő s két évig elhúzódott levélváltás keletkezett, mely miután a még fennmaradt jelentéktelenebb nézeteltérések személyes eszmecsere utján kiegyenlíttettek, tökéletes egyetértésre vezetett.

Az írásbeli egyezmény közzététele különböző akadályoknál fogva csak az 1551-dik év kezdetén következett be. Időközben, nevezetesen még 1549-ben, két szerzője egyetértőleg a consensus tartalma iránt a titoktartás kikötése mellett több megbízható külföldi barátaik véleményét kérte ki, s kinyomatását csak a válaszok

[1] Bullinger életrajzi adatait, a mennyiben más forrásokat nem idézek, ismert életirataiból, nevezetesen Pestalozzi Károlynak Eberfeldben 1858-ban megjelent »Heinrich Bullinger. Leben und ausgewählte Schriften« czímű munkájából merítettem.

Digitized by Google

beérkezte után eszközölte. Midőn ekkor Bullinger a nyomtatvány egy példányát 1551. márczius 8-án kelt levele kapcsában atyai barátjának, a híres humanista *Vadianusnak* megküldötte: örvendezve emeli ki, hogy az egyezményt Angol-, Porosz-, Franczia-, Olasz- s *Magyarországnak* több kitűnő férfia előzőleg látta és helyeselte.[1]

Ez utóbbiak közűl csak néhánynak ismerjük neveit. Nevezetesen tudjuk, hogy Bullinger különös súlyt helyezett a lengyel reformator és kitünő hittudós Laski Jánosnak kikért véleményére, kit sommás önéletrajzában barátai közé sorol. Ezen előkelő lengyel családból származó férfiú hazánkkal is összeköttetésben állott, és testvérének Laski Jeromosnak befolyása folytán, Zápolya Jánostól a veszprémi püspökséget nyerte. Ő azonban, jóllehet hazájában is magas egyházi méltóságokra emeltetett, külföldre költözvén, nyilvánosan a protestáns hitre tért át. Épen a kérdéses időben hagyta el keleti Frisiát, melyben a reformácziót keresztűlvitte s átment Angliába, hol menekült külföldi protestánsok számára Londonban több egyházat alapított. Innen keltek azután a consensusra vonatkozó válaszai.[2]

Kívüle meghallgatta még Bullinger angol barátai közűl Laskinak londoni segédét, Utenhoviust, az utóbb vértanúságot szenvedett gloucesteri püspök Hoopert és a hires Jane Grey atyjának Henry Grey suffolki herczegnek bizalmas emberét, Traheron parlamenti tagot; míg Bucert, ekkoron cambridge-i tanárt, Calvin hívta fel nézeteinek közlésére.

Az átkutatott forrásokban azonban nem találtam elégséges támpontokat annak megállapítására, hogy e tekintetben a zürichi antistes Magyarországból kit tisztelt meg bizalmával, és a fennebbiekből csak annyit következtethetek, hogy az illető kérdésttevővel már előzőleg szorosb viszonyban állott, az, az országban tekintélyes állást foglalt el és a hittudományokban kellő jártassággal birt.[3]

[1] A schweiczi Sz. Gallenben 1484-ben született Joachim von Watt, írói nevén Vadianus, előbb a bécsi egyetemen a rhetorica tanára, majd rector és koszorúzott költő, miután ott magát az orvosi tudományokban is teljesen kimívelte, szülővárosába, St Gallenbe tért vissza, a hol mint orvos működött, majd polgármesternek választották. Mint iskolatársának, Zwinglinek buzgó híve, élénk részt vett a vallási mozgalmakban. Meghalt 1551-ben, kevéssel a fenebbi levél kelte után, a melynek vételénél már súlyosan beteg volt. L. Aschbach, Die Wiener Universität, II. 392—409. ll.

[2] Laski (a Lasco) életleirását adja a többi között Krasinzki, Geschichte .... der Reformation in Polen 96—110 ll. és Herold ismert Encyclopaediájában.; ujabban Pascal »Jean de Lasco .... Jon temps, sa vie, ses oeuvres .... Paris 1894« czimű munkájában. Róka, Vitae Vesprimiensium praesulum 333 lapján tévesen azt állitja, hogy Izabella királyné nevezte ki őt veszprémi püspökké.

[3] A »Corpus Reformatorum« czímű gyűjteményes munkának Calvin öszszes munkáit tartalmazó részében (Joannis Calvini opera quae supersunt omnia Volumen XII—XIV.) a consensusra vonatkozólag számos levél foglaltatik, melyek az előzetes tárgyalások mikénti lefolyását teljesen megvilágítják. Bullingernek

Digitized by Google

Azontúl és a század második felében Bullingernek a magyarországi reformáczióval való összeköttetésére nézve bővebb adatokat nyujtanak több hazánkfiának a zürichi városi levéltárban őrzött levelei, bár az adott válaszok teljesen hiányoznak, s a levelezések egyébkint is nyilván hézagosak.[1] Minthogy abban a helyzetben vagyok, hogy az észlelt hiányokat némileg pótolhatom: ezen, a szakkörök előtt külömben rég ismert levelek tartalmával tájékoztatás végett bővebben kell foglalkoznom.

A legkorábbi levél Bécsből 1551-ik évi márczius hó 26-káról van keltezve. Írója Feyérthóy — mint maga mondja — arczról-arczra ugyan nem ismeri Bullingert, de szelleme és tanai előtte annyira ismeretesek, hogy ahányszor csak irataiban olvasgat, a mi pedig éjjel-nappal történik, vele személyesen vél társalogni. Más nemzetekről ezuttal hallgatva, főleg neki és munkáinak tulajdonítja, hogy a magyar nemzet az igaz keresztyén vallásra visszatért, Szintúgy az ő érdeme, hogy most már nemcsak Magyarországnak török uralom alatt álló részeiben, hanem Thracziában, sőt Konstantinápolyban is hirdetik az evangéliumot. A tőle nyert jótéteményekért honfitársai nevében mély háláját jelenti ki, a melynek, ha lakhelyeik távolsága nem állana útjukban, másként is adnának kifejezést.

Folytatólag kiemeli Fejérthóy az üldözéseket, melyeknek azon prédikátorok ki vannak téve, kik a gyér számú pápista püspökök közvetlen uralma alatt levő helyeken működnek. Ők mind a mellett állomásaikat el nem hagyván, óhajtásaiknak is megfelel, midőn Bullingert felkéri, hogy úgy az üldözötteket, mint egyátalán mindazon jó keresztyéneket, kik reá szorúlnak, az általa czélszerűnek találandó módon vigaszszal lássa el és a Jézus Krisztushoz való hitben megerősítve, kitartásra buzdítsa.

Majd áttér azokra a folyton megujuló esetekre, melyekben a törökök az ország határaiból mindkét nembeli keresztyéneket rabszolgákkint elhurczolnak. Ekkép gyakran megtörténik, hogy míg az elrablott nő rabságban sínylik, a gyermekeit nevelni képtelen férj otthon másodszor nősül. Tanácsot kér tehát Bullingertől, hogy ily esetekben a lelkészek mit tegyenek, mert többször megtörtént már, hogy az első nő váratlanúl visszatér és a férjet ennek visszafogadására, valamint a gyermekekkel időközben szintén megáldott második nejének elhagyására kellene kényszeríteni. Egy második kérdés, melyet a levél tartalmaz, arra irányúl, hogy mit cselekedjenek az igaz keresztyének, a kik a városokban és falvakban vegyesen

Calvinhoz 1549. szeptember 20-án írt levele, melyben őt a Consensus elfogadása iránt addig tett lépésekről értesíti és a kinyomatás elhalasztását, nemkülömben külföldi barátaiknak meghallgatását javasolja, 1276. sz. a., — Laski válasza 1375. és 1432., — Bucer válasza 1240., — és Bullingernek Vadian-hoz írt levele 1461. sz. a. fordúlnak elő.

[1] Miscellanea Tugurina, II. Theil. II. Ausgabe Zürich 1723. (192—227 ll.) — Eduardus Böhl, Confessio Helvetica, Vindobonae. 1866. (99—119 ll.).

Digitized by Google

laknak a pápistákkal s onnan vagyonuk koczkáztatása nélkül el nem távozhatnak? Szabad-e nekik az ily közös lakhelyen megmaradva amazok szertartásainak megvetésére szorítkozni? Erre nézve is kíván Feyérthóy felvilágosító utasítást, főleg a kevésbé művelt hívek érdekében, kiket a pápista püspökök és papjaik a kenyérnek a misében való imádására köteleznek, s kik ellenfeleik szofisztikus érveit nem képesek megdönteni.

Végül kéri a választ azon egyén útján, kit jelen sorai kézbesítésével megbízott. Ha pedig ez minden pontra nézve nem volna lehetséges, azt az óhajtását fejezi ki, hogy a leveleket, melyeket a jövőben hozzá intézend, Geryo vagy Achilles augsburgi orvosok kezeihez származtassa.

Óriási elfoglaltsága daczára Bullinger a levélre nemcsak nyomban felelt, hanem Feyérthóynak egyszersmind megküldötte az általa kívánt oktató s buzdító iratot.

Kitűnik ez az utóbbinak 1551. október 10-én Bécsből kelt második leveléből, melyben meleg köszönetét fejezi ki a néhány nappal azelőtt kézhez vett levélcsomagért. Egyúttal tolmácsolja azoknak háláját is, kik már olvasták, vagy még olvasandják Bullingernek ama nyilvánosságra szánt értekezését, melyet neki küldött lelkészeiknek, valamint a Magyarországban, Thrácziában, Bulgáriában és Törökországban szétszórt többi keresztyéneknek az igaz hitben való megerősítése végett.

Az irat tartalma — mint folytatja — eloszlatta az ő kételyeit is a pápistákkal való együttélésre nézve; minélfogva nyugodtabb lélekkel fog ezután közöttük tartózkodni, a nélkül hogy szertartásaikban részt venne. Az iránt pedig, mikép a misében a kenyeret imádni nem szabad, meggyőzte őt Bullinger *Sermones*-ének 5. decasa.[1] Nagyon óhajtotta volna, hogy a törökök által elrabolt férjes nők ügyében is tanácsot kapjon; de a mennyiben azt fontos okok megakadályozták, a felvilágosítást türelemmel kell bevárnia.

Mivel Bullinger tudni kivánja, kivel levelez: őszintén megmondja, hogy ő Ferdinánd király udvarában a magyar kanczelláriának titkára, az egri püspök, mint kanczellár mellett. Már gyermekkora óta vallja az igaz evangeliumot és a pápistaságot egyaránt gyűlölő több más társával együtt szeretne az udvartól megszabadúlni.

Ezután szokásosan ismerteti a hazában történteket, kimentvén

[1] Bullinger prédikáczziójának 5-dik decasa mintegy hét hónappal eme levél kelte előtt jelent meg. Tárgyaira nézve a szerző Vadianhoz írt fennebbi levelében, kinek e munka egy példányát is megküldötte, ezt mondja: Mitto et quintum decadem Sermonum meorum de ecclesia Christi contra ecclesiam Antichristi, de ministerio, et ministris ecclesiae contra pseudoepiscopos, de oratione fideli ecclesiae contra superstitiosas preces, de sacramentis in genere et specie, contra nundinatores. Spero in his, maxime sermonibus quatuor de sacramentis, me fecisse operae pretium, et peccatum suum intellecturos, qui nos damnant pro haereticis et sacramentariis ect. Dissero et de institutis ecclesiae varii sermone X.

Digitized by Google

közlésének rövidségét testi és lelki szenvedéseivel. A többi között felemlíti, hogy Erdély a császári ház uralma alá került, s most a törökök nagy sereggel készülnek oda betörni. Innen egyébként istenfélő s nyelvértő hittudósok a görögök-, thrákok- és lithvánoknak anyanyelvükön nyomtatott katekizmusokat küldtek. Törökországban maguk a törökök gyakran részt vesznek a keresztyén istentiszteletben, a miből következtetni lehet, hogy, ha időközben el nem pusztúlnak, nemsokára a keresztyén hitre át fognak térni. Valahányszor pedig keresztyén lelkészek pápista papokkal a török bírák és praefektusok előtt nyilvánosan vitatkoznak, a törökök mindig az evangelium mellett foglalnak állást. Bizonyítja ezt részben — ugy mond — Sztáray Mihálynak mellékelt levele, a ki Baranyamegyében, a 15 év óta török uralom alatt álló Laskón, a prédikátori tisztet viseli.[1]

Az illyr nyelvben jártas prédikátorokról azonban mindaddig nem írhat, míg ez iránt az illető földesurakkal nem beszélt.

Végül ragaszkodása jeléül néhány érmet és egy darab erdélyi termésaranyat küldve, kéri Bullingert, üdvözölje nevében egyháza lelkészeit és tanárait, nevezetesen azokat, kiknek hozzá intézett üdvözletet válasziratában tolmácsolá; viszont fogadja szivesen saját hitsorsosai és tiszttársai, u. m. Tholnai Mátyás, Kerekes Sebestyén, Paludy Imre, erdélyi Lysth János és Stainperger Bódog hasonló üdvözletét. Egy külön utóiratában ilykép emlékezik még meg Musentus Farkas berni lelkészről is, kit meghitt barátjának jelez, hozzá tevén, hogy neki rövid idő múlva szintén fog írni.[2]

E levelek tartalmából kitünik, hogy Fehérthóy nemcsak belsőleg volt híve a protestáns vallásnak, hanem annak érdekeit tettleg is igyekezett előmozdítani s e végből úgy bel-, mint külföldi hitsorsosaival sokoldalú összeköttetéseket létesített. Mind a mellett sikerült neki a második levelében említett főnökének, Oláh Miklós kanczellár, akkoron egri püspöknok személyes bizalmát is megnyerni. Legalább erre mutat az a körülmény, hogy az utóbbi még mint zágrábi püspök őt magával vitte Augsburgba, a hol Ferdinánd király követekínt az 1547. s 1548-ban tartott birodalmi gyűlésben részt vett.[3] Itt ismerkedhetett meg Feyérthóy a két orvossal, kiket Bullinger megbizottjaiként kijelöl.

[1] Sztáraynak ezen ismert levele is közzé van téve a Miscellanea Tigurina II. Theil, II. Ausgabe 200—201. lapjain. Egyébkint Fehérthóy az utóbb említett tényről nem ennek, hanem Zigeriusnak később ismertetendő leveléből értesült.

[2] Musentus ekkor Bernben sajátlag theologiai tanár volt.

[3] Nicolaus Mameranus, Catalogus familiae totius aulae caesareae per expeditionem adversus inobedientes, usque Augustam Rheticam: Omniumque Principum, Comitum, Baronum, Statuum, Ordinumque Imperii, et extra Imperium cum suis Consiliariis, et nobilibus ibidem in Comitiis Anno 1547 et 1548. praesentium. Coloniae apud Henricum Maneranum 1550. E ritka munka 44. és 45. lapjain olvassuk: Orator Regis Romanorum Nicolaus Olaus, Episcopus

Digitized by Google

A kanczellárral nálánál még szorosabb viszonyban, sőt rokonságban állott, az általa protestáns érzelműnek jelzett hivataltársa, Joannes Lysth Transilvanus, ki nyilván egy és ugyanazon személy a későbbi püspök és kanczellár Listi Jánossal. Ez egy erdélyi szász család ivadéka, nevezetesen Listi Kristóf szebeni szenátor fia lévén, eleinte Izabella királyné szolgálatában állott, s midőn Erdély Ferdinánd birtokába került, Oláh Miklós pártfogása folytán a magyar kanczelláriában nyert mint titkár alkalmazást, a papi pályára pedig csak nejének, Oláh Lucrecziának halála után lépett. Ezen összevágó adatokkal szemben az ugyazonosság feltevését meg nem döntheti az a körülmény, hogy melléknevét Fehérthóy más ortografiával írja, minthogy e tekintetben ő maga, kortársai s utódai egymástól egyaránt eltértek. Szintén az sem érvényesűlhet ellenérvűl, hogy megbízható életírója, gr. Kemény József »A nagyköpcsényi Listi család . . .« czimű értekezésében a magyar kanczelláriánál történt alkalmazásának első évét 1553-ra teszi, mert — mint Fehérthóy második levelében is felhozza — Erdélyt Ferdinánd már előbb foglalta el, ekként a gr. Kemény részéről idézett adatok nem zárják ki azt, hogy Listi János korábban ment át Ferdinánd szolgálatába.[1]

Egyébként, tekintettel Erdély vallási viszonyaira, könnyen kimagyarázható, hogy az ifjú szász nyilvánas pályája kezdetén a protestantizmushoz hajlott.

Mindenesetre sajátságos világot vet a hazai állapotokra, hogy a reformáczió leghatalmasabb ellenfelének közvetlen környezetében az általa tüzzel-vassal pusztított hitfelekezetnek számos buzgó tagja hivataloskodott. S nagyon valószínű, hogy e körűlmény is befolyt az Oláh által megindított ellenreformáczió eredménytelen voltára, a mire nézve bizonyítékúl szolgálhatnak a gyakori esetek, melyekben a felső-magyarországi városok protestáns magistratusa a vallás dolgában ellenük legfelsőbb helyről elrendelt vizsgálat felől eleve értesűltek.[2]

Zagrabiensis, Consiliarius regius et Regni Hungariae Cancellarius. Eius secretarius Johannes à Feyertho.

[1] Gr Kemény József értekezése megjelent az Uj Magyar Muzeum I. kötete 490—511. lapján. Ő is idézi Listi Sebestyénnek Denis által (Wiener Buchdruckergeschichte 523. sz. a.) leirt munkáját, melyet »Viennae, Idibus Augusti Anno 1553« kelettel »Joanni *Listhio* Transylvano Cibiniensi Secretario et Conservatori Hungariae Cancellariae« ajánlja. Ez utóbbi maga is családi nevét igy, illetve »th«-val írja (Történelmi Tár. 1881. évf. 682., 685., 688., s 1879. évf. 673. sz.), de egykorú okiratokban már »*Listius*«-nak neveztetik, a mikép a »Magyar Mars« szerzője is annak előszavát aláírja. Ellenben a család egy 1627-diki Thurzó-féle okiratban »*Lysthius*«, I. Rákóczi Györgynek egy 1632-ik évi adomány-levelében pedig »*Liszthius*«-nak van nevezve.

[2] Például Eperjes tanácsa 1559. deczember 29-én tudtára adja Kassa városának, hogy titkos, de hiteles értesűlése szerint, közelebb a vallás dolgában kiküldött vizsgálók a városokat szándékoznak meglepni. Jó lenne titkos összejövetelben a hitvallásuk iránt adandó választ egyetértőleg megállapítani. (Kassa városi levéltár.)

Digitized by Google

A mi Feyérthóy egyéb közléseit illeti: ő, úgy hiszem, az általa szóba hozott idegen nyelvü katekizmusok alatt azokat érti, a melyeknek egyike Szebenben 1544 körűl czirill betűkkel, másika pedig Brassóban 1544. s ismét 1550-ben görög nyelven nyomtatásban jelent meg. Ellenben nyomtalanúl enyészett el Bullingernek hozzá küldött hittani értekezése, mely hihetőleg nem is jött sajtó alá, hanem kéziratilag terjesztetett.[1]

Hat évvel utóbb, 1557. október 26-dikán Huszár Gál ír Bécsből a zürichi antisteshez. Megkeresésének egyes részei feltűnő összhangzásban vannak Feyérthóy közléseivel. Ő ujból felveti azt a kérdést, melyet emez a török rabságból visszatérő nőkkel szemben követendő eljárásra nézve eredmény nélkül megpendített. Szintúgy erősíti, hogy többnyire Bullinger munkáit követik a magyar reformált egyházak s Feyérthóy ebbeli allítását csak anynyiban egésziti ki, hogy Kálvin iratainak is hasonló hatására hivatkozik. Nemkülönben ő is szembe állítja a római katholikus részről szenvedett üldözésekkel a törökök rokonszenvét a protestáns lelkészekhez.

Mind a mellett nem tartom valószínűnek, hogy Huszár ismerte Feyérthóynak viszonyát Bullingerrel, mivel ezt különben levelében hallgatással nem mellőzi. Sőt ha figyelembe vesszük, az ő, mint óvári lelkésznek, kegyura Miksa főherczeg udvarával s egyátalán a bécsi protestáns körökkel való összeköttetéseit: arra a következtetésre jutunk, hogy az elbetegesedett s a láthatárból eltűnt Feyérthóy előbb halt el, mint sem Huszár Óvárban megtelepedett.[2]

Egyébiránt a kérdéses közlések összhangzása természetes magyarázatát leli abban, hogy mindkét tudósító egyfelől közóhajtásokat tolmácsol, másfelől átalánosan ismert tényekről tanúskodik.

Ugyanis annak lehetővé tétele, hogy a törökök által rabságba hurczolt férfi, vagy nőnek hitvestársa ujabb törvényes házasságot köthessen, már Hunyady Mátyás király gondjainak tárgyát képezte, ki e végből sógora arragoniai János bíbornok utján a kellő általános dispensatió engedélyezéseért a pápához folyamodott.[3] S e nagyfontosságú kérdés azóta is folyton felszínen maradt. A mi továbbá Bullinger munkáinak méltatását illeti, a fennebbi levelekben ez iránt foglalt állítások bizonyára köztudomású tapasztalatokon alapúlnak s teljesen megfelelnek az észleleteknek, melyek az elől idézett nyilatkozatok szerint számos más államokban is tétettek. Sőt egy

[1] Szabó Károly. Régi Magyar Könyvtár II. 35. és 45. sz.

[2] Balogh Ferencz »A Magyar Protestáns Egyháztörténelem részletei« czímű munkájában (60. lap jegyzet) azt állítja, hogy Feyérthóy még több levelet is intézett Bullingerhez, de a forrást, a honnan állítását meríté, ki nem jelöli. Lampe is (Historia eccl. reform. 102. l.), midőn a Miscellanea Tigurina után Feyérthóy leveleiből idézeteket közöl, tévesen tesz oly értelmű megjegyzést, mintha a Miscellanea Feyérthóynak kettőnél több levelét tartalmazná.

[3] Epistolae Mathiae Corvin, Cassoviae 1743. IV. R. XXVIII. levél.

Digitized by Google

magát magyarországi, krasznai születésűnek valló hazánkfia Kálvinhoz 1561-dik évi Sz. István vértanú ünnepén Wittenbergből intézett levelében, melyet »Franciscus Caprophontes« álnévvel (s pedig a melléknévnél görög betűket használva) ír alá, Huszárral egyezőleg tanúskodik a felől, hogy az egész Magyarország Kálvin és a zürichi doktorok tekintélyére támaszkodik.[1] A török uralom alatt álló vidékekről érkezett oly hírek pedig, melyek szerint a törökök valószínüleg politikai okokból a Magyarország többi részein elnyomott vallás híveit a római katholikusoknál kedvezőbb elbánásban részesítik, a protestánsok részéről nagy előszeretettel terjesztettek, mint hitvallásuk szellemi hatásának bizonyítékai. Így Flacius Illyricus egy 1550-ben Magdeburgban »Ein schrifft, eines fromen Predigers aus der Türckey an Illyricum geschrieben, Darinnen angezeiget wird, wie es dort mit der Kirche und dem Evangelio zugehet« czím alatt kiadott röpirattal, előszava kiséretében közzéteszi, wittenbergi iskolatársának, Zigerius (Eszéki) Imrének a török kézben levő Tolnáról 1549. augusztus 3-án írt s ottani éleményeit ismertető levelét. Ebben írója előadja, hogy a pápistákkal való viszálkodásaikban csudálatos módon a török urak, nevezetesen a kádik védelmében részesűltek, s hogy a budai pasa nekik hitüknek, mint szerinte az egyedűl igaz keresztyén, vallásnak szabad hirdetését még Budán is megengedte.[2] Ily értelmű tudósítással kedveskedik bizonyos Lusenius lengyel lelkész is Kálvin és hivataltársainak Krakkóból 1560. márczius 14-én hozzájuk intézett levelében, melyben a lengyel vallási viszonyok ismertetése után felhozza, hogy tudvalevőleg Magyarországban a legtisztább egyházak a török uralom alatti részekben léteznek, s azoknak a törökök keresztény szerénységük miatt, szerfelett kedveznek.[3]

Huszár Gál szóban levő levelében Bullingernek még figyelmébe ajánlja, hogy egyházaik, jóllehet hitvallásuk egy és ugyanaz, szertartásaikban a lelkészi kar tekintélyének nem csekély csorbításával eltérnek egymástól. Miért az egyöntetűség elérése végett hathatósan kéri a zürichi antistest, hogy a saját egyházaikban az énekekre, nyilvános imákra, az úrvacsorára, a keresztségre, a házasságkötésre és a hitoktatásra nézve dívó szertartásokat valamely tudós férfiúval latin nyelven irassa le, s munkáját nekik nyomtatásban küldje meg. Intse meg továbbá Melanchtont, hogy az Úrvacsora szentsége iránti nézetét végre nyiltan fejezze ki és tegye közzé. Hallgatása nem csekély veszélyt hárított már Krisztus

[1] Calvin idézett munkáinak 14. kötetében 3669. sz. a.

[2] Ribini, Memorabilia Eccl. Aug. Confessionis (90—94. ll.) e levelet deák nyelvre fordítva adja, meg nem említvén Flacius munkájának czímét. Ez utóbbi előszavában felemlíti, hogy Zigerius hat év előtt jött Tolnából, mint akkoron még iskolamester, Wittenbergbe s ott nála is tanúlt, de megbetegedven, egy év múlva hazájába visszatárt. Hozzáteszi, hogy levele egy évig volt uton.

[3] Calvini opera. Vol XVII. 3168. sz.

Digitized by Google

egyházaira. Végűl megjegyzi, hogy a mit még ezenfelűl tudatni kívánt, fiával, ifj. Bullinger Henrikkel közölte, adandó válaszát pedig Hofhalter Rafael bécsi nyomdász útján kéri ki.

Éppen ekkor tudniillik, Bullingernek hasonnevű fia tanúlmányainak befejezése végett Bécsben az egyetemet látogatta, a hol esetleges veszélyek kikerülése végett anyai családnevén »Adlischweiler Henrik«-nek iratta be magát. Innen a következő évben tért vissza Karinthián és a velenczei tartományokon át hazájába.[1]

E korszakba eshetik Macarius Józsefnek, Majláth Gábor nevelőjének, a keletet nélkülöző görög levele, ki a zürichi antistest székhelyén személyesen felkeresvén, nem győz hálálkodni az élvezett s még pénzajándékkal is tetézett vendégszeretetéért. Hallotta már egy igaz hitű férfiútól, hogy a németországi tudósok közűl a vendégszeretetre nézve őt illeti meg a pálma, a mit ezúttal magán is tapasztalt. Látogatásának czélja volt — úgy mond — meggyőződni a felől: valljon áll-e az, a mit többen állítgatnak, hogy a zürichiek Krisztus testének és vérének osztogatásánál nem helyesen járnak el? Most pedig kéri Bullingert, hogy Krisztusnak a szent vacsorában jelenlétéről való nézeteit hitvallás alakjában írja meg neki, főleg azért, hogy az ezen hitelv miatt több magyar egyházban támadt zavart megszűntesse.[2]

Ide sorolhatom azt az érdekes tényt, hogy az 1558-dik év tavaszán Bécsből Zürichbe Miksa főherczeg és cseh királynak két megbizottja érkezett. Az egyik egy hitszónok, valószínűleg a főherczegnek ismert udvari papja Pfauser, a másik egy ifjú, de tudományosan művelt gróf, Ferdinánd császárnak tanácsosa s mind-a mellett a reformácziónak lelkes híve. Ez utóbbi czéljáúl tűzte ki a protestáns egyházak megvizsgálását, beszélgetés közben pedig mindenkép kimutatni törekedett, hogy a helvétek és lutheránusok az úrvacsora kérdésében sajátlag ugyanazt vallják. Mindketten egyezőleg erősítették, hogy Miksa főherczeg az evangelikus vallásnak feltétlen híve és mindenkép óhajtja a bécsi egyházak reformáczióját.[3]

Egyébként hazánkfiai azontúl is felkeresték a helvét szövetség vezérlő városát és egyházának fejét. Igy például Thuri

[1] V. ö. H. Heinrich Bullingers Patris Instructio an Heinrich Bullinger filium, da er von seinem Vatter A. 1553. an die Frömbde geschickte wor vorrden (Misc. Tigurina. III. Ausgabe) és Bullingernek távollevő fiához írt leveleit Pestalozzinál.

[2] Böhl, ki e görög nyelven írt levelet először adta ki, megjegyzi, hogy az a zürichi levéltárban 1563 kelt levelekkel egy kötetben található, a miből Balogh idézett munkájában következteti, hogy a levél csakugyan az utóbbi év körűl kelt. E nézetet nem fogadhatnám el, mivel 1563-ban a zürichieknek úrvacsora-tanáról semmi kétség többé fenn nem foroghatott, s mivel nyilván e levélre is választ tartalmaz Bullingernek a következő fejezetben ismertetendő, hitvallás alakú értekezése.

[3] Vermiliusnak Kálvinhoz Zürichből april 21-én intézett levele. (Calv opera XVII. 2855. sz.)

Digitized by Google

Mátyás, utóbb debreczeni iskolamester, Bullinger tiszttársához Wolfius-hoz 1568. márczius 28-án Wittenbergából írt levelében áradozó szavakkal magasztalja az előzékeny és kegyes fogadtatást, melyben Bullinger és társai őket, tehát a levél iróját és kisérőit, Béza ajánlata folytán, előzőleg részesítették.[1]

II.

Bullinger a külömböző oldalról érvényesített kívánságoknak lehetőleg eleget tett.

Kétségen kívűl az ő kezdeményezése folytán állította veje Lavater Lajos össze a zürichi egyház ritualéját, és azt az 1559-ik év elején »De ritibus et institutionibus ecclesie Tigurine« czímmel adta ki nyomtatásban. E kiadás egyik okáúl előszavában egyenesen azt hozza fel, hogy többen egyházaikat tanaik állandósága, és ritusaik egyszerűsége miatt nagyra becsűlik és e példa után saját egyházaikat akarják rendezni, ezeknek kíván tehát művével kedveskedni. A 33 fejezetre osztott munka utóbb számos kiadást ért.

Ezenfelűl ugyanazon évben Bullinger maga a hit minden ágazataira kiterjedő rövid, de velős instructiot írt a magyar egyházak számára, mely szintén még 1559-ben jelent meg nyomtatásban.

Erről a munkáról nemcsak szerzőjének életleírásában sehol sem találok említést, hanem az tudtommal egyházi történetíróink figyelmét is teljesen kikerűlte.

Mindazonáltal sikerűlt egy szépen megtartott teljes példányát, melyet unikumnak kell tartanom, Fáy János könyvtárából megszereznem.[2]

Az A—F_8 signaturával ellátott, 43 számozatlan levélből álló 8-ad rétű könyvecske pontos czíme ez: »LIBELLUS. | Epistolaris, a pio & doctissi | -mo viro, Heynricho Bullin | -gero, Tygurine Ecclefiae in | Helvetia pastore fidelissimo & vigilantissimo pressis | & afflictis. Ecclesijs in | Hungaria, earūdemq; | Pastoribus & Mi- | nistris trans- | missus. (Három szívből álló vignette.) ANNO. DOMINI. — | M. D. LIX.

A czím túlsó oldalán foglalt bevezetést egy magát meg nem nevező nyomdász intézi Magyarország és Erdély egyházainak lelkészeihez, kik Krisztust felismerik és benne élnek.

Felszólalása abból indúl ki, hogy a babonaság rabszolgái folyton hántorgatják, hogy az evangelium művelőinél csudák nem észlelhetők, mely rágalommal Krisztus igazságát meggyengíteni törekednek. Ámde — folytatja — ha nem volnának vakok, mindennap láthatnának csudákat. Hisz csudálandó az, hogy Isten ezeket

[1] Miscellanea Tigurina II. Theil. II. Ausgabe. 209—213. ll. Paksi ugyanott közlött azon levelében, melyet Simlerhez 1572. ápril 10-én intézett, Thurit debreczeni iskolamesternek nevezi.

[2] E példányt írta le Szabó Károly a R. M. Kvtár II. R. 80. sz. a.

Digitized by Google

a veszélyben forgott vidékeket annyi leghatalmasabb ellenség ellen, fejedelmeik oltalma alatt, megvédte. Ezt a nagy kegyességet nem magunknak, kiket végtelen bűnök terhelnek, hanem azon számos ájtatos és kiváló férfiaknak köszönhetjük, kiknek érettünk emelt szava Istennél becsben áll és kiknek számához jelen munkácska szerzője tartozik. Miért mi is az álomkórságot lerázva, kövessük a kegyes példákat. Legyünk hálásak az istenfélő férfiaknak irántunk tanusított gondoskodásáért és imádkozzunk az Istenhez, hogy sebeinket gyógyítsa.

Maga a szerző külön előszóban Isten kegyét és békét kívánva Magyarországban szétszórt szent egyházai lelkipásztorainak, hálát ad az Úrnak, mivel a magyarokat az Antikrisztus sötétségéből az igaz hit világosságára kivezette, s fohászkodik hozzá, hogy miként országát köztünk megalapította, azt őrizze meg ama napig, melyben Krisztus eljön az ő dicsőségében itélni élők és holtak felett. Ez a nap, úgy látszik, nincs messze; legalább a próféták és apostolok jövendölései a világ végéről mind beteljesedtek egészen az igaz evangelium hirdetéseig.

Megértvén pedig a levelekből, melyeket Magyarországból a legjelesebb férfiaktól kapott, hogy az Úr Krisztus evangeliumát a törökök által leigázott magyar földön, sőt magában Törökországban s Konstantinápolyban is hirdetik: maga szintén hozzá kívánt vallási fejtegetéseivel járúlni ahhoz, hogy a hívek az Úr útján tovább haladhassanak.

Minthogy, mint hitsorsosaik tanúsítják, több jeles férfiak sürgetése következtében néhány év előtt egyházaik hasznára kiadott dolgozata elismerésbe rászesült,[1] bizton reméli, hogy jelen iratát is a legszívesebben fogják fogadni. Az úr Jézus egyedűli királyuk és főpapjuk, engedje meg, hogy nekik elmondhassa, s ők magukba befogadják mindazt, a mi az Üdvözítő dicsőségére és saját lelkeik üdvösségére szolgál.

A munka külön számozatlan fejezetekre van osztva, melyek a következő czímekkel birnak: Kik a vallásújítók. A szakadás. Az igaz vallásosság minden megkívántatossága benn foglaltatik a szent írásban. A hagyományok. Az egyházi zsinatok és atyák tekintélye. Az országok és zsinatok hozzájárulása. Az Isten Krisztusban adományoz nekünk mindent, a mi az élethez és az üdvösséghez megkívántatik. Krisztus az egyház egyedűli tanítómestere. Az igazulás. Mikép nyilvánúl Krisztus élete és az igazság. Hit által fogadjuk Krisztust magunkba. Egyedűl a hit által üdvözűlünk. Harczolni kell Krisztusnak az egyházban megtartásáért. Hit, remény és szeretet. Az igazulás bűnbocsánatot és feloldást jelent. A jó cselekedetek. Minő gyümölcsökben nyilvánúl az igaz hit. A Krisztus általi megváltás teljesnek tekintendő. Pápai búcsúk.

[1] E dolgozat alatt bizonyára azt érti, melyet Feyérthóy kérelmére neki 1551-ben megküldött.

Digitized by Google

Szentelt víz. A mise. A purgatorium. Krisztus híveinek közbenjárója. A szentek segítségűl hívása, tisztelete, csudái. Az isteni tisztelet. A bálványok. Az egyház nem terhelhető feles számú szertartásokkal. A könyörgések. Énekek és horák. A jótékonyság. A szentségek. A keresztség. Az úrvacsora. A szentségek kiszolgáltatásának szertartásai. A keresztény hit az egy Krisztusban talál és keres mindent. Eretnekek és eretnekség. Az Antikrisztus. Szabad-e hitetlenek közt lakni. Buzdítás az állhatatosságra és türelemre.

Bullinger, midőn jelen értekezését írta, teljesen tájékozva lehetett a súlyos veszélyek felől, melyekkel hazánkban az ellenreformáczió hatalma a protestánsok mindegyik árnyalatát egyaránt fenyegette. Kétségtelenűl ezért mellőzi teljesen a vitapontokat, melyek a két protestáns hitfelekezetek között felmerűltek, és polemikus támadásait csakis a római katholikus egyház szabványai ellen intézi. Egyébként értekezése ugy szerkezet, mint tartalom tekintetébe mindazon jeles tulajdonokat tűnteti föl, melyek, mint fennebb igazoltam, írói népszerűségét számos más államban is előidézték. Szokása szerint itt szintén minden felállított hit-tételt a szent-írásból való lánczolatos idézésekkel bizonyítgat. S irálya oly tömör, hogy fejtegetéseinek lényegét sem lehetne jóformán máskép, mint a szöveg szószerinti fordításával kellően ismertetni. Miért ezúttal csupán annak megkísérlésére szorítkozom, hogy eszme-menetét nagy vonásokban fetűntessem.

Mindenekelőtt foglalkozik a szerző a vallási újítás s az elszakadás vádjával, mint a melylyel őket ellenfeleik úgy náluk, mint Magyarországban első sorban gyanúsítják. Mindenki tudja azonban, — úgy mond — hogy újítóknak csak azok tekinthetők, kik a Krisztus és az apostolok által hirdetett tant ujjal és mással vegyítik, vagy is a kik meg nem elégedve azzal a tannal, melyet a szentírási könyvek az utókor számára fenntartottak, azokban nem foglalt és azokkal meg nem egyeztethető dogmákat és szertartásokat önkényesen koholnak. Az ilyenektől pedig Pál apostol elrendeli a szakadást. Ők tehát midőn a pápistáktól a miatt, hogy néhány századdal az apostolok halála után új dogmákat és szertartásokat hoztak be, elszakadának, az apostol parancsait követték, a miért csak dicséret s nem gáncs illeti őket. Egyébkint az apostol előre is megjósolta azt, hogy a jövő időkben többen el fognak térni az igaz hittől, hallgatván a démonok tanítására és ezekkel szemben is tanácsolja a tőlük való elszakadást, valamint a szentíráshoz való szigorú ragaszkodást, mely megtanít, hogy lehet üdvözűlni a hit által.

Innen kiindúlva szerző bizonyítani kívánja, hogy a szentírás az igaz hitnek egyedűli forrása. S ismét Sz. Pál szavaival czáfolgatja azt az ellenvetést, mintha a szentírásban nem volna meg minden, a mi az üdvösséghez és az egyház tökéletes szervezetéhez megkívántatik, hogy tehát ezért a szentírás hiányainak pótlása

Digitized by Google

végett hagyományokhoz és az egyház intézkedéseihez kellene folyamodni.

Ily alapon s hasonló módon taglaltatnak a jelzett külön fejezetekben az állítólagos apostoli hagyományok, melyek szájról szájra mentek volna át írásba foglalás nélkül, valamint ama következtetések, melyek az ellennézet mellett az egyház tekintélyéből, a zsinatok határozataiból és számos országok hozzájárulásából levonatnak. Érvelései közben kiemeli a szerző, hogy bizonyára régiebbek és szentebbek Isten prófétái és Krisztus apostolai, mint az összes lefolyt századok atyái, doktorai s püspökei. A mennyiben pedig ellenfeleik Franczia-, Spanyol-, Olasz- s Németország továbbá Lengyelország nagy részének hozzájárulására hivatkoznak, megjegyzi, hogy az egy Sz. Pál térítő munkája több országot hódított meg az igaz hitnek.

Ugyancsak a szentírás döntő fontosságának kimutatását czélozzák a következő folytatólagos érvelések. Az Isten, ki minden jónak egyedűli kútfeje, s előttünk fiában nyilatkozik, erre ruházta az életet, az üdvösséget minden tekintetben, a mely isteni kegyelmek megnyerésére tehát más nem kívántatik, mint hogy az Isten fiát igaz hittel szivünkbe fogadjuk. Ez, mint a világ világossága, ki Isten országának és az írásoknak titkait előttünk feltárta, egyházunk egyetlen mestere. Ő magyarázta nekünk a prófétákat és küldte az apostolokat, kik pedig határozottan kijelentik, hogy mást nem tanítanak, mint a mi a törvényben és prófétákban le van téve. Maga az isteni mester is ajánlja a szentírást, mint oly forrást, melyből üdvösségünket megtanúljuk, mondván: Vizsgáljátok a szent iratokat, azok tesznek bizonyságot rólam. Az Isten fia a próféták és apostolok mellett tehát más doktorok tanításának csak annyiban lehet helye, a mennyiben a szentírást helyesen magyarázzák, vagy az eretnekséget czáfolják és érveiket a szentírásból merítik.

Mindezek nyomán a szerző többrendű kapcsolatos fejezetekben érdekesen s kimerítően fejtegeti a megigazúlás sarkalatos tanát, továbbá kiterjeszkedik a hit, szeretet és remény fogalmának meghatározására s a jó csetekedetek beszámításának kérdésére. Érveléseinek eredménye a következő tételekben pontositható össze:

Nem saját érdemeink, hanem a keresztre feszített és halottaiból feltámadott Krisztus érdemei folytán szabadulunk meg bűneinktől és a pokol büntetéseitől, — leszünk Isten fiaivá, és minden adományainak s az örök életnek hagyományosaivá. A hit által vagyunk közösségben Krisztussal és részesülünk érdemeiben, úgy hogy csak a hit üdvözít, nem pedig a cselekedetek. Valamint azonban a nap heve elválaszthatatlan a fényétől, de nem ez, hanem amaz melegíti a földet: ép úgy a hit mindig párosúl a szeretettel és jó cselekedetekkel, de nem ezek útján nyerjük meg az üdvösséget, hanem egyedűl a hit üdvözít. Ekkép az absolutiót s bűnbocsánatot jelentő megigazúlásra a jó cselekedetek részben sem

Digitized by Google

birnak befolyással, jóllehet azok is, a mennyiben a hitből erednek, az Isten kegyelmének tulajdoníthatók és az Isten által nyujtott jutalomban részesűlnek.

Ezután áttér a szerző arra a tételre, hogy az emberi nem megváltásának műve Krisztus kínszenvedése és halála által teljesen befejeztetett, s ebből következteti, hogy ellenfeleiknek a szentelt vízről, a búcsúról, a miséről s a purgatóriumról szóló tanaik elvetendők. Elhomályosítják ezek Krisztusnak kínszenvedésein alapúló érdemeit s tévútakra vezetik az azokban hivő egyszerűbb emberek elméjét.

De Krisztus, mint folytatólag kifejtetik, egyszersmind az egyetlen közbenjáró Isten és a hivő emberek közt, mert ő egyedűl Isten és ember egy személyben, s mint Isten közösségben van mennyei atyjával, míg emberi természeténél fogva összefügg az emberi nemmel. Minthogy pedig a mindkét részszel való ilyetén közösség a közbenjárás sikeréhez szükséges, valamint az is megkívántatik, hogy a közbenjáró ismerje az összes emberek szíveit, s akarja és tudja üdvösségüket kieszközölni: ennélfogva az Isten és az emberek közötti közbenjárás hatalma semminemű teremtménynek sem tulajdonítható. Következőleg meg nem engedhető a szenteknek segítségül hívása és imádása, bár ők érdemeikért dicséretben és kiváló tiszteletben részesítendők, mint Istennek oly választott közegei, melyek a hitnek a földön szolgáltak és most boldogok levén, az Istennel az égben kormányoznak. Ők maguk is csodáikat az Istennek tulajdonítják és egyedűl az Istent hirdetik imádandónak és segitségül hivandónak.

A következő fejezetekben is megtámadtatnak a római katholikusok oly egyházi szertartásaikért s intézményeikért, melyeket a reformáczió eltörölt. A mi nevezetesen a szentségeket illeti, szerző kimutatni kívánja, hogy csak két, Istentől rendelt szentség van, u. m. a keresztelés s az úrvacsora; ellenben a többi állítólagos szentségek az apostolok írásba foglalt hagyományát nem képezvén, ilyeneknek nem tekinthetők, hanem az egyházban vallásosan megőrzendők s annak szervezetéhez tartozó szent intézményeket képeznek.

E helyen az úrvacsora szentsége igy definiáltatik.

Az úr vacsorája Krisztus Urunk testének feláldozásával és vérének kiontásával eszközlött megváltásunk fényes bizonyítéka és a Krisztus és köztünk keletkezett kölcsönös közösség megpecsételése. Ugyanis ő testével táplál és vérével itat bennünket az életre, mi pedig lélekben és hitben veszszük azokat az életre, hálát adván ily nagy jótéteményért szabadítónknak, magasztalván kegyességét és frigyesűlvén a szentségben részesülés által Krisztusban való összes testvéreinkkel

Miután Bullinger még, hivatkozva az előrebocsátottakra, testvéreit buzdítja, hogy Krisztust igaz hittel örökösen lelkükben megőrizzék, miután továbbá az eretnekség vádja ellen tiltakoznék:

Digitized by Google

az utolsó fejezetben újból tárgyalja azt a kérdést: valjon szabad-e hitetlenek között lakni? — a melyet t. i. Feyérthói előlidézett első levelében felvetett, s melyre második levele szerint már választ is kapott.

A felelet úgy szóll, hogy a keresztényeknek szabad pápisták, zsidók és törökök közt lakniok. Hisz az első keresztények az apostolok idejében a pogány rómaiak között, a zsidók pedig a fogságban az assyrok és babyloniak között éltek. Sőt imádkozni is kell a pápistákért és törökökért, valamint azok, kiket az Isten a törökök hatalma alá adott, ne csellel és lázadással, hanem jó tettekkel és erényekkel igyekezzenek nyugalmat szerezni maguknak. A keresztények el lévén fajúlva, a törökök ép úgy az isteni akarat eszközei, mint voltak az assyrok, babiloniak, perzsák és médek a választott néppel szemben.

De ha szabad is más hitűek közt élni: ezeknek szertartásaiban részt venni nem szabad. Világosan mondja az Úr: A ki az emberek előtt mellettem vall, a mellett vallok én is mennyei atyám előtt. S a ki engem megtagad az emberek előtt, megtagadom én azt atyám előtt. Különben e kérdésről bőven és helyesen írt szeretett és tisztelendő testvére Kálvin János genfi lelki pásztor.

Az utolsó fejezetben a szerző meleg szavakkal apostrofálja a hiveket a kitartásra és türelemre búzdítja. Ha ezen tiszta hitvallásért — úgy mond — üldözésnek vagy halálnak lennének kitéve, gondolják meg, hogy ezt az üdvözítő előre mondotta szent evangeliumában és igért a szenvedésekért örök boldogságot. Legnagyobb boldogságnak tekinthető tehát a Krisztussal és a szentekkel a keresztben való egyesülés a jelen században, mert ebből következik a velük dicsőségben való egyesülés a jövő század alatt. A híveknek üldözői azon testület tagjai, mely azelőtt Krisztust, a prófétákat, az apostolokat és a martyrokat megtámadta, maguk a hívek pedig az ilykép üldözöttek testvérei. Hajdan a farizeusok, a papok és a magukat isten választott népének tartó zsidók üldözték a szenteket, míg most ugyanazt a szerepet játszák a püspökök, papok és szerzetesek, kik ellenük a fejedelmeket is felingerlik. De istentől ki van szabva a határ, melyen túl nem haladhatnak. Mert él az, ki eljövendő leszen itélni élők és halottak felett, örökös tűzre kárhoztatandó egyháza ellenségeit, az égi örömökbe kísérendő saját híveit.

A levél záradéka így szól: *Salutate fratres, qui sunt in Tracia, et apud gentes vicinas. Salutant vos in Christo Sancti, qui apud nos sunt, omnes. Orate pro nobis Dominum. Gratia Domini nostri Jesu Christi, et consolatio Sancti Spiritus, sit vobiscum semper. Datae Tyguri in Helvetia Anno Domini. 1559.*

* * *

Ez a nyomtatvány, mint láttuk, nélkülözi a nyomdahely és a nyomdász megjelölését. Tekintettel azonban a czímlapon alkal-

Digitized by Google

mazott nyomdászati jelvényre és a typusok ugyanazonosságára, kétséget nem szenvedhet, hogy a könyvecske a kolozsvári nyomdából került ki, bevezetését pedig bizonyára Heltai Gáspár írta, ki e nyomdát épen az 1559-ik évben vette vissza Hofgrefftől.

Mindazonáltal azt a kérdést illetőleg: mikép jutott a munka kézirata ama nyomdába; csak kombináczióra vagyunk utalva. Mert semmi nyoma sincs annak, hogy Bullinger Heltaival akár közvetlenűl, akár közvetve összeköttetésben állott. Sőt naplójegyzetei V. czikkében, melyben a Gessner-féle katalogus kiegészítéséül az 1545-től 1560-ig nyomtatásban megjelent összes munkáit maga sorolja fel, jelen dolgozat egyátalán nem fordúl elő, hanem csak a következő három más munkája van mint olyan felemlítve, melyeket az 1559-dik évben kinyomatott, ugy mint: *Contra Articulos inquisitioniss Bavaricae, Cathechesis pro adultioribus,* s *In Jeremiam conciones 44.*[1] E mellett figyelembe veendő, hogy a *Libellus epistolaris,* czíme szerint, csak a magyarországi egyházak számára iratott, s csupán Heltai intézte ajánlólevelét egyszersmind az erdélyiekhez.

Ekkép alig hihető, hogy Bullinger, kinek székhelyén nyomda létezett s közelében lévő más nyomdák is állottak rendelkezésre, kérdéses iratát a távol fekvő Kolozsvárra küldte volna kiadás végett; sőt valószínű, hogy e felől tudomással sem bírt. A kinyomatás eszközlését Huszár Gál reformátori buzgóságának vélem tulajdonítani. E feltevést okadatolja a Bullingerrel ugyanazon időben létesített előzetes összeköttetésén felűl, főleg 1560-ik évi január 10-én Kassa város tanácsához írt levele, a melynek kapcsában nekik eme munkának négy példányával megjelenése után azonnal ujdonságkép kedveskedik.[2]

Hogy Huszár a nyomtatást nem saját nyomdájában vette foganatba: ennek oka lehetett egyfelől elfoglaltsága Sztárai színjátékának kinyomásával, másfelől I. Ferdinánd királynak Oláh Miklós ellenjegyzése mellett hozzá 1558. november 1-én menesztett szigorú rendelete, melylyel őt a legsúlyosabb büntetés terhe alatt tiltá el a könyvnyomtatástól.[3]

RÁTH GYÖRGY.

[1] Vita Henrici Bullingeri usque ad annum 1560. ab ipso velut primis lineis et tumultariae, ut videtur, designata. (Miscellanea Tigurina. III. Ausgabe. Zürich 1722.)

[2] Huszár Gál a kassai levéltárban őrzött fenti levelét, melyben a felajánlott magyar prédikátori állás elfogadása iránt nyilatkozik, így fejezi be: »Scripsit Henrycus Bullingerus Tygurinae ecclesiae minister institutionem christianae fidei ad oppressas Hungariae ecclesias; eius libelli exemplaria quattuor misi etiam vobis.

[3] E rendelet egykorú másolata a bécsi állami levéltárban, kívűl czímezve: Discreto Gallo presbytero in Owar commoranti, fideli nobis dilecto.

Digitized by Google

MOLIÈRE »KÉPZELT BETEG«-ÉNEK ELSŐ FORDÍTÁSA.

Annak a kölcsönös hatásnak, melyet színpad és drámairodalom gyakorolnak egymásra, egyik legfeltűnőbb jele, hogy míg a XVIII-ik évszáz utolsó tíz éve 9 Molière-fordítást tud fölmutatni, addig a magyar színészet bizonytalanságának kora, a vándorlás szomorú negyven éve csupán két [1] ujabb fordítással ajándékozta meg az irodalmat, míg nem a Nemzeti Színház, mely a színészetet és a Magyar Tudós Társaság, mely az irodalmat központosítja, a

[1] Helyesebben 5 fordításról kellene beszélnünk, de az alább említendő *Fösvény*-en és a *Képzelt beteg*-en kívül, az egyiknek létezése nagyon kétséges, a másik kettő emlékét pedig csupán egy-egy színlap őrizte meg, a fordítás minőségét illetőleg ez által bő tápot adva a sejtésnek, találgatásnak. A *Szkanarela, vagy az Erőlletett Doktor* 1810. évi augusztus 19-diki színlapját a Kazinczy Molière-fordításairól szóló czikkben közöljük.

Benkő Kálmán (Magyar Színvilág 1873. Pest. 51. lap) a molièrei *Don Juan, ou le Festin de Pierre* első fordítpjának *Láng* Ádám Jánost és *Pály* Eleket tartja. Mi azt hiszszük, hogy ők nem a Molière darabját fordították, hanem a Da Ponte szövegkönyvét, melyet Mozart zenésített meg. Ez tehát hitelt nem érdemlő adat.

A ránk maradt hiteles színlap a *L'École des maris* fordítása létezéséről tesz bizonyságot. A kolozsvári színlap (1823 február 1-éről a következő adatokat tartalmazza :

A FÉRFI OSKOLA.
Újj Mulatságos Víg Játék 3 Felvonatban.
Irta *Moliér*, fordította *Mátéfi Ferencz*.

Személyek:

Lucian } Testvérek	Jantsó.
Jeronimo } Testvérek	Udvarhelyi.
Biánka, Lucian' gyám Leánya	Páliné.
Rosalia, Jeronimó' gyám Leánya	Farkasné.
Sansovino, Nemes Ifju	Czélesztin.
Mathilda, Rosalia' Barátnéja	S. Borbára.
Básztián, Sansovino' szolgája	Farkas.
Egy Comissarius	Kemény.
Egy Notarius	Éder.

NB. A személyzet nevéből joggal következtetjük, hogy a fordítás nem francziából készült.

A Fáy András által fordított *Asszonyok oskolájá*-ról (előadva 1811. márcz. 10-én Pesten) szinlapok és egyéb adatok hiányában tisztába éppen nem hozható, hogy van-e valami összefüggésben a Molière L'École des femmes-jával.

Digitized by Google

Molière-cultus új korát kezdik meg, melyet aztán a Kisfaludy-társaság emel irodalmi magaslatra, első és teljes Molière-fordításával. Csaknem száz év fekszik az ***Erőszakos házasság*** (1792) és ***A repülő orvos*** (1883) első kiadásai közt, érdekesen jelezve azt a harczot, melyet a magyar íróvilág küzdött végig, lelkesedését állítva szembe a közönynyel; a munkában megnyugvást tanúsító lelki erőt mutatva, midőn elismerésről még álmodozni sem merészelt; éjjelt nappallá téve a munka szellemi gyönyöréért, midőn az irodalom munkásait az éretlen kor kapa-kasza-kerülőknek tartotta. Irodalomtörténetírásunk téves útakon jár, ha a mai kor szempontjából tekinti az elmúlt idők még oly kezdetleges kisérleteit, s kicsinyléssel nézi azon dolgozatokat, melyek ma már kontárkodás számba mennének. Minden alkotás, korát is jellemzi írója mellett.

A legjelentéktelenebb is visszatükrözője közállapotainknak, sőt éppen a műkedvelősködő írók nagy száma az, a mi a korra rányomja a kezdetlegesség, a kisérletezés bélyegét. Figyelmen kívűl hagyni őket annyi volna, mint észre nem venni a dúsan termő kalászok mellett a gazt, a burjánt, melyet a gyomláló kéz hiánya növeszt nagyra, fenyegető bőségével veszedelmet rejtve magában az érett kalászokra nézve is. Velök teljes csak a kor képe, nélkülök tán tetszetős, de mindenesetre hamis világításba juttatjuk, mert a fény mellett az árnyékról megfeledkezünk. Aztán ne feledjük el a méltányosság szempontjait. Minő igaz lelkesedés vezethette ezeket a szorgalmas műkedvelőket! Az ő naiv hitök az irodalom érdekeiről megérdemel annyit, hogy tudomást vegyünk róluk is, sőt kötelességet lássunk ebben, hogy hamisítatlanúl álljon előttünk a kor irodalmának ingadozó színvonala. Nem elsői a harczolóknak, csupán közkatonái, a kiknek szintén részök van a diadal kivívásában. Ügyetlenebbűl, esetlenebbűl mozognak vezéreiknél, tiszteiknél, de ők is alkotó elemei a harczoló és győzelmet arató csapatoknak, ballépéseiket mentse a jó akarat — de meg a kitünő vezérlet hiánya is.

A »Malade imaginaire« első magyar fordítása ezek közé a teljesen elfeledett munkák közé tartozik, melyek jellemzők korra, íróra egyaránt. Ez a második Molière-fordítás a XIX. évszáz elejéről éppen 10 évvel a Döbrentei által magyarosított L'Avare kiadása után.[1] Legnagyobb valószínűség szerint valami német átdolgozás után készült, a mit abból is sejtünk, hogy az eredetinek Prologját[2] valamint a Közjáték összes jeleneteit megmagyarázott ok nélkűl kihagyja. Molière comédie-balletnek, tánczos vígjátéknak nevezi, míg Harsányi egyszerűen vígjátéknak körösztöli; a ballethez tartozó részt

[1] A Képzeletben Beteg. Vígjáték három Felvonásban. Molièretől. (Mulattató, Szép Literaturai Gyüjtemény. Szerkeszti *Harsányi Pál.* V-dik kötet Pesten. Kiadja és nyomtatja Landerer. 1832. 8. r. l. 1—71. lapon.)

[2] Berczik Árpád is kihagyta.

Digitized by Google

mellőzi, szándékosan vagy nem, ma el nem dönthető, bár meg kell vallanunk, hogy az utolsót kivéve (az orvossá avatás jelenetét) ezek szerves kapcsolatban nincsenek magával a mesével. De más egyéb is a mellett szól, hogy nem a franczia szöveg, hanem egy kész átdolgozás állhatott a fordító előtt, a mit a jelenetek szerint teljesen eltérő, bár főbb körvonalaiban megegyező cselekmény mutat. Igy csak színpadi ügyességgel biró, úgynevezett »biztos kéz« mer a kész mesébe belékontárkodni! De a személyzet egymásutánja is más, sőt még a nevek is mások mint az eredetiben. Diafoirusát kivéve mindegyiké megváltozott.[1]

A Harsányi fordításának az egyik legnagyobb hibája, hogy éppen azt a fajtájú tréfát túlozza, melyhez a franczia nyelv símasága kivántatik, hogy ne váljék vastag, ocsmány ízléstelenséggé. A mi Molière-nél csak sejtetés és ez által elfogadhatóvá tétetik a színpadon, az Harsányinál leplezetlen, durva szóbeszéd, melynek nagyon is parasztos zamatja van. Igy pl. Molièrenél Argan eltávozásának okát inkább gyanítjuk, mint tudjuk (I. felv. 3 jel.), itt ellenben Argan nyiltan beszél »hascsikarásról«, sőt visszajövet azt is elmondja, hogy az orvos soha sem találta el jobban a kellő mértéket, mint ezútttal (I. f. 5. jel.), holott Molièrenél a visszatért Argan egy szóval sem mondja: hol volt.

Purgon nem lép föl Molièrenél az I. felvonásban, Harsányinál igen, úgy látszik csak azért, hogy »szajhának« nevezhesse Orgon szájaskódó Katóját, aztán, hogy a leányának melegen ajánlja a »jól alkotott, csontos, húsos« Diafoirust, mint a kivel ezen tulajdonságai révén meg lesz elégedve, meg hogy utasításokat adjon a klisztir használata utáni életmódra.

Argan és Toinette czivakodása M.-nél mulattató bizalmaskodás, de H.-nál Kató oly szemtelen teremtés, hogy el sem csodálkozunk azon, hogy Orgon két ízben is »lotyónak» nevezi el. (18. l.) Kató itt Leander eltávozását azzal az aljassággal menti, hogy »olyan ábrázatot csinált, mintha oda akarna nyúlni, hol én azt soha sem tűröm el.« (!) (22. l.) Orgon attól fél, nehogy a leánya a szülői házat »a kárhozatos közösülés (!!!) által megbecstelenítse« (25. l.). Kató, midőn orvosi álöltözetében lép föl, olyat is kérdez, a mi szintén közelebb van az aljassághoz, mint a comicumhoz. (Pl. »Vannak még kellemetlen vizelletfelakadásai is.« 56. l.) Általán véve a molièrei vígjáték finom gúnyja, vaskos bár nem sértő comicuma mindenütt aljas tréfálkozássá silányúl Harsányinál. Azon jelenetben, midőn Orgon elmondja, mit és mennyit eszik (a mi Molièrenél elő sem fordúl), erre a testvére azt a szellemes megjegyzést teszi »oly evésre ... nagy ürüléseket(!) kell tennie.« (57. és 58. l.) De nemcsak a modort hibította el

[1] Orgon = Argan; Oront = Béralde; Turbon = Purgon; Egy patikarius = Fleurant; Maria = Béline; Isabella = Angelica; Fáncsi = Louison; Kato = Toinette; Leander = Cléante. A jegyző szerepét egészen kihagyta.

Digitized by Google

Harsányi, nemcsak a finomságok iránt való érzéke teljes hiányát árúlja el a fordítás minden lapja, magok a személyek is át vannak gyúrva, úgy hogy az eredetiekhez alig-alig hasonlítanak — szellemesség tekintetében — egy cseppet sem. Katót pl. teljesen kiforgatta lényéből. Molièrenél ő a kotnyeleskedő, de jószívű szobaleány, ki a parasztos őszinteség, a komázó naivitás jóízű typusa. Szereti Angelicát, és e szeretetet Angelica rossz sorsa megkétszerezi, ezért készséges segítő társa (bár vele is szeret kötekedni), midőn kiállhatatlan, zsémbeskedő, képzelgő beteg apjáról van szó, vagy az önző mostoha arra akarja kényszeríteni férjét, hogy leányát vagy házasságra erőszakolja, vagy zárdába menni siettesse. Molièrenél Béline okosságból nem bántja Toinettet, mintha csak félne élesen látó szemeitől — itt ellenben Katót oktalanúl goromba bánásmódban részesíti asszonya.

A közjegyzői jelenet, mely Molièrenél oly hatásosan fejezi be az I. felvonást, H.-nál teljesen elmarad, pedig mennyire jellemző Béline furfangjára! Toinette és Angelica egymásközti jelenete is kimaradt, melyből pedig azt tudjuk meg, hogy Angelica szívébe mily úton lopódzott be a szerelem. Ezen a dolgon H. úgy segít, hogy az apa meg a leánya közti jelenetet, mely a kötendő házasság ügyével foglalkozik és itt nélkülözi Isabella részéről annak gyermekes zamatját — a felvonás végére teszi, hol Kató megígéri Isabella támogatását. Ez a változtatás elébe vág egy más dolognak is, annak, hogy anyja fölfedezett valamit a Leander iránt érzett szerelemből. Honnan? Hiszen mi sem tudunk róla semmit! Itt megfeledkezett az átdolgozó arról, hogy Molièrenél a 4-ik (és H.-nál oktalanúl mellőzött) jelenet elkészít e szerelemre, a mi ekként meglepő, valamint az az értesítés is, hogy Louise-Fáncsit a mostoha a maga pártjára nyerte meg. Különös, ha azt előre tudják, hogy kém van körülöttük, még sem tartózkodnak attól jobban?

Lássuk azonban, hogyan forgatta szét az átdolgozó az egész második felvonást.

Molièrenél Cléante megjelenése egyrészt igazolva van azon támogatás által, melyet Toinette kilátásba helyez, másrészt szükséges bevezetését képezi azon együttlétnek, melyet Louison utóbb elárul. Az átdolgozásban Leander megjelenésének nincs előleges megokolása és nem szolgál egyébre, mint hogy Mária rajta kapja, a mint éppen Kató gyorsan kitolja őt az ajtón. Molièrenél Louison jelenete egészen természetesen akkor kezdődik, midőn az ének-előadás után haza jövő és utóbb Angelica által megsértett Béline észreveszi, hogy egy fiatal ember éppen akkor ment el Angelica szobája mellett, mikor ő ott járt. Itt tehát a gyanú alapos, míg abból, hogy Kató valakit kitól a szobából, éppen nem következik, hogy az a férfi Isabellához jött. M.-nél Béline meglátta, midőn Louison velök volt, az átdolgozásban inkább »ártatlan korára« hivatkozással azt hiszi Mária, hogy a szerelmesek leplezetlenűl

Digitized by Google

beszélgetvén előtte, tőle Orgon mindent megtudhat. M.-nél szükség van erre a fakgatási jelenetre, mert Argan nem tudja okát adni Angelica vonakodásának — az átdolgozásban Isabella vonakodása helyett csupán Kató szemtelenkedéseivel állunk szemben, a ki a rábeszélési jelenetben nem más, mint kisasszonyának parasztosan durva kiadása. Isabella hallgat — Kató ellenben elmondja a maga neveletlen módja szerint azt, a mit a kisasszonya el mer ugyan gondolni, de fél kimondani. Az átdolgozásban, Fáncsi jelenete után Orgon hivatja Isabellát s elmondja szándékát a férjhezadást illetőleg, melyet Isabella nagy szerénységgel visszautasít. Ekkor lép föl a Diafoirus-pár. Itt látjuk újból teljes mértékben, hogy mily ügyetlenűl járt el az átdolgozó. Nála tudva van már, hogy Isabella körűl valaki settenkedik s így az óvatosságra úgyszólván figyelmeztetve vannak. Mégis gyanúság nélkül fogadják a föllépő Leandert, a ki Reneval énekmester helyett jött el Isabellának énekórát adni. M.-nél szükséges az énekleczke jelenete, mert ezúttal találkozik Cléante először a kedvesével, miután Toinette utján hírét vette az Angelicát környékező veszedelemnek. Neki szüksége van arra, hogy vallomást tegyen érzelmei változatlanságáról a színházi jelenet után, midőn az akkor még ismeretlen, de bájaival gyorsan hódító Angelicát egy tolakodó szemtelenkedéseitől megmentette. Az átdolgozásban szükségtelen ez a jelenet, mert hisz Fáncsitól tudjuk, hogy Leander és Isabella már előbb a kertben találkoztak s igy nyiltan is elmondhatták egymásnak azt, a mit most az énekóra alatt dalolva kell bevallaniok! M.-nél az énekóra szellemes rászedési jelenet, melynek titkát sejteni sem lehet, legalább nem ily buta környezetnek, viszont az átdolgozásban az egész nem más esetlen tréfánál, mely annál visszatetszőbbb és hihetetlenebb, miután azon Mária is jelen van, a ki nemcsak sejti, de tudja is a csalást. Sőt annyira megy, hogy maga is bevallja, midőn Leander elmondja az éneket bevezető elbeszélést. (»Az én férjem nem hat itt be úgy, mint én.«) Ő tehát látja, tudja a csalást és hogy még sem szégyeníti meg a vele úgyis mindig ellenkező Isabellát, ez csak megerősít azon állításunkban, hogy az átdolgozó valóban kontár kézzel hányta össze-vissza a Molièrenél oly természetességgel következő jelenetek logicus egymásutánját.

Molièrenél Cléante az említett színielőadás alkalmával ismerkedik meg Isabellával. Ez hihető és valószínű, mert a leányok már az ő korában is szívesen jártak lopva is a színházba. Az átdolgozónál az ismeretség egy vaddisznó-vadászat alkalmával történik meg, midőn Leander »közel vala hozzá« s igy alkalmat nyert az élte megmentésére. Az átdolgozó azzal tetézi ügyetlenségét, hogy nála Leander még vagy háromszor találkozik megszabadítottjával s így fejlődik a barátságból szerelem. Mennyivel jobb a megismerkedés története M.-nél, a mely után Cléantenak nincs többé alkalma Angelicával találkoznia, s most, hogy hírét veszi az őt környező veszélynek, kiteszi magát a legnagyobb megszégyenítés

Digitized by Google

durva esetlegének, csakhogy vallomást tehessen. Így vált az átdolgozónál a szükséges jelenetből fölösleges komédia, mely hogy rögtön rossz véget nem ért, az egyedül Mária teljesen okadatolatlan elnézésének a következménye.

Arról nem is szólunk, hogy mivé törpült a Diafoirus jelenete az átdolgozónál. Hogy mind e mellett ez még nála is hatásos, az azon comicai erőben rejlik, mely minden ízében át meg áthatja ezt a helyzetet és az ellaposítás ellenére sem veszti el megnevettető hatását De milyen ügyetlenség ismét az átdolgozó részéről, hogy az énekmestert az ártatlan Fáncsi által jelenteti be s így akaratlanúl abba a gyanúba keveri, hogy neki is része van az egész csalásban. Az ügyetlenség ezzel még nem éri el tetőpontját. Béline és Angelica összekoczczanási jelenete hiányzik az átdolgozónál, pedig fontos, hogy a kérők is lássák az erőltetést, de meg hogy Béline szenvedélyes föllépését ez a nyílt sértés megmagyarázza. A daczos Angelicához aztán oda kiáltja Argan, hogy három nap alatt vagy Diafoirust, vagy a zárdát kell választania. Béline eltávozik, de úgy látszik csak azért, hogy Angelica után leselkedjék, mert az énekmester mégis szöget ütött a fejébe. S csakugyan sikerrel jár, mert míg Argan a Diafoirus-párral értekezik, azalatt már látott is valamit Béline s jön vissza sietvést tudatni férjével, hogy éppen most látott valakit megugrani Angelicától. Az átdolgozónál ez a körűlmény már előbbről lévén ismeretes, most Orgon és Mária közt a végrendeleti ügy kerül szóba, mely viszont Molièrenél már az I. felvonásban történt meg és teljesen oda is való, mert Argan élte végét közeledni érezvén, a saját jószántából akar végrendeletet csinálni. Az átdolgozásnál ez a jelenet, a II. felv. végén nincs semmi okozati összefüggésben az előző dolgokkal.

Az átdolgozó III. felvonása a legkevésbbé tér el az eredetitől, a mi a főcselekményt illeti, de a részletek finomságát tekintve, ép oly barbársággal bánik el a szöveggel, mint az előbbiekben. Oront-Béraldenak megérkezése Molièrenél elő van készítve a II. felv. zárójelenete által, midőn az öcs azért jön el, hogy a czigány ballettel fölvidítsa, szórakoztassa a testvérét. De ha a Közjátékok elmaradnak, elmaradhat Béralde jelenete is a II. felv. végéről. Az átdolgozó azonban elfelejtette azt, hogy a hibát helyreüthetné, mert Angelica maga kérte föl közbenjárásra a nagybátyját. Erről megfeledkezik és Orontot úgy vezeti be, mint a ki rég beszélt Katóval (már mint a színfalak mögött a felvonásközben!) s most azon való csodálkozásának ad kifejezést, hogy nem hitte volna, hogy a »bátyja veleje ennyire meg légyen sebesítve.« A terv itt is, miként M.-nél, a Katóé, kár azonban, hogy az a sok finomság, mely Béralde rábeszélésében oly meggyőző erővel hat Arganra, de ránk is, az átdolgozónál hihetetlenűl ellapúl s nem fokozatosan meggyőző párbeszéd, de a hosszadalmas értekezés hatását teszi.

Digitized by Google

A következő jelenetekben ismét csak a régi ügyetlenség nyomaira akadunk. M.-nél a Fleurant jelenetét nyomon követi a Purgoné, és ez természetes menete a cselekménynek, mert csak azután lehet szó más orvosról, miután a ház rendes orvosa viszszalépett a miatt való bosszúságában, hogy a megrendelt kristélyt nem engedte Béralde használatba venni. Az átdolgozó itt ismét belékontárkodik Molière mesterien természetes jelenetezésébe. Ő Oronttal rábeszélteti bátyját, hogy tegyen más orvossal kísérletet. Már el is hozta magával Vanderberg urat, a ki ott várakozik az előszobában. Erre a gondolatra a beszéd azon fonalán jutnak el, hogy Orgon olyan nőt akar, a ki a házánál mint orvos mindig kéznél legyen. Ha így áll a dolog, akkor minek más orvos, vagy ha Oront orvost akar cserélni, maga viszi rá a bátyját, hogy ép ez okból kellene Diafoirussal próbát tenni.

Neki mindegy — az orvos ott van az előszobában, az átdolgozó akaratából s annak föl kell lépnie, akár következik ez a helyzetből, akár nem.

Kató orvosi szerepléséből teljesen hiányzik az a finom gúny, melynek alkalmát sohsem mulasztja el Molière, ha a kurúzslást alkalma nyılik kifigurázni! Az átdolgozónál ez is léha komédiázássá lapúl el, itt-ott meg éppen aljassággá, pl. Oront vallomása egész napi életrendjéről tisztán az átdolgozó elmeszüleménye, melyről M.-nél egy szót sem találunk, de ide illik, ha túlzással s nem finom gúnynyal akarunk hatást elérni.

Az átdolgozónál csak most következik Purgon-Turbon jelenete, ismét előre ránczigálva, a nélkül, hogy megérthetnők, miért éppen most? És míg M.-nél pompás trio lesz belőle, melyben a discantot Toinette énekli, addig az átdolgozó unalmas kettőssé higítja, szellem és comicum nélkül. A hűséget kipróbáló haláljelenetet az átdolgozónál is megtaláljuk, mindenütt a saját ízlése szerint módosítva s különösen alkalmat adva Katónak egy valóságos rábeszélő szónoklatra. Az átdolgozásban Kató fejezi be a darabot ezzel a lényéhez nem is illő nagy mondással: »Sok fáradságba kerűl a gyarló elmének végére járni *s egy embernek az ostobasága igen messzire mehet.*« Különben nekünk is e kijelentés záradéka ötlött eszünkbe, midőn az átdolgozó munkájának a franczia eredetivel való összehasonlítását befejeztük. S ha még megemlítjük, hogy stylusa rossz és főleg magyartalan, elmondtuk összes gyöngéit, melyeket még az sem képes elfeledtetni, hogy Harsányi érdeme, hogy Molière Képzelt betegével az ő fordítása útján ismerkedett meg irodalmunk első ízben. Műkedvelő tollából eredő, kezdetleges munka az egész. Vele záródik le a kapkodás ideje, mert megjelenése évében már a Magyar Tudós Társaság veszi a kezébe a drámafordítások ügyét s nemcsak a lefordítandó drámákat jelöli ki, de irányt is ád arra nézve, hogyan felelhet meg a fordítás az irodalmi magasb czéloknak.

Digitized by Google

Hogy Harsányi németből dolgozhatott, azt egyéb belső és külső (már föntebb is jelzett) okokon felűl az is bizonyítani látszik, hogy miként jelenti be Oront az új orvost Vanderberg urat: »Ő valóban *német* és *Németország* mind[en] nemben ügyes embereket szült« (55. l.), a mi nincs meg az eredetiben, Molière-nél, s ilyen dicséretet magyar fordító, előtte álló szöveg nélkül, nehezen mondott volna.

BAYER JÓZSEF.

Digitized by Google

ADATTÁR.

PRÁGAI ANDRÁS ÉLETÉHEZ.

A *Fejedelmeknek serkentő órájának* első és harmadik könyvének magyarra fordítójáról nem sokat tudunk. Bod Péter írja róla, hogy a s.-pataki kollegiumban tanult s onnan Súri Orvos Mihály pataki pap a maga költségén küldötte Heidelbergbe. Ott az egyetem anyakönyve szerint 1616. július 27-én iratkozott be. Bod írja azt is, hogy az 1617-dik esztendőben a Jubileus alkalmatosságával prédikállott az Akadémián. Visszatérésének ideje nincs feljegyezve. Bod is csak azt említi, hogy azután a szerencsi ekklésiában paposkodott, a holott lakván, magyarra tolmácsolta a Gvévárrai Antal Fejedelmek serkentő óráit, bővítvén azokat maga is sok jeles mondásokkal és tudományokkal. Ennek ajánló levelét Szerencsen 1628-ban Mindszent hóban írta alá. Mint alább látható, 1624-ben már szerencsi pap volt. Ajánló levele végén ezt írja: »valakik engemet ismérnek és nyavalyás betegségemet látták, bizonságim lehetnek, minémű beteg voltam én akkor, mikor ez könyvnek fordításában munkálkodtam, hogy még kezeimmel sem birtam, hanem iródeák pennájára tolmácslottam, kinek alkalmatlansága miatt sok boszúságot nyeltem, valamennyiszer eszemben vettem az Ortographia, az igazán való írásnak regulája ellen az fogyatkozást. Minek okaért vétkül ne tulajdoníttassék énnékem, ha az első és harmadik könyvnek fordítása, az második könyvnek magyar nyelven való folyásával (mely az előtt régen az Tekéntetes és Nagyságos Draskovics János neve alatt kibocsáttatott vala Prágában) nem egyezne és el nem érkeznék: mert mind az sietség s mind egyébféle szorgalmatosság s mind hivatalomban való eljárás, rajtam voltanak.«

Egyébféle szorgalmatosságai, aggságai felől, melyek súlyosabb része csak azután nehezedett reá, a következő leveleket közölhetjük:

Digitized by Google

I.

Spectabilis ac magnifice domine et frater mihi charissime, salutem et obsequiorum meorum addictissimam commendationem.

Áldja meg isten Kegyelmedet minden jókkal, jó egészséggel, hosszú élettel. Értem az Kegyelmed levelébül, hogy az szerencsi prédikátornak még valami kevés restantia volna hátra és hogy az itt való plebanust contentáltatta volna, bizony dolog hogy eddig is rajtam nem mult volna, minthogy nem is mult, de énnekem is mind conscientiámban s mind becsületemben jár, hogy az régi makoviczai uraméktul és szegény istenben elnyugudt urunk atyánktul rendeltetett és megtartatott fundatióban az itt való nyavalyás plébánust megtartsam és gondját viseljem; láttam édes bátyám uram az quietantiát, de nem az egész dézmárul, hanem csak négy köböl zabrul tizegy köböl rozsrul, három szapu borsórul, három szapu tatárkárul és két köböl árpárul, ezeket penig tudják, hogy sokkal több volt és ki nem adták az recta és rata dézmabeli portiót, mindazáltal ám isten neki annyi mint az, arrúl is megelégíttetem az egy úttal, de én protestálok, hogyha kegyelmed is ennek utána az régi mód, szokás és rendelés szerint az itt valót nem contentáltatja, bizony én is Prágai uramat nem contentálom. Ezek után éltesse az uristen kegyelmedet jó egészségben. Ex Zboró die 12 Aprilis 1624.

Spectabilis ac magnificae dominationis vestrae
servitor et frater
addictissimus
Paulus Rákóczy.

T. G. Az czédulát visszaküldtem kegyelmednek és Márton deáknak megirtam, igazítsa el restantiáit mindenképpen és elégítse meg.

Külczím: Spectabili ac magnifico domino Georgio Rákóczy de Felső-Vadász comiti comitatus Borsodiensis, serenissimi sacri romani imperii Transylvaniaeque principis ducisque Oppuliae et Ratiberiae consiliario etc. domino et fratri mihi charissimo.

(Eredetije Orsz. Levtár. Rákóczy-levtár.)

II.

Chernel Györgynek Rákóczy jószágigazgatójának levelébül. „Irtam Patakon 18 die Julii anno 1631.“

Pál uram ő nagysága az minap az mivel excusálta magát az szerencsi predikátor fizetéséből, nem helyes; megbocsásson ő nagysága, mert valamit ő nagysága Szalaira fogott, ők cselekeszik azt és ugyanakkor jelen volt Szerencsen az zborói plébános, beszélt is Pragai urammal, én velem is; reá kérdettem; de nem panaszkodott az nagyságod tisztviselőire; de én látom, hogy Pál uram ő nagyságával abból nehezen alkhatunk meg, hanem nekem is el kell vennem az zborai plébános jövedelmét, ha ugyan egyébb nem lehet benne. Az mi az isten tisztességét, vallásomat és religiomat illeti, noha vétkes bűnös ember vagyok; de elhittem, oly religiót vallok, az melyen kívül bizony nincsen üdvösség,

Digitized by Google

azt tökéletesen elhittem; az isten tisztessége mellett lelkem üdvösségéért mit nem cselekedném, valami tülem lehet, kegyelmes uram, abban nagyságod meg nem csalatkozik.

III.

Illustrissime princeps ac domine domine nobis clementissime, praemissis ardentissimis votorum nostrorum pro foelicissimo illustrissimae celsitudinis vestrae principatu suffragiis, addictissimam officiorum nostrorum humilium commendationem.

Nagyságod alázatos káplánjának Prágai András uramnak Szerencsről való elszánt szándékát senior urunk ő klme arestuma, Chernel György urunk Ngod akaratjából tött admonitiojára, mind ez óraig tartóztatta. Az arestum alatt lévő atyánkfiának sok instantiájára, ez mai napra senior urunk terminált volt és az szerencsi uraim is Chernel György urunk levelével comparealván, arestumoknak minemő ratióit adták, Prágai András uram is mint replicált, archivumunkba az eklezsiának jó szokása szerint bejegyeztük és conserváljuk. Mely replicatiót Prágai uramnak maga mentségére elegendőnek lenni tetszett minekünk. De szemünk előtt viselvén Ngodnak, mint isten után az eklezsiának egyetlen egy csillagának és főoszlopának hozzánk való gratiaját: alázatosan supplicálunk Ngodnak, az eklézsia judiciumát ne difficultálja Ngod, sőt méltóztassék Ngod parancsolni az szerencsi uraimnak ennyi esztendőktül való hűséges szolgálatjáért az megnevezett Prágai András atyánkfiát bocsássák csendesen el. Kötelezi Prágai uram arra magát, valamikor s valamiben Ngod parancsol neki, szintén olyan nagy hűséggel és engedelmességgel szolgál Ngodnak, mintha Ngod birodalma alatt laknék. Jövendőben penig ha az occasio ugy kezdi mutatni, Ngod birodalma alá örömest mégyen, csakhogy most busultában mondott nagy fogadását meg nem másolhatta.

Sőt mi is fejenként Ngodnak szolgálatjára alázatos káplàni vagyunk, azon is vagyunk, oly atyánkfia succedáljon Prágai uramnak, hogy az szerencsi eklezsiának sem egyképen sem másképen fogyatkozása ne legyen. In caetero eandem illustrissimam celsitudinem Vestram protectioni divinae commendantes.

Datum ex semi generali nostra Tarczaliensi 18 Septembris anno dni 1631.

Illustrissimae Celsitudinis Vestrae
aodictissimi
senior, conseniores et reliqui
domini fratres
Michael Szepsi
senior.

Külczím: Illustrissimo principi ac domino domino Georgio Rákóczy dei gratia principi Transylvaniae, partium regni Hungariae domino ac Siculorum comiti etc domino domino et patrono nobis clementissimo.

(Eredetije Orsz. levéltár Rákóczy ltár.)

Digitized by Google

RÉVAI MIKLÓS LEVELEI PAINTNER MIHÁLYHOZ.

— Harmadik közlemény. —

11.

Kintsem Édes Barátom! [1]

Isten látja lelkemet, nem azért írtam, hogy meg sértselek, Hiszem, jól tudom én azt, hogy senkisem hizelkedhetik azzal magának, mint ha mindeneket, minden környül állásra nézve, kivált egy tekéntettel által láthasson. Én az én részemről egyenesen meg vallom tsekélységemet. Mind azon által a' még is az emberi gyarlóság, hogy míg a' valóig érnek, kiki el vélte szerint állatását erődíti, s többire olyly buzgón is, hogy hevesebb vetélkedésekben olylyat is ejtenek, a' min a' leg jobb barát is meg indúlhatna, ha azt nem tekéntené, hogy tsak vetekedő hevességből történt, nem pedig fel tett sértő szándékból. Édes Barátom! bizony így estek hibáim. Hiszem, ilylyen buzgósággal magad is elrántottad elég kemény nyomósan iró tolladat. De ti engem úgy meg támadhattok, a' mint akarjátok, s a' mint magával hozza buzgóságtok, nem bánom, akár jó melegen le forrázva, akár hidegen zápor jég esővel. Mind édesen esik nékem; először hogy tőletek jő; azután, hogy sokat tanúlok is. Én bizony szerentsésnek tartom magamat, hogy ezt is hozzátok küldöttem leg először. Lám! mi sokat jobbítottam már rajta: egészen más formába vagyon öntődve: a' daganatos puffadozása le apadott, a' sértő szurása meg tompult, a' darabosa meg símult. Tekintetes Uram Atyámnak pedig ezerszer, meg ezerszer kell tsókolnom kezeit, hogy jobb útba vezetett. Édes Miska Bátsim! kérlek! ne haragudj reám! botsásd meg nem szívemnek, hanem hevességemnek, meg gondolatlanságomnak vétkit!

A' mit mondasz, hogy Bétsben is Papok írják az Ujságokat, ellen vetettem itt azt én is. De mit tehetsz róla, ha még azt is kárhoztatják. Az időtől kell várnom. Továbbá, ha az Isten meg segítene, Patzkóval is könynyű már el végezni a' dolgot. Ő nem igen kap már ezen a' Privilegiumon, minthogy ótsóbban nem akarja adni az Ujságokat, a' Magyarok pedig sokallják, a' menynyire most fel verte, kivált tsak egy fél árkuskáért. Azt irogatják, már sok részekről, ha tsak Patzkó alább szállana, 600 is volna a Váltó. Most azonban még tsak 200. És ha én nem írnék, még anynyi se volna. Nékem mindenikétől 3 forintom járván a' feléből, tehát 600 forintra megyek. Ebből kell pedig 200 forintot adni a' kül földi Ujságokra, és a' mindennapi levelezésekre. A többi élelmemre, szállásomra, adóságom kifizettetésére úgy el oszlik, hogy semmit se tehetek el. Azutánn, ha így se volna Patzkó dolga: tsak ugyan szabad most akárkinek is Ujságot írni. Ha innét el űznek, én ugyan Bétsben Társaság nélkűl is kéntelen fogok lenni tsak leg alább addig is írni, míg adóságaimból ki vágom magamat. Édesem! köz nyavalya az még rajtunk, hogy egyéb idegen nyelvekbenn űzvén a' tudományokat, és mint

[1] Időközben Révay Bécsben és Gráczban tartózkodott. Ez utobbi helyről gyűjteményünkben nincsen Révaynak levele.

Digitized by Google

egy elmerűlvén bennek; bármi nagyra is terjeszkedjünk egyéb aránt: itt még sem veszszük anynyira észre, hogy kiki, s mi nagy Tudós Férfiak anya nyelvünkön mit irogatnak nálunk. Együtt voltunk Gróf Teleki Józsefnek tiszteletén: még sem tudtuk meg, mi felséges dolgokról írt ő már Magyar nyelven. Én örömmel olvasgattam már alkalmas részét, a' mi ki vagyon már nyomtatva. E' pedig akarmi Frantzia Fő Íróval is vetekedhetik. Szakasztott oly nagy Báró Ortzi Lőrintz is; Bartsai Ábrahám is, a Toskánai seregben Fő Strázsa Mester: és más többek Hazánk Nagyjai közűl, a' kikről tudom, hogy az ilylyen Társaságnak önként lésznek Tagjaivá.[1] Mert erről már alkalmas régóta hallottam beszédeiket. Tsak hogy eddig a Fundust jól ki nem gondolták. A Munifica Collatio, jól mondod, magán egyedűl tsekély: de jobb a' honorum Fundus, jobb a Typographiai Fundus. A' honorum Fundus, bizonyos vagyok benne, hogy 6000 forintra is felmegyen. A' Typographiai Fundus menynyire terjed, alkalmasint észre vehetjük, látván, mi hamar, mi nagy házakat emelnek a' Könyv Nyomtatósok. Ezek tehát, és még más többek, nevezetesen Molnár János is, örömest lennének Membra Magnifica. A' Membra Meritissima, kik valami részt vennének a jövedelemből, azok is hála Istennek elegen volnának, úgy hogy válogatni is lehetne bennek. Tudod, hogy a' Magyarnak kitsiny is elég, és ha betsületért ingyen is sokan irogatnak, mennél inkább, ha még valami bizonyos segedelmek is volna. Azutánn, elejentén úgy is tsak nevekednünk kellene. Tudod, minden nagynak apró a kezdete.[2] Azonban a kezdethezz is képest elég nagy már a Magyarság: vagynak felesen is. Ihol ezekről is való bátor bizodalmam. Azonban nékem, kivált elejentén a kezdethezz, elég tsak két ember az Ujság irásban való segédűl, egyéb Társaknak pedig vagy hat hét Ember. Kintsem Édes Jó Barátom! kérlek ne neheztelj reám! Ne vedd rosz néven, hogy most is irok. Én tsak bízom, még is, hogy valamire mehetünk, ha nem is a' Társaság neve alatt, leg alább másként. Azutánn, a' miket találtam hevesebben írni egyebekről is, hiszem, köztünk volt tsak irva. Vagyok Poson 7, Febr. 1784.

Igazán szerető tisztelőd Révay.

Igaz bizony! vévén a' nyalább írásokat, ott nem lelém bennek azt, a mit szebben le írtam volt Instantziának. Ha Tekéntetes Uram Atyámnál vagyon, jó a dolog: tsak más kézre ne jönne! anynyival is inkább hogy egészen más formába öntődik.[3]

[1] Az egész levelet Paintner engesztelésére írta Révay, ki szokott hevességével sürgette a »Magy. Tudós Társaság« létesítését.

[2] Erre vonatkozólag Révay egy másik levél hátlapjára e distichonokat irta:

Minden nagynak apró a kezdete, minden idővel
'S a halkal vészen erőt és *gyarapodva terűl.*
S melly tölgyfa alatt árnyékban most legel a nyáj,
Kis makk volt, mikoron pásztora földbe veté.
A Duna is, kit alig győznek nagy partjai, ottan
Tsak kisded forrás, ahol először ered.

[3] A tudós társaság érdekében József császárhoz intézendő folyamodványról van szó.

Digitized by Google

12.

Kedves Barátom!

Bécsből Pozsonba költözködvén, ott hamar végeztem dolgaimat, hogy hosszadalmasabb ott létemmel megint fel ne ingereljem ellenem *azt a' nem embert.* Hanem irtózom mégis egyenesen haza menni. Győrött meg akadtam, Rajnisnál tartózkodom, és a' Magyarságban dolgozom mind addig, a' mig meg nyerem az engedelmet a' magától önként elővetödött Praefektus hivatalra. Úgy kértem, hogy, ha emberi érzéssel bir Pr: meg kell illetődnie, és meg nem tagadhatja engedelmet. Várom napról napra válaszát. Még Bétsből írtam Vitzay Grófnénak is. Egyenesen pénzt koldúltam tőle. Szörnyő inségem vitt reá. Ha talám valamit irt, vagy irand néked, kérlek útasitsd utánnam. Most hallom, Pozsonban vagyon. *Faludiról* igen nyughatatlan vagyok. Mihelyest valamiben meg állapodhatom, annak ki botsattatásához fogok, a' te javallásod szerint. El ne hagyj, mutasd magadat ezek utánn is Barátomnak. *Rajnis köszönt.* Örvend *ditső Szerző* Nevednek, 's kíván többekre is erőt, és kedvet. Fiúi mély tisztelettel tsókolom kegyes kezeit T. Uram Atyámnak, 's Aszszony Anyámnak, Hugom Aszszonyt is tisztelem. A Gróf Úrfiat is. Vagyok Győr 15. maj. 1784. Szerető Tisztelőd R.

13.

Kintsem Édes Barátom!

Mi ereje vagyon a' viszontagságnak ' inséges állapotom öli bennem azt a' nemes érzést, melylytől élesztetvén a legszebb igyekezetekre gerjedeztem. Hasonló némelyly szenderezéshezz életem: ha mi ösztön fel is ébreszt, tsak kitsiny idő telve megint álomba merülök. Ihol eme' betegségem az oka, hogy leveledre is olyly igen későre válaszolok. Azt is azoknak köszönhetem, a' kik elmebéli tehetségemet tekéntvén, sajnállották el veszni erőmet, és már elevenebb indúlóba hoztak. Rajnis már akkor Ácsott vólt Eszterházi Károlynál udvari káplány képen, mikor vettem leveledet. Hamar azutánn be jövén Győrré, köszöntöttem neveddel, közlöttem is leveledet, és *Faludi iránt való szorgalmadat.* Ő azóta anynyira is vitte a' dolgot Majláttal és több tifélétekkel, hogy alkalmas segedelmet gyüjtének öszsze. Engem azért ezzel amúgy ébrettebben fel serkenténck, hogy már, tsak nem olyly könynyen aluszom el. *Faludit nem sokára közre botsátjuk.* Én a' napokban már által is megyek Szombathelyre, hogy a' többit is hozzá szerezzem, a' minek híjával vagyok. Leirtam ugyan azt egyszer, de Grétzett vagyon: onnét pedig meg nem kaphatom. Nints más mód benne: megint a' kút főhözz kell mennem. Ne féltsed az írás módját: hiszem olylyan betűk nincsenek is, a' milylyenekkel irok, azért nem úgy fog kinyomtattatni, tsak nekem kedvem vagyon igy magamnak irdogálni, hogy két betűt ne vessek egy helyett.[1] Ezt meg irom örömedre: mert tudom örülni fogsz, ha már szép szin-

[1] Azt a helyesírást érti, melyet az alábbi, 15. számú levélben is alkalmaz.

benn, *azzal a' nagy készülettel, melylyet tőlem várhatsz, kijő egyszer Faludi.* Annak is fogsz örülni, hogy ez a' munka engem olyly ébredt állapotba helyheztethet, hogy többé el ne szunynyadjak. Irtam már Erdélybe is Benkőnek. Sajnálom, hogy mind azt nem közölhetem veled, a' mit írtam. Denisről és rólad olyly nyomósan, olyly érzékenyen irtam, a' mint mind kettőtök érdeme, és az én szeretetem rakosgatta tollamra a' szavakat. Benkő ugyan bizony kéntelen leszen veletek levelező társaságba állani, kivált veled, *a' ki úgy buzgol a' Magyar Tudomány-béli Történeteket szép és rendesebb világba hozni.* Benkő is úgy panaszkodik, hogy *Horányi* itt inkább füstölgő homályt borított fölébe, hogy sem világot. Kedveskedtem Benkőnek, az enyémen kivül a' te munkáddal is. Itt én alkalmas jó állapotban vagyok egyéb aránt, az az szegényül ugyan, de tsendesen — még is, tsak hogy a *Vitzai* háznak hirtelenkedése vétkét nem felejthetem. *Olyly motskot tett hirembenn,* olyly akadályt szerentsémben, egy szóval ő az oka, és az ő hirtelenkedése, valami szerentsétlenségem volt eddig, mind Grétzett, mind Pozsonbann. Ha vagyon Isten, és igaz az az Isten, boszszúlatlan nem hagyja. De megint háborodom. Nagyságos Pásztori Udvari Tanátsos Ur nagy kegyelemmel vagyon Faludi iránt. Tartsd meg abban a' szép szándékábann: és azon kivül verd ki fejébül azt, a' mivel Vitzai meg terhelte. Mert ő mindig tsak Vitzaival szállott ki, mikor a Társaság [1] dolgát is sürgettem. *Pedig mi köze Vitzai dolgának a' Társasághozz.* Istenem! tsak veszni kell annak az ebnek, kinek egyszer veszett nevét költik. Ezekbenn a jó Urakbann sok szép tulajdonság vagyon; hanem általjában azzal vétenek, hogy ilylyen esetekben nem hallják mind a két felet, azutánn úgy itélnek, az az igazságtalanúl. Rajnis köszönt. Tisztelem Hertzeg Urfidat. Tisztelem Denis, Hebeler, Bruszik Urakat. Tekintetes Bisztritzkey Urnak, Édes Uram Atyámnak, Édes Aszszony Anyámnak kezeit tsókolom, és vallom magamat számtalan jótéteményeiért örökös adósának. Hasonlóúl tsókolom Húgom Aszszonyt olyly ártatlan érzéssel, milylyen egy szerető testvéré, szerette egyetlen Testvéréhezz. Igaz, Purulitsot is tisztelem, Purgert 's a' többieket. Köszöntöm Őrzsikét is. Hát él e még a' Remeténk? Téged is végre forrón csókollak, és kívánok tőled úgy szerettetni, mint én szeretlek. Meg ne útáltassa személyemet viszontagságos állapotom: hiszen az előtt is nem szerentsémért szerettél, hanem jó lelkemért. Frissen légy. Győrött 28. napján Pünkösd' havának 1785. Igen nagyot vétettem, elhagyván Szlávi Udvari Titkos Urat, tisztelem.

14.

Főtisztelendő Nagyságos Prépost Ur!

Kintsem Édes Ötsém!

Úgy bízom jó szivedben, hogy ezek utánn is azzal a' bátorsággal járúlhatok hozzád, mellyre engem' ezek előtt már alkalmas régóta ébresztett különös szereteted. Azon állandó nemes indúlatú Lelked: hogy kit

[1] Magyar tudós társaság.

Digitized by Google

már az elött barátságodra érdemesítettél tulajdonságaiért: annak elötted való tekéntetét mostani *tündöklőbb állapotodnak sugári*[1] el nem nyomhatják. Az vagyok én ennek utánna is nálad, és lelkem ki hültéig az akarok lenni a' ki voltam, állandó tisztelöd, és barátságodra olly méltó kedvesed, kit szeretni soha meg ne pirulhass. Látod e olly nagy volt előttem mindenkor érdemed: mellyet eme' mostani nagyságos állapotod semmiben sem öregbíthetett: hanem igen is engem' forró öröm érzéssel megtöltött: hogy a' mikre szép tulajdonságaidért, nemes hivatalodban jeleskedö bugóságodért, és szorgalmadért méltónak tartottalak: azok a' tiszteletek, a' való érdemnek jutalmai, nyomba követnek már, mint a' derék testet a hív árnyék. Erösödjél ezen nagyságos állapotodban még felségesb méltóságokra! A millyen forró mostani felemeltetéseden való örömöm, szakasztott ollyan a' jövöre is buzgó lelkemnek kívánása. Kintsem Édes Ötsém! miért nem írom én még most is a' *Magyar Hírmondót?* Ezen fel emelkedésedet említvén, mi eleven hazafisággal, mi nyomós dolgokat írhatnék most a Nevelésnek való Érdeméről? Tudod Hazánknak ebben is meg vesztődött állapotját. *A' mi nagyjaink olly alatsonyan vélekednek ezen nemes és nyomós Hivatalról: kivált ha Magyar Fit választanak Gyermekeik mellé:* hogy szakad mindenik, józanabban vélekedö Hazafinak a' szive, azokat a képtelenségeket szemlélvén. Nagyobb betsben van a gyülevész bitang nép, egy Lovász, egy Vadász, egy Segtörlö, tisztességgel mondván. De, hiszem, veszik is hasznát. Hanem hagyjuk abba ezt a kedvetlen dolgot. Élnek a' te Kegyes Uraid: és ha még el nem nyomja egészen Múzsámat a' gonosz üldözet, megeresztem nem sokára tollamat magasztalásokra. Most Györröl szóllván, képezheted magadnak, hogy egy tégedet szeretö szív mitsoda örömmel nézheti azt a' játékot, meilyet mutat itt külömb külömb változással ama' gonosz irigység, emez örvendetes híren elrémülve, kinek valaha üldözése tárgya voltál. Vigasztalással telljes győzedelem ez! mikor a' le tapodtatott Jámborság a' pokol irígységnek magát méreggel epesztö boszszújára olly nagyságosan felemelödhetik. Vajha adja az Isten nekem is, hogy, a' mint már én is némü némö képen vigasztalódom, és lábra kapok, itt helyben, a' hol gyalázattal illettenek, hírem' és szerentsém' rontóinak meghazútoltatásokra: fel épülve, úgy érjem mennél elöbb jobb sorsomnak valóságát is. Tudom, meg nem tagadnád tölem közbe vetésedet, ha valami képen alkalmatosságod lehetne a' dologhoz szóllani. Én itt azt a' Tanító Hivatalt sürgetem, mint Váradon voltam. A' Rajzoló Oskolát bé kell itt is hozni a' Várasnak: azért, a' mint tehetem, már a' Várasnál forgolódom. Tisztelem alázatosan Nagyságos Pásztori Udvari Tanátsos Urat: hasonlóúl Nagyságos Dénis Tsászári Tanátsos Urat, Hebeler, és Bruszik Urakat. Tekintetes Bisztritzey Házba vidd által seregesen fiúi tsókaimat, örök háladatosságomnak mind azon forró jeleit. Frisen légy, és szeressed Tégedet igazán szeretö barátodat
Györött 7. Jun. 1785. Révait.

[1] Paintner ekkor lön rátóti prépostttá.

15.

Tisztelendő Paintner Mihály Urnak, Legkedvesebb Jó akarójának, Révai Miklós.

Szerentsés új esztendőt kivánok. Kérlek azont kivánj nevemmel az egész Bisztritzei Uri Háznak, a' hova én a' sok jó téteményekért örök haladatossággal tartozom. Mind eddig úgy meg vontam magamat, hogy még tsak irni sem akartam Barátimnak. Azok a' szörnyű sok esetek tsak nem egész érzékenytelenné tettenek. Tudod nagyobbadát, nem is tsodálkodhatsz, ha békétlen fel háborodom. Soha sem hihette volna az ember, hogy annak a szeleburdi Háznak igazságtalan hirtelenkedése anynyit árthasson. Az üldözött szinte még Grétzett is, Posonban is, és még a' Társaságnak fel állittatása dolgában is. *Ide érkezvén, olyly rút nevemet találtam, olyly meg motskolva, hogy tsak el iszonyodtam bele. Azért is el tekéllettem itt maradni, hogy meg hazutoljam szomszéd gyalázómat.* Hálá Istennek, itt igen jó helyen vagyok, betsületem az alatt napról napra nevekedik. Tsendesség életem. *Újra születődöm,* újra nevekedem, ha szinte késöbbre is valamelyly újabb szerentsére. Én telylyes reménységgel vagyok, hogy előbbi szeretetedet akkor is fel lelem benned, és hajlandó lészesz újabb pártfogással előbbi jó szándékodat támogatni, melylyet a' szerentsétlenség, a' gonosz akarat úgy fel kevert. Ugy hizelkedem magamnak, hogy te engem mindétig azon egynek esmérvén, a' kinek elejétől fogva esmértél, valamint most a zivatarban szánakodásra méltónak itéltél, úgy az utánn segedelmedre — megint érdemesnek fogsz tartani. Mit hallasz Grétzből? ott vagyon e még Barátod? Vajha tsak már írásaimnak viszsza szereztetésekre szert tehetnénk! Hiszem, azokkal mit nyér, ha ott tartoztatja? Az idegen könyvekből se tehet magának haszont: mert azokat tsak ugyan viszsza kell adnia minden Törvény Szék előtt. Ha nem vagyok terhedre, és még tehetsz valamit Barátod által, kérlek, vesd még egyszer közbe magadat, kivált Hebeler kedvéért, hogy ott ne veszszen ritka könyve. Megküldöm igazán le irva mind az én könyveimet, mind pedig az idegeneket, melylyek még ott vagynak. Én a jó Urnak, hogy adósa vagyok, nem tagadom: igyekszem is megfizetni; tsak jobb rendben lehessen állapotom. Onnét is elég bizonyos lehet, hogy meg nem akarom tsalni, mint hogy tőle is úgy vettem fel a pénzt, hogy eleget tegyek egyéb Hitel adóimnak. *A' Praenumeratio Faludi verseire tsak ugyan meg nem lehet a' szomorú környűl állások miatt.* Pártfogót pedig hol kapok? *Kelczet*[1] kezdette a' Dicsőség tsiklándozni; de még sem bízhatok hozzá. Azonban érte lészek még is, talám tsak valamitskét is nyerek tőle. Budáról halljuk Országunknak léendő ujabb fel osztatását: de mást többeket is. Szegedről megküldötték a' Magyar Nemesség meg fogatott Hóhérjának Árnyék Képét, az ő egyik Társa Képével, reménlem, hogy még Ujságot küldök

[1] Kelcz győri kanonok, a kőszegi Kelcz-Adelfi-féle árvaház megalapítója. Kelcz, mint Paintner is exjezsuita volt.

Digitized by Google

neked is. Mutogasd, a' hol mutogathatod. Ha engedik foglalatosságaid, vigasztalj válaszoddal, és szeress.[1]

Győrött 1785. Boldog Aszszony' havának 20.

16.

Fôtisztelendô Prépost Ur!

Kintsem Legkedvesebb Barátom!

Érzed, mi gyönyörűség az, és mi vigasztalás a' Nagy Léleknek, ügye fogyott szegényeken segíteni. Erre nézve is bizom hozzád, de azért fô képen, hogy Szíves barátom vagy. Az Élô Egy Istenre kérlek, el ne hagyj, segíts rajtam, a' miben tsak lehet. Egész kétségbe esés állapotom. Félve, rettegve várom a' Hirré adásnak ki menetelét. Mindenek úgy fenyegetnek, hogy szomorúan fog ki esni. Más fél esztendeje, hogy a' Rajzolás Tanító Hivatalt is lesem itt, abból is már egészen ki forgatnak. A' hol vagyok, a' Háznál a' Jó Urak igen szeretnek, örömest is meg tartanának, tsak lehetne. De a' sok adóságok miatt mindenbôl ki fogynak. A' Kamara el vette már nagyobbadát Jószágainak Executio képen: a' többiből a' többi Hitel adók akarják már ki turni. Magok is majd alig élhetnek. Én, a' meddig lehet, tsak egyedűl asztalért, és szállásért tartózkodom nálok, örömest is, szeretetbôl, hogy jó szivűek, és kivált a' Gyermekekért, kiket igen szánok. Mellesleg való reménységem nyujtódott valamit kereshetni, de, mint már jelentém, mind a' kettôből ki forgattatván, egész kétségbe esem. Nem tudom, hová, s merre forduljak. Esedezem, légy Pártfogóm! Nem igen rég hallottam, hogy De Pauli Ur Praefectust keres Gyermekei mellé. Tudd meg, ha igaz-e, és módját ejtsed, hogy oda mehessek, a' vagy más helyre is valahová, tsak Nagy Urhozz nem. Meg ütött már a menykô, rettegek még árnyékától is. Segíts Szegény Révaidon.

Győrött 3. Sept. 1785.

17.

Fôtisztelendô Prépost Úr!

Kintsem Legkedvesebb Barátom!

A vigasztalásokat osztogató Kegyes Istenre kérlek vigasztalj meg vagy sorból álló leveleddel is. Mit puhatolhattál ki *Gyűjteményem* dolgáról? mért vagyon oly sokáig függőben? Én nem tudom, mi tévô legyek Levelezô Társaimmal; a dolgot, a' mint vagyon, meg nem merem írni. Esedezem azért is, hogy valami közép szerű állapotba is bé szereznél: valami jó Nemeshez Praefectusnak: vagy ha szinte valami Uraságho̜zz Geometrának. Pálfi Jánosnál is Piarista Geometra vagyon: nem volna

[1] Révay helyesírása itt a mássalhangzók egyszerűsítését kezdi. *Gy* helyett g̦t ír egy betűben, *sz* helyett ß-t, *ly* helyett ļ-t. Nagy *Sz* helyett Ş-t, *cz* helyett ç-t, *cs* helyett q̦t, *ny* helyett ŋ-t, a nagy *Gy* helyett Ģ-t akarna behozni; de ettől utóbb ismét eltér.

ritka példa. Meg irtam elég bőven: hogy sem a' Várasnál nem lehet már reménységem arra a' Tanítói Hivatalra, melylyet mind ekkoráig lestem; sem pedig az az Uraság, kinél vagyok, inséges állapotja miatt már sokáig nem tarthat. Mert ma hónap Hitelesei egyéb Jószágából is ki turják. Szeret, és az el válásról mindég fájdalommal szóll. Most utolja felé már fizetés nélkűl vagyok nálok. Azt azért teszem, hogy Győrött mennél tovább lehessek, *mennél több jelekkel meg mutathassam, hogy józan jámbor' viseletem azon egy most is, az előtt is, nem pedig olylyan, mint gonoszúl le festettek a' Vitzai Háznak tselédei.* Nagy sebet ejtett az a' Ház szép nevemben, szerentsémet egészen meg szegte. Vedd érzékeny szivedre űgyemet, segits rajtam! Érzetted már többször is, mi belső öröme vagyon a' Nagy Léleknek, ha űgyetleneken segít. Erre kérlek, segits rajtam! Hál adatos is leszek; és vigasztalásod lészen a' részről is, hogy nem méltatlanra pazarlottad jó téteményedet. Segíts rajtam, kérlek az Élő Istenre! Tartsd jó kedvedbenn szegény űgyetlen fejemet. Vagyok holtig Hál'adatos Hived

Győrött 15. Novembr. 1785.

a Szegény Révay, m. p.

18.

Reverendissime Domine Praeposite!

Amice Dulcissime!

Scribo tibi etiam raptim, et manu admodum imbecilla ob febres, quas nondum potui amittere. Exosculor tibi manus tuas sacras ob novum hunc Nuncium, quem ex te nunc iam certiorem habes. His diebus debui aliquid huiusmodi colligere ex facto aliquo Censoris Szekeres. Curavit enim apud me per Fratrem suum, qui isthic habitat, praenumerari. *Utinam ego citius Viennam recurrissem!* Iam multa ad hoc usque tempus de Opere impressissemus. Ego pertaesus morae; *misi Viennam novam Operis annunciationem,* in qua caussas expono, ut potui, cautissime retardare Editionis, principem illam, quod nondum sufficiens collecta sit pecunia. Denuo supplico. Ea certe etiam ad Cancellariam devenerit ex Censura. Inde ille tibi perscriptus bonus rumor. Sed miror nondum quidquam posse ad me venire. Jam tertia haec est hebdomada, ex quo expecto. Sed me frustrantur semper laniones, quorum opera utor, et ad quos ipse adire ob infirmitatem non possum. Amice! possumne ad te pro aliquo subsidio supplicare? Praemumerantes habeo, ut mihi undiqua scribitur, satis copiosos, spero plures. Numerum inivi: iam essent amplius 500. Sed ex nullo adhuc loco ad me pecunia transmissa est. Ego acceptare nolui ob illum praetensae prohibitionis metum, licet oblata fuerit a Collectoribus, qui me nunc praesertim ob tuam longam moram fere enecant. Id, quod Jaurini collegi, impensum est in primae Annunciationis Editionem, et promotionem. Nunc pro hac secunda Annunciatione, quae tamen admodum necessaria est ad excusandam moram, notamque faciendam futuram Operis promovendi rationem, nihil habeo. Exhausit me etiam infirmitas. Des mihi aliquot aureos mutuos, ut isthic

non adhaeream. Annunciatio brevis est, mediae phylirae. Ad priorem tuam epistolam impediebar febribus illico rescribere. Feci tamen, quod mihi imposuisti, advocato ad me Typographo. Quod reliquum tam amice mecum communicasti, laudo in eo facto tuo prudentiam tuam. Exosculor tibi iterum manus tuas sacras *ob operam tuam mihi oblatam,* et nuper in fortuna mea promovenda, et nunc in Manuscriptis proetegendis. Sed iam fatigar. Ama Tuum R.

25. Decembr. 1785.

19,

Amicissime! Svavissime: Tenerrime!

Qualem te novi, sensu tenero, amore in res Patrias ardentissimo, non potes non mihi quam vehementissime condolore, et conatus meos, pro Patria susceptos tanto fortius urgere, quanto sum fortuna indignior. Transvola ad Patrem nostrum Dulcissimum: ibi incides in farraginem rerum, quae tuam etiam operam nimiopere, expectanto Si Deus secundaverit nostrum motum: immortalis eris eaquoque, marmoream tibi erigam Statuam his ingentibus Litteris

CLAR. MICHAELI PAINTNERO
SOCIETATEM
CVLTVRAE LINGVAE HVNGARICAE
NASCENTEM
COLLATO OPERE, OMNIAQVE FATIGIO
FELICITER PROMOVENTI.

Azért is boszszújára reám agyarkodó szerentsémnek le nem tiportatom magamat, nemesen akarok fel emelkedni.

Sed quid ago? Latine, ut incepi, scribendum est. *Ille Divinus Hungarismus me totum abripuit.* Si qui criminati fuerint me iterum fortasse ob Domum Viczainam, et cetera, quamquam mitiorem possent omnia habere excusationem, tantum hac utere potius: me ad res aulicas esse ineptum, *sauciatum amore Patriae Linguae,* ignoscatur potius, mihi, et hic promoveantur mei conatus, *tum demum Patria videbit, quem me Civem sibi pepererit.* Multa gratia vales apud Cancellariam: ibi primum omnium adlaboro, explica totam Instituti rationem. Transvola ad *Bárótzium* cum altero illo frusto, quod reperies esse adnexum. Da illi, Bartsaioque ad legendum solum, deinde recipias ad te pro tuis usibus, nam tua opera volo isthic uti, quousque Viennae futurus es. Bartsai etiam magnos hac in re potest motus facere: multa gratia valet. Est Maior in Toscano Regimine. Sed per Deum! tamen omnia in silentio fiant. *Societatis* quidem nomen audiri potest; sed de Fundo taciatur, dum demum Consensum Regium obtingamus. Tum ego meum Patzkónem pulchre praevenirem. Laboretis, ut adveniente Caesare, iam referri possit. Si succedit, iam initio Mensis Martii velem rem imprimi, ac per totum Regnum dissipari. Nonne libenter curabis editionem? Debes facere, iam mit-

Digitized by Google

tam sumtus. Volo edi hoc triplici lingua, eam adnexo deinde Benigno Consensu Regio, et mea aliqua vivida Invitatione, nimirum Hungarice, Gallice, Latine. — *Gallice propter nostros Magnates, qui vix sciunt Hungarice, Latine aeque parum.* Dico plerosque, non omnes. Hi hoc legendo, tamen aliquem ignem concipient, et nos iuvabunt. Gallica exemplaria vellem 1000, Latina 2000, Hungarica 3000. Ad Magnates omnibus tribus linguis mitterem, ad Nobiles, praesertim Slavonice accentuatos, Latine, et Hungarice, ad alios solum Hungarice. Mense Aprili abunde posset dissipari: ut deinde per Mensem Maium, Junium, Protectores, Promotores Conferant Pecuniam Viennam ad Postae Officio transmittendo. Tum demum incipiente Mense Julio transirem, et Secundum Semestralem Cursum iam ibi inciperem cum Sociis. Ut primum praevideris felicem rei eventum, illico agas cum Domino Zolcher, ut in Gallicum quam clarissime et quam cultissime transferat. Remunerationem habebit 12. Aureorum. Bonum esset etiam Germanice habere: 1000 exemplaria; *sed Typographi intelligendo fortasse non imprimerent.* Ceterum tuae hoc etiam commito dexteritati. Si tu verteris: iam habes Marmor Aeternum. Ego interim parabo Hungarice. Verum de his plura; ut se in decursu re obtulerit, frequentiore correspondentia, quam mihi, quaeso, nobis denegare per amorem Patriae, et quidquid sanctum est sub hoc amabili nomine. Incredibile est, quantum ego laborum nunc hoc stimulo urgente perficio. Ignoscas, quod nitidius scribere non potuerim, tempus ad hoc non habeo. Ama me, et vale, Saluto tuum Comitellum quam amantissime: reveror Hebelerum; ille credo laetitia effusus exiliet, cum haec communicaveris. Quaeso, et ille suam operam conferat. Révay.

20.

Reverendissime Domine Praeposite!
Patrone et Amice Gratiosissime!

Succurristi rebus meis pene desperatissimi pecunia mihi hodie submissa. Quod mihi reliquum erat aeris, id ante aliquot dies totum impendi in Annunciationem meam, et edendam et per Transilvaniam, inferioresque Hungariae partes dispergendam, quo nempe Currus Diligentiae penetrare potest. Magnam mihi exhibuit amicitiam etiam *Streibig.* Typographus, qui *Annunciationis magnam satis copiam suo Titulari Calendario adnexam,* eadem opera ad varia loca promovit. Superiores adhuc mihi Hungariae partes restant, et non exigua Epistolarum copia. Ad quae expedienda subsidio me adjuvisti prorsus opportuno. Deus te beet! Credo iam et apud vos dispergi meam secundam Annunciationem. Quod si non dispergitur, ecce hic acludo unam, ex qua videas, ob mutatas circumstantias etiam in opere edendo et promovendo non nulla esse mutata. Inde perspicies, ut nunc ego Praenumerationem exigo, 30 eos florenos, quos misisti, pro 17 Praenumerantibus non sufficere. Ego enim nunc iam pro medio anno exigo aucto aliquantulum pretio, a sex frustis florenos 2 et xros 30. Id 17 vicibus sumtum facit florenos 42 et xros 30. Intelligo ego 17 eos praenumerantes singulos solvisse florenum 1 pro 1

quadrante anni. Quare hi obsequiose admonendi sunt, ut ad florenum hunc 1, adjiciant adhuc florenum reliquum 1, et reliquos xros 30 pro anno medio. Tum tibi Quietantiam mittere possum. Amice! miserere mei! Isthic res mea nimis mutata, ob caussas, de quibus tibi iam scripsi. Utinam aliquo titulo Posonii esse possim in ea copia Typographorum. Illic res mea multo curatius iret. Excogita aliquid. Miser meus Typographus, etsi optimo is quidem animo, et conatu est, tamen ob nimiam egestatem rem meam minus bene curare potest. Vel ipsam chartam ego debeo procurare. Quando autem? nisi cum Praenumerantium pecunia collecta subsidio fuero suffultus sufficiente. At hoc quam lentum est negotium. Nunquam quis in re optima tot est impeditus obstaculis! Sed maior gloria, si superavero. Vivit adhuc quidam in me ignis, eo calesco. Calendarium, quod petis, curabo, ut quantocius habeas. Ego manuscripta mea pro medio anno, seu in frustis sex, iam cras submittam Viennam. Censor Orientalium mihi non mediocriter addictus est. Curabit omnia, ut ego spero. Interim, multum addet tua auctoritas, tua interpellatio. Itaque scribas et tu aliquid ad rem promovendam. Operi imprimendo ita sedulo admonebo manum, modo sufficiente adjuver subsidio, ut praeter spem et diligentiam, et nitorem opera mea prae se ferat. Res enim mea agitur. *Honor, lucrum,* ***maxime autem Patriotismus,*** omnia me haec mirum in modum impellunt. Vale et ama Tuum Révaium.

5. Febr. 1786.

21.

Reverendissimo Domino Praeposito
Michaeli Paintner
Amico Suo Svavissimo
Nicolaus Révay.

Edidi iam felicissime Faludii Noctes etiam Hybernas. Quia nullam aliam potui reperire occasionem, transposui quatuor exemplaria ad Currum Diligentiae, per Viennam, rectissima utique via, Posonio Sopronium ad te deferenda. Unum in charta scriptoria et iam eleganter compactum tibi esto sacrum, alterum vero aeque in charta scriptoria et iam compactum Danieli Sághi. Duo reliqua sunt in cruda et charta communi impressoria. Dabis horum unum Bartsaio, alterum *Bessenyeio* in Legione Toscana. Dedicationem huius Libri acceptavit Szili Episcopus, *videbo eius liberalitatem.*

De reliquis sic habeto. Me formatum hoc esse in ceteris servaturum ob compendium sumtuum. Et hoc satis elegans est. Me proxime iam esse editurum duo priora Poeticae Collectionis Frusta. Primum Archiduci Christinae dedicatum continebit Ortziana — sub hoc titulo: *„Költeményes Holmi egy Nagyságos Elmétől.“* Secundum continebit Faludiana iam correcta aucta et immutata, ommisso de Poesi Pastorali Tractatu, duo tomuli, nunc in unum contrahentur. Hoc est, ut ante, Comitissae Carolinae dedicatum. Nunc mihi propositum est, Insignia Patronarum prae-

Digitized by Google

figere Dedicationi. Exemplum quoddam transmitto tibi imperfecto opere, quod Christinae Insignia refert. Eleganter sculpitur. Etiam Carolinae pulcre prodit. Nunc tu scis, quare ego Saghianum petierim. Sed tu mihi id non satis clare et distincte explicatum misisti ad hos meos usus secundum omnes Heraldicae Regulas. Habeo et illi unam partem conseratam, ut gratum animum publico etiam quodam monumento contestor. Nam hic Vir multa iam Contulit ad rem meam promovendam. Utinam Jaurinenses non turbassent cetera. Primus hic est inter omnes post Carolinam. Agas, velim, iam aperte cum hoc Viro de hac mea voluntate. Nolis mihi denegare. Et si fecerit, ego faciam tum vel illo invito. Neque tu tuum mihi nomen denegabis. Et tibi paravi aliquid. Multa tibi debeo. Nemo mihi te amicior. In omni fortuna idem mansisti mihi. Ceteros mutatos vidi. Si possem queri, quanta tibi quererer, *etiam de Rajnisii animo.* Ego his diebus expostulavi cum Majlatho per epistolam misso tamen hoc noviter impresso uno Exemplari satis eleganter compacto. Dolui maxime tali editione, et tali genere virum, ita tamen esse debilem, ut virum a veste, non ab animo aestimet. Nam hoc in me indignissime tulit homo lepidus, *quod propter Commoditatem Germanice incesserim.*[1] Inde ego illi scandalosus, et cetera. Sed satis de his!

Solatium est videre, *quanto sint ardore linguam Patriam promovendi huiates Clerici.*[2] *Solum illorum Collatione sustentor* ad haec duo prima frusta edenda. Alias quanto pudore, quanto damno deberem negligere etiam hanc ab Archiduce oblatam tam Clementer facultatem. Utinam ad tot istos meos sinistros casus non essem ita hebeti iam mente, ut vix aliquid boni iam procudere possim. Dedicationem feci Archiduci, sed mihi non placet. Misi tibi eius epistolam. Scis omnes Circumstantias. Aulicus es praeterea. Vide, corrige, adde, immuta, vel prorsum aliquid novi fac. Utere hac in re etiam *Bartsaio.* Faciet ob Patriam, deinde propter etiam Ortzium. Immo et ipsum, et *Bessenyeium* roga, ut et sua Poetica, ut cum Ortzianis iuncta sub tam Excelso hoc Nomine in lucem prodeant. Haec est mea Dedicatio.

Felséges Hertzeg Aszszony; Kegyelmes Aszszonyom! Szinre jött már Költeményes Gyűjteményemnek az a' Darabja, melylyre meg engedted, hogy azt Felséges Nagy Neved, és Hatalmas Pártfogásod alatt botsáthassam közre. Úgy engedted meg pedig, hogy (annál a Nemzetnél ezzel is némű némű képen fel ujul) gyenge illetődésedben szinte örömödet is már előre nyilván ki jelentenéd, hogy annál a Nemzetnél ezzel is némű némű képen fel ujul ditső emlékezeted, kivel Te telylyes meg elégedésedre több esztendőkig éltél, és mulattál, kihez különös tekintettel viseltettél, és a' kit mindenkor nagyon kedvellettél. Attól a' Felséges Hertzeg Aszszonytól, attól az Édes Magzattól származhattak ezek a' szavak, a nemes érzésű Magyarokhoz; kinek ditsőséges emlékezetű Felséges Anyjáért ugyan azon Magyarok valaha, azokban a veszedelmes időkbenn

[1] A buzgó magyar nyelvtudós német ruhát viselt.
[2] A növendékpapoknak a hazai irodalompártolásban való újabb buzgólkodása.

Digitized by Google

buzgón áldozták fel életeket, és vitézül ontották véreket: és a' kikhezz viszont a' Fejedelem Aszszony mind holtig úgy viseltetett, mint egy gyenge érzésű Anya leg kedvesebb gyermekihezz. Te ilyly Nagy Anyának Magzatja és kegyes érzésének Örököse; lássad azért nálunk felujult emlékezetedet anynyival is inkább fentartatni, hogy mi is nyilván tapasztaljuk abban való gyönyörködésedet. Én magamat telylyes boldognak tartom már, hogy a' Magyar Nemzethezz való hajlandóságodnak előbbi számtalan jelenségei utánn, most távúl léttedben, én is lehettem valamenynyire annak újabb hirdetője. Költ Pozsonbann Böjt' más hava fogytán 1787. Felséges Hertzeg Aszszony! Kegyelmes Aszszonyom! hiv jobbágyod Révai Miklós.

Agatis, velim, ut haec quantocius transmittatis, ne tempore excludar. Ego anno futuro scholastico transibo iam ad occupandam *Cathedram delineatoriam*. Interim hic praefecturam gero apud Supremum Regentem Archiducalium Bonorum in necessitate, et penuria praefecti. Quinque pueros habeo. Praeclara Provincia. Hoc officium sane hic nollem ultro etiam gerere. Scis, quales sunt matres. Haec autem practer alias . . . . mirabilis est, a praeterea, satis avare dantur necessaria. Ego iam ab octo diebus male valeo, ad oculos, quos rubore suffusos habeo, Vale. Ama me. Posonii 11. Aprilis 1787.

22.

Reverendissime Praeposite!
Amice Dulcissime!

Evocor iam ad Jauriensem Scholam Delineatoriam necessario adparatu instruendam. Civitati a Consilio iniunctum est, ut omnia suppeditet, quae requirantur. Ist hinc iam proxime movebo. *Secundam Faludianorum Editionem felicissime finio hac Septimana.* Formatum et typus tibi admodum placebit. Frustum alterum, quod Christinae dedicatum est iam praelo submittemus. Utinam aliquid accedere ad hoc possit ex Bartsaianis et Bessenyeianis! Ortzio etiam gratum hoc esset. Cura, ut aliquid jam proxime effici possit. Ego vix decem dies morabor Jaurini, dum nempe operas adsignavero. Iterum deinde huc redeo, ad Editionem curandam, volo enim per has vacationes et ista Ortziana, et mea etiam esse edita, ut deinde tres simul Tomulos distribuere possim Praenumerrantibus. Fortasse meliorem deinde res mea habitura est successum. Iis ipsis diebus, quibus tuas accepi litteras fortuna incidi Horanyium ad virides arbores. Vienna tum rediit. Admonui de iis, quae tu mandasti. Excusabat se, quod ipso eo die plures et diversas habuerit expediendas litteras, tuumque nomen cum nomine Praefecti vel Rectoris Cujusdam Seminarii Pestiensis confuderit. Dixit mihi tum, sed mihi iam excidit. Nam ego iam non admodum Curo *ista animantia.* Ante me Magnates coeperunt odisse et persequi, nunc ad hanc phalangem accessit *acies ordinata Sacri Cleri,* quem ego adhuc non laesi, et faciunt ipsi suo malo, ut laedam. Ego tandem, si durare non potuero, victa denique patientia, *ita me effundam in hos crabrones, ut habeant et Hungari, quod*

Digitized by Google

sua lingua lectissent, certe et Pallingenio, et quovis Voltairo aliquid deterius in istos Pietistas. Sancti tamen mihi erunt, et ante omnia venerandi, quiqui sana sunt mente, liberique ab horum sorde, qui me meliora tranquillioraque meditantem perturbant et adfligunt. Sed ista nunc ommittamus. Cura, quod te rogavi. Si continuare potuero Collectionem meam inceptam hoc adhuc erit meum reliquum solatium, quod ingravescentem aetatem meam recreet. Ceterum iam nec spero, nec metuo quidquam. *Peer* te reveretur humanissime. Baro Kerekes hodie primum induit vestem militarem Regiminis Methesiani. Reverentur te ceteri etiam nostri, Szklenár, Egervári, Nagy. Hic jucundissime vivit, et splendidissime. Hodie etiam in horto Pálfiano solemniter excipit quosdam et quasdam, musica flatili, turcica, et etiam igne artificiali. Certe adparatum et pro hoc vidi. Beati sunt qui hoc indemni marsupio facere possunt. Episcopus Szili mihi rescripsit quidem post Dedicationem, acceptaque Exemplaria. Praeclaros Declamatores! Ego pertaesus multae morae, haec ipsi scripsi. Méltóságos Püspök Ur! Szerentsésen elvégeztem Faludi Ferencz Téli Ejtszakáinak kinyomtatását, melylyre engedelmet nyertem, hogy Nagyságos Neve alatt adhassam ki. Már alkalmas régóta által is küldöttem jókora nyalábbal. Minthogy pedig semmit sem tudhatok meg íránta, gyanúm támad már, hogy talán azon a' legbátorságosabb alkalmatosságon is, a' melylyen küldöttem, valahogyan eltévelyedett. Mert nem hihetem, hogy egy Magyar Püspök, ki engem' is bátoritván, olyly igen buzgott a' Magyarságért, most, mikor már meglett, ugyan a' Magyarságban való iparkodást olyly hidegen fogadja. Nagyságod köteles szolgája.

Cum Princeps tuus hic fuisset, adivi etiam ad illum, tuli ad eius Celsitudinem unum Exemplar ex Téli Éjtszakák eleganter Compactum, Supplicem praeterea libellum porrexi, adiecta Christinae Solatiosa illa epistola, ut magis permoveatur ad dandam facultatem dedicandi. Sed nihil obtinui. Serius mihi dedisti hoc consilium, ut per filium quaeram. Iam nec urgebo amplius. Ságium revereor. Te colo et amo. Ama me, ama, etiam si me mundus reliquus persequatur, qui me non novit, sed alium me sibi fingit, ad iniquam nonnullorum descriptionem. Quos Deus iudicet, *ille Deus, quem ego adoro, in veritate Cordis.* Isten hozzád. 10. Junii 1787. Posinii.[1]

23.

Reverendissimo Domino Praeposito Michaeli Paintner.
Joannes Nicolaus Révay. Salutem Cumulatissimam.

Exigit hoc a me tuus ille amor, quo me dignaris nunc etiam, hominem Certe humilem tu talis Vir, Cruce et infula illustris, ut ex me potius, quam ex alio, et id quidem quantocius rescias: me indultu Apostolico Roma feliciter obtento Clero seculari Jaurinensi omni forma legali iam adscriptum esse. Quo tu in me es animo, confido sane te hac

[1] Itt hét éven át szünetelt a levelezés.

Digitized by Google

de re ita mihi gratulaturum, ut ego mihi gaudeo. Merito gaudeo me vexationibus ereptum esse, quas diu tuli. Nosti cetera. Nunc te pro amicitia nostra maiorem in modum interpello et obsecro, ut me, hominem, tibi iam ex multis annis notum et exploratum penitus, qua sim et animi facultate ac dotibus, et in perferendis laboribus patientia, in obeundo munere fide et industria, ut me, inquam, talem et tu tua commendatione plena ponderis et auctoritatis apud tuum Novákium adiuvare [1] et provehere non intermittas. Vehementer gaudebo, me in ea lucubratiuncula mea, quam tuo nomini consecrandam adparo, tuis illis, quae multa de me sunt, meritis et hoc praecipue olim adnumerare posse: me tua etiam commendatione et opera, tot fluctibus tandem superatis, meliore et honorificentiore statione subsistere ac patriae charissimae utilius servire. Qua ex re, ut tuum novi animum, spero te duplici eaque incredibili adfectum iri voluptate: quod et mihi profueris et Patriae aliqua parte consuluerit me evehendo. Mearum vero erit partium et tuae et Patriae expectationi ita pro viribus satisfacere, ut et tuum amorem, et Patriae favores porro etiam promovear. Vale et me ama. Si quos nosti bene memores, his velim a me salutem dici plurimam. Jaurinii 8. aprilis 1794.

24.

Reverendissimo Domino Praeposito Michaeli Paintner, Amico et Patrono Nicolaus Révay.

Mihi, veluti a mortuis ad vitam redeunti, quod toga illa fatali, quae tot me calamitatibus involvit, feliciter tandem exui potuerim, tuae erant litterae omnium iucundissimae: quibus non modo amicitiam nostram veterem firmatam esse voluisti, sed te mihi Patronum etiam et Protectorem, ultro obtulisti. Cum me noscas probe, quibus sim dotibus ornatus, quam ad haec ferrea sim laboris ferendi patientia, nihil adduco ad me commendandum. Hoc unum te rogo, effice, quibus potes, modis omnibus, ut alii etiam, praesertim Viri tibi et dignitate et auctoritate pares, me magis conspicuo aliquo positum loco eum esse videant; quem tu tibi optime notum, non favore, quamquam et hoc vehementer oblector, qui abs te mihi exhibetur, quia cum iudicio puto hunc exhiberi, sed pro merito, ob quod mihi faves, aliis commendasse proberis. Nihil nunc vacat, quod ego sciam, et quod tibi perscribere possim, ut mandasti. Directoratum aliquem optarem mihi obtingere posse, quod hac statione mihi tandem, post tot fluctuationes meas, et tranquillius vivere, et studiis amoenioribus, quibus adeo rapior, praesertim patriis, magis vacare liceret. Certe pro Albensi Directoratu recurram via sua, si omnino vacaverit, modo Superior Director adversus non sit, quod facile fieri poterit, si ille fortasse iam alium aliquem fert sinu suo hac statione locandum, meque putet, Nationalibus Scholis admotum, vix aliquid eorum possidere quae

[1] Novák Chrysostom, bakonybéli apát akkor pécsi kerületi főigazgató, utóbb a pannonhalmi sz. Benedek-rend visszaállítása után első pannonh. főapát volt.

Digitized by Google

ad Scholas latinas et imprimis ad Humanitatem pertinent. Sed tu hunc illi errorem, si quis in illo cubat, pro tua prudentia eximes. Mihi praeterea iam Seculari Presbytero, credo, labes Benyakiana abesse non poterit. Imo ego vel propterea acrius etiam contendam in competendo, ut foedatum per unum hominem Scholarum Piarum honorem revindicem, probemque et vitae integritati, et gerendi muneris exacta diligentia, dari in Scholis piis probos etiam Viros, quibus vehementer indoleo nonnullorum vitio promeritam gloriam et existimationem tolli vel saltem imminui. Nam, ut tu non desiisti Jesuita esse, ita neque ego desii Piarista esse. Vestem mutavi, quia veste Piaristica, ob invalescentem in dies sinistram de hac Religione opinionem, minus mihi licuit bonum esse, volo dicere, minus potui palam ostendere, me et bene sentientem et probe viventem esse. Libenter apud te commorabor, praesertim futuris feriis autumnalibus, modo tibi incommode non veniam. Episcopoque meo una obsequi possim, apud quem die 17. Septembris comparere volo, utpote natali eius die, atque inde postea Viennam excurrere ad comparandum iterum adparatum aliquem pro schola mea magis adhuc exornanda. Ego die 4. Septembris iam plene liber sum futurus. Si ita tibi libet, et hanc mihi gratiam, ut promisisti, ultro praestare vis, hoc die potes pro me occasionem mittere, atque ita octo certe dies, ut tot etiam scripsisti fruar domi tuae tua consvetudine mihi dulcissime. Episcopique mei gratiam opportune potero deinde solemni illo die aucupari, cui me gratum omnimode exhibere debeo, ob multa beneficia in me liberaliter collata. Somsitsius Lector Jaurinensis, Secunda Capituli Columna, heri Stallum suum mutavit, solemnitate consveta, occupata Sancti Adalberti praepositura, exemplo apud Jaurinenses non inusitato; cum et Szilius factus sit ob pingvius beneficium primum ex Lectore Cantor, deinde ex Cantore Praepositus Sancti Adalberti. Ama me porro etiam, ut coepisti: ego certe nihil eorum praetermittam, quibus tuum amorem et post haec promerear. Vale quam optime. Jaurini die 22. Julii 1794,

25.

Amicissime!

Habe hoc quoddam quasi exordium mei in te affectus publico etiam testimonio probandi. Paro ampliora, quae huc interserere non licet adhuc ob temporis angustiam. Celebro te singulari Elegia, te inquam, et domi tuae, in Publico insignibus studiis optime de humano genere et de Patria merentem. Canto et Desinuum tuum. Sed, heus! quae ad Desinium pertineant, tu mihi plura suppedita. Nec id mihi satis notum est, quae et quanta ediderit. Properato opus est, dum adhuc caleo. Facile aliquid interveniet, quod me turbet. Nil boni spero. Saluto tuam Theresiam, eique gratias volo agi pro diligenti obsequio. Et te aliquid rogabo, si spondes me facturum: facile est, et tuo animo dignum, et mihi valde necessarium. Sponde inquam, et illico perscribam. Vale et me porro quoque ama tui quam amantissimum. 3. Novembr. 1794.

Digitized by Google

26.

Reverendissimo Domino Praeposito Rátothiensi,
Michaeli Paintner
Amico Constantissimo, Sincerissimo, Dulcissimo
Nicolaus Révay.

Felix novi anni auspicium sincere tibi precor pro meo in re adfectu integerrimo et candidissimo. Deinde certum te reddo, imo, si quid iam metuere coepisti; securum quoque: me rem propositam abs te non amplius esse petiturum. Narrabo causas, cum adveneris, narrabo etiam fata mea retentiora. Ut tamen aliqua quasi Prolegomena horum habeas (video, amo iam modo Professerio loqui) quaedam cape praevie. Fors me Budae supplicem libellum pro Custodiatu porrexisse audisti et illa ex me, quam modica facta sit mihi spes, ne nullam dicam. Dum domum redii, ecce per ipsas litteras disponor omni conatu pro Exhortatore ad Academiam quamcunque. Deprecatus sum non officium a genio meo admodum abhorrens, et institi denuo forum pro Custodiatu, qui alioquin nondum vel assumtus non est, et sensi me adeo alio disponi, ut hinc amovear. Vix ista finio, repente audio me iam pro Rhetore Jaurinensi esse propositum; sed vel hic iterum celeriter evanui. Audi causam Vienna perscriptam. A Rhetorikai Professorságból azért maradtál ki, mivel azt magad nem kérted, s tsak magától proponált a Consilium. A Cancellaria pedig nem proponálhatott ollyan személyt Ő Felségének, kiről nem bizonyos, akar-e az lenni vagy sem. Quo facto ego ita coepi gaudere, ut antea optavi hanc Rhetoricam. Gaudere me oportuit: tot me rebus ingratis eripi, quot mihi iam iam impendenter sensi tam a Balogio, quam a Berta, totoque nexu reliquo. Interim non sum tamen penitus immunis: lege adnexam epistolam ad Szerdahelyium scriptam. Mitto prius ad te, ut et rem scias, et decernas, an eam Szerdahelyio submittere debeam. Vidi multa superba Bruta, sed Balogio superbius nullum reperi. Superat tuum illum Silvanum [1] quem tu merito perstrinxisti epigrammate tuo. Bene habet Rajnisius noster sed te excipit tamen, vestros plerosque, ut primum ruber aliquis flosculIus vesti assuitur, hac accessione illico delirare. Si haec in Balogio non statim sensissem, honorassem et ego illum carmine, sed nunc Satyram meruit. Habuit ille Cantatorem ineptum Fabsichium, dignum hac olla operculum; atque hic ille erat mens obscurus Poeta hendecasyllabis exagitatus. Legeris credo illam insultam et tenebricosam odam in novis Hungaricis, sed, puto, obiter tantum. Legas attentius, ut nostras Balogii, gustum in bonis litteris, vel philautiam potius mireris, qui hoc infelix excrementum sublimitatis exemplar et id nobile, quidem et excellens vocat. Hendecasyllabos meos correxi, habe et hos. Sed habe et Fabsichianum delirium. Rajnisius noster totus est pro Fenglero, a quo vicissim ita sonetur, ut ne a Jesuita quidem Episcopo magis possit. Habe et huius versus pro novo anno, in quibus et me honorat.

[1] Silvanus = Szerdahelyi, a ki »Sylva Parnassi Pannonii« = czímű latin költeményeket adott ki.

Digitized by Google

Confundit superbum Balogium, qui me ne Gramatica quidem Schola dignum ait, ut quem ille nec Latine scire judicat, Papae! viginti et amplius annorum Rhetor quae protulit miracula! *Revaium legunt et latine, et libenter legunt, legentque diu: Brutum hoc superbum putrescet interea in glorium una cum suo rubeo flocco delirii sui vexillo.* Sed iam satis debacchatus sum. Contemnendus est fungosus homuncio. Audi iterum Budensia. Ego itaque iam Rhetor non sum. Pro Custodiatu candidatus sum secundo loco, primo loco Magyari, Gramaticus Budensis. Defertur haec Senatus Academici Studiorumque Commissionis Opinio ad Plenum Consilium, ut inde Viennam mittatur pro adprobatione ut solet. Consilium rem totam invertit, et Concursum indicit pro hoc Custodiatu futuro Paschate habendum Pestini. Prorsus eadem sunt huius Custodiatus fata, quae erant Aestheticae. Tunc peccavit et nunc peccat Szerdahelyi, quod omni conatu Jesuitas tales contenderit intrudere, de quibus utrisque non usque quaque ea fuit opinio, ut ferendo muneri pares putarentur. Quare praestantiores desiderabantur. Et tunc factus est per Concursum multis caballis intercedentibus Aestheticus Lutheranus potius, quam Jesuita. Quanto satius fuisset in hoc certamine Piaristae fauere. Sed ego tunc non concurri prae indignatione. Nunc vero concurram vel propterea, quod audiam satis claro indice Magyarium ceterosque eius Socios harum perturbationum causam in me reiicere: quod ego ut ille questus est, pro Rhetore fuerim a Consilio propositus, a Cancellaria vero fuerit haec Propositio remissa, quasi manifesto indicio, ut me pro eo proponant, pro quo institi: nam et in Cancellaria iam notum erat me pro Custodiatu recurrisse. Vides, quot fluctibus agitor, dum aliquid vel vigore Regii Rescripti obtineam. Et tamen dubius est adhuc exitus. Quid si non ego, nec Magyari fuerit. Ego autem certe concurro, nequid mihi culpae dent, ut in Aesthetices negotio. Sed hem! destituor omni adparatu ad praeparationem faciendam. Balog iam nihil mihi ex sua Bibliotheca potest dare, et ego vix quidpiam habeo. Szunerits probat nunc se iterum virum egregium et iustitiae amantem esse, qui mihi et consilio et librario subsidio etsi modico adest. Pudet et illum delirii Balogiani. Obsecro te, neque tu me deseras: hoc iam certe praestare potes, quod nunc peto. Quidni abs te hoc impetrem? a constanti, a sincero amico, etiam postquam altior es me factus. Corrigis eximie, quod vulgo fertur: honores non mutant mores, dulcis amice, tuos. Ego etiam si non obtinuero hunc Custodiatum, obtinebo tamen per Concursum aestimationem commendationemque maiorem alia fortasse occassione felicius mihi deservituram. Huc itaque tu me adiuves libris tuis commodatis, tu amicus constans, amicus sincerus, amicus inepto colore cinguli vel crucis fulgore non elatus, non mutatus. His magnus es apud me, et magnus es futurus etiam apud posteros. Si facilis mihi Musa favet, cinerique superstes Parr aliqua ingenii creditur esse mei. Sera dies leget haec, victuris addita chartis. Victuris, ut bene spero, chartis, haec et alia, quae multa sunt. Quare submitte mihi quantocius certe potes per Zirtzenses, quidquid adparatuum habes de Re Numaria et Antiquaria. Pervolve Libellos etiam Graduales: ibi certe latebit Debiel. Rogo autem te, memineris non solum Graecorum et

Digitized by Google

Latinorum Numorum, sed etiam Patriorum. Habet opinor de Patrii, etiam Memis Scriptores. Idem teneto de antiquitatibus quoque. Antiquitates Sabarienses habeo a Schönvisnero, sed alia eius opera non adsunt. Adde aliquid etiam ex Historia Litteraria maxime ad Bibliothecam adornandam necessaria. Aliquid huius modi scripsit, puto, Denisius. Sed ego iam chartam oppleo. Mea humanissima obsequia deferes Reverendissimo Domino Csapodi. Saluto et Theresiam tuam. Vale et vive beatus, meique et porro memor. Jaurini 30. Dec. 1794.

HENDECASYLLABI

In Poetam obscurum, et stulte insolescentem.*

Quae vesania vos habet Poetas?
Iratis, vehementer et malignis,
Si diis placet, esse vos Poetas:
Corrupto vitiata monstra sensu,
Et moestissima probra litterarum!
Quam frustra velit elegantiores
Aetas in melius renata lumen.
Ut linguam precor improbo resectam
Quisquis vos vocat impudens Poetas.
Nempe nominis huius amplus olim
Sic vilescit honor, dolente Phoebo:
Ipsis in triviis tenebricosum
Confusumque furens agyrta quisque
Ornati Titulo cupit superbo;
Et dici fidicen lyrae stupendus.
Nam virtus, et inest decor, reclamat.
Monenti insipidum caput: laboret,
Qui pulcrum penetrare vult remistum:
Doctis canto ego, mira, et alta fatus.
Quare aenigmata stulta somniorum
Verbis accumulat tibi exoletis,
Ipsi duriter eruenda Sphingi.
Hoc sublime putans tumet superbum,
Et vulgum pudibus terit remixis,
Thesaurum quia non capit retrusum.
Thesaurus tuus iste sit, cachinni
Nostri materia, abditi profunde
Secreti malefauste mystagoge!
Indoctum male doctus ipse quantum
Tu dices numerum? quod anxie haeret
Vel doctissimis his tuis tenebris
Vir quisque, et stomachum tenens moleste.
Jure te cerebro putat carere.
O annos male perditos favore
Patriae meliora promerentis!
Tanti temporis atque lectionis
Fructus scilicet hi tibi redundant:
Isti versiculi tenebricosi,
Insulsi, rigidi, mali, nefasti.

* Fabsichra vonatkozik.

Digitized by Google

27.

Reverendissimo Praeposito Ratothiensi
Michaeli Paintner
Amico Sincerissimo Svavissimo
Nicolaus Révay.

Sperabam me furente hac bruma ad fornaculam meam tranquille sedentem panegyricis illis occupare posse, quorum alterum tibi, alterum Denisio destinavi canendum. Sed ita res meae verterunt, ut rebus aliis obruar, et ut coniicio, mihi aegre profuturis. Laborandum tamen est, ne occasioni defuisse arguar. Concurram certe, tametsi praevideam me nihil relaturum. Sentio enim graves factiones agitari, quas ego rudis ad arma talia, depellere nequeo. Sacer tibi Panegyricus et eo erit splendidior, quod me nunc undique desertum, imo etiam hostiliter impetitum, submissis tam amanter tot tuis libris iuveris et sublevaris. Vel interim gratias tibi me habere significo, dum plura dem grati animi Monumenta, fortasse in longius aevum duratura. Volo enim etiam post fata mea vivere. Vivent una et amici. Quo animo legisti Odam Rajnisii. Ut ille Praesuli Versus hos exhibuit, ad Amicos, ut observaverit Scriptos, putabat Praesul nihil hos ad se attinere ob hunc titulum: remuneratus est tamen illico Poetam aureis quatuor. Deinde lectis versibus, ubi de se pleraque vidit scripta esse, emendavit errorem, statimque lagenas, quot vulgaris corbis capere potuit, plenas vino vario, eoque pretioso, iussit ad Poetam deferri, ut venam languentem excitaret. His ipsis diebus produxit Rajnisius in palatio Episcopi suum Canticum Moysis magna Nobilium frequentia, et fere profusa Patroni, tam in Hospites, quam etiam in Chori Directorem Rajnisium ceterosque Musicos liberalitate. Leges hanc quam proxime in Novis Hungaricis. Etiam hoc anno Rajnis dicet Conciones quadragesimales Hungaricas, quae prius quidem mihi erant oblatae, sed ego deprecari debui, quod graviter occuparer praeparatione ad Concursum. Quomodo lis tua agitur? Vehementer angor tui caussa, ut tibi nondum liceat tranquille esse. Et mihi lis aliqua indicitur, sed quae tamen ad Districtualem Tabulam non devolvetur. Legisti obscuros illos et inficetos versus, sub titulo: *Ünnepi Vers*, quos Marsyas Nefastulus obscuriloquus, Poeta Neoreverendissimi Trunci Ferocis Sartorini, infelici procudit Minerva, quibus tamen et laudatus Patronulus et ipse Poeta vehementer exultant. Hos ego ausus sum Hendecasyllsabis, quos etiam legisti, impetere. Hendecasyllabos istos quidam Marsyae tradidit quasi Buda a Procuratore quopiam transmissos. Marsyas, ut se vindicaret, pro egregia sua Minerva effudit iterum confusum quoddam chaos idque iunctum meis Hendecasyllabis circumferri iussit ad omnes Professores quasi arbitros. Ut ad me devenit, cernens post eius Antistrophen pagellam vacuam, eam subito replevi Metastrophe brevicula, ut ille est promeritus, hoc Musarum probrum! Si tibi ita vacuerit, ut vel ridere, vel etiam leviter indignari possis, potes et has ineptias legere. Nos quidem ridemus satis. Venturusne es ad nos his Bacchiferiis? Si cui, mihi certe exoptatissimus venies. Habeo enim quam plurima, quae in sinum fidelem effundam, et de qui-

Digitized by Google

bus te consulam etiam, rogemque patrocinium. Nives quidem istas, quae tantae nunc sunt, valde inprecor, quod putem te his ab itinere esse deterrendum. Lupi etiam in Bacuntia ferocius nunc oberrant. Si te videndi nulla futura est copia, at saltem litterulis me solare. Ama me et porro tui amantissimum et vale quam optime. Rajnis salutem tibi adscribi mandat. Jaurini 30. Januarii 1795.

28.

Nicolaus Michaeli Praeposito Amico Dulcissimo.

Utinam, ut scribis, Divina Providentia me ultra modum et vires tentari non sinat! Adeo sum animo perturbato, iam in quartam mensem gravissimis persequutionibus varie et continue exagitatus, ut vehementer ipse mihi metuam, ne quid sinistri mihi eveniat prae nimia animi aegritudine. Neminem prorsus habeo, ad quem secure confugere possum. Scribis, non videre te, quid mihi prodesse aut obesse possit Ferox Sartorinus. Prodesse quidem, etiam si voluisset, non multum potuit: sed obesse pro malitia sua omnibus viribus conatus est, et conatur. Nescis illud Scripturae: ad nocendum pessimo cuique vires abunde suppetere? Audi, quid egerit. Aegre ferens, se a Rhetorica 600 florenum, quam semper male docuit, praeter mentem suam amoveri; ut eam etiam qua Canonicus, et Seminarii Praefectus, retineat hoc adhuc anno, tuta conscientia, quam tu lapide epistolae tuae interiicis, potuit me pro hac Rhetorica candidatum, occultis viis, ita denigrare, quemadmodum ipse de insigni hoc facto suo gloriatus est: ut me suis locis vivacissimis coloribus depinxerit *hominem nullius scientiae,* adeo *malum latinum,* ut ne Grammaticam promerear, corruptis praeterea moribus, et dubia religione. Et haec tuta conscientia: tuta certe avaritia. Vides, quantum mihi obsit errore non rectae vocationis ad Piaristas devenisse. *De Piarista etiam optimo licet haec spargere; quia Piaristas universim nullos esse volunt.* Et tamen tam corruptos, tam malos hos Piaristas non sustinere, se fingunt, opinor propterea, ut habeant tristes has reliquas furori suo diutius expositas. Sartorino huic intima intercedit cum Silvano Budensi necessitudo. Hic ad clavum est. Cetera pervides. Me pro Rhetorica Candidato, quae est tentata, machinatio! ut si successisset etiam, ne tamen Jaurini sim. In crisin vocata est secularizatio mea, eodem prorsus tempore, ea contentione: ut si Rhetor esse volo, qua Piarista sim is apud Piaristas, apud quos magna nunc Virorum est penuria. Haec fuissent mea proemia, quae mihi vel ipse Rex suo rescripto deberi clementissime iudicavit. Et haec tuta conferentia aguntur, imo etiam in obsequium Dei. Defendit me tunc Episcopus. Mandatum, quod 25. novembris anni 1794. intimatum est, sonat de futuro: ne in posterum Episcopi cuiuspiam secularizationem sine praevio Consensu Regio promoveant. Mea secularizatio antiquior est, in cuius usu fide bona esse coepi a die 28 Martii anni 1794. quando nuspiam adhuc petendi Consensus Regii necessitas in simili casu memorata est. Sed qui leges ferunt, illis leges interpretari licet. Juris axiomate deberent interpretationes in favorem esse, sed

Digitized by Google

istis tuta conscientia volupe est interpretatione abuti ad hominem, bene meritum etiam Regis iudicio, penitus, supprimendum et perdendum. Perdor, nisi mihi Deus per bonos Viros succurrit, quibus tenerior est conscientia. Mea Secularizatio ante legem latam licet obtenta et in usum deducta, nulla est. Nulla esse debet, quia pro Numismatica praeter mentem et voluntatem expressam horum legislatorum, vel potius legisdepravatorum, audior magno conatu esse venturus. Ridere debeo, licet in summis angustiis, quae mihi vel novissime scripta sunt. Scio me tenuem esse, conatu aliquid valeo, etiam feliciore aliquanto proloquendi modo. Et ego tantillus, Sartorini iudicio ne ad Grammaticam quidem aptus, quanto sum terrori!!! Ride amice! Scio mite tibi cor esse, ut qui mihi condolendo risum nunc non opportunum iudices: sed quia et ego rideo, qui perdor, ride. Flebo postea. Haec ergo mihi scribuntur: *Unicus ille, quem nosti, et qui multis suorum conatibus impellitur ad concurrendum, nec tamen satis animi illi est, ut se determinet. Est praeterea quidam. Sági iuvenis, is autem nimium sollicitatur, ne tu concurras, nihil enim sibi polliceri potest in tua praesentia.* Ne concurrere possim, nulla esse debet mea Secularisatio. Cras Viennam procurro, morabor illic, dum Consensum Regium impetrem. Sed angustiae mihi sint undique, neminem habeo, et pecuniam multo minus. Et tamen movere me debeo, ne ante tempus iis dotibus, quibus me natura et Deus praeditum esse voluit, vi suppressis et suffocatis misere consepultus peream. Curandum mihi èst, ne saltem mea ignavia peream. Imploro tuam opem. Commendasti me tuo Kurzio: commenda me nunc quam maxime. Ego certe eum adibo, et tuo nomine rogabo. Sed tu provide, ne me aliis Jesuitis, qui nec tibi placent, exagitatum et proclamatum, ab omnibus putat esse opprimendum. Ego viros vere Jesuitas colo, et sum vicissim ab iis amatus. Ab Horvátho Varadiensi Directore ita, ut a Fratre. Sed illum mors rapuit. Amor abs te, qui vivis et quem vivere diu opto ex animo. Amor ab aliis etiam non paucis. In Faludio iam bis edito, inter summas persequutiones ostendi: quanti vos faciam. Quidam fastuosi, et deliri me noscere nolunt, in me homine candidi et boni animi umbram Piaristicam impetunt. Hoc furore, praemoneo te, quid futurum sit in Concursu Numismaticae, tametsi me sciant, et tunc experientur, non omnino inparatum accessisse, vindictam sument in umbra Piaristica. Silvanus aderit ut interimalis Director Philosophicae Facultatis pro defuncto Makone. Sinet se Schönwisner, etsi virum probum audiam, induci huius et aliorum praestigiis. Futurum certe est. Meministi Wolfgangum Tóth Rhetorem Budensem, Virum mihi optime affectum, etiam qua Jesuitam, pro Aesthetica omni conatu fuisse a suis propositum. Nos utut, competierimus, optime tamen convenimus. Sed illi, qui pro Schedio erant Juvene Göttingiano, machinationibus, ut nunc in Numismatica fit, concursus necessitatem svaserunt, et induxerunt etiam. Tres *famosi Piaristae* Gabelhoffer, Koppi, *Dugonits,* cum ceteris Semilutheranis et Archilutheranis ita res instituerunt pro suo Cliente Schedío, ut Toth in Concursu pessime subsistisse iudicaretur. Egregie infamatus vir bonus diu circumferebatur. Hoc ego nunquam probavi, imo adeo abominabar, ut

ad ipsum Regem recurrerim, et Suplicii Libello et scripto Carmine de factione questus sim, Legeris, puto Elegiam meam ultimam Libelli II. ad Regem Ferdinandum. Mako probavit conatum meum. Num ego umbra Piaristica concurro pro Numismatica Examinatoribus Jesuitis tunc graviter offensis: ut ergo Piaristis Examinatoribus tunc certe iniquis sua constet ultio, ego ero prostitutionis objectum. Feram tamen omnia, neque propterea deterreor. Modo mihi Deus in Secularisationis negotio viros suscitet, qui me sustineant, nihil moror Numismaticam. Amice! Adsit mihi per tuum Kurzium, scribe illi quantocius; ut ego te postea in mea tranquillitate non modo amicum, sed etiam conservatorem canere possim. Rajnisio gratum est, te tanto studio fastuosorum animalium elenchum abominari. Vale. Scribam etiam Vienna. Jaurini die 24. Februarii. Natale mihi die tristi, quam fere opto nunquam exstitisse. Fuissem quasi non essem.[1] Közli: DR. RÉCSEY VIKTOR.

JÁSZAY PÁL NAPLÓJA.

— Kilenczedik közlemény. —

3. Szombaton. Reggel 7—10-ig Just tanultam; 10-kor ***Máriássy Menyus*** hozzám jövén s emlitvén, hogy pro insinuatione ki vagyunk téve, véle együtt elmentem a ***Matkovich*** Expeditorához, hogy a Testimoniumomat kivegyem, de azt otthon nem találván, vissza felé indultam, s a Vadászkürt mellett előtaláltam, — s azt mondván, hogy holnap menjek el érette, egy kevéssé még járkáltunk, annakutána 12-ig ezen jegyzéseket irtam, délután 4—7-ig correpetáltunk, ***Kapczy*** emlitette, hogy ő már insinuálta magát; — én ***Menyussal*** oda jártam aranyat is váltani, de a boltok mind bevoltak zárva, a hol váltani lehetett volna. Vacsora előtt a Hajóban és Jeánnál voltam. A vacsoránál csak hárman voltunk, *Laczi, Petrovics* és én; vacsora után *Laczi* engemet sokáig mulattatott a Physhármonikával és a Fortepiánóval, annakutána még egy kevéssé *Petrovicscsal* beszélgetvén feljöttem s 12-ig Just tanultam. Szép tiszta napos idő volt.

4. Vasárnap. 7—9-ig Just tanultam, 9-kor ***Idrányi*** a Csepcsányit elhozta, később *Menyussal* elmentem a ***Matkovics*** Expeditorához a Testimoniumomért, de ismét csak azt felelte, hogy az atyja beteg levén, délutánnál elébb ki nem adhatja, még pedig azt sem adhat többet csak a Husvétutáni terminusról; — én sokáig nem akarván instálni, ebben is megegyeztem, ugy gondolkodván, hogy a cholera alattiról vagy a *gróftól* vagy pedig *Patay* vispántól a Zabolchban töltött nótáriusságomról fogok kaphatni; — innen a ***Personalis*** Juratériájára mentünk s a Jurátusa azt mondván, hogy a Jurátusságomról szóló bizonyságaimat annakutána is béadhatandom, insinuáltam ***Menyussal*** együtt magamat, s az oskolai és Patvaristai bizonyságaimat ott hagytam. ***Menyus 15-diknek*** én pedig 16-diknak irtam be magamat; — innen visszatérvén, ***Kéczerivel*** együtt a Duna partra mentünk sétálni s 12-kor ***Nagy Bóldival***

[1] Elkeseredésében még születése napját is, melyen e levele kelt, megátkozza.

Digitized by Google

találkozván, elmentünk a Wurmhofba, s ottan *Kandó Kálmánnal, gróf Beleznay Ferenczczel*, és *Takácscsal* sokáig beszélgettem; *Beleznay* az egész élete történeteit elhistorizálta, mint csapták ki az Ingenieur Chorból, mint csalta meg a bátyja János, a ki Curatora volt, mint verte meg publice a hét választó fejedelmeknél, mint akarták őtet S.-Patakra, s annak kikerülésére mint adta magát a házassági gondolatra, s micsoda szempontokból vette el a *Matkovich* leányát, innen haza jövén 2-ig Csepcsányit olvastam, ebéd után a fiúk hozzám jövén, járkálni mentünk, s én esmét fel mentem a *Matkovics Expeditorához* a testimoniumért, de azt otthon nem találván *Lósyval* elmentem járkálni, — a beszédjéből a ravasznak kitanultam azt, hogy ő csakugyan recurrált a Palatinus Cancellistaságáért, de a nádor azt felelte, hogy már másnak igérte, — s hogy *Stoffernál* is volt, a ki nékie azt felelte, hogy egy fiatal ember már másfél esztendeje, hogy várakozik reá. — Igy beszélje ki az ember czéljait, még a meghittnek vélt emberének is; — járkáltunkban Menyusékkal találkozván, vélek a Fejér hajóba mentem, s ottan *Acsádival, Eva Palival, Kunch Lajossal, Bay Sándorral*, s másokkal 8-ig beszélgettünk. — Éva azt beszélte, hogy *Nagy Bóldit* a kapitánya erővel bevitette a kaszárnyába, s temérdek adóságai levén, declarálta nékie, hogyha ki nem fizeti, el kell nékie Pestről pusztulni; *Bay Sándor* pedig azt mondotta felöle, hogy azon felül hogy rettenetes módon hazudik, holmi aprólékos dolgokat, mint p. o. kesztyűt el is lopja ha szerit teheti. — 8-kor *Domokos Miskával* a Jeánhoz mentünk. s ott *Spóner, Baloghy, Márton, Zsarnay* s én, *Gerzonon*, a kinél (az ekkori beszédjeiből húzván reá következést) nagyobb hazugot megvallom nem minden bokorban találni, igen sokat nevettünk. Vacsoránál ismét csak magunkban voltunk. *Laczi* említette, hogy holnap *Hagn* tesvérek több grófnékkal együtt nálunk lesznek ebéden. N. B. A bilétek a Hajóban. Vacsora után egy kevéssé még Just olvastam. Ködös hideg idő volt.

5. *Hétfőn.* 7—10-ig Just tanultam, 10-kor *Knézsik* hozzám jövén elindultunk *Matkovics* felé, s ő a Hajóba betérvén, én elmentem a *Matkovics Juratériájára* ott a Testimoniumomat valahára mégis kikapván, *Lósyval* elmentem járkálni a Neu Gebäude promenádjára, — *Matkovics Emma* a gangon meglátván, a Dunára szolgáló ablakját azonnal kinyitotta, s *Ottival* oda állván, köszöntésemet nagyon szivesen fogadták. — Az alatt mig járkáltunk, én *Lósyt* önkérésére szüntelen examináltam a Jusból, de bizony nagyon sokra nem tudott ő megfelelni. — Vissza felé tértünkben *Ürményi Laczi, Pécsy János* s *Tekusch* nékem nagyon szivesen köszönvén, Lósy bámulva tudakozta tőlem, hogy mi az oka hogy nékem annyin köszönnek? — *Lósytól* elválván, *Petrovicsot*, a ki Budára több más a tudós társaság nagy gyülésére megjelent tagokkal együtt ebédre volt hiva, a Duna tulsó partjáig elkisértem a hidon, — annakutána pedig *Jarcsicscsal* végig menvén az Úri-utczán, — a Kigyó- és granatéros-utczákon keresztül *Apostolhoz* mentem ki épen Diplomatikai tabellákat irván, nála egy pipadohányt kiszívtam s haza jöttem. — Az ebédünk, minthogy a grófné a *Hagn* Demoiselleк kedvéért sok vendégeket egybegyüjtött, már 3. óra

után volt, — maga a német szotyka mindazáltal meg nem jelent, ebéd előtt üzenvén már meg, hogy rosszúl léte miatt nem jöhet. — A kis Comtessenek nagyon rosz kedve volt az ebédnél. — Ebéd után *báró Bánffyval* beszélvén, ő azt mondotta, hogy ő még tegnap tudta, hogy *Hagn* nem fog eljönni ebédre. 4—6-ig correpetáltunk, 6-kor *Somoskeöy* elment magát insinuálni, mi pedig 7-kor lemenvén a Hajóba, ottan *Domonkos Miskával, Zsarnayval, Sz. Iványival, Mártonnal, Berzsenyi-vel* (a költő fiával), *Fáy Matyival* és *Knézsikkel* beszélgettünk 9-ig; — ekkor haza jövén, az atyámnak e következendő levelet irtam:

»Drága kedves uram atyám! Érzékeny megindulással értettem drága kedves uram atyámnak a mult hónap 18-án hozzám intézett leveléből egészség állapotjának mind ekkoráig is gyengélkedő voltát, s egy főoka ez annak, hogy a Censúra letételét a lehetőségig siettetem. Mert egy atyát szeretve tisztelő fiúnak vajmi keserves a messze távolban, honn sinlődő attyától sokáig elszakasztva lenni. A mi az e részben reám bizott dolgot illeti, arra csak azt válaszolhatom drága kedves uram Atyámnak, hogy anélkül hogy a beteget látná egészség változásainak jeleit tapasztalná, s így gondviselése alá vevén gyógyszereit időszakonként történendő környülállásaihoz alkalmaztatná, egy valamire való doktor sem akar egy betüt is prescribálni, és én ebben a részben, a mint honn létemkor is javaslám, legjobbnak látom a Jósa doktorhoz való lemenetelt. — Csudálkozom is felette annak mind ekkoráig s ennyire lett elhalasztásán.

»Én a Censura letételére már magamat a Personálisnál béjelentettem, hanem a gróffal, minthogy már egy hete, hogy Bécsben van, a dolgot nem közölhettem; — a jövő héten már minden esetre tul leszek az orális Censurán, — arra mindazáltal, ha vajjon azonnal felesküdjem-e? (minthogy e részben magát drága kedves uram atyám világosan ki nem nyilatkoztatta) hova hamarább válaszát elvárom. Különben is mind a ruháim viseltességei, mind a Patay úr fiskálisságának lett bétöltetése, mind a Károlyiénak csak hamis hirből lett származása, mind pedig a Palatinalis Cancellistaságnak (a mint a grófnak csak ezen szavaiból is könnyen kivehettem »nem tudom ha difficultást nem fognak-e tenni abban, hogy az ur református«) elsülhetése eránti kevés reménységem miatt sokáig Pesten maradnom mind czél eránytalan, mind sükertelen volna. Minden esetre bizván az isteni gondviselésben, környülállásaim helyhezetének miben léte fogja magam mire határozását jobbra vagy balra dönteni.

»Egyébaránt Dani öcsémről s a Ternyeyvel való dologról, az elsőbbről a legközelébbi levelemben, az utóbbiról pedig a Ternyey, Gábriel István urtól küldött levelében véleményem szerint teljesen lévén drága kedves uram atyám értesíttetve, magamat atyai becses grátziájába ajánlván, vagyok tisztelő engedelmes fia s. a. t.« Ennekutána még 11-ig Just tanultam. Szép tiszta napfény volt.

6. Kedden. Reggel 6—9-ig Just tanultam, 9-kor felkelvén, az atyámnak írott levelemet be copertáztam s a postára elvittem, — a postáról jövet *Knézsikkel* találkoztam, s ő vele együtt feljöttünk hoz-

Digitized by Google

zám, s itten nézegettük a Torna vármegye zászlóját, melyet ő hozott fel a Nemzeti bajvívó oskola számára. — Az egyik oldalán Szűz Mária, a Keglevich familia és a vármegye czimerei, mely utolsóbb egy sárga sólyommadár, a másikon pedig az ország czimere vagyon kifestve. — A kulcsártól hallottam, hogy nékie a Grófné panaszolta a *grófnak* Bécsbe Referendáriussá lett kineveztetését. Ennek utána *Knézsikkel* elmentünk a bajvivó oskolába a zászlót általadni, de az belevén zárva, Budára mentünk a Rudas fürdőbe fürödni, egy óráig ott voltunk, akkor haza jövén 2-ig Just tanultam. — A gróf megirván Bécsből, hogy 3 fertály 4-re Pestre megérkezik. a grófné ebéd előtt eleibe ment, s mi csak magunkban ebédeltünk a kis comtesse elölülése alatt, — de nem találkozván véle a grófné, ebéd után vissza jött, — 4—6-ig correpetáltunk. — 6-kor lementünk a Hajóba, s ottan *Domonkos Miskával, Dengelegivel, Zsarnayval, Szent Iványival* s *Talián Palival* öszve jövén, beszélgettünk 9-ig. 9—11-ig Just tanultam. — Vacsora előtt a gróf megérkezett; a vacsoránál a *Báró Bedekovich* jelenlétében említette, hogy Bécsben *Nádasdynak* a Fináncz Miniszternek is akartak tiszteletére lenni, de az tartván attól, hogy mint magyarok bizonyosan vagy magyarúl vagy deákúl fogják megköszönteni, ő pedig egyiket sem tudja, betegnek tetette magát. Tiszta napos, de hideg idő volt.

7. Szerdán. Reggel 7–9-ig Just tanultam, 9-kor *Knézsik* hozzám jövén, elmentünk sétálni, s egy törött arany gyürümet be akartam cserélni az aranymüvesnél egy K. betüs gyürüért, — de K. betüst nem találtam, — innen tovább menvén *Máriássy Menyussal* találkoztunk s együtt elmentünk járkálni, 12-ig járkáltunk, akkor bementünk a Fehér hajóba, s ottan 1. óráig újságot olvastam; — 1-kor a grófhoz bemenvén, megkértem, hogy Censúrát akarván tenni, a Testimoniálisomat méltóztatnék kiadni, melyre ő ennyit felelt »*jól van, majd kiadom*« s tovább instálván, hogy méltóztatnék mellettem a Personálisnak szólani, hogy a Censura letételét (még csak 4-ik terminusom levén) engedné meg, az, felelte, hogy: »*bizony már azt nem tudom, ha megengedik-e, — amint gondolom 3-dik terminuson van már az úr nálam úgy-e?*« — én felelém: igenis mtgos uram, s azzal kijövék. 1—2-ig s ebéd után 4-ig Just tanultam, 4—6-ig rész szerént correpetáltunk, rész szerént jövendő állapotunkról tanácskoztunk. *Kapczy Tamás* azt javaslotta, hogy menjek Bécsbe *Szücs Istvánhoz* az ágenshoz Sollicitatornak, s azt könnyen el is nyerhetem *Szücs Gyuri* által, hanem csak mennél elébb kellene igyekezni, mert a mint vette észre *Kunch Gábor* az öcscsét *Lajost* akarná oda valami módon becsinálni, — 6. után elmentünk járkálni a Duna part felé, onnan *Kapczyhoz* mentünk s ottan egy nehány scandalózus képeket nézegettünk, — innen pedig a Jeánhoz, a hol levén *Kelcz Vincze, Szmrecsányi Laczi, Nyeviczkey Jósi, Máriássy Menyus, Spóner Thódor* és *Sz. Iványi Miklós,* ott beszélgettünk 8-ig. 8-kor haza jövén, ezen jegyzéseimet irván, a kis szobaleány be jött a kulcsárt keresni, s addig incselkedett körülöttem, hogy jól megcsecseréztem; azt mondotta, hogy vélem álmodott a mult éjjel, s hogy én őtet megcsókoltam, — ezzel kiszaladt, — úgy veszem észre, hogy csak alkalma-

Digitized by Google

tosság kellene, nem nagyon kiáltana zsiványt. A vacsoránál emlitette a gróf, hogy holnap a tudós társaság tagjai közül 13-an lesznek nálunk ebéden. Vacsora után 11-ig Just olvastam. Szép tiszta meleg idő volt.

8. Csütörtökön. Reggel 7—9-ig Just tanultam; 9-től pedig 12-ig *Máriássy Menyussal* Csepcsányit, 11$^1/_2$-kor hozzám jött *Idrányi* és *Knézsik Lajos;* — 12-től 2-ig rész szerént Just olvastam, rész szerént némely emlékezetben kapott lószőr gyürüimet igazgattam. — Ebéden *Kisfaludy Sándor, Hováth Endre, Bitnicz Lajos, Czuczor, Guzmics Izidor, Szilassy, Berzsenyi, Kis János Superintendens, Kis Károly* és *Kis József* voltak nálunk a tudós társaság tagjai közül, — Az ebédnél Kisfaludy mind a grófnéra, mind pedig a grófra nagyon szépen elköszönté a poharat, — melyben sajnálkodva említé, hogy a gróf már rövid időn elhagyandja őket, s óhajtá, hogy bár Budára jönne lakni. Ebéd után 4—6-ig correpetitiónk volt. — *Somosköy* emlitette, hogy ő Almássytól az ebédnél hallotta a grófnak csakugyan Referendáriussá lett kineveztetését, ugyan ezt hallottam később az Almássy másik Jurátusától is. 7-kor lemenvén a Fehér hajóba, ottan *Bay Miklóssal, Kandó Jósival, Zsarnayval, Szent Iványival,* az *Ifjú Berzsenyivel, Demetrovicscsal* és *Csernellel* találkoztam. *Bay* nagyon kezdett azzal vexálni, hogy én *Patay Katiba* szerelmes vagyok, s azt mondotta, hogy nagyon szánakozik rajtam, hogy már *Kati* férjhez megyen. Berzsenyivel pedig azon disputáltunk, ha vajjon annak a ki jó poéta akar lenni, kell-e a poésist gyermek korától fogva gyakorolni? — én állitottam, ő tagadta. A Hajóból 9-kor feljövén, a kulcsár emlitette, hogy *Patay Jancsi* keresett s köszöntött, a ki a kocsiról egyenesen a kapunk előtt szállt le s hozzám azonnal befutott. — 9—10-ig Just olvastam, 10—11-ig valamely nagyon bájoló muzsika szólalván meg az ablakunk alatt, azt hallgattam, 11 után ismét Just olvasgattam, minthogy a grófné Budán levén 3 fertály 12-nél előbb nem vacsorálhattunk. A vacsoránál *Sámuel* és *Ádám grófok* sokat beszelgettek a *Mademoiselle Hagenről,* hogy a két Epouseur *gróf Károlyi* és *Sándor* nagyon jár körülötte. Nevezetesen egyszer Sámuel ezt kérdezvén: »*Ich möchte aber doch gerne wiessen, welcher von diesen zwey epouseuren hat freieren entreè*», — Ádám ezt felelé: »*ohne zweifel der, welcher mehr zahlt*«. 12. után még egy kevéssé Just olvastam s lefeküdtem. Szép tiszta napos idő volt.

9. Pénteken. Reggel 7—9-ig Just tanultam, 9—12-ig Menyussal Csepcsányit olvastuk; Menyustól hallottam, hogy Patay Jancsival találkozott, s megigérte, hogy 7-kor el fog hozzám jönni. — 12—2-ig ismét Just tanultam. A grófék mindnyájan Sámuel grófnál levén ebéden, mink csak 4-en ebédeltünk; — 4—6-ig correpetitiónk volt. Somosköy említé hogy Almássytól hallotta Báró Bedekovichnak Septemvirré lett kineveztetését. — 6-kor Patay Jancsi jött hozzám Zoltán Eödönnel, ő beszéllette a király megköszöntetésének miképen történtét, s hogy Latinovics és Vojnics Bács Vgyei követek annyira szemébe tüntek a németeknek, hogy többen mondának: »*Die Ungarn sind alle schöne Leute, aber besonders die Zweie sind wunderbar*«. Jancsival elmentem az atyjához a Donner házhoz, s ott mulattam 8-ig. Az öreg Patay beszélte, hogy

ő magától a gróftól hallotta a Cancelláriához leendő bizonyos vitetését, minthogy csak egyedül maga a gróf van a Referendáriusságra ő felségének proponálva. Az egész dolgot pedig ekként beszéllé a gróf nékie, hogy a királyi táblánál történt némely változások miatt Reviczky előtt kitalálta a száján ereszteni, hogy szeretne a Táblától elmenni, — s így minden tudta nélkül a Referendáriusságra proponálta Reviczky, — ámbár ő ezen nagyon meg van szomorodva, mert így mind a főcuratorságról, mind a tudós Társaság Elölülőségről le kell mondania. — Mondá továbbá azt is, hogyha márcziusban még ki nem nevezik, úgy áprilisben bizonyosan Restaurátiót fog tartani; — ha pedig ki nevezik, úgy juniusra kell haladnia. Patay még igy folytatá beszédét: »szeretném ha a Restaurátió nem haladna sokára; — Jancsi fiamat szolgabirónak szeretném, Laczi pedig a Nótáriánál marad. — Bónis Samut az atyja erővel Fiskálisnak akarja candidáltatni, de én szolgabirónak akarom, mert arra alkalmatossabb. Zoltán Miska alkalmasint főfiskális lesz, — Szatthmáry ágenst pedig főnótáriusnak szeretném lecsalni«. — Alig hogy ezen végső szavakat kimondá, s azonnal, belépett Szatthmáry agens, egy Csörgő nevű Ifjú emberrel, kit csak most kinevezett, Károlyi György gróf Báthori Fiskálissának mondott lenni; — és igy csakugyan nem igaz volt, a mit nekem ezen dolog felől beszéllettek. Szatthmáry Kállayról (de világosan melyikről? — nem tudom, — a mint érthetém Károlyról) azt beszéllette, hogy itt Pesten a Kigyó utcza szegletén levő gombkötőnél megcsináltatván a Bécsi pompára az aranyos ruhát, — azt minden fizetés nélkül el vitte, s ott megtevén benne a parádét, mostan már gáncsot keres benne, — s nem akarja által venni. — Jancsitól s az atyjától búcsút vevén Zoltán Eödönnel együtt eljöttem; — ettől hallám, hogy a bátyja Jancsi csakugyan megkérte Patay Katit, de jegyet váltottak-e már vagy sem? — nem tudja. — Haza jövén egy darabig Just olvastam. Vacsora után ezen verseket irtam:

Gorgon hangon agyarkodik
Sorsom ellen a kaján
Szerencse dúló szelleme, —
Férjhez megy a barna lyán!

Gyémánt szint ragyogó bájos
Éke szög szemeinek,
Más keblének gyújt világot,
Homályt vet az enyímnek.

Pipám kéklő füstjeiként
Oszlának szét reményim,
S nékem csak e bús hang maradt:
Ő többé nem az enyím!

Kecsegtető szép vágyaim
Alapja szét szóratott,
S azzal együtt kedvem, éltem
Létem porrá tipratott.

Nincs ah! nincs már nékem többé
A hüs estvék alkonyán
Kinek nevét hangoztatnom
A kék tisza zöld partján!

Nincsen kivel álmodoznom,
Nincs kivel vigasztalnom,
Gond s keserv lakja keblemet,
Éltem rom, bú, — siralom.

Nincs kiért virasztnom sok száz
Éjjelek hosszú során,
Nincs kiért sietnem a hűs
Csörgő csermelyhez korán.

Nincs kiért hallgatnom a bús
Hangon nyögő csalogányt
Elragadták tőlem haj! el
A gömbölyeg kis leányt.

Digitized by Google

Elhúnyt képzeteim boldog
Órákat igért napja,
Keblem belsejét emésztő
Méreg kinza s harapja. —

A vacsoránál emlité a gróf, hogy ma olyan két tagokat választott a tudós társaság, a kik csakugyan egy szót sem tudnak magyarúl, mint p. o. *gróf Benyovszkyt.* — 11—12-ig ismét Just olvastam. Egy kevéssé borongós idő volt.

10. Szombaton. Reggel 7—9-ig Just olvastam, 9-kor Máriássy, később Idrányi Jancsi jöttek hozzám, s Jancsi a tegnap estve irott verseimet az asztalról elkapván, sokáig kergetöztünk együtt. — 10. óra tájban az atyámtól levelet kaptam egy szántai zsidó által, 11—12-ig a kulcsárral beszélgettem, 12—2-ig Just olvastam. Ebéd után Máriássy és Kapczy mindjárt eljöttek correpetitióra, de a gróf lehivatván magához, az elmult. Én a grófhoz lemenvén, e következő beszédet folytattuk egymással:

A Gróf: Hányadik terminuson van már nálam az ur? — Postpaschális terminustól?

Én: Igenis Mtgos Uram.

A Gróf: Hogy a házamnál van?

Én: Nem, — még annak csak második.

A Gróf; Tehát Szent Mártontól? —

Én: Igenis, — hanem instállom Mtgos Uram, ha lehet a Cholerás terminusról is méltóztassék kiadni a Testimoniumot, hogy azt el ne veszítsem, minthogy már akkor Matkovich urnál sem voltam. —

A Gróf erre csak ezt felelte, hogy: Jaj, már azt nem igérhetem, — s leülvén a Testimoniumomat megirta, a mely rövid ugyan, de elég szép, — s a kezembe adta letisztázni, — e mellett egy más lepecsételt levelet is adott a kezembe, melyben a Neo Censurandusok thémái voltak béburkolva, hogy azt irjam meg Ötvös Pálnak, a Curia levéltárnokának, s valamelyikünk vigye el, Petrovicsnak pedig ne sajnálja megmondani, hogy menjen hozzá; én a meghagyottakat véghez is vivém, de sem Ötvöst, sem Petrovicsot otthon nem találván, a levelet a Petrovics testvérének által adtam, magam pedig vissza jöttem megmondani a grófnak, hogy Petrovicsot ugyan otthon nem találám, hanem meghagyám, hogy a mikor előjövend, küldjék el a Mtgos grófhoz. Ő ezen csudálkozván (Döbrentey is nála volt) azt mondotta, hogy hiszen nem azt a Petrovicsot értettem én, hanem a mienket, — annál fogva ismét vissza mentem s megmondottam, hogy rosszul értettem a dolgot, már nincsen rá szükség. Onnan vissza jövén, a Testimonialisomat szépen leirtam, nem különben a Personalishoz a következendő Recursust: »Illustrissime etc. Ad Illm Dnm Alexandr. Mérey etc. Directa humillima supplicatio Pauli Jászay F. J. P. Jurassi nov. qua se pro Censura Adv. admitti exorat.« Ezeket leirván, Kunch, később Máriássy, ismét később Zsarnay és Szentiványi jöttek hozzám, s ezen utóbbiak csakhamar elmenvén, csak Kunch maradt nálam, s — — Szücs Istvánról, Ágostonról, Thomka Lacziról, Fáyról, a Cholera alatt töltött időmről, Csuka Katiról, Ónody

Digitized by Google

Borcsáról, Ternyeiről, a Kunch bátyjáról, a házasságról, a katonaságról, beszélgettünk: ő elmenvén, nyomban morfondíroztam, később Juliska feljövén őtet nagyon megcsecseréztem; 9 után a gróf a társaság gyűléséből előjövén, lehivatott, Döbrentey is nála volt, s azt kérdezte tőlem: az úr mostan úgy-e Censurára készűl? Én mondám: igenis. »Nohát — felelé — ne sajnálja az úr holnap megmondani Apostolnak, hogy 8 órakor jókor menjen által Döbrentey úrhoz; s ekkor Döbrentey elmenvén, a Testimoniumomat által adta, subscribálta, s solennicálta, a mit ő megtévén én megköszöntem, s ezen szavakkal ajánlottam magamat néki: »Bátorkodom ezúttal méltóságodat alázatosan meginstálni, méltóztasson engemet grátziájában s pártfogásában ezután is megtartani.« Melyre ő azt felelte: »Hiszen abban már bizonyossá tettem az urat, hogy a mennyiben tőlem kitellik, mindenkor szívesen fogok az úrnak akármiben szolgálni, — azonban még meg lehet, hogy nem is admittálják az urat censurára.« Én erre azt feleltem: De reménylem Mlgos uram mert többen is vagyunk — — s vannak olyanok is, a kik még a mult terminuson tettek censurát s kik velem együtt esküdtek fel, s hogyha méltóságod még továbbra megmarad a Kir. Táblánál, alkalmasint nem is fogok feleskűdni, de azt mind majd a környűlállás mutatja meg: Ő erre azt felelte! »Hiszen már ezt majd meglátjuk s azzal be ment. Innen feljövén, a kulcsár beszéllette, hogy 'holnap a Demoiselle Hagen s több grófnék lesznek ebéden nálunk. holnapután s azután pedig a tudós társaság. Sebőknek a Szentiványi által hozatott levelet által adtam. Vacsoránál nagyon nevették Petrovicsot, hogy a mai ülésben valami idegen semmi tudományosságáról sem nevezetes collegát vállasztottak hozzá, s ő ellene nagyon debachált, s minthogy valaki alkalmasint meg is sértette, azt mondotta, hogy mióta él, igy még soha sem szégyenlette meg magát; leginkább Horváth István ellen panaszkodott. Vacsora után 11-ig olvastam. Tiszta szép idő volt.

11. Vasárnap. 7—9 ig Just olvastam. A gróf a mint a kulcsártól hallottam, valami nagy pecsétes levelet kapott, s azonnal nagy hirtelen magyar ruhába öltözvén, Budára ment a nádorhoz; én 9 után elmentem a Personális Juratériájára, s a Testimóniumaimat egy Jurátusának által adtam; innen elmentem a szántai zsidókat keresni, de azokat otthon nem találván, haza jöttem, s egy darabig olvastam, annakutána pedig a kék spenczelemet reperálgattam. A nagy ebéden megjelent a Demoiselle Hagen is testvérével együtt, s valóban szép formáju leányok. Sámuel gróf, a kinek épen szomszédságában ültem, sok tréfás beszédeket discurált róla; — s még czukkerlik is voltak á la Hágen. — Sámuelt kérdezvén, hogy meddig mulat még itt bent Pesten, azt felelte, hogy bizon még maga sem tudja, mert már azt csak meg akarja várni, mig a bátyjának a dolga valami bizonyosra nem fordul. — Ebéd után Apostollal elmentem járkálni a Duna partra, s érintvén nékie a Darvasnéval való históriáját, nagyon keservesen panaszolkodott, hogy mindig egy esztendő múlik el az életéből valahányszor ezen dolgot eszébe juttatjuk. A theátrum mellett Kapczyval és Máriássyval találkozván, haza jöttünk s egy darabig correpetáltunk, de azután Laczi gróf feljövén hoz-

Digitized by Google

zám, s egész 7. óráig nálam mulatván, a correpetitió elmult. Ő tőle kérdezvén, hogy igaz-e már, hogy a gróf Bécsbe megyen Referendáriusnak? Ő azt felete, hogy még nem bizonyos, azaz még nem szabad bizonyosan tudní; — azt is említette, hogy a jövő hónapban már ő is indul Bécsbe Petrovicscsal, s már mostan is el ment volna, ha rosszúl nem lett volna, — s hogy oda lesznek vagy 3. esztendeig utazni s Amerikát is beakarják járni. Ezt ís mondotta, hogy Petrovics tegnap azért bosszankodott olyan nagyon, mivel Bajzát választották hozzá collegának a históriai osztályban, a ki pedig egy szó históriai munkát sem irt még eddig. — Ő elmenvén, én lementem a Fehérhajóba, s ottan Madarassy Móriczczal, Zsarnay Imrével, Baloghyval, Hrabovszkyval, Czernellel, Szmrecsányival, Kelczczel, Spónerrel discuráltam 9-ig; akkor haza jövén, vacsoráig Just olvastam; a vacsoránál a gróf nagyon szomorú volt, a fejét az asztalra támasztva, alig szóllott egy-két szót. Petrovics sem ebéden, sem vacsorán nem jelent meg, gondolom mérgében. Vacsora után ismét Just olvastam jó darabig, 50. levelet átolvastam; most már 6-szor megyek rajta keresztül 100. levelével. Szép tiszta meleg idő volt.

12. Hétfőn. 7—11-ig Just olvastam, 11-kor Idrányi hozzám, jövén valamely német verseket hozott hozzám azzal a feltétellel, hogy a ki azokat jól leforditja, 5 ezüst forintot kap jutalmul, 1. óráig azokat forditottam e következendőképen: »Az asszony etc. 1—2-ig Just olvastam. Nagyebéd volt nálunk ismét, a tudós társaság tagjai mintegy 16-an: Szécsenyi is itt volt; Kovács Doctort most ismertem meg. Ebéd után Menyussal elmentünk járkálni, F— — t is felkerestem, említette, hogy a Patikárus is itt van, s censurát akar tenni a Patikárusságról; hogy az anyám le ment Létára Jósa Doctorhoz s nagyon beteges szegény úgy annyira, hogy nehezen lábolja meg. Innen vissza jövén, egy darabig correpetáltunk volna valahogy, de már egyiknek sem levén kedve, járkálni mentünk, s onnan a Fehér hajóba, onnan a Jeanhoz, ott beszélgettünk 8-ig a fiukkal, akkor haza jövén, 11-ig Just olvastam; nem is vacsoráltam. Szép tiszta napos idő volt.

13. Kedden. 7—9-ig Just olvastam, 9-kor Idrányi hozzám jött, — — a verseket elvitte; én magyar ruhába öltözvén Sessióba mentem, a Fiscus — — perét referálták Gosztónyi contra Successores . . . sexus Lengyel de Tóthi, Szigliget és Lengyel-Tóthi roppant Dominiumok eránt. Ismét nagy ebéd volt nálunk, Wesselényi, Károlyi Gyuri, Bene —, Perger, Kállay Károly és Bajza voltak nálunk a többiek között. Ebéd után a Correpetitióhoz ismét nem levén kedvek a fiúknak, engemet is elcsaltak magokkal járkálni. A többiektől később elválván, Somosköyvel a vásárpiaczra, onnan a Fehér hajóba, onnan a Platthy Nógrády ifjú társaságában a Zrinyibe mentünk s Károlyit és Gombos Maxit is ott találván, egy darabig beszélgettünk, annakutána Somosköyhez mentem véle, s ott az ujabb Decisiókat olvasgattuk $8^1{}_2$-ig, akkor haza jövén, vacsoráig Just olvastam. NB. Kállay Kristóffal találkoztam s nagyon nyájasan beszélt velem. Vacsora után egy darabig ismét Just olvastam. Tiszta szép, de hives idő volt.

Digitized by Google

14. Szerdán. 7—9-ig Just olvastam; akkor hozzám jött Kandó Feri és Idrányi s beszélgettünk. Kandó a Jusból a kérdéseket kérdezte tőlem, azután ők elmenvén, ebédig ismét Just olvastam. Ebéd után hozzám jövén Menyus, elmentünk járkálni a Dunapartra; midőn itt beszélgetnénk, véletlen Sárközy Jósi közelitett hozzánk. Haza jövén, különböző históriákat beszélgettünk. A vacsora nagyon későn volt; előtte s utána Just olvastam. Hives tiszta idő volt.

15. Csütörtökön. Reggel 9-ig Just olvastam, 9-kor Idrányi hozzám jövén, egy darabig itt mulatott, azután Somosköy azt mondván, hogy a mint hallja Kapczy a Personalis Deputátiójában van, elmentünk járkálni, s e dolgot megtudni: 1-kor hazajövén ismét Just olvastam. Ebéd után Apostol beszélte, hogy a tudós társaság Cancellistaságáért akar recurrálni, — ebéd után olvastam egy keveset, de Somosköy s Menyus hozzám jövén, Somosköy azt mondá hogy végére járt, én Bedekovichnál vagyok, Menyus is, ő pedig Somsichnál. Innen elmentünk járkálni a vásár felé, Zsarnayt elől találtuk, a ki azt mondotta, hogy Wesselényihez megyen Radvánszky Gusztinak lovakat vásárolni; innen vissza jövén Sz. Iványival s Kandó Ferivel találkoztunk. Sz. Iványi emlitette, hogy Guszti csakugyan el vette a Pulszky leányt, s hogy a 7 Éllecteur fürstnél van szállva. Ezután lementünk a Fehér hajóba többen, s a Helmeczy újságát, melyben a Jurátusokat nagyon csufúl szidja, solemniter publice kikaczagtuk; azután haza jöttem, s 11-ig Just olvastam. Tiszta meleg idő volt.

16. Pénteken. 7—9-ig Just olvastam, akkor hozzám jött Idrányi, később Jakovics és Reviczky; emlitettem nékiek, hogy Péchyvel Telekynél vagynak; Péchy pedig később eljövén, emlitém, hogy Reviczky a Personálisnál van, nagyon megijedt. Kezdettük egymást censeálgatni is, azután ők elmenvén, magamban 12-ig a kérdésekből examináltam magamat. Ebéd után elmentem járkálni, majd a Fehér hajóba. Innen haza jövén az atyámnak levelet irtam, azután magamban morfondiroztam vacsoráig. A vacsoránál beszélték a grófék, hogy az egész pesti mágnásságot ki pasquillizálták, csak a gróf Józsefre írták azt, hogy Lorbernkranz; Laczira pedig azt írták, hogy der abgespielter tanz-Bär, wird ein dummer Obergespann. Laczi hogy Bagon Antival 16 híg tojást megevett, ezen sokat nevettünk. Ádám emlitette, hogy Patakra új regiment katona fog menni. Vacsora után Just olvastam. Szép tiszta száraz idő volt.

17. Szombaton. 7—9-ig Just tanultam, 9-kor Menyus jött hozzám 10—12-ig Just tanultunk; 12-kor elmentem járkálni. Ebéd után a gróf elküldött az Ugocsai V. ispánhoz Horváth Istvánhoz ezzel az üzenettel; »ne sajnálja az ur megmondani nékie, hogy köszöntöm, elfelejtettem, hogy sem holnap, sem holnapután nem leszek itthon ebéden, hanem kedden szivesen fogom látni«, — én őtet az arany sasnál föl is kerestem, de ő azt üzente, hogy tiszteli alázatosan a grófot, már akkor nem lesz Pesten, hanem másszor méltóztassék vele parancsolni. Szúnyoghgal találkozván, emlitette, hogy ma talán bejön a bátyja Feri, hogy a mióta itt van, már 1800. frtot elköltött; megigérte azt is, hogyha a bátyja

Digitized by Google

meg nem érkezik, ad kölcsön 10. ezüst frtot; én megigértem neki, hogyha tajtékot veszen, ki fogom néki metszeni. Innen elmentem Menyussal a váczi utczába, a Theátrum előtt Ragályi Károlylyal találkozván, eljöttünk hozzám; itt olvasta Károly a Helmeczy mocskolódásaira irott refutátióját, de ez még sokkal gorombább volt, beszéllette a Ragályi Tamással történt históriáit és az Egri kis pap életét. Menyus beszéllette, hogy Palóczytól hallotta, hogy Vay Miklós Szathmár Vgyei főispán akar lenni. Ők elmenvén 11-ig Just olvastam. A vacsoránál emlitette a gróf, hogy gróf Vay Szathmár Vgyei főispán lett, Báró Vécsey pedig Máramarosi. A grófnénak ez nem nagyon tetszett. A komornyiktól hallottam, hogy ő bent hallotta a szobában, hogy a gróf azt mondotta, hogy ápril végén lemegyen restaurálni, azután májusban feljövén, egy-két nap itt mulat s azonnal felmegyen Bécsbe. Vacsora után még egy kevés ideig Just olvastam. Szép tiszta meleg idő volt.

18. Vasárnap. 7—9-ig Just olvastam. Akkor felkelvén, a gróf neve napjára egy bankó szélü köszöntőt kezdettem festeni, — délben mutattam Apostolnak, — délután ismét azt csináltam; estve felé Idrányi jött el, néki is mutattam, ő nagyon bámult rajta s azt mondotta, hogy ennyi perfectiót csakugyan nem gondolt bennem, ő elmenvén, én ismét a festéshez fogtam gyertya mellett, de ez sehogysem sülvén, lementem a Hajóba, s ott Spónerrel, Csernellel és Szücs Petivel baszélgettem 9-ig. Pethő beszélte, hogy Zsarnaynak s Szontághnak sem egészen jól ment a Censurája, s hogy kettőt rejiciált a Personalis. 11 ig Just olvastam, 6-szor is elvégeztem a Kövyt. A vacsoránál Laczin nagyon nevettünk, mert annyira elbámult, hogy a káposztát a servétára rakta. A kulcsár beszélte, hogy Sámuel gróf azt mondotta, hogy a gróf őtet is el akarja magával vinni Bécsbe. Az ebédnél a Guszti, a vacsoránál pedig a grófné beszélte, hogy ma Domokosnak a szemét a Fechtschulba a Fechtmeister olyan szerencsétlenül szúrta meg, hogy talán megis vakúl. Vacsora után az öreg komornyikon nevettünk sokáig. Esős borúlt idő volt.

19. Hétfőn. Reggel 7-kor felkelvén, azonnal a grófnak munkába vett köszöntőjének készitéséhez fogtam, s 11 órára azt el is készitettem; közben mindazáltal megháboritottak Király Laczi, a ki kérdezte tőlem, hogy miben van már a Palatinus Cancellistasága iránt a dolgom? én csak azt feleltem, hogy még mostan is egészen az ő felsége Resolutiójától függ, s már kevés hozzá a reménységem is, mivel a gróf felmegyen Bécsbe, s én tovább nála nem maradhatok; ő azt javasolta, hogy kerítsek valamely jó Adjunctériát, s igy annakutána is prosequálhatom, avagy adjam be előre a recursusomat, — annakutána pedig Thomka Laczi, a ki emlitette, hogy a Bekény leányok itt vagynak s köszöntöttek, s én megigértem, hogy délután megfogom őket látogatni; — a midőn már a kerületét elkészitettem, Idrányi jött hozzám s megmutattam az öreg Kammerdienernek is, —12-kor pedig Jakovics és Péchy jövén hozzám, nékik már egészen készen mutattam, — e következendő versek voltak beléírva; »Él hazám — dicső Nemzetem, Napja szelid s tele kiderült, Mig te ragyogsz egén Nagy József, Nagy Teleky, — Élj sokáig, igaz szived s Hazád szeretete ne gyengüljön meg soha, adja a magyarok

Istene!« Elkészitve magamban tünődtem sokáig, ha vajjon által adjam-e a grófnak vagy sem? nehogy szemet szúrjon az, hogy a körületi bankó; ez alatt egy ember jön hozzám, egy levelet adván kezembe, hogy azt vigyem be a grófnak, a mit én nékie által adván, az Instáncziáját visszaadás végett nekem visszaadta, s mivel az arról való Doctori vizsgálat volt, hogy megtébolyodott, egy ezüst huszast is adott mellé. — Király Laczi haza jövén, nék'e mutattam a köszöntőt, s ő nagyon persuadeált, hogy adjam által még pedig úgy, hogy mivel a grófék Sámuelnél lesznek ebéden, tétessem a huszárral az asztalára, de én tanácsosabbnak látván Laczi által általadatni, 2-kor levittem hozzá, s ő csak elbámult rajta, s én kételkedve kérdezvén, ha vajjon nem fog-e a gróf megharagudni, ő azt mondotta, hogy azt tudja, hogy meg fog íjedni, de azért kár volna által nem adni, s ő azonnal be is szaladt vele, s jó darab ideig bent maradván, végtére kijött s azt mondotta, hogy a gróf csakugyan nagyon megijedt, a midőn először meglátta, de annakutána nagyon megdicsérte, összvehasonlitotta a bankóval is, s azt mondotta, hogy nagyon ügyesen van készitve. — Ennekutána Laczi nékem titkosan azt beszélte, hogy a gróf nékie ma azt mondotta, hogy velem conferentiája lesz, mivel el akar vinni magával Bécsbe Secretáriusnak, hogy igy annakutána a Cancelláriánál egyszersmind practizálhatnék is; — örömem leirhatatlan volt s köszöntem erántam való grátiáját, — s Laczi is örült, mondván, hogy igy együtt practizálnánk majd a Cancelláriánál; — továbbá beszélte — titok legyen — azt is, hogy ő egy leányba véghetetlen szerelmes, a kit én mindjárt kitaláltam, hogy Almássy Izabella Comtesse, mivel még a minap, midőn nálunk ebéden voltak, nagyon által láttam egymás eránt való hajlandóságukat, — azt mondotta, hogy még ilyen szerelmes soha sem volt, hogy nincs kedve semmihez, hogy ezt rajtam kível még egy lélek sem tudja, s hogy törik szakad, nékie el kell menni, akárhogy történik Török-Zsadányba Almássyékhoz. Ennekutána egy nehány visit billétekre reá irkáltam a nevét Magyarúl és Francziául Laczinak. Ebéden csak négyen voltunk Petrovicscsal, — ebéd után a gróf leveleket adván fel, kettőt Apostol vitt el leirni, egyet én vittem el, egyet Sebők. Az Apostolé az egyik Bónis VIspánnak szólt, az iránt, hogy a gróf Referendáriusnak kineveztetvén, s a felmenetelre siettetvén, kénytelen a Restaurátiót előbb tartani, mint megigérte; annál fogva április 12-én lemegyen Kállóba gyülést tartani, 1-ső májusban pedig a Restaurátiót fogja tartani s hogy egy sátort készitsenek a Vgye udvarán, a melyben tarthassa, — a másik gróf Reviczkynek szólt az eránt, hogy a Regnicolare Operátumok megvizsgálását a Deputátió, ámbár a Cholera miatt a mult esztendőben elkésett — folytatja. — Sebők, Zabolch Vgyének irt az eránt, hogy Dogály János, Dogály Constantin testvérének halála után minden vagyonát letartóztatván, a dolognak miben léte felöl, minthogy Dogály Constantin ellen concursuális per vagyon Pest Vgyében hirdetve, minél elébb Relátiót adjanak; én pedig szinte a Vármegyének a Restaurátió és a gyülés határnapjait irtam meg. Minekelőtte az iráshoz fogtam volna, Radvánszky Guszti volt nálam s emlitette, hogy 4000. frton vett négy szürke csődört Eszterházytól a

Digitized by Google

lakodalmára Pulszky Pólival, kért, hogy látogassam meg. Minekutána pedig leirtam, Menyus jött hozzám, emlitette, hogy tegnap a Musicalis Akadémiáról jövén Hagn Károlyi Gyurival és Wesselényi Miklóssal, a Jurátusok nagyon kifütyülték és kipiszszegték, melyre Wesselényi nagyon megharagudván nagy dörgő hangon azt kiáltotta, hogy gazember, akár magyar, akár más nemzetbeli volt, s a ki akar, menjen ki vele, akár kardra, akár pisztolyra, akár ökölre. Én Bekényékhez akartam menni, de csunya nagy sár is levén, s Apostolt is várván az irásokkal, s Idrányi is ide jövén, 7-ig elbeszélgettük az időt; Királynak beszéltem, hogy a Hagen kedveért a grófné milyen tractákat adott; s hogy Helmeczy mennyire megsértette a Jurátusokat, a kik már most készülnek véle vagy revocáltatni a dolgot vagy pedig megverni, s ezt Idrányi is bizonyitotta, hogy ő Bajkaytól is hallotta. Kapczy elbeszélte egészen a miskolczi bálban a Zsoldos Feri és Csépányi között történt Duellumnak históriáját, melyet épen egy Miskolczról jövő fiatal embertől halott. Az egész dolog igy történt: A Miskolczi bálban az azon a környéken nagyon hires Cornis Marinak mind a ketten nagyon csinálván az udvart, Kornis Mari a Soldos Feri ujján meglátott egy arany gyürüt, s az nékie nagyon megtetszvén, Feritől elcsalta. — Csépányi ezt meglátván, a leányt nagyon kezdette vele sequirozni, a leány pedig annak a megbizonyitására, hogy azon gyürü ő előtte nem olyan becses mint a milyennek Csépányi gondolta, a gyürüt Csépányinak ajándékozta, melylyel Csépányi vexálván Zsoldost, Zsoldos valamely goromba szót szóllott nékie, amaz pedig kegyetlenül pofoncsapta, melyre Zsoldos Duellumra kihivān, véle együtt több Secondánsait is rútúl megvagdalta. Ezek elmenvén, én a Jus olvasásához fogtam, s a kulcsárral beszélgettem vacsoráig, mely már 11. óra tájban esett. A gróf egy jókora Reviczkynek szóló levelet küldött fel hozzám, hogy azt irjam le, melyben Referendáriusnak a Mérey helyébe lett kineveztetését megköszöni, s irja, hogy 1-ső májusban Restaurátiót fog tartani, azután azonnal fel megy Bécsbe, — Szabolcsban pedig ápril 12-kén gyülést fog tartani, hogy igy rész szerint a Regnicolare Operatumokat elvégeztethesse, részszerint pedig a Restaurátióhoz nagy elragadtatással készülőket a maga jelenléte által annyira a mennyire megakadályoztathassa. Ezt irtam éjfélután 2. óráig. Esős, sáros idő volt.

20. Kedden. Reggel jókor a gróf lehivatván, a Neo Censurandusok neveit a kezembe adta, hogy azok közül 7-et tegyek ki mára ötödfél órára Censurára, s irjam le a szokott mód szerint. Ezeket én leirván s kiakasztván, visszajöttem; ekkor a gróf a mit régen vártam, ezen szavakat mondotta hozzám: »arra is akarom az urat figyelmetessé tenni, hogy az ilyen dolgokkal (kivévén a pugillárissából az általam készittetett köszöntőt) ne tréfáljon, mert könnyen megeshetne, hogy valamely hamis bankó jönne az úr kezébe, s akkor ha egy-két tanú volna, a kik az urat látták, hogy ilyen formákat festegetett, bizonyosan bajba kerülne, — azért el is akarták égetni, de én nem engedtem (az egyik szögelete már valósággal el is volt égve), — hiszen ha épen kedveskedni akart az úr nekem, van abban más mód is. Én jó tanácsát megköszöntem, egy

Digitized by Google

kevéssé megzavarodva feljöttem, s minthogy délutáni 5. órára magam is ki voltam téve Bedekovichhoz, az egész Just a Violentiákig hamarjában átfutottam. Az ebédnél mosolyogva mondotta a gróf: »No Jászayt is ma fogják rángatni.« Ebédután a Censurandusok idegyülekezvén, egy kevéssé velök beszélgettem, ezután Bedekovichhoz mentem. Velem együtt adtak Censurát: Pauer, Schröter, Thomka Laczi, Bene és Czigler. Bene és Schröter nagyon féltek, én pedig danoltam, tánczoltam, s nagyon jó kedvem volt; végezetre behivatván, nagyon meg elégedésem szerint adtam meg a Censurát, — úgy anyira, hogy a Bedekovics Jurátusa azt mondotta, hogy csak a practicumot el ne hibázzam, esküszik menyre, földre, hogy bizonyos a praeclárumom, mert még az idén nem adott egy sem olyan censurát mint én. Innen Thomkával egyenesen Somosköyhez mentem s ott az egész Censeáltatásomat elbeszéltem. A vacsorához lemenvén a Jeanette comtesse ezen szavakkal szólitott meg: »No hát letette-e az ur a Censurát?« Én: »Igenis Mtgos Comtesse.« A gróf: »No hát hogy ment, micsoda calculust adna magának az úr?« Én: Én Mtgos uram megvagyok vele elégedve.« A grófné: »No hát úgy bizonyosan megkapja az úr a praeclárumot«. Vacsora után a fejem nagyon fájván, mindjárt lefeküdtem. NB. Thomka emlitette, hogy a Bekény leányok igen nagyon vártak, s azt mondották, hogy nem érdemlem, hogy jó calculust kapjak. Borongós változó idő volt.

21. Szerdán. Reggel a gróf hehivatván, azt mondotta, hogy ne sajnáljak el menni Kárász Consiliárius úrhoz és a grófné nevében tisztelvén, mondjam meg, hogy a mint gondolja tudva lesz már előtte, hogy a Districtuális Táblán a gróf Csáky Antalnak gróf Fekete ellen kezdett perében gróf Csáky favorabilis sententiát kapott, annál fogva emlékezteti a grófnénak tett igéretére, mert — úgymond — Kárász a gróf Fekete jószágainak Administrátora levén, azt igérte, hogyha Csáky favorabilis sententiát kap, azonnal kifizeti a grófné praetensióját, — de ezt ne emlitse az ur Kárásznak, hogy az úr is tudja, hanem csak emlékeztesse tett igéretére, — egyuttal pedig menjen el a Personálishoz is s tudja meg tőle, ha nem parancsol-e velem, hogy ma a sessióba menjek? Én tehát elmentem Kárászhoz, a ki nagyon hidegen, ezen szavakkal szólitott meg: »kit keres?« Én mondottam: »Méltóságodat keresem;« s a reám bizott dolgot előtte elmondván, ezt felelte: »Én a dologban semmitsem tudok, s nem is igértem, de nem is igérhettem egyebet, mint az előttem való Administrator igért; de az gróf Csákynak nem tetszvén a törvény utjára igazitottam, s már mostan tessen perlekedni. Innen a kis Kárászszal elmentem a Personálishoz, a ki nagyon nyájasan fogadott s ezt felelte: »én már a mtgos urhoz e végett elküldöttem az Expeditoromat, hanem újra is kéretem, méltóztasson magát megalázni.« Innen visszajövén, a grófnál relátiót tettem, s hozzáfogtam az iráshoz s irtam 1 óráig. Kimenvén, egy még Patakon ismert Horváth János nevü czigány tanuló szólított meg bennünket Petrovicscsal, hogy ő a gróffal vagy a grófnéval akarna beszélni, mert Rectorságon levén túl a Dunán, most Budán a fürdőben mindenét ellopták; mink őtet 1. óra utánra igazitottuk, hogy a grófhoz jöjjön. Az ebédnél emlitette a kis Comtesse, hogy

Digitized by Google

ma ugymond egy Pataki tanuló volt nálam, azt mondván (Laczihoz szólván) hogy veled tanult. — Laczi tőlem kérdezvén, hogy igaz-e hogy velünk tanult? Én azt feleltem, hogy dehogy igaz, hiszen az akkor Rhetor vagy Poeta volt, hanem a Csuka Feri inasa volt, s a nagy piszkosságáról az egész városban ismeretes volt. Ebéd után Kapczy és Máriássy Józsi jöttek hozzám. Tamás beszélte, hogy a Zsoldos Feri Duellumát authentice hallotta Farkas Lajostól, hogy olyan poltron volt, hogy a midőn Csépányi pofon csapta, ki nem merte híni duellumra, hanem a többiek hitták ki a nevében, s a midőn a Duellumot elkezdették, Csépányi többször kiütötte kezéből a kardot, s végezetre a két fülébe ragadt, lerántotta a földre, s ott dömöczkölte, mig a többiek el nem választották, akkoron pedig meglehetős sebeket ejtettek mind a ketten egymáson. Midőn a Curián az expositiókat néztem volna Fleischerrel találkoztam, a ki kérdezvén tőlem, ha letettem-e már a Censurát? Én feleltem, hogy le. Ö: »jól?« Én; »elég jól:« Ö: »talán Jászayval?« Én: hiszen az én volnék magam: akkor ő lekapván a kalapját, mind addig mig erővel fel nem tétettem, levéve tartván, igen sok dicséreteket halmozott reám. Nem azért — úgymond, hogy a szemébe dicsérjem, de véghetetlen sok dicséreteket hallottam róla sok szép tulajdonságai felől, s örülök, hogy szerencsém lehetett megismerni. — 4. óra után Laczi gróf jött fel hozzám, s egy darabig a Horváth János furcsa tetteiről s más egyebekről beszélgetvén, a Censurandusok előjöttek, s én magyar ruhába öltözvén, lementem palotizálni, s ott voltam 8-ig. A kammerdiener emlitette, hogy a gróf bizonyosan le fog engemet vinni Szabolcsba a Restaurátióra. Vacsoráig a kulcsárral beszélgettem. A vacsoránal a grófék nagyon debacháltak Hagen ellen, s azt mondották, kivált Ádám gróf, hogy valóban scandalum, a mit gróf Károlyi György és gróf Sándor ezzel a theatrálistánéval véghez visznek, — hogy Wesselényi szomoruan szokta nézni, hogy a más kettő mint csinálja szüntelen éjjel nappal a court. Hogy már azt egy királyi házból való dámával sem kellene cselekedni. Ö — ugymond Ádám — igen nagy dáma. De tudja-e édes mama, mit értenek azon a Dáma szón a magyarok? A grófné felelt, hogy tudja, és az a különös, hogy a magyarok a dáma szón mindjart rosszat értenek. »Egyszer — ugymond Ádám — történt közöttünk, hogy egy kapitány a legényeknek megparancsolta, hogy a felesége iránt egész tisztelettel viseltesšenek, mert a dámákat tisztelni kell. Az egyik katona azt felelte: »nem tudtam, hogy a kapitány uram felesége is Dáma. Vacsora után megtudakozván a grófot, hogy ha nem parancsolja-e holnapra a többi még kinn levő Jurátusoknak neveiket is kitenni, s ő azt igenelvén, azoknak neveiket kitétel végett leírtam; annakutána pedig ezen jegyzéseimet írtam. Változó híves idő volt.

22. Csütörtökön. Reggel a gróf lehivatván, egy hosszú levelet adott a kezembe, hogy azt a Centrális Szolgabírónak vigyem el. Én ezzel feljövén, mely a Cancellária rendeléséből a Pesth Vármegye határozata értelmében az iránt tett megintésére való felelete volt a grófnénak, hogy a Csomaközi jószága árából még hátra levő rész summát Patay Pálnénak tovább ne fizesse. A Végh jurátusa egy Praelátióra Constitutiót hozott

Digitized by Google

hozzám a grófné számára, melyet én bevivén, a grófné feleletét elvittem a Szbirónak, s személyesen által adtam; az úton találtam Harsányi Palit is, a Patay Pálné fiskálisát, s ő elolvasván, ezt mondotta »ejnye! pedig épen már rövid időn szükségünk lett volna a pénzre.« Innen elmentem Benyovszkyhoz azon Ttransactióért, de ő nem tudta, hogy melyik s bővebb informátiót kivánt: 2-ig ezen jegyzéseimet írtam. Ebéd után azonnal elmentem Benyovszkyhoz, de betegen feküdvén, kért, hogy méltóztasson a gróf úr várakozni vagy 2—3 nap, mig a szobájából kimehetvén az Archivumából kikeresheti. 4½-kor a Censurandusok idejövén, lementünk öket hallgatni. Péchy sokkal jobban felelt, mint Jakovics. Innen a Hajóba menvén, Kapczy beszélte, mennyire jól ment a Censurája, hogy a Personális azt mondotta nékie, hogy díszére válhat Borsod Vgyének. Innen vélek mentem járkálni s haza jövén Ovidiust olvasgattam s próbáltam fordítani, de sehogy se ment most. A vacsoránál a grófné Czirákyról beszélt, hogy mint mérgeskedett a cselédjeire. Szép tiszta idő volt.

23. Pénteken. Reggel mindjárt Somosköy jött hozzám, s vele sokáig beszélgettem; később Menyus jött hozzám, s tőlem 5 ezüst frtot kérvén kölcsön, elment. Ezután az Archivumba mentem s ottan Jászay Imrének Patay Sámuel ellen 1771-ben folyt perét kikértem s olvasgattam és a Genealogiát kijegyzettem; azután a Menyus Genealogiáját conferáltuk, 11. után a Vgye gyülésébe mentünk s ott mulattunk 12-ig; ekkor haza jövén, a Menyus Genealógiáját solemnisáltam, a magamét pedig szépen leirtam. Ebéd után a fiúk hozzám jövén, a practicus cursusokat resolválgattuk. Kapczy nagyon elhitte magát, hogy jól ment a Censurája. Ezután a jövendő Restaurátióról és a Szabolcsba való lemenetelről beszélgettünk. Estve a Jászay Genealógián dolgoztam 1580-tól egész vacsoráig. Vacsoránál Laczival sokat nevettünk Sebökön in plurali. Vacsora után ismét a Genealógián dolgoztam. Szép tiszta meleg idő volt.

24. Szombaton. Reggel a Procuratóriába mentem, ottan a Tömösváry pert olvasgattam, és egy nehány jegyzeteket irtam ki belőle, a Ramocsaházyak Genealógiájával együtt. 12—2 ig a Genealógica tabellát csináltam. Ebéden egy erdélyi fiatal ember volt nálunk, és Domokos is a kinek a szeme már egészen jobban kezdett lenni. Ebéd után többen jöttek hozzám s járkálni mentünk. Haza jövén, az ablakon kikönyökölve pipázgattam. Estve Idrányi, Kandó Feri, később Kunch, Szúnyogh és Röck Pali jöttek hozzám, és sokat disputáltunk azon, hogy a miskolczi patvaristák pimaszok-e? a mint mi Idrányival állitottuk, vagy sem? Ők elmenvén, 9-kor én 11½-ig a Jegyzéseimet irtam. Vacsora után egy darabig a Prókátorok munkáját olvastam. Szép tiszta idő volt.

25. Vasárnap. Reggel az ágyban ismét a Prókátorok munkáját olvastam, annakutána Menyus eljövén hozzánk, a templomba mentünk; a grófék is ott voltak; de német istenitisztelet levén, s abból én keveset boldogulván, többnyire egy előttem ülő szép barna leánynak bámulásával töltöttem az időt, a ki után — a templomból lett kijövetelem alkalmával — utána is indultam s a király utczába mentek be. Kandó

Digitized by Google

Ferivel találkozván, feljöttünk hozzám, s itt beszélgettünk egy darabig; annakutána ő elmenvén, én ezen jegyzéseket irtam. Ebédelőtt a csizmadia a csizmámat elhozta, s ebéd után 5. frtokban kifizettem. Ebédután lementem a Fehér hajóba, itt többekkel találkoztam s beszélgettünk; innen Kunchcsal a 7. választó fejedelmekhez mentünk sörözni. Innét haza jövén egy kevéssé beszóltam Laczihoz. Egyébiránt egész estve a jegyzéseimet és a Genealogica tabellát irtam. Vacsora után a Prókátorok munkáját olvastam. Szeles borongós idő volt.

26. Hétfőn. Reggel az ágyban ugyanezt olvasgatám, s előbb Máriássy Menyus, azután pedig Kapczy Tamás jöttek hozzám s hírül adták, hogy holnap 7. órára a practicára ki vagyok téve, a Personalis és Bedekovich Deputátiójával együtt. Apostol is itt volt egy kevés ideig. Felöltözvén, elébb a Procuratóriába mentem, de a Pert ki nem vehetvén haza jöttem s festegettem 2. óráig. Ebédután ledültem s szunnyadoztam, mig egyszer a kis Kárász jövén be hozzám, véle egy kevéssé beszélgettem, s tőlem, — minthogy már holnap végképen megyen Csongrádba, elbúcsúzott; azután én a thémák olvasásához fogtam. A vacsoránál emlitette a grófné, hogy Vasárnap concertet fog adni az asszonyi egyesület számára, s angazsirozta Hagent is, de a Palatinusné declarálta, hogy azért, hogy az ott lesz, el nem megyen belé. A Jeanette Comtesse azt mondotta, hogy »er hat sie sich accurat gedreht, wie ein Kuchelmensch, und das sie sehr gemein gespielt hat.« Borult hideg idő volt.

27. Kedden. Reggel 7-kor elmentem a Procuratóriába, ott dolgoztam a thémákat 1-ig. Akkor kijövén, hozzám jöttek Ragályi Károly és Menyus, itt pipázgattunk 7-ig, a thémámat olvastam nékiek. Későbben fel jött Teleky Laczi, emlitette, hogy Ürményi Laczinak micsoda thémája volt. A Jeanette Comtesse lehivatott, írni adott a Billétet. A vacsoránál a gróf kérdezte, hogy meddig, voltam árestálva, s ha nehéz thémám volt-e? Mindnyájan a Personális ellen nagyon debacháltak. Laczi azt mondotta, hogy a Guszti Comtesse azt mondta, hogy én nevettem reá. Vacsora után 12-ig a Billéteket tisztáztam. Szeles idő volt.

28. Szerdán. Reggel Kandó, Máriássy, Kunch, délután pedig Csapó és Szúnyogh jövén hozzám, az egész napot szerencsésen elbeszélgettük. Estve a hajóban is voltam. Szép tiszta idő volt. Estve Ovidiust forditotttam.

29. Csütörtökön. Reggel Menyus hozzám jövén, elmentünk az Árchivumba, ott a Jászay perből Genealógiát irtam 11-ig; 2-ig itthon firkáltam. Ebédután a grófné Laczitól felküldött egy pár billétet a Concertbe, egyet nekem, egyet Sebőknek. 4-kor elmentem a Concertbe, ott voltam $5^1/_2$-ig; a Cantus és a Declamátió comiss volt. Onnan elmentem többekkel a Fehér hajóba, s ott a thémákról beszélgettünk. 9-kor haza jővén, 11-ig franczíát olvastam s a — — történeteket jegyezgettem belőle. Tiszta, de hives idő volt.

30. Pénteken. Reggel a gróf lehivatván, egy levelet adott a kezembe, hogy azt intituláljuk s Böthynek vigyük el; gondolom a thémák voltak benne; e mellett egyet Puky Istvánnak, melyben nagyon köszöni nékie azt, hogy a Coadjutor curátorságot továbbra is felvállalta, s igéri hogy

Digitized by Google

április 25-kére Geszthelybe hozzá megyen hálásra; s mását a Superintendensnek, melyben irja, hogy a 25-kén tartandó Superintendentiális gyülésen minden esetre személyesen meg fog jelennni, — harmadikat pedig gróf Dessewffy Józsefnek, a Kazinczy munkái kinyomtatásuk iránt, — a két utolsót én irtam 11-ig. 11—2-ig a jegyzéseimet irtam. Ebéd után Somosköy jött hozzám s az öcscse verseit olvasta; a melyek valóban várakozásomat felyül haladták; — én is olvastam néki egy nehány verseimet. Ebéd előtt Laczi feljött hozzám beszélgetni s ebéd után is feljött. Azután elmentünk járkálni. 11-ig francziát olvastam. Vacsorán gróf Festetichné, Lipthayné, Reinerné és Sámuelék voltak nálunk. Hives borongós idő volt.

31. Szombaton. Reggel a grófné felzavartatott bennünket, de Sebők ment le, én pedig az atyámnak levelet irtam. Azután a Procuratoriába indultam, de ottan a Statutumok olvastatván, Thomka Laczival együtt elmentünk Ragályi Károlyhoz. Innen a Rósa piaczra jövén, beretválkozó instrumentet vettem 30. garason, s haza jöttem. 12—2-ig a jegyzéseimet irtam. Ebéd után elindultam járkálni a híd felé magamban, s ott Szentmiklóssyval és Radvánszky Gusztival találkozván, az ő kérésére elmentem hozzá, s ott mulattam egész 6-ig. Mutatta az aranyos ruháit s a portraitját, de teljességgel nem volt eltalálva, — azt mondotta, hogy már csak eddig 10.000 forintot elköltött a lakadalmára. Innen haza jöttem. A vacsoránál Laczival disputáltam azon, hogy az »szállok az ur eleibe« jól van mondva, de a grófnéval kidisputáltak, én nem akarván tovább forçirozni. Vacsora után ismét fel jött Laczi és sokat tréfáltunk. Szép tiszta meleg idő volt.

Ápril 1. Vasárnap. Reggel Máriássy Menyus, később Idrányi hozzám jővén, együtt elmentünk a templomba; a gróf is ott volt, s több fiatal emberek, nevezetesen Balogh Imre, Bay Miklós, Kandó Jósi, Kapczy Tamás, Zoltán Feri. Láttam Bekény Jeanettet, s eleinte rá nem ismertem, ugy megszépült; innen Ragályi Károlylyal elmentünk a Jeanette lakása a Bónis ház felé, de nem láthattuk, annakutána pedig hozzám. 12—2-ig magamat festegettem. Ebédután sétálgattunk, azután lementem a Hajóba, s a Neo Censurandusok Calculusát levivén az ott levőknek azzal igen nagy örömet szereztem. Itt hallottam, hogy Zsarnay praeclárumot kapott Bedekovicsnál. Változó esős s borongós idő volt.

2. Hétfőn. Reggel Somosköy hozzám jövén, őtet elkezdettem festeni; később Horváth Gábor, annakutána Jakovics s Gyürky voltak nálam a calculusaikat meg tudni; igy a festésben turbálva, elmentünk járkálni a Dunapartra; — annakutána haza jövén, ismét a festéshez fogtam, de a gróf lehivatván, a Szilágyi Mihály Decrétumát adta in origine s egy párban a kezemhez, hogy azt vigyem el a hires Horváth Istvánhoz az Ürményi házba, a pecséten levő irásnak megfejtése végett, azzal az üzenettel, hogy mikor mehetek ismét érette. Horváth azonnal szemügy alá vette, de a szeme már nagyon fájván, el nem olvashatta, hanem sokáig találgatta, végezetre azt mondotta, hogy maga fogja elhozni. Több Diplomákat mutatott; emlitettem, hogy nékem is vannak. Azt mondotta, hogy a gróf az 1473-ki magyar quietentiát és a Dictionári-

Digitized by Google

umait küldje el nékie. Ebéd után ismét festettem. Ide jöttek Máriássy, Kapczy, Kandó, Zsarnay, János deák, Csapó, Bölcsházy, később Ragályi s Thomka Laczi ő emlitvén, hogy Bekény Pista itt van, elmentünk hozzá ő pedig otthon nem levén, Ottliknéhoz mentünk a Dorner házhoz ott Laczi aufführolt. Ott voltak Zoltán Feri, Bay Miklós, s ott eleinte beszélgettünk, pajkoskodtunk, később kártyáztunk. Ottlikné erővel leültetett a fortepianóhoz. Eljövet Jeanette kikisért egészen, s megigértette velem, hogy holnap 12. órakor arra megyek sétálni délután 1-ig hozzá. Mig csak a kapun ki nem mentem, mindig nézett utánam. B. K-ról sokat beszélt volna, de én ugy tettettem, mintha nem is tudnék róla semmit. Innen a Zrinyibe mentem, ott azt mondotta Madarassy, hogy látta a calculusomat s praeclárumom van. A vacsoránál beszélte a Jeanette Comtesse, hogy a Hagennel hogy bántak. Magyarul akart beszélni s elakadt; annakutána nyers tojást és hagymát hajigáltak hozzá. Igen szép tiszta meleg idő volt, délután egy kevés eső is esett.

3. Kedden. Reggel felkelvén, Somosköy hozzám jött s őtet festettem 11-ig. 11-kor elmentünk a nagy piaczra a Wachtparádét nézni. Onnan 12-kor elmentem igéretem szerint a Bekény Jeanette ablaka alá, de Jeanette helyett az öreg Fáyt találtam az ablakba. Ebéd után Madarassy, Somosköy és Kandó Feri jövén hozzánk, Ferivel elindultunk Bekényék felé. Eleinte csak Zsanét s az attya voltak ott, s engem Katival szokása szerint mindig sequirozott, s faggatott, hogy tudok-e festeni és metszeni, de én mindeneket erősen tagadtam. Vacsoránál a grófné gyászban volt. (Udvari gyászban, egy nagy herczegnét gyászoltak). Szép tiszta, nagyon meleg idő volt, estve felé borongós s szeles.

4. Szerdán. Reggel Máriássy Menyus hozzám jövén, s magyar ruhába öltözvén mindketten, elmentünk Apostolhoz, de őtet otthon nem találván, ottan a bajúszunkat kifentük, s elmentünk a Curiára, a holott is $9^1/_2$ órakor a Báró Bedekovics praesidiuma alatt Gosztonyi Ref. Assessor által 90-ed magammal Prókátornak feleskettettem; itten a Personális expeditora emlitvén azt, hogy a kiknek sietős a Diplomájok, menjenek el a kis Cancelláriára, s nevöket irassák fel; — oda mentem s felirattam. Innen Thomka Laczival elmentem Bekényékhez, itt beszélgettünk. Az öreg Bekény említette, hogy Patay Jancsival találkozott, és engemet vár, én tehát 11 után ő hozzá el is mentem, de odahaza nem találtam. Ebéd után Jancsi mindjárt értem küldött, ott találtam Both Pált is, a ki a nemességét akarván publicáltatni Szabolcsban, instanciát irt, s felolvasta a Harsányi Pali által irottat, — később minekutána rajta sokat nevettünk volna, haza ment a régi Documentumaiért, s azokat olvasgattuk. Ezután elmentünk Bekényékhez s ott kártyáztunk. Bekényné nagyon hitt Gyömrőre, de én nem igérhettem magamat bizonyos okokból. 9-kor haza jöttem, s már itt várván a sok irás, ahoz fogtam: — egy szólt a Consiliumnak, melyben a gróf a Szabolcs vgyei protokullumokat felküldi, — más Doboka vgyének a gróf tisztjére tett panasz iránt, — 3-dik Kis Lajos Praefectusnak ugyanaz iránt, — 4-dik pedig Bónis Sámuelnek az iránt, hogy a Restaurátiót a gróf minden esetre

Digitized by Google

sátor alatt kivánja tartani, — s ezeket 12 órára elvégeztem csinosan Meleg, de egy kevéssé szeles idő volt.

5. *Csütörtökön.* Reggel a titulusokat leirván, a grófnak az irásokat levittem, de a Consiliumnak tett felirásban vevén azt észre, hogy a gróf az esztendő számokat kihagyta, arra bátorkodtam reá emlékeztetni, melyre ő azt felelte, hogy, igazsága vagyon az úrnak, tehát ne sajnálja leirni, azután maga hozza le, mert egy kis beszédem lesz vele. Ezt tehát ismét leirván, le vittem hozzá, a holott is ő a maga leveleit pecsételgetvén s vélem is pakoltatván, minekutána elvégezte volna, így szólott hozzám: »Én csak az iránt kivánok az úrral értekezni, hogy az öcsém nekem emlitette, hogy az úrnak volna kedve Bécsbe, feljönni.« Én: Igenis Mtgos uram, ha azon grátiáját Mtgodnak megnyerhetném.« A gróf: »Tehát én igen szivesen felviszem az urat magammal, hanem én úgy akarnám, hogy ne csak egy kevés ideig lenne ott az úr, hanem huzamosabban, hogy ottan magát a Cancelláriánál is applicálhatná, — annyi igaz, hogy ottan nem oly hamar megyen a promótió, s megeshetik, hogy el kell várakozni 3—4—5 esztendeig is, de hiszen fiatal ember az úr, elvárakozhatna. A mi a nálam levő beneficiumot illeti: lesz az urnak nálam quártélya, kosztja, gyertyája, fája és 200. ezüst forint fizetése, minthogy quasi Secretárius képen lenne az úr melettem«. Én: »Alázatosan köszönöm Mlgodnak irántam való határtalan grátiáját, én különben egészen a Mlgod bölcs tanácsára és jóakaratjára bizom magamat.« Az ezen véletlen szerencsémből származott örömem olyan nagy volt, hogy a nálam levő Menyusnak és Kandó Ferinek alig tudtam magamat kifejezni, a kik is barátságos szerencse kivánásokat forró csókjaikkal jelentették ki. Innen egyenesen mentem velek Patay Jancsihoz, s nékie elbeszéltem, ő szinte nagyon örült. 12-kor haza indultam; ebéd előtt Laczi feljövén hozzám, nékie is elbeszéltem. Ebéd után Kapczy örömmel jött hozzám gratulálni; véle együtt elmentem a Diplomáért a Cancelláriára; Nyeviczkey is oda jött, s mind a hárman praeclárumot kaptunk. Szegény Menyus említette, hogy ő sufficienst kapott, de azért mindenütt azt mondjuk, hogy laudabilise van. Innen sétálni mentünk s én később haza. Oda jött Zsarnay Imre is s beszélgettünk egész estvig. Tiszta napos, de erős szeles idő volt.

5. *Pénteken.* Reggel felkelvén, egy kis cseresznyemag kosárkát kezdettem metszeni; azután Kandó Feri, később Ragályi Károly jövén hozzám, s ez utóbbi gratulálván, együtt elmentünk Patay Jancsihoz; ebédre haza jöttem. Ebéd után ismét elmentem mindjárt Jancsihoz és sokáig beszélgettünk; annakutána én haza jöttem s az atyámnak e következendő levelet írtam: »Drága K. U. A. A tegnapi, éltem jövendő állapotjára nézve nagyon nevezetes napnak rám derült két nevezetes örömeit, fiúi tiszta nyilt szivűséggel sietek biztos atyai kebelébe kitárni stb.« Itt leírtam az egész történetet, hogy már bécsi lakossá lettem. Szeles csúnya idő volt.

7. *Szombaton.* Reggel a gróf lehivatván, az ország rendszeres munkáival elküldött, hogy azokat köttessem be; de úgy, hogy hétfőn reggelre készen legyenek. Egysersmind a gróf Andrássy sekretáriusát

Digitized by Google

hínám el hozzá, a kit én kétszer is kerestem, de teljességgel reá nem akadtam. Innen haza jövén, Kandó Feri, akinek is a gróf Bethlentől kapott kucsmámat oda ajándékoztam, és Ragályi jöttek hozzám, akikkel is együtt elmentem Patay Jancsihoz, s ott mulattam egész 2. óráig. Ebéd után ismét oda mentem, s ott mulattam 9-ig. Ekkor Kuns Lajos jövén hozzám, véle beszélgettem 11-ig. Kemény, hideg szeles idő volt.

8. Vasárnap. Reggel Kandó Feri hozzám jövén, együtt elmentünk templomba; de ottan német prédikáczió levén, csakhamar kijöttünk, s elmentem Matkovicsékhoz búcsúzni; s az asszony levelet kivánván irni a férjének, meg kért, hogy holnap, még ha nem indulunk Szabolcsba, menjek el hozzá; a mit én meg is igértem. Emmi egy Stammbuch levelet is adott, hogy arra irjak valamit, s én otthon hirtelen csak ezt irtam, ámbár csinosan reá: »Lepke módra reppen éltünk« s. a. t. Innen 12-kor elmentem Fogarassyhoz s nékie elbeszélvén új státiómat, nagyon örült rajta: ott mulattam 2-ig. — Ebéd után Kandó Feri hozzám jövén egy darabig pipázgatásunk után elindultunk járkálni, de Balog Imrét előtalálván, véle együtt felmentünk Budára a várba, s ott mulattunk 7-ig; ott volt a gróf Thurnné komornyikja is, egy erdélyi magyar ember Sós Jancsi és egy bizonyos Vida nevü jurátus. Innen a Hajóba mentem, s ottan többekkel öszve jövén, beszélgettem sokáig. Tiszta de hives idő volt.

9. Hétfőn. Reggel a gróf lehivatván, három irni valót adott a kezembe. Egy levelet a Superirtendensnek bizonyos Várady nevü esperest Coadjutor Curator elleni panasza eránt. Más levelet Fáy Ferencznek az eránt, hogy a Pataki oskolában a gróf a vármegyének felállását meg nem engedheti; azt mindazonáltal nem ellenzené, ha egy kis tudós társaság állittatna fel közöttök. A harmadik csak egy zálogos kontractusnak volt az alapja, mellyet a gróf a Kövesdy Lászlóval bizonyos fekvő jószágok eránt lészen kötendő. Ezeket leirván (Fáynak Sebők irt) a gróf Sebőknek és Apostolnak testimoniumaikat adta leirni, melyeket én elkészitvén, elmentem a könyvkötőhöz s egy darabból két árkus hibázván, Landererhez, a könyvnyomtatóhoz; innen pedig Kapczyhoz mentem, ott találtam Takácsot is, a Bárczay Ferencz pomázi tiszttartóját, a kivel megismerkedtem s kivált ő nagyon nagyon örültünk. Innen elmentem Ottliknéhoz, de Ónody Borcsának levelet akarván irni, megkért, hogyha lehet, estve menjek el. Ebéd után legelőbb is a könyvkötővel való dolgom végeztem el, azután pakolgattam, ezt elvégezvén, Matkovicsékhoz mentem; az asszony is otthon levén, s megtudván, hogy a grófnak Sekretáriusa lettem, egészen másféleképen fogadtak, s megigérte, hogy a férjének szóló levelet még ma elküldi hozzám, a mit teljesitett is. Innen Ottliknéhoz mentem az Ónody Borcsának szóló levelet által adta. Mutattam nékie a Bónis Samunak készitett szarúpoharat, és a Somosköy képét. Innen haza jövén, Kandó Feri, Sárközy, Apostol, Thomka Sándor voltak nálam búcsúzni, s külömböző leveleket is adtak át kézhez szolgáltatás végett. Reggel hó esett, s ámbár az elolvada, egész nap hideg idő volt.

10. Kedden. Reggel a grófnétól, Petrov és Laczitól elbúcsúzván; a gróffal elindultam Kállóba a gyülésre. Délre Hatvanba, éjszakára pedig

Digitized by Google

Kövesdre jöttünk. Ez nap semmi egyéb nevezetesség nem történt, hanem hogy a hó délig mindig szemközt vágván s kemény hideg szél fújván, alig volt kedvünk szólni is egy-két szót, hanem csak pipázással töltöttük az időt.

11. Szerdán. Kövesdről 6-kor megindulván, 9-kor Luczra értünk, a hol már várt bennünket Vay István, sz. bíró és Mikes az esküdt, s az ő javallásukból — minthogy a Tiszán nagy hab volt, Löknél mentünk által a Tiszán; én az esküdttel ültem a Vay kocsijában, s Lökön ebédeltünk. Ott hallottam a kis Esztitől, hogy szegény öreg Bónis Ferencz meghalt, s hogy Zsanét N. Faluba jön lakni. Innen ebéd után mindjárt elindulván, jókor beértünk Kállóba, s ottan Patay Laczi, Bónis Samu, Márczy, Katona s többek, kik elcsudálkoztak, mikor emlitettem, hogy sekretáriussá lettem. Márczynak a levelet által adtam, Zoltán Ferivel elmentünk Kállay Lillához. Annakutána pedig Bónis Samuval beszélgettem hosszasan. Nagy Károlynál is voltam, s ott néztem mint isznak a sok nemesek. Vacsora után a gróf tudakozódott tőlem, hogy mit hallok a Restaurátióról? Én mondtam, hogy az esküdttől azt hallottam, hogy az a szug, a merre eljöttünk, mind Ördögöt akarja; s hogy Vay István másodiknak szándékozik; s hogy a grófné megigérte az esküdtnek, hogy gondja lesz rá; hogy Földváry nagy Ördögista; hogy a szín alatt tartandó restaurátiót nem hagyják helybe, attól tartván, hogy le fog törni.

Jegyzet: Itt a napló megszakad, s hiányzik máj. 1-ig.

Folytatás.

Május 1. Kedden. Reggel a bátyám Samuval találkoztam, s egy kevéssé bosszankodott, hogy szállást nem kerestem nékie, de hiában, én oka nem voltam, s kis szálában ebédeltünk mintegy 30-an. Samu is nálunk volt. Délután mindég a nemesek einzugját bámultuk. Ördögnek a Patay pártja az ablakját is mind beverte, s a vármegye házához is be akartak rontani. Változó szeles idő volt.

2. Szerdán. Reggel már $6^1/_2$ órakor a rettenetes sok nemesség a Patay részéről begyűlvén, a főispán által a Restaurátió végett a vármegyeháza udvarán készittetett szinbe, s ott nagy lármákkal kiáltozván; »Patay V. Ispán vivat!« — minekutána a zöld zászlókkal berohanó zöld sapkás előljáróktól vezéreltetett Ördögistákat több izben még a vármegye udvaráról is kinyomták volna; a főispán lement közzéjök, s alig adhatván elő nagy munkája után is mostani egybengyülések czélját; a kanditátusok neveit szavatolásra bocsájtotta, s délutáni 4. óráig tartván a voksolás, akkor Patay István 2970. vokssal 1098. ellen (mely az Ördögé volt) első alispánnak elválasztatott; 5-kor ültünk az ebédhez mintegy 200-an, s tartott gyertyagyújtásig; akkor a bátyámmal együtt elmentünk Pataynéhoz, onnan pedig az atyámhoz, a kit is Patayhoz elhivân, egy darabig ott beszélgettünk; annakutána pedig a bátyámtól — minthogy holnap már okvetetlen haza kelletik mennie Munkácsra — elbúcsúzván, lefeküdtem. Szép tiszta de szeles idő volt.

Digitized by Google

3. *Csütörtökön.* Reggel az apámtól elbucsúzván, ismét a Restaurátió munkájához fogtunk; de ismét nem mehettünk tovább a főnótáriusságnál, minthogy a második V. Ispánság is votumra ment Vay János és Kállay Gergely között, kik közzül az utóbbi választatott el. A mai ebédnél 150-en voltunk. Ebéd után véghetetlen nagy volt örömem, mert Márczynál pipázgatván, hirtelen Patay Jancsi repült karjaim közé, kiről a szüleitől azt hallottam, hogy betegen fekszik otthon. Azután véle együtt elmentem az anyjához és testvéreihez, kik véghetetlen szivesen láttak, s jó darabig ott mulatván vigan vélek, felkisértem őket a grófnéhoz. Jancsi hálásra is hozzám jött, s ismét panaszkodott szegény, hogy nagyon rosszul megelégedett a világgal, s élni sem kivánna, ha én nem volnék. Napos, de hives, szeles idő volt.

4. *Pénteken.* Reggel a főfiskálisok választatásán kezdvén a főispán a Restaurátiót, 12 órára el is végezte egészen. Bónis Samu alszolgabiróvá lett. Engem pedig, s a bátyámat kinevezett a főispán Assessornak s fel is esküdtem. Ebéden Patayék s Bekényék mindnyájan nálunk voltak ebéden. Én Patay Katicskával ültem által ellenben és sokat tréfáltam véle. Délután is többnyire nálok ültem, s annyit tréfáltam vélek, hogy Katicska azt nyilatkoztatta ki, hogy nagyon elhamisodtam Pesten; persze azt is kivallattam véle, hogy csakugyan férjhez megyen Zoltán Jancsihoz; ámbár még a mint mondá egészen nem bizonyos, s még meg is változhatik s az asszonyi nem eitelkeitja szerént az én Cour csinálásomat is annak rendi szerént elfogadta a vacsoránál (minthogy nálok vacsoráltam, nagyon invitált mindRánkra, mint Madára az alatt az idő alatt, mig itthon mulatok). Borongós szeles idő volt.

5. *Szombat.* Reggel Bónis Samu megjelenvén nálam, s az együtt való hazamenetelre felszólitván, én mindenemet öszve pakoltam s a Samu hajdújának által adtam. Ennekutána bementem a grófékhoz búcsúzni. A gróf ekképen eresztett el: »*Én tehát mostan az urat haza bocsátom; vagy 3 hét mulva az ınban, ha tetszik elébb is feljöhet az úr Bécsbe, hanem csak hogy ne sajnáljon az úr engemet előre tudósitani, hogy Pesttől a rendeléseket megtehessem. Már Pestig találjon az úr valamely módot hogy feljöhessen. Én ugyan a Pataki egzámenre szándékozom lejönni, de szabadságot nyerendek-e? bizonyosan nem tudom. Minden esetre a Pataki ekzáment bevárhatja az úr.*« Ennekutána magamat gratiájába ajánlván, a grófnénak s a konteszeknek kezet csókoltam. A grófné ezeket mondotta hozzám: »*No szerencsés jó utat kivánok; hát Bécsben meglátjuk egymást; az anyját csókolom, az atyját köszöntöm.*« Kérdezvén továbbá, hogy kivel megyek haza? s én mondván, hogy Bónis Samuval; az öreg Bónisnak meghagyta mondani, hogy sajnálja, hogy tegnap olyan hamar el jött, s el se búcsúzhatott tőle. Ő mindenkor nagy becsülője volt, s ezennel általam búcsúzik el tőle. Melyeket én Bónisnak meg is mondván, ő azonnal felment a grófnéhoz; én pedig először elmentem a patikába s ott az atyám által reám bizatott *vinum medikátum* praescriptióját leirattam; annakutána elmentem Patayékhoz búcsúzni, s ott jó darabideig mulatván, mindnyájoktól elbúcsúztam; szegény Jancsit háromszor is öszvecsókoltam. Annakutána

Digitized by Google

visszamentem a vármegye házához, a hol is Bónis Samuval találkozván, együtt ismét visszamentünk Patayékhoz s ekkor ismét elbúcsúztunk; s emlitették Katinak, hogyha még egyszer vissza megyek, teljesitendi-e a tegnapi fogadását? — De nem akart reá állani, mert tegnap délután a mint másodikszor elbúcsúztam tölök, az ablakjok alatt menvén el; a mint annakutána a Hermin anyja unszolására, hogy kérdezzem csak Katit, hogy tegnap mit mondott felőlem? — sok esedezéseim s kézcsókolásaim után kivallattam véle; a többi leányoknak azt mondotta, hogy ő engemet úgy szeret, hogyha még harmadszor vissza mennék mindjárt megcsókolna, de megtiltotta, hogy senkinek is ki ne beszéljem, mert ezt is nagy orczapirulással vallotta meg; s midőn én teljesitéseért esedeztem volna, azt felelte, hogy vegyem úgy mintha megcsókolt volna. S ezzel be kellett érnem. Minekutána a grófok is elmentek volna, mi is kiindultunk Kállóból Nagyfalu felé. Az öreg Bónis, Máriássy Pista egy kocsin, én, Bónis Samu és Terhes Doctor máson; Barnabás pedig Mikeczczel a patvaristával egy szekeren. Terhes az uton emlitette, hogy a válópere már felküldetett a kir. táblára, s mihelyt elválik a mostani feleségétől, azonnal megházasodik. Nyiregyházán ebédeltünk s délutáni 4 órakor sürü eső s hideg szélvész között csakugyan beértünk az általam oly rég ohajtott Nagyfaluba. Itt ha oly csúnya idő nem lett volna, azonnal szerettem volna által szaladni Katicskához; s ki tudni, ha vajjon igazán szeret-e még, vagy pedig a Majos Danitól s Kandó Feritől hallott hir csakugyan való; de az idő mostohasága ezen szándékomban meggátolván; az öreg Bónis, a pap, a Bernáth Gida s a Márriássy társaságában nagyon unalmasan töltöttem az időt; mert Samu többnyire mindig az anyjánál s Karolin testvérénél levén; az egész társaság pedig szüntelen a Restaurátióval való meg nem elégedésekről diskurálván előttem; természetes dolog, hogy nem a legnagyobb mulatságom lehetett, annyival is inkább, mivel úgy kelletett a dolgot vinnem, hogy mind a grófom becsületét védelmezzem, mind pedig vendég létemről meg ne felejtkezzem; ámbár igazság szerint úgy hiszem a házigazdáknak kelletett volna kissé eszmélniök s szemöket felnyitniok. Mind e mellett is a kivánt 11. óra elérkezvén nyugalomra hajtani fejünket; az idő nagyon csúnya szeles hideg és esős volt ugyan, mind azáltal igen jó annyiban hogy a csaknem már gyökerében is elszáradt vetések és növények jól megázván, új életet nyertek.

CZÉKUS LÁSZLÓ.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

A magyar irodalom története. Képes díszmunka két kötetben. Szerkesztette Beöthy Zsolt. Kiadja az Athenaeum irodalmi és nyomdai r. társulat. Budapest 1896.

A két hatalmas kötet megjelenése, melyek egyike 510, a másik 840 lap terjedelmü, s a szakba vágó képekkel, illustratiókkal, facsimilékkel dúsan fel van szerelve, nagy esemény a magyar irodalom történetében. Toldy terve volt a magyar ész összes alkotásainak történetét megirni, ez valósult most e műben, bár némileg szűkebb keretek közt mint a hogy Toldy tervezte. Irodalmunk történetéről eddig csak kézi könyvekből nyerhetett tájékozódást az érdeklődő, vagy a szakirodalom százfelé elszórt termékeire volt utalva. Midőn e vállalat füzetenként megindúlt, méltán lehettünk azon reménynyel, hogy ez az eddigi sajnálatos állapot e könyv megjelenésével véget ér s irodalomtörténetünknek meg lesz most már a maga codexe, a melyből a ki tanulni akar, könnyü szerrel alapos tájékozódást és felvilágositást merithet.

Tudományunkra ez nagy nyereségnek igérkezett. S az irodalomtörténet minden barátja, sőt általában a magyar közönség valóban a legnagyobb elismeréssel fogadta a szerkesztő és a kiadó társulat vállalkozását egy ily nagy mű létesítése körül. A füzetek megjelenése most be van fejezve, s a pompás díszmű előttünk áll. Mindenki, a kinek irodalomtörténetünk ügye szívén fekszik, a legnagyobb elégtétellel fogja tudomásul venni elkészűltét. Az a tény, hogy ime létrejött a nagy magyar irodalomtörténet, hogy szellemi életünk fejlődésének adatai egy rakáson vannak, s végre tehát van egy általános útmutató, mely a szakembernek vezérfonalul, a közönségnek tájékoztatóúl szolgál, előttünk is, mint a magyar közönség minden tagja előtt, a legnagyobb mértékben örvendetes.

De bármily örömmel, csaknem lelkesedéssel fogadjuk a könyvet, ez nem azért van, mivel kifogástalan tökéletességünek találjuk. Egy ily nagy mű, melyet pláne a világ már régóta vár s szükségét mindenki régóta érzi, természetszerüleg nagy igényekkel lép föl és nagy várakozást kelt. Épen azért fel kell tennünk vele szemben azt a kérdést is, mennyiben felel meg és mennyiben tesz eleget ez igényeknek és várakozásoknak. Annyival inkább szükséges ennek a mérlegelése, mert habár

Digitized by Google

ilyen műre régóta szükség volt is, irodalmi viszonyaink közt bizonyos, hogy akár teljesen megfelel ez a könyv a kivánalmaknak, akár nem, jó darab időre bevágta az útját más hasonló mű megjelenésének. Közönségünknek ez lesz a következő években bibliája az irodalomtörténeti dolgokban, ebből meriti tudását és tájékozódását s be fogja érni avval, a mit ebből merithet. Annálfogva midőn részünkről is csatlakozunk a napi és heti sajtó üdvözlő szavaihoz, melyek e könyv megjelenését fogadták, feladatunkhoz hiven szükségesnek tartjuk azon kifogásoknak is hangot adni, melyek e mű ellen, nézetünk szerint, jogosan emelhetők.

A könyv sokak munkája. A szerkesztő eljárása e részben az volt, hogy az egyes szakaszokat és fejezeteket kiosztotta a magyar irodalomtörténet kiváló munkásai közt, azon czélzattal, hogy mint a munka tervrajza mondja, »igy egyfelől minden egyes czikk oly szakember tollából kerülvén, kinek sajátlagos tanulmányai körébe esik az illető tárgy: megbizhatóság és alaposság tekintetében a vállalat készültének ez a módja a legnagyobb biztosítékot nyujtja. Másfelől kiváló irók közreműködése által, a munka érdekes és becses emléke lesz irodalomtörténetirásunk jelen állásának.«

Az eljárást, hogy sokan összefogva irjanak meg egy nagy munkát, igaz, igy is meg lehet okolni, de a dolog inditó okai közt minden bizonynyal ott volt az is, hogy egy nagy irodalomtörténeti mű létrehozása igy könnyebbnek látszott, különösen akkor, midőn a mű megjelenésének határideje, a millennium, mintegy előre ki volt tüzve,

A dolgozás e módjának azonban, bár elismerjük, hogy jogosan lehetett tőle várni azon szép és jó dolgokat, melyeket a tervrajz igér, megvannak a maga hátrányos oldalai is. Előre látható volt, hogy ily készülésmód mellett a könyvet semmiféle gondos szerkesztés sem tudhatja egységessé tenni, még pedig nemcsak a styl és tárgyalási mód, de a felfogás és megitélés tekintetében sem. És ez meglehetős mértékben csakugyan be is következett. A controvers kérdésekben a mű nem egységes. Az egyik czikk pl. protestáns szellemben van tartva, mint Széchyé a katholikus visszahatás koráról, a másikban katholikus felfogás uralkodik pl. Fraknóiéban Pázmányról és köréről. A tárgyalás menete néhol az, hogy az iró az életrajz keretében ismerteti az illetőnek irodalmi működését, pl. Baráth Ferencz czikke Eötvösről; máshol ismét az iró művei fajok szerint csoportosítva tárgyaltatnak, pl. Gyulai czikkében Keményről. Megesik az is, hogy a különböző szerzők egy és ugyanazon dologról eltérő felfogást vallanak. Egyik czikk pl. (Horváth Cyrillé középkori költészetünkről) a 120. lapon a hegedősök népies naiv költészetével ellentétbe állítja a tudós lantosok műveit, s kifejti, hogy »e tanultabb emberek a krónikák szellemét becsülték, az igaz valóságot akarták elbeszélni«, s ekkép a hegedősök költészete e tanult lantosok miatt mindinkább félre szorúlt. A másik czikk (Kardos Alberté a 150. lapon) azt mondja, hogy Tinódi és társainak költészete felelevenedése volt egy régi műfajnak, a históriás ének kivesző műfajának. Azaz az egyik szerint a hegedősök költészetét a lantosok leszorították, a másik szerint ugyanazok felélesztették. Stb.

A szerzők sokasága magával hoz aztán egy másik különös körül-

Digitized by Google

ményt. Ha egy iró irja meg a művet elejétől végig, természetesen a legszorosabb és legbensőbb összefüggés lesz az egyes czikkek és szakaszok közt. A fejlődés menetének elbeszélése lendületnek indulván, nem áll meg minduntalan a fejezetek és czikkek elején külön tájékoztató vagy hangulatkeltő bevezetésekre. A sok különféle szerző azonban ezen nem képes túltenni magát. Az egyes czikkeknek olyan összesimítása különben, hogy egyik a másiknak természetes folytatása legyen, természetesen nem a szerzők, hanem a szerkesztés dolga lett volna, ennek azonban igen kevés nyomát találni a műben. Szinte bosszantó, de legalább is komikus, hogy a mint az ember egy czikket végig olvasott és sietne értesülni a dolgok további fejlődéséről, a következő czikk nem ott veszi fel a fonalat, a hol az előbbi elhagyta, hanem előbb szükségesnek tartja egy nekikerülő bevezetéssel tájékoztatni az olvasót olyan körülmények felől, a mikről az már akkorra úgy is eléggé tájékozva van.

Mindezek a megjegyzések azonban kevéssé érintik a lényeget s azon örvendetes ténynyel szemben, hogy a magyar irodalomtörténet nagy könyve meg van irva, alig jöhetnek számba is. Az egyes czikkirók felfogásaiban nyilatkozó kisebb-nagyobb eltérések, valamint az egyes czikkek nem eléggé összesimított volta ugyanis szükségszerü járulékai a könyv készülése módjának, s mind a nagy közönség, mind az irodalom könynyen túlteheti magát rajtuk. Van azonban mindezeknél egy lényegesebb megjegyzésünk a műre.

A czikkeknek, melyekből a könyv áll, nagyobb része értékes dolgozat, s teljesen megfelel a tervrajzban kifejezett igéretnek megbizhatóság és alaposság tekintetében. De a czikkek legnagyobb része, s tehát a könyv legnagyobb része azt hiszszük, még sem éri el azt a czélt, mely egy népszerü irodalomtörténet elé kitüzhető, s melyet maga e könyv is kitüzött magának. A korszakok, az események, az egyes írók és művek legnagyobbrészt kitünően vannak benne méltatva és jellemezve, — de igen fogyatékosan vannak ismertetve.

S e pontnál fel kell vetnünk a kérdést: mi czélból van írva e könyv? A munka tervezete, mely a füzetek boritékaira volt nyomva, ismételten hangoztatja, hogy az a nagy közönség számára készül, annálfogva a nagy közönség méltán avval a várakozással fogadhatta, hogy ez a mű tehát az ő igényeit fogja szolgálni s nem aféle szakmunka lesz, a mely iránt csak bizonyos szükebb körök érdeklődhetnek. Ha a kész művet most végig olvassa az ember, be kell ismernie, hogy a könyv a várakozás negativ részének teljesen megfelel: valóban nem a szakkörök számára készült. Új kutatásokkal nem foglalkozik, hanem az eddigi megállapitások alapján áll. Szakszerü részletezésbe és aprólékoskodásba nem merül; alakjait és tárgyait nagy vonásokban, inkább csak körvonalaikban, jól kidomborítva s biztos kézzel megrajzolva állitja elénk. Mindamellett még sem valószinü, hogy ez a könyv sürü olvasmánya lesz a nagy közönségnek, mert habár nem a szakkörök számára van is írva, nem szolgálja eléggé a közönség igényeit sem. Mit várhat a közönség egy nagy irodalomtörténettől? Két, csaknem arasztos vastagságú kötettől, mely azt hirdeti czéljául, hogy általa »irodalmunk *ismerete*, szeretete, ápolása

Digitized by Google

terjedjen és erősödjék?« Mindenesetre azt várja első sorban, hogy az vele a letünt korszakok irodalmát s annak termékeit megismertesse. Mert az irodalom történetét, fejlődésmenetét megismerni magának ez irodalomnak és termékeinek ismerete nélkül tiszta képtelenség. A könyv irói pedig vagy egyáltalán nem, vagy csak elvétve ismertetnek. A czikkek, alig egy pár kivétellel, abban a föltevésben vannak irva, hogy az olvasó előszedi az illető irodalmi emlékeket, vagy hogy ott van előtte a tárgyalt költő egy lehetőleg teljes kiadásban s azt felüti és rögtön elolvassa a szóban forgó művet s összeveti azt az irod. történetben talált méltatással és megkeresi benne azon sajátságokat, melyeket az illető tanulmány éleselmüen kiemel. De ez látni való hogy képtelenség. Épen oly képtelenség viszont azt föltenni, hogy a »nagy közönség« már előre ismerje azokat az írókat és műveket, a kikről vagy a melyekről itt jellemzéseket és méltatásokat talál. A nagy közönség legfölebb a saját korának, vagy a közvetetlen megelőző kornak iróit ismeri, azokból is csak a legjelentékenyebbeket, azokat is csak nagyjából és semmi esetre sem oly mértékben, hogy a rólok irt méltatásokat élvezni vagy kellően méltatni tudja. A régibb irodalom termékeinek ismeretét pedig épen nem tételezhetni föl a szakkörökön kivül álló közönségről. Ezeket vele megismertetni épen az irodalomtörténet feladata volna. Képzeljünk el egy olyan embert a nagy közönségből, a ki mint találó észrevételt elismeréssel fogadja azt, hogy pl. »a Kopaszság dicséreti igazán kedves iróniával tréfálkozik;« és ezer más hasonló általános megjegyzést e könyvből. A ki az irodalmi ismereteknek ezen a fokán áll, az ismereteinek gyarapitása végett már nem az Athenaeum képes irodalomtörténetéhez folyamodik.

Teljesen tévesztett dolognak tartjuk, hogy egy népszerü irodalomtörténeti nagy mű csaknem egészen méltatásokból és jellemzésekből álljon. Egy ilyen műnek első és legközvetetlenebb feladata megismertetni a tárgyalt irókat, megmutatni, hogy mi bennök a jellemző, mi az érdekes vagy értékes, vagy miben állnak a fogyatkozásaik, még pedig megmutatni mindezt az írókból vett jellemző és megfelelő idézetekkel. Valamely íróból a ránézve legjellemzőbb részleteknek egy részt kiválogatása, másrészt találó és élvezhető formában bemutatása nem könynyü feladat és nem közönséges művészet; bizonyára nehezebb, mint az írót kizárólag jellemezni és fejtegetni. Mert ez utóbbi eljárás lehetséges még homályos és bizonytalan vagy elmosódott benyomások alapján is, az ismertetésnél pedig mindenről pontosan be kell számolni s minden állitásunknak alapját kimutatni. Ez lehet, hogy fárasztóbb annak, a ki írja, de annak, a ki olvassa, annál vonzóbb és tanulságosabb. Nagyon természetes, mert ekkor a közlött véleményt az olvasó maga is levonja, vagy igazoltnak látja, meggyőződik annak találó voltáról s ebben magában külön élvezetet talál.

Ez úgynevezhető inductiv tárgyalásmód egy a nagy közönségnek szánt népszerű műben talán nagyon iskolásnak tetszhetik némelyek előtt, de erősen meg vagyunk győződve, hogy irodalomtörténetünk iránt szélesebb körökben igazi érdeklődést e nélkül kelteni nem lehet. Végre is, ha az iskolában az érdekkeltésnek és az érdek ébren tartásának ez az

egyetlen biztos eszköze, nem lehet az máskép a nagy közönséggel szemben sem.

Irodalomtörténetünk régibb korszakaiból valóban nagy és fényes alakokat nem igen tudunk felmutatni, legföllebb talán egy párt. De akármilyen szegényesen állunk is e részben más nagy nemzetek irodalmához képest, mégis óhajtjuk, szükségesnek tartjuk, sőt a nemzeti érdek elutasíthatatlan követelményének tekintjük, hogy régibb iróinkról is necsak hogy épen névről tudjon valamit a közönség, de lehetőleg ismerje is őket. Épen e végből van szükség a népszerű irodalomtörténetre. De e megismertetés nem sikerülhet addig, a mig el nem találjuk a módját, hogy kelthetünk érdeket a közönségben irodalmunk régibb termékei iránt. Arany J. a rhythmus taglalását ajánlotta e ezélra; de ez csak az iskolába való s ott se alkalmazható minden darabra és nem is az egyetlen módja a dolognak. A rhythmuson kívül is találunk, akár legrégibb költőink műveiben is olyan vonásokat, melyek még a mai olvasóban is érdeket kelthetnek. Tinódi már csak elég száraz és unalmas rossz verselő, de a régi magyar vitézi életnek, a várvívásoknak és ostromoknak az az eleven képe, melyet az ő műveiből megismerhetünk, mindenesetre vonzó és érdekes. Azt nem kivánhatjuk a nagy közönségtől, hogy ennek a kedvéért Tinódit elolvassa, de azt igenis megkivánhatja tőlünk a nagy közönség, hogy egy neki szánt népszerű műben azt vele megismertessük. Vagy milyen szép pl. Balassánál az a hasonlat, melyben elmondja, hogy a szép sólymok, vad rárók kézre jönnek a hivásra, a vas a tüzben elhajlik s a piros márványkő, kit ver gyakor eső, csepegéstől lyukadhat:

Téged penig solymom
Én édes vad ráróm
Az én sok kiáltott szóm
Kezemre nem híhat;
S csak úgy se lágyithat
Mint vasat tüz, nagy lángom,
Sem mint márványkövet,
Kit eső csepeget
Nem hathat könnyhullásom.

De ám erről a nagy közönség, a melynek irodalomtörténeti ismereteit ez a könyv gyarapitani akarja, mit sem tud, s ha e könyvet elolvassa, akkor sem fog tudni semmit. A helyett azonban megtudja pl. azt, hogy Balassa B. idegen nyelvekből átdolgozott verseiben »több a mesterkélt finomság és tetszetősebb az eszme,« az eredetiekben pedig »több a természetesség és erősebb az érzés.«

Az ilyen utalások és vonatkozásoknak, melyeket csak az érthet és méltányolhat, a ki ismeri az illető műveket, ilyen könyvben vajmi kevés értékök van. Ilyenek által írókat megismertetni vagy irántok érdeket kelteni nem lehet. Még ha támadna is érdeklődés egy-egy ily általános jellemzés után, de ha kielégitése elmarad, kárba veszett dolog. Igy pl. e könyv Báthori zsoltárairól azt mondja (247. l.), hogy »a képzelet helyenkint valóban rendkívüli erejü nyelven nyilatkozik bennök.« Már mibe

Digitized by Google

került volna ezt egy pár helylyel meg is mutatni, holott az olvasó bizonyára szeretné látni, mennyiben áll róluk ez a jellemzés s milyen tehát Báthorinak ez a rendkivüli erejü nyelve.

Ki kell azonban emelnünk hogy az itt elmondottak nem vonatkoznak a könyv egész tartalmára. Néhány szerző nem tévesztette el szem elől azt, hogy egy ily czélu irodalomtörténet első és legközvetetlenebb teendője az instructiv tárgyalás. Ezek közé tartozik pl. Badics Ferencz, ki a 16. század elbeszélő költészetéről igen kitünő ismertetést ad, s a tárgyalandó anyaghalmazból művészi kézzel tudja kiválogatni azt, a mi lényeges és jellemző. Hasonló eljárással tárgyalja Fáyt és Gaál Józsefet, bár ez utóbbi iróról szóló részben az a különösség fordul elő, hogy egyik darabjáról szólván, azt mondja, hogy azt nem szükség részletezni. mivel ugy is eléggé ismeretes. Habár ez a darab a Peleskei nótárius is, egy részletes nagy irod. tört. műben ilyen utalás még sem állhat meg. Badics különben evvel nem áll egyedül. Több helyt előfordul a könyvben az, hogy egy-egy czikkíró valami szakmunkára utal, hogy az olvasó keresse fel ott az illető dolog bővebb fejtegetését. Jeles ismertetés továbbá Riedl Fr. czikke Petőfiről, s ebben főleg az a rész, a hol Petőfi költészetében az egyénitést és megjelenitést magyarázza, valamint az, hol a népdalias bekezdő vonatkozásokat fejtegeti; de már a mit Petőfi őszinteségéről beszél, sokkal általánosabb és kézzelfoghatatlanabb. Szász K. czikke Tompáról szintén mindkét eljárásra igen világos példát nyujt. A tanulmánynak az a része, a hol az ismertetés úgy megy, hogy a szerző felsorolja az egyes darabokat s aztán megjegyzi, hogy erős népies humor van ezekben, balladai hang amazokban, mély vallásos és bibliai szellem emezekben; de arról szó sincs, hogy mikép nyilatkozik tehát bennök e humor, hang és szellem: ez a fejtegetés határozottan szintelenebb és múlóbb benyomást tesz. Mig ellenben Tompa hazafias allegóriáit valóban ismertetőleg tárgyalja, s a legjellemzőbb darabokból a legjellemzőbb részleteket kiválogatván és bemutatván, nem csak közvetetlenebbé és vonzóbbá válik a tanulmány, de a legmelegebb érdeklődést ébreszti a tárgyalt költő iránt. A könyvnek ilyen helyei mutatják, mivel lehet a szakkörökön kivül álló közönségben az irodalom történetéhez érdeket kelteni. Az, hogy általános jellemzéseket és méltatásokat olvasva, valaki indittatva érezze magát az illető művet elővenni, vagy megszerezni s összevetni azt a méltatás megállapitásaival, nem hihető, hogy egyáltalán előforduljon. Ellenben a tudással és izléssel kiválogatott legjellemzőbb mutatványok, melyek a megállapitásokat illusztrálják, szem elé állitják, érdeket és kiváncsiságot keltenek az illető író egyéb művei után is. Hogy költőink oly kevéssé ismeretesek nagy közönségünk előtt, semminek sem lehet e körülményben nagyobb része, mint irod. történetünk azon eljárásának, mely örökké méltat és jellemez, s csak a legritkább esetben magyaráz és ismertet, s elvont és az eleven élettől ég-föld távolságra álló módszerével az irodalomtörténetet abba a hirbe hozta, hogy az egyike a legunalmasabb dolgoknak.

Ezeket általánosságban akartuk elmondani e nagy műről, mely nagy apparátussal készült, nagy igényeket támasztott, régen érzett szükségletet vállalkozott kielégiteni, s valóban olyan hiányt kell pótolnia,

Digitized by Google

mely napról napra érezhetőbbé vált. A könyv külső megjelenésével arra utal, hogy codexe és bibliája legyen irodalmunknak, hogy kezén forogjon a közönségnek, de necsak mint asztaldisz, hanem valóban forgatott kézi könyv, melyből irod. ismeretet és tájékozottságot meritsen. Hogy eléri-e ezt a czélját, kérdésesnek látszik előttünk; a módszer, melyet legnagyobb részében követ, nem látszik alkalmasnak arra. Őszintén szólva, nem hiszszük, hogy közönségünk közt e könyv révén az irod. tört. ismeretek általánosabbakká és alaposabbakká váljanak. A könyv laikusnak néhol nagyon is nehézkes. Egyes kitünő czikkek, mint pl. Rákosié Katonáról, Baráth Ferenczé Kossuthról, Alexander Bernáté Madáchról, Pulszkyé az Anjouk, Zsigmond és Mátyás koráról forma tekintetében is fénypontjai a műnek. De vannak benne minden megbizhatóságuk és alaposságuk mellett is olyan darabok, melyeket a közönség szárazaknak és unalmasaknak fog találni. Némelyik csak egy-egy régibb kézi könyvnek kissé bővebb lére eresztett szakaszát mondja el; másik nagyobb műveket kivonatol, dicséretes rövidséggel és tömörséggel ugyan, de kétségbeejtőleg homályosan. Másik ismét úgy látszik a részére kiszabott hely szűk voltával küzd s azért mégis alapos és kimeritő akarván lenni arra törekszik, hogy mindent legalább megérintsen, a mi tárgyára tartozik, a mi persze ismét csak homályt szül. Legjellemzőbb e nemben Széchy Károly némelyik czikke, a ki oly futtában érint meg egy és más körülményt, hogy csak az értheti meg: miről van szó, a ki az illető dolgot már a nélkül is tudta. Pl. Ányos életében igy szól: »Tizenhat esztendős korában szeretett, tetszeni vágyott, s mivel nem hivalkodhatott, kolostorba vonult.« Ez tömörnek elég tömör, de furcsának is elég furcsa. Érdekes azért, hogy látható belőle a szerkesztés technikája, hogy t. i. az egyes szerzőknek ki volt szabva, mennyit irhatnak a nekik kiosztott themáról s a szerzők azután, mint valami Procrustes-ágyba, úgy dömöczkölték belé mondanivalójukat a kiszabott térbe, a hogy lehetett.

Ugyan-e körülmény látszik okozni a homályosságot Sebestyén Károly czikkében »a magyar népköltészetről.« E czikk a 495. lapon úgy emlit valamit, mint a »magyar népdal édes anyját,« de hogy mit ért ezen, a felől csak sejtelme lehet az olvasónak. Szintugy a sejtésre vagyunk utalva e mondásánál: »A székely balladák immár biologiailag hagyományos kolonczát egyik keletről hozott örökségünknek tekinthetjük.«

Egy pár szembeötlőbb inkább elhamarkodott mondást, mintsem hibát vagy tévedést akarunk még fölemlíteni, melyet egyik-másik czikkben megjegyeztünk. Réthy László pl. »A magyar n. őskora« czikkben azt irja, hogy a magyar ősvallást a rokon népek mythikus költeményeiből *egész teljességében* megismerhetjük. Az aláhúzott szavakat nem lehet szószerint venni. Elenyészett mythológiát egész teljességében a rokon népek költeményeiből senki sem tudna reconstruálni. Vegyünk pl.egy analog esetet. Ha a görög mythologia elenyészett volna, lehetséges volna-e azt a többi árják mythosából vagy költeményeiből ugy visszaállítani, mint a hogy most ismerjük? Legföllebb csak a száraz vázlatát. Tehát a magyarra sem mondhatunk többet.

Sebestyén Gyula czikkében (A királymondák és az énekmondók) az énekmondókról egy az eddigitől eltérő, egészen új felfogást találunk,

Digitized by Google

mely azonban sehogysem látszik előttünk igazolhatónak, annál kevésbbé mert a czikkiró saját magával is ellenkezésbe jut benne. Azt mondja ugyanis, hogy a királyi udvarban az énekmondók csak akkor honosodtak meg, mikor a hozzánk házasodó (!) herczegnők és kiséreteik a nyugati lovagvilág kedvteléseit ott meghonositották. Egy lappal hátrább pedig igy szól: »A regések állapota régi hagyomány lehetett, mert már egy 1219-iki oklevélben találunk egy Regus nevü tekintélyes udvari hivatalnokot. Sőt alig tévedünk, ha a regösöket egyenesen énekmondóink azon rendjének tartjuk, a kik nevök után itélve, már ősidőktől fogva a nemzeti hagyomány hivatásszerü őrzői voltak.« Vajjon feltehető-e, hogy a »nemzeti hagyomány hivatásszerü őrzői« csak, mint Sebestyén Gy. állítja az osztrák spielmannok és minnesängerek példája után juthattak be a királyi udvarhoz? Az akkori viszonyt az udvar élete és a nemzeti élet közt, úgy látszik, a szerző egészen a mai viszonyok szemüvegén nézi: akárcsak Anonymus, kiről pedig kiemeli, hogy midőn Árpádnak Etelvárába bevonulását leirja, »e képet, mint minden képét, saját kora viszonyai után rajzolta.«

KORDA IMRE.

AD VOCEM.

Szabács viadala. Balassa József az idei Nyőr 32. lapján a régi vers egyik sorának olvasásában hibát talál. A sor így hangzik: *És Szabácsvár tájott hoztata számán;* pedig az eredeti kéziratban ez áll: *Es Sabach vartayath hoztata zaman.* B. szerint semmi okunk sincs a világosan egybeírt *vartayath* szót ketté választani, hisz így is megvan a világos értelme: *vártáját.* Igaza van Balassának, hogy a *várta* szónak magának megvolna értelme, de nincs, vagy nem volna ennek a sornak, a melyben előfordulását állítja. Hajók felvontatásáról, Szabács alá hozatásáról van szó s még e soron túl is, azoknak árokba vontatásáról beszél a vers. *Szabács vártájának számán hoztatásq* — értelmetlen, közbe ékelt sor maradna. A *vártájath* nem egyedűl való példa a szók összeírására; ilyenek a versben még ezek: *válagatotnép, vytéznép, egheleth, Alybeg, hozzya tartónép.* — A mi azt illeti, hogy *Szabácsvár* sehol sem áll az egész költeményben: igaz; de az is igaz, hogy a kérdéses sor előtt a 6. sorban *Nandorfeyer várra,* a 2. sorban pedig *ffeyer várnál* olvasható. Egy sor meg így hangzik: *Igy megadák Szabács erősségét.* Ezeknél fogva most is úgy vélekedem, hogy a szók összeírása vagy össze nem írása nem dönthet az értelem rovására.

Sitét. — — »azt is tudnunk kellene, valóban egykorú 1211-iki oklevél-e az idézet forrása, avagy egy 1211-iki oklevélnek csak későbbi másolata, a mit az ortografia kérdésében mindig figyelembe kell vennünk« — ezt írja Zolnai Gyula az idei Nyőr 35. lapján arra, hogy a *setét* szónak *setit* alakjára hivatkoztam e folyóirat múlt évi 118. lapján. — A mit itt tudnunk kellene, azt tudnunk lehetne, mert az Árpádkori új okmánytár I. kötete 124. lapjára hivatkoztam, a hol a *Setit* található,

Digitized by Google

Úgyde vagy nem tudhattam, vagy — ki tudja miért — ha tudtam is, elhallgathattam, hogy az idézet forrása eredeti oklevél-e vagy csak későbbi másolat? Annyival inkább rá kellett volna keresni, ha már egyszer muszájképen muszáj a szót szaporítani. Az oklevél végén, a 126. lapon ezt jegyzi meg a kiadó, Wenzel Gusztáv: »Ezen, számos abban előforduló személy- és helyneveknél fogva igen érdekes okmányt, kiadta ugyan már Fejér (Cod. Dipl. VII. k. 5. r. 177. l.): de az ez által használt másolat épen e tekintetben tetemes hibákkal telve lévén, azt az eredetiből javítva újra közzé tenni látszott szükségesnek. Az eredeti és annak egy 1399-ki nádori átirata (l. Fejér, Cod. Dipl. X. k. 2. r. 707. l.) őriztetik a sz.-mártoni főapátság levéltárában.« Van tehát eredeti és van későbbi átirat is, válogathatunk benne, mint juhász a pergőben.

Hogy a fejlődés menete a *sötét* szó összes változatai között hogyan képzelendő az én véleményem szerint? erre nézve igaz, hogy nem tettem kijelentést, mert mivelhogy kijelentéseket teljességgel nem is szoktam tenni. Különben, az én véleményem szerint, nyelvtörténeti fejlődés sehogyan sem képzelendő, hanem adatokkal és tényekkel bizonyítandó. Ezek az adatok és tények ma még nem a *sitét, sitit* javára vallanak. A vogul, osztják, lapp, finn, szűrjén, mordvin hasonlatok mintha csak kerülnék az *i* hangot. A XVI. század előtt nem találunk *sitét*-et, 1526-ból való a legrégibb *sitét*-ünk a Kazinczy-codexben, a Nádasdy Tamásé 1558-ból. Hozzá tehetem ezekhez azt, hogy Calepinus magyarja, legalább az én példányom (1594) szerint, a *sötét*-et s minden iját-fiát *sitét*-nek írja. Ez is hadd járjon amazokkal, legalább hárman lesznek, a kik bizonyságot tesznek s idővel még csatlakozhatnak valamelyes, 1211 előtt kelt Árpádkori oklevelek nagybecsű kincseihez, a melyek fényesen igazolhatják a *sitét* elsőszülöttségét. Minthogy pedig Árpádkori oklevél s kőnigsbergi töredék nem terem mindennap s minden bokorban, tétlenűl várakozni pedig vajmi nehéz; addig talán nem lenne haszontalan időtöltés képzelhetőségeink kijelentgetése helyett kutatni az írva hagyott *sitét* íróinak s a ma is *sitét*-et *sitit*-et mondó vidékeknek nyelvjárását; hátha ezekben a sügelyekben olyan szemgyógyító füvet találunk, a mely még a farkas sötétje ellen is hasznos lehet. Igy p. o. a Nádasdy levelekben: ***lígyen segítsíggel az megvítelibe*** (131. l.). — ***igin*** e. h. ***igen*** (29., 32., 35., 38. l.), — 134. lapon egyik sorban ***fílek,*** a másikban ***félelem.*** 131. lapon ***fílek, fílník,*** u. o. ***reája*** mellett ***rijá*** és ***riánk.*** 195. l. ***ellyen*** e. h. ***illyen.*** 32., 38. l. ***ede*** e. h. ***ide.*** — ***niha*** e. h. ***néha.*** 77. l. ***bít*** e. h. ***böjt.*** — 130. l. ***kit bizony nem is tirhetek kenvem esetlen*** — ***ő kglme sem tírheti kenve esetlen.*** 121. l. ***kezel*** e. h. ***közel.*** 35. l. ***kü hoztanak*** e. h. ***kihoztanak*** és ***ennek kővöle*** e. h. ***kívüle.*** 126. l. ***egészségéril.*** 227. l. ***eleitel fogva.*** — Talán ne folytassuk. A ***-ril,*** meg a ***-tel*** máris a Scithiából kijüttekrel-t juttatja eszünkbe. Ugyan miért nem írt Majláth Istvánné-Nádasdy Anna asszonyom ő nga ***eleitél***-t meg ***egészségérél***-t? Bizonyosan azért, a miért Csáti Demeter uram ő kglme sem cselekedte azont.

Hátra van még a *kívél!* Hagyjuk el a szófia beszédet. A Nyőr megnádolt programmja — dicséretére legyen mondva — respektálja

Digitized by Google

olvasóinak a nyelvérzékét. Bízzuk ezekre a kérdés eldöntését. A *kivel* mind a mai napig élő szó az ország jó nagy részében. Tegye fel a kérdést a legközelebbi számában, hogy: hol ejtik *kivél*-nek a *kivel*-t? Ki tudja, hátha meghúzta magát valahol a Nyíren vagy az Erdőháton az a vitatott ős hangzás? Ha megkerűl, majd mellészthetjük; ha se híre se hamva, — azután is üthetjük bottal a nyomát.

Odahagyott Scythiának pedig szittyó-lepte laponyagjain addig is konstatálhatunk két dolgot. Az egyik az, hogy az *sc* igenis volt valamikor *sz* is, de nem az Érdy-codexben, aminthogy ezt még a Nyelvtörténeti Szótár sem fedezte fel, nem lévén vele kénytelen, rá sem lévén szorúlva s később sem találkozhatván (?) ezzel a szittya nevezettel. A másik meg az, hogy még vitézlő Nádasdy Márton uram is csak a scytha korszakban élhetett nem pedig a szittya világban, a mikoron Anno 1530, sent lucia napja elewth, mynth nem yambor es mosshlek ember kelek, az Akacz Pal aniath bess**thie** kwrwanak **syttha**. (Szalay Ág. Lev. tár. 6. l.)

Szőlő. Az idei Nyőr 41. lapján kérdezi valaki, hogy melyik van helyesen írva, a *szőlő*-e vagy a *szőllő?* A kérdés feltevésére különösebben a Nyelvtört. Szótár adott okot, a melyben a *szőllő* vezérszó alatt csupa *szőlő* idézet olvasható az 1217. évtől kezdve az 1732. év október 16-ig, a mikor gróf Károlyi Sándor *szőllőt* palántál. A kérdésre adott felelet olyanformán hangzik, mint a fülemüle-perbeli itélet. »Helyesnek helyes mind a két írás. A *szőllő* ejtés eredetibb, a mennyiben a megfelelő csuvas szóban (*širla* = bogyó l. Nyr. 11. 61.) *rl* mássalhangzó csoportot találunk s ebből a magyarban előbb hosszú *ll* fejlődött mint a *tarló, sarló, parlag*-ból *talló, salló, pallag*. A hosszú *ll*-es alaknak az egyszerű *l*-es ejtés úgy lépett a helyébe, mint pl. a régi *hallad, szallad* szókban, a melyeket ma *halad* és *szalad*-nak ejtünk.«

Ismét eredeti, ős ejtésről, »ősibb hangzás kiviláglásáról« lévén szó, megemlítem, hogy a *szőlő, szőlős* szóknak egy *l*-es alakja nagy mennyiségben mutatható ki az oklevelekből s tudtommal az 1217. éven túl egész az 1019-dik évig felkísérhető. A kazarokkal való érintkezés, elegyedés nagyon közel van arra nézve, hogy a *širla* az ő révükön jutott volna hozzánk; *i-á*-ja *e-ő*-vé, *rl*-je *ll*-é változott s majd *l*-lé kopott volna. Ilyesminek véghezmenetele talán ki sem telt volna egy másik 700 esztendőből, mint a mennyire szükség volt, hogy a *szőlő* megint *szőllő*-vé duzzadjon. De hogy ebből a mai szőlő-gázolásból, ha nem csurran legalább cseppenjen egy kis venerék, arra szükségképen megkívántatik, hogy annak a legelsőbben 1730-ban pennára vett csuvas nyelvnek *bogyót* jelentő *širla* szava, 1400 esztendőn keresztűl változatlanúl *širla* lett légyen, holott magyar *bogyó* szavunkat Mélius Péter 1570 táján még *bugyó*-nak írta volt, a gyermek nyelv pedig ma is *bogya*-nak mondja. Azonban időszámításunk még e nélkűl is hiányos, mert az mondatik a Nyőr által idézett helyen, hogy a *gyűrű, szérű* és *szőlő* kölcsönvétele azt bizonyítja, »hogy a török-magyar kölcsönvételek azon korára esnek a csuvas nyelvnek, midőn ebben a szókezdő j-nek

Digitized by Google

sziszegővé való változtatása már folyamatban volt — s csupán mai teljes kialakulását nem érte még el.“ — Nagy idő! szerencse, hogy szőlőről van szó, így hát mindenesetre Noé pátriárkha után kellett történnie. Tisztelet, annak a sokszor legorombított Nagy Szótárnak, mely a szőlő meghatározása által (»fürtösen termő *bogyó*-féle gyümölcs«) összehasonlító nyelvtudományunkat mindezekre rávezette. Az csak szaknemértő kérdés számba mehet, hogy az *izum śirla* = *szőlő-bogyót* mondják-e a csuvasok, mikor a magyarok szőlőszemet mondanak? Különben igaza van annak a talán legelső magyar énekes színjáték költőjének (Czanyugának?), a ki azt írta, hogy

Szép munka a szőlőszedés,
Múlatsághoz hasonló!

de ne siessünk a szürettel *sirla pismen polzan* = ha a bogyó nem ért meg, — a mint meg vagyon írva Reguly csuvas példamondatai közt, 583. szám alatt. *(Nyelvtud. Közl. II. 230.)*

Sz. Á.

Digitized by Google

REPERTORIUM.

Alfa. A kritika műhelyéből. Bud. Hirl. 51. sz.
Ambrus Zoltán. A szinház áldozatai. Magy. Hírl. 4. sz.
Bánfi Zsigmond. Tanulmányok. Ism. Magy. Szemle 6. sz.
Bársony István. Csend. Ism. Lévay Mihály. Nemz. Uj. 5. sz.
Bartók Lajos. Petőfi és a nemzeti irodalom. Nemz. Ujs. 7. sz. — Főv.-Lap. 7. sz.
Benedek Elek. Katalin. Ism. Lévai Mihály. Magy. Szemle 8. sz.
Beöthy László. A három Kázmér. Énekes bohózat 3 felv. zenéjét szerzette Szabados Béla. Első előadása a népszinházban jan. 25. — Ism. Blouse. Nemz. Ujs. 25. sz. — Beöthy Zsolt. Levél fiamhoz. Magy. Ujs. 25. sz. —
Beöthy Zs. Képes magyar irodalomtörténet. Ism. Laukó Albert. Aradi Közl. 24. sz.
Beregi Oszkár. A szinész állapota a szinpadon. Erd. Hiradó 15. sz.
Castelar Emil. Művészet, vallás és természet Olaszországban. Ism. Lázár Béla. Nemzet 21. sz.
Czóbel Minka. A virradat dalai. Ismerteti Főv. Lap. 4. sz.
Dostal Károly. Néhány szó a magyar modern katholikus elbeszélő irodalomról. Szépirod. Kert. 5—9. sz.
Fóriss Pista verse. Alföld 22. sz.
G. Ö. Széchenyi főhadnagy. P. Napló 51. sz.
Gabányi Árpád. Sámuel király. Tört. szinmű 5. felv. Ism. Magy. Szemle 5. sz.
Gárdonyi K. Antal. Rakétás versek. Rövid ism. Vasár Ujs. 4. sz.
Györkönyi Károly. Novellák. Sopron, 1895. Ism. cs. b. Bud. Szemle 85. köt. 173. l.
Heltai Jenő. Parasztszinészet. Magy. Hírl. 6. sz. (Halasi műkedvelőkről).
Herczeg F. Napnyugati mesék. Ism. sz. i. Bud. Szemle 85. köt. 317. l.
Herczegh Ferencz. Honthy háza. Szinmű 3 felv. Első előadása a nemz. szinházban febr. 14. — Ism. Keszler József. Nemzet 45. sz. — Nemz. Ujs. 45. sz. — Ambrus Z. Magy Hirl. 45. sz. — Alfa. Bud. Hirl. 45. sz. — Kóbor Tamás. Magy. Ujs. 45. sz. — K. Pesti Hírl. 45. sz. — Robin. P. Napló 45. sz.
Kanyaró Ferencz. A Vadrózsák egy félreértett helye. Erd. Múz. 44. l.
Kóbori János. A magyar dalnoki rend. Tanulmány. Ism. Kardos Albert. Philol Közl. 84—87. l.
Koncz Ákos. Az egri egyházmegye két nagy költőjéről. (Mindszenty G. és Pájer A.) Ism. Váczy J. Phil. Közl. 166. l.
Korsós Zoltán. Balassi Bálint és Csokonai Vitéz Mihály lyrája. Gömör-Kishont 2. sz.
Kupcsayné Molnár J. Egy asszony küzdelmei. Ism. S— s. Főv. Lap. 45. sz.
Lázár Béla. Kozma Andor. Nemzet 37. sz.
Madzsar Gusztáv. A magyar népköltés versalakjai. Ism. Négyesy László. Phil. Közl. 146—153. l.
Malonyay Dezső. Az utolsó. Ism. Lázár Béla Nemzet. 7. sz.

Digitized by Google

Markos Gyula. Kath. Őrtüzek. IV. köt. Ism. Gedeon. Magy. Állam 27. sz.
Milkó Izidor. Egy carriére története. Ism. Szana Tamás. Főv. Lap. 20 sz.
Milkó Izidor. Római Mozaik. Ism. Lázár Béla. Nemzet 21. sz.
Muzslay János. Megyei élet. Vigj. 4. felv. Első előadása a nemz. szinházban jan. 17. — Ism. Timár Szaniszló. Egyetértés 17. sz. — Kóbor Tamás. Magy. Ujs. 17. sz. — Nemz. Ujs. 17 sz. — Keszler Józs. Nemzet 17. sz. — Főv. Lap. 17. sz. — Robin. P. Napló 17. sz.
Pápay József. Szigetvár ostromának epikai fontossága. Phil. Közl. 113—118 l.
Petri Mór. A két szomszédvárról. Ism. Váczy J. Phil. Közl. 167. l.
R—sz Gy. Hol született Petőfi? Kecskem. Lap. 8. sz.
Róna Béla. A magyar irodalom 1895-ben. I. A szépirodalom. Egyetértés 26. 46. sz.
Rónaszéki Gusztáv. Humor a szinészetben. Alföld 12. sz.
Szabóné Nogáll J. Pipiske. Ism. Lévay Mihály. Magy. Szemle 8. sz.
Szalóczy Pál. Szalóczy Bertalan. 1842—1895. Sárosp. Lap. 3. sz.
Szana Tamás. Húsz év előtt. (A Petőfi-társaság alapítása). Főv. Lap. 4. sz.
Szatmáry József. Kazinczy és a nyelvujítási harcz. Ism. Váczy János. Phil. Közl. 169. l.
Szokolay Kornél. A magyar irodalom Bosnyákországban. Délmagy. Közl. 26. sz.
Tóth Béla. Szájról szájra. Ism. Bertalan Jolán. Kecskem. Lap. 7. sz.
Vajda János. Egyetértés 50. 51. sz.
Vass Bertalan. Horvát István életrajza. Ism. Váczy János. Századok 47—54 l.
Vende Ernő. Horváth Ádám »Hunnias«-a. Phil. Közl. 18—34. l.
Zerdahelyi Árpád. Turris eburnea. Ism. Quintus. P. Hirl. 1. sz.
Zsoldos Benő. Beregszászi Nagy Pál élete és működése a külföldön. Philol. Közl. 132—142. l.

Összeállitotta: HELLEBRANT ÁRPÁD.

Digitized by Google

Digitized by Google

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

AZ

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

HATODIK ÉVFOLYAMÁRA.

E negyedévenként megjelenő folyóirat **előfizetési ára egész évre 5 frt, egyes füzet ára 1 frt 50 kr.** A pénzutalványok, reclamatiók a Magy. Tud. Akadémia kiadóhivatalához (M. Tud. Akadémia palotája) küldendők.

„ATHENAEUM"

Szerkeszti: PAUER IMRE.

A Magy. Tud. Akadémia II. osztálya a fentebbi czimen, **philosophiai és államtudományi** folyóiratot inditott. **Ára 5 frt. Egyes füzeté 1 frt 50 kr.**
A pénzutalványok, reclamátiók a Magyar Tud. Akadémia könyvkiadó hivatalának (Magy. tud. Akadémia palotája), a folyóirat szellemi részét illető küldemények **Pauer Imre** osztálytitkárnak czimzendők.

Megjelent!!

Szegedi Gergely énekeskönyve 1569-ből.

Szilády Áron tanulmányával Sz. Gergelyről s énekeskönyvéről.

4-rét. 224 és XVI lap. **Ára 2 frt 50 kr.**

Gróf Széchenyi István hirlapi czikkei.

I. kötet: 1828—1843-ig.

Összeállitotta: ZICHY ANTAL.

N. 8°-rét LXIV. és 564 lap. **Ára 5 forint.**

MÜVÉSZET ÉS TERMÉSZET.

Irta: CHERBULIEZ VIKTOR.

Forditotta: GEŐCZE SAROLTA.

N. 8°-rét. 243 lap. Ára fűzve 1.50, egész vászonkötésben 1.90.

Megrendelések intézendők

Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához

Budapesten.

Budapest, 1896. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

Digitized by Google

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

HATODIK ÉVFOLYAM.

MÁSODIK FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1896.

Digitized by Google

TARTALOM.

Az **Irodalomtörténeti Közlemények** a Magyar **Tud. Akadémia irodalomtörténeti** bizottságának megbízásából és kiadásában **jelenik ugyan meg, de tartalmáért** egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása : *Halas.*

Digitized by Google

AZ »ARKADIAI PÖR».[1]

Az »arkadiai pör«, a mint irodalmunk története a Csokonai Vitéz emlékkövének ügyében kifejlődött tollharczot elnevezte, a vitázó felekre, Kazinczyra és a debreczeni írástudókra s a magyar szellemi élet alakúlására nézve egyaránt érdekes és fontos. Hetedfélévi fogsága után ekkor lép Kazinczy először a nyilvánosság elé, körvonalozva röviden, milyen szempontok vezérlik írói működésében őt, s milyen szempontoknak kell vezérelniök a többi magyar írókat is, ha a magyar nyelv és irodalom fejlesztése igazán szívükön fekszik. Kazinczynak erőszakosan félbeszakított pályája e polemiával kapcsolódik össze, s a vezéri szerepre vágyó ifjú írónak a nemzeti szellem forrongásba hozatalára irányzott eszméi a tényleges vezér felfogásának alapjával érintkezvén, a tekintély elvét iktatja be a magyar művelődés történetébe, nemcsak elméletileg, hanem példájával gyakorlatilag is.

Magának e vitának tárgya sem érdektelen; de sokkal érdekesebb az a tanulság, a mely a vita írott sorai közűl olvasható. Kicsiben az ósdi felfogás képviselői, a minden újítástól idegenkedők s az új szellem harczosa közti első hevesebb összeütközés az, magában foglalva nyelvünk és irodalmunk kialakításának irányeszméi közűl a legfontosabbakat, s kijelölve az útat, a melyen haladva, Kazinczy szerint, legbiztosabban rakhatjuk le műveltségünk alapjait. Kazinczy tanulmányainak, nagy írói tehetségének, hosszas elmélkedéseinek s az idegen irodalmi műveken finomúlt ízlésének csak mintegy előfutárja lép föl a nyilvánosság előtt, nemcsak sejtetve, de biztosan is igérve, hogy nemsokára összes készletével megjelenik a közélet küzdőterén, és pedig annál élesebb fegyverrel, minél erősebb ellenállásra talál első támadása. Rég idő

[1] Felolvastatott a Budapesti phil. társaság 1896. febr. havi választmányi ülésén.

Digitized by Google

óta forrongó szelleme szilárd alaphoz erősödik, s mindaz a téves felfogás, a melyet a nyelv mívelésében tapasztal az utolsó két évtized óta, türelmetlen erélyre tüzeli, nemcsak azért, mivel a tévedések, megcsontosodott vélemények gátolják nyelvünk fölvirágoztatását, hanem azért is, mert a magyar szellem kiművelődésének legfőbb akadályai.

E mellett, midőn Kazinczy a közönség részvételére hivatkozik egy korán elhúnyt nagy tehetségű költő emlékezetének megörökítésére, egyszersmind a szellemi műveltség iránt kíván mélyebb érdeklődést kelteni, habár csak a kiválasztottakban is. Különösen az írók küzdelmére óhajtja a nemzet figyelmét fölhívni, hogy szélesebb körbe világítson a műveltség fénye, hogy »egy főből más főbe, egy szívből más szívbe szálljon át az érzés és gondolat.«

Azonban legjobban kitünik az »arkadiai pör« irodalomtörténeti fontossága, ha egész folyamát áttekintjük s összes adatait vizsgálat alá veszszük.

I.

Kazinczy pályája kezdetétől haláláig mindig örömest gyűjtötte maga köré a tehetségesebb ifjakat, hogy írói törekvéseinek gyámolítói, költői irányának hívei legyenek. A jövőre szegzett tekintetével, a maradék tiszteletére hivatkozó működésével egy kifejlett irodalmi élet képzelt világában szövögette álmait, soha egy pillanatra sem feledkezvén meg az utódokról, a kik az általa tört ösvényre lépnek. A főiskolák tanárainak nem egyszer ajánlgatta az ifjakkal való szorosabb érintkezést s többször ügyekezett velük megértetni, hogy azzal koránsem sűlyesztik tekintélyüket, ha »fiatal embereknek társalkodásokba ereszkednek.« Őt emelte az a gondolat, hogy ösztönzéseivel, útmutatásaival hatást tehetett a tehetségek kifejlődésére, s hogy »az ő képzésekben néki is volt valami része.«[1] Vitéz Imrével, Aszalay Jánossal, Csehy Józseffel, Ragályi Tamással, Vitkovics Mihálylyal, Szemere Pállal, Kölcsey Ferenczczel, az ifjabb b. Wesselényi Miklóssal és nevelőivel, aztán Döbrentei Gáborral, Berzsenyi Dániellel és sok más ifjúval így kötött barátságot, kijelölve mindegyiknek azt az irányt, a mely az övének követése vagy épen utánzása volt.

[1] L. Kölcsey F.-hez 1808. nov. 21-én írt levelét.

Digitized by Google

Csokonaival már 1792-ben megismerkedett. A *Helikoni Virágok* II. kötetében akarta őt először a közönség elé vezetni, mivel »versei igen kedvesen folynak, s az ideák nemesek és nem földszínt csúszók.« Egyszersmind orthographiai botlásait javítgatta, részletesen magyarázgatván neki, mily hangok vannak az eredeti szótövekben, s mily hangok származnak ragozás által, s mikép kell az egyik, mikép a másik esetben a kettős, illetőleg hosszú hangokat írni. Kazinczynak eme készsége Csokonaira nézve különösebben az ifjú költő tehetségének méltánylatában keresendő az ismert általánosabb szempontokon kívül. Vajjon mi tetszhetett Kazinczynak a debreczeni deák szárnypróbálgatásaiban? Nemcsak a verselés technikájában való könnyűség, hanem sokkal inkább a classicus írók szoros követése. Csokonai önálló tehetsége még ekkor alig nyilatkozhatott érzésben, gondolatban, felfogásban s valódi alkotásban; még csak azon a ponton volt, hogy példányképeit utánozza, a mi Kazinczy szerint a legbiztosabb reménynyel kecsegtethetett a jövőre nézve. A népies elem még öntudatlanúl s kisérletképen sem férkőzött Csokonai költészetébe, s másfelűl Kazinczy bármennyire hatása alatt állott a sentimentalismus irányának, s bármennyire fontosnak tartotta önmagára a latin költők utánzását, még sokkal inkább a német, franczia és olasz költők világa felé vonzódott, s e vonzalom közös volt Csokonaival. E mellett mind a ketten nagy kedvvel foglalkoztak Anakreonnal és pedig nemcsak magával a teosi dalköltőnek kecses és bájos költészetével, hanem az anakreontismus mesterkélt szellemességével, a melybe a szerelemnek s a természet szeretetének érzelgős hangja vegyűlt antik formában. Mindketten nagy méltánylatban részesítették Horváth Ádámot, a kinek sentimentalis énekeiben már megcsendűlt egy-egy népies hang, fel-feltünedezett a népdal könnyedsége, strópha-szerkezete, rhythmusa, a melyektől Kazinczy sem idegenkedett ez idétt. Csokonai szelleménél s nevelkedésénél fogva épen ez irány felé kezdett hajlani mindjárt pályája elején. A két ifjú író költői felfogása tehát ekkor még több pontban érintkezett, s e körűlmény a továbbiakra nézve különös figyelmet érdemel.

Azonban míg Kazinczy mindinkább a német-görög classicismus hatása alá jut, hogy a szív szelíd érzékenységeit, szerelmet, barátságot, a természet szépségeit zengő költészetnek hódoljon; addig Csokonai nemsokára kibontakozván az idegen költők után-

Digitized by Google

zásának nyűgeiből, önálló, izmos tehetsége is nyilatkozni kezd, a realismus felé tör útat s a való érzésnek igazabb hangjait énekli, mint bárki az idétt. Pályája rövid arra, hogy példányképeinek hatását teljesen lerázhassa, hogy az idegen szellemek jármától végleg megszabadúljon; de eredeti műösztöne sokkal hatalmasabb, semhogy az alkotás független irányát ne mutathassa, hogy veleszületett költői szellemének szárnyait ki ne bonthassa. Kazinczy pedig, épen midőn a Csokonai tehetsége a maga igazi sajátságaival mind erősebben kezd nyilatkozni, a budai, brünni, kufsteini börtönök dohos levegőjében, élet és halál közt lebegve, küldözgeti kínos sóhajait Regmecz felé, szenvedő özvegy anyjához, kinek forró könyjei mindannyiszor keservesen hullanak, valahányszor rabfiára gondol.

Kazinczy írói fejlődésére fogsága kiválóan nagy hatással volt. Eleinte, míg Budán tartották és szabad volt dolgoznia, részint már lefordított munkáit javítgatta szigorú kritikával, részint új művek fordításához fogott, a melyeket hasonlóan erős bírálat alá vett. E huzamos, mindig ugyanazon eszmekörrel való foglalkozás, a szellemi üdülés minden más lehetősége nélkül, mintegy odakötötte állandóan egész tehetségét a fordított vagy fordítandó műhöz, a melynek nemcsak költészetét, hanem belső és külső formáját, gondolatalkotását, kifejezéseinek sajátosságát, mondatainak szerkezetét, egymással való kapcsolatát, e kapcsolat arányát, az egyes szók összeköttetésének viszonyát, hangzását, jellemzetességét s kifejező voltát egyenkint és általánosságban mérlegelni annyira megszokta. A mit műérzéke eleintén csak gyakorlatképen kivánt, később elodázhatatlan szükséggé lett: élvezet, éjjeli és nappali foglalkozás, szellemi működésének egész világa. Az idegen irodalommal való e kizárólagos foglalkozás, az idegen szellemi termékeknek e folytonos olvasása és fordítása szükségképen átalakította gondolkozásának, felfogásának, egész értelmi működésének irányát, annál is inkább, mivel a régi magyar költészet hagyományai, a mint Gvadányinál és Dugonicsnál tárgyban, formában és nyelvben megjelentek, már pályája elején is csak ellenszenvvel találkoztak nála. Minél huzamosabban élt az idegen írók szellemi világában: annál inkább megszokottá lőn reá nézve az idegen írók gondolkozása, nyelve, kifejezésmódja. Goethe, Lessing, Klopstock, Wieland, Metastasio és Molière, legkivált a négy első művei éjjelnappal kezében voltak eredetiben és a maga fordításában, szellemök

Digitized by Google

teremtő ereje óvta meg a szenvedőt a kétségbeeséstől s az a félénk remény, hogy ő is tüzet kapván ez állandó foglalkozástól, az általa bálványozott idegen műveket a maga lelkén át sugároztatja nemzetünk elé, az eredetinek szelleméhez híven s ehhez símuló magyar nyelven. E remény alkotta életét a börtönben, ez tette foglalkozását élvezetté is, szükséggé is, ez határozott jövendő pályájára nézve. Természetesnek találjuk ez alakulásnak egész folyamát a fogékony írói lélekben s pedig annál inkább, minél inkább figyelmünkre méltatjuk Kazinczynak amaz öntudatos számítását, a mely a mintáúl vett német és classicus íróknak a saját irodalmukra tett hatásán alapúlt, s a mely az ő törekvésének is útat nyitott.

Az a felfogás, hogy irodalmunk, nyelvünk s műveltségünk önmagából, pusztán a hagyományos nemzeti alapon ki nem fejthetők, Kazinczynál alakúlt ki a leghatározottabban. Fogsága előtt is teljesen meg volt már erről győződve, de még teljesebben meggyőzték a fogsága alatti elmélkedése, tanulmánya, az idegen szellemekkel való állandó társalgása. Innen van, hogy régebbi fordításait mind hasonlóbbakká ügyekszik tenni az eredeti művekhez nemcsak a gondolatok és kifejezésmód jellemzetességeire, hanem az egyes szavak árnyalati jelentésére, sőt a mennyiben lehet, a hangok zengzetességére nézve is. Nyelvünk egész szerkezetének, az egyes szók alakjainak és kapcsolatának, a kifejezésmód változatosságának ez öntudatos gyakorlása hova-tovább írói működésének legsarkalatosabb tulajdonságát fejtette ki, s az eredmény, a mely e folytonos gyakorlatot kísérte, annyira megerősítette felfogásának helyes irányát, hogy innentől fogva nem habozott a nemzeti szellem munkájának egész folyamát e szempontból ítélni meg.

S ide járult még egy más, szintén nagyon figyelemreméltó körülmény.

Midőn Kazinczy kiszabadúlt fogságából, úgy szólván, észrevétetlenűl megajándékozta őt az akkori magyar írók csoportja az irodalmi vezér tekintélyével s tőle várta az útmutatást nyelvünk és irodalmunk s egész szellemi életünk föllendítésében. Nem csupán a kezdő írók ismerik el őt vezérüknek, hanem a régiebbek is, a kik vagy már 1790 körűl hírnévre tettek szert, vagy azóta fejlődtek ki, míg ő fogságban szenvedett. Nem említjük Virág Benedeket, Révai Miklóst, Kis Jánost: csak Csokonairól és Kisfaludy Sándor-

Digitized by Google

ról, ez akkoriban legnagyobb költőinkről szólunk, a kik az alatt írták legszebb műveiket, míg Kazinczy el volt zárva a világtól. Amaz őszintén bevallja, hogy »csekély rubrikából álló« boldogságának »egy édes részét teszi« az, hogy Kazinczyt »a világ előtt mint gyöngéded és csekély ízlésének *legfőbb mesterét«* tisztelheti, hogy barátságával dicsekedhetik, a mi ösztönt ád neki annak megérdemlésére, ösztönt »arra a kevélységre, melylyel a kevélyeket fogadja.« Mikor meghallja hírét kiszabadulásának, néhány napra reá már egy rövid epistolával köszönti, s maga is látására siet, hogy kifejezze az egész nemzet örömét e váratlan eseményen:

Örűltek a folyamatok,
Örűlt minden part és sziget,
Örűlt hegy, völgy, mező, liget,
Örűltek a vadállatok;
Főként Eumolpus — a tanítván —
Bús húrjait feligazítván,
Zengette őket énekén
És úgy örűlt, mint néked én. —[1]

Nem kevésbbé fontos önvallomásról tudósítja őt Kis János is Kisfaludy Sándorra vonatkozólag. 1803. október 6-kán kelt levelében elbeszélvén Kis János, hogy nemrégiben összetalálkozott Kisfaludy Sándorral, ez a többi közt azt mondá, hogy »ha az ő tiszteletében valamennyire gyönyörködöl, bizonyossá tehet, hogy egy könyvíró eránt is soha oly szívesebb tiszteletet és szeretetet nem érzett, mint te erántad, mert a te írásaidból látta legelőször, hogy a magyar nyelvet másképen is lehet írni, mint a biblia és a régi imádságos könyvek vagynak írva.« S hogy a Kis János tudósítása mennyire lelke mélyéből fakadt Kisfaludy Sándornak, s nem valami pillanatnyi fölhevülés mondatta a tolmácsolt szavakat vele, mutatja a *Himfy Szerelmei*nek előszava, de még inkább mutatják levelei évek mulva is. 1808. jul. 27-ki levelében ezeket írja Kazinczynak: »Örűlök, hogy csekély elmejátékaim (különösen a regéket érti) tetszeni tudtak annak, a kinek gyönyörködtető írásai *legelöször és leginkább éreztették velem a magyar nyelv-*

[1] Az adatok legnagyobb része a *Kazinczy F. levelezése* czímű akadémiai kiadványból való; nem tartom szükségesnek külön-külön megjelölni mindegyiket. csak a máshonnan vett adatokra utalok.

Digitized by Google

nek kellemét és édességét, és örömmel vallom, hogy ha vagyon valami írásaimban, a mi a helyesebb ízlésű ítéletnek tetszhetik, az többnyire általad és tőled szerzett érdemem; sőt megvallom azt is, hogy a minden embert poétává varázsló szerelmen kívül a te finomabb érzést lehelő írásaid buzdítottanak légyen engem is üres időmnek imily töltésére.« Pár hónap mulva, szept. 8-ki levelében még határozottabban kifejti Kisfaludy Sándor, mit köszönhet az akkor már széphalmi mesternek: »Én — írja — az egész magyar világ és Helikon előtt örömmel vallom, hogy *te valál mesterem a magyar írásban,* és ha te előttem nem írsz vala, nyelvem bizonyosan sokkal szegényebb és hijánosabb volna.« Egyszersmind oly felfogást mutat a nyelv mívelésének irányára nézve, a melyet Kazinczy is rég hirdetett. »Az elme — folytatja Kisfaludy Sándor — a természetnek ajándéka, *de a nyelvnek szépségét, erejét és hatalmát a jó íróknak köszönheti a haza.* Ebbeli érdemeidet, hol a magyar, habár ellenséged is, a ki tagadja?«[1]

Az épen legnagyobb sikert aratott íróknak ez őszinte beismerése kétségtelenűl nagyban hozzájárult Kazinczy önalkotta véleményének megerősítéséhez, föltételének állandósításához, követett irányának szilárdításához. A maga táborában láthatta a legkiválóbb irókat, a kik az ő ifjúkori műveinek, a Gessner idylljeinek, *Bácsmegyei leveleinek* s az *Orpheus*ban megjelent kisebb dolgozatoknak is olyan értéket tulajdonítottak, a mely követői munkálkodásának alkotó elemévé vált. Ő pedig épen a fogsága alatti huzamos correctio után úgy ítélt ifjúkori dolgozatairól, hogy azok méltatlanok egy igazi író nevére. Ha tehát az idegen művek stíljének a legkülönbözőbb színeit is sikerűl nyelvünkre áthoznia s ezzel a nemzeti nyelvet gazdaggá tennie, a mi az eszmék és gondolatok új alkotására fog vezetni: még sokkal inkább közelebb jut czéljához, a magyar szellemi élet feltámasztásához.

Jobban érezte, mint bárki más, hogy a nemzeti nyelv kiművelése mennyire első rangú kérdése a közélet forrongásba hozatalának. De azt is tudta, hogy a kiművelés eszközei nem csupán a conservativ népnyelv elemeinek felhasználásában keresendők. A nép szűkkörű eszme világának sok olyan gondolatra,

[1] Kisfaludy S. mindkét levele az Akadémia könyvtárában: M. Irod. Lev. 4-r. 117. sz. Kiadva Kisfaludy minden munkája VIII. kötetében is.

Digitized by Google

fogalomra nincs szüksége, a mely nélkül a művelt lélek el nem lehet. A népies felfogáshoz simuló nyelvnek megvan a maga külön stílje, de ez egymaga nem lehet az egész nemzet szellemi életének kifejezője. A magyar közönség csak a »mendikási harangkongatáshoz« van szokva; ha valamely költő az indulat és szenvedély hangját másképen fejezi ki, mint a debreczeni sulyomkofáktól hallható, az már szenvedhetetlen az ízeveszett Gyöngyösi János és Mátyási verseiben is gyönyört találó közönség előtt. A népies hangnak és beszédmód visszatükröztetésének is megvan a maga jogosúltsága, de az írónak itt is határt szab az ízlés. Hogy Kazinczy a stíl fejlesztésének ezt az ágát sem mellőzte, mutatja a Molière két darabjának, kivált *A bot csinálta doctor* fordítása. Már 1802. decz. 1-jén Kozma Gergelyhez írt levelében így szól erre vonatkozólag: »Hogy a Dea Debreczen (ad analogiam: Dea Roma), a ki bennünket, újabb írókat, azzal vádol, hogy mi rontjuk a nyelvet, érezze, hogy *én tudok úgy magyarúl, a hol van helye, a hogy ők szeretik:* Molièrenek két bohó darabját fordítottam.« E fordításairól azt hiszi, hogy megbékéltetik ellenségeivel, a debreczeni írástudókkal, ámbár az ő itéletöket semmibe sem veszi.

Kazinczy fogságának legsúlyosabb éveit philologiai elmélkedésekre fordította, s midőn börtönének ajtai megnyíltak, szinte egészen új élet tárúlt elé a magyar irodalomban. De ez új élet szöges ellentétben volt az ő mostani felfogásával. A kiknek költészete az újabb idegen vagy a classicus költők hű utánzata volt, mint Kis Jánosé, Dayka Gáboré és Virág Benedeké, azoknak művei csak kevéssé voltak ismeretesek a közönség előtt. De sőt Csokonai művei közűl is csak azok nyertek tetszést, a melyekben Kazinczy nem sok különbséget látott közte és Mátyási között, mint például a *Diaetai Magyar Múzsa.* Még nem ismerte Kazinczy a Csokonai költői szellemének újabb, igazibb, egyénibb fejlődését a maga teljes mivoltában. A *Lilla-dalokat* ugyan nem sokára olvasta, de nem mindenik tetszett neki, ellenben a *Pillangóhoz*, a *Reményhez* és a *Szemrehányás* czíműekről úgy ítélt, hogy a »magyar literatura soha sem fog arra a főgrádicsára föllépni, a melyben azokat csudálás nélkül olvassák.«

Vajjon nem hihette-e Kazinczy, hogy ha Csokonai szorosabban követi az ő nyomdokait, ilyen lyrai remekeket fog alkotni s költészetének korcsszüleményeit, a melyek közé Kazinczy min-

Digitized by Google

den tartózkodás nélkül sorozta a *Dorottyát*, Anakreon fordítását, a *Lilla-dalok* jó részét s *A lélek halhatatlansága* czímű philosophiai eszmékben gazdag költeményét, ilyenekkel fogja elfeledtetni? Nem hihette-e, hogy Csokonai azért tért új ösvényre, mert az izléstelen közönség tetszésére vágyakozott s nem a kiválasztottakéra? Ha tehát a még ifjú költő őt csakugyan mesterének tartja: semmi sem természetesebb, mint az, hogy az ő útmutatását kövesse. Hogy ezt Kazinczy így fogta fel: bizonyítja a Dayka verseinek hozzá küldése oly czélból, hogy Csokonai a hiányokat pótolja, a hibákat megigazgassa s egy szóval kiadásra elkészítse.

Csokonai csak a legkivételesebb esetben merte a megholt költő hibáit javítani, s nagyjából úgy gondolkozott, hogy a »szent maradványok« úgy jussanak a közönség kezébe, a mint azokat Dayka hátrahagyta, vagyis mai felfogásunk alapján állott. Mind a mellett késznek mutatkozott némi correctióra, ha azzal »Dayka árnyékának s az ő nemes tisztelőjének és barátjának legkisebben is kedves dolgot csinálhat.« S hogy vizsgálódásainak komolyságáról meggyőzze Kazinczyt: Dayka minden költeményére kritikai megjegyzéseket tesz, még pedig olyanokat, a melyek épen annyira becsületére válnak a költészet gyakorlati, mint elméleti művelőjének. Inkább csak a külforma ellen vannak észrevételei. A Sándor-verset szerinte Dayka a német prosodia mintájára írta s a rímek közűl az assonanceot is alkalmazta, a nő-rímekben pedig sem a német, sem a magyar verstechnika megállapodásait nem vette figyelembe, mert a rövid szótagot hosszúnak használta néhol akkor is, ha helyzeténél fogva sem lehetett volna megnyújtani.

Kazinczy bizonyára nem mindenben volt megelégedve a Csokonai észrevételeivel. Nemcsak azért, mivel szerinte a tévedéseket, hibákat minden esetben ki kell javítania a kiadónak, hanem mivel Csokonai az ötös jambus ellen is kifogás tett *A rettentő éjtszaka* czímű költeményre nézve, a melyet Kazinczy tartalmára és alakjára egyformán a magyar lyra remekei közé sorozott. De az ízlésnek e különböző nyilvánulása aligha akadályozta őket abban, hogy megújuló ismeretségük szorosabbra ne szövődjék. Kazinczy ifjú barátjának arczképét is festetni akarta, a mire Csokonai késznek is nyilatkozott, nem hiúságból ugyan, hanem hogy a mások hiúságának kedveskedjék. Csokonai bizonyos félénkséggel közeledett ugyan Kazinczyhoz; de nem magának Kazinczynak ariszto-

Digitized by Google

kratikus hidegsége volt az oka, hogy meghittebbé, őszintébbé nem lett barátságuk, hanem a Kazinczy-család tartózkodása.

Az özvegy Kazinczyné és otthon gazdálkodó fiai, József és Miklós, attól féltek, hogy az írókkal való ismeretség megint valami kellemetlenségbe sodorja az egész családot; különösen pedig a Csokonai hányt-vetett életmódjáról nyilván oly hírek jutottak a Kazinczy-család fülébe, a melyek épen nem voltak kedvezők az amúgy is erős előítéleteket lerontani. Igy aligha tévedünk, ha azt hiszszük, hogy Kazinczynak anyja és testvérei hiúsították meg a két író szorosabb érintkezését mind Ér-Semjénben, mind később Debreczenben. Kazinczy nem habozott határozottan a Csokonai pártjára kelni s fájdalmas meglepetésének adni kifejezést még édesanyjával szemben is, a ki Csokonai levelét, mint »valami haszontalan ember«-ét adta fia kezébe. »Azt az embert — írja Kazinczy anyjának — Csóka János Uram (érsemjéni, akkor eléggé hírneves ref. pap) nem tartja alábbvaló embernek magánál, a világ pedig különbnek tartja . . . : Csokonainak vannak igen szép oldalai, melyekért őtet nem én, de a legnagyobbak (értsd: Széchenyi Ferencz és Festetich György grófok) is distinguálják. Én ő vele szoros kötelékben nem vagyok. De nekem nem válik gyalázatomra az ő barátsága, melynek ő most egy szép jelét adja, és a mely engem háladatosságra kötelez, ha némely ember nevet is talán rajta.« Ismervén Kazinczy a családjának Csokonai iránti idegenkedését, nem merte őt magához hívni, sőt kérte, hogy hozzá ne menjen, attól félvén, hogy az özvegy esetleg hidegen elutasítja. De most kéntelen őt mégis magához hívatni, hogy együtt dolgozzanak — minden valószínűség szerint — épen a Daykának tervbe vett kiadásán. S hogy e szándékát a család felfogása szerint is igazolja Kazinczy, azt veti okúl, hogy ez együttes munkáért néki »pénzt adnak«.

Nincs semmi adatunk arra nézve, vajjon e szándék teljesült-e.[1] Nyilván Kazinczy a családja érzékenykedését mégis kímélni akarta s talán azt vélte, hogy Csokonai önmaga is sajtó alá készítheti Dayka műveinek kiadását. De annyi bizonyos, hogy Kazinczy tőle telhetőleg ügyekezett a Csokonai törekvéseit gyámolítani. Landerer-

[1] Kazinczy Csokonaihoz intézett utolsó levelében így ír: »Ha az Isten elhozza az Urat, és bajom nem lesz (melytől most nagyon félek, de nem egészségbeli), sok holmit fogok mutathatni.« Ebből azt következtethetnők, hogy csakugyan meghívta őt magához, de Csokonainak későbbi keletű levelei sem mutatják, hogy Csokonai valóban meg is látogatta ezúttal Kazinczyt.

Digitized by Google

nél, a kassai nyomdásznál, a ki a *Lilla-dalok*at kiadásra felvállalta, ő is közbenjárt, s könyveket küldözgetett Csokonainak, hogy aesthetikai tanulmányait folytassa. Igy küldte meg neki Sulzer aesthetikai leczkéit, a melyeknek Csokonai nagy hasznát vette. A Dayka műveire tett bírálatot is felhasználandónak ítélte, de folyvást sürgette a »csorbák kifenését.« Csokonai a debreczeni tűzvész pusztításai s feldúlt élete miatt egyre halasztást kért a munkára, míg utoljára is megakadályozta halála annak teljesítésében.

De élete utolsó három évében minden alkalmat megragadt Csokonai, hogy Kazinczyval mennél többször találkozzék, hogy személyes tiszteletét mennél őszintébben bebizonyítsa iránta. Anakreoni verseit neki akarja ajánlani s főleg azért ügyekszik a bevezetést lehető alapossággal elkészíteni, hogy Kazinczy méltónak tartsa azt önmagához. E mellett közbenjáróúl kéri föl, hogy két ódáját juttassa Rhédey Lajos és Széchenyi Ferencz grófok kezébe, a kiket Csokonai nem ismert személyesen. E kérelmet azonban alkalmasint nem teljesítette Kazinczy, mivel fogságból kiszabadúlása után épen Széchenyi Ferencztől tapasztalt némi hidegséget vagy legalább is tartózkodást; Rhédey Lajos hazafisága pedig mindig az üres hiúság színében tűnt föl előtte, a melytől semmi jót sem várt. Midőn azonban a Magyar Hírmondó az *Anakreoni Dalok* nyomtatásáról tudósít: Kazinczy őszinte örömmel üdvözli Csokonait, a ki méltán büszke lehet munkájára, kivált ha azt az Édes Gergely »édességeivel« hasonlítja össze.

Igaz, hogy Kazinczy Csokonaival szemben folyvást tartózkodik oly elragadtatott örömének kifejezést adni, mint előbb Kis Jánossal, vagy később Berzsenyivel szemben; igaz, hogy Csokonainak a régi vándor-énekesek életére emlékeztető hányt-vetett pályája egyszer-másszor nem kerülhette ki a míveltebb társadalmi formák közt élő Kazinczy megrovásait: de az a benső vonzalom, a melylyel Csokonai hozzá ragaszkodott, jól esett Kazinczynak, a kinek nagy tehetségét mindenkor szívesen elismerte. Csokonai többször tett kísérletet arra nézve, hogy Kazinczyt egy-egy kirándulása alkalmával meglephesse, így 1802-ben a karácsonyi ünnepekre Bagamérba ment, hogy onnan Ér-Semjénben tisztelegjen Kazinczynál; így ugyan e tájban Regmecz vidéke felé rándult, mert — mint írja — oly erős volt barátja kézfogása, hogy ő azt kénytelen vala követni Debreczenből is, hogy megismertesse legújabban megjelent műveivel, a *Békaegérharczczal*, *Tempefői*vel, Catullusból,

Tibullusból és Propertiusból készített fordításaival. Reménye azonban nem teljesűlt, s búsan sóhajtja: »Oh, mikor lehet énnékem örvendezni az úrnak személyes tiszteléséu, nem betegen, mint akkor voltam, hanem oly bodor egészségben, a milyet most az egeknek köszönök.« Hasonlóképen 1804. júniusában Derecskére csak azért akart kirándúlni Csokonai, hogy az ott tartózkodó Kazinczyval találkozhassék. Szerencséje azonban ekkor sem volt, de elküldte neki *Dorottyá*ját, a melyet csak próbának tekintett, s azért nyomatta ki, hogy néhány példányban elterjedvén, a műértők ítéletét hallhassa s munkáját a szerint javíthassa, hogy »belőle tökéletes comica epopeia válhassék jövendőben.«

Fölötte sajnálatos, hogy épen az a levele ismeretlen Kazinczynak, a melyben a *Dorottyá*ról mondta el észrevételeit; de kétségtelen, hogy azok kedvezőtlenek voltak Csokonaira és művére. Ezt nemcsak Kazinczy későbbi felfogásából s elejtett szavaiból tudjuk, hanem a Csokonai leveléből is, a melynek sokat jelentő sorai azt a sejtelmet gerjesztik bennünk, hogy a költő maga is gyanítani kezdte, mennyire különbözik az ő ízlése, iránya s egész költői pályája a Kazinczyétól. »A *Dorottyá*ról tett itéletre — írja Csokonai — akárki is ráesmér, hogy ***annak fő okát nem én bennem, hanem a Tekintetes Urban kell feltalálni.*** Mégis köszönöm; mert ha én ***azt egész mivoltában nem hihetem is,*** bátorságot ad nékem, s talán ezen a haránték úton hasznomra válik. Azt az egyet említem ***Dorottya*** felől csak, hogy az a censura miatt, vagyis inkább a correctura által nagyon megroncsoltatott, s még sokkal jobban ***disjecti membra poëtae,*** mint a Rhédeyném.«

Bizonyos, hogy Kazinczy épen e komikai eposból látta, menynyire más útra tért a Csokonai múzsája, mint a milyet ő tartott kívánatosnak, s mennyivel közelebb jutott ahhoz az irányhoz, a mely nyelvileg a Debreczeni Grammatika alapján haladt, költészetileg pedig a régi hagyományok ösvénye felé tartott s így épen ellentétbe jutott a Kazinczy újabb felfogásával, a melynek kifejtésétől várta a nemzeti szellem egész reformját. Ha már fogságból való kiszabadúltakor is meg-megszólta Csokonainak népies hangu költeményeit, kivált pedig ***Diétai Magyar Múzsá***ját: most azt kellett látnia, hogy a kiforratlan költő oly hatás alá jutott, a mely nagy tehetségeinek leginkább ártalmára lesz. Előbb még hihette, hogy a német-görög classicismus világa felé vonhatja őt: most e hite tökéletesen megsemmisűlt; előbb még csak tartózkodva muta-

Digitized by Google

tott a Csokonai ízléstelenségeire, elhamarkodott kifejezéseire, itt-ott helyén kívül is népieskedő hangjára, de a tehetség fényoldala erősebb sugárkévét tartott feléje, a mely szinte elfödte az árnyoldalakat: most nagy vigyázattal, szigorú kritikával válogatta a neki tetsző kisebb lyrai darabokat, s mindenütt szemébe tűnt olyasmi, a mit másként szeretett volna.

Azonban, noha innentől kezdve levelezésük megszakad, a költő életében barátságuk meg nem szűnik. Talán némi remény még kecsegtethette Kazinczyt, hogy a készülendő új epos elfeledteti a *Dorottya* kudarczát. Ezt abból következtethetjük, hogy Csokonai a Zrinyi nagy eposa kiadásának eszméjét is fölveti, a mely Kazinczy elméjében is megfordul, s évek mulva ő maga testesíti meg ez eszmét. Kazinczy debreczeni barátaihoz írt leveleiben folyvást emlegeti őt s azt izeni neki, hogy felesége Csokonait is barátjának nézi. Csakhogy némi homály borong a két író barátságán. Nyilván észrevette Kazinczy, hogy éles kritikája annál is visszatetszőbb volt Csokonaira nézve, mivel a debreczeni írástudók épen azon darabjainak jósoltak halhatatlanságot, a melyeket ő »ízetlen mázolások«-nál egyebeknek nem nézett. Egyik levelében ugyanis Nagy Gábor híres debreczeni ügyvédhez azt írja, hogy attól tart, hogy Csokonai »valamit tartalékból hallgat el.« Talán megrendűlt bizalma Kazinczy iránt mind személyes barátságára, mind művészi érzékére nézve? Vagy azt hitte Csokonai, hogy szabad szelleme röptének útját akarja vágni Kazinczy? Vagy a mi leghihetőbb, pusztán a kórral való küzdése zárta az ifjú költőt önmagába s ezért nem nyilatkozott többé Kazinczy előtt oly őszinteséggel, mint előbb?

Annyi bizonyos, hogy Kazinczy Debreczenbe küldött minden levelében megemlékezik Csokonairól. Szentgyörgyi Józseftől azt izeni neki, hogy a *Bácsmegyei*re írt versecskéje őt »igen édes érzésekre fakasztotta« és szidta a censort, hogy abból nevét kitörűlte. Azt is megüzeni neki, hogy Kassán jártakor személyesen meglátogatta Landerert s kérdőre fogta a *Lilla-dalok* ügyében, a melyekből akkor még csak három ív volt kiszedve. De úgy rendelkezett Landerernél, hogy a kiszedett ívek az ő kezébe jussanak, s ő majd elküldi azokat Csokonainak. Ezt az igéretét is teljesítette Kazinczy, s ő maga fizetett Landerernek huszonnyolcz forintot, hogy némi örömet szerezzen a beteg költőnek, a ki ekkor már érezni kezdte a halál közeledtét.

Digitized by Google

A két író közti személyes érintkezés Csokonai életének utolsó félévében szűnt meg, de működésök iránya már jóval előbb ellentétbe jutott egymással. A pályájuk elején sok részben megegyező Kazinczy és Csokonai útjait a tehetség, tanulmány s életkörűlmény választják el egymástól. Emezt tehetsége, amazt inkább tanulmánya s életsorsa ragadják saját irányára; emezt a népies felé hajló realismus vonzza, amaz a classikai idealismusnak esküszik hűséget. Mindkettőt igazában a környezet hatása,. a való élet vonta az ellenkező irány ösvényére, s itt nyilatkozott első sorban az a szembetűnő ellentét, a mely egy finom műveltségű férfiú gondolkodását s egy parlagias nevelésű ifjú belvilágát oly tökéletesen elválasztotta egymástól. A társadalmi és irodalmi sokoldalú műveltség a tanulmányt tette uralkodó elvvé, az ilyennel kevésbbé dicsekedhető fiatal költő az eredeti tehetség alkotásait állította azzal szembe. Kazinczy a maga külön felfogását, ízlését, tanulmányainak eredményeit ügyekszik diadalra juttatni a magyar szellem munkájában: a Csokonai hívei pedig a lángész alkotásaiban magát a magyar észjárást és jellemet vélvén megtestesítve, conservativ hajlamaiknál fogva épen a tanulmány és utánzás hasznát nem tudták egész mértékben felfogni, s azt törekedtek beláttatni Kazinczyval, hogy az ő iránya téveteg. Igy indult meg az »arkadiai pör«, hogy a lappangó ellentéteket éles kifejezésre juttassa.

II.

Kazinczy a József császár halálával felbuzduló nemzeti mozgalomnak egyik vezére volt. Ekkor mutatta meg először, hogy az írók tömörítésének s egymásra hatásának eszközeit senki sem tudja annyi sikerrel előkészíteni, mint ő. Azonban az ifjú türelmetlen erélye rövid időn leküzdhetetlen akadályokba ütközött, s maga az izgató író szárnyaszegve vonúlt vissza Pestről, a hol sem tudós társaságot megalkotni nem sikerült íróinknak, sem Kazinczy a magyar színjáték felállításában nem vehetett oly tetemes részt, mint óhajtá. De a mi főkép lehangolta, ügyekezete, hogy forditásait közrebocsássa, hideg részvétlenséggel fogadtatott. Sőt egyik legbensőbb barátja, Földi János, nyiltan megmondá neki, hogy minél többször átdolgozza fordításait, annál inkább megrontja az eredetinek tartalmát és külformáját, s mesterkéltsége annál észrevehetőbb a magyar nyelv szándékolt újitásaiban. S míg

Digitized by Google

ő élet-halál közt küzködik a fogságban: az alatt elkészül a *Debreczeni Grammatika* épen Földi munkája alapján. A nélkül, hogy ő e művet alaposan ismerhette volna, előre sejté, hogy abban az »ízetlenség és tudatlanság épített«, mert írói és szerkesztői sem a kiválóbb magyar írók műveit, sem a külföldi nyelvek reformjainak módszerét nem tanulmányozták. Ezek nélkül pedig irányadó s nyelv-szabályozó munkát írni nem lehet. Fogságból való kiszabadúlása után sajnosan győződött meg előbbi sejtelmének igaz voltáról. A debreczeni írástudókkal nem egyszer élénk vitába bocsátkozván, azt tapasztalta, hogy a *Debreczeni Grammatika* szerkesztői épen azokat az írókat nem ismerik, a kik szerinte leginkább megérdemlik az írói nevet. Virág Benedeknek hírét sem hallották, Ányos Pált nemcsak költőnek, de magyarnak sem tekintették; Klopstockot, Wielandot egyenesen kikaczagták; ellenben Gyöngyösi Jánost, Mátyási Józsefet »az istenek közé iktatták.«

Vajjon milyen tapasztalattal s meggyőződéssel hagyta el e vitákat Kazinczy? Kétségtelenűl azzal, hogy a kik a nyelv szabályozása s bővítése dolgában tekintélyt kívánnak a maguk részére, makacsúl elzárkóznak azon szellemi haladás elől, a melynek, mint külföldi példák mutatják, a nyelvből kell kiindúlnia, hogy a nemzeti élet más jelenségeit is átalakíthassa. Már pedig a *Debreczeni Grammatika* — szerinte — a nyelv kiművelésének legfőbb akadálya; a kik annak a szabályait magukra nézve irányadóknak tekintik, a csökönyös maradiság gyámolítói. Jól tudta Kazinczy, hogy a magyar véralkati sajátságok egyik legjobban fölismerhető vonása a meglevőhöz, a megszokotthoz való merev ragaszkodás, a mit csak a tanulmány képes lassankint megváltoztatni. »A levegőből származik« e merev ragaszkodás, mondá Kazinczy s jól ítélt. A magyar faj általában idegenkedéssel fogad minden újítást, s mivel Kazinczy a magyar faj egyik főfészkét igen helyesen épen Debreczenben látta, nem vehetjük tőle rossz néven, hogy mindazon tulajdonságoknak összeségét, a melyek átalakításától függött izgató tevékenységének sikere, *debreczeniség*nek nevezte el.

E fogalom legállandóbb jegyét a Debreczeni Grammatikában látta, úgy fogván föl e művet, hogy a miben az újabb írók szokásaihoz csatlakozik (például az *ő* és *ű* hangok jelzésében az *ö* és *ü* helyett), abban egyszerűen csak utánzó, a miben pedig a saját felfogását követi, abban határozottan rossz. Igy például a *barátném* helyett vitatja a *barátom-asszony*-féle kifejezés helyes-

ségét, a *-ván vén* határozók *n*-jét hosszan írja s nem tesz különbséget *-ban ba, -ben be* ragok közt; az *a* névelő mellől következetesen elhagyja az apostrophot azon egyszerű okból, mert »szaporodik vele a baj;« s az *atyja, bátyja*-féle kifejezések helyesírását nyilt kérdésnek tekinti, mivel ez »mindegy a szerint, a mint kinek-kinek a pennájára könnyebben esik«, stb.[1] Mi egyéb ez, mint a gondatlanság, a nembánomság, az írók megrögzött rossz szokásainak szentesítése? Nem azért kel ki tehát annyiszor és oly hevesen Kazinczy a Debreczeni Grammatika ellen, mivel szabályai általában rosszak volnának, hiszen ő maga is jobbára csak a most felsorolt tévedéseket igazítja helyre; hanem azért, mivel e grammatika az ő szemében a régi iránytalansághoz való csökönyös ragaszkodásnak állandó támasza, a különféle helytelen megszokásnak védelmezője s az újabb írók nyelvművelésének, a Baróczy, Virág, Ányos, de kivált az ő stílbeli újításainak élő tiltakozása.

Kazinczy maga utal e felfogásra, midőn b. Prónay Lászlót 1805. júl. 15-én írt levelében óva inti, hogy az általa kitűzött pályadíjra irandó műveket ne a Debreczeni Grammatika szempontjai szerint bíráltassa meg. »Én szűntelen azon vagyok, — írja — hogy ezt a nyomorúlt munkát abba a becsbe hozhassam, a melyet érdemel, mert *nincs bizonyosabb, mint az, hogy ezeknek tanitásaik szerint literatúránk soha előbbre lépni nem fog;* s e részben úgy nem fogatom el magamat ál-képezete által kimondani a mi igaz és hasznos, mint gyűléseinkben nem megczáfolni a mit a gonoszság és tudatlanság gőggel erőlködik megállapitani.«

A debreczeniség fogalmának azonban még más jegyei is vannak. Az újítástól való idegenkedés nem elégszik meg azzal, hogy a régi megszokottságtól tágítani képtelen, de minden jelenséget szűk látóköre szerint ítél meg s magát csalhatatlannak tekinti. Más szóval: annak, a ki a művészet remekeit nem tanulmányozta, nincs joga ítélni a művészet különféle termékeiről, vagy ha ítél is, nem szabad azt hinnie, hogy csak az a helyes, a mit ő annak tart, s a mit egy műértő mond arról, az teljességgel helytelen. Kazinczy a debreczeniségen az egész akkori magyar közfelfogást,

[1] L. »A magyar régiségek és ritkaságok« (Pest, 1808.) cz. műve 40., 47. és 70. lapjait.

Digitized by Google

illetőleg tanulatlanságot, az ósdiságnak korcs kinövéseit érti, a melyek ellen annál kitartóbb küzdelmet kell folytatnia, minél elevenebben érzi azoknak erős akadályait saját czéljai ellen.

Eddig épen azok műveiben nem talált csiszoltabb ízlést, a kik másokat mindig e szempontból ítélgetnek meg. »Ők a magok szemekkel látnak, magok fülekkel hallanak, s az a szem jól lát, az a fül jól hall, s valami avval meg nem egyez, az mind rossz.« A debreczeni írástudók a művészet világában is szeretik a maguk eszejárását, ítéletét érvényre juttatni, pedig soha sem látták még a művészet remekeit. Az írás mesterségében hasonlóan szeretnek leczkéket osztogatni olyanoknak, a kiknek több a tehetségük s több a tanulmányuk; holott ha valaki mást tanítani akar, első sorban neki kötelessége a szoros, rendszeres tanulás. A ki szégyenli bevallani, hogy nem tudja, a mit nem tanult, a legveszedelmesebb a műveltség fejlesztése munkájában, (így gondolkozott később Széchenyi is), mert ahhoz való képesség nélkül akar másokat irányítani. A magyar közéletben számtalan ily gátló tényezőt látott Kazinczy s azért kelt ki bátran ellenök.

Nemcsak az a baj tehát, hogy a magyar faj általában minden megszokottat dédelget s minden újat kárhoztat, hanem az, hogy gátat vet azok ügyekezete elé is, a kik föl akarják rázni álomkórságából. Mire van tehát első sorban szükség? Hogy fogékonyságot keltsünk a műveltség legáltalánosabb s leghathatósabb elemei iránt, nem rettenve vissza a túlzóbb támadásoktól sem, ha azokkal a czél felé egy-egy biztosabb lépést tehetünk. Bármint erősíti is Kazinczy, hogy »Debreczenben egy bizonyos nevetséges fastus, tűrhetetlenség és magával eltelés lelke lebeg, melyet, a mióta tapasztalásokat tenni tud, soha másutt még nem tapasztalt«: e vád az egész nemzet ellen van intézve, s csak azért szól a debreczeniekhez, mivel ő bennük látja a megostromlandó tulajdonságokat legélesebben kidomborítva. A sanda mészáros szerepét játsza, a ki nem oda vág, a hova néz, jól tudván, hogy szavai nem fogják hatásukat téveszteni. Ő maga a kihívó fél, a ki keresi az alkalmat, hogy kiöntse keserűségét nemzete ellen, a mely hova-tovább az örvény felé jut, ha mereven elzárkózik a haladás követelte újabb jelenségek elől. A »lármás tollcsata«, a melyet óhajt, legtöbbet használhat s legalább a részvétlenség s közöny jegét megtöri a mikor aztán könnyebb lesz tovább haladni.

Kazinczy, a magyar faj gyökeres hibáinak ostromlója, éles

Digitized by Google

észszel látja, mily heves harcz fejlődik az ellentétes vélemények szembeállításából. Tudja, hogy a harcz hevében sokan ingadozni fognak; de ez nemcsak hogy meg nem félemlíti őt, ellenkezőleg annál nagyobb elszántságra tüzeli. Azt azonban nem gondolta volna, hogy oly kérdésben kell először az ellentéteknek egymással szembeállaniok, a mely — hite szerint — kétséget nem tűrhet az ellenfél belátása szerint sem. Nekünk, a kik távolabbi nézőpontból tekinthetjük az akkori közfelfogást, épen az érintett körülményeknél fogva, egészen természetesnek látszik, hogy Kazinczynak mindjárt, a mint kiszabadúlása után először szólal fel a nyilvánosság előtt, azonnal összeütközésbe kell jutnia a szűkfelfogású közönséggel s azonnal meg kell a kínálkozó alkalmat ragadnia, hogy az első intőszót elmondja, a mely a csatára hívó szózat hatását tegye. Izlése és tudománya mindjárt első nyilvános felszólalásában sorompóba szólítja maga ellen a debreczeni írók kritikáját, a mely egy ideig csak barátságos figyelmeztetésben nyilatkozik, de lassankint mind jobban felhalmozva a két rész ellentétes felfogásának gyulékony anyagát, hogy aztán az első »lármás tollcsata« a hamuval takart üszköt lángra lobbantsa.

Csokonai 1805. január 28-dikán viradóra meghalt, s Kazinczy harmadnap múlva megírta nekrológját a Magyar Kurirba. Az embert és költőt egypár találó vonással festé, de őszinte kegyelete az egészen elömlik, a mit az ember egyéni képének jellemzetes vonása nemcsak nem bánt, sőt még emeli azt. »Nagy kedvességet nyert versei által — írja Kazinczy: még nagyobbat azoknál, a kik őtet közelebbről ismerhették, szíve szelíd és jámbor volta által; mert az *ő affectált és nem affectált misanthropiájából úgy sugárlott ki mindig az emberi szeretet, mint affectált cynismusából az aesthetikai lélek.*« Egyszersmind czélzást tesz arra, hogy költői munkáit ő fogja közrebocsátani. Legott föl is kéri Szentgyörgyi József orvost, régi barátját, beszéljen a meghalt költő anyjával a kiadás iránt, a melynek anyagi hasznát a legnagyobb készséggel engedi át az ő részére.

Úgy a nekrolog idézett sorai, mint a kiadás iránti szándék emlegetése visszatetszést idéztek elő a Csokonai debreczeni barátainak körében, a kik amazokat sértőknek s a kegyelettel össze nem férőknek hitték, emezt pedig hívatlan beavatkozásnak. Néha-néha tán meglepte Csokonait a mysanthrópia s talán nem egyszer affectálta a cynismust is, de úgy vélték, hogy e sajátságokat köz-

Digitized by Google

vetetlenül a költő halála után emlegetni épen nem fér össze sem az özvegy édesanya fájdalmával, sem részvevő barátainak őszinte kegyeletével. A kiadásra nézve pedig a jogot önmaguknak követelték. Csokonai halála után ugyanis Szentgyörgyi József, Kis Imre, Fazekas Mihály s még egy negyedik jó barát összeszedték a hátrahagyott iratokat, hogy kiválogassák a kiadandókat s a már megjelentekkel együtt közrebocsássák. Kis Imre az ódákat és a Lillához írt darabokat el is vitte Nagy-Váradra, hogy ott sajtó alá adja. Ime ezért tartották a Kazinczy szándékát idegen beavatkozásnak, tehát megelőzni törekedtek őt.

Kazinczy e törekvésen épen nem akadt fenn. Azt írja 1805. febr. 18-án kelt levelében Nagy Gáborhoz, hogy »Kis Imre szép cselekedetet tesz barátja árnyéka eránt, hogy a Lillát nyomtattatja« ; megjegyzi azonban, hogy előbb a hibáktól meg kellene tisztogatni a kiadandó műveket. Vitatja, hogy a nagy közönség hibátlan kiadást óhajt, ilyenre pedig csak az képes, a ki maga is ért a költészethez s a könyvkiadáshoz. S ha most Kis Imre csakugyan nyilvánosságra bocsátja a mondott költeményeket: ő Fazekas Mihály segítségével újra nekik áll s rendbe szedi, hibáitól megtisztogatja azokat s úgy adja a közönség kezébe. Föltétlenül kívánja a javítást, mert azt nem is tartja kétségesnek, hogy sok törleni való van Csokonai műveiben. Ő nála rendetlenebb életű költőt képzelni sem lehet, műveinek számos helyén leplezetlenül látszik a »kálvinistaság, és a mi a kálvinistaságnál még veszedelmesebb: debreczeniség.«

Tudni való, hogy itt Kazinczy főleg arra czéloz, a mit már az előtt is megrótt a költőben: az ízlésnek nem mindenkori tisztúltságát, a hibás orthographiát, a zavaros rendet. Csokonai szó szerint vette a Debreczeni Grammatika tanítását, hogy úgy írt, a mint »könnyebben esett pennájának.« De hiszen épen ez ellen kívánt már régebben kilépni Kazinczy a síkra, hogy e veszedelmes elvet kiirtsa. Saját felfogása e ponton már homlokegyenest ellenkezik a nagy közönségével. Valamely kiadás szerinte csak akkor tökéletes, ha az olvasó »meg nem zavart gyönyörűséggel« forgatja azt. Úgy hiszi, ha Csokonai tovább él, maga megjavítja hibáit; de mivel ezt maga meg nem tehette, azoknak kell megtenniök, a kik értenek hozzá. Elismeri, hogy a diplomatikai hűségű kiadásnak is megvan a haszna; de egy kiforratlan költő műveit így bocsátani a közönség kezébe, ellenkezik a finomabb ízléssel.

Digitized by Google

Ezt a finomabb ízlést elhinteni a kiadáson csak ő tudja. Különben mit nyer vele irodalmunk, ha a régi ízléstelenségnek újra táplálékot nyújtanak a helyett, hogy az ő czéljait egy lépéssel bár előbbre segítenék.

E felfogásban nyilatkozik először a tekintély elve, s másfelül Kazinczynak az a törekvése, hogy egy határozottan nagy tehetség művei az ő ízlése mezében jelenjenek meg. Ebből kettős hasznot remél: Csokonai költeményeit tiszta rendbe csoportosítva olvassák s egyszersmind az ő finomabb ízlése nyomait is látják.

Szükségtelen megjegyeznünk, hogy bármennyire helyesnek vélte is Kazinczy a maga szempontjából rendezendő kiadást, téves úton akart megindúlni. Ez a tévedés azonban reá úgy is mint íróra, úgy is mint izgatóra egyformán jellemző. Mint író a tanúlmány s tisztúltabb ízlés követelményeit minden körűlmények közt érvényre akarja juttatni, s mint izgató az első kínálkozó alkalmat megragadja, hogy az ósdi nembánomság s önmagával való eltelés ártalmas voltát kimutassa s az eszmék közt súrlódást hozzon létre. Ezt legalább magánlevelekben el is érte. Csakhogy a vita e pontban nem jutott élesebb összeütközésre. Ellenben a nekrolognak föntebb idézett sorai a nem sokára megindúlt hevesebb vitának szinte kiindulásáúl vehetők. Épen a parlagiság, a tanúltság és a tágabb látókör hiánya okozták a félreértést, a melynek eloszlatása az egész »arkadiai pör«-nek egyik sarkpontja volt.

Minél többször elmélkedtek a debreczeni areopag tagjai a Csokonai emberi jelleméről, annál kevésbbé látták igazaknak a Kazinczy rajzolta vonásokat. Miért? Egyszerűen azért, mert mind a mysanthropiát, mind a cynismust a legrosszabb, hogy ne mondjuk, legdurvább értelemben vették, holott a nekrologíró soraiból azoknak legszelídebb, legártatlanabb értelme világlik ki. Kazinczy Csokonai költői jelleméből következtetett emberi jellemére. A költő tagadhatatlanúl hatása alatt volt Rousseaunak, a kiben az emberszeretet és mysanthrópia, a műveltség iránti éles érzék s a cynismus csodálatosan egyesűltek. »S Csokonai kit teve exemplárúl magának az élet módjában, nem Rousseaut-e? — kérdi Kazinczy. Az ő gondatlan, rendeletlen, állhatatlan, planum nélkül való, jámbor, szeretetreméltó élete nem hasonlított-e a Rousseau életéhez?« Csakhogy — úgy mond — a magyarázat hosszas, és azoknak, a kik Rousseaut nem ismerik, érthetetlen. Hivatkozik több barátja

ítéletére, a kik vele egészen egyetértenek; hivatkozik a maga ítéletére, a mely minden mellóktekintet nélkül való kifejezése tiszta meggyőződésének. »Ha én Csokonai volnék — írja — s visszatekinthetnék síromból s meglátnám azt a tudósítást, azt mondanám, hogy ez a barátom oly kedves illatú halotti áldozatot gyújtott sírom felett, mely elfelejteti velem azt a vastagságot, a mit Halmi szegeztetett sírfámra.« Mit sem használt. A felelet az volt, hogy *Debreczenben senki sem tud semmit a Csokonai mysanthrópiájáról és cynicusságáról*, következőleg Kazinczy elferdítette a költő jellemét, nem kímélve a még föl sem száradó könyeket.

E téves felfogás annál rosszabbúl esett Kazinczynak, minél inkább bízott abban, hogy legalább közeli barátainak szeretete mentséget ügyekszik keresni az ő gyanúsítása ellen. Véleménye szerint csak a föltétlen magasztalás, — a rövidlátóak s hígvelejűek szokott ítélete — elégítette volna ki a költő bámulóit, ha ő azt mondta volna: hogy Csokonaiban egy Vergilius, Horatius és Ovidius halt meg; de mivel ő egyénibb vonásokat keresett, valódibb sajátságokat festett, maga ellen zúdította még az értelmesebbeket is, a kik őt »botránkoztató alakban« látták. Vajjon mi okot adott ő arra, hogy legtisztább meggyőződéseit is zavaros forrásokból magyarázzák? Miért gyanúsítják őt, a kinek minden tette, egész eddigi pályája a nemzeti műveltség előbbrevitеléhez fűződik? Azt várta a jobb fejektől, hogy az ő megítélésében Demosthenes példája lebeg előttük, a ki a vele vitatkozónak azt felelte hogy »igaz ugyan a mit mond, de az is igaz, hogy *az igazságnak mindig a haza részén kell állani.*« Az ő megszólalása ügyszeretetből fakadt és eszeágában sem volt a sértés, különösen nem az özvegy édesanya iránt, a kinek felvilágosítása és megnyugtatása leginkább szívén fekszik. Már az eddigi tapasztalatai is mutatják, hogy a nagy czélra törőnek az a rendeltetése, hogy »laudatur ab his, culpatur ab illis.« A debreczeni írók gáncsát mások javalata enyhíti ugyan, de szükségesnek tartja, hogy álláspontját bővebben megmagyarázza, mert »félreértetni szomorú dolog«.

Mily úton-módon kívánta Kazinczy e félreértést eloszlatni: nem tudjuk. Valószínűen a tervezett kiadás elé irandó részletesebb jellemrajzzal, a melynek megírására többen, így kivált Puky István, a költő egyik leghívebb barátja, tüzelték. Azonban míg ő a kiadáshoz szükséges előkészűletekkel volt elfoglalva: újabb fordú-

Digitized by Google

latot vett az egész ügy, s ez újabb fordúlat még inkább kedvezett föltett szándéka érvényesítésének.

Erdélyből egy éles visszhang felelt Kazinczy nekrologjára, Cserey Farkas szavában, a ki ifjú, de gazdag főúr, eszményi törekvésű, lelkes hazafi volt, fia az idősb Cserey Farkasnak, a Mária Terézia és József császár referendariusának és sógora az idősb Wesselényi Miklós bárónak. Ő is szükségesnek találta a Kazinczytól megjavítandó kiadást, nem azért, hogy a finomabb ízlés ezzel is terjedjen, hanem, hogy »mélto díszébe juthasson az örök emlékezetre Csokonainak neve.« Ezzel azonban még nem rója le iránta nemzetünk háláját. Ha a felvilágosodottabb nemzeteket követni akarjuk: a megholt költő emlékezetét más eszközökkel is állandósítanunk kell, mert ezzel egyszersmind nemzetünk díszét gyarapítjuk. »Az én ítéletem — írja Cserey Farkas — sőt magamban elszánt valóságos vágyódásom az volna: hogy mi *a háladatos nemzet nevében* ezen hazai verselőnknek emlékezete állandósítására lakta helyén állíttatnánk egy monumentumot; tudom, érdemes anyja és vérei nem fogják ellenzeni, hogy lakása helyén a háladatos tiszteletnek és szeretetnek ezen legfőbb bizonyságú jele emeltessen.« S mivel a művészeti dolgokban Kazinczynál senkit sem ismer jártasabbnak, arra kéri, hogy ha eszméje helyesléssel találkozik, ismertesse meg vele e részben véleményét. Kazinczy tetszéssel fogadta ez eszmét. Példa is volt előtte, a Bürgeré, a kinek barátai és tisztelői közadakozásból állítottak emléket. Nálunk ez még egészen szokatlan volt, a mi azonban nem tartotta őt vissza az eszme helyeslésétől, csak azt kívánta, hogy a kitől az eredetileg származik, az szólaljon föl a nyilvánosság előtt első ízben. Cserey azonban a Kazinczy tekintélyétől várta a közrészvétnek hathatósabb fölgerjesztését s azért ismételten sürgette, hogy ő, a kinek »szólása nemcsak szívreható, hanem a megindúlt szívet nemes fölhevűlésiben úgy megtartja, hogy ezen állhatatosság jeles intézetre segítse a feltételt«, szólítsa föl a nemzetet közadakozásra.

Kazinczy olyan szempontból fogta fel az emlékkő létesítésének gondolatát, a mely izgató tevékenységének teljes mértékben becsületére válik. Legott eszébe ötlött Sallustius véleménye, a mely szerint a nagy emberek képe az erény szeretetére lobbantja a szíveket, s így bizonyosan a Csokonai emlékköve is a haza és nyelv szeretetére fogja nemzetünket tanítani, pedig ennél

Digitized by Google

jobbat, szükségesebbet valóban nem taníthatna. Másfelűl az emlékoszlop szemlélete önbecsérzetet gerjeszt a nemzetben, pedig — mint Rousseau mondja — »*ezen kell kezdenünk a dolgot, midőn egy elaljasodott nemzetet föl akarunk emelni.*« Világos tehát, hogy Kazinczy törekvéseinek legfontosabb elemét látta a czéllal együtt megvalósítva s elhatározá, hogy többé nem szabadkozik a felszólalás kötelességétől.

Miután Kazinczy minden levelezőjével megismertette a készűlendő tervet, Cserey pedig az erdélyi főúri körökben ügyekezett annak híveket szerezni: azt várhatta volna az ember, hogy az emlékkő felállítása csak rövid idő kérdése. Valaki megismerte a tervet: mindenki helyeselte s részvételét igérte. Kazinczy azonban egy pillanatra ingadozni látszott: vajjon a javasolt közadakozás iránti felszólítás megteszi-e a kívánt hatást? Az emlékkő létesítését föltétlenűl helyeselte, de a szokatlanság s a félelem, hogy a censor haragját magára vonja s az egész czélt veszélyezteti, gondolkozóba ejtették.

Ehhez járúlt még egy fontos körűlmény, a mely Kazinczy tapintatosságának, kiállott szenvedéseiből tanúlt óvatosságának s kémlelődő körűltekintésének egyaránt bizonysága.

A fogságból szabadon bocsátott Kazinczynak értésére adták, hogy minden feltűnőbb, mozgalmasabb élettől tartózkodjék legalább néhány évig. Ezt tudta a család is, épen azért anyja és testvérei különösen óvni törekedtek őt az írókkal való barátkozástól, folyvást rettegvén, ha Kazinczy ismeretlenebb férfiaktól kapott leveleket, a melyek közűl a gyanúsabbakat az ő távollétében maguk is feltörték. Részint e szemmeltartás és a család aggodalma, részint szenvedéseinek keserű emléke s a nyomában járó anyagi veszteségei arra tanították, hogy számot vessen czéljaival és eszközeivel s hangban és modorban lehetőleg kerűlje a hazafiság hevesebb kitöréseit. Prónay László báró, régi barátja is azt tanácsolta neki, hogy »ne járjunk *zörögve*«. A szemfüles titkos rendőrség csírájában elfojthatja a hazafias ügyekezetet, a melyre az újságlevelek censora is figyelmessé levén, magát a czélt koczkáztatják. E mellett attól is tartott, hogy a többi írók és költők (»genus irritabile vatum et scriptorum«) sem fogják jó szemmel nézni az ő nyilvános felszólalását, mivel még egyetlen magyar írónak, sőt egyetlen magyarországi írónak sem állítottak hasonló melékkövet. Legjobbnak tartja tehát, ha »dobra verés nélkűl« szed-

Digitized by Google

nek össze vagy száz forintot s abból valósítják meg a Cserey eszméjét. S csak midőn már az emlékkő fennáll, akkor adják tudtára a közönségnek a bevégzett tényt.[1]

Az okok, a melyek Kazinczyt tartózkodóvá tették, úgy látszik, Csereyt is meggyőzték. Kazinczy vagy egy egyszerű piedestalt, vagy egy római ízlésű cippust tartott a költő emlékéhez leginkább illőnek. Cserey ellenben egy vas obeliszk-féle emléket szeretett volna állítani, a melyen »bekanyarodó kígyók tartanak lauruskoszorút, mely környékezi Csokonainak ősi czímerét«; alsó része téglából készült volna, a melyre egy faragott kő vala elhelyezendő az emléksorok számára; az egész emlék körül lett volna ültetve platanus orientalissal és olasz jegenyékkel. A faragott kőre helyezendő vasobeliszket ő a maga költségén elkészítteti, csak a faragott kőre s a munkára szükséges pénzt kell összegyűjteni. Kazinczy nem helyesli az emlékkőnek a Cserey ajánlotta formáját; véleménye szerint a márványt Debreczenben letördelik, a platanus meg kivész a hidegben. Antik emléket kíván, a milyeneknek egész rajzgyűjteményét adta ki Hamilton Nápolyban. Ezek közül kell egyet választani, azt kifaragtatni. Nincs szükség a czímerre sem, mert »Csokonai poéta volt és felcser fia volt«, tehát a »czímer kevélységére sem nem vágy, sem számot nem tarthat«, a helyett egy lepkét lehetne reá metszetni. S már itt megmondja, hogy milyen fölírást tartana Csokonaihoz illőnek.

Cserey beleegyezett a Kazinczy tervébe, a melynek kivitele azonban így is egyre halasztást szenvedett. A napoleoni háborúk iszonyú válságai s az újházas Kazinczy magán körülményei sehogysem kedveztek a megvalósításnak. Aztán a bécsi Magyar Kurirban nem is akart Kazinczy a közönség részvételére hivatkozni az érintett okokból. De 1806 elején megindította Kulcsár István a *Hazai Tudósítások*at, a minek Kazinczy örült legjobban. Végre hát lesz egy időszaki folyóiratunk, a mely az irodalmi munkákról is tudósítja a közönséget; jól-rosszúl, az nem kérdés, csak az írók felriasztassanak álmosságukból s ügyekezzenek az értelmesebbek javalását megnyerni. Itt már késznek nyilatkozott ő is a közönség áldozó készségére hivatkozni a Csokonai emlékköve iránt, félretevén minden tartózkodást. S mivel Cserey sem szűnt meg

[1] L. különösen a 803. számú levelet, III. k. 409., 410. l.

őt erre folytonosan ösztönözni, 1806. július 30-dikán megírta rég tervezett felszólítását a Kulcsár lapjába.[1]

Kazinczy a költő iránti kegyelettel szól a művelt közönséghez, különösen az írókhoz, hogy támogassák a szép terv létesítését. Cserey önmaga is kész volna az egész költséget födözni, de mégis jobbnak látta, hogy »a szándéklott tisztelet a nemzetnek minél számosabb tagjai által tétessék.« Hivatkozik a nemzetiség szent ügyének szeretetére, a melynek szívesen áldoznak azok, kik a szép, jó s igaz gyarapodását óhajtják, tudván, hogy ez áldozattal nemcsak a költő tiszteletét, hanem a nemzet becsűlését is öregbítik. »A kő (úgy végeztük el azt egymás között) — írja Kazinczy — nem a medenczés piedesztálok igen is közönségessé vált formájára lészen állítva, hanem a régiek szép egyszerűségében. A márványba metszett írást e kevés, de sokat jelentő szók teszik:

Csokonai Vitéz Mihálynak hamvai.
Született 1773. Novemb. 17-d.
Megholt 1805. Január 28-d.
Arkadiaban éltem én is!

A monumentum felső részében pedig a lepe (rút és közönségesebb neve: pillangó) — fog lepdesni. A márványt Zsibó adja hozzá, s Csereynek ajándéka lészen.« Aztán megnevezi a pénz beszedésére fölkért férfiakat s jelenti, hogy az összegyűjtött pénzről beszámolnak a közönség előtt, és ha több gyűlne össze, mint a mennyit a szándék kíván, azt a »kesergő anya sajátja gyanánt« fogják tekinteni.

Kazinczy azonban ennyivel nem érte be. Mint föntebb mondottuk, ő szükségesnek tartotta a nekrolog félreértett szavainak a fölvilágosítását s íme most az első alkalmat meg is ragadta, hogy a gyanúsítást végkép eloszlassa. Mind a nekrolog idézett sorainak értelmét, mind a kiadás iránti szándékát részletesebben földeríti s bár az ítéletalkotás szabadságát az emberiség legbecsesebb kincsének tartja, lehetetlen elhallgatnia, hogy ahhoz tehetség és tanúlmány szükségesek, mert »a sárgaság kórja is a maga sze-

[1] L. a Hazai Tudósítások 1806. II. 14. számát. Közölve van a Kaz. Lev. IV. k. 245—248. lapjain is és csonkán a *Magyar Pantheon* 215—217. lapjain. Az Irod. tört. Közl. V. évf. (1895.) újra közzétette Gyalui Farkas a nélkül, hogy hivatkozott volna a Kaz. Lev. illető helyére, holott a IV. kötet már 1893-ban megjelent.

Digitized by Google

mével lát és mégis hibásan lát, midőn azzal lát.« Nem szabad tehát másokat kárhoztatnunk, kivált olyanokat, a kik értenek is a dologhoz.

Kulcsár azonban a felszólításnak az utóbbi, kritikai részét nem közölte. Nemcsak azért nem, mert azt vélte, hogy a Kazinczynak kissé éles hangú kritikai észrevételei esetleg épen az elérendő czélt koczkáztatják, nem is épen azért, mert »aggodalmasan békés természetével« ezt meg nem férőnek találta:[1] hanem valószínűen Kulcsár is azok sorába tartozott, a kik Kazinczyval nem értettek egyet a nekrolog gáncsolt szavaira nézve. E mellett azt is tudta Kulcsár, hogy Kazinczyt nyilvánosan, a közönség előtt senki sem támadta meg, nyilván úgy gondolkozott tehát, hogy magánlevelekben tett észrevételek ellen a nyilvánosság előtt védekezni szokatlan is, czélszerűtlen is. Mindezen okok közrejátszottak tehát, hogy Kulcsár a polemikus részt egyszerűen mellőzze, a mi természetesen sehogysem lehetett Kazinczynak kedvére. Nem hiszszük ugyan, hogy »e rész néhány, szívből jövő meleg sora eleve lefegyverezte volna a támadókat — mint Gyalui Farkas véli — és talán, ki merné biztosan állítani, *más* magyarázatát is találták volna az Arkadiának, ha olvassák vala Kazinczynak bevallott meleg vonzalmát Csokonai iránt.« E vélemény ellen a polemia előzményei és következményei egyaránt tiltakoznak. A debreczeni írástudók ingerültsége nem annyira a szavak értelme, mint Kazinczynak egész föllépése ellen támadt. Azt hitték, már abban is némi lenézés van, hogy Kazinczy az egész város írói közt nem gondolt senkit, a ki a költő nekrologját megírja, s a ki műveit kiadja, azért avatkozott bele hívatlanúl az egész dologba. Aztán ismerték Kazinczy elveit, ismerték a Csokonaira mondott éles észrevételeit: könnyen támadhatott tehát a gyanú, hogy ő csupán hiú becsvágyból tette ismert lépését. A költő méltánylata sem elégítette ki a debreczenieket, tudván, hogy Kazinczy épen a nagy közönség ízlésének tetsző darabokat akarta »megtagadott munkák« czíme alatt a kiadás végére hagyni. Valószínűen a kritikai észrevételek még hamarább kitörésre juttatták volna az ellentéteket, ha azokat Kulcsár közzéteszi vala.

[1] Gyalui F. magyarázata az idézett helyen egyoldalúnak látszik, bár ő azt *hitelesnek* tartja.

Digitized by Google

III.

Kazinczynak a Csokonai sírköve iránti felszólalása nemcsak nem enyhítette az ingerültséget, ellenkezőleg táplálta, élesztette azt. Míg Cserey nagy elragadtatással olvasta barátja sorait: Kis Imre, Fazekas Mihály s mások sem az emlékkő alakját, sem a fölírást nem helyeselték. Azt lehetett volna várni, hogy a szép terv minden akadály nélkűl megvalósúl s kicsinységen, csak a czél éressék, sem Kazinczy, sem a debreczeniek nem fognak fönnakadni. De épen az jellemzi a veszteglő nemzetiségi öntudatot, hogy a nagyobb rész önmagától semmi szokatlan kezdeményezést nem merészel, sőt ha valaki ilyent akar, nem látván a czél valódi hasznát, mindenféle mellékes tekintetek ürügye alatt hátráltatja azt. Az önmagától munkára képtelen a mások működését is ellenzi. A magyar közélet dermedtségének nem utolsó bizonysága, hogy Kazinczy nyilvános föllépte milyen hangulatot kelt a magába sűlyedt, eszmélni s tanúlni nem akaró közönségben; hogy szándékának tisztasága, czéljának a nemzeti önbecsérzet gerjesztésére hivatkozó hatása vastag ködbe burkolva tűnik fel az avatatlanok előtt. Ennek a vastag ködnek a szétoszlatása vala fentartva Kazinczynak, s most elérkezett az idő, hogy az izgató, a magyar műveltség reformátora először szálljon szembe a maradisággal, a csökönyös ósdiság gyámolítóival, nem bánva, ha kissé túlmegy is a határon. Elérkezett az idő, hogy a reform zászlaját kezébe vegye a haladás útját megjelölje; hogy a magyar közéletben valami pezsgő vegyfolyamatot idézzen elő, a mely a kívánt eszmesúrlódás forrása s így a nemzeti átalakúlásnak egy fölötte fontos eleme legyen. »Mi csak kezdők a menést« — mondá később, pályájára visszatekintve; ekkor tette meg már mint széphalmi lakos az első lépést fogsága után.

Ha a mult évben az eszme fölvetésekor egy ideig ingadozni láttuk, most annál bátrabban kiszáll a síkra felfogásának s igazságának megoltalmazására. A mint Kulcsár lapjáról hírt hall: azt hiszi, többé nincs értelme tartózkodásának. Valamelyes eszköz immár szolgálatába állhat, s ez eszközt felhasználni czélravezető lehet. Nem is késett az első alkalmat megragadni, hogy a nyilvánosság előtt is elmondja, a mit már debreczeni barátainak annyiszor elmondott. Nem rajta múlt, hogy felszólalása nem a czélzott irányban hívta ki az ellenvéleményűek kritikáját. Ő kész volt a

Digitized by Google

csatára, de mindjárt az első lépésnél tapasztalnia kelle a gátakat. Hanem a kritika azért mégis megszólalt, bár nem abban az irányban, a melyre ő a vitát terelni ügyekezett.

A debreczeni areopag nevében Kis Imre, a cs. és kir. salétromkészítő intézet főfelügyelője s több vármegye táblabírája, Csokonainak ismert jó barátja, tolmácsolta Kazinczy előtt a műveltebb közönség felfogását[1] egy magánlevélben, de hivatkozva a városi közvéleményre. Csokonainak — úgy mond — inkább emlékkövet, mint sírkövet kellene állítani, erre a költő sírja nem is alkalmas. És ha mégis »valamely ***erőszak*** az akadályokat elhárítván, fölemeli is azt«: messziről senki sem látja; aztán idővel szögleteit leverik, összekarczolják, úgy hogy senki sem tudja, mit jelent a síremlék. Jobbnak gondolna valamely nagyobb könyvtárban egy emlékoszlopot a kívánt czélra. De ha épen a sírkő mellett döntene a »közönséges megegyezés«: legalkalmasabb volna a pyramis, mert az már messziről kimutatja rendeltetését. Ez az észrevétel azonban csak mellékes. Fontosabb a Kazinczy ajánlta emléksorok kritikája. Az emléksorokban nagy lyrai ugrást lát, mivel a három első sor harmadik, az utolsó első személyben szól, tehát »az olvasónak sokat kell közibe gondolni és nagy hézagot kell magától kitölteni, hacsak valamelyik Jézus szerzetesének commentariusai vagy notái ki nem segítik képzelő tehetségét.« Szebb volna tehát vagy mind harmadik, vagy mind első személyben mondani. Aztán a »Mihály« mellé a ***nak*** ragot nem szükséges ragasztani; a ***hamvai*** pedig a régi égetésre emlékeztet. »Van olyan értelem is, mely azzal tartja, hogy ***rúgás van ebben a szóban, Arkadia, nemes Debreczen városára***«, legalább azt mondatja Barthélemy Anacharsissal Arkadiáról, hogy az kitűnő legelő, kivált szamaraknak. Ő ezt nem vitatja, de mert épen Anacharsisra hivatkozik, hallgatólag mintegy megerősíteni látszik a gyanús rebesgetést. Végül kívánatosnak tartja, hogy az emlékkő felállításakor »arkadiai ünnepet ülhetnének Dácziában.«

Az *Arkadia* oly értelmének Debreczenre vonatkoztatása, a mely sérthette a városi közvéleményt, legvalóbbszínűen magától Csokonaitól eredt. Már régebben kifejeztem ama véleményemet, hogy Barthélemy idézett sorait ismerték ugyan Debreczenben tagadhatatlanúl, de azok még sem lehettek oly általánosan ismer-

[1] L. »Kaz. Lev.« IV. köt. 287–289. lapjain.

Digitized by Google

tek, hogy azokból a közvélemény mint forrásból meríthetett volna. Azt hiszem, Csokonainak az *Amaryllis* czímű idyllje, mely 1803-ban jelent meg először külön, volt a főforrás, a mely a tudákos közönséget arra a gondolatra vitte, hogy Debreczen vidéke az *Arkadiá*val összehasonlítva semmi más, mint szamaraknak, illetőleg marháknak való legelő. Csokonai ugyanis az idézett vers 9. jegyzetében ezeket írja· »*Debreczen vidékét s a lapályos marhatartó Alföldet itt is Arkadiának nevezem,* mint már másutt is az ódáimban, p. o. gr. Széchenyi Ferencz ő Excellentiájához, kit alább, mint fő pártfogómat, lakóhelyéről *czenki nap*nak nevezék.« Ez átvitt értelmet tehát Csokonai akarta mintegy közkeletűvé tenni, s mi természetesebb, mint hogy az írástudók az *Arkadia* értelmében nem is kerestek mást, mint oly jelentést, a mely épen Csokonai sírkövén csak sértő lehetett a híres városra. Szemere később számos adattal mutatta ki, hogy az *Arkadia* a régi és újabb irodalomban egészen más értelemben használtatik. Azonban az izgatott városi közvélemény Anacharsis és Csokonai után hallani sem akart más magyarázatról.

E szőrszálhasogató, kákán is csomót kereső észrevételek Kazinczy írói tekintélyét alapjában támadták meg. Sőt többet ennél. Megtámadták egész tehetségét, föltett szándékának helyességét. Legalább a széphalmi vezér így fogta fel a támadást. Mert ha első nyilvános föllépte is ilyen szerencsétlen, sem tudománya, sem tehetsége, sem ízlése nem tudja eltalálni a kellő utat, a mely a közönség érdeklődéséhez, fogékonyságának fölébresztéséhez vezesse; akkor működése kárbaveszett, sikerre nincs remény. Ha a nemzet az ő hathatósabb iparkodását csupa gáncscsal fogadja, vagy készakarva félreérti: mi adhat tápot további ügyekezetének? Az »irtás lelket ölő munkája« végtelen türelmet s önmegadást kíván: képes lesz-e ő várni, hogy majd pályája végén a győzelem babéra koszorúzza homlokát? Kazinczy fogsága előtti működéséből bízvást azt a reményt meríthette, hogy izgató tevékenységének s írói munkásságának hatása még életében a nemzetiség fejlődésébe olvad, s most e remény is csalóka? Nem. Az ellenfél álláspontja téves. Ő tisztán lát. Önbizalma a külföldi példákon s a kiválóbb magyar írók javalatán megerősödve bátran szembeszáll a kicsinyes támadással s nem retteg a veszteségtől; öntudata szilárdabb, igazságérzete elevenebb, semhogy a megkezdett úton visszaforduljon. Épen most nyílik alkalma, hogy kifejtse véleményét a nemzet

Digitized by Google

haladásának irányára nézve. Győz vagy veszt: szavai mindenkép csak jótékony hatással lehetnek a zsibbadt nemzeti életre. Ilyen elhatározással fog a támadás visszaveréséhez, a maga álláspontja helyességének kimutatásához.

Heves izgékonyságát, türelmetlen erélyét családi vesztesége csak növeli. Első gyermekétől ekkor fosztja meg a halál. Hogy bánata enyhűljön, fájdalma csillapúljon: szinte szüksége van az írói tevékenységre, a mely a közélet hullámzásba hozatalának valamelyes forrása legyen. A debreczeni írók véleménye megadta neki az ingert a további működésre. Némi higgadtságra törekszik feleletében, mind a mellett igazságérzetének hevét sem nem tudja, sem nem akarja elnyomni. Pontról-pontra veszi a támadást s kimutatja, hogy az egésznek a szülőoka semmi más, minthogy a Csokonai vak bámulói azt tették föl magukban, hogy a mit ő Csokonaira nézve mond, semmi se találtassék helyesnek. Tévedhet mindenki; de ha egy komolyan eszmélő író sokáig érlelődött véleménynyel lép a közönség elé, tévedésének kimutatása hasonlóan komoly gondolkodást, beható elmélkedést kíván. Más szóval: a ki egy művelt írót megtámad, a kinek tehetsége és tanúlmányai révén sikerűlt némi tekintélyre jutnia, annak a tehetség és tanúlmány hasonló mértékével kell birnia. Nem szabad tehát min kis világunk szűk köréből kárhoztatni az olyat, a kit »nem találtunk mindég méltatlannak becsűlésünkre«; ellenkezőleg föl kell tenni, hogy ő is »lát valamit«, neki is lehet igazsága. Türelmetlen erélye tehát a gondolkozás türelmére, izgató tevékenysége az elmélkedés folytonosságára, sokoldalú tanúlmánya a megújhodás életföltételére, hasonló tanúlmányra, művelt ízlése a magunk hibáit is takargató ízléstelenség megszűntetésére hivatkozik. Csak ez úton gerjed a fogékonyság a nemzet keblében, a mely alapja a nemzetiség fejlődésének.

A debreczeni írók véleménye határozottan ellene fordúlt. Ha már föltehették róla, hogy az Arkadiára való emlékeztetéssel »rúgást ad Debreczennek«: mért ne tehetnék föl azt is, hogy egyszersmind Csokonait is rágalmazza az emléksorokkal? A költészet és festészet legkiválóbb emlékeire utal, hogy az ellenvélemény tarthatatlansága kitűnjék, s a képes beszéd stílbeli szépségeit állítja Kis Imre gyönge felfogása mellé, hogy a látott hézag kitöltésének könnyű feladatát megmutassa. Mindenek fölött pedig a maga nyelvérzékére, ízlésére, tekintélyére hivatkozik, hogy a művészet titkai-

Digitized by Google

nak zárait lepattantsa a homályosan látó közönség előtt. Tágítani a maga felfogásától egy hajszálnyira sem hajlandó sem az emlékkő alakjára, sem helyére, sem a fölírásra nézve. Bármilyen szűk a költő sírja, bármilyen félreeső, vagy »tán éktelen«: »szent hely, mert ő fekszik ott.«

A támadás, bár csak magánlevélben történt, sokkal mélyebben hatott Kazinczyra, semhogy a nyilvánosság ítéletére fölebbezni elmulaszthatta volna. Emberi és írói jellemét látta megtámadva s nem habozott egy perczig sem, hogy önmagát tisztázza. Nem kérdezte, hogy mivel az ellenvélemény még csak barátságos úton közöltetett vele: szabad-e az egész nemzet ítéletére hivatkoznia nyilvánosan; szabad-e egy magánlevél alapján egy egész városi közvélemény ellen síkra szállnia. De tudta, hogy hallgatnia lehetetlen. Előbbi felszólalásának a szerkesztő ollajától szenvedett megcsonkítása ugyan kevéssé bátoríthatta, hogy feleletét minden kihagyás nélkül közölje Kulcsár, de ügyének igazsága sokkal jobban szívén feküdt, semhogy e miatt kételkedhetett volna. Néhány nap múlva már elküldé a »Magyarázó jegyzések a Csokonai sírköve eránt tett jelentésre« czímű feleletét.

De mielőtt Kazinczynak ez a felelete megjelent, már egy másik »bajnok« is kiállott a debreczeni közvélemény oltalmára. Fazekas Mihály, a *Ludas Matyi* szerzője, a debreczeni írók egyik legtekintélyesebbje, vonta kérdőre Kazinczyt, mit ért ő *debreczeniségen*: a nép söpreit-e, vagy az egész város lakosságát, a melyet »vagy igen ostobának, vagy gonosznak tart.« Ő a Kazinczy föl-léptét csak úgy fogja föl, mint midőn valamely pajkos gyerkőcz más háza tetejére dobál s a gazda kérdőre vonja a gyerkőczöt ilyen formán: »Hé, Ferencz, a hajigálás, kivált a más háza tetejére, egy oskolába járó gyerekhez nem illik, te felőled különösen fel nem tettem volna, a kit szüleid, szinte úgy, mint engem, jó erkölcsbe neveltek; de te talán nem is pajkosságból, hanem gyűlölségből, vagy útálásból hajigálsz fedelünkre. Magyarázd ki magadat, és vagy hagyj fel a mi bántásunkkal, vagy a jó emberek tiszteletére, melylyel mi tanuló gyermekek eránt viseltetünk, számot soha se tarts.« A kritika szabadságának jogát ő is követeli a maga számára, s ő talán nem tartozik a *debreczeniség* fogalmának körébe, mivel Kazinczy »magaviseletét rostálgatni, vagy abban hibát képzelni is mert.« Az ő felszólalása nem vak enthusiasmus Debreczen mellett, bár mindig kész a harczra, valahányszor »egy

Digitized by Google

magános személy egy egész társaságot *szembetűnő ok nélkül és minden kifogás nélkül* megtámad.«

Alig lehet kiáltóbb ellentétet képzelni, mint a Kazinczy és a debreczeni írók véleménye, előadása, modora között nyilvánúlt. Amott egy magasabb szempont, a nemzet fogékonyságának fölébresztése: itt a kishitűség, az emelkedettebb gondolkodásra való képtelenség; amott a külföldi fejlett műveltség példáinak a nemzet közéletére való hatása s utánzása: itt a régi ósdi felfogás körűlbástyázása, a mely idegenkedve fordúl el minden újítástól, a mi nem magából a nemzeti élet szűk köréből fejlett. Kazinczy csatába viszi sokoldalú tanúlmányainak, finom ízlésének, művészi képzettségének s az egész nemzet megújhodására irányuló törekvésének majd minden fegyverét: a debreczeni areopag mintha képtelen volna a széphalmi vezér nagyfontosságú szerepét megítélni, pajkos gyerkőczöt lát benne, a ki a más háza tetejére hajigál, s azért semmikép nem hajlandó tőle tanúlni. Kazinczy azt várta, hogy véleménye körűltekintő s beható elmélkedésre indítja a közönséget, óvakodott »ciceronéi szolgálatokat« tenni, megtanúlván Lessingből, hogy az írók »tartsák illetlennek a magok érdemékhez apróságos magyarázatokra ereszkedni, olvasóikat képzeljék tanúltabbaknak, mint a milyenek, s bízzák önmagukra, hogy a mit nem értenek, hányják fel könyveikben vagy kérdjék meg mástól.« De most látja, hogy ha a »mesterség szeretetét« gyarapítani akarja, le kell ereszkednie a közönség felfogásához s felejtenie kell artistai büszkeségét. Ő oly ügyben szólalt föl, a mely az egész nemzet ügye, s úgy szólalt föl, a mint érzése s józan esze sugalták. Sorsa a meg nem értetés vagy szándékos félreértés volt. Jóllehet egész élete az írókkal való foglalkozásban, a művészet titkainak tanúlmányozásában telt el: olyanok szólalnak föl ellene, a kik még alig adták valami jelét hasonló értelmi fejlettségüknek. Ha ő a hadi és botanikai tudományban meg akarná leczkéztetni Fazekast és Kis Imrét, méltán igazítanák őt vissza saját mesterségéhez, mint a »csizmadiát a kaptához«. De ő ért a szóban forgó dologhoz, ellenfelei pedig ha értenek is valamit, eddig még nem mutatták meg, s mint felszólalásaikból látja, csak el akarják őt riasztani megkezdett útjáról, s ők sem tesznek mást, mint a debreczeniséget ápolják. A támadott pontokat bátran s mindig bizonyos elsőség érzetével védi meg, érveit sorrendben hordva fel s rhetorikai hévvel kapcsolva össze.

Digitized by Google

Legjobban fájt neki az *Arkadia* szónak czélzott értelméből való kiforgatása, mintha ő »sicariusi döfést akart volna adni Debreczennek.« Vajjon — kérdi — »hihető-e, hogy *sírkövön* — úgy *a maga helyén kivűl,* adássék döfés? S mikor hoztam én és mi által abba a gyanúba fejemet és culturámat, hogy valakit a Silenus paripája rokonságával szidalmazni nem tartom illetlennek magamhoz?« Mint már előbb a Kis Imrének írt magánlevelében, most is hivatkozik Vergiliusra, Schillerre, Poussin Miklós franczia táj- és történeti festőre, s egyszersmind a nekrolog gáncsolt szavait is bővebben felvilágosítja. A kritikai szabadság jogát némileg körvonalozza s a maga műveltségének elsőbbségét ha nem is élesen, de eléggé határozottan kimondja: »Az író szintúgy hibázhat, mint a kritikus; de miért ne hibázhatna a kritikus is, mint az író? *kivált midőn azt lehet, sőt kell feltennie, hogy az író, a ki magát a mesterségben* — annyira-mennyire! *gyakorlotta, jobban érti azt, mint a kritikus; hanemha szoros studiumává tette az író mesterségét ez is.*« Csokonainak nagy érdemeit elismeri, sőt azt mondja, nálánál jobban senki sem ismeri, de hibáiról sem feledkezik meg, s míg »némely tisztelője csak azt tartja igazságos becsűlőjének, a ki őtet vakon csodálja«: ő nem húny szemet azon tévedések előtt sem, a melyek a kiforratlan ifjú tévedései. »Eszméljünk fel butaságunkból!« ezt kiáltja a nemzetnek, s ismerjük meg min hibáinkat és a pirító magasztalást kerűljük.

Képzelhető, mennyire sértette a debreczeni írástudókat Kazinczy válasza, különösen, a mit a sorok közűl könnyen kiolvashattak, hogy a széphalmi író őket a dologhoz nem értőknek hirdette, a miben igaza is volt. A »Magyarázó jegyzések« után tehát sokkal hevesebben támadták a debreczeniek Kazinczyt. Kis Imre zokon vette, hogy Kazinczy az ő magánlevelére írta válaszát, ámbár nem nevezte meg a támadót s most már elhatározta, hogy közzéteszi a Kazinczynak írott magánlevelét, még pedig azért, hogy »a publicum legyen bíró, ha méltó volt-e ez az írás azon *Magyarázó jegyzésekre,* melyek — *egy egész város becsületét sértegetik.*«

Kazinczy egy szóval sem mondta, hogy ne tegye közzé a levelet, de azt helyesen állította, hogy a gyanúsításokra, a melyek Csokonai nekrologjának megjelenése óta mind hangosabbak lőnek ellene és Csokonai édesanyját is elkeserítették s feltüzelték tiszta meggyőződése s még tisztább szándékai ellen, joga volt felelni a

Digitized by Google

nyilvánosság előtt annyival is inkább, mert barátainak soraiból azt látta, hogy az egész városi közvélemény ellene zúdúlt. Ily szempontból fogva fel az egész ügyet: hallgatni tovább nem lehetett, mert a mellette nyilatkozó közbecsülést látta megingatottnak. Egyéni és írói jelleme egyaránt tiltakozott a hangos gyanúsítás ellen. S vajjon, ha e gyanúsítást eloszlatnia nem sikerűl vala: remélhette volna-e, hogy a nemes czélt támogatják? Kis Imre főleg azért neheztelt, hogy az ő levele volt a polemia egyik forrása s »ő miatta szenvedt az egész város.« Fazekas pedig a *debreczeniség* miatt jött tűzbe. S most már ő is tollat fogott Debreczen védelmére. Ki gondolta volna, hogy Kazinczy az egész magyar közönségnek adott leczkét magyarázataival, a melyek csak Debreczennek voltak intézve? S hogy gondolta volna ezt kivált Fazekas Mihály, a ki már előbb annyira fogadkozott a viadalra szállás készsége mellett?

Midőn Kazinczy azt hitte, hogy magyarázó jegyzetei után nem lesz többé szükség a nyilvános felszólalásra: mind Kis Imrének már ismertetett levele megjelent a Kulcsár lapjában (35. sz.), mind Fazekas durván-éles támadása (37. sz.). Ő mind a kettőre válaszolt. Kis Imrét most már nevén nevezve, okát adja, mi indította őt a magyarázó jegyzetek megírására. »Immoralis« cselekedet gyanújába vették s ez ellen tiltakoznia kellett. Nem a gondolkozás szabadságát vitatta ő, hanem a szakértelem szükségességét; nem a gáncs szólította sorompóba, hanem jó hírnevének becsülete, a melyet féltékenyen őrizni mindenkinek joga és kötelessége. Sajnos, czélját nem érte el. A hazai levegő ködösségét megtisztítania nem sikerűlt; az ostromlott téves vélemény továbbra is megmaradt. Mint a tanulatlan közönség nagy része, Debreczenben is mindenki érteni akar mindenhez: a Verbőczi tanítványa leczkét ád a Brownéének, a botanikus salétromot tanít főzni, ez meg Herschelt tanítja, stb. Magyarúl senki sem tud, hanemha a Debreczeni Grammatika elveire esküszik, s Révai nyelvtudományi munkái merő silányságok. Látni való, hogy Kazinczy a vitát mind általánosabbá ügyekszik tenni s a közönség gondolkozására mennél hatékonyabbá. Elvi magaslatra emelkedik s mindinkább nyilatkozik soraiban az izgató. »Áldozzunk a grácziáknak, — végzi sorait — hogy *erkölcseinkben mind azt, a mi darabos, simítsák el s tanítsanak bennünket jobban szeretni az igazat önmagunknál.*«

Szavai csak újabb ingerűltséget okoztak. Ha Fazekas érintett

Digitized by Google

magánlevelében csak pajkos gyerkőczöt látott Kazinczyban: most valóságos doronggal ment ellene s felszólalásait »vad öklelődzések«-nek hirdette. Szerinte a Kazinczy felfogása a debreczeniségről merő rágalmazás, magyarán sült bolondság, a mely inkább szánakozást, mint neheztelést érdemel. Volt olyan lakója Debreczennek, a ki különben ép eszű volt, de ha köhintett valaki, azt hitte, őt csúfolja; egy másik lakója pedig midőn télen fázott s didergett, szidta a hideg Debreczent. Szerinte Kazinczy is ezek közé tartozik.[1]

Egy pont azonban e vastag durvaság közűl is figyelemre méltó. Fazekas szerint az *Arkadia* fogalmán kies és boldog földet értett Schiller és Poussin: de vajjon századok múlva is tudja-e ezt a Csokonai emlékkövén mindenki? A magyar nemzetnek *magyarúl* kell a hasonló fogalmat kifejezni s nem idegen szóval erőltetni arra a közönséget. Természetesen Kazinczy a classicusokban való jártasságot föltételezi minden művelt magyar emberben, s az ő szempontjából neki igaza van; de Fazekas álláspontja is különös figyelemreméltó ez észrevételre nézve, s helyességét elvitatni alkalmasint nem is lehet. De modora a hitviták legelkeseredettebb korszakára emlékeztető, sértő és goromba. A gondolkodás ama kiskorúságának kifejezése, a mely a sorrendbe szedett érvek általános hatását veszi észre csupán a nélkül, hogy bizonyítékra bizonyítékot, gondolatra gondolatot tudna rakni. A gyűlölet elfojtja a józan értelmet, s a düh hevessége abban talál kielégítést, hogy a tiszta ész zavarodottságát hirdeti. Egy művelt embert, egy elsőrangú írót, épen Kazinczyt futó-bolondhoz hasonlítani: ez több a legdurvább sértésnél is, a melyre a vitázó feleket csak az elvakúlt gyűlölet ragadhatja. »Az az észnek épen úgy van ellenére írva, mint minden culturának«, mondá Kazinczy, a ki addig mindig késznek nyilatkozott tisztességes fegyverrel harczolni, de most széttépte a már megfogalmazott válaszát. Pedig a gorombaságot nem is fogta fel a maga egész mivoltában. Nem tudta, hogy Fazekas egy debreczeni őrjöngőhöz hasonlította.

Nemcsak Kis Imre és Fazekas, mások is megrótták Kazinczyt magyarázó jegyzeteiért. Még Szentgyörgyi József orvos sem ismerte el Kazinczy védelmének jogosságát, s pár évig magánlevelekben és hírlapi közleményekben egyaránt folyt a vita Kazinczy

[1] L. a Kaz. Lev. IV. k. 610., 611. lapjait.

Digitized by Google

felfogása ellen és mellett. Kazinczy saját szempontjait hévvel védelmezte, de Kis Imre nyilvános földléptének helyességét tagadta; őt senki sem kényszerítette arra, hogy a Kazinczynak írt magánlevelét közzétegye. Tagadhatatlanúl érezte Kis Imre, hogy a debreczeni közvélemény tisztában van azzal, hogy ő forog kérdésben; csak ez igazolja a közönség ítéletére való hivatkozását. Kazinczy megmaradt régi álláspontján, sőt czélzott a forrásra is, a melyből kiindúlt. Magától Csokonaitól származott e forrás, ő fakadt ki a debreczeniség ellen »pipa-czéh« nevezet alatt. S ha Kazinczy a Csokonai felfogásában osztozott, erre neki száz oka volt. Érzi, hogy a vitázó felek roppant távolságra vannak egymástól. Neki még azt is magyaráznia kell, hogy a vitában nem a maga személyét nézi a vitatkozó fél, hanem ügye igazságát. Kazinczy a vitázók fölindulását, hevességét nemcsak nem vette balúl, sőt a hang élességét, szenvedélyességét kikerűlhetetlennek tartá; de bizonyos korlátok túllépését azért épen olyan veszedelmesnek, mint a műveltséggel össze nem férőnek hirdette. Fazekas a műveltésznek minden korlátján túlment.

Innentől kezdve már nem arról vitáztak: hol és miként állítsák föl a Csokonai emlékkövét, hanem arról, hogy a magyar közélet az idegen műveltség átalakító hatása alól kivonja-e magát, vagy megnyissa előtte csatornáit, úgy, miként Kazinczy óhajtá. Nem az emléksorok helyessége vagy helytelensége volt többé a vita tárgya, hanem a régi és új irodalom remekeinek ifjító erejéből várható haladása nemzeti nyelvünknek, irodalmunknak s egész szellemi világunknak, vagy a régi, elavúlt tudákosság, a finomabb ízléstől óvakodó parlagiság tekintélyének fentartása, a magyar közélet mozdúlatlanságának, veszteglő maradiságának s fenyegető veszedelmének föl nem ismerése.

Ez a fontossága az egész »arkadiai pör«-nek mind Kazinczyra, mind irodalmunk történetére. Kazinczy önvédelme csak másodrendű, első az elvek kimondása s azoknak a nagy közönség felfogásával való szembeállítása. Mint egész pályája, úgy e vita is nagy tanúlság előttünk. Egyik kiváló eredménye, a melyre Kazinczy előre számított, a közönségesnél nagyobb érdeklődés, már vita közben nyilvánúlt. Az írók s közönség egyformán pártokra oszoltak. Az újítás ellenségei kárhoztatták Kazinczyt, hogy a nyilvánosság elé vitte az ügyet; barátai örűltek, hogy éles hangjával vitát indított. Amazok önméltóságukat látták veszélyben forogni:

Digitized by Google

emezeknek nem volt mitől félniök. Mindkét fél követelte az ítélet szabadságának jogát; de amazok a hozzáértés, tanúlmány s tágabb látókör nélkűl való öntetszelgés alapján alkották ítéletöket: emezek a szakértelem forrásaira, az írói művészet s a fejlettebb ízlés példáinak önmagukra tett hatására utaltak, midőn védelmezték Kazinczyt.

Hátra volt még, hogy a Fazekas hírlapi támadása is megkapja a magáét. Kazinczy maga bevallja, hogy előbbi két polemikus czikke »tűzzel« van írva, Fazekasnak már »nagy megvetéssel« felelt, de »vadság nélkűl«. Még ugyanazon év novemberében elküldte utolsó czikkét Kulcsárnak, de az most is késlekedett és csak a következő, 1807. év január 24-diki számában közölte »Végső szavam a debreczeni perben« czímmel, azonban némileg szelídítve.[1] Kazinczynak jól esett, hogy érdessége Kulcsár szerkesztői tolla alatt valamit símúlt. Fölindulását, hogy Fazekasnak a Vergiliusból vett idézetét »marhai citatio«-nak nevezte s »galád hazugságocská«-t vetett szemére, már megbánta; ezeket a kifejezéseket a szerkesztő csak vonásokkal jelezte, de így is méltó volt a felelet a támadáshoz. Kazinczynak ilyen támadás ellen — mint mondja — nincs fegyvere és megvetéssel fordúl el tőle a művelt közönséghez és Aemilius Scaurus példájaként azt kérdé: ki a vétkes? A kit a bírák annak ítélnek, az lakoljon. Eddig Kazinczy a satyra fegyverét nem használta, most ezt veszi kezébe s megsuhogtatja utoljára az elbízakodott debreczeni írók felett. Nem azt a közönséget értette, midőn Debreczenről szólt, a mely nem tesz mást, mint naponként a piaczra jár, a mely egyik napját, mint a másikat rendes napi foglalkozásban tölti, az egyetemes nemzeti életről nem is eszmél; ez a közönség valóban nem vétkes. De ő azokra czélzott, a kik azzal dicsekszenek, hogy mindenhez értenek, valójában pedig semmihez sem; a kik követelik, hogy az ő ízlésükre is adjunk valamit, de a német irodalom legkiválóbb alakjait nem ismerik s nem is akarják ismerni, hanem azért vitatják, hogy a német nyelv nem is alkalmas a classikai formákra. Általában a »leghomloktalanabb praefidentia« az, a melyet szó nélkűl nem hagyhatott. De többé föl nem szólal. Még egyszer ajánlja a szép tervet Csokonai minden becsülőjének, mert »ki tudja, nem fog-e az egy új Themistoklesnek könyeket fakasztani szemeiből?«

[1] L. a Magyar Pantheon 228—231. lapjain.

Digitized by Google

Ezzel Kazinczy a tulajdonképi vitát befejezte s úgy hitte, hogy a kik czélja valósításában gátolni akarták, megkapták a magukét. A »debreczeni intolerantia s mások munkáinak piszkálgatása megérdemelte, hogy valaki megszólamljon s Debreczennel éreztesse, hogy nem mindég hiba az, a mit ő annak bélyegez és hogy fulmina torquere nem az ő, legalább nem mindenben az ő jusa.« Más szóval: a magyar közélet rátartó embereinek akarta megmutatni, hogy annak a szava döntő súlyú, a ki több tehetséggel s tágabb látókörrel fekszik tanúlmányainak. Nem elég a nyelv, irodalom és művészet körében pusztán józan eszünkre támaszkodnunk: gyakorolnunk kell magunkat, hogy készségünk legyen. Az ifjú nemzedék jövője lebegett előtte, a mely »örvendeni fog, hogy valaki ostort mert mutatni az imádott, vagy csak magokat imádtatni akaró nagyoknak.« Tudja, hogy az ő föllépte, elveinek bátor hirdetése sok izgalommal járt: de »nem szereti eléggé az igazságot, a ki ezen kedvetlen dologra is nem kész, a hol azt reményli, hogy hasznos lesz szólása.« »Jól teszi — írja Kis Jánosnak — a ki csendesen megyen elébb-tovább a maga útján, s nem igyekszik mindent, a mi görbe, egyenessé tenni; de valóban szomorú volna az ember élete ezen a szép és jó világon, ha minden csak azt cselekedné. A jónak heves fejű védelmezőkre is van szüksége, s csak arra kell vigyázni, hogy a *modus* tartassék meg.«

Ime Kazinczy önvallomása, a mely arra utal, hogy nyilvános fölléptét s a vitában tanúsított magatartását legsajátosabb egyéni s írói jelleméből magyarázzuk s értsük meg. Ha — miben nem kételkedett — íróbarátjai, aztán Cserey, Wesselényi, Dessewffy, Vay és a Prónayak, tehát a közélet kiváló emberei kedvezően fogadták megszólamlását: czélját érte. Véleménye szerint lassankint a nagyobb közönség is azok veleményéhez igazodik, s így lesz czélzott hatása idővel a nemzeti élet fejlesztő elemévé. »Fentebb czélom volt — írja — midőn a privatus pert a publicum elébe vittem; legalkalmatosabbnak láttam azt a pert arra, hogy Debreczen azon Unartjáról, melylyel őtet . . . mind azok, a kik azt a mindentudó kisvároskai lelkű nagy várost ismerik, vádolják, leszoktatgattassék.« Voltakép az egész akkori irodalomnak ügyekezett ő mondott »Unartját« megostromolni. Békülékenysége és simúlékony természete azonban csakhamar feledte a támadást s még ugyanazon év végén teljesen kiengesztelődve felelt Kis Imré-

Digitized by Google

nek: »Küzdöttünk — mondá — a publicum előtt, s a publicum vagy tanúlt azokból, a miket egymásnak mondogattunk, vagy múlatta rajtunk magát, vagy annak hitelében erősödött meg, hogy czivakodni rút dolog, s az sincs minden haszon nélkűl.« Nem volt oka megbánni, a mit tett, tudván, hogy harcza csak előcsatározás volt, a mely mintegy bemutatta egymásnak a küzdő feleket. A vita hevét a barátság szelíd érzései foglalták el újra keblében, s most már a tulajdonképi czél, az emlékkő létesítéséhez foghatott.

IV.

»Szép volna csakugyan látnunk, hogy az olvasni szerető publicum mennyire empfänglich immár a háladatosságra kedveltebb írói eránt.« Ezt írta Kazinczy Csereynek még 1805. júl. 17-ki levelében, s pár évig nem is mulasztott el egyetlen valamire való alkalmat sem, hogy a sírkő felállítását lehetővé tegye. Magánleveleiben, hírlapi czikkekben s társadalmi érintkezéseiben egyaránt buzgólkodott a szép terv mellett annyira, hogy hajlandónak mutatkozott a magáéból is pótolni a begyűlendő pénzösszeget. Nincs rajta mit csodálnunk, hogy — mint föntebb előadtuk — egy kevés időre maga is gondolkozóba esett a nyilvánosság elé vitt terv békés kivitele iránt; de a mint elhatározása megszilárdúlt, onnantól fogva izgató munkásságának egyik közeli czélja a sírkő felállítása volt. Nem akadályozta őt e buzgólkodásában a harcz hevessége, a melylyel ő is, ellenségei is a magok véleményének helyességét vitatták, sem a részvétlenség, a melylyel a közönség felszólítását fogadta. Hisz épen azzal mutatta ki vezéri szerepét, hogy szembe mert szállni minden akadálylyal. A debreczeni közvélemény nyilvánulásából azt olvasta ugyan ki, hogy a Csokonai vak bámulói föl akarják forgatni az egész tervet, mert nekik roszszúl van megválasztva az emlékkő helye, alakja és fölírása; szerintök a Széchenyi-féle könyvtárba kell vala azt felállítani, vagy a nagy erdőben. De midőn épen a vita megindúlt, arról értesűlt Kazinczy, hogy a nevezett könyvtárnak már helye sincs, mert »azt az épületet, a melyet az udvar e végre rendelt, tőle ismét elvette, úgy hogy most már kénytelen a gróf házat is venni a bibliothekának.« Másfelűl ide azért sem lehetett volna a Csokonai emlékkövét felállítani, mert Csokonai nem tudós volt, hanem költő. Az

Digitized by Google

úgy nevezett nagy erdőben pedig Kazinczy szerint csak olyan férfiúnak emlékére állíthattak volna oszlopot, a ki a város előhaladásának, társadalmi és politikai fejlődésének volt vezérharczosa. Igaz, hogy még azok is, a kik többé-kevésbbé helyeselték a tervet, úgy gondolkoztak, hogy a temetőbeli emlékkövek nagy romlandóságnak vannak kitéve a semmi kegyeletre nem birható »vandal« kezek pusztításai miatt: de Kazinczy épen ezért téglából akarta az alaprészét elkészíttetni, hogy a szándékos pusztítástól megóvja azt. Legnagyobb akadályt látott a debreczeniek önzésében. »Hogy az ő gondolatjok süljön el — így gondolkozik — ellenkeznek a más gondolatjával, s azokkal a kritikákkal azt cselekszik, hogy contribuálni senki sem fog.« De hiszen az éretlen eszű és szívű emberekkel nem szabad annak gondolnia, a ki valamit igazán akar.

Majd féléve telt már el a felszólítás megjelentének s még összesen csak ötven forint közadakozásról volt Kazinczynak tudomása. Kis Imre Debreczenből csak húsz forintot gyűjtött össze, Dessewffy József gróf ugyanannyit ajánlott, Fábchich József pedig tizenegy forintot küldött hozzá. Cserey pedig egy krajczárt sem kapott sehonnan sem. A tervet sokan helyeselték, de áldozni érette nem akartak. Jellemző, hogy Mártonffy, az akkori erdélyi püspök, a kit szintén fölkért Cserey a közadakozásra, azzal utasította el őt, hogy Csokonait nem ismerte; ha megismerteti vele Cserey, nem »vonja meg kevés részét jövendő emlékezetétől, de *csak titkon*, mivel sokra nem terjeszkedhetik.« Megjegyzendő, hogy a püspöknek hetvenhat ezer forint évi jövedelme volt. Cserey elkeseredetten tudósította barátját a püspök részvétlenségéről, s föltette magában, hogy többé nem alkalmatlankodik nála hasonló kérelemmel, sem Csokonai érdemeivel meg nem ismerteti őt. Aranka Györgytől is szomorúan értette, hogy »még egy batkát se kapott.« Minden arra mutatott, hogy nekik maguknak kell a tervet létesíteni. »Én — írja — Cserey — föltétemtől el nem állván, sem attól elállani nem rettenvén, kipótlom a begyűlt summát a nélkűl, hogy a nemzettől el akarnám venni e nékie illő dicsőséget; nem akarván t. i. azt elhitetni a publicummal, hogy Csokonainak én emeltem követ, mert azt tenni legszebb és legszentebb kötelessége is a hazának.«

Míg a vita lezajlott, hol Cserey tüzelte Kazinczyt a terv létesítésére, hol emez Csereyt, a kinek szívét mélyen elkeserítette

Digitized by Google

a nemzet részvétlensége. Föltette magában, hogy ha néhány hónapi várakozás után sem éri el a kívánt czélt: előáll és »senkinek sem engedi többé a dicsőség fényét.« Felszólítja Vay Józsefet is, hogy az országgyűlés rendei előtt próbáljon szót tenni a Csokonai sírkövéről. Azonban Vay József válasza is kevés biztatót tartalmazott. »Most — írja Vay Csereynek — midőn erő felett való segedelemre volna szükség, itt a diaetán más gondolat nehezen talál helyet.« E válasz Csereyt nagyon lehangolta. Azonban Kazinczy nem szűnt meg tovább is egyre ösztönözni. »Az akadályok — írja 1807. május 1-i levelében Csereynek — a nemes elmét csak ingerlik. Ezt érzem én a Csokonai oszlopa eránt... A Csokonai köve állani fog sírja mellett, még pedig hozzá és magunkhoz méltóképen.« Ő már beszélt is a kőfaragóval s alkudozni is kezdett vele. Az nem akadály, hogy Csereynek sok költsége van: neki még sokkal több van; kezdő gazda, osztozatlan testvér, fogsága is sokat fölemésztett s mégis kész az áldozatra. »Vetélkedjünk egymással — mondá — mert tiéd ugyan a gondolat nemességének a dicsősége, de minek utána engem választál eszközévé teljesítésének, benne társaddá lettem. Ne sajnáljunk semmit, bármely nehezen essék és ne halaszszuk sokára.« Azt hiszi Kazinczy, hogy 1807. augusztusában már készen lehet a sírkő. De a kőfaragó megcsalta, mert azt állította, hogy nincs munkása a kő fejtésére; holott Kazinczy szerint olyan követ választott, a mely a hidegben szétrepedezik. Az újabb halasztás alatt pedig a kőfaragó meghalt, s a terv valósítása egyre késett.

A kőfaragó halála felforgatta az egész terv pénzügyi alapját is; mert a begyűlt összegnek egy részét kikérte Kazinczytól előleges költség fejében, s halála után valószínűen senki sem térítette vissza az elköltött pénzt s nyilván ezt is Kazinczynak kellett pótolnia a magáéból, a mi azonban nem gátolta ügyekezetében. »Engem — írja Csereynek — a Csokonai köve eránt tett lármaütés fojtogatni fog, valamíg azt nem látom, hogy felállott a kő.« Előbb már elhatározta, hogy dóriai triglyphekkel lesz díszítve az oszlop, közben azonban jóniaivá változtatta, mert az jobban illett költőhöz. Egyébiránt hajlandó volt Kazinczy az egész terv megvalósítását egészen Csereyre bízni, csak végre sikert érjenek. »Compromittálva vagyunk mindketten a publicum előtt, s sok szem néz ránk, hogy mi lesz ebből a nagy lármával kihirdetett dologból.« A Kazinczy barátai szintén azt vélték, hogy a terv már létesülő

Digitized by Google

félben van. Döbrentei 1807. szeptemberében azt írja, hogy valahára már meg is látja a Csokonai emlékkövét. Cserey azonban mindenben Kazinczyra támaszkodott. Ő is nagyon idejét látta már a kő felállításának, különben »tetemes és orvosolhatatlan hibát követnének el.« Biztosítja Kazinczyt, hogy ha az alkut megteszi a kőfaragóval, a szükséges anyagi segítséget azonnal kezéhez küldi. Igy lehet tökéletesen megszégyeníteni a debreczeni írókat.

A következő év elején mégis majd háromszáz forint gyűlt össze; Vay Miklós báró egymaga kétszáz forintot küldött Kis Imrének. Ez összeg tehát már kevés pótlékkal födözte volna a költséget.

Ez új adományról örömmel tudósítja Kazinczy Csereyt, mert azt hiszi, hogy most már semmi akadály sem hátráltatja az emlékkő felállítását. Azon lesz, hogy legalább 1808. augusztusában teljesedést érjen a szép szándék. »Örvendj, barátom! — írja Csereynek. A te ideád teljesedést ér.« Cserey megígérte, hogy az ünnepélyre maga is Debreczenbe megy, hogy szívéhez szorítsa barátját, kinél forróbban egy barátját sem szerette. Közben Wesselényi Miklós báró is késznek nyilatkozott gyámolítani a tervet, s így mind alaposabb volt a remény, hogy végre valahára elkészűl az emlékkő. Sajnos azonban, Kazinczy most sem boldogúlt. Már 1808. június 12-én azt írja Csereynek: »Isten tudja, mikor boldogúlhatok szomjúzva szomjúzott feltételünkben.«

Előbb szó volt arról is, hogy a Cserey ajándékából létesítendő debreczeni fűvészkertben lehetne Csokonainak egy hozzá méltó emlékoszlopot állítani, s lehet, hogy ez újabb terv megvalósítása sem maradt számbavétel nélkűl; de annyi bizonyos, hogy az előbbi terv létesítése végkép abban maradt. A mint Kazinczy a Csokonai munkáinak kiadásáról lemondott, lassankint az emlékkő felállításának eszméje is elaludt. Ennek egyik főoka kétségtelenül az izgalmas politikai válság, a mely a következő évben a nemzet áldozó készségét a legnagyobb mértékben kimerítette s az ország békéjét felzavarta; de másik, szintén lényeges oka Kazinczynak az a törekvése, hogy részint önmaga lépjen a közönség elé fordításaival, részint Dayka műveit tegye közzé, a mitől a szép ízlés fejlődését sokkal inkább előmozdíttatni remélte. Egyszersmind a nemzeti műveltség irányítását czélzó felfogásában újabb változás ment végbe, a minek következtében Csokonai költészetének csak árnyoldalait látta s még addig magasztalt legkitűnőbb lyrai költemé-

Digitized by Google

nyeiben is mind több hibát födözött fel. Dayka, Kis János és Virág voltak ekkor előtte a magyar költészet főalakjai. »Csokonai — írja Kis Jánosnak — nem arra való, hogy az ő nevét ott említsük, a hol a te és a te társaid nevei említtetnek.« A *Dorottya* jelességeit épen nem tudta felfogni, mert az egész költemény semmi classikai színt nem mutat.

E nevezetes komikai eposról épen ez időben jelent meg egy derék bírálat a bécsi »Neuere Annalen der Literatur des oest. Kaiserthumes« czímű folyóiratban,[1] a hol Csokonai Wielanddal van párhuzamba téve. Az ismeretlen bíráló a *Dorottyát* az elbeszélő költészet komikai nemében mesteri műnek mondja, a melynek szerkezete és jellemei egyaránt mutatják a geniális költői tehetséget; s a leleményben, a magyar nemzeti jellem rajzában, a satyrában, nyelvben és verselésben mindenütt érvényesűl Csokonai művészete. Kazinczy nincs megelégedve a *Dorottyának* sem csodálatos elemeivel, sem főleg az egészen átvonuló alsóbb komikumával. Szerinte is megérdemli ugyan Csokonai a közbecsűlést, még a csodálatot is, de ***nincs benne semmi classicai.*** »Verselése — írja Rumynak — elragadó, genialis alkotásai sok és nagy örömet szereznek, de legtöbbször csak a külső csillogás az, mely a szemet kápráztatja. Mily egészen más mindez Virágnál, Daykánál és az én Kisemnél.«

Elméletileg többször magasztalja Csokonai néhány költeményét, de gyakorlatilag egészen más irányban halad. Az ifjú költőknek soha sem ajánlja. Megmondja ugyan, hogy »igazságtalan, a ki Csokonai érdemeit meg nem vallja, s tompa, a ki nem érzi«: de azért látszik, hogy Csokonai egész költészetében mindössze egy pár lyrai költemény nyeri meg tetszését. Elvi felfogása a maga álláspontjából egészen helyes, de a gyakorlatban nem marad hű ahhoz. Tudja, hogy sokan nem értik, mert Csokonait nem imádja ***vakon és mindenben.*** »Olyan vagyok én — írja Kölcseynek 1808. augusztusban kelt levelében — azzal hízelkedem magamnak, mint az a religiosus, a ki keveset hiszen, de tisztán és tökéletes meggyőződésből, a helyett, hogy mások sokat hisznek, Isten tudja, ***hogy és miért.***« Úgy látja, hogy a közönség legnagyobb része Csokonait pusztán könnyű verseléseért bálványozza, pedig ez még nem tesz nagygyá egy költőt sem. A »Tübingai pályairásá«-ban összehasonlítván Csoko-

[1] L. 1807. évf. II. 78—80. lapjain.

Digitized by Google

nait Daykával, úgy találja, hogy az költőink között legjobb műveivel legközelebb jár Daykához, csakhogy *érzései nem oly hevesek, mint a Daykáéi, nyelve nem oly nemes, sokszor hibás, sőt alant járó.* Azonban a legjogosabb reménynyel nézhettünk pályája elé, a ki már ifjú korában oly nagy haladást tett. S vajjon miben gáncsolja leginkább Csokonait? Abban, hogy »debreczeni példák szerint« él némely kifejezéssel; más szóval: a népies nyelvet használja, például: nálam*nál, öszvecsúfol, gyöngyalak,* stb. Ilyeneket a »kényes ízlésű« költő meg nem szenvedne műveiben.[1]

Ime az egyik főok, a miért Kazinczy végkép lemond a Csokonai költeményeinek kiadásáról s az emlékezetét megörökítő oszlop felállításáról.

Hanem a megvitatott terv épen az ő izgatásainál fogva belekerűl a német folyóiratokba is; valamint a magyar írók közűl is hozzászól egy pár, hogy Kazinczy felfogásának helyessége semmi kétséget ne szenvedjen. S végűl az egésznek mintegy maradandó tanúlságáúl Kazinczy még egyszer hangsúlyozza a maga irányának, műízlésének jogosúltságát.

Rumy Károlyt fölkéri, hogy a német folyóiratokban mondana el egyet-mást a debreczeniek ellen, nem azért, hogy megszólja őket, hanem hogy tanítsa, a mivel nagy hasznot tehet. Rumy szót is fogadott neki s az említett bécsi folyóiratban[2] meg is írta röviden a lezajlott vita történetét. A tervezett emlékoszlop költségeire nagyon kevesen adakoztak — írja Rumy — s ezt Cserey annál inkább sajnálja, mert földieinek közönye és hideg részvétlensége szégyenpírt kerget arczára, holott tetemesebb áldozó készséggel megbizonyíthatták volna aesthetikai ízlésüket s az oly korán elhúnyt költő nagy érdemei iránti elismerésüket, a ki a magyar Helikonnak valódi ékessége volt. Debreczen nem kedvelte Csokonait s még halála után sem volt igazságos iránta. »A debreczeniek közűl egy pár író hosszadalmas, elkeseredett és zajos vitát kezdett Kazinczyval a Csokonai emlékét illetőleg, *a melyből minden pártatlan hazafi itélete szerint Kazinczy mint győző, az igazság aegisével megoltalmazva kerűlt ki.*« Egyszersmind szemökre hányja Rumy a debreczenieknek, hogy eltiltották a collegiumtól s nem engedték meg, hogy a tanulók vele érinkezhessenek. S a mi

[1] L. a Kaz. Lev. VI. k. 49., 64., 65. lapjait.
[2] Az Intelligenzblatt 181. lapján.

Digitized by Google

legfőbb, hivatkozik egy levélre, a melyből Rumy a következőket idézi: »A debreczenieknek annyiban igazságuk van, hogy ha a monumentum márványnyal ékesíttetik, sőt ha csak fövenykőből lesz is, a debreczeni vandalusok azt még az első esztendőben expilálni fogják, s a kő vagy káposztás hordóra fog tétetni, vagy palló-szolgálatokra fog fordíttatni a házuk küszöbei előtt a sárban.«

Ki nem ismert e czikk eredeti forrására? S ki nem látta, hogy Kazinczy épen úgy túlment a kellő határon, mint ellenfelei? Érthető, hogy a debreczeni írástudók, sőt az egész város közvéleménye még jobban felzúdúlt ellene, bár a szóban levő hírlapi czikk hangja nem volt egészen Kazinczy kedve szerinti. Nagyjából szerette, hogy az ellenfél újra megkapta a magáét, de a levélre való hivatkozás visszatetszett előtte.

Már előbb, midőn Kazinczy javasolt emléksorait először támadták meg, Dessewffy nagy hévvel kelt barátja védelmére egy magánlevélben, a mely a debreczeniek ellen a satyra ostorát suhogtatja. Ő sem helyesli, hogy pyramist akarnak a költő sírja fölé állítani. »Meg nem foghatom, — úgy mond — hogy fakadhatott valaki a pyramisra, szinte Debreczenben, a hol merő czölönkök ágaskodnak ki a temetőből.« De legnevetségesebbnek találja, hogy a debreczeniek a *hamvai* kifejezést sem tartották helyesnek. Akkor Dessewffy szerint nincs más hátra, minthogy a pontos kifejezés kedveért ezt kell mondania Kazinczynak: »Vitéz Csokonai Mihály dögi.« Természetesen az *Arkadia* értelmét ő is úgy fogja fel, mint Kazinczy, mert bármilyen volt is az, bizonyos, hogy »szép, gyönyörű és költős tartománynak kellett annak lennie a hol Merkurius a Khelidorea hegyén a tekenős békábúl magának lantot készített.«

De legbővebben s legrészletesebben kimutatta Szemere Pál az ó-classicusokból s ezek német és franczia utánzóiból, hogy az *Arkadia* fogalmán megütköznünk s abban Debreczenre »sicariusi döfést« látnunk csakugyan nem lehet. Pontos idézetekkel bizonyítja, hogy kivált az újabb írók mindig a Vergilius »szép jelentését« tartották szem előtt, s így »*mind hitelt, mind követést érdemlenek.*« Azon férfiú iránt pedig, a ki e név igaz értelmére tanítja a magyar közönséget, »hálaadó hazafisággal« viseltessünk. S az ifjú Szemere a tanítvány lelkesedésével s örömével magasztalja mesterét, a széphalmi vezért, így végezvén sorait: »Én pedig

Digitized by Google

lelkemnek megilletődésében könyes szemmel fordúlok el a sírkőtől s isméretlen Arkadiámba térek vissza, a hol az arkadiaiak szokásaik szerént oltárt emelvén, valahányszor a rózsa kivirít, a *Széphalom érzékeny ura eránt* való buzgóság közt űlöm meg a gracziák ünnepjeit.«[1]

Jól esett Kazinczynak a közönség előtti szerény hangú s mégis bátor védelem, a mely írójának a classikai és újabb költészetbeli nagy jártasságát fényesen bizonyítja. Immár mutatkozott az irodalmi vitának az a hatása, melyre Kazinczy mindenek előtt számított. Harcza tehát nem volt haszon nélküli az irodalmi életre. Ha a terv meg nem valósúlt is: az izgató vezér tulajdonképeni czélja egy lépéssel előbbre haladt. S most már nem volt más hátra, mint hogy a lecsillapúlt izgalom után ő is kimondja a végszót. Bár a Szemere Pál czikke »minden kétségnek véget vetett«, nem hallgathatja el *Landon* művének, a »Französische Kunstannalen«-nek jelességeit, a melyeknek tanulmánya oly igen szükséges a magyar közönségnek. Egyszersmind megemlíti, hogy Goethének *Propylaeen* czímű műve szintén közkézen forog. Ilyenekből kell a léleknek táplálékot szereznie. Különösen tanúlmányoznunk kell Goethét, a »kinek Lessing kritikája, a Klopstock ereje, Wielandnak és Schillernek elegantiája, tulajdon lelke nagyságán kívül, mely nem ismér párt, osztályrész és poltolék gyanánt jutott.«[2] A külföld irodalmát s művészetét vizsgálva, lelkünk önkénytelenűl is követésükre buzdúl s nem fog oly fenhangon kérkedni tudatlanságával s az önmagával való elteléssel. Nincs más módja a nemzet fejlődésének, az ízlés csinosodásának s a szellemi élet kialakúlásának.

Kazinczy és a magyar közönség felfogása közt ez első összeütközés nyiltan kimutatta, mily eszközökkel érhetjük el a magyarság művelődését. Legalább Kazinczy többször hirdette elveit, a melyek az idegen műveltség utánzását s követését hangsúlyozták. Ellene és mellette napról-napra szaporodott az érdeklődők tábora, s azért úgy tekinthetjük az »arkadiai pör«-t, mint az első tanító

[1] A »Hazai Tudósítások« 1807. évf. toldalékjában; közölve Szemere munkái (kiadta Szvorényi J., Budapest, 1890.) II. k. 190—192. lapjain.

[2] L. a Hazai Tudósítások, 1807. évf. 47. sz. toldalékában. Ferenczi Zoltán úr szívességéből jutottam e czikk tartalmához, mert a budapesti könyvtárakbeli példányokból ez a toldalék hiányzik.

Digitized by Google

szózatot, a mely a széphalmi vezér izgatásai következtében a különböző irodalmi pártokat életre keltette. S azt a kissé megtisztított levegőt, a mely a tanúlatlan tollforgatók »ködös homálya« eloszlatása után szétáradt, használja fel Kazinczy, hogy a művelt külföldi ízlés fontosabb eredményeivel, az *Egyveleg írások*kal lépjen a közönség elé. Ez okból a debreczeniekkel vívott csata az ő gyakorlati működésének is mintegy bevezetése, illetőleg a várt hatásnak mintegy előkészítője volt.

DR. VÁCZY JÁNOS.

Digitized by Google

BEŐTHY LÁSZLÓ.

(Emléktáblája leleplezésekor, Komáromban, 1895 okt. 13-án.)

Az a ház, melyet irodalmunknak mai ünnepén meglátogatunk, nem csupán azon az alapon számíthat a magyar közönség kegyeletére, hogy Beőthy Lászlót 1826. május elsején születni látta. Annak előtte Vajda Pál lakta, kinek leányában, Juliannában Csokonai Vitéz Lilláját tiszteljük. A Lilla-dalok muzsikájából talán még akkor is otthangzott egy-egy csalfa zengzet, egy-egy elhaló lágy trilla, mikor László eszmélni kezdett. De ha e dalok zsongása elnémult is, a rájok való emlékezés lehetett az irodalmi hatások elseje, melyek őt rövid, de gazdag eredményű életében végig kisérték.

Az első de nem egyedüli. Hiszen szülővárosa már a század elején telve volt irói hagyományokkal. A komáromi tudós társaságot, s azt a költészetért lelkesülő kört, melynek Csokonai énekelt, alig lehetett könnyen elfelejteni. S e hagyományok nem mulhattak el nagyobb hatások nélkül: Komárom azóta sok kiváló névvel gazdagította köz- és szellemi életünk történetét, különösen az irodalmat, melyben Beőthy László egy irói nemzetség megalapitójává lett. A humorista és regényiró, kit ma ünnepelünk, e nemben sem áll egyedül földiei között. Előtte járt *Szekér* Joakim, ki mint katonapap, a szelid múzsákkal társalog s az első magyar Robinsont adta nemzetének, vele együtt indult s őt követte *Jókai* Mór, városunk- és irodalmunknak mindvégig élő dicsősége.

A szülő város és a szülői ház bizonyára megihlették Beőthyt, e fiatalkori benyomások legalább útját eleve kijelölni látszanak. E kör, e hatások, ha nem voltak is döntők, de közreműködtek a gyermek lelkének fejlődésében, kinek már egyénisége is, úgyszólván, íróra mutatott. Atyja, Gáspár, tekintélyes gabona-kereskedő, gondos és szerző ember volt. Tipusa a jó ízű, nemes uraknak. Megyeutczai kuriája valóságos Salva guardia, hova nem egyszer fogadott be zaklatásnak kitett jobbágyokat. Megtörtént, hogy a vármegye kezétől tartó szegény-legények bizalommal fordultak hozzá üldözőik elől, s ő mindig szivesen adott menedéket azoknak, a kiket a földesúri szigor vagy a szolgabirói önkény menekülni késztett; a bünösnek azonban nem adott kegyelmet. Kondor füstöt eregetve

Digitized by Google

pipált kint a czímeres kapu alatt, szóba állva minden arramenővel s onnan nézve, várta iskolából hazatérő gyermekeit. Szigorú, szókimondó, őszinte és hirtelen haragú, de könnyen békülő ember volt s minden fáradságát családja javára szentelte. Nem dolgozott hiában. Jómódú élet, csendes megelégedés ütött tanyát a Beöthy házban, melynek éltető lelke a jó feleség, Kovács Katalin volt, a későbbi humoristának, *Kovács* Pálnak édes testvére. László tőle örökölte irói hajlamát, érzéseinek nemességét, kedélyének mélységét. Anyja, a magyar anyáknak ismeretes tipusa, gyakorolt rá mély és holtáig tartó benyomást. Fiatalságában s férfi korának minden változandósága között anyja szeretete kisérte. Kortársai nem egy szép vonást jegyeztek föl róla, de egyet se szebbet, mint azt, hogy anyját a végtelenségig menő gyöngédséggel szerette, mondhatni bálványozta.

László gyermekkorát és iskolai életének első szakát Komáromban, családja körében töltötte. Anyja gondos felügyelete és atyja szigorú szeme előtt növekedett. Zsófi, a legidősebb testvére, volt első mentora; Zsigmond és Károly volt első társasága. A fiúk együtt frekventálták a kálvinistáknak akkor nagy hírű kollégiumát. S ha e három fiúra és iskolatársukra, a kis ásvai Jókai Móriczra gondolunk, kik az épület küszöbét egymás után lépegették át, igazat adunk a márvány boltú kapú fölirásának: Mvsis positvm. Az évek gyorsan teltek s László nem sokára Pozsonyban volt német szóra, hol előbb a katholikus gimnáziumot, majd az ágostaiak liczeumát látogatta. Filozófiát Pápán, jogot Kecskeméten hallgatott. Rendesen tanult, tehetségével és dicséretreméltó modorával mindenütt föltünt, de élénk temperamentuma miatt néha egy-egy kellemetlensége is akadt. Az iskolai fegyelem ellen soha sem vétett komolyan, de a professzorok rigolyái ellen annál többet feszengett. Szívesen és sokat olvasott, s mint aféle gyengébb testalkatú gyermek, inkább könyveivel, mint merészebb diák-csínyekkel foglalkozott. Élénk társulási szellem, érdeklődés az irodalmi kedvtelések iránt, odaadó barátság meghittjeivel szemben s kitörő vidámság a mindennapi érintkezésben, vagy hirtelen elborulás, minden igaz ok nélkül: a gyermeknek e vonásai későbben a férfiút is jellemezték. S a kis diákot épp úgy s épp oly hamar megszerették társai, mint később a neves irót s ő épp úgy lelke volt egy-egy játékos csoportnak, mint Pesten egy-egy mulatozó társaságnak. E vonások épp oly korán nyilatkoztak benne s épp oly állandókul maradtak meg nála, mint ama vonzalom, melyet az irodalom iránt táplált. Pozsonyban főként azért ment át az ágostaiak iskolájába, mert a fiatalságnak nyelvmívelő társasága volt. Pápára is e czélból vágyott, ámbár édes anyja főleg azért volt Pápa mellett, hogy ott anyai nagyanyjának gondos felügyelete alatt állhasson, kinél csakugyan nyugalmas otthont és szerető családi kört kapott. 1834—35-ben járt itt a kollégiumban. Petőfi már akkor Pesten, Jókai Kecskeméten lakott, s kortársaik, Orlay Petrich Soma, Kerkapoly Károly, Kozma

Digitized by Google

Sándor, Szücs Dániel, Vályi Lajos stb,, kiknek dolgozataiból Tarczy a társaság első almanachját (Tavasz, 1845) szerkesztette, szétmentek, de a fiatalság szellemében még mélyen benne éltek. Ez a szellem s különösen a lelkes Tarczy, vonzotta Pápára, ez sugallta első kisérleteit s ez mutatta hatását ama népies versén, mely a társaság érdem-könyvében ránk maradt, E *Népdal* eléggé szabad s eléggé pattogó ugyan, de alig sejteti a későbbi humoristát, inkább a kör és az irány hatása, mint saját egyénisége nyilatkozik meg benne. Érdekesnek tartom a versnek egyik strófáját arra, hogy ide iktassam:

Jobbra, balra, ez már aztán
A magyar,
Nem pedig, mint a német
Mely csak hadar!
Enyje lelkem, be jól áll a
Táncz neked,
Oszlani kezd búm, hogyha rád
Nézhetek.

(*Figyelő*, 1878. XIV.)

Mily távolság választja el ezt a negédes verset későbbi műveitől, például az *Ördög Róberttől,* vagy a *Menyasszonytól!* ki talál ebben egyebet, mint ama nemesebb ösztön megnyilatkozását, mely őt az irodalom felé vezette, mely mind mohóbban ragadta s mely benne aránylag rövid idő alatt a maga igazi valójában mutatkozott, mely valósággal geometriai arányban emelkedik. A következő évben, Kecskeméten már nyomtatott munkája jelenik meg. [1] Kicsinyke hölgyeknek szól könyve, melyben mesék, versek és elbeszélések foglaltatnak s e könyvnek nem utolsó erénye, hogy szerzője erején és körén nem akart fölülemelkedni. »*A Hajnalka,* írja róla bátyja, a *Válogatott Művek* előszavában, szerény s az író jövőjét alig sejtető könyvecske.« De mi hozzá tehetjük, — az író hivatását mutató könyvecske.

Jól választottuk a szót, Beőthynek igaz és mély hivatása volt az irodalom művelésére. Egész életében szokatlan hévvel s nála kivételes szivóssággal ragaszkodott az írói tollhoz. Kora megbecsülte íróit és megtisztelte nemes hivatásukat a legnagyobb jutalommal: hű emlékezetet hagyott róluk az utódok számára. Ez az eszményi fölfogás, társadalmi állásuknak kiemeltsége sok csábító erővel hatott az írókra, de egyet sem tudott állandóan az irodalomhoz csatolni, kiben valódi hivatottság nem lakott. A ki e korban íróvá lett, két csillagot kellett s lehetett követnie, egyik az eszmény, másik a honszeretet csillaga volt. Olcsó mesterkedésért nem pazarolták az írói nimbuszt, valódi költészetért nem tudták azt eléggé pazarolni.

[1] Beőthy László: Hajnalka. Szorgalmas növendék lánykák számára. Kecskemét, 1846. 12-r. 4, 152 l.

Digitized by Google

Beőthy a maga sajátos egyéniségével teljesen bele illett lelkes korába. Egy jó ötletért szivesen elolvastak három unalmas oldalt s azt, a ki minden oldalon gazdagon, elmésen, jó humorral irta könyveit, hamar magasra emelték. Igy történt vele is. Könnyü kedélye nem nehezedett meg hányt-vetett sorsában, sőt inkább e nyugtalan élet mind több és több alkalommal kínálta, melyen nevető bölcseletét s érző szívét tapasztalásokkal gazdagítsa. Barátkozó, vonzódó természete jobban megbecsülte ily sorsban embertársait s kedvessé tette előtte hivatását. Egész élete könnyü hajónak látszott, mely gyakran tépett vitorlával, de mindig duzzadó széllel, gyakran tört árboczczal, de mindig a hullám taraján lebegett, szíve ama merész hajósnak, ki ezt a lenge bárkát kormányozta. Csak mikor elmerült, akkor tudták meg, hogy e hajó kincset hordott; s mikor műveit búvároljuk, akkor látjuk, hogy e himbálózó vitorlás fenéksulyául aranyrudak és drágakövek szolgáltak: elmés stil, eleven képzelem és mélyen érző szív.

S mi kell ezeken kivül arra, hogy valaki az irói hivatásnak komolyan oda áldozza magát? S nem ezek-e a humoristának jellemző vonásai, s nincsenek-e meg benne mind? Valóban megvannak s hogy az előbbi képet tovább vigyük: megvannak nyersen a maguk természetességében, felaprózatlanul az aranyrudak, csiszolatlanul a drágakövek. Ha könnyü hajója oly gyorsan el nem ül s elég ideje van ez adományait gyakorlás, elmélkedés, tapasztalás és tanulmány által művészi átalakulásra vinni, Beőthy Lászlóban a legkiválóbb humoristát mutathatja föl irodalmunk. Milyen veszteségünk, hogy e ritka szellem gyönge szervezetet ékesitett?

Mikor az irodalomban dolgozni kezdett, első munkái megjelenése idején még nem tünt föl jövendőjének valódi távlata, inkább műkedvelőnek nézték, mint valóságos írónak. A közéletbe készült, a kor fölfogása szerint ügyvédi irodában s a zöld asztal mellett kivánta hazáját szolgálni, inkább atyja és anyja akaratának mint saját hajlamainak engedvén. Beállott Asztalos Istvánhoz patvariára, mint ő maga mondta: Asztalos-inasnak. Komárom a negyvenes évek második felében élénk társadalmi s politikai élet szintere volt, s Asztalos irodája a legtekintélyesebbek egyike. A fiatal patvarista itt és ott egyformán szereplő lionná lett, mint akkortájt mondották. Sőt több, a vármegye ura lett, majd nemsokára követeinek egyike, kiket Kolozsvárra küld, hogy az únió ügyében megtartandó kongregációkon őt képviseljék, tanácskozásain részt vegyenek.

Úgy látszik, az írói toll és hivatás szava elcsöndesült a közélet zajában, s előtte is a politikának, a megyei és az országos életnek nyilvános pályája nyilik meg. Csalódás, mert Beőthy nem hallgatott el, hanem éppen abban az időben mutatta be magát az irodalom szine előtt, a *Pesti Divatlap*ban. Rövid időközben három eredeti dolgozata jelent meg, egy beszélye *(Karolina)* s két humoreszkje *(Katalin estélye, Egy bál),* melyekben határozott erős vonásokat árul el: élénk megfigyelő képességet és könnyed előadást.

Digitized by Google

Tárgya és világa előléptették a nagyok írójává, a ki nem szorgalmas kis leánykáknak, hanem sziveket rabbá tevő hajadonoknak ir; nem szép mesét és ügyes verseket ajánl, hanem egy forduló keringőt vagy épen egy kényeskedő francziát. De még e dolgozatok igen keveset szólnak jövendője mellett. Meglátszik rajtok az írói hatás s az, hogy nem fakadtak saját élményéből, hogy szerzőjük nem tudja, mert nem ismeri, a szívnek nagy skáláját, nem tapasztalta az érzelmek és szenvedélyek hullámzó és elcsendesülő mozgalmait. A fiatalságnak hamarosan támadó hangulatát mutatják, mely épp oly gyorsan elröppen, a milyen hirtelen meglep. Mindenki keresztül megy életének egy korszakán, az írói kísérleteken, de csak az marad meg e szivesen látott ábránd mellett, kinek hivatása és körülményei erőt és alkalmat adnak, hogy íróvá lehessen. Beőthyben megvolt az arra valóság, gyermekkora, szülővárosa, ifjúságának tapogatozódásai növelték, s egy nagy szenvedély mélyítette tehetségét.

Természetesen szerelem, valódi, tiszta szerelem volt e szenvedély. Kolozsvárott, hova Komárom megye küldötteként ment, beleszeretett egy előkelő családnak szép leányába. Könnyü elképzelni, hogy a nyilvános élet ünnepélyei, az országos politika izgalma, a kolozsvári fiatalság lelkessége, a tanácskozásoknak hazafias és magas színvonala mily mélyen vésődtek emlékezetébe, s hogy e kiváltságos helyzet mennyire táplálta szenvedélyét. Beőthy nem volt epistolograph, tőle aránylag is nagyon kevés levél maradt, de a kolozsvári napok hangulata föllengző levelekben tört ki, melyben ép annyi része volt a kedves leánynak, mint a kivételes élményeknek.

Ez a szerelem volt életének legnagyobb s legmegmaradandóbb szenvedélye, melylyel későbbi elkedvetlenedését, utóbb meghasonlását is magyarázták. Hirtelen támadt s olyan külső körülmények között, melyek ez érzésnek hevét, kitartását csak fokozhatták, melyek házasságának szinte eszményi jelleget adtak volna. Az erdélyi leány s a magyarországi fi esküvője abban az időben, mikor e két ország uniójáért lelkesedtek, magában is milyen csábító reménység! Házassága elmaradt. Beőthy hazament Komáromba s innen folytatott sűrű levélváltás között tovább ápolták kedves ábrándjukat, szőtték viszonyukat, mely elé a szülők nem gördítettek semmi akadályt. Csak az volt kérdés, hogy László valami biztos kenyeret adó állást foglalhasson el. A negyvennyolczas napok azonban ezt a kilátást is elboritották. László katonává lett, végig küzdötte a szabadságharczot s mint főhadnagy-hadbiró Klapka alatt Komáromnál kapitulált. A szabadságharcz egyformán megrázkódtatta mind a két hazát, különösen Erdélyt, egyformán ránehezedett mind a két családra, kivált Beőthyékre. Ilyen körülmények között László nem is gondolhatott házasságra, hiszen még azzal sem volt tisztában, mit fog tenni a fölvirradó holnapon?

A kolozsvári föllángolást s a szomorú kiábrándulást, a nagy epochának minden dicsőségét és bánatát éber lélekkel s az érzé-

Digitized by Google

seknek nagy skáláját ismerve meg, élte át. Ime ez események, e szenvedélyek, a mint végig viharzanak egy könnyen lelkesülő, ábrándokban gazdag- és érzelmekre fogékony lélekben, amint annak mélyére szántva nagy szenvedélyek és fájdalmak megértésére alkalmassá teszik. S a humorista isteni adományát éppen ezek mélyítik és nemesbítik. A zokogás és a kaczagás csupán mimelés számba megy, ha a veszteség keserűsége, vagy az öröm csapongása nem ad tartalmat bele; a sírás és nevetés, a megríkatás és mosolyra keltés adománya nem lehet természetes és valódi olyan íróban, a ki maga is keresztül nem ment az érzések és szenvedélyek rázkódtatásain.

II.

Beőthyéket Komárom ostroma s a szabadságharcz eseményei érzékenyen sújtották. Házuk tája a nagy tűz alatt rommá lett, vállalataik vagy megrekedtek vagy egészen odavesztek, s mikor a magyar kormánytól kaptak is némi kártalanítást, a német összeszedve a magyar pénzt, a városháza előtt elhamvasztotta, s közte Beőthyék kis pénzét is. A család komoly időnek nézett elébe s a fiúk késedelem nélkül kenyér után láttak, Zsigmond Komáromban, Károly Győrött nyitott ügyvédi irodát, s Lászlónak is a maga keze munkája után kellett néznie. Nyugodalmas idők folyásában is nagy gond a pályatörés, hát még a kapituláczió után! Előtte két felé nyilt az út, ügyvéd legyen-e vagy talán író, talán szinész? Nagy elhatározás után beállott szinésznek.

Voltaképen maga sem tudta, mire virrad. Úgy látszik az volt terve, hogy Pápán s a Dunántúl főbb helyein felolvasásokat fog tartani s azután Pestre megy patvaristának. Egy szép reggelen csak eltünt hazulról, s rövid idő mulva Pápáról tudatta, hogy kenyere után jár. Van ebben a különczködésben valami becses. Ha tisztában volt azzal, hogy csakugyan szinész lesz, bámulnunk kell benne azt a gyöngédséget, melylyel e tényt előkészitette; ha meg maga sem tudta, mit fog tenni, meg kell hajolnunk önérzete előtt, hogy elhagyta a szülői házat, melynek nem akart terhére válni. Lehet különben, hogy e vándorlás végső czélja, akár a szinház akár az irodalom nevében történt, Pest volt, a hova vágyott, a hol nyugodalmat és életmódot remélt; lehet, hogy szinészi vágya tévesen vitte, s miért ne táplálhatott volna magában jó reménységet talentuma és szinpadi jövője iránt? Tény, hogy Pápán szinésznek állott be s onnan télire Szombathelyre ment társulatával. Egy rövid félesztendő azonban meggyőzte tévedéséről s lerontotta ábrándjait. Hideg, kegyetlen télen, ütött-kopott ruhában, a vidéki színi életnek mindenféle nyomorúságával kellett küzködnie. Hamar csalódott s belátta, hogy érzékeny lelkét a festett világ kijózanította, s alig adott annyit, a miből megélhetett. Első rendű szinész ugyan

Digitized by Google

nem volt, bár kisebb szerepekben megállotta helyét, de a társaság tagjai s a közönség egyaránt szerették és kényeztették.

Mégsem tudott e pályán megmaradni. Hamar kellett tapasztalnia, hogy a szinész életnek kalandos viszontagságai megtámadták gyenge szervezetét, s korán ki kellett ábrándulnia az ismeretlen pályához fűzött illuziókból. A vándorszinészet még mindig árva gyermeke volt a magyar kultúrának s kettős küzdelmet folytatott; egyet a megélhetés biztosítására; másikat az eszmények megvalósítására. Rendesen az szokott történni, hogy az elsőért küzdve, elveszti hitét a másikban, mert a közönség, a szinpadot mindig becsülte ugyan, de papjait ritkán becsülte meg. A szinész kétéltűvé változott, a szinfal megett nyomorúságban, apró torzsalkodások között és a nézőtér előtt az illusiók világában élt. S e két élet nem tudott egybefolyni, hogy egyik a másikat kiegészítve, emelje: a szinészt s az embert nem lehetett különböző megitélésben részesítni. Beőthy erről csak azután győződött meg, mikor már e világban benne élt. Szabadulni kivánt a festett világtól s mind jobban vágyott haza, a családi otthonba. Úgy beszélték, hogy szinészkedésébe egy kedves és ünnepelt szinésznő iránt érzett vonzalma is belejátszott. Hiszen nem lehetetlen, de nem is valószinü. Talán csak azt lehet ténynek venni, hogy a társulatnak egyik primadonnája közelebbről érdekelte. Ha közöttük mélyebb viszony fejlik, bizonyára nem tud oly könnyen megválni Szombathelytől és társulatától, mint ahogyan tényleg megvált.

A rendetlenebb élet, nélkülözések s főként a tél zordonsága megviselték egészségét, betegeskedni kezdett s mind jobban vágyott édes anyja gyöngédsége után. Irt tehát bátyjának, Zsigmondnak, a kivel aztán Komáromba haza is ment. Az otthon örömmel fogadta s a boltíves folyosó alatt, a kitavaszodott verőfényes időben, bizalmas körben mesélgetve az elmúlt télről és szinészkedéséről, még egyszer fölmerültek emlékezetében a vándorélet képei, s meggyötörték azok a tapasztalások, élmények, melyek szinte szükségszerűleg hozzátartoztak irói pályája előtanulmányaihoz. A szombathelyi tél, mintegy utolsó szemesztere, megismertette az élettel, annak egy igen érdekes és különös világával, mely dicsőséget terem ugyan, de száraz kenyeret ad: ezt legföljebb gazdag tapasztalásokkal sózza meg. Müveiben nem egyszer találunk ez évek nyomaira. A *Comédia és tragédia* komikusában élményei elevenednek föl, s azokban a keserű szavakban, melyekkel Földes Kálmán vulgó Sánta Péter küzködéseit magyarázza, saját tapasztalatait mondja el. De szinészkedésének szemmel látható eredménye is volt; némi enyhülést kinált neki gyakori elborulásában, s közelebb vitte az irodalomhoz, s nem annyira azzal, hogy munkára ösztönözte, hanem azzal, hogy megismertette a világgal. Irói vágyak mind gyakrabban lepték meg, s dolgozatai is egyre szaporodtak. Még szinészkedése előtt irta *Miss Fanny* czimű novelláját, melyet *Nagy* Ignácznak küldött be. *A Hölgyfutár* egyik közelebbi száma

Digitized by Google

már megkezdte a beszély közlését, sőt díjazta annak szerzőjét. Ez időtől kezdve megnövekedett önbizalma s többször nyult tollhoz. Fordítgatott s eredeti dolgozatokat írt *(Egy fogadás, Házasság comme il faut, Ostromállapot)*, mindannyit a *Hölgyfutár*ba (1850) és kivülök humoreszkeket, elmés apróságokat írogatott.

Tevékenysége azonban csak Komáromban indul meg. *Miss Fannyja*, melylyel egyszerre föltünt, még itt készült s itt kezdette meg a *Puncs* kiadását, melyben ama novellája másodszor is megjelent. Maga is ettől számította sikereit, tán épen azért, mert ezzel mutatta be magát kész humoristaként irodalmunkban. Hajón utazva, igy indul a novella, ismeretséget köt egy fiatal angol hölgygyel, a ki nevetséges aggodalmak között gondoz, ápol és dédelget egy ölebet. Ismeretségükből rokonszenv, majd szerelmi házasság fejlődik s boldogsága teljes volna, az öleb nélkül. Mialatt esküvőre mennek, a kutyusnak patkány-mérget ad be, s a templomból hazatérő fiatal asszony vigasztalhatatlan a kutya elpusztulása miatt. A férj káröröme mihamar lehül, megtudván, hogy a kutyus gondozójának 1500 font jár. Mennyi ötlet van ebben a novellában s az milyen sok jó részlettel van elbeszélve. Sajnálnunk kell azonban, hogy a novella sem gondolva sem komponálva nincs. Kortársai nem bírálgatták szigorúbban, ellenben nagy s egyhangú örömmel ölelték magukhoz a fiatal irót.

Más fiatal író első sikereinek túláradó örömében sietett volna Pestre s teljes erővel dőlt volna neki az írói tevékenységnek. Ő nem tette. Megmaradt Komáromban s még mindig nem döntötte el jövendőjét. Az édes anyja gyöngéd figyelme, a komáromi fiatalság szeretete s főként a szinészetből való kiábrándulása tartották vissza. Félt, hogy csalódni fog irói ábrándjaiban, mint csalódott a szinésziekben; hogy a rá nézve idegen nagyvárosban nem találja föl a nyugalmas otthont s a hozzá illő baráti társaságot. Szinészkedése alatt tapasztalt élményeinek keserűségét talán legjellemzőbben bizonyítja amaz idegenkedés, melyet a nagy világ iránt táplált; ama habozás, melyben egy esztendőt eltöltött. Iró és szinész — e két gondolat járt eszében, s ha tollában nem bízott, szinpadi sikereire gondolt, ha keserü emlékei támadtak föl — tollába vetette hitét. Kisértett ez s az s Beőthy nem tudott egyelőre határozni, az időre bízta a jövendőt. Addig, mig az nem dönt, maga nem akart, vagy nem mert dönteni.

Időnkint föl-föl megy a fővárosba, ott tölt nehány napot vagy hetet, azután csak hazatér a tüzhelyhez. Minden látogatása egy-egy elkészült munkájával van összeköttetésben. 1851 tavaszától a következő év őszeig ilyen vándor életet folytat, dolgozik otthonn, s közben szétnéz a fővárosban. Pesti látogatásai mind sürübbeké váltak s mind jobban fölvillanyozták. Testvére költeményei és levelezése mind sürübben jelentek meg, nagybátyja, Kovács Pál, rokonai Tóth Lőrincz és Szinnyei József által mind jobban belesodródik a lüktető, élő s vonzó irodalomba. Többet és jobban

Digitized by Google

törődik az irodalommal, sokat olvas, elmélkedik s kevesebbet ír, szóval komolyan készül irói pályájára. Valószinüleg ebből az időből való az a kedvesen jellemző hagyomány, mely róla és Jókairól maig él Komáromban. Beőthyné dicsekedve említi Jókainénak, hogy Laczi fia milyen sokat tanul és olvas. Jókainé erre magyarosan visszavág: Minek az neki! Az én fiam, ha könyvet akar olvasni — hát ir magának.

Az idő azután megmutatta, hogy Laczi is elég könyvet írt magának. Ingadozásának, tétovázásának ez esztendeje nem mult el tőle haszon nélkül. Bátyjánál lakott s két otthona volt, jobban mondva három. Az egyik a nyugodalmat, csendes munkára hívó enyhet, másik az édes anyai szeretetet kinálta neki, a harmadik földerítette. Oly hatások voltak ezek, melyek e remegő s végül már-már maga iránt is bizalmatlanná váló fiatal irót elvonták borongásaitól, munkára serkentették és jó kedvre hangolták. Az utolsó jelzőt nem szabad a szónak mai értelmében venni.

A szabadságharcz után beállott kétségbeesés alatt bár sürübben forgott a pohár, fájdalmasabban hangzott a nóta s hangosabb volt a vigadás; a magyar nem jó kedvében mulatott, hanem bánatában. A sírva-vigadás e korában a társadalmi életnek két hangulatát ismerjük. A bús magyarok némasága, visszavonulása, fájdalmas, meghatóbb és szó nélkül is beszédesebb volt, mint a sírvavigadók zenéje, poharazása s kikitörő jó kedve, bár ennek mélyén is ott rezgett az elfojtott keserűség. Mindenütt megvoltak ezek a hazafias mulatozások, s erre Pest, kivált a fiatal írók társasága, adta a példát. Ily hangulatú jó kedv uralkodott Komáromban is, Beőthy László társaságában, melynek székhelye a reformátusok kollégiuma volt.

Nagy Mihály, néhai szuperintendensünk, három honvéd menekültet: Tóth Istvánt, Thaly Sándort és Farkas Benőt, megtett hamarjában iskolamesternek, hogy a katonafogdosást elkerüljék s biztosságban legyenek. Iskola ugyan nem volt, mert a főiskolát már régen átvitték Pápára, de a jó komáromiak adhoc csináltak nekik iskolát is. Berendeztek olyan progimnázium-féle iskolát s fölküldték a gyerekeket, hogy a hatalom szemét kitöröljék. A három menekült az egyház védelme s a város pártfogása alól bizonyosabb nyugalommal tekinthetett a jövőbe, mintha bújdosniok kell, hogy elkerüljék a besorozást. Ők hárman és az egyház segédlelkésze, Soós Károly, tanították a hamarjában összeirt diák-sereget, négy osztályban a régi kálvinista iskolák terve szerint. A progimnázium négy tanítóját a vihar összeverte s intim barátta tette. Nagyon közéjük illett a szinészkedésből haza került Beőthy is, s ők azután lassan-lassan olyan társaságot alakítottak, mely a városi és a vidéki fiatalságnak középpontjává lett. E kör mulatozásai általánosan ismeretesek voltak. Ősi szokás szerint maguk hordták össze az enni-inni valót, a kedvderítőt és búfelejtőt.

László itt érezte magát igazán jól. Finom élezett előadásával,

Digitized by Google

emelkedő írói nevével s barátkozó, nyilt természetével központja lett a társaságnak, melynek rendes látogatói, a szomszédos egyházak káplánjai s a város arany ifjúsága, mind szélesebb kört tágítottak. Zsemlye Károly Aranyosról járt be, majdnem naponkint, Vályi Lajos, Kiss Zsiga, Szűcs Sándor, kit Pátrinak neveztek és Szinnyei József csatlakoztak hozzájuk. Ha ez a kör csupán danolgat, kvaterkázik s adomáz, nem hagy nyomot a város életében; azonban mást is tett; ez vitte a szót s vitte a város társadalmát. Szinészek jöttek, ők szedték össze a bérleteket; lapra, könyvre kellett előfizetést gyűjteni, ők jártak házról-házra, faluról-falura; műkedvelő előadást ők tartottak, szóval ők voltak a magyar érzés képviselői. Vigadásuk ki hallott az utczára, a rácsos kerítésen túl, a hol a policáj ődöngött s talán konspirációt szimatolt. Ha bezörgetett, bevitték magukhoz, bort tettek eléje s megnevettették, a nevető hatalom pedig nem veszedelmes. Igy mult el a tél, remények és aggodalmak között, folytonos habozásban és állandó munkában Beőthy részéről. Ez idő alatt fordította le Sükei Károlylyal közösen szerkesztendő külföldi regénytárukba Cavanagh grófnő regényét *Nathaliet*, mely azután meg is jelent. A vállalatnak azonban nem volt kelendősége, igy Beimel visszavonta tőlük megbizását. Ez idő alatt folytatta a *Puncs*ot s tervezgette a *Romemlékek*et, melynek jövedelmét szülővárosa javára ajánlotta. A *Romemlékek* még 1852. legvégén meg is jelent s rendkivüli kapóssá lett, s pompás kiállításával, főként gazdag közleményeivel nagy sikert ért el.

1852 nyara már vigabban folyt; a társaság gyülekezője az *Arany ember kertje* (akkor Vörös Benőé volt, később a dalárdáé lett, ma az igazságügyi palota emelkedik helyén) volt, a szabad ég alatt s egyre szaporodó-társaság körében. Ugyanakkor szinészek is voltak s előadás után rendszerint ők is odagyültek. Beőthy maga is föllépett velük [1] s egykorú naplóíró [2] följegyzése szerint, várakozáson felüli sikerrel, még koszorut is kapott.

E műkedvelő fellépéseket ha nem tartjuk is a régi szenvedély utolsó föllobbanásának, de mindenesetre jellemzőnek a habozó Beőthyre. Mit késedelmeskedik? A kis város csöndesebb vagy zajosabb mulatságai tartják-e vissza, vagy talán az édes otthontól nem akart-e megválni, vagy talán a régebbi szenvedély támadt föl benne újult erővel? Talán M. L. iránt képzelt szerelme marasztalja? Talán írói tehetségében s jövőjében nem bízik? vagy valami lelki baj, csüggedés lepte-e meg? Úgy gondoljuk, ez okok egyike sem. Talán valamennyi együttvéve hatott reá, hogy megmaradt

[1] *Ujfalusi* és *Szabó* társulatának 1852/53-ról kiadott Zsebkönyvében Beőthy László, mint műkedvelő szerepel. Föllépett két alkalommal. Első ízben 1852. jún. 26-án *Degré* Alajos *Bál előtt* czímű egyfelvonásos vigjátékában az »egy úr« szerepét adta; másodizben július 29-én, mikor *Robin orvos*ban, Garrickot, Lendvay szerepét és *Kérek két pengőt kölcsön* czímű bohózatban, a mikor Szárcsa diurnistát játszotta.

[2] *Szinnyei* József úr szives közlése.

Digitized by Google

egyforma folyású életmódjában s irtózott a gondolattól is, hogy újra a zajos, az otthon nélküli életbe ártsa magát. Kortársai, kik róla megemlékeznek, csak 1853. óta ismerik közelebbről, följegyzéseik nem szólnak az otthon töltött tengődésről. Iratai, levelezése hozzáférhetetlen, ha egyáltalában hagyott maga után e korra utaló irott emlékeket. Mert a milyen könnyen és gyorsan dolgozott, épp oly kevéssé volt levéliró. Azt tudjuk, hogy valami komoly gond ülte meg lelkét, valami nehéz bár, de csöndes bánat vett erőt rajta, a mi gyakran elborította, sokszor minden látható ok nélkül, a legvidámabb társaság között. Mi lehetett az, szerelmének meg-megújúló gyötrődései, vagy ama gondolattal való vívódása, hogy egészségi állapota nem igért neki hosszabb életet?

Beőthy Lászlót megszoktuk a pajzán elme, a tréfás kedv, a mulatni szeretés, a könnyü kedély emberének ismerni, s valóban szokatlannak tünhetik föl, ha lelki állapotának vizsgálása közben, komoly hangok, mély érzések rezgésére figyelünk. A magyar bohéme világnak legkicsapongóbb tréfájú, legszabadabb szellemű képviselőjében, mint egy valóságos humoristában, az érzéseknek minden árnyalata meg volt. A mit benne láttak; a minek hirét hagyták, a miért országra szóló nevét költötték; könnyü kedélye csak lelke külsősége volt. Mélyen, szive fenekén, titkosan, csak magának jelentkezve, nagy és nemes érzések honoltak benne. Kortársai rendszerint csak a lángot látták, mely föllobog, csak szíve melegét érezték, mely egész szeretetreméltó lényéből kisugárzott, s alig gondoltak arra, hogy e hő sziv parázsban ízzik, a mélyült szenvedések, a gyakori töprengések, a néha elboruló lemondásnak fojtott tüzében. Egy-egy ilyen elborulásnak, sötétebb gondolatnak, hatalmasabb kitörésnek alig tulajdonítottak nagyobb jelentőséget, de mégis ránk hagyták azoknak emlékét. S mint sötét éjszakában egy-egy villanás, pillanatra bár, de bevilágítja a tájt, az örökké derültnek látszó Laczi életében egy-egy keserű pillanat kínja megnyitja szivének rejtett mélyeit s megérteti velünk töprengéseit. Energiája legtöbbször szunnyadóban volt; jól érezte magát a mindennapi élettől hányva-vetve, s nem gondolt arra, hogy sorsát maga igazítsa. Komáromban jól érezte magát, dolgozgatott, a mikor akart, tanulgatott, a mennyit tetszett, s volt jó szórakozása, ha megkivánta. Pesten megint belevetette magát az élet sodrába, dolgozott, még pedig nagyon sokat, folyton társaságban volt s gyűjtötte benyomásait. Itt és ott egyformán elemében úszott, csak a változás gondolata volt nehéz. Ha már egyszer benne volt az új helyzetben, beletalálta s hamar beleélte magát. Valóságos magyar vonása jellemének.

Komáromból Pestre minden nagyobb zökkenés nélkül telepedett át. Szülővárosa háborútól és elemektől meglátogatva, romokban hevert; azon gondolata támadt, hogy megsanyargatott földijein valamiképen segíteni fog. A *Losonczi Phönix,* az *Enyedi Album* stb. példája kéznél volt, mégcsak az *Árvizkönyvre* sem

Digitized by Google

kellett emlékeznie, így határozta el, hogy albumot szerkeszt s ad ki a komáromi károsultak fölsegélésére. A *Romemlékek,* mely 1853-ban oly nagy eredménynyel jutalmazta, volt az ő albuma. Ennek szerkesztési gondja mozdította ki, s vitte át szinte észrevétlenűl, őt a fővárosba, őt megillető helyre. S a milyen idegenkedve gondolt arra, hogy a kollégiumi társaságot oda kell hagynia, oly gyorsan beleélte magát az írói világba.

Albumának sikeréről nem szólva, neki már ekkor jó neve volt. A *Puncs* első kötete két kiadást ért, kisebb dolgozatait keresték és olvasták, a kiadók és szerkesztők vetélkedve iparkodtak azon, hogy őt szerződtessék. Ha a köztudat szerint *Kúthy* közreműködése nélkül nem lehetett almanachot, zsebkönyvet vagy albumot kiadni, nem lehetett lapot szerkeszteni sem Beőthy Laczi nélkül, de írói társaságot is bajos lett volna találni, a hol ő nem lett volna jelen. Egyszerre otthon volt az irodalomban s az életben, s egyformán szerették és becsülték magát és dolgozatait. Sorsának ilyen hirtelen jórafordulásán egy egyszerű nemes asszony szíve vert hangosabban, ott a salvaguardiás házban, s azok a fiatal emberek örültek neve-híre kelésének, — ott a kollégium rácsos ablakai mögött.

III.

Irói pályája voltaképen csak 1853-tól kezdődik, s rövid négy esztendeig tart, 1857-ben hirtelen bekövetkezett haláláig. Nem mintha annak előtte írott műveit nem számítanók munkái közé, vagy nem tartanók rá és fejlődésére érdekesnek, hanem mert ettől az időtől lép szorosabb s állandó érintkezésbe írókkal és irodalommal. Addig ő csak mint valami műkedvelő kedvből vagy szeszélyből, bár hivatása szerint dolgozott, de 1853-tól kenyerét kereste s jövendőjét találta meg írói működése által az irodalomban. A komáromi patvarista, szombathelyi szinész s a fővárosba föl-fölránduló vidéki író működése és hatása össze sem hasonlítható későbbi tevékenységével és eredményeivel. Addig inkább törekvései érdekelnek, azután művei és tehetségének fejlődése.

Szokatlan gyorsasággal emelkedik a népszerűség magaslatára és szédítően hamar hízelgi be nevét a magyar olvasók emlékezetébe. Alig látszik rajta, hogy tehetsége bontakozik, egyszerre készen, szinte kialakulva jelenik meg az irodalomban. Mikor Pestre ment, csak néhány jó barátot, inkább pajtást talált s mikor eltemették, az egész nemzet gyászolta. Olyan hódítást tett, a milyent kevesen s olyan győzelmet aratott, a milyenről nem is álmodott. Nevét szárnyára vette a hír, egyéniségének szeretetreméltósága segitette műveit, műveinek kiváló tulajdonaiból nem egyet átvittek emberi jelleméhez. A mit írt, a mit mondott, a mint viselkedett, mindennel nevét díszesítette, legalább is népszerűsítette. A népszerűségnek, a közkedveltségnek oly mértékét s olyan általánosan kevés kortársa élvezte, mint ő.

Digitized by Google

Milyen különös, hogy népszerűsége az idő szerint még hatékonyabb, mint művei; hogy a kedves Laczi tovább élt, mint Beőthy László, az író. Hányan élnek s emlegetik őt még mindig az emlékezés derűjével, a fiatalkori eszménynek nem homályosuló nimbuszával! Az új nemzedék előtt alig hihető magasságban mutatják s nevét és az alakjához fűződő hagyományokat épségben szállítják át a fiatalabbak gondozó kegyeletére. Ebben a tényben nem írói erényeit akarják kicsinyelni, hanem emberi szeretetreméltóságát emelik a feledés fölé. Egy-egy jó mondást, egy-egy röppenő élczet még ma is úgy dicsérnek meg: hogy a Laczi könyvéből való. Anekdotái, tréfái, élczei maig élnek az írói világ hagyományában s az öregebbek, ha róla beszélni kezdenek, kifogyhatatlanok a kedves visszaemlékezésnek derűs hangulatából. Beőthy László egyéniségét így becsülték meg annak idejében s így becsülik meg ma. Valóban nem közönséges mértéke ez varázsának, s a keleti népeknek naiv fölfogásában élő hit szerint, a jó emlékezet méltán jutalma az elholtnak. A klasszikus világ gondolkodása szerint is, jó nevet hagyott maga után, tehát jól élt. Nekünk még módunkban áll, hogy róla szólván, a személyéhez fűződő hagyományokban gyönyörködve forgassuk műveit; az utánunk következő öltők azonban, ha e mélyérzésű humoristát meg akarják ismerni, inkább saját irataira szorulnak, mintsem a róla irottakra. Én azonban nem félek attól, hogy ezekben is nem fognak találni annyi nemes és szeretetreméltó vonást, a melyből írói alakját igazán meg ne rajzolhatnák.

Beőthy László írói és egyéni jelleme szerint ritka, szinte kivételes jelenség volt, s így a fiatal irodalomban gyorsan helyet szorított magának. Az a kör, melyhez csatlakozott, azokból a fiatal írókból állt, kik a szabadságharcz után azonnal magukra vették az irodalom gondját. Október hatodikán tizenhárom hű magyart visznek Aradon a golgothára, s *Nagy* Ignácz már a következő hó derekán szétküldi a *Hölgyfutár* mutatvány-számát, s deczember elsején megindítja lapját; még szárítják a veszteségek nyomán fakadt könyeket és *Szilágyi* Sándor már hirdeti, hogy megírta a nagy veszteség történetét; még azt sem tudják, mire dől el ama harminczkét magyar író sorsa, kiket *Kossalkó* ötlete mentett meg a bizonyos haláltól, s már újabb író-sereg áll a nemzet élére. *A walesi bárdok* magyar utódai hamarébb föltámadtak, mint hirök elhatott. Ez a fiatal gárda, mely a *Hölgyfutár* körül csoportosult, fogadta magához Komárom fiát.

Mennyi tiszteletre méltók s mily hálára érdemesek ezek a fiatalok, kik még érzik vállukon a puskaszij nyomását s máris tollat fognak a nyelv és nemzetiség védelmére s a költészet művelésére. Koruk körülvette őket az írói név nimbuszával s kivételes helyzetet teremtett számukra, a mit bizony megérdemeltek. Helyzetök nem volt kényelmes, részint az anyagiak gondja, részint a sajtóvétség nyűge nyomta őket. Helyzetök szokatlansága magával hozta életmódjuk szokatlanságát. Iróasztalukon kívül a fehérasztal

Digitized by Google

kötötte le őket s ott a búsuló, a sírvavígadó magyar tempóit gyakorolták. A zseniáliskodás külsőségeit szinte affektálták s ilyenkor szivesen hivatkoztak Petőfire. A *Csiga*, a *Komlókert*, az *Óra* s a *Két huszár* voltak legkedvesebb helyeik, *Sárközy* bandája vigasztalójuk s a magyar bor volt búfelejtőjük. Ezeknek a hazafias mulatságoknak az akkori idő valami sajátos nimbuszt kölcsönzött, a mely csábította és fölavatta a vidékről egymás után feljött írókat, így Beőthyt is.

Nem volt filiszter, szivesen részt vett mulatságaikban. Velök töltötte estéit s közelebb jutott hozzájuk. De őt e zajos, gyakran túláradó vigalmak soha sem ragadtatták el. Nem játszott s nem ivott s a legnagyobb tivornyák között is józan maradt. A hagyomány, melyet maga is segített tévútra vinni, s a valóság, melyről kortársai tanuskodtak, ellentétben állanak. *Tóth* Kálmán írja róla, hogy gyenge szervezete nem birta a bort, messzelynyinél többet nem is ivott; *Vadnai* mérsékletét s önuralmát jegyzi föl; *Székely* József ellágyulásairól emlékezik s a hites tanúk mind megerősítenek abban, hogy mindenben valami szokatlan distingvált magaviseletet tanusított. Édes anyja képe mindenüvé elkisérte s ledönthetetlen hatalommal uralkodott rajta. Az érzéseknek eme gyöngédsége vitte őt egész életében, s ez óvta meg minden túlzástól. Egész valóján bizonyos finomság és gyöngédség, e körben szokatlan mérséklet áradt el. Őszintébb és mélyebb szivet, distingváltabb és melegebb kedélyt még az írók között is keveset találunk. Ábrándos és nyugtalan volt, gyakorta élczelt és humorizált s épen a legkeserűbb perczeiben. Őt is a »lelkesedés és a dunaparti szilva« tartotta, mint társait, de nem tudta magát az élet nyomorúságain oly könnyedén túltenni, mint annyi más.

Beőthyről az élczek, adomák, aperçuek, ötletek nagy száma maradt fönn, legnagyobbrészt hagyományképen, leírva aránylag kevés. S ő ezek alapján a közönség szemében a vigság papjaként ismeretes. Gúnyolódó, csipkedő, örökké jó kedvű s folyton mosolygó embernek tartották s annál inkább, mert műveivel e fölfogást csak megerősítette. Pedig nem volt a léha mulatságok, a könnyü élet s a gondtalan vidámság embere. Kedélyén gyakran erőt vett a lemondás, valami meghasonlás nyomta szivét s felhőzte be tekintetét, melynek okairól alig tudunk pontosabban beszámolni. Ilyenkor a legmerészebb gondolatai támadtak, mint az, hogy megírta a saját temetését s kiadta a saját nekrologját, megrajzoltatta koporsóját, a mint síró hitelezői kisérik. Micsoda keserű humor kellett ehhez, s micsoda nyugalommal kellett meghallgatnia kiszatirizált szabója szemrehányását, ki így adta tudtára neheztelését: »Bőjti úr! nem czélerányos a szegény embert megczáfolni.« Beőthy e tulajdonságaival gyorsan lelke tudott lenni minden társaságnak, melyet a hangulatok árján játszva vitt egyik szélsőségből a másikba. Nevettetett és ríkatott. Szinészkedésének emlékeit gyakorta elmesélte s mint élestekintetű s mindig a világban forgó ember, kitűnően utá-

Digitized by Google

nozta és karrikirozta kortársait, kifogyhatatlan volt, ha jól érezte magát, szótalan, elmerült, ha valami bántotta.

Középtermetű, inkább alacsony férfi volt. A kor divata szerint világoskék fantázia-frakkot és sárga nankin-nadrágot hordott, melyet laktopánkája alá húzott struflival vont feszessé; czilindert, sárga keztyűt és fehér chmisette-t viselt s különös gondot fordított nyakkendőjére, melyet csodálni való ügyességgel tudott megkötni, melylyel néha kopott öltözékéről is el tudta terelni a figyelmet. Szőke haja hullámosan nőtt, kis bajusza sudárnak indult, de ő kondorrá pödörte, franczia szakálla amúgy is hosszas arczát kissé megnyújtotta. Megjelenése inkább egy divatos uracsot, mint irót sejtetett. De a ki mélyebben nézett hunyorgó kis szeme közé, azonnal megérezte, hogy e fürkésző, éles tekintetű szemek tulajdonosa nem mindennapi ember. Azok a szúrós szemek többet láttak, mint más, közönséges szemek, szinte a sziveket és veséket vizsgálták. Mintha csak arra lettek volna rendelve, hogy észre vegyék, ami az emberben s az életben fonák, félszeg, mosolyt keltő, durva, igazságtalan és gonosz indulatú, hogy belelássanak a szenvedélyek műhelyébe; a gondolatok redői közé, hogy mindenütt szelleme élére, tolla hegyére való anyagot keressen. Az élet és az emberek igy nyiltak meg előtte s helyzete kedvező volt arra, hogy mindeneket megísmerhessen.

Pest kezdett nagyvilági várossá nőni, társadalma a szomorú korszak nyomása alatt tömörült, szalon élete, ha nem is a művelt nyugat magaslatán és fejlettségében, de arra való törekvést árulva el, szintén lendületet vett. Nyilvános, nagy körre terjedő szalonjai nem voltak, inkább néhány családnak egymást kedvelő társaságai tartottak össze, s ezek a kisebb társaságok mind jobban és jobban megnyíltak a franczia divat és tónusa előtt. Az élet maga, szinházával, hangversenyeivel, báljaival és sétáló társaságával emelkedettebb, társaságosabb színt mutatott. S a fensőbb ezrek példáján a társadalomnak más rétegei is megmozdultak, úgy, hogy Pesten az ötvenes években már élénken érzett a nyugati szellem hatása. Könyvek és szindarabok mellett főleg az újságok hatottak az átalakulás gyorsitására. Falusiasnak tetszett nem olvasni franczia, vagy legalább is német könyveket s főként nem öltözködni az utolsó divat szerint. Természetes, hogy az átalakulás inkább a külsőségeken mutatkozott, mint a műveltség valódi hatásában. A Pepita-köpeny, Ristori-kalap, Rachel-karperecz hamarább passepartout kapott, mint a művészi hajlamok: művészetek, irodalom pártolása, az életmódnak s a lélek művelésének európai színe. Igy azután a főváros a maga félig nyugati, félig elmaradott voltában kitünő szinterül szolgálhatott egy éleselméjü, jó szemű s ötletes írónak. A vidék ellentéteül s divatot hajhászó lázában élő társadalom kitünő milieu egy humorista számára.

Beőthy csakugyan nem is habozik, hanem egymás után veszi tollára Pestnek tipikussá váló alakjait. Dolgozatai telve vannak az

Digitized by Google

új világ után esengő életnek eredeti alakjaival. A piperéskedő kisasszonyok s a szemüveges matrónák, a léha uracsok s a megcsontosodott háziurak, a kártyás, czigány, lump, diák, az éjjeli életnek mulató, betyárkodó hősei, a spiszbürgerek s a vagyonosodó fiskálisok, a faluról bejáró mágnások s a vidéknek Pestet bámuló naiv gyermekei, a szinész s az iró, a korcsmáros és a pinczér, a katona és a pap, az úrnő és a szobaleány, a divat hősök és az arszlánok — mennyi kitűnő alak, s ő milyen jól megfigyelte mindezeket. Nagyobb munkáiban ép úgy mint karczolataiban velök foglalkozik, életöket festi s fonákságukat szatirizálja. Mennyi korfestő vonás és rejtett czélzat, mennyi elméssség és finomság van a pesti arszlán rajzában, melyhez, mint a humorista szokta, maga-magát vette mintául: *Beőthy László, mint pesti arszlán!* Mindennek fonákját keresi ki, itt nagyít, ott kissebbít; egy-egy konturt meghúz, egy-egy vonalat félre von; sajátos szempontokat keres s kimozdítja alakjait rendes környezetükből. Mennyi elevenség s mily gazdag lelemény van e darabokban, s mennyire hálásak vagyunk iránta, hogy megőrizte nekünk az átalakúlt főváros társadalmának korhű rajzait! Ime az igazán humorista, a ki korával él és érez, de nem nyugszik meg annak uralkodó hangulatában, divatjain és fölfogásán, hanem magasabb szempontokra emelkedik, az emberi és a nemzeti érzés magaslataira s onnan gúnyol, humorizál és rajzolgat. A művelődés történetirója e kor divatlapjaiból hűen meg tudja rajzolni a ruhát, a divatot, de ha az életet akarja festeni, a Beőthy-féle irók műveihez kell fordulnia. A negyvenes évek Pestjét *Frankenburg* és *Pákh* humoreszkjeiből, az ötvenes évekét első sorban az ő műveiből lehet megismerni.

A pesti arszlán például egyike a legjellemzőbbeknek e nemû rajzai közűl. Oktatja az arszlánt, hogyan viselkedjék, mikor a társaságban az irodalomról beszélnek; tanácsai a következők: »Ha mind a papa, mind a mama járatlanok a magyar irodalomban, a mi Magyarországon nagyon könnyen megesik, tehát beszélj nekik a külföldiről! Például, Petőfi igen szép franczia verseket írt, melyeket Kertbeny fordított le magyarra; Tóth Kálmán maradandó becsű könyvet irt ily czimen: Wilde Rosen; melyekre Colomanno di Simonffyano, olasz zeneszerző, igen kedves franczia-négyeseket szerzett. Megemlítheted Jókait is, de francziásan ejtsd nevét, ekképen: Zsoké, mert igy nagyobb hatásra számithatsz!« stb. Ime a szatirikus rajz, mely mögött egy darab kultúrtörténet van: hazai irodalommal nem törődő társadalom, hölgyek, kik az utolsó divat mintái szerint öltözködnek, uracsok, a kik ékszereiket hánytorgatva ellepik a Váczi-utczát s egy-egy hazafias dőzsölésben, bor és kártya között, czigány társaságában fújják ki elkeseredésöket. Szinte moralista az arszlánok, szeladonok, lionok rajzában, jókedvü, enyelgő és kötekedő szatirikus. Könnyen átsiklik az életen, irataiban mulattatásra tör, meg akar nevettetni s e végre gondtalanul mulat a szójáték sekélyes vízén, de biztosan úszik a humornak

Digitized by Google

mély medrű folyamában. Ez a croquise csak egyike a legnagyobb terjedelmű e nemü iratainak, de jellemző egész irányára, melyet Vas Gereben jellemzett a legtalálóbban: »Beőthy László aprópénzben költi el tehetségét, mig mi, magát és Jókait érti, nagy bankóval fizetünk.«

Egyéni és írói kiválósága mellett még egy körülmény játszott szerencsésen közre nevének gyors és általános hódításában: csodálatos munkakedve és termékenysége. Az ötvenes évek irodalmának alig volt kedveltebb s jobban olvasott írója, mint Beőthy, de alig volt termékenyebb is. Az írói ismeretségnek, a mindennapi népszerűségnek oly mértékét s olyan általánosan alig élvezte íróink közül egy is, mint ő; még Lisznyai Kálmán sem, s talán még akkor Jókai sem; amazt inkább divatosnak tartották, emezt inkább tisztelték. Előfizetési fölhivásait mindig örömmel fogadták, egy-egy művének megjelenése fölvillanyozta a közönséget, mely hamarosan elkapkodta új könyvét. Humorisztikus almanachjainak és naptárainak biztos kiadója és olvasói voltak, s ha egy-egy könyve pontosan nem jelent meg, nyilvánosan reklamálták a hírlapok hasábjain. A mint e társaságok egymás kezéből vették ki őt, ugy jártak könyveivel, úgy volt kiadóival. S ő a maga csodálatosan egyszerü gondolkodásával nem használta ki kedvező helyzetét. Alig keresett annyit, a mennyiből gondos számítással megélhetett, gyakorta még a gondos számítás is hiábavaló volt. Pedig nagyon sokat dolgozott. A *Puncs* három kötetén (1853—55) kivűl 1853-ra esik albuma (Romemlékek), 1854-re *Nesze semmi fogd meg jól,* 1855-re a *Laczikonyha,* 1856-ra három könyve: *101 Choleracsepp, Beőthy László, mint Pesti arszlán, vagyis Diszes Társalkodó,* és az *Ördög naplója;* 1857-re egy naptár *(Aki vesz, annak lesz)* és négy más müve: *Comédia és tragédia,* ez a hatalmas novella, s egyéb novelláinak két kötete, azonkivül két regénye: *A puszták fia* és a *Goldbach et Comp. a Kék macskához.* Munkásságának fölsorolása még így sem teljes. Hiányzik belőle egy elveszett műve: *Zoltán öcsém könyve,* melyről a *Hölgyfutár* ad hirt (1854), a *Menyasszony* czímű regénye, melyet holta után jó későn (1882) az *Ország-Világ* adott ki, s egy vigjátéka (1856), az *Özvegy* és *proletár,* melyet július 26-án adtak elő a Nemzeti Szinházban. Ez egy felvonásos darab kedvező fogadtatásra talált, egykorú birálója szerint: »elmésen írt mű, melynek kivált kezdete jó, vannak ugyan hibái, de tárgyának felöltöztetésében mester; dialógja friss, elmés s ötletekkel teli, meglátszik rajta a párbeszédnek routine-os mestere.« E birálathoz még az előadásról szóló jelentést is hozzá kell adnunk, hogy szinpadi sikeréről hűen emlékezzünk meg. A néző közönség kitünően mulatott s a függöny folytonos derültség között hullott le, mely a szinpadot utána bezárta.

Mintha csak érezte volna, hogy nincs sok ideje hátra, szinte kettőzött szorgalommal dolgozott. Könnyen elképzelhető: micsoda hatása volt neki a maga korára, arra a szomorú időre, mikor egy

Digitized by Google

jóizű kaczagást áldásszámba vettek. Egy író, a ki évenkint megnevetteti az egész feketeországot s mosolyt csal olyan ajkakra, melyeket a passziv ellenállás dacza összeránczol, vagy a keserűség félrevon, valóban nem mindennapi ajándéka az isteni gondviselésnek. Jellemző rá és hatására, hogy a nemzet vigasztalójaként emlegették! Micsoda szavak ezek! Szinte belevilágítanak a közelmultba s áttörve negyven esztendőnek ránk boruló szürkeségén, elénk varázsolják azt az időt, mikor a nemzeti eszményeket ápolni tiltva volt s azt az írót, ki e tilalmat nevetve és nevettetve játszotta ki. S milyen gyönyörű emlékezet az, mely az író borostyán koszorúját telitüzdeli a hazafias szolgálatnak ősi szimbolumával: tölgyfa lombbal.

IV.

Ha nem tudnók, hogy gyorsan és könnyen dolgozott, még akkor is csodálkoznunk kellene termékenységén, s ha arra gondolunk, hogy ő a napnak csak kis részét fordította írásra, hiszen legtöbbnyire barátai között, vagy az utczákon fel- s alájárva, töltötte idejét, mi is azt kérdezhetnők, mint kortársai tették: mikor dolgozott annyit. Legtöbbször éjszakáját lopta meg, s az volt a szokása, hogy nem ült le addig asztalához, míg gondolatban majdnem részletességgel ki nem dolgozta munkáit. Folytonosan rájuk gondolt, velük foglalkozott s ha az utczákat róva, elmerülten járt-kelt, ép úgy azokon töprengett, mintha elnyütt kanapéján hevert vagy a kávéház ablakai mögött mélázott. Minden szórakoztatta s táplálta munka-kedvét. Egy-egy nagyobb mulatozás után néha meg sem pihent, hanem legott tollat fogott. A *101 koleracseppet* huszonnégy óra alatt írta össze kiadójának, az Angol királynőben, egy hangosabban eltöltött éjszaka után.

Dolgozási módjának gyorsasága szinte alig látszik meg művein, minek oka ama szerencsés adományában rejlik, hogy kitünően tudott elbeszélni s fölöttébb ötletesen füzte mondatait. E dolgozatokat minden zökkenés, minden erőltetés nélkül olvashatjuk, mintha nem is írva, hanem élőszóval volnának elmondva. Előadásának könnyedsége és folyamatossága azonban gyakran el is ragadja, ilyenkor terjengőbbé válik. Mintha a lassú s bő vízű folyó sekély medrét hamar elhagyja, az ő előadása is nem egyszer kitér, elágazik vagy sekélyebbé válik; viszont azonban e kitéréseket annyi elmésséggel füszerezi s oly sok mulattató elemmel gazdagítja, hogy észrevétlenül visz át bennünket novelláinak e holt vízein. Figyelmes olvasás közben érdekesen tárul elénk e szokása. Mindenütt meg lehetne húzni azokat a helyeket, melyek nem tartoznak művészi szempontból elbeszélése menetéhez. Azonban nem volna tanácsos megtenni ezeket a kihagyásokat. Ha nyernének is vele művei, tömörebbekké, gyorsabban haladókká válván, ép annyit, vagy még többet vesztene általok az író, kinek egyik ereje, hatásának egyik titka épen ezekben a kitérésekben van. Mert beléjök rakta koráról,

Digitized by Google

korának embereiről, divatáról, életök módjáról szerzett megfigyeléseit, tapasztalatait és rájuk vonatkozó, gyakran nagyon is csipős megjegyzéseit.

Igaz, hogy ilyen módon nem respektálja az elbeszélő előadásnak régi: s már az ő korában is gyakorolt törvényét, hogy az író, mint első személy, teljesen a háttérben marad, s nem a maga nevében, mint *én*, hanem alakjai által, mint beszéltető, mondja el és fejezi ki egyéni véleményét, nézeteit és gondolatait. Az objektiv elbeszélő soha sem beszél bele első személyben előadásába, ha nem hőse az elbeszélésnek, mint napló-, vagy levélíró, a ki formailag a maga nevében szól, mint Anyegin vagy Bácsmegyei, hanem hősei által fejezteti ki mondanivalóját. Beőthy e régi törvényt nem tartja tiszteletben, hanem megszakítván előadása fonalát, gyakorta beszél a maga nevében. De azért mindenkinek veszedelmes volna őt ebben követni, kinek gazdag kedélye s eleven szelleme nincs, a mivel ő megvolt áldva. De mind e részletekben korát és viszonyait ismerjük meg s innen van, hogy művein inkább a társadalom és a világfölfogás avultsága, mint az irói varázs gyengülése észlelhető. Mindez a maga idejében tetszett, s kortársai olvasás közben szinte nevükön szólították azokat, kiket tolla hegyére vett, ismerték mondásainak, megjegyzéseinek, észrevételeinek okait és alapjait, mig tőlünk az aktualitásnak e friss derüjét élvezni immár meg van tagadva. Ez az egyik szempont az általános, művészeti törvény szempontja. Igy tekintve a dolgot, nem tagadhatjuk, hogy némi ódonság és nehézkesség ül előadásán. De van egy más szempont is, a történeti. Erre gondolva s azt tudva, hogy minden izében korához szóllott, megbecsüljük e sajátságát is, hiszen társadalmi életünknek egy letűnt kora, divatja, fölfogása tükröződik vissza általa.

A regény technikájának e figyelmen kívül hagyott követelményével szemben, előadásának már említett erényei mellett, még egy kiváló érdeme van neki: tiszta magyarsága, pompás nyelve. Nem mindenütt szabatos ugyan, de mindenütt zamatos. Nem akarjuk azt mondani, hogy teljes öntudattal írt így, de nem lehet eltagadni, hogy így írt. A dunántúli jó magyarság volt dajkája, a nyelvnek gazdagságát és érintetlenségét onnét hozta, a honnan Jókai. S az is természetes, hogy a ki érzi és tudja, hogy nyelvével szabadon rendelkezik, kevesebb gondot fordít grammatikájára, mint az, kinek folytonosan arra kell ügyelni, hogy a nyelv szellemét meg ne sértse. Gondos stiliszta nem egy átsimítani való helyet találhatna ugyan benne, de magyarosabban alig tudná gondolatait kifejezni.

E vonást más szempontból is tapasztalhatjuk művein: komponálását ha vizsgáljuk. A számitó, minden hatást kimérő módszer nem volt inyére. Irói működésében nem is ezt tartotta föladatának, de kora sem követelt tőle ilyeneket és életmódja, eszthétikai öntudata sem igazította ilyen irányba. A kicsinyeskedő gondosság, a részletekre kiterjedő figyelem több időt kivánt volna, s több nyugalmat. Bár ideje talán meglehetett volna, nyugalma bajosan. Örö-

Digitized by Google

kösen új meg új tárgyakat forgatott elméjében s ritkán várhatta meg, hogy egyik vagy másik teljesen kiforrottan kerüljön kidolgozásra. Az alkotás mohósága s a szükség kényszerűsége hajtották s talán egy alaktalan sejtelem vagy egy magyarázhatatlan ösztön sugallotta neki a munka e mohóságát. Nyugtalan, izgó-mozgó ember volt, sem a pepecselés sem a nagy alkotás vágya nem tudta lekötni. Vass Gereben mondása mindamellett sem talál teljesen hozzá.

Igaz, hogy megvolt benne minden hajlandóság arra, hogy aprópénzben költse tehetségét, de nem követte azt vakon. Neki is vannak nagyobb bankói s közöttük nem egy, a melyik elbeszélő prózánk fejlődésének mindenkor becses emléke s irodalmunknak ma is élvezetes darabja marad. Úgy vagyunk velök, mint a régi jó nótával, ha ritkán is, de megkivánjuk azokat. Munkásságának ezek valódi emlékei, ezekben rakta le lelkének szebb felét, tehetségének csillogó érczét. Ha sikerül utolsó éveinek terve, hogy *Bohócza,* e humorisztikus élczlap megindulhat, talán még aprópénzét is fölváltotta volna, s irodalmunk ma szegényebb lenne a *Kék macskához,* a *Menyasszony* czímű regényekkel. Ebben a tekintetben tehát örülnünk kell a sajtó akkori viszonyainak nehézkességén, a melyen e gondolata megrekedt. Mert épen e művei azok, melyekből fejlődését megitélhethetjük s annak irányára következtetést vonhatunk.

Hogy valódi tehetség volt, azt nem kell ismételni. Nincs oly rövid mondása, oly kicsiny anekdotája, melyből eredeti szelleme ki ne villanna, de viszont nincs olyan munkája sem, mely őt teljesen befejezetten, művészi öntudatának s alkotó gondjának kritikát nem tűrő magaslatán mutatná. Az egyszerű anekdotától a nagy igényű elbeszélésig, a röptiben készült karrikaturától a jellemfestésnek művészi kiviteléig nagy és hosszú útja van az írónak, s Beőthy ez útnak utolsó stáczióján dőlt ki. *Signora Grassani,* ez a történeti novella és *Ördög Róbert* között nagy távolság van; *Karolina* és a *Menyasszony* szerzője, mintha nem is azonos egy író volna; a *Kék macskához* csupán fölépítésének szeszélyességei szerint tartozik az ötvenes évek irodalmához. E határok között kétségtelen fejlődést, határozott emelkedést látunk, az alakulásnak ama folyamát, mikor a tehetség, mint a megolvadt ércz, egymás után túrja ki salakját és idegen elemeit, s azon a ponton, a hol a tiszta ércz kérgesedni kezd s maradandó alakját nyeri.

Fiatal korának hányatásai alatt alig került olyan kedvező helyzetbe, hogy komolyabban gondolkodjék és határozottabban eszméljen íróságáról, az írói művészetnek magasabb jelleméről. Kezdő dolgozatainak nem remélt sikere s ennek révén gyorsan megszerzett írói neve hamarosan vitték s nem hagytak időt az elmélyedésre. Mikor Pestre került, csak bókot és elismerést talált, valódi kritikában sem nyilvánosan sem négy szem között nem igen volt része. Kortársait is megvesztegette bámulatos termékeny elméje és egyéni szeretetreméltósága, úgy hogy inkább olvasták és élvezték, mint bírálták és elemezték műveit. S meg kell vallani azt is, hogy

Digitized by Google

költői aprópénze sohasem lépett föl valamelyes igénynyel. Az iró bonomiájának e serény eredményei követelés nélkül köszöntöttek be mindenüvé, sohasem hivalogtak, ellenben mindenkor kedvezésben részesültek. Hatásuk önkénytelen volt s annál erősebb. Sem azok, sem szerzőjük nem akartak többnek láttatni, mint amik tényleg voltak. E kendőzetlenség, e természetesség mindenkit fölmenteni látszott a komoly tekintetű kritikus szerepétől, s így történt, hogy róla csak az általános tetszés hangján szóltak s nem is eszméltek arra, hogy őt bírálni is kellene.

Az első, komoly eszmélet saját lelkében fakadt; talán nem is öntudatosan, hanem a művészi ösztönnek spontán sugallatából. Rövid életű apróságait kezdette elhanyagolni s nagyobb, komolyabb darabok írásához fordult. Utolsó három esztendejében írta legbecsesebb dolgozatait, tehát akkor, mikor már Pesten, az irodalmi életnek hatékonyabb levegőjét szivta s az izlésnek emelkedettebb, tisztultabb kultuszát látta. Magáról alkotott véleményeit mind mélyebben kellett tekinteni s erős itélettel kellett dolgoznia, hogy írói törekvéseinek magasabb czélokat tüzhessen ki. Az élet persze nem ideális, kihasználja az embereket saját czéljai szerint, s Beőthynek is tapasztalnia kellett, hogy az irodalomban rá kettős szerep vár. Egyik a régi tevékenység: mulattatónak lenni, napról-napra adomázni, vigasztalni, nevettetni és humorizálni, másik az, a mit maga elé tüzött: maradandó, nagyobb jelentőségű művek alkotása gyanánt. Ez időtől kezdve gondosabbá válik; jobban megválogatja tárgyait s figyelmesebben dolgozik, szinte arra hajlik, hogy munkáit csiszolgatni kezdje. S a fordulat bekövetkezett. Olvasó közönsége és író barátai meglepetve látták, hogy mind komolyabb és komolyabb feladatokat old meg, mind nagyobb igényt támaszt, s hogy a hirlapi mulattatóból nem élczelő, hanem humorista lett.

Humorista, a fogalomnak valódi jegyeivel, ama kevesek közül való, kik az emberiségnek örömére születtek. Ennél a tulajdonságánál fogva minden időben állandó nevet szerzett magának művei által. Előadásában van bizonyos ódonság, nyelvében bizonyos lazaság, meséinek szövésében gyakori kuszáltság és szakadozottság, társadalma és környezete rajzában könnyedebb vázlatosság, de műveiből mindenkor a harmonikus lélek derűje ragyog elénk, mely reált és ideált egygyéolvaszt, hogy költő maradhasson, s meg van benne az emberi morálnak egészséges fölfogása. Mennyire józan, valóban magyar elme a Beőthyé, misem mutatja inkább, mint morális épsége. Az ideges és túlzó romantika hatása ellenében teljesen meg tudta őrizni gondolkodásának és képzeletének érintetlenségét. S bár nem tudta megelőzni a romantikát, megvan az az érdeme, hogy mérsékelte annak szertelenségeit s lejebb szállította túlzásait. Az új irány, a realizmus itt és ott föltünik dolgozataiban, de még mindig bizonyos félénkségtől kisérve, inkább kisérletezés vagy tapogatózás, semmint határozott áttörés gyanánt. *A Goldbach et Cnie*-ban a kisvárosi élet s a pesti társadalom mulató

Digitized by Google

osztályának rajzában, a *Menyasszony*-nak nem egy részletében egészen a mai szinvonalra emelkedik. Soha sem gyönyörködik az emberietlen, a tulzó, az idegekre ható elemekben. Nincs egyetlen alakja, a kiben meg nem tudnánk nyugodni, még az *Ördög Róbert* fantasztikus hőse iránt is kiengesztel, mikor jellemét megmagyarázza s tetteinek nemesebb rúgóját fölfedezi.

A franczia regény czinizmusából és szertelenségeiből nem vett hatást. Abban az időben Hugo, Sue, Paul de Kock és Dumas uralkodtak s fordítások által nálunk is nagy hatást gyakoroltak az olvasókra; Hugó, a ki programmjával forradalmat okozott a költészetben, Sue, ki a költészetet szivesen mellőzte, hogy eredetinek tünjék föl, Kock, ki tollával nem a művészet, hanem mesterség hasznáért dolgozott s Dumas, ki bár érdekes, de mindvégig léha volt — nem tántoríthatták meg ethikájának épségében. Jellemző vonása, hogy a költői s az erkölcsi igazság nála mindig együtt jár, az ártatlan szenvedésnek megadja méltó jutalmát, a bünös szenvedélyre pedig vezeklést parancsol. Nála még nem ismeretes a szenvedélyek kizárólagossága, a vér theoriája. Ő az embert az anyag és szellem dualizmusában érti meg s mutatja be. Korondi Géza, a *Comédia és Tragédia* hőse, jellembeli gyöngeségének áldozata, s karakterének rajza, a legfigyelemreméltóbbak közé tartozik. Fokról-fokra veszti ellentálló erejét, még a szirén hálójában is fölfölszólal lelkiismerete, s amint mélyebben és mélyebben sülyed az immoralitás felé, ép oly mértékben érzi bünét. Hőseit jellemöknek egy-egy ethikai fogyatkozása ejti meg, a morális keshedtségnek semmi nyoma nincs bennök.

Az az író, ki az embert ennyire ismerte, s kiben a sziv és észnek egyensúlya föl nem billent, kinek ép szeme és csipős nyelve volt, szinte arra látszik rendelve, hogy korának és társadalmának fonákságát tollára vegye. Hogy gúnyt üzzön divatjából, megélczeljen minden ferdeséget, letromfoljon minden korlátoltságot s szabadon bánjon el mindenkivel, de a nélkül, hogy unalmas és száraz ne legyen — az ilyen írónak humoristának kell lennie. Műveiben csakugyan érzéseinek teljességét, gondolkodásának egészséges harmóniáját mutatja, tehát azt az alapot, melyet mindig a humoristában találunk csak meg. Aki hidegen kineveti az embert, ép oly kevéssé humorista, mint az, a ki részvéttel szánja társainak balszerencséjét; amaz czinikus, emez szentimentális, amaz érzésében, emez gondolkodásában gyönge. A humorista mindkettőben erős; magához öleli a szenvedőt, kikaczagja ha ostoba, vigasztalja, ha vétkes. Sírva nevet s könyezve mosolyog, mint mondják, az emberi társadalom tagjának érzi magát s magas nézőpontról beszél. Kisebb dolgozataiban számos ilyen vonásra akadunk, s nagyobb műveinek majdnem mindenikében meglátjuk a humoristát. *Miss Fanny,* első novellája hősétől kezdve utolsó művéig, a *Menyasszony*-ig, mindenikből ez az okosan érző ember, a sziv bölcse beszél. A balsorsába vakon rohanó kis hivatalnok (Ördög Róbert),

Digitized by Google

a padlásszoba bárója, a tragikomikus Korondi, s a többi, mindezek mellettünk szólanak. *Goldbach et Cnie* nem egy vonásában Dickensre emlékeztet, az árvák sorsa s annak rajza mélyen meginditó, a *Menyasszony* meséjének alapjául szolgáló ötlet, hogy egy kolduló barátot s egy obsitos bakancsost szerepcserére kényszerít, csak humoristától fakadhat. E regénynek, bár romantikus fonású meséjét minden észrevétel nélkül nem fogadhatjuk el, négy pompásan meg írt jelenete van. Igazi humorista műve, fájdalom, utolsó műve.

Rövid életének egész foglalatában a sorsnak keserű iróniája van. Megajándékozza az irói szellemnek szokatlan pazarságával, s e ritka adományt gyönge szervezetre bizza; megója a könnyelmű fiatalságnak minden alacsony szenvedélyétől, s nem ad jutalmul csendes öregséget; gazdaggá teszi az érző szívnek kincseivel, s nem rendel mellé társat, a kire azt áraszthassa, szeretetre méltóvá, nemzete vigasztalójává teszi, s gyászba boritja a megvigasztaltakat! Érezte sorsának iróniáját, de soha sem panaszkodott. Életének minden bánatát és örömét fölolvasztotta abban a nemes imádatban, melylyel édes anyját körülvette. Annak képe lebegett előtte mindig — s még az utolsó pillanatban is; tőle vett búcsut utoljára s ajkán nevével sóhajtotta el utolsó lehelletét. Szép halál, s nem muló érdemek után, méltó jutalom.

Megfonhatjuk homlokára babérjainkat, de nem szabad megfeledkeznünk nagy szivéről, melyért annyit szenvedett. A komáromi házon emléke van immár, tegyük rá koszorunkat is. S ha ez lehervad, ha az emlék pusztulásnak indul, ha kortársai mind utolérték s műveivel a könyvek sorsára jutott is, ne essünk kétségbe emlékezetéért, mert az hiven fönmarad egy szálló igévé lett elismerésben: *vigasztalta nemzetét!*

Erdélyi Pál.

Digitized by Google

ADATTÁR.

CODEXEINK FORRÁSAI.

E czím alatt codexeink kisebb fordított darabjainak eredeti szövegét szándékozunk közölni. Megesik néha, hogy az összevetésre szükségünk volna, de mivel az eredetit vagy nem ismerjük, vagy nem tudjuk hol keresni, — nem törődünk vele. A nagyobb szövegeknek, mint a biblia-fordítások, vagy az ismertebb s többnyire megnevezett egyházi atyák írásaiból fordított daraboknak, vagy az olyan Officiumnak, mint a Festetics-codexbeli szöveg, — még könnyebb az eredetijéhez hozzá jutni, mint azoknak a kisebb részeknek, a melyek a breviariumokon kivül többnyire kézi könyvül használt latin imádságos könyvekből fordíttattak s vétettek fel codexeinkbe. Ezek nagy része mai napig használtatik s a mai szövegek is tartottak meg egyet-mást a régi nyelvből, ámbár az idő folytán sok újításon mentek keresztül. Némelyik több codexben s különböző fordításban maradt tenn. Ezek összehasonlítása nem volna haszontalan munka.

Az ily közkedveltségű darabok közűl valók a Sz. Brigitta XV. imádsága. Ezek tudtommal nyolcz codexünkben találhatók, ú. m.: Czech-c. 1., Pozsonyi-c. 1., Thewrewk-c. 2., Gyöngyösi-c. 7., Kriza-c. 5., Gömöry-c. 99., Winkler-c. 245. lapján és a legújabban felfedezett Lázár-codexben. A négy elsőben, az első imádság szövegében előfordúl a *katroncza* szó, a mi a többiekben nem található. Csupán egy szó, de nem lehetetlen, hogy ez maga is útba igazíthat arra nézve, mely vidék nyelvjárásán készűlt a fordítás? A többi codexbeli szöveg is annyi eltérést mutat, hogy codexeinkből érdekesebb tanúlmány-tárgyat, keresve is alig lehetne ajánlani nyelvtudósainknak még azért is, mert a codexektől kezdve a mai napig szakadatlan lánczolata van meg ez imádságok századonként újúló nyelvezetének.

Digitized by Google

A tárgy még egy más körülménynél fogva is megérdemli a figyelmet. Ugyanis nem mindenik codexünk elégszik meg azzal, hogy csak a XV. imádságot közölje, hanem némelyik, bárha csonkasága miatt hiányosan is, némi bevezetést is fordít hozzájok. Igy például a Kriza-c., melynek fordítója Sz. Brigittának nemcsak imádságairól, hanem Revelatióiról is szól, sőt idéz is azokból a magyar szöveg világosítására latinul. Ezt az idézetet azonban Volf György nem a megfelelő lapon találván, mint a textussal semmikép össze nem függő szavakat kihagyta s csak az Előszó *(Nyelv Emléktár II.)* XVII. lapján közli; holott magyar fordításuk a codex első soraiban olvasható. Ugyanezek olvashatók a Vitkovics-c. végén is, a hol ez a harmadfél sor még olyanformának is tűnik fel, mintha legrégibb magyar hexameterünk akarna lenni (?!)

Megemlítem még, hogy Sz. Brigitta Revelatiói és imádságai nálunk elég korán ismeretesek lehettek. Brigitta 1373. július 23-án halt meg. Revelatióit a váradi iskolában, Szegedi László mester vezetése alatt, 1444-ben már másolta Gordovai János *(M. Könyvszemle. 1883. 110. l.)*

Az imádságok szövege itt következik:

Oratio prima.

O Jesu Christe, aeterna dulcedo, te amantium jubilus excedens omne gaudium et omne desiderium, salus et amator peccatorum, qui delitias tuas testatus es esse cum filiis hominum, propter hominem homo factus in fine temporum. Memento omnis praemeditationis et intimi moeroris, quem in humano corpore instituisti, instante saluberimae passionis tuae tempore in divino corpore praeordinatae. Memento tristitiae et amaritudinis, quam in anima teipso testante habuisti, quando in ultima coena discipulis tuis corpus et sanguinem tuum tradidisti, pedes eorum lavisti, et dulciter eos consolando imminentem passionem praedixisti. Memento tremoris, angustiae et doloris, quem in tuo corpore delicato ante passionem crucis tui pertulisti, quando post trinam orationem et sanguineum sudorem tradebaris a Juda discipulo tuo, et ab electa gente capiebaris, a falsis testibus accusabaris, a tribus judicibus injuste judicabaris, in electa civitate in paschali tempore, in florida corporis juventute innocenter damnabaris, veste propria exuebaris, vestibus alienis induebaris, colaphizabaris, oculis et facie velabaris, alapis caedebaris, ad columnam ligabaris, flagellabaris, spinis coronabaris, arundine in capite feriebaris, et innumerabilibus aliis calumniis laceraberis. Da mihi quaeso ob memoriam harum ante crucem tuam passionum veram ante mortem meam contritionem, puram confessionem, dignam satisfactionem, ac omnium peccatorum meorum remissionem. Amen.

Oratio secunda.

O Jesu, vera libertas angelorum, paradisus deliciarum, memento moeroris et horroris, quos sustinebas, cum omnes inimici tui, quasi leones

Digitized by Google

ferocissimi te circumsteterunt, et colaphizationibus, conspuitionibus, ungulationibus, caeterisque inauditis poenis te molestaverunt, et per omnia contumeliosa verba, durissimaque tormenta domine Jesu Christe, quibus te omnes inimici tui affixerunt, deprecor ut liberes me ab omnibus inimicis meis visibilibus et invisibilibus, et dones me sub umbra alarum tuarum protectionem salutis aeternae invenire. Amen.

Oratia tertia.

O Jesu mundi fabricator, quem nulla dimensio vero termino metitur, qui terram palma concludis, recordare amarissimi doloris tui, quem sustinebas cum sanctissimas manus tuas ad crucem obtusis clavis primo affixerunt, et ad perforandum delicatissimos pedes tuos cum non esses conveniens voluntati eorum, dolorem super dolorem vulneribus tuis addiderunt, et ita crudeliter distraxerunt et extenderunt in longum et latum crucis rite, ita ut dissolverentur compages membrorum tuorum. Deprecor te per hujusmodi sacratissimi, amarissimique in cruce doloris memoriam, ut des mihi timorem et amorem tuum. Amen.

Oratio quarta.

O Jesu coelestis medice, recordare languoris, livoris et doloris, quos in alto crucis patibulo levatus passus es in omnibus dilaceratis membris tuis, quorum nullum in suo statu recte permanserat, ita ut nullus dolor similis tuo dolori inveniretur, quia a planta pedis usque ad verticem capitis non fuit in te sanitas, et tunc dolorum omnium immemor, patrem pro inimicis pie exorasti dicens: Pater ignosce illis, quia nesciunt, quid faciunt. Per hanc misericordiam, et ob memoriam illius doloris concede, ut haec memoria passionis tuae amarissimae sit omnium peccatorum meorum plena remissio. Amen.

Oratio quinta.

O Jesu speculum charitatis aeternae, memento illius moeroris, quem habuisti, quando in speculo serenissimae maiestatis tuae conspexisti praedestinationem electorum tuorum per merita tuae passionis salvandorum et reprobationem malorum in multitudinem damnandorum, et per abyssum miserationis tuae, qua nobis perditis peccatoribus et desperatis tunc condoluisti, et praecipue quam latroni in cruce exhibuisti dicens: Hodie mecum eris in paradiso. Rogo te pie Jesu, ut facias mecum misericordiam tuam in hora mortis meae. Amen.

Oratio sexta.

O Jesu rex amabilis, unice amice totus et desiderabilis, memento illius moeroris, quem habuisti quando nudus et miserabilis in cruce pependisti et omnes amici et noti tui adversus te steterunt, et nullum consolantem inveniebas, sed solum dilectam genitricem in amaritudine animae suae tibi fidelissime astantem, quam discipulo tuo commendasti dicens: Mulier ecce filius tuus; et ad discipulum: Ecce mater tua. Rogo te, pie Jesu, per gladium doloris qui tunc ejus animam pertransivit, ut

Digitized by Google

compatiaris mihi in omnibus tribulationibus et afflictionibus meis corporalibus et spiritualibus; et da mihi consolationem in omni tempore tribulationis meae. Amen.

Oratio septima.

O Jesu dulcedo cordium, ingensque svavitas mentium, per amaritudinem aceti et fellis; quam pro nobis sustinuisti et degustasti in hora mortis, concede nobis corpus et sanguinem tuum digne percipere ad remedium et consolationem animarum nostrarum. Amen.

Oratio octava.

O Jesu, fons inexhaustae pietatis, qui ex intimo dilectionis affectu in cruce dixisti; Sitio, scilicet salutem humani generis; accende quaesumus nostrum desiderium ad omne opus perfectum, et sitim carnalis concupiscentiae, et aestum mundanarum dilectionum in nobis penitus refrigera et extingue. Amen.

Oratio nová.

O Jesu, regalis virtus, iubilusque mentalis, memento angustiae et doloris quem passus es, quando prae mortis amaritudine et Judaeorum insultatione, cum magna voce te a Deo patre derelictum clamasti, dicens: Deus meus, deus meus, ut quid me dereliquisti. Per hanc angustiam peto te, ut in angustiis mortis meae non derelinquas me domine deus meus. Amen.

Oratio decima.

O Jesu, alpha et o, unio et virtus in omni medio, recordare, quod a summo capite usque ad plantam pedis te pro nobis in aquam passionis demersisti: propter latitudinem et longitudinem vulnerum tuorum doce me nimis in peccatis demersum, per veram charitatem latum mandatum tuum custodire. Amen.

Oratio undecima.

O Jesu, abyssus profundissima misericordiae, rogo te propter profunditatem vulnerum tuorum, quae transierunt carnem tuam, et medullam ossium, et intima viscerum tuorum, ut me submersum in peccatis emergas, abscondasque me in foraminibus vulnerum tuorum a facie irae tuae donec pertranseat furor tuus domine. Amen.

Oratio duodecima.

O Jesu, veritatis speculum, signum unitatis, charitatis vinculum, memento innumerabilium vulnerum tuorum multitudinem quibus a summo capite usque ad ima pedum vulneratus fuisti, et ab impiis Judaeis laceratus et sanctissimo sanguine tuo rubricatus, quam magnitudinem doloris tui, in virginea carne tua pertulisti pro nobis, pie Jesu. Quid ultra debuisti facere, quod non fecisti? Scribe, quaeso, pie Jesu, omnia vulnera tua in corde meo, preciosissimo sanguine tuo, ut in illis legam dolorem

Digitized by Google

tuum et amorem, ut eorum memoria semper ad secretum cordis mei remaneat, ut dolor passionis tuae in me quotidie renovetur, et amor augeatur, ut in gratiarum actione usque in finem jugiter perseverem, usque dum perveniam ad te desideratum thesaurum omnium bonorum et gaudiorum quod mihi donare digneris, Christe dulcissime, in vita mea. Amen.

Oratio decimatertia.

O Jesu, leo fortissime, rex immortalis et invictissime, memento doloris quem passus es, cum omnes vires cordis et corporis tui penitus defecerunt, et inclinato capite dixisti: consummatum est. Per hanc angustiam, et dolorem tuum miserere mei in ultima consummatione exitus mei, cum anima mea anxiata est et spiritus meus conturbatus est. Amen.

Oratio decimaquarta.

O Jesu unigenite, altissimi patris splendor et figura substantiae ejus, memento obnixe commendationis, qua patri spiritum tuum commendasti, dicens; In manus tuas commendo spiritum meum; et lacerato corpore, ruptoque corde cum valido clamore, patefactis visceribus misericordiae tuae, pro nobis redimendis exspirasti. Per hanc preciosissimam mortem tuam deprecor te rex sanctorum, conforta me ad resistendum diabolo, mundo, carni, et sanguini, ut mundo mortuus tibi soli vivam, et in novissima hora exitus mei, revertentem spiritum meum exulem et peregrinum suscipe ad te. Amen.

Oratio decimaquinta.

O Jesu, vitis vera et foecunda, memento superfluentis et abundantis effusionis sangvinis tui, quem tu sicut de botro expresso copiosissime effudisti, quando in cruce torcular solus calcasti, et lancea militari perfosso latere nobis sanguinem et aquam propinasti, ita ut nec minima gutta in te remaneret; tunc demum quasi myrrhae fasciculus in altum suspensus fuisti, et delicata caro tua evanuit, et liquor viscerum tuorum exaruit, et medulla ossium tuorum emarcuit. Per hanc amarissimam passionem tuam et preciosi sanguinis tui effusionem, pie Jesu precor te suscipe animam meam in agone mortis meae. O dulcis Jesu, vulnera cor meum, ut poenitentiae et amoris lacrymae sint mihi panes die ac nocte, et converte me totaliter ad te, ut cor meum fiat tibi perpetuo habitabile, et conversatio mea tibi placita et accepta sit, ac finis vitae meae ita laudabilis, ut post hujus vitae terminum te merear laudare cum sanctis tuis omnibus in aeternum. Amen.

BUDENZ-RŐL.

Budenz halálának híre széles Magyarországon — és az ország határain túl is — kevés embert érinthetett kellemetlenebbűl mint engemet. Elmondhatom, hogy ő a magyart először bennem s általam kezdette ismerni és megszeretni, és én benne és általa szüntem meg a németet — gyülölni.

Digitized by Google

Való, hogy 1856. évi márczius havában Göttingában, az egyetemen ismerkedtünk meg. Szemben az egyetemi tantermekkel egy házban laktunk. Én theologiai ismereteket kivántam szerezni, ő phiologus volt. Az első előadási órán már mindjárt arról győződtem meg, hogy a görög nyelv ismerete nélkül theologus nem lehetek; elkezdettem tehát a görög grammatikát tanulni s kérésemre ebben jött segítségemre Budenz, ki már akkor, 20 éves korában a latin és görög nyelv teljes ismeretével a sanskrit nyelvet tanulta. Mint philologus kiváncsi volt magyaroktól magyar szót is hallani — majd a nyelv alakját, szerkezetét is kivánta megismerni. Természetesen a legnagyobb örömmel teljesítettem kivánságát. Én tanultam tőle görögűl s ő tanult tőlem magyarúl. S mily különös játéka a véletlennek, vagy intézkedése a gondviselésnek, mindketten abból éltünk meg, a mit egymástól kezdettünk tanulni: ő a magyar nyelvészetnek lett hirneves egyetemi tanára, magam egy felekezeti iskolában a görög nyelvnek igénytelen tanára. Mert hiába a szükség törvényt ront, s az egyetemről haza érkeztem után az elöljáróság kapva kapott az alkalmon s a görög nyelv tanitásával bízott meg.

Göttingában másfél évig tartózkodtam. Ez idő alatt Budenz szorgalmasan tanulta tőlem a magyar nyelvet, sőt magyarúl is beszélgetett velünk, lévén mi ottan magyarok ketten, én és Pap Mózes tanuló és később tanár társam. Tankönyvül Arany Toldy-ja szolgált és a »Hangok a multból« czimű versgyűjtemény, melyeket e czélra Lipcséből vitettem meg. Megismertettem a magyar népdalokkal is; szerette, eltanulta őket, s alig félév mulva nagy csudálkozásunkra késő éjjel a különben csendes göttingai utczáról behangzott Budenz ajkairól: »Csárdás élet a gyöngyélet«. . . .

1857-ben juliusban Berlinbe utaztam, hogy onnan Pap Mózes barátommal — ki félévvel előbb oda ment át egyetemre — vissza térjek Kolozsvárra. Elutazásom előtt kevéssel nagy meglepetésemre és örömömre Budenz azt nyilvánította, hogy ő örömest eljőne Magyarországba, életét, tudományát a magyar nemzetnek szentelni, ha Pesten valami állásra szert tehetne. Igértem a közbenjárást. Augustusban Pestre érkezvén, Budenz érdekében első sorban Toldy Ferenczet kerestem fel. Nem igért semmit. Azután a n. Hunfalvi Pálhoz mentem. Hunfalvi Pál egész lelkesedéssel fogadta az eszmét s nagy készséggel igérte meg, hogy Budenz bejövetelét lehetővé teszi. Lakása után tudakozódott s kijelentette, hogy irni fog neki maga is.

Budenznek szülőföldéről Rasdorfból 1857. aug. 29-ről hozzám intézet leveléből még is az látszik, hogy ez ügyben az első tudósítást tőlem nyerte. »Tegnap kaptam — írja németűl, mert bosszuságára levelemben meghagytam neki; Irj németűl — a te várva várt leveledet. Lám nem oknélkül biztam én annyira Hunfalvi úrban. Most átláthatod magad is, hogy engemet előérzetem helyes irányban vezetett, midőn szemeimet arra a férfira irányoztam, kiről magad mondád — és ezt magyarúl írta le — Isteni dolog ezen ember közelében lehetni.« Leveled vétele után tervemet közöltem szüleimmel is, s ők készséggel egyeznek bele Magyarországra jövetelembe. Levelét magyarúl zárta be a következő sorokkal: »Egyéb-

Digitized by Google

aránt nagyon örvendek, hogy egésséged most oly jól van, s azt hiszem, hogy most már megint vagy elemedben. Azonkivül szépen köszöntöm a Papot és a Marosyékat, sőt tégedet is kedvesecském, ha úgy tetszik. Isten veled. Barátod Budenz.«

Elhatározását tett követte. 1858-ban máj. 16. mint tudva van, csakugyan bejött Magyarországba. Mind Hunfalvi Pált, mind őtet egy kis csalódás érte. Hunfalvi azt hitte Budenzről, hogy lutheranus s e hiedelemben a pesti luth. gymnasiumban tanári állást szerzett részére — s mikor aztán kisült, hogy Budenz r.-kath. vallású, másutt kellett neki állást keresni. Igy jutott Budenz elébb Székesfejérvárra a r.-kath. gymnasiumhoz, hol két évig tanított német és görög nyelvet. Nem szivesen tartozkodott ottan. Ezt igazolják hozzám intézett levelei. 1860 jan. 20-ról ezt írja: — »mondottam is neked, hogy mire és hová állanak szándékim. De már azt se tudom, vajjon oly hamar léphetek közelebb azoknak teljesedéséhez mint gondolám. Mindenben első Conditio sine qua non, hogy Pesten lehessek. Akartam és akarok még most is jövő őszre Fejérvárt cserélni föl Pesttel.« Mindjárt utánna írja. »Jó bizony az akarat, de mielőtt valamely állomás biztosítva nincsen, nem tehetem. Megint bizonytalanságra kitenni magamat — koránt sincs kedvem, hiányában más segédforrásnak, miből tarthatnám magamat. Irodalmi munkásság, melyre tán alkalmas volnék, nem hajt semmi életre valót. Ugyan is meggyőződtem már arrúl, hogy az ember — tán másutt sem, de Magyarországon sem olyan tudománynak nem adhatja magát, melynek az életben még nincs nyugvó pontja, nincs valamely praktikus oldala, ha csak nem bír elég anyagi erőkkel, hogy az élet fentartásáról nem kell, hogy gondja legyen. A tanulság ebből rám nézve az, hogy a classica philologia és egyéb hasznos ismeretek mellett kell maradnom, s annak mint valamely jogos (törvényes) hitvesemnek időm, erőm jobb részét kell szentelnem, habár szivesen túltenném rajta; további következés ez, hogy csak ritkábban magyaraltaji kedvesemhez mehetek látogatóba bár mily kecsegtetőleg is int,« e levelében említést tévén a magyar ruha elkezdett viseléséről, megrójja azokat, kik magyar ruhában is németül csacsognak.

1860. máj. 17-ről ezeket írja Székesfejérvárról. »Tegnap második esztendeje mult, hogy a pesti Dunapartra szállék, hogy lábam először magyar földet érinte, s azóta mindig csak azt tapodta. Ez annyit teszen, hogy Magyarországon való életemnek két éve elmult és hála Istennek nem veszett el. Tapasztaltam kedveset is, nem kedveset is, tekintettem az emberi élet forgásába, s tanultam, miképen csak önálló magatartás tarhatja fenn az e forgásba oda vetett egyént. Azt mondám, hogy magyarországi életemnek mult első két éve: de nemcsak a magyar földszinén, hanem az emberekkel is éltem, a kik azon laknak, a magyar nemzet fiai között — és úgy érzem, hogy életem e nemzet fiaiéval is mind inkább összeforr, oly láthatatlan erkölcsi kötelékekkel kötözve hozzá, melyeket csak fájdalommal szétszakaszthatni. . . . Eltökélett határozatom, hogy ez iskolai év végével az itteni állásról lemondok és Pestre megyek. Leszek inkább akármi, csak Fejérvárt többé nem leszek magára hagyott. — Elmenetelem el van tökélve, bátor nem vár is engem Pesten biztos állo-

Digitized by Google

más vagy kecsegtető remény, hanem mindenféle bajlodást és nehézséget kell képzelnem ott is. — Οὕτος παρεσκευασμένην ἔχω τὴν Ψυχήν, hogy kiállok akárminemű sorsnak. Ott tudom legalább élek — nemcsak, hogy táplálom nyomorult tetememet.«

Csakugyan híven határozatához 1860. aug. 30-án Pestre költözött.

Mi volt valódi rugója Budenz amaz elhatározásának, hogy elhagyván szülőföldét, az idegen Magyar-hazába költözzék, azt igazában csak az ő lelke tudta. Én több körülményben gondolom feltalálni annak magyarázatát. Először is részemről, míg együtt voltunk, soha meg nem szüntem előtte a magyar hazát és nemzetet magasztalni, és kétségtelen hogy sikerült benne irántunk bizonyos rokonszenvet ébresztenem. Aztán ott volt a vágy, az ismeretlen után: ismerni a magyar és vele rokonnyelveket s talán a gondolat is, hogy philologiai müködését itten több siker koronázza s talán nem tévedek ama sejtelmemben sem, hogy legalább akkoriban nem ragaszkodott a német ifjú annyira hazájához mint p. o. a magyar. Éppen Budenz legjobb barátai Büchler, Geisler, Nöldecke mind az idegenben keresték boldogulásokat, dicsőségüket — egyik keleten, másik északon. De hogy volt, hogy nem volt, tény, hogy hazánkat megszerette s örömest lakozott itten, mi pedig egy jeles magyar tudóst nyertünk benne, kinek emlékét méltó megőrízni.

NAGY LAJOS.

KÉT ADAT KISFALUDY SÁNDORHOZ.

I.

Kisfaludy Sándor 1814-ben irta »Hunyadi János« cz. drámáját, de nyomtatásban 1816-ban bocsátotta közre. Azért választotta inkább a drámai, mintsem az eposi alakot, mert igy »minden ember, még a hazának leányai is« megismerik. De az a reménye nem valósult. Drámája sose került színre, hanem — mint Bayer József helyesen megjegyzi (A magy. játékszín története I. 487) könyvdráma maradt. Ennek oka nem a viszonyok mostohaságában, hanem az író egyéniségében található. Kisfaludy Sándor nem termett a dráma írásra. Hunyadijában a történelmet, az áttanúlmányozott kutfőket annyira nyomon követi — maga is bevallja — hogy műve inkább dialogizált história, semmint valódi dráma. Főtörekvése a hazafias érzés gerjesztése volt. Maga mondja az előszóban, hogy drámáját nem ugy írta, mint poéta, hanem mint hazafi, aki hazájának minden tehetsége szerint szolgálni kíván. (K. S. minden munkái 4-ik kiadás IV. kt. 10 l.)

Hunyadijának egy példányát tisztelete jeléül megküldte levél kiséretében József főherczeg nádornak, akihez való közelebbi viszonya közismeretü. E levél közzétételével szolgálatot vélek tehetni nemcsak azért, mert még ismeretlen az irodalomtörténet barátai előtt, hanem azért is,

Digitized by Google

mert bővebben megvilágítja a költő felfogását, mely őt a Hunyadi János élettörténetének dramatizálásánál vezette s írányította.

Euere Kaiserliche Kőnigliche Hoheit!

Der durch das wilde Aufbrausen einer mächtigen Nation, und den unaufhaltsam hintobenden Orkan der Eroberungssucht Napoleons veranlasste Sturm der jüngstvergangenen schrecklichen Zeit, der die durchgewűhlte Welt aus ihrem physischen, politischen und moralischen Jugen zu reissen drohte und die zertretene Menschheit blutig geiselnd zusammenwürgte, konnte nur durch den entflammten Patriotismus aller Nationen endlich besänftiget und gestillt werden.

Ein ähnlicher Sturm, aus Asien daher wüthend, bedrohte Europa, die ganze Kristenheit, am nächsten aber Ungarn in der Mitte der fünfzehnten Jahrhunderts. Mohammed der II, den stolzen Wahlspruch; »Wie ein Gott im Himmel, so soll auf Erden ein Kaiser herschen; und dieser wolle Er seyn, weil er die Kraft und Macht den Willen und Muth dazu besitze« im Munde führend, hatte schon das griechische Kaiserthum zertrümmert. Schon donnerte er an der Grenze Ungarns. Europa und der Vatican zitterten. Da trat Johann von Hunyad, der von seinem eigenen Kőnig und einem Theil seiner Mitbürger verkannte und verfolgte, Staathalter Ungarns mit seiner kleinen Heldenschaar, und dem zusammengerafften Volke Johanns von Capistran auf. Er kämpfte und besiegte den Schrecken der gebildeten Welt; und rettete nicht nur das schon verzweifelnde Vaterland, sondern Europa und die Kristenheit. — Auch diesen fast an Wunder grenzenden Sieg konnte nur die alles überwindende Stärke und Gewalt des hochlodernden Patriotismus Johanns von Hunyad, und eines kleinen, aber besseren Theils von Ungarn erkämpfen.

Ich wagte die Catastrophe dieser Geschichte in einem historischen Drama darzustellen. Es ist das erste ungarische Original Werk in dieser Gattung, treu nach der Geschichte behandelt. In einer Zeit der Noth, worinn nur unlängst alle Nationen sich befunden, würde es seine patriotische Wirkung nicht verfehlen.

Ich lege es Eurer Kaiserlichen Kőniglichen Hoheit und der Durchlauchtigsten Frau Erzherzogin in tiefster Verehrung und Unterthänigkeit zu Füssen.

Eure Kaiserliche, Königliche Hoheit! Wenn es mir gelang den frommen Helden meines Vaterlandes, den grössten und berühmtesten Mann seiner Zeit, seiner würdig zu schildern, so verdanke ich es dem hohen Glücke, das mich zur Zeit der letzten Insurrection als Flügeladjutanten in die Nähe Eurer Kaiserlichen Königlichen Hoheit stellte. — Ich war Augenzeige, und sah die Tag und Nacht wachende, nie zu erműdende Sorgfalt, — ich sah das ewige Streben des Geistes, das ewige Flammen des Herzens, Gutes und Grosses zu wirken, — und die sich selbst nicht achtende Aufopferung, womit Eure Kaiserliche Königliche Hoheit für König und Vaterland, und für das allgeimene Wohl und Glück scih hingeben. Ich sah die Kőniglichen Tugenden mit jenen des Ersten und Grössten Burgers vereint alle Schritte Eurer Kaiserlichen

Digitized by Google

Königlichen Hoheit begleiten; — und wagte es, mich fähig zu fühlen, den grossen Mann meiner Nation zu schildern, der eben so, wie Eure Kaiserliche Königliche Hoheit, am Ruder meines Vaterlandes stehend und waltend, Ungarn beglückte. — Es ist die Schuld der neidischen Zeit, dass sich keine Catastrophe des Glückes und schimmernden Ruhmes entwickelte, die in den Eichenkrantz der auf Eurer Kaiserlichen Königlichen Hoheit gesegneten Haupte ewig grünen wird, auch die Lorbeern Johanns von Hunyad geflochten hatte.

Ich lege mich Eurer Kaiserlichen Königlichen Hoheit zu Füssen, und ersterbe in tiefster Unterthanigkeit.

Eurer Kaiserlichen Königlichen Hoheit

Sümegh am 25 April. 1816.

unterthänigster Diener
Alexander von Kisfaludy.

(Ered. Orsz. Ltár. Acta praesid. Palat. fasc. 48.)

II.

Az Orsz. Levéltárban, József nádor elnöki iratai közt (a 63-ik csomóban) feltalálható az az emlékírat is, mely Kisfaludy Sándor összes munkáinak legutolsó (4-ik) kiadásában a VII. ktben 545 lapon a Toldy féle kiadás után van közölve. A kiadó: Angyal Dávid nem tudván bizonyosan az emlékirat elkészültének idejét, azt a költő levelezéseire támaszkodva, igen helyesen 1839. január elejére teszi.

Az emlékírat készüléséről legelőször abban a levelében találunk említést, melyet öcscséhez Jánoshoz irt s mely dátumul csupán 1837-et visel. (VIII. kt. 566 l.) Ez a datum alighanem hibás s helyesen talán 1838-ra kell tennünk. Ebben a levélben ugyanis azon kivül, hogy a nádor elé terjesztendő emlékirat készültéről értesiti öcscsét, egyszersmind arra is kéri, hogy compulsoriumot és egy meghatalmazást küldjön neki, hogy a szélütötte Nagy Sándorné hagyatékára az igénykeresetet az öcscse nevében is megindíthassa. E levélre János 1838 decz. 14-én válaszolt, Sándor pedig ennek kapcsán 1839 jan. 14-én felelvén (VIII. kt, 572 l.) ugyanazokról a dolgokról folytatja a szóváltást amelyeket az állitólagos 1837-ki levelében megpenditett: a compulsoriumról s a Nagy Sándorné féle dologról; továbbá küldi neki a *„Sümegh den 10 Jäner 1839"* datált emlékiratot, hogy azt a nádornak juttassa a kezébe. Nyilván való tehát, hogy a két levél közt nem lehet egy esztendei időköz, hanem hogy az 1837-re datált levél legkésőbb 1838 utolsó hónapjaiban (novemberben?) kelhetett.

Összevetvén az emlékiratnak az Angyal által kiadott szövegével a nádorhoz benyujtott eredeti kéziratot, azon kívűl, hogy a kéziratban mindig *K. K. Hoheit* van, a nyomtatottban pedig többször csak *K.*

Digitized by Google

Hoheit — egyes szavakba találtam eltérést. A nagyobb eltéréseket, egymással szembe állítva, csak azért jegyeztem ki, hogy Angyal Dávidnak a kiadásban követett dicséretes szövegkritikáját lehetőleg teljesebbé tegyem.

A negyedik kiadásban:	**A kéziratban:**
. . . . durch Eure K. Hoheit bewirkten Wohlthaten, besonders für den erwiesenen und bewährten . . . (548 l. 11 sor.)	. . durch Euere K. K. Hoheit erwiesenen Wohlthaten; besonders für den ämtlich gewährten Schutz.
. . (die Bauern in eigentlichsten Sinne abgerechnet) (549, 8)	. . (das arbeitende, gemeine Volk abgerechnet.)
. . viel weniger zu einer wirkenden gereift wäre (549, 12)	. . viel weniger zu einer zusamman wirkenden Gesellschaft gereift wäre, und besonders jetzt bey dem seit dem Jahre 1825 herschenden constitutionellen Regierungssystem je dazu kommen könnte.
Die Religionsparthey ausgenommen, stehen die Männer gleicher Farbe nur einzeln da (549, 13)	Die Religionsparthey ausgenommen, welche sich immer mehr auszudehnen und zu befestigen scheint, stehen die Männer gleicher Farbe nur einzeln da.
. . sey es durch Absolutismus oder Constitution regiert (549, 22)	. . sey es rein, oder Constitutionell-monarchisch regiert.
Az 550 l. 5 sorban werden-nel végző mondat után hiányzik a következő:	Besorders seit dem die Masse des Volkes, der Bauernstand, nach den neuesten Urbarial Gesetzen sich immer mehr und mehr zufrieden zu stellen scheint.
. . und der gesetzmäszigen Consitution (552, 7.)	. . und des Landes Institutionen
. . und in diesen Individuum muss sich das quoique und parceque der politisch gegen einander stehenden Franzosen sich fest umarmen (554 l. 1.)	. . und in diesem *Parceque* könnte jedes *Quoique* bestehen.
. . als (protestantisch - demokratisch zu reden) Nationalgüter (554, 8)	. . als Nationalgüter.
. . und einen grossen Theil der theils wirklich, theils zu verführenden demokratisch liberalen Katholiken in sich fasst (554, 14)	. . und einen grossen Theil des wirklich — und auch noch zu bekehrender demokratisch liberalen katholiken in sich fasst.
. . mitunter auch älteren Unadeligen, welche bey ihrer Geistesbildung es wurmt (554, 27)	. . mitunter auch Adeligen, die ihr Vermögen verschwendet, und älteren Unadeligen, welche bey ihrer Geistesbildung es wurmt.

Digitized by Google

. . und möchten ihre Unterthanen wie Viehe misshandeln (555, 19)	. . und misshandeln ihre Unterthanen.
Das Feuer des demokratischen Liberalismus glüht also meistens nur in der Jugend, verrauchend im männlichen Alter und . . . Gefahr ist dabey . . . (555, 22.)	Das Feuer des demokratischen Ultraliberalismus glüht also meistens nur in der Jugend, verrauchend im männlichen Alter, und wieder neu aufflammend in der nach wachsenden Jugend. Gefahr ist dabey . .
. . woran es sich halten soll, die Religions Interessen bey den Protestanten ausgenommen: denn die Katholiken sind jetzt sehr tolerant. (556, 16)	. . woran es sich halten soll, als ein Theil der Nation.
. . um nicht Hungers zu Sterben . . Colonicalsessionen übernommen (557, 12)	. . um nicht Hungers zu sterben, dann colonical Sessionen übernommen.
. . so wird das Zalader Comitat in seinen künftigen Instructionen vermutlich die Interpretation dieses Gesetzes von den versammelten legislativen Gewalten fordern (559, 2.)	. . so wird man die interpretation dieses Gesetzes vermuthlich von dem künftigen Landtage fordern.
In der letzten Insurrection sind aus den hier befindlichen priviligirten Marktflecken, gegen 500 Adelige gestellt worden. (559, 5.)	In der letzten Insurrection sind aus den hier befindlichen priviligirten Marktflecken gegen 500 Adeliche gestellt worden, welche jetzt contribuiren.
Da die Absicht dieser meiner Denkschrift ist, den, theils auf Erfahrung, theils auf scharfe Wahrscheinlichkeiten gegründeten jetzigen Zustand Ungarns Eurer k. k. Hoheit u. s. v. (559, 8.)	Da die Absicht dieser meiner Denkschrift ist, den jetzigen Zustand Ungarns Eurer k. k. Hoheit sat.
Die Quellen, woraus ich überhaupt schöpfte, sind entweder eigene Erfahrung, oder freundschaftliche wörtliche Mittheilungen aus jenen Gegenden, meistens in Füred vernommen, denn ich wechsle mit Niemanden aus ferneren Gegenden Briefe (559, 13)	Die Quellen, woraus ich überhaupt Schöpfte, sind entweder eigene Erfahrung, oder scharfe Wahrscheinlichkeiten, und auch freundschaftliche, wörtliche Mittheilungen aus jenen Gegenden, bald da, bald dort vernommen.
. . und aus welchen Gesichtspunkten sie die Gegenstande betrachteten, (559, 20)	. . und aus welchen Gesichtspunkten die Umstände betrachtet wurden.
. . unsern Palatin frey wählen zu können, (560, 28)	. . unsern Palatin, wenn es darauf ankommt, frey wählen zu können.
. . da in der Nachbarschaft hiezu	. . wo in der Nachbarschaft,

Digitized by Google

ein schreckliches Gegenbeyspiel geschah (561, 17)	ein schreckliches Gegenbeyspiel aufgestellt worden.
. . unter verschiedenem Vorwand, in verschiedenen Richtungen, in gewissen Zeiten bereisen dürfte (562, 26.)	. . unter dem Vorwand, das Land kennen zu lernen, in verschiedenen Richtungen bereisen dürfte.
Welch ein Glück wäre diese für das constitutionelle Ungarn (564, 7.)	Welch ein Glück wäre diess für Uns!
Er ist jetzt unstreitig der erste Mann in der ungarischen Hierarchie (565, 1)	Er ist jetzt unstreitig der ausgezeichneste Praelat in der ungarischen Hierarchie.
. . sonst von Milch und Honig überfliessende Ungarn (565, 23)	. . sonst so reiche Ungarn.
Die Contribution wird nur durch harte Mittel, Pfändungen u. s. w. sehr karg eingetrieben (566, 12)	Die Contribution wird durch harte Mittel, als Pfändungen u. s. w. sehr karg eingetriben.
. . aber viel weniger verkaufen ersetzen, demnach die k. Kammer dabey nicht nur nicht verlieren, sondern vielleicht noch gewinnen würde (566, 29)	. . aber viel weniger verkaufen ersetzen, ja vielleicht übersteigen würde.
. . solche wiederlegen zu müssen (567, 28)	. . solche durch Erzählung der Thatsachen wiederlegen zu müssen.
In diesen Lebensjahren kann der Faden sorgenvoller Menschenleben durch wiedrige Zufälle leicht abgeschnitten werden (568, 10)	In diesen Lebensjahren kann der Faden eines mühe und sorgenvollen Menschenlebens, durch wiedrige Zufälle, so jetzt an des Tagesordnung sind, leicht abgeschnitten werden.

DR. ILLÉSSY JÁNOS.

RÉVAI MIKLÓS LEVELEI PAINTNER MIHÁLYHOZ

— Negyedik közlemény. —

„Malum ex hospitio 1794.[1]

Reverendissimo Praeposito Rátóthensi Michaeli Paintner.

Altum indormieram meo veterno,
Quod largum mihi taedium, dolorque
Induxit docilis malo frequenti
Vltro cedere, meque iuuit alma
Rerum obliuio, torpidusque sensus
Ad res, quae varie geruntur, omnes.
Sed nunc hospitium, optimum quidem illud,
Et carum mihi, si iocosque suaues,
Et conuiuia lauta, lectulumque

[1] E költemény ugyan nincs meg a Paintnerhez intézett levelek között, de kézirattárunk más csomagában Paintner egyéb kéziratos emlékeivel egybekötve. Jelzése könyvtárunkban 10 E 22/2.

Digitized by Google

Mollem, et dulciter otium recordor
Solutum, vacuumque cura edaci:
Hoc nunc hospitium tuum misello
Vt magno mihi stat malo, quietum
Perturbans animum, diebus vsque
Incumbens mihi, noctibusque totis
Crudele hospitium tuum, et molestum,
Cur late patuit mihi, recluso
Illo praecipue malo cubili?
Quo me bibliotheca fascinauit
Incautum tua; stultiorque sumsi,
Vt peius peream, tuos libellos
Mecum, heu! illecebris nimis refertos:
Quales nec potuit furens Calypso,
Vafro nec gremio fouere Circe.
Hos cum debeo lectitare, multum
Bellis implicitus tuis Poetis,
Ido Cunichio, tuo Zamagna,
Doctis, grandiloquis, piis, venustis,
Cor ipsum penetrantibus Poetis:
Furtim, nescio quis, subiuit ardor,
Et praecordia concitauit ima
Inflammata suo potenter igne.
Et nunc perpetuo, furente mente,
Sic carmen meditor male inquietus:
Vt vix euigilans, dieque tota,
Et cautem veniente nocte sera
In longas tenebras; breuemque somnum
Constanter numerus ferit recursans.
Sed, dulcis Michael! nihilne tanto
Iratus tibi pro malo rependam?
Si sic vexor ego tibi cauendo,
Jam vexabere tu mihi legendo.
Namque largiter obruere multa
Hac farragine, quam redux paraui
Hoc, de quo queror, improbo furore.

A következő levél külső czimzése. Von Wien. Reverendissimo Domino Michaeli Paintner, Praeposito B. M. V. Anunciatae de Rátoth, Incl. Comitatus Sopronensis et Veszprimiensis Tabulae Judiciariae Assessori, Domino et Patrono Colendissimo

Per Budam. Veszprémii Ratóth.

29.

Nicolaus Michaeli Praeposito Amico Dulcissimo. Heri cum lanionibus feliciter perveni Viennam, quo ipso die tuus Kurzius sepultus est. In coelis aget itaque rem meam, non vero Viennae. Ad Kereszturium me convertam. Inaudita est haec vexatio, cui exponor. Okolitsányi me ad Consilium remittit: in Consilio autem nemo mihi fauet. *Silvanus* totus est, ut audio, in Piaristis restituendis, vel potius vexandis. Mirum Reformatorem! Ego supplicem tamen meum libellum Regi exhibebo, vt certius deveniat Budam. Nam si ego Budam misero, metuo, ne penitus supprimatur, et sic prorsus opprimor. Parce brevitati, parce confusioni. Vix mihi

Digitized by Google

consto prae moerore anima. Interitum meum quasi praesentem exhorresco. *Moriar potius quacunque morte infamissima, quam ad Piaristas redeam, carnifices meos.* Vale 27 Febr. 1795.

30.

Reverendissimo Domino Praeposito Ráthothiensi.
Michaeli Paintner.

Fortunae Ludibrium[1] Nicolaus Révay.

Habeo tibi gratias, cum pro libris mihi amice commodatis, tum pro affectu tuo in me singulari et constanti: dum eas tranquilliore aliquantulum animo referre potuero vberiores et publicas. Epistolam expectas a me fuso calamo scriptam. Nondum ita convalui, ut diu narrem iactationes meas, quin renouem infandum dolorem, tametsi patientia iam fere induruerim. Paucis interim accipe. Me Budam descendisse, ut negotium Secularizationis securum reddam. Sensisse me et hic eorum malevolentia impetitum fuisse, qui me a Numismatica petenda dimotum esse voluerunt. Rem hanc mihi nunc saltem videri saluam: expectare certius Consensum Regium. Pro Numismatica primum noluisse me concurrere ob perturbationes meas: concurrisse tamen propterea potissimum: quod ex Catholicis unicum Magyarium intellexerim compariturum, duos praeterea Reformatos, quemdam Száldobosium emeritum vel vagum potius ministrum, et Széplakium anno superiore Göttinga reducem. Száldobosium hominem vanum egregie prostitutum esse. Magyarium, me, et Széplakium aliquid ponderasse. In Magyario promouendo et protrudendo omnia fuisse adhibita: in me reprimendo nihil relictum: quid futurum sperem, propterea nihil mihi superesse. Moliri me tamen omnia, si quomodo apprehendam Lányium, quem audio totum a Majlátho pendere. Scribam serius plura. Nunc vale, et me porro etiam ama, si infortunatum amare potes.

Jaurini. 15. April. 1795.

31.

Reuerendissimo Domino Praeposito, Michaeli Paintner, Amico Dulcissimo,
Adflictus Nicolaus Révay.

Horreo scribere de rebus meis: quod calami mora, mihi tristes vicissitudines meas recolenti, acrius recrudescant animi vulnera; viuaciusque se menti sistat infausta sors mea lugubri sua et terrifica imagine: quae me tot acerbis fluctibus admonet ita natum esse, ut perpetuum sim crudelis fortunae ludibrium. Praestat eiicere ex animo omnem praeteriti mali memoriam, calloque obducto ferre fortiter iniuriarum reliquias, dum et hae leniores fiant patientia. Certe ego fugio de his vel sermonem Jacere, nisi talis me amicus prouocet, qui, si iuuare nequeat, saltem indoleat tam multa indigna et iniqua perferenti. Quoddam solamen est miseris

[1] Elkeseredésében a szerencse játékának nevezi magát Révay.

Digitized by Google

sentire bonos sui commiserescere. Hac ego spe veni ad te, ut ex tuo amico in me animo, quem mei rerumque mearum sollicitum saepe amanter prae te tulisti, aliquam moeroris mei levationem capiam. Sed et hic lusit me error, quem scriptis prius litterulis euitare potuissem. Ceterum, dum te reducem expecto, satis me Bibliothecula tua distraxit, satis et Monasterium Zircense, quamquam utrobique valde senserim te mihi defuisse. Et ita sunt res meae nunc constrictae, ut vel hac longiore mora te conveniendi desiderium vehementius mecum auferam, quam attulerim. Tu nondum compares, et ego domum iam trahor. Amicam nostram confabulationem, quam speraui, supplere debet ingratissima mihi scriptio. Quaeris itaque, quo loco sint res meae, quibus te aeque tangi, ac me ipsum, saepe amice et scripsisti, et coram dixisti. Habe isthic tristem omnium seriem, et fac me quantocyus sentire eam tuae commiserationis dulcedinem, quam afflicto mitissimus tuus animus denegare non potest.

Hunc annum habui omnium acerbissimum. Jam satis nosti ingrata illa, quibus ob Rhetoricam Jaurinensem ab homine auarissimo indigne exagitatus sum. Mirabar Presbyteros, et Relligionis Vindices, qui cum eo rem communem agebant, tuta ac salva conscientia in tam efferata erumpere potuisse. Jactabat Rhetor Violaceus se cum suis ita mihi viam stravisse in Dicasteriis, ut mihi nulla reliqua sit spes quidpiam obtinendi: descriptum me esse meis veris coloribus: hominem me esse de religione suspectum, corruptis moribus, vagum, et adeo non eruditum, ut nec Grammaticam Scholam merear. Tuli hanc criminationem tanto leuius, quanto atrociorem fore et creditu difficiliorem putabam omni homini ab affectibus libero. Sed nunc fero iam aegrius, cum sentiam iniquitati in me tanta licuisse, ut rebus tam falsis et absurdis pene fides habeatur.

Narrabo interim Secularizationis negotium. Si quis, ego certe graues habui causas, cur me *a Religione liberari cupiverim, in quam inuitus attrahebar,*[1] et in primo iuuentutis flore enormi vexatione pene obruebar. Reclamaui intra quinquennium. Difficultate et iniquitate tam temporum, quam locorum reprimebar. Nunc, cum tot alii, quibus Religio mirum in modum fauit, et quos sinu suo gestabat, tamen eam cumulatim deseruerunt, Dispensatione facillime impetrata: et ego, qui *vexas claustrales* iam septem decim annis foris varia fortuna vitabam, volui me penitus ab his emancipare. Nihil eorum neglexi, quae ad formalitatem pertinere putabam. Exoraui titulum mensae, obtinui Episcopum recipientem, Provincialis praescitum et consensum scripto exhibui, Romanam Dispensationem impetraui, Placetum Regium, ut primum et hoc necessarium esse intellexi, per Supplicem Libellum quaesivi. A Rege bene animatus redii. Sed illis aliter visum est, qui mihi ob Competitionem Numismaticae indignabantur. Cum reliquis, qui in Secularizatione revera clancularie sine praescitu Provincialis agebant, cum aperta vexa confundebar, quasi fugissem labores publicos et nisi Scholas docuero, ad Capellaniam compellar. Denegata praeterea testandi facultas. Quamquam hanc nec miror. Nunquam enim mihi ita fortuna favebit, ut decedens testari possim. Place-

[1] Religio itt szerzetet, rendet jelent, amelybe akarata ellen csalták el.

Digitized by Google

tum hoc, quod obtinui, crudelitas est eorum, qui Regis sancto nomine abutuntur.

Mihi ob merita mea, ipsius Regis Clementi Rescripto, et Consilii Intimato Collaudatorio, illustrior debetur statio. Semper cum laude docui, annis iam undecim. Ultra quingentos florenos mei privati aeris impendi in Scholam Delineatoriam, cum Civitas eam oppressam esse voluerit. Feci ex mente Aulae, pro publici commodo. Sum praeterea et iis dotibus praeditus, ut quidvis aliud etiam cum plausu possim tradere. Sed hostibus meis, mentium tyrannis, praeplacet me perpetuo esse vel Normalistam, vel abiectum Capellanum, utrobique, praecisa omni spe alicuius solatioli pro ingravescente senectute. Atque haec omnino fera tyrannis est, quasi nata simus mancipia, denegato omni a Publico iuvandi olim studio, cogi tamen nos omnibus viribus in vili servitio totam vitam Publici caussa impendere!

Ego non poteram credere, ut omnes omnino hac feritate esse possint. Quia exturbatus sum ex Numismatica, et futuro anno scholastico multas intellexi stationes esse variendas, desendi Budam, ut me mature insinuem pro commodiore aliqua Cathedra. Quidam usque ad Primatem me protruserunt, ut peterem Exhortatoris officium in Academia Posoniensi cum annuo 500 florenorum salario. Principem porrecto Supplici Libello sensi aperte fauentem. Collaborabat in hoc tuus etiam Prayus, quem adil saepius. Ecce autem a Szerdahelyio, et eius asseclis, tonitrua, fulmina, desperatio. Saeuior, quam Balogii furor. Tonus non modo idem, sed grauior et interimens. Prorsus nihil mihi deferri posse aiebat Mercurianus in Re Litteraria, et aperte id quidem, quod homo sim, qui non possim non offendiculo esse Iuuentuti, cuius nunc integritati tantopere consultum esse cupiunt. Speciosus hic quidem titulus: Sed quomodo tantum a me malum timetur? Quia non sum veritus, versus anacreonticos scribere, multa praeterea scriptis meis intexere, quae orthodoxiae adversa sint, meque tam haec, quam illa superiora, arguant nec religione esse bona, neque integris moribus. Quia homo sum vagus, inconstans in vocatione, qui Piaristas deseruerim. *Versus inprimis mei Hungarici de Corona scripti seditiosi, insultant Austriacis, jugo seruitutis et Monarchiae assuetis,* insultant cineribus Nitzkyanis, insultant Balassae, tantae auctoritatis viro. Quia, si haec quoque abessent tam enormia, iam senesco, et Fundo litterario non possum post breue servitium oneri esse. Servitia, quae apud Normales Scholas praestiti, utut insignia, debet Ciuitas Jaurinensis, non Fundus Litterarius, suo praemio condecorare. Si hoc fallat, adest Episcopus, Patronus meus, Fautor, Dispensator, ille me iuuet, ille ornet. Ille Episcopus, qui Jesuitis ita est offensus, ut sibi a scomatibusne in officiosis quidem litteris modum scit ponere. Aduertis haec defensionibus meis saepe interrupta, et dilutis iniuriis nouas iniurias fuisse prouocatas. Homo ferreus debuit modestia et patientia mea frangi.

Quid faciam? ubi auxilium implorem? Cedendum temporis iniquitati. Solabor me interea recte futurorum conscientia. Haec certe nihil mihi tam enorme obiicit. Adoro Deum meum in veritate et spiritu. Praesto boni Sacerdotis officia. Ciuis sum patriae etiam feruidior, quam

Digitized by Google

esse deberem. Et hoc est vitium meum, quod isti nunc crimen esse volunt. Fidelis sum Regi, loquuntur Scripta, loquuntur seruitia mea. Neminem offendo. Fero iniurias. Multum lacessitus tarde provocor vel ad me defendendum. Faciet bonus Deus adhuc diem mihi illucescere, quo pateat mea innocentia, et hostium error, ne dicam malitiam.

Ex Fundo Studiorum nihil solatii spero. Nullum a Ciuitate ingrata expecto fatigiorum proemium, quae et tu vidisti magna et insignia, et tam Consilium quam ipse etiam Rex et laudauit, et proemio digna pronunciauit. Episcopi gratia, ad quem relegor, fluxa est: nunc amor, repente odium. Homo tota die, ut ille ait, furore armatus. Qui benefacta expostulationibus et obiectionibus reddit acerba. Quidquid boni unquam accepi, id omne certe iam millies relui acerbis vexationibus. Homo nimia fortuna insolens afflictis insultat. Vides, quam tristi sim statione.

Anno futuro constitui Conuictores seruare, ut me debitis eximam, in quae inuolutus sum improbo meo Litteraturam Hungaricam promouendi studio, et Scholam Jaurinensem sustinendi feruore. Vtinam Balogius, et ceteri, non mihi nouos ponant obices. Omnia timeri possunt ab his, qui omnia audent.

Mercurianus ad suas partes traxit Lányium. Etiam Novákius, quem nunc Budae primum salutaui, eo fere tono loquitur. Certe mihi non fauet.

Ignosce, quod te rebus ingratis onerem, et saltem commiserescat te mei. Nolo abuti ultra etiam tua patientia, tametsi non omnia exoneraui, quae mihi a vilioribus etiam acciderunt. Cum tanta in me liceant crudeli fortunae, abiectissimus quisque putat et sibi ea in me licere. Vale, et me solare quantocyus saltem amicis tuis litterulis. In tua Bibliotheca. 11 Octobris 1795.

32.

Reverendissimo Domino Praeposito Rátóthensi, Michaeli Paintner, Nicolaus Révay.

Currum tuum cum impositis vasis testaceis feliciter revectum esse puto. Res Grimmianas altero die, cum per me commode tradi non potuerint, detuli ipse ad Domicellam Gemingianam, quae iam Sponsa est Comitis Battyánii. Apud Praepositum Majláth mandata tua executus sum fideliter. Placuit Viro iocus, tanto magis, quod Electio Passaviensis penes Capitulum sit, et seriem avorum de probato stemate requirat. Praepositus nunc Budae est, nepotem suum eo devexit. Et Szuneritsius iam se Budam contulit cum tota sua familia, priore die Jovis, 22 octobris, movit hinc divisus navi et curru. Ea erat in me humanitate, ut et ad me, hominem licet humilem et abiectum, valedictum venerit, ultroque omne sondium atque operam in me iuuando liberalissime obtulerit, meque amicissime provocaverit, ut data quacunque occasione fidenter ad se recurrerem. Vtinam Virum bonum et de me praeclare sentientem Szerdahelyius non impe-

Digitized by Google

dlat! Vulnera Budae mihi *ab hac bestiola* ferociter inflicta nondum incipiunt sanari. Imo horridiora metuo, quae patientiam meam superabunt, et me *ad extrema* arripienda impellent. Consilium e debitis emergendi vix si irritum non est futurum. Nullum enim Convictorem adhuc habeo, et id quidem, ut sentio, malevolorum dehortatione. Rumor est Baloghium Directoratui Jauriensi inhiare. Hunc si obtinet, tunc ille profecto, non modo Convictores omni conatu inhibiturus est, sed a Schola etiam mea Latinam Juventutem pro suo in Graphidem bruto animo omni severitate arcebit, quod fideliter fecit antea integro octennio in sua Rhetorica et Convictu. Nihil mihi reliquum est, nisi ut appensis alis Daedaleis crudeles has terras Quantocyus fugiam. Nam ab ingrata etiam Civitate, cui ex schola mea operose et sumptuose instructa et per octennium sustentata magnam laudem attuli, nec minorem, ut confido, vtilitatis probam dedi, uti cum dolore observo, ex conspiratione et studio undique impetor et affligor. Oderunt omnes ubique Episcopum meum, Capitulum, Civitas, Diocesis, Consilium, Cancellaria, et nunc ob recentem suam de Schmidtio vestro officiosam Relationem de vobis quidam plane abominantur. Quae res saltem me non feriret! *Ferit tamen,* et fere ad desperationem. Putor enim huius Episcopi nescio quam non dilectus esse cliens, quod Secularizationem meam, magis mei Mayeri interposita opera, quam animi sui inclinatione promoverit. Ut ergo ille sentiat, ego vapulo. Obiurgor crudeliter, quod mea causa iam toties pudore suffundi debeat, quod commendationes pro me factae contemnantur. Narravi tibi de Exhortatoris Officio in *Academia Posoniensi,* pro quo apud Primatem supplicavi. Vtinam hac in re Rauschero non fuissem obsecutus! Suasit ille, ut Episcopi mei commendationem ad hanc rem multum vtilem futuram expeterem. Epetii. Quid ille? Dat quidem et Commendationem, *sed etiam Dimissionem a Diocesi,* quam non petii, licet conditionatam illam, claram tamen mihi, ne illi petendis commendationibus amplius molestus esse pergam, si in eius Diocesi manere velim. Novi hominis morem et animum. Quare mihi nec Episcopus meus favet, multo minus me beatum redditurus est unquam, nec illi me ferunt, qui mihi Episcopum favere et per illum me satis beatum fore putant, sed errant, et malitiose agunt, rapti coeco impetu. Vides ergo, quam tristi et acerba sim sorte. Adsis mihi tu unicus, qui unicus me noscis, et mihi iam dudum indoles. Dimissionis meae inanitatem doleo ob insertam conditionem. Nam illa quidem ego secus uterer, si fuisset simpliciter ut Dimissio scripta ad quamcunque Diocesim. Meae sane Supplicationis iniqua est haec Interpretatio. Susinoo demisse, me pro Exhortatoris officio supplicare, peto Episcopi Commendationem ad id obtinendum necessariam ex Rauscheri mente. Et ecce orasse mihi appingitur: me Dimissionem petiisse a Diocesi. Onero te his, et fortasse abutor etiam tua bonitate. Sed quando te unicum habeo, *ad quem confugere possim.* Da hoc dolori meo solatium, fer benigne has molestias. Procura mihi in Austria Diocesim. *Desero ingratam mihi Patriam,* in qua ex errore uno in alium immerens et nec cogitans vel invitus protrudor et ingurgitor. Saluto tuam Theresiam. In abitu, exhausta omni pecuniola, questus sum, inter cetera etiam hoc viatico me destitutum esse. Vltro mihi

dedit *mutuam Schedulam Bancalem quinque florenorum.* Sperabam me reduce occasione hanc benevolentiam reddere posse. *Sed me et hoc lusit.*[1] Cupio eam exoratam esse, ut patientiam habeat, brevi rependam. Dum mihi opportunius provideas pro tua in me benignitate, solare me interim saltem tuis litterulis. Vale Jaurini. 27 Octobr. 1795.

33, I.

Reverendissimo Domino Praeposito Michaeli Paintner Nicolaus Révay.

Desperabam iam te venturum esse, et abitum meum urgebat assumendorum Convictorum sollicitudo, quam rationem unicam inivi, cum cetera mihi omnia male verterint, ut ex debitis aliquomodo emergerem. Eram praeterea vehementer perturbatus etiam Szerdahelyiana tam aperta inimicitia. Die sabbathi, pridie quam tu advenisses, me sequente die dominico iam certo abiturum, ut tum constitui concurrente etiam temporis mutatione, necessitas extremas impulit, ut penuriam meam tuae Theresiae detegerem. Obtulit illa statim *quinque florenos, quibus* saltem domum remeare possim. Doleo tibi me de hoc nihil dixisse. Sed parces temporum angustiae, parces perturbationibus meis.[2] Alioquum multis te oneravi querelis, diu usus sum tuo hospitio; nolui tibi et hac petitione molestus esse, e longa praesertim via reduci. Tot donis perceptis et hoc donum abste extorquere, verebarne immoderatio fit. Saepe me et eo satis torqueo, quod me ob malam fortunam meam oneri esse oporteat amicis meis. Convictorem nullum omnino obtinui. Tanto mihi omnia deterius cedunt. *Despondi iam penitus animum.* Ipsa *laus ab Academia Viennensi* mihi trita, quae me animare debuisset, occidit et perdidit. Summa est laus, sed mihi summum malum peperit. Legeris eam isthic adnexam in copia. Merui hanc laudem, merui fortunam etiam laudem benigniorem. Primus introduxi hanc Scholam Jaurinum, initio ingratam ob rei novitatem, deinde gravem etiam ob necessarios sumptus. Ne oneri essem Civitati, et Institutum hoc ne odiosius redderem, ipsas res summe necessarias, tametsi adessent Mandata Regia, minus ursi; meis propriis sumtibus malui tam Scholam sublevare, quam etiam hospitium cum indigna vexatione mihi assignatum emendare. Discipulos Vario praemio, et frequenti subsidio praesertim pauperes, humanitate item, multaque patientia attraxi, et semper copiosissimos detinui. Aliis genio indulgentibus, ipse fere necessariis me defraudans, labore improbo tam diurno, quam etiam nocturno optatum progressum tanto plausu, quantum haec schola iam saepe retulit, certis speciminibus factum fuisse probaui. Ingratus ad haec Senatus me et Scholam meam contemsit, Camerarii

[1] Még a vendégszerető házban kölcsönvett 5 frt utiköltséget sem tudta megtériteni!

[2] Bizonyára szemrehányást tett neki Paintner, hogy nem tőle, hanem a gazdasszonytól kérte kölcsön azt a néhány forintot.

Digitized by Google

vexarunt, Oeconomus Civicus cum familia sua in area Scholarum, eiusque *farinae* ceteri viles homines, *Satrapae*, Satraparum uxores, *Aurigae* multa me eaque indignissima molestia onerarunt. Dum malo remedium quaererem apud Senatum suas faeces defendentem, omnia in deterius labi coeperunt, in calumnias, infamationes, et apertum contemtum. Queri locis altioribus nolui, ne liti me involverem. Positis tam conspicuis meritis sperabam omnia haec ingrata cum honore effugere posse. Scis, quae testaverim. Sed hic homines aliqui, nescio quo malo affectu abrepti, omnia mihi non modo denegare, sed me in summam etiam invidiam trahere adnitebantur. Regia Ordinatione debetur mihi tandem aliquod honorificentius praemium; sed ipse Rex impediendus est, ne benignus sit, fictis criminationibus mihi summe noxiis. Scis, quae putem. Acerbissime fero, me seditiosum proclamari. Superior Director, quia tantus sum Delineator, ab hac Schola me dimitti non vult. Gemam ergo et porro sub debitis, imo in maiora involvar, ut Scholae honorem sustineam, ademta praeterea omni etiam spe futurae alicuius accommodationis. Si hoc munus aliquando deseruero, quia Secularizatio hac conditione admissa est, exeam deinde, iam viribus factus, tot meritis clarus, ad Cooperaturam. Omnia haec, praesertim hunc annum scholasticum auspicari volenti cum et Civica vexatio acerbior priore, mihi tot malis fatigato. tristissima nube iterum occurrissent, superata patientia extrema irrupit desperatio. Simpliciter cessavi a Schola danda. Par est enim praemium, sive doceam tam laudibiliter, sive nihil agam. Exposui Caussas Senatui. Senatus solitae suae violentiae novam addidit, ut vitet forum competens, superiorem nempe Directionem, unde malo remedium adferri potuisset, ad Episcopum confugit. Ego hoc forum iure deprecatus sum. Senatus enim abuti voluit Episcopi auctoritate, quasi flagello indignissimo, quo me postea semper feriret, quoties de foedissimis iniuriis quererer. Hanc turpem servitutem dedignatus sum. Concitatus est et Episcopus, cui occasionem eripui sese in novas tricas immiscendi: quasi non satis habeat tristium exemplorum malae procedurae. Quaerat me Senatus suo loco; loquatur Superior Director, loquatur Szerdahelyi, et ceteri hostes, iam palam in iudicio, quae sint tanta mea crimina. Convictus ultro posco Carnificis gladium, mihi et hoc nomine exoptatissimum, ut tandem desinant tot occultae criminationes, et saturari nesciae persecutiones. Si vero is sum futurus et iudicio absoluto, qui tantis encomiis efferor, *non premar sub modio, sed collocer ad candelabrum, ut luceam cum decore.*[1] Pace mea, si Delineator esse debeo, sim loco benigniore, ubi me et rem meam perdere non cogar. Callum illud, quod mihi commendas, iam perforatum des tanto malorum acumine. Onero te. Si nequis succurrere, saltem compatere. Novakio, qui me nondum novit, scribe, si lubet, hoc solum, quod de me te scribere secure posse confido: me, quod Piarista fuerim, *non tamen esse Koppium.* Sub quolibet Piarista boni hi viri, uti et Lányius, Koppium latere suspicantur, et hoc errore abducti inuo centissimum quemque premunt. Szunerics S. C. R. A. Maiestatis Consiliarius ad Exc.

[1] Minden üldöztetés közepett mily nemes önérzet!

Digitized by Google

Consilium Locumtenentiale Regium in Studiorum Commissione Assessor Referens me novit. Notum me ipsi commenda. Mriatus est patientiam meam! Vale me felicius, miseris condole. 25 Nov. 1795.

33. II.

Raab.

Diese Zeichnungschule ist, so wie die ganze Einrichtung derselben, vortreflich; die 46 Stück eingeschickten Musterzeichnungen sind sehr schőn, die Ordnung unverbesserlich, der Eifer des Lehrers unerműdet, der Nutzen unausbleiblich; und es bleibt nur der Wunsch übrig, das die Geschicktlichkeit und die rastlose Bestrebung des Lehrers hőher Orten möchte bemerket und diese Schule allen übrigen Nationalschulen zum Muster aufgestellt werden.

Wien, den 29. März. 1795.

Ferdinand von Hohenberg Director m. p.

Vincenz Fischer, m. p.
der P. P. Akademie Rath und Professoren der Baukunst.

Andreas Fischer, m. p.
der P. P. Akademie, Rath und Professor der Baukunst.

Praeceptum Jaurini 2 Novembris 1795. ab Inspectione Regia Quinqueecclesiensi.

34.

Reverendissimo Domino Michaëli Paintner Amico Dulcissimo, Nicolaus Révay.

Dolui vehementer sero me rescivisse, te Jaurini fuisse. Certe operam dedissem, ut te saltem videam ac salutem. Fortasse licuisset aliquid etiam de sorte mea clarius exponere, ut videas ea, quibus tam indigue exagitabar, non fuisse solum suspiciones. *Vexationes equidem Jaurinenses* praescidi uno ictu, praesertim in statione illa prorsus non amica propterea etiam: quod ad sustinendum scholae honorem ipse me meis privare imo et debitis onerare debuerim; nullum tamen vel hoc sacrificio facto solatium sperare potuerim inprimis pro ingravescente aetate. Nunc te rogo, ut mitiges vexationes meas saltem a vestro Ordine mihi intentas. Peto hoc a tuo amico in me animo. Ego ea nec svasi, nec scivi, nec impedire potuissem tametsi scivissem fieri; *quibus a Fenglero novissime offensi estis.* Praesul meus est, etiam Patronus: *omnem illi cultum debeo.* Quare vel *umbram in me Piaristicam* homines plus iusto fervidi *persequuntur? Ego vos* [1] certe sciens nunquam offendi: *imo colui,* vos mihi devincire studui. Nostri conatus meos, imo etiam iactationes, in edendis *Faludianis* Reliquiis, quae periturae erant, nisi ego ab interitu vindicassem, idque editione duplici. Satis fuerit me a Typographis delusum nullum

[1] T. i. a jezsuitákat.

Digitized by Google

operae pretium tulisse. Par est certe, ut a vobis protegar. Meminens mea opera etiam Makonis Dissertationem Physicam de Natura Fulminis Hungarice redditam typis Landererianis prodivisse. *Non te latent laudes Molnarianae,* Horvathianae: non latet plurium propensus in me animus. Sed hi parvi sunt; indolent mihi, iuvare non possunt. At tu ex Diis maiorum gentium, mitratus, cruce insignis, facundus, amabilis, mihi amicus et optime addictus, age quaeso, ut mitiores vos sentiam tua interposita opera. Recurri pro Humanitate *Strigoniensi,* tam ad superiorem Directorem Posoniensem, quam ad ipsum etiam Consilium Locumtenentiale. Ut hoc negotium urgeam, iam Viennae excubo. Rogo te, commenda me Szuneritsio, cui notus sum: commenda tuo Somogyio Viennae. Commenda his, ut Lányium deliniant, quem et Mercurianus Arrogam et Sartorius Ferox mala opinione et mihi iniuriosa repleverunt, *Panegyrim tuo in me amori debitam nondum parare potui* ob perturbatas res meas: utinam eam in amoeno Strigoniensium collium recessu decantare valeam! Redde me mihi, tibi et Patriae imprimis. Saluto Theresiam tuam. Liszthium de Clade Mohacsiensi tradidi ante abitum Concidero, ut eum promoveat data occasione Czirczium[1] tibi inde facilius transponendum. Vale quam optime, et ama me tui observandissimum. Viennae 1. Apr. 1796.

Si me tua epistola beaveris, potes eam ita ad me dirigere: Im Migazzischen Eckkeller gegenüber beim Silbernen Schif Nro 677 in (sic) 4-ten Stock. Morabor hic ultra mensem.

35.

Suauissimo Suo Michaeli Nicolaus Multam Salutem. Gratias tibi interim ago, dum eas etiam persoluere possim cumulatius. Somogyium sensi antea etiam in me utquunque propensum: nunc vero tua opera interposīta totus in me est et defendendo, et promovendo. Vtinam Lányium permoveat! Adeo virum hunc sinistra de me opinione replerunt Mercurianus et Sartorinus, ut fere operam perdamus in eo reducendo. Jam me taedet rogare, et refellere. Nec multum moror Humanitatem Strigoniensem, modo ab alia vexatione liber sim. Aperte video me propterea a re litteraria tanto conatu amoveri, quia aptus sum. De industria replentur fere omnia ineptis hominibus. Ex quo principio haec ita fiant, puto, sponte tua assequeris. Male Patriae consulitur. *Sed quid ad me iam Patria,* a qua me tanto molimine et tanta iniquitate abstrahunt.

Secularizationem meam, nosti dudum, quibus causis urserim. Nihil eorum neglexi, quae huc pertinebant. Ostendi mensae titulum, docui Praescitum Provincialis, exhibui Diocesani Receptionem, recurri etiam pro Placeto Regio, primus omnium, ut primum et hoc requiri intellexi. Decisione ipsius Cancellariae eximebar a communi poena: privatorum nihilominus affectu et malevolentia causa mea cum sontibus commixta est. Indignaberis profecto, quam insigniter consulatur Rei Literariae saltem in meo exemplo. Ut cetera taceam, Scholam Graphidis magno ardore aperui

[1] Zircz Révainak ráthóti tartózkodása alatt kedves kiránduló helye volt; a cisztercitákat nagyrabecsülte.

Digitized by Google

primus Jaurini, et promovi pari constantia, imo auxi etiam et sustentavi meis sumtibus, docui me hoc fine annis octo profudisse amplius florenis quingentis: summas laudes ab Academia Viennensi, a Consilio locumtenentiali merui: datum faventissimum mihi Rescriptum Regium: atque ego talis hic et tantus, ut iam me ipsum rideam, quomodo et quam magnifico praemio cumulor. Haec quidem tyrannis et barbaries est. In Schola Graphidis solum toleror. Meritis meis datur Cooperatura solum in Cura Animarum, eaque perpetua, etiam tunc, si serius, et novis meritis auctior et senior, viribus fractis Scholas deseruero. Lege clementissimam Secularisationis Indorsationem: *Cum dispensatus hic Expiarista Nicolaus Révay actu in educatione Juventutis qua Graphidis Professor constituatur, officio hoc ultra quoque defungi potest: si tamen subinde eidem vel alteri officio literario valediceret ad Curam Animarum pro Cooperatura exire teneatur.* Crudelitas! quod est illud alterum adhuc officium, quod supponor gesturus? et quo animo geram, quo insigni stimulo, sistat lex, me postea etiam ad cooperaturam condemnandum esse? Huic saevitiei adiectum est etiam mendacium, et regio nomine, ut *solent* malevoli *abuti regio nomine.* Nam haec praeterea sequuntur: propter id autem, quod is dispensationem hanc Romanam in suis Superioribus suis clancularie inpetratam benigno Placeto Regio illico substernere neglexerit, facultate testandi destituatur. *Putidissime!* Nihil me movet negata testandi facultas, quam mihi dudum denegavit perpetua et adhaerens mihi dura egestas; at maculam mihi inustam despuo, *despuo mendaces regio nomine homines.* Interim quae iniquitas agitur! Ji, qui clancularie insciis Superioribus dispensationem impetrarunt, pro Placeto nunquam recurrerunt, nunquam Publico serviverunt, Privatarum Domuum interpellatione liberi sunt a Cooperatura, libereque testantur. Duo sunt recentissime absoluti Consilio Locumtenentiali frustra pro more suo repugnante: Naller in Domo Györiana, et Mayer in Domo Czinderiana. Gratulor utrique. At quod mihi innocenti, et certe bene etiam merito, eadem gratia negetur, doleo vehementer et maceror! Rososius me non audet protegere. Privatis enim literis Buda scriptis est nimium impetitus, quod duos hos iuverit aperte malos et otiosos, ut illi solent criminari. At causa mea aequior est. Tento omnia. Rogabo Manditsium Episcopum, rogabo eius Secretarium Nitraium. Hic percurro omnia in Cancellaria et Status consilio. Si tamen nihil proficio, in his extremis extrema arripiam. Obfirmato animo nulli iniquae Ordinationi parebo, violentis extundam aequitatem. Pereo potius, quam iniqua *amplius* feram. Parce dolori. Vale. 15. Apr. 796.

36.

Reverendissimo Domino Michaeli Paintner Révaius.

Debeo hoc tuo amico in me affectui, ut recentem meam consolatiunculam adhuc in herba quantocius ad te perscribam. Duo ego nunc Viennae urgeo. Primum est, ut a vexis Secularizationi meae cum aperta iniuria adiectis liberer: alterum, ut Strigoniensem Humanitatem obtineam. De hoc secundo nulla adhuc venit Consilii Propositio. De priore vero nudius tertius intellexi

Digitized by Google

eiusdem Consilii omnino faventem mihi Opinionem: me in ceterorum categoriam nunquam sumendum fuisse, qui in re mea insciis Superioribus clancularie nihil egerim, pro Placeto Regio primus recurrerim Publico semper summo cum ardore, et singulari cum applausu seruiuerim, ipsam adeo Altissimam Commendationem meruerim: proinde in petitione mea praesenti dignum me esse Altissima Gratia. *Nunc iam respiro aliquantulum*, nouamque spem concipio boni successus etiam in petitione mea altera. Certe Illustrissimus Episcopus Rosos, et intimus eius Amicus Illustrissimus Referendarius Somogyi, quem his diebus rediturum speramus, agent omnia: ut me tantis testimoniis laudatum honestior et commodior tandem conditio maneat, ne in explosa tam turpiter Graphide contabescar. *Poeta fortasse non contemnendus, et Hungarus ille quidem, et Latinus.* Szerdahelyius ante octiduum isthinc discessit. Cancellariam graviter offendit homo ascidus et arrogans. Tempore hoc tam difficili *non est veritus supplicare pro pingui Praepositura* Kapornokiensi. Petiit etiam Consiliarii titulum. Non neglexit virus suum iterum spargere, imprimis apud Lányium. Commode et apposite me defendi illico ipsiusmet literis amicissime olim ad me scriptis anno 1792. dum adhuc *Fenglerii mei* causa non impetebar. Graue testimonium, arma praesentia. Quae ergo passio hominem nunc mutavit? Produxi eius literas in originali, et integro adhuc sigillo. Legesit. »Admodum Rdem. et Clarissime Pater Professor! Pro Munere Literario Erudito, et Eleganti mihi nuper submisso habeo gratias humanissimas, et profiteor me eo admodum delectari et obstringi. Opto, ut possim seruire Adum Rdae Paternitati Vestrae; quod certe data opportunitate libenter facerem propterea, quod sciam ex emolumento honoreque Paternitatis Vestrae commo, dum publicum in Re Literaria nasciturum. Commendo me porro benevolentiae et amicitiae, qui certe sum et maereo semper studiis et conatibus Adum Rdi et Clmmi P. Professoris addictissimus Seruus Georgius Szerdahelyi m. p. Budae 13. Aug. 1792.«

Hactenus ille. Ego adhuc in priore meo hospitio delitesco expectans redemtionem meam. In Bischofsgasse beym silbernen Schif Nro 766 in 4-ten Stock űber den Gang. Si dignaris ad me scribere, beatum me reddis. Utinam rebus esset minus angustis! rogarem te etiam pro subsidiolo, nam omnino anguste victito. Stipendium quotidianum est omnis meus proventus. Vale, beatus vive, et mei memor. 2. Junii. 1796.

37.

Reverendissimo Domino Praeposito Rátothensi
Michaeli Paintner,
Protectori, Patrono, Amico Dulcissimo.
Nicolaus Révay.

Gratam benefactorum tuorum memoriam me tenere tu quidem credis, etiamsi nihil scribam, neque vtar illo sesquipedali agendarum gratiarum pompa. Suspensus sortis meae euentu, et sanis anxius, cum nouerim intensos aduersariorum conatus, nihil potui scribere: ita me lentus quidam moeror occupauit. Decem tui floreni commode mihi venerunt in ipsa

Digitized by Google

necessitate: hoc saltem perscribere debueram: at ne hoc quidem libuit. Aiebas tu Szerdahelyium nihil ausurum amplius aduersum me mouere: ille vero mouit acerrime. Sed de hoc gaudeo mihi, nimiumque applaudo, et quo et in me amico animo, applaudes certe tu etiam: *frivolas hominis accusationes,* quia deprauati animi malitiam aperte spirabant, *ab ipso Excelso Consilio pro me praeclare fuisse reputatas:* quo factum est, vt Cancellaria Aulica tanto me impensius protexerit. Nunc ergo certum tandem est Altissima etiam Voluntate: me *Poetam Strigoniensem* esse. Ipse mihi redditus sum, studio naturae genioque meo admodum arridenti quasi regno meo restitutus. Adde loci amoenitatem: montium, convallium, nemorumque dulcem recessum; iucundos rivulorum aviumque strepitus, praeterfluentem ingentem Danubium, Budae-Pestique vicinitatem, et quae nunc non vacat omnia memorare. Pennas columbae mihi nunc iam opto, vt eo quantocius conuolem. Vtinam vero auium more etiam victitare possem, saltem quinque hos menses, quibus nullum adhuc habeo prouentum. Hyemem certe nimium horreo. At cum tanta superauerim, et ista perferam. Vigilat Prouidentia, tanget amicorum corda, vivam interim horum benignitate. Cuperem ego tuam etiam Bibliotheculam mihi praesto esse, saltem Poeticam. At paullo remotius disto. Numquid laetior et futurus mea causa perlecto hoc epistolio? Noui animum tuum. Hunc ego et porro mihi deuinctum esse cupio. Saluta meo nomine Rostium. Multum viro huic debeo, perpetuo meo et felici apud Rososium interpellatori. *O dulcem secessum Strigoniensem!* quae ego de vobis canam tam bene de me meaque fortuna meritis. Certe non repugnabitis. Valete. Viennae. 14. Sept. 1796.

Celeberrimus ille *Batsányi* ad Bancalem Administrationem interim Practicantis nomine cum tercentorum florenorum subsidio applicitus est, dum melior pro eo apertura enascatur in aliquo Dicasterio Austriaco. Vusetits, Capellanus olim Aulicus, ob liberos sermones maxime aduersus Maiestatem, prius beneficio priuatus est, deinde Judicio etiam Criminali traditus. Res ingratissima Sacerdotio. Quid vos agitis? legitisne iam militem? Austriacorum summa est de Hungaris Exspectatio. Denisii Musam ad Hungaros habe.

Bella mea Oeconomula Viennensis, quae mihi litteras obsignaturo hoc ipso momento lumen adfert, te multum reueretur. Jam non cupit ad te venire, quia taedio contabesceret, cum tu tam diu soleas domo evagari, vt priore vice fecisti. Litteras tuas aegre sexta demum septimana accepimus. Vides, quam mihi iam etiam nugari libeat. At conticeo, ne quis Mercurianus nouam criminandi segetem nanciscatur. *Facessant: qui Curios simulant et Bachanalia viuunt.*

38.

Reuerendissimo Domino Praeposito, Michaeli Paintner,
Amico Suauissimo, Nicolaus Révay.

Sopronii apud Sororem tuam honorifico sumus prandio excepti cum Auero et Socio meo. Dolui, cum Affine tuo, Principis negotiis eo prorsus tempore grauius occupato, notitiam, tuaque commendatione aliquam

Digitized by Google

amicitiam, contrahere non potuisse. Diuulsi a Theresia tua, multum illi commendauimus, vt gratias tibi quam plurimas nostro omnium nomine ageret et haberet de liberali tam longae vectionis beneficio. Postea Rakosinum defleximus, *ab Episcopo admodum benigne ac iucunde excepti.* Auer maturabat reditum, Novákii, vt scis, rogatu, vno itidem prandio expertus ac demiratus Praesuleae hospitalitatis magnificentiam, in ipso autem abitu etiam liberalitatem non contemnandam. Laetus enim discessit venerandus senecio donatus Scheda Bancali 50 florenorum ad levandas itineris expensas. Ego cum Socio meo tres dies sum moratus, aeque praeclara cumulatus munificentiae parte. Socii gratia deflexi Kismartonium, Neostadium, ac Badam. Viennae Denisium nostrum salutaui, tua mandata fideliter executus. Jucunda illi fuit salus a te missa, non item excusatio de Scriptoribus vestris nondum exactis. Vehementer cupiit te plus otii habere posse. Probauit tamen etiam negotia tua perquam honorifica, imprimis illa, quorum Praesidem agis in cura pupillorum. Post vnam septimanam, Socio meo in Hungariam reuerso, quod reliquum habui duarum septimanarum tempus, volui literariis laboribus maxime in Bibliotheca impendere; sed me abstraxit frequentior amicorum interpellatio, non plane ingrata, post tot imprimis anni integri graues diuexationes, quae honestam respirationem iuste exposcebant. Illud tamen tempus omnium iucundissime exegi, quod suauissimae cum Somogyio consuetudini beata me sors iuuit impendere. Isto ego Viro nihil vnquam amabilius, nil dulcius expertus sum, in tanta illa, qua eminet, dignitate; sine fastu, totus blandus, totus sincerus, mihi, rebusque meis intime addictus. Gloriatus sum de tua apud illum et postrema hac beneficentia. Sed vide Rostium, quid fuerit molitus apud Rososium pro suo egregio illo Socio, Innocentiae corruptore. Jactabat homo foemineus Virum optimum tua opera iam adeo a me abalienatum esse, vt ne nomen quidem meum audire velit. Somogyius tamen securum me reddidit, et ipse semel, iterum, ac tertio satis superque expertus sum, haec sine successu tentata fuisse. Venturi anni autumnales ferias partem magnam apud Somogyium ad Papam eius suauissima imitatione spopondi me exacturum; partem reliquam agam tecum prolixius, quam hoc anno licuerit. Solus veniam, vt tibi arctius adhaerere possim. Majláthum, qualem describebas, stupui; et dolui tam graui incommodo onustum. Rettuli querelas tuas, dolere te, quod saepe tibi tam proximus, tamen te invisere negligat. Respondit: »a' lurko fiatalabb nálamnál, ő könnyebben jöhet hozzám; négy selyem birkát választottam ki számára, ha meg látogatatt vólna, szépen el hajtathatta vólna.« Tu nunc vide, vt rem tibi destinatam plene tuam reddas. Secure me testem prouoces, hominem illi gratissima mente deuinctum, qui etiam coram te lubens gratusque memorem eius in me beneficentiam recentissimam, qua mihi debitum 50 florenorum solenni scripto promte condonauit. Credo Virum hoc eo etiam pronius fecisse: *vt Fengleri Piaristae in* Auerum *Jesuitam* elegantem munificentiam ipse Jesuita in me Piarista rependeret. Hoc quidem liberalitatis certamen opto saepius. Vterque dare potest, nos vero accipere, ego inprimis, qui re adhuc satis angusta certe subsidiolis valde egeo. Sed iam Comaromiensia audiar. Nouus Director, Sigismundus

Digitized by Google

Schvartzl, Piarista, Quinqueecclesiensis viginti et duorum annorum Humanista, Vir Bonus, Tatae meus ante viginti octo annos Condocens, Munus suum egregie auspicatus est, dicta eleganti ac graui Oratione inaugurali, ad quam audiendam conuenerunt inuitati, non pauci de vtroque Magistratu, Civico et Comitatensi, reliqua item satis frequens nobilitas, aliique Viri literati. Videor mihi et ego paullo acceptior esse, quam futurum putabam. Gratulationes mihi factae sunt non modicae, homini satis celebri, cum a lucubrationibus, praesertim Hungaricis, tum a cura disciplinae, studioque promoucndi progressus literarii. Legi ex oculis gaudium, cumprimis parentum, non fucatum de filiorum commodo, de quo melius confidere coeperunt. Dabo certe operam, ne opinionem de me praeclare conceptam remissione aliqua ludam. Novákio non consulto scis me huc esse dispositum. Posteaquam intellexit, non tamen obseruatus est, vt ex pluribus audio, aegre ferre. Conueni cum eo Budae vltimis Octobris diebus apud Szuneritsium. Sed tu vt vales? vt currunt res tuae? Saluto Theresiam, pro sollicitudine in via mihi praestita multas refero gratias. Ama me tui amantissimum. Comaromii 3 Novembris, 1799.[1] Si ad Zircenses diuerteris, saluta meo nomine Patrem Priorem, Virum Optimum, quem me Zircii morante valde doleo domi non fuisse. Confirma consiliis tuis Fratres reliquos.

39.

Michaeli Suo Nicolaus Salutem et Felicitatem. Quam me diu et morbi impediuerunt in rescribendo, et labores, fractae meae valetudini non satis benigne iuncti. Vtinam, vt petii, in Patria tua quiescere potuissem potius! Illud certe officium lenius tulissem. Sed me ad labores placuit damnare, opinor, vt citius obruar, et ad solatium aduersatiorum ante tempus moriar. Vtinam tamen iis vel inuitis, et ringentibus, viuam etiam post funera. Venerandum Senecionem, quem mihi tantopere commendaras, semel tantum adire potui. Ille me iam ter inuisit. Non dudum gratificabar ei Carminum meorum Libello. Vide, eo munere motus Senecio, quid postea egerit. Mitto tibi eius carmina. Sentio prouocationem hanc esse, sed ego fractus viribus modo nil possum. Reuera ita aeger et miser sum, vt me descripsit. Quae a te ad huc intacta sunt, ea ipse in ima pagina meae chartulae adnotauit. Nescio, an existant in Farragine diuersorum Carminum, quae hic tibi accludo, melius a te conseruenda, et, si ita visum fuerit, etiam edenda, si nondum essent edita. Ea ego cuidam discipulorum meorum rapui, ne margarita inter porcos periret. Describit pluribus Elegiis Bellum Borussicum. Habet etiam quasdam epistolas per occasionem intersertas. Si me mors non rapit, Tusculum tuum futuro autumno certe inuisam, tanto libentius, quod me tam

[1] 1796—1799-ig ismét megszakad levélgyüjteményünk, mely Révaynak esztergomi működésére és Kulcsárral való összeférhetlenségére vonatkozólag mélyen hallgat. Időközben tudvalevőleg áthelyezték Rév-Komáromba.

Digitized by Google

mature ipse inuites. Sed patietis me etiam Füredinis thermis vti, quas medici iam hoc vere suadent faciendum, si per officium liceret. Debebo me diuidere, et recuperatis viribus etiam ad Somogyium conferre. Adhuc Viennae hoc ei promittere debui. Summum hoc mihi solatium est, Insignem et Illustrem hunc virum mihi bene affici. In *Gänseweydio* video nihil esse praesidii. Abbas ille de Valle . . . . [1] multa iam antea vomuit; vomit, quod verisimile est, et modo plurima. Nihil moror. Vomitu suo tanto se luculentius prodit. Quis, quid et proquo vomit? Ille nempe Clauigeri socius. *Eb ebnek barátja.* Et hic, et ille probe vbique noti. Optimo Somogyio questus sum de minis Gänseweydii . . . . nequitia in me iactatis. Ad quae ille sic me breuiter solatus est, et confirmauit. *De árthatott-e azért?* Illo haec tempore dicta sunt; cum, quae volui, omnia obtinui. Quomodo oves tuae hyemem tulerunt? Placet mihi animus tuus in Dei voluntate acquiescens: *non tamen omnes infulati irreligiosi estis.* Pia vox, digna tiaris: fiat voluntas Dei! Et confido Dei voluntatem eum fuisse, vt tibi, rebusque tuis faueat. Pro quo et ego gratias Deo agere una tecum non desinam. Sed miror Tertinae suboluisse aliquid de tuis his ovibus, qui ad te confugerit pinguem iam Praepositum. Fastidia, credo, expertus, multo pinguiorum, quam tu sis, et Tyrnauensium, et Varadinensium Infulatorum, in Bacuntiam confugit. Quid vero Theresia tua? est ne, vt erant molimina, reuera expugnata? Res est sane lepida quinquagenarias spontulas videre. Vel aegrotus risi multum, quod vterque nostrum eodem fere tempore fideli obsequio priuandi fueramus. Nam et meam Catharinam, annos quinquaginta tres natam, quidam lanio etiam reluctantem in matrimonium ducere admodum connitebatur, Constantiam tamen mulier praestulit insignem, iam annos viginti at vnum vidua, et prius matrimonium non satis benignum experta: noluit et secundo laniari. Szentmiklosius Antecessa meus, et tuus olim Connouitius iam anno priore ad Patres migrauit in Szaladinensi Comitatu, in Patria sua. *Edmundum Doslern,*[2] hic ob morbum officio suo liberatum, Novákius Quinqueecclesias euocavit ad supplendam interea Schvartzlii cathedram. Coelo mutato fortasse valetudinem recuperaturus est. Cum Auero notitiam me contraxisse gauisus sum: quod Virum tam probum integritatis meae testem ea notitia nactus fuerim. Sed is homo lepidus abiit testem in coelo potius acturus, vbi ego Iudices alioquin benigniores habeo. Apud *Pecus illud Bakonyiense* nihil vbique profecturus erat. Sed frendat Denk cruentus Aper: dummodo non laedat. Non autem laedet, quoniam Integritati praesto est Justitia. Extorsi clauum Herculi, cum eius fere laboribus successerim tot iam vicibus. Comminuo caput, dentes effringo, quiscunque me malitiose lacessiuerit. Tam tum feror effectus, tam iniqua, et tam indigna tam saepe expertus. Et hic mihi, quod mirere, Augiae stabulum purgandum relictum est. Purgaui, Deo sint laudes, vel aegra valetudine. Te exoscu-

[1] Itt közölhetetlen kifejezés van az apát czíme gyanánt beleszőve.

[2] Doszlern Edmund a rend feloszlatását átélt benczés tanár volt, ki a rend visszaállításakor szintén visszatért és sokáig pozsonyi igazgató volt.

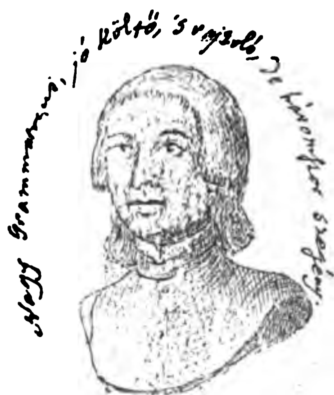
Digitized by Google

lor, Theresiam, si adhuc tua est, saluto. *Czirtzenses* [1] reuereor, pro hospitalitate nunc quoque gratias ago. Vale, sed firmius, quam ego, *qui mortem iam in visceribus habeo.* Noli longam meam taciturnitatem itidem taciturnitate punire. 6ª April. 1800.

40.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

Post discessum tuum concinnaui Applausum Episcopo Transiluaniae Eum tu leges apud Somogyium. Nam illi submisi, quod Virum mei amantissimum sciam lucubratiunculis meis non modice oblectari, siue Latinae illae siut, siue Hungaricae. Rogaui vero etiam editionem per Kerekesium curandam. Adiectam habes hic et alteram Elegiam, quam cum voluptate scripsi ad frequentes, easque dulcissimas, tuae amicitiae significationes, in aliquod tandem grati memorisque animi testimonium. Vtinam in ea decantanda per morbum meum felicior esse potuissem! Sed dabo operam, vt alteram, quam lubens spopondi, lubensque canam, tuis laudibus multo viuaciorem consecrem. Praeclarae tuae occupationes, et facta il lustria, quorum et ipse testis admiratorque sum, materiam mihi suppeditant amplam et iucundam. Theresia tua festo S. Annae Zirczii comparuit in nundinis, bouemque socio destitutum vendidit. Ea occasione rediui ad Secessum tuum potissimum librorum causa.[2] Nunc iterum Zirczicum remeo. Taedia suspensae expectationis meae, dum tu redeas, leuabo noua aliqua occupatione literaria. Vtinam aliquod mihi solatium Vienna adferas! Valde animo deiicior, quod nullae mihi aduenjant literulae. *Si me fata Comaromii reliquerint, moriar certe futura hyeme,* redeuntibus morbi mei incommodis, quae magnis impensis hoc anno, feread incitas redactus, aegre dispuli, loci cumprimis mutatione, mihi quidem ob multas aquas iniquissimi. Aliud mihi coelum quaerendum est, sed quies quam maxime. Csapodius praeterito Domini die ad nos diuertit, sed turbata aliquantulum valetudine reditum properauit. Sequente die Veszprimium ingressus apud eum prandi in hospitum frequentia. Aderant enim, Füredino deflectentes, Junioris Csapodii Mater, Soror item, Gyömöreii Coniux, huiusque Titia, deinde Szegedius Örsensis. Hunc, oblata occasione, praeclare de te loquentem cum voluptate audiui; vt proinde

[1] Zircz-et úgy látszik németesen mondták ki akkor *Czircz*nek.
[2] Rátóthra vonult vissza.

Digitized by Google

mitior illi esse debeas de iis, quae nescio quando, iniquius de te effutiuit. Ea certe nunc retractasse videtur. Vale quam optime, quamque iucundissime, et mei, vbi opus fuerit, bene memor. Vrge quietem meam. Vale iterum, et me porro etiam ama tui amantissimum. In Secessu tuo [1] 31. Julii, 1800.[2]

41.

Nicolaus Michaeli suo, Amico Suauissimo.

Die Martis hora quarta pomeridiana feliciter pervenimus Sopronium. Primum erat, vt epistolam tuam Sorori traderem. Responsum habebis, vt primum Maritus redierit, fortasse per eundem hunc Aurigam, Subditum tuum. Hunc ego hominem tibi commendo; sobrie se gessit per totam viam, quae ipsi dari iussi in diuersoriis, accepit vt benevolentiae dona et cum multa gratiarum actione. Reducem propter securitatem comitor scripto meo. Tibi pro innumeris tuis beneficiis iterum gratias habeo innumeras. Episcopus multos et magnos habet hospites. Ego, qui eius aulae tenorem noui, nunc me non obtrudo; serius ero ad obsequia, cum ipsi magis vacauerit a magnis vt paruos respicere possit. Condescendi apud meum Tóthium, qui te multum reueretur. Obruitur suis adhuc laboribus ex officio. Theresiam saluto. Curabitur a Sorore tua, vt calceos accipiat aptiores. Somogyius Vienna recta via properat ad suum Comitatum. Ordinatis illic negotiis grauioribus redux breuiter carpet ruris delicias, quibus haec tempora admodum iniqua sunt. Quantum tamen licebit obsequar Patrono. Et tunc te fortasse iterum video. Terret me Sopronium immani rerum omnium pretio. Diliberandum mihi est de fixa mea sede. Quidquid statuero, non te fugiet. Ama me, et protege. Sopronii 16 Sept. 1800.

42.

Michaeli Praeposito Ratóthensi, Amico Suaissimo. Nicolaus *Praepositus de Prouidentia Diuina.*[3]

Si non reserasses egregii Mártonfii epistolam ad me exaratam, ne tu grauiter, et in amicitiam nostram, et in te ipsum peccasses. Nam primum veniam inuicem dedimus ad literas quascunque, quod nulla essent inter nos arcana. Deinde priuasses tu te ipsum voluptate illa, quam ex iis literis te cepisse non mediocrem valde gaudeo. Et mihi credas, velim, meam quoque voluptatem ex ea epistola dulciorem accidisse, quod eam a te cum tanto laetitiae sensu praegustatam ad me transmiseris. Nulla

[1] Rátóthon.

[2] Ezen 40. számú levélhez van mellékelve 40b) jelzés alatt egy tollrajz, mely köré jelesünk e szavakat jegyzé: »*Révai Miklós önkeze mive.*« »*Nagy grammatikus, jó költő s rajzoló, de háromszor szegény.*« A rajz tulsó lapjára pedig latinúl írta a következő dedicatiót: »Habe similitudinem capitis mei, iam com(a) fictitia (paróka) ad arcenda ingruentis hyemis incommoda, modeste capillati. Verba Nicolai Révai ad Paintner seipsum eidem offerentis.«

[3] Tréfás gúnynyal az isteni gondviselésről czímzett prépostnak nevezi magát.

Digitized by Google

mihi euenire possunt fortunae dona tam illustria, quae non minus me afficiant, si non etiam amicis meis communicata aliquam excitent gratulationem. Tuo plausu amica tua gratulatione, beatiorem me sentio ex mei Mártonfii propenso in me resque meas animo; qui eius literis tanta cum dulcedine spirat, tamque luculenter emicat. Sed quo in me est affectus Mártonfius, putasne non et illum magnopere mihi gratulari de tuo in me animo, quem in Elegiola mea, tuis in me tam conspicuis meritis ob amicum hospitium consecrata, aeque cum gaudío legit, ac probauit? Certate, quaeso in me protegendo, et animando; vt iis rebus viuam, fortiorque sim, quibus vos vtrosque multum delectari satis intelligo. Quam te amo, quam etiam disuauitati cupio, ob tuam illam de rebus meis multam sollicitudinem, vtrisque tuis literis amanter expressam. De statione Sopronii figenda initio satis fluctuabam; quod exiguae meae pensiunculae nullam hic futuram sensissem accessionem, et tristem praemetuissem egestatem in ciuitate rerum omnium, quae ad degendam vitam faciant, pretio ad horrorem enormi. Jam fere abiturus eram, sed Tothii me sollicitudo retinuit, qui mihi praedare prouidit de auxiliaribus vitae subsidiis. Eius opera duos obtinui conuictores, Sigismundi Horváth, et Comitis Ignatii Festetits filiolos. Hi victum, quem dare debeo, et inspiciendi curam, satis large remunerantur: singuli in aere parato tercentis florenis. Ea, quae in naturalibus promiserunt, praesertim Horváthius, centum florenos facile superabunt. Rependent praeterea etiam Institutionem in Arte Delineatoria. Haec computata florenos fere octingentos efficient. Hospitium quoque commodum mihi obtigit, et, quod multum miror, satis leui pretio, florenorum tantum sexaginta, in domo Szluhaiana, in tractu superiore; quatuor cubicula, quorum duo satis ampla sunt, culina spatiosa, ac lucida, ambitus item, qui penum meam capiat, ac tecti demum, cellarii, cameraeque lignariae pars competens. Sed anxium me tenet adhuc adhaerens tamdiu Suprema Resolutio Regia de Jubilatione mea. Valetudinem satis restitutam nolo iam amplius periculo exponere. Alioquin, vel sine Scholarum incommodis, hyemis rigor, mihi semper iniquus me satis probabit. Intelligo Deos Budenses insidias mihi struere, opinionem de me depromisse; vt, si conualuero serius, iterum ad Scholas redeam, ad mitius tamen officium, Directoratum cogitant. Sed hoc puto de stylo tantum esse. Nam et Magyarius ita ad quietem missus est. Praeterea leuat sollicitudinem meam Concurrentium pro Directoratibus et frequentia, et potentius patrocinium. Viennenses denique Dii Maiores, qui mihi dudum quietem optant propter Literaturam Hungaricam, vt fortiter confido, ab hac me molestia etiam restitutum plene liberabunt. Hoc incommodi habeo tamen in suspenso hoc statu quod nec salarium, nec pensionem lenare possim. Re superata sciam demum, pro quo tempore quid et neglecti salarii et pensionis titulo sim accepturus. Interea viuendum tamen est. Quam sum Tothio obstrictus, quod non plane egeam! Jam habe et illud, quó sim animo Rákosini exceptus. Benigno, vsque ad meam admirationem, vt nunquam antea. Quinque diebus commoratus perpetuos expertus sum fauores, ipsas adeo blanditias, quandam etiam venerationem. Sensi haec venire a Sómogyii

Digitized by Google

Protectione. Intimior coniunctio nostra, tametsi clara, nihil prorsus offendit. Tu quidem non habes, quod vel speres, vel metuas; puto tamen magis expediens futuram, si a feruore tuo remittas. Homo, etsi vehemens, boni tamen ac placabilis est animi. Exarmatur obsequio. Habes vel ipse in te huius flexibilitatis experimentum Graneri victus obsequendi studio. Solatus sum Juuenem, qui te sibi reconciliato mirum in modum laetatus est. Nominis tui diem praeuenimus multis amicis comprecationinibus cum Tóthio nostro ad priuatam coenulam, satis madentem vino etiam de meliore nota. Solemni autem prandio gauisi sumus Rákosini, quo tunc iam secundo excurri cum Tóthio ad valedicendum Episcopo, Jaurinum redituro. Sed quae nobis eo die ignaris imminebat deploratio? Denisium amisimus! Non ille viuens potuit adplaudere Jesuiticae tuae Bibliothecae. Quam indignor temporum iniquitati, quae editionem morata est! *Saltem cineres sacros solare quantocyus.*[1] Quod mihi efficiendum mandasti apud Mártonfium, curabo his ipsis diebus. Nondum potui vel illi rescribere. Res meae, adhuc incertae, tenebant calamum. Et hac de causa te quoque tandiu literis meis fraudatus sum. Iam me taedet longae morae: scribo, quae scribi possunt. Sed de Mártonfio non tibi spondeo omnia. Eius delicias in literis fuisse, atque esse nunc etiam, certum quidem est; sed auctoris tamen nomen admodum timide refugit. Quae elucubratus est, sunt pleraque carmina fugientia, sensu teneriore scripta, quae proinde contumulata esse cupit, nunc imprimis, in ea dignitate, in quanta est. Oblectabatur nugis meis, vtque me ad plura similia incitaret, nequiter sua quandoque produxit. Quomodo mecum luserit, elegantioris literaturae aequus ac diligens aestimabor, collige ex ipsis eius verbis quae ex epistolis excerpta tibi partem satis magnam sisto, ut eius suauitate magis capiaris amicumque mihi animum penitius pernoscas: »Későn felelek. Meg engesztellek talám, ha igazán megvallom, hogy késedelmemnek fele oka ugyan sok hivatalbéli foglalatosságom; de más fele a' sok mulatság, 's víg élet. A' mit ti Tudósok tanétatok, azt mi nem ritkán gyakoroljuk; a' miért siránkoztok, azzal bírunk. Tsoda e tehát, ha keveset írunk? Jobb is úgy. Mert hol vólnának másképen ama sok szep *tristium,* 's több a' féle gyönyörű panaszok, ha a' Tudósok boldogok 's gazdagok vólnának? melly sok szép vers, melly sok szép könyv nem vólna úgy e' világon! Eztet ugyan tréfának véled; de még sem tagadhatod igazságát.« Vides, quam acerbe iocetur, homo, cum dulcore tamen, crudelis. *Sic vos estis Infulati.* Non miror et Fenglerum aliquando sic fere mihi amare insultasse in dandis suis muneribus, frequentibus quidem, sed semper modicis: *„Ich gebe dir immer wenig. Man muss den Vogel nicht überfüttern, dass er immer fort singe."* Sed redeamus ad Mártonfium: »Tudtam, 's érzettem is, hogy élsz még.« Haec ille ad *Odulam meam*[2] quam in fine leges. »Láttam, 's olvastam igyekezetidet a' Tudós Társaságnak fel állítására; vettem még 1790-ben

[1] »Vigasztald meg mielőbb Denis szent hamvait!« Imádkozzál érte. Mily vallásos érzület rí ki több helyütt Révay keserű tollából is.
[2] Révay a levélhez csatolt kis ódáját érti.

Digitized by Google

verseidet; neved nélkül jött irásodat is meg esmértem; meg esmértem szívedet, midőn a' Koronáról irt munkádat vettem. És még is hallgattam. Tudjad tehát, hogy akkor szomorú vóltam, 's a' változások, költöződések, 's országos dolgok igen gyötröttek. Féltem azért írni, nehogy hirtelen, akaratom kivül is Poéta legyek. Tudod e azt is, hogy haragudtam reád, úgy a' mint én szoktam reád haragudni; hogy némelly futóverseimet gyűjteményedben nevem alatt kiadtad? még pedig Deák fordétással! Habes ita in Appendice ad Elegos meos Hungaricos, Révai Miklósnak elegyes Versei, pag. 257. Erre azt mondod: meg kellett vólna inkább köszönnöd, Barátom! Igen is, ha valami jobbat adtam vólna kezedre, 's azzal nagyobb becsűletet szerzettem vólna néked is, magamnak is. Lehetett vólna is talám: de megérted okaimat, miért tartóztatom magamat attól is, a' mit úgy kedvellek, és tsak alattomban némellyeknek, a' kik érzik, némellykor valamit írogatok. Előre láthatod, 's láthatom ugyan, hogy én soha olly nagy Püspök nem lészek, mint *Godeau, Huet, Bornis,* 's, a.' t. scribit haec iam Episcopus Serbiensis; de még is ezeknek udvari éltekben pendétett víg verseiket ma is szemekre hányja a' gonosz világ. Emlékezel, hogy bánt a' *Nyájas Músával,* s veletek mindnyájan, sőt talám velem is miattad, ama' *Leo non capit muscas.* vagy is inkább az az Angyal, a' ki ezen szamárnak szájával szóllott? Intelligis vtque Angelum Ecclesiae Agriensis. Tudod, hogy sok illyen Angyal van. Ezeknek mesterséges üldözések megfojtják igyekezeteket még böltsőjében, 's mi, a' kik állapotunkkal, 's példánkkal is talám valamit a' jó dolgon segéthetnénk, kénszeréttetünk lappangani, 's a' mit lehet, mintegy nem tselekedve tselekedni. Vult nimirum, cum singulari prudentia, et prouehere ineundum literaturae negotium, et latere tamen, ignotusque esse crabronibus praepostere feruidis. Laudat itaque me ad stimulum, quem dixi, scitus artifex. A' nékem küldött munkáidat szokott háláadással vettem, 's más Tudósoknak kiosztogattam. A' Deák munkáidat tsak most esmértem meg, és jobbaknak találom sok e'félékнél; de a' mint a' Poétákkal, s' Orátorokkal szokott történni, néked nagyobb dicséretedre szolgálnak, mint azoknak, a' kiket dicsérsz; azok előtt tudni illik, a' kik mind tégedet esmérnek, mind azokat. *Az Imádságos könyvedben igaz Szentség is látszik, melly Révai mellett is elfér. 's igaz Magyarság is.* De isto Precatorio meo Libello vix scies aliquid, et admiratio te rapit fortasse, memorem illius, quod Janus Pannonicus cecinit; nemo Religiosus, et Poeta. Sed vides, quis et hic sim vel Episcopi testimonio. Mouit etiam Fenglerum Administratio Parochiae Téthensis per tempus aliquod. Auch hier bist du zu brauchen: du wirkst schon Miracln. Sed pergit me laudare Mártonfius meus. Már, a' rész szerént eredeti, rész szerént fordétott Szép Magyar verseidről, mellyeket velem közlöttél, mit mondjak? Ezek előttem új bizonysági szép elmédnek, és szivednek: és ha ezeket ki nem adod (ki vévén, a' mi engemet illet) én talám valaha ki adatom. Szenvedsz ezekért, és szenvedni fogsz; *de eljő az idő, melyben az értelem és a szív, a' balgatagságon győzedelmeskedni fog!* Et vide, quaeso, quomodo me homo elegantissimi ingenii plane etiam exemplis suis reducere contendat. Fere iam super-

Digitized by Google

bio, tam aliquid singulare a me sperati, ut his artibus elegantiarum inducendus existimer. Nem ok nélkül mondom ezt: mert én is szenvedtem némely apróságokért, és talám többet fogok még szenvedni. Ambár titkon, 's tsak az Érzőknek szoktam némellykor írní; de még is történt hogy kaján szemekre akadván némelly apróságim, káromra vóltak. Ha eszembe jutna, tennék ide néked azok közűl valamit. Jól van! íme egyetske.

TEMPLOMI GONDOLATOK.

Mennyeket ha képzelem földi házadba, Teremtőm!
A' szerelem' szárnyán szivem az égbe ragad.
Ha pedig egy szemmel a' szép Dórisra tekéntek:
Ismég, ah! ismég a szívem a' földre ragad.
Mit tegyek? ég 's föld közt két részre szakaszszam e szivem?
Ah! nem: tsak jőjjön Dóris az égbe velem.

Még egyetske. *Egy szép kép alá való Irás.*

Kartsu, furtsa, nyájas, vidám tekéntete,
Virág szálhoz ütött eleven termete.
Tsillag Szeme alatt rózsát nyit ortzája,
Kéjbe mártott állán tsókra készül szája.
Gyöngygyel vetekedik mosolygó ajaka.
Havat győz lágy mellye, sima márványt nyaka.
Tsinos minden tagja, az egész teste ép,
Kartsu, furtsa, nyájas. Oh! be kár, hogy tsak kép!

Ezeket, 's e'féléket némellyek történetből meg tudván, a' kik e'féle vétkektől írtoznak, *'s ezeknél nagyobbakat elkövetnek,* (hic mihi sucurrit Pecus Bakonyiense), bizonyos tudva lévő környülállásokra magyarázták, 's már — — — de semmi — — — lehet hallgatni is. Vel ex his satis clare coniicere potes: quid fere sim ab eo in rem tuam impetraturus. Sed experimento doceamur tamen, tentabo certe. Vides, quam abunde compensem fusissima hac epistola meam sribendi tarditatem. Jam fatigatum reputo lectione. Quam me beatum redderes, si hanc iniuriam vicisci pergeres epistola aeque prolixa. Nondum cesso. Odulam subiicio supra promissam.

NAGYSÁGOS MÁRTONFI JÓSEF ÚRNAK.

1788.

Ime még élek, magam is tsodálom,
Hogy lehet bennem mi kitsiny lehellés,
Földbe se tért még nyugalomra testem,
Élek epedve.

Üldözés, bódult fejek' üldözésök,
És kaján mérgü fogak ostromolnak:
Veszteget bánat, ki fogyaszt erőmből,
'S dönt beteg ágyba.

Hol vagy, o Orvos! ki segétni tudnál?
Szent Barátságnak vagyon e' hatalma,
Hogy kesergésben el epedtnek újabb
Életet adhat.

Mint az ájulás hamar a' betegben
Balsamom' közlött erejére szünik:
József! úgy oszlott nekem is keservem
A' te szavadra.

Illustrissimo Domino Praeposito et Episcopo Csapodi memora me gratum esse pro beneficiis in me collatis, et sacratas manus deuote exosculari. Reueror Spectabilem Dominum Carolum Csapodi, eiusque Consortem, Matronam lectissimam. Zircenses item Sanctos Dei, praeprimis Patrem Priorem, Subpriorem, Rochum et Clementem. Nimium me obstrictum sentio Viris Optimis ob liberale hospitium mihi diu acc saepius dulciter praestitum. Adhuc oblector Patris Dauidis obseruatione: *pulchrum* nempe *esse, ac iucundum in societate humana, duas habere aures, sed vnam tantum linguam.* Saluto praeterea Adm. R. Dnos. Franciscum Nagyium, Vargam et Barnam, Dominum item Jursitsium. Sokkal tartozom, és meghálálni igyekszem szorgalmatos gondolkodását a' te Hiv Tertsádnak, Gazdaságod Oszlopának, a' Takarékosság Ritka Példájának, a' Tsinosság Fényes Tükrének; de ha tseléded és embereid hivtelenségek miatt fel fordul valami házadban, 's faludban, Vékonyan visétó haragos Ördögötskének is. A' Katitzám is köszönti és tsókolja ezerszer, hogy beteges Urát olly szép egészségben botsátotta haza, a' millyenben még soha nem esmérte, mióta nála vagyon. *Mert már rózsátskák is nyilnak tellycsedő artzáján.* Quam mihi prodest quies! Sed hoc Budenses non audiant. Ceterum non multum fido: Omnis caro foenum est. Vale, et me ama. 26 Octobr. 1800.

Suauissime Michael!

Quando tanto iam duceris elegantiarum amore; ut eas, in quocunque hominum genere repertas, demirari, ac deosculari pergas: mitto tibi copiam epistolae Tumpacherianae, cui similem frustra posces vel a totius Hungariae Professoribus Theologis. Spirat illa mirificum in me Optimi Viri amorem, quo immensum recreor; sed etiam suauitatem prae se fert a nitore, illo certe Romano, qua non possum non oblectari. Id doleo, Amicum suauissimum, praeter hanc elegantiam, aliis etiam dotibus insignem, ab Episcopo tamen non modo non aestimari, sed etiam premi iam satis dudum. Quod mirare *a foemella arrogante* effici potuisse, cui iste parum honoris videbatur exhibuisse, homo tetus literis deditus. *Illa* malesana *Scrofa,* cuius tu mihi molas duas, patrimonii beneficia, in curru lepide explicasti, *alteram ad fontem Tsurgó, alteram ad Durgó,* tantum potuit malorum creare. Incipe Virum tua beneuolentia prosequi.

Digitized by Google

Josephi Tumpacher, in Lycaeo Jaurinensi, Scripturae Sacrae, et Linguac Hebreae Professoris, Epistola ad Joannem Nicolaum Révay.
Josephus Nicolao Suo Suauissimo Salutem.

Gratissimae licet semper mihi sint litterae tuae, nullis tamen sic delectabar, ac vltimis: quia e mortis faucibus ereptum esse te, seruatumque amicis, nunciabant: quo quidem nihil mihi iucundius potuit contingere. Alterum, in quo pariter Dei laudabam prouidentiam, est Illustrium in te Virorum insignis beneuolentia, firmaque Amicitia: qui rebus afflictis tuis tanta humanitate ferebant opem. Rara, ut ipse animaduertis, haec virtutis exempla sunt; verum minime miror, si talia contingant tibi, cuius animi mentisque insignes dotes perspectas habeo. At id non mirari non possum: quomodo, vix vitae discrimine solutus, et cum molestis morborum reliquiis adhuc colluctatus, rerum etiam tuarum pressus curis, incertisque adhuc sedibus haerens, tantam versuum copiam, modico adeo tempore, summa cum perspicuitate, nec minore cum suauitate concinnaris. Hic certe, si vnquam alias, ostendisti perspicue: vt in ceteris, sic hac quoque in parte facilitatem tibi esse prorsus peculiarem. Pro his igitur gratias tibi ago, quas possum maximas: Virorumque, quos dignis celebrasti laudibus, nobiles virtutes perenni colam memoria.

Ad haec autem omnia accedit et illud, quod memini tibi semper fuisse in votis: libertas scilicet a publica molestia, quo literis vacares liberius: euenit tandem, rudeque donatus, obtentaque multi laboris aliquantula licet mercede, non sine laude deseruisti arenam. Si bene te noui, amicorum suauissime! iucundissima haec erit pars vitae tuae. Quae enim tua est in instituenda iuuentute dexteritas, modo ipse velis, nunquam tibi Sopronii deerunt illustri loco nati: quos, vt nunc factum est, laudanda sollicitudo Patrum porro quoque commitat tibi. Erit igitur occasio horas aliquot non sine emolumento impendendi aliis: erit et dulcis spes, teneros animos sic imbuisse, vt olim prosint Patriae. Reliquum autem grauioribus negotiis impendes; et, nunc noua meditatus, nunc veteres thesauros, quos, aut in Patriae, aut apud exteros collegisti, in ordinem disponens in publicum proferes. Haec alias etiam saepius mente reuoluens, literarium otium, longamque incolumitatem optabam tibi. Partem vnam nunc impletam gaudeo, tibique gratulor: alteram autem indesinenter tibi precor, sed hac inprimis occasione, vbi nominis tui festum ardentius haec vota accendit: quod vt per reliquam vtinam longissimam vitam! laetus, beatusque agas, maiorem in modum cupio.

Aichardum, fidelissimum Episcopi nostri comitem, die Praesentationis, 21 Novembris, apoplexia, nemine conscio, nobis eripuit. Vir erat, vt nosti, qui sic vsus est fortuna, ut maior esset in aduersis, quam prosperis. Id peculiare illi contigit: vt, qui dies illi erat Natiuitatis, et Professionis, idem esset et mortis. Vale suauissime! Dabam 5 Decembris 1800.

Digitized by Google

43.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem et Felicitatem.

De iubilatione mea nunc demum certiorem me reddiderunt suauissimae Sumogyii literae, eo ipso die, 27 Decembris, ad me datae, quo Altissima Resolutio ab Aula ad Cancellariam transmissa est. Vides Viri singularem in me affectum; qui me, diu suspensum, expectatione iamque non modice et anxium, vt solatio lenaret, ne momentum quidem temporis neglexerit. Decreti sunt itaque mihi recenti illi floreni annui ex Fundo Studiorum, quos Consilium proposuit. Viuant! qui mihi hoc in negotio benigniores fuerant. Scis Auctorem primum: huic quam me gratum esse oporteat, sentio equidem, sed verbis explicare nequeo. Scripsi illico Budam, Petsöni, Szuneritsio, et Klobusitzkio; vt mihi fauerent quantocius factus etiam Ordinibus de leuanda ex Tsornensi Cassa Filiali et pensione imposterium, et salarii parte residua. Habes itaque et tu quod scire auebas pro tua de rebus meis amica sollicitudinem. Jam praesta, quod te facturum spondebas literulis per Illésium missis, scripturum te amplius, vbi de iubilatione mea certiora te edocuero. Gaudebam nugas meas tam tibi iucundas fuisse, vt multum etiam riseris, et Illustrissimum Csapodium non modice recreaueris. Sed vae mihi a Theresia. Placa mihi ipsam, si quid aegrius tulisset in illo ioco innocenti. Multum illi debeo pro diligentissima mei cura. Gratum me certe experietur, utprimum commodius stetero. Nunc oeconomiolae meae ardua sunt initia. Etiam de Denisio tuo plura te alias scripturum addebas. Exspecto et haec quam auidissime. Commendabas mihi valetudinis curam, praeterea vt etiam moderate laborarem. Hoc quidem alterum facere debeo perpetua Herulorum interpellatione; immo plus facio, quam quod tu volebas, qui vix aliquid laborem. Hoc doleo, de Denisio quae coepi scribere, ea me non potuisse perficere, primo illo doloris aestu. Nunc iam totus langueo, tussi iterum acerba diuexatus, vt hyeme soleo. Defatigor etiam cura puerorum. Elegiam ad te coepi de Denisio. Perduxi ad viginti quinque disticha. Reliqua addam tamen, vt primum licuerit, et tua, et illius immortalis Viri gratia, cui tu in amoribus fuisti, et quem ego quoque multum suspexi.

Cur animam dulcem, meritoque, pieque requiras:
Si quem, te certe plurima caussa monet.
Eheu! non est iam: quo tu duce, ad ardua tendens,
Pulcro coeptabas omine laudis iter.
Huic tu deliciae fueras, et sedula cura,
Aeri, atque illustri viuidus ingenio.
Felix indicio, tantoque beatus amore:
Sors tua quam multis inuidiosa fuit!
Nestora tu propius demirans, melle fluentem,
Coelestem hausisti largiter ambrosiam.
Hinc tibi etc. etc.

Exortus autem sic sum:

Cultor Musarum, Michael' quod me quoque Diuae,
  Phoebus et ipse Pater blandius adspicerent,
O! dulci dudum mihi consuetudine iuncte,
  Praeses, tuque meae Censor amice Lyrae!

Digitized by Google

Quis te moeror habet, quis acerbus cordis amaror,
Lugentem chari funere Denisii?
Obruit hic subitus te rumor, fluminis igne
Saeuior, ereptis sensibus attonitam.

Interserui et tuam etc. Bibliothecam Jesuiticam:

Creuit in his, qui te gratum labor vrsit alumnum,
Conscripta excubiis Bibliotheca tuis:
Quos complexa Viros! doctrinae Lumina quanta!
Florentis quondam Membra Sodalitii.
Tantum opus in lucem proferre, heu! tempus iniquum,
Muneraque, ingratae caussa molesta morae,
Non illo te sinerunt viuente, etc.

Exspecto, quid ad hanc tuam Bibliothecam, collaturus sit Mártonfius noster, cui pariter hodie scribo, rem meam iam certam esse, atque alia.

Praecor te, et nouum annum et nouum seculum feliciter auspicantem, quam diutissime prospere ac beate viuere. Szerentsés új esztendőt kévánok a' Trézsi Nénikének is minden testi és lelki javakkal egyetemben. Köszönöm körülöttem való gondoskodását.

Adiui tuos cum herulis nouum annum precatus. Bene valentes reperi omnes. Soror non pridem conualuit ex affectionibus gutturis. Dixi me scripturum ad te: salutem tibi dici voluerunt, quod praesto.

Illustrissimo Domino Episcopo Csapodi manum osculor. Nepotem, huiusque Coniugem reuereor. Saluto Vargam, et reliquos mei bene memores. Fratres item Zirtzenses omnes reuereor, quorum beneficia in me collata grata et perenni persequor memoria.

Vale quam optime, et me tui amantissimum et porro ama. Soproniì 1. Jan. 1801.

Melléklet a 43. levélhez:

FUTÓ GONDOLATOK.[1]

Kérdés: *Mikor kezdődik az Új Század?*

Ez egész Esztendő, már új Század lészen,
Annak minden napja, században részt vészen;
Az utolsó ollyan, mint az Első benne,
Mert az első nélkül utolsó sem lenne.
Mint a Nap fel vagyon osztva több Órákra,
Úgy három száz és még hatvanöt napokra,
Osztyuk az Esztendőt, de a ki elérte
Annak első napját, már Új Század Élte!
A ki ha most meghal, meghal Új Században
Ám bátor meghalljon Januariusban.
Lám! ki szerdán meghal, regvel hat Órakor,
Színtugy szerdán hal meg, mint ki tíz Órakor!
Ekép gondolkodgyunk egész Esztendőről,
Századot számláló napoknak részéről.

[1] Révay ezen költeménye nincs ugyan a Paintner által számozott levelek között, de kézirattárunkba valószínűleg Paintner révén került. És mivel a fönnebbi levélben boldog új századot (novum seculum) kiván; ide legalkalmasabbnak tartom.

Digitized by Google

Ha pedig a' Század tesz egy Székulumot
A mostani tészi a századi számot,
És evel kezdődött az uj Székulum is,
A mint evel múlik előbbi Század is.
Székulumra nézve a Század esztendő
Ollyan, mint Földek közt tétetett Határkő,
A melly midőn határt tesz az egygyik Földnek
Jelensége is, a más Föld Kezdetének.
Ha az Esztendőnek utolsó napjára
Várakozunk, ugymint Század határjára
Nem lenne Században része több napoknak,
Van pedig szintén úgy, mint az Utólsónak.
Mert nem egy Napból áll az Egész esztendő
Többel telik s folyik szüntelen menendő.
Hogy egygyel kezdődik minden számolásunk,
Az tsak annyit tészen, hogy az Új Századunk
Fel tetszvén, utánna megint egygyel élünk
Még jövő Századdal meg Új Százat érünk.
Végre, vagy Új Század, a mellyhez most kezdtünk,
Vagy az előbbeni, mellyen már át estünk?
Hogy nem előbbeni, a Számja mutattya,
És így Új Századnak lenni bizoníttya,
Ha pedig Új Század, már Új Székulumba
Vagyunk, s újba lépünk mindenik Századba.

Ellenvetés.

Nemde egyszáz Forint, Százzal tellyesedik?
És még a Századik hozzá nem tévődik,
Nem lesz az Száz Forint! Szintígy végső napján
E századnak, lészünk a' Század határján.

Felelet.

Olvass vissza Százat, az Első Forintig
Rák módra hátrálván egész az elsőig:
Nemde nem lesz az száz, első Forint nélkül?
Mert ez, mint utólsó szintúgy belé kerül?
A mint egy tsomóba kötvén Száz Forintot
Mindenik egyaránt tészi a Századot.
Akár egytől kezdvén olvassad a Százig
Akár Száztól kezdvén, olvasd az elsőig;
Úgy már első napja Század Esztendőnek,
Valóságos száma Új Század üdőnek!
Azért első napja Januáriusnak,
Első napja is volt az ujultt Századnak,
Melly nélkül az Új Száz, Soha Száz nem lenne,
S utólsó napjával a' Század nem telne.

Közli: Dr. Récsey Viktor.

Digitized by Google

JÁSZAY PÁL NAPLÓJA.

— Tizedik közlemény. —

6. Vasárnap. Reggel minthogy Nagyfaluban voltam, természetesen jókor is felébredtem, s látván, hogy az idő kitisztult, nagyon örültem, mivel már előre képzeltem azon boldog órákat, melyeket e mai napon Katicskám ölében (abban az esetben t. i. ha még szeret) tölteni fogok, s alig vártam az időt, hogy beharangozzanak, s igy a még a Nagyfaluban létemről semmit nem tudó barna leányokat a templomba való belépésemmel véletlen meglephessem. De minthogy az ördög az emberek örömeiben mindig gátat igyekezik vetni, ezen ohajtásom is alig kerülte el a semmivé való lételt, mert Bernáth Gidának eszébe jutván a Lökre való menetel, elébb Samut, azután engem szólitott fel: »Szép idő levén — úgymond — s szép leány is a háznál, e kettő inye szerint van a fiatal embernek. Gyerünk Lökre ebédre Vay Pistához; ebédután azonnal vissza jövünk.« Samu azt felelvén, hogyha nekem kedvem van, ő szivesen megyen, én is kénytelen kelletlen reá mondottam, hogy nem bánom; pedig ha a szivembe láttak volna, olvashatták volna, hogy örömestebb megy a bárány a mészárszékre, mint én ma Lökre; mivel jól tudtam azt, hogyha az ebédnek korán vége lesz is (feltevén t. i. de meg nem engedvén) a három male contentus sógor annyira belevegyül majd a Restaurátió tárgyába, hogy reám a közöttök titkon szenvedőre semmitsem figyelvén, el fog ülni a veréb, mikorára Nagyfalut meglátjuk; akkor pedig holnap már Máriássyval indulni kelletvén, vége a Katival való lételnek. Ezen közben a harangok megkondulván, a már esztendeje nem hallott harangok hangjára annyira felébredt bennem a templomba menetel vágya s szerelmem tárgyának láthatása, hogy az öreg urnak azonnal példázatokban adtam elébe, hogy mily régen nem voltam templomban; de vigyázatlanságból kisülvén az, hogy még két hete sincs hogy voltam, rossz kedvet kezdettem mutatni, hogy valamelyik rosszúllétemet gyanítsa, s igy a Lökre való menetelről önkényt lebeszéljen; de ez sem sülvén el, midőn már a harangokat is régen elhagyták, a kocsis is készenlétét jelentette, Samut kiszólitottam a más szobába, s ottan világosan kijelentettem nékie, hogy a Löki úthoz már semmi kedvem nincs, s azt hiszem, hogy itthon jobban fogom magamat mulatni, melynekutána öszveszedvén a sátorfát, Barnával együtt semmitsem hajtván a Bernáth Gida azon csufolódására, hogy hát ilyen a nemesi parola, a templomba elsiettünk. Épen könyörögtek, mikor bementünk; de én Katit, ő pedig engemet meglátván, ámbár egymásra sokat tekingetni átallottuk légyen is, nem nyomna egy nehezéknyit, a mit ketten imádkoztunk. Katicska is hol pirult, hol sápadt, hol mosolygott, hol sóhajtott; de még magam is hol hevültem, hol fáztam, s nem ülhettem veszteg két szempillantásig. Az istenitiszteletnek csakhamar vége levén, s Bekényék a templomból előttünk egymásután kisétálván; azon szándékomat, hogy templom után azonnal Bekényékhez menjek, a Darvas Tóni és Szentimrey Miklós Nagyfaluba még pedig Bónisékhoz jövetele gátolta volna meg, ha egy kevessé a Bekényékhez leendő menetelbeli kedvemet egy kissé jobban

Digitized by Google

is ki nem nyilatkoztattam volna; mert Bónis Károly hitt ugyan Bekényékhez, de Barnabásnak haza lett volna nagyobb kedve menni, végezetre az én plánumomra ő is reá állván, a kivánt helyre csakugyan elmentünk. A leányok mindnyájan épen a kertben voltak, a honnan is valamennyin bemenvén; Katival egymás iránti kölcsönös édes érzésekkel s kézszoritásokkal töltöttük az időt. Ónody Borcsa is épen ott volt, a kit is Katiék délután haza szándékoztak vinni Eszlárra; s Kati engemet is meghítt, de én nem igérhettem magamat, hanem megmondottam nékie, hogy én csak ma mulathatván Nagyfaluban, jókor haza jöjjenek; különben nem tudom mikor látjuk egymást, a mit ő erősen meg is igért. Innen haza menvén, az öreg Bónis kérdezte, hogyha nem láttuk-e még Darvasékat? s mi mondván hogy nem. »No — azt mondja hiszen ők meg ott keresik öcsémuraimékat a kertben?« Mi a kertbe, tehát kimentünk, s ebédig vélek együtt ott sétálgattunk. Láttuk Katiékat is, a mint Eszlárra mentek. Ebéd után Szentimrey éjszakára Eszlárra szándékozván menni, bennünket is hitt, hogy menjünk el; s én nem levén idegen tőle, minthogy reménylettem, hogy Katiékat még ott kapjuk; — Barna be is parancsolt fogatni; de Tóniéknak még elébb kedvek levén Benyust meglátogatni, oda mentünk. Csak Erzsi s Benyus voltak otthon; az öreg Bekény elment Szalontára, Benyusné pedig Nógrádba. Mi ott addig beszélgettünk, hogy már a 4. óra is elmult s Szentimrey még akkor akart elindulni, én pedig látván azt, hogyha most indulunk ki Katiékat bizonyosan az útban kapjuk, s akkor visszatérni átalván, sem itt, sem pedig ott nem lehetek vele; semmi kedvet sem mutattam a menetelhez; de Tóninak magának sem nagy kedve levén, megizentük Barnának, hogy csak fogasson ki. Ennekutána még sokáig vártuk Katiékat, de nem jöttek; mig végre csakugyan megérkeztek s kimenvén a kis kerek kertbe s már előttem oly kedves meggyfák oldalában, viritó orgonafák alatt, több forró csókokat nyomtam reá. Azonban minekelőtte a kertbe kimentünk volna, megérkezésökkor a kis szobában ketten maradván megcsókoltam. A kertben egymásnak szemrehányásokat tettünk; én nékie azt, a mit Majos Danitól és Kandótól hallottam, a mit ő ugyan erősen tagadott; ő pedig én nekem azt vetette szememre, hogy minek beszéltem ki Hunyadynak a bereczki lakodalom történeteit, a mit én ugyan hasolóképen tagadtam; mert igazán mondom nem is emlékezem, hogy csak egy szót szólottam volna is nékie felőle; Hunyady pedig nékie azt hazudta, hogy én nékie mindeneket kibeszélek. Ez alatt megérkezett Recsky Bandi Fáy Ábrissal Szabolcsról. Tóni pedig azzal az igérettel hogy Samuval együtt visszajön, el ment; én is elakartam vele menni, de a Kati marasztására még maradtam; ámbár Katival sok titkos dolgot nem beszélhettem, minthogy a kis Zsuzsi mindig a sarkunkban volt. Fáy Abris közénk jövén, ismét a portré históriáját kezdette előhozni, a mit én már testemből lelkemből megúntam; mintha én Bekényéknek azt beszéltem volna, hogy Balog Juczi erővel küldötte volna el. Én s Kati is kértem, hogy hagyjon fel ezen unalmas dologgal, s Katit állitottam szembe, hogy mondja meg nékie személyesen, a mit mondottam. Ennekutána egy darabig a ház előtt kártyázókat néztük, s Katitól a veres kendő alatt sok sohajtás

Digitized by Google

követte kézszoritásokat kaptam. Innen bemenvén, Erzsi nekünk kártyát hányt; én pedig a Kati oldala mellé állván, s bal kezemet a veres kendő alatt épen a szive verésére tevén, szivemhez szorongattam, s később mi is a Kopkához ültünk, Kati egy *brómát* elcserélt; többnyire én mindig nyervén, az anyja arra a kártyára hagyott nékie rakni, a melyre én raktam, s igy többnyire mindig egyre raktunk. A vacsora bekövetkezvén, engemet is megmarasztottak s én felsőbb dolgokról kezdvén beszélni, mindnyájan figyelmesen halgattak. Vacsora után Katitól egy csomócska czérnát elvettem, s többszöri kézszoritások után magamat ajánlván mindnyájoknak, elbúcsúztam; de a midőn elakarnék jönni, Kati és Benyus reám estek, hogy Benyus holnapután indulván Eperjesre, engem elvihet s igy holnap még ne menjek haza, félig meddig meg is igértem, de Kati búcsúzni sem akart. Azután meg arra akartak birni, hogy háljak ott; kiváltképen Benyus s Erzsi kért, hogy legyek már egyszer az ő vendégök; de erre reá nem akarván állani, 11 óra tájban haza ballagtam magányosan. Samuék épen az asztalnál ültek. Vacsora után Samunak emlitvén a Benyus projectumát, ő is kapott rajta s deklarálta, hogy holnap tehát semmi esetre el nem ereszt. Ezzel lefeküdtünk. Szép tiszta s meleg idő volt.

7. *Hétfő.* Reggel még félig meddig aludtam, midőn Máriássy az inasát beküldötte holmimet felpakolni, de Barnabás már ébren levén, olyan okos volt, hogy az inasnak világosan megmondotta, hogy ne bántson semmit, mert már nem megyek, s mikorára felkeltünk, már csak a hült helyét találtuk Máriássynak. Früstök után Samunak eszébe jutván, hogy agarászni kén menni, lóra ültünk mind a hárman s Bekényékhez lovagoltunk, ottan Recskyt, Fáyt s Benyust is lóra ültetvén, kimentünk agarászni a Király-Telekre, s 3. nyulat fogatván, délután 3. óra tájban vissza jöttünk, Minekutána ettünk volna, elmentünk Bekényékhez, s Samuék kártyához ülvén, én Katicskával édes érzelgések között mulattam magamat. Egy kávét és egy galondot kaptam tőle. Emlitettem nekie, hogy még a perecz, s a többi egyéb ereklyék is megvagynak, hanem egy levele is van nálam. Ő is mondta, hogy az enyimek is megvagynak nála s egy levelem is van, a melyet Bónis Samunak irtam. Látta a tokaji hegyről irott verseimet is; hanem az egyik kosárka, épen a melyiken a nevünk volt eltört. A másikat én sokáig kértem, hogy mutassa meg, de teljességgel nem akarta; miért? — azt nem tudom. Csak azt felelte mindég, hogy meg van, higyjem el, de restelli keresgetni. — Tóni ez alatt nagyon hiván Ongára magához; Benyusnak lemondottam, s Tóninak megigértem, hogy vele megyek. Erzsinek megígértem, hogy a Recskytől kapott bilétet, a melyet még ezelőtt 2. esztendővel adott nekem által, nékie vissza adom, de úgy, hogy aztán miatta az én orczám valahogy meg ne piruljon, a mit ő fogadott is erősen. Ennekutána épen naplemente tájban Erzsi, én és Kati kimentünk a kertjökben levő dombra a parasztlakadalmat nézni s onnat néztük a tokaji hegy megé sülyedő napot is. Utánunk Tóni is kijött Zsuzsival. Mi Katival itt is egymásmellé állottunk a dombon, s a veres kendő alatt ismét volt kézszorongatás; én épen úgy állottam hozzá,

Digitized by Google

hogy a szánk csaknem öszve ért, s elmondottam néki azt a verset: »*Ha öszve ütődne a szánk, haj! be tüzes csókot adnánk.*« Innét befelé menvén, minthogy már az idő setétes volt, mi ketten utól mentünk. Katicskára előbb a kertben, annakutána pedig a Benyus pitvarában egy-egy forró csókot nyomtam. Annakutána odabent késő estig beszélgetéssel s tréfával töltöttük az időt. Kati a játszó kártyából e következendő festéseket húzta nagyon apropó: 1-ör. Geliebte. 2-or. Geliebter. 3-or. Freund. 4-or. Krankheit. 5-ör. Kind; s Tónival nagyon nevettünk rajta. Ott vacsoráltunk. Vacsora után Erzsi egynehány formákat adott a kezembe hogy azokat Darvas Lillának adjam által. Kati pedig búcsúzni sem akart; reám parancsolván, hogy reggel jöjjek el, s akkor ő is ad egynehány formát. A többiektől tehát elbúcsúzván, hazamentünk, s Samuval úgy egyeztünk, hogy holnapután ő is Ongára fog jönni. Esős borult idő volt.

8. Kedden. Reggel Samutól s a szülőitől búcsút vevén, Tónival megindultam. Eleinte ugyan nem akart Bekényékhez bejönni, de annakutána mégis csak betértünk. Katiék, ámbár tegnap megigérte, hogy jókor felöltöznek, még akkor nem voltak felöltözve, s addig mig ők öltözködtek, mi Recskyt s Fáyt, a kik ez éjjel Szabolcsra jártak, zavartuk az alvásban. Később felöltözvén; én Erzsinek a bilétet által adtam, esküvéssel is erősitvén, hogy az én orczám meg nem fog érette pirúlni. Annakutána Kati a formákat által adván, egy-két kézszoritással úgy bucsúztam el tőle, hogy addig, mig Bécsbe mennék, fogok tisztelkedni. Igy tehát minekutána Tóni Recskyéket jól öszve ötözte volna, felültünk, s Bekecsen egy keveset kapatván, délután mintegy 2. óra tájban Ongára értünk. Itt Lilláék mindnyájan nagyon szivesen fogadtak. Lilla sokat kérdezősködött Samuról is; de nem akartam nekie megvallani, hogy mikor jön el. A formákat általadtam nékiek. Estve a pap is oda jövén, együtt töltöttük az időt. Esős borongós idő volt.

9. Szerdán. Reggel Tónival sokáig aludtunk, minthogy nem tudtunk mit csinálni. Annakutána kimentünk a kertbe, s ott a spárgákat takargattuk és a leányokkal beszélgettünk. Az ebédnek épen a végén Bónis Samu az esküdtjével Sepsy Pistával megérkezett, s Lillát igy véletlen meglepte. Ők egész délután többnyire együtt szerelmeteskedtek; mi pedig a Tóni szobájában beszélgettünk. Rendkivül való nagy szél volt, s nem kevéssé csudálkoztunk azon, hogy Samu hogy mert a Tiszán által jönni.

10. Csütörtök. Reggel Samuék a früstök után mindjárt haza indulván, mi az egész napot nagyon unalmasan pipázgatva töltöttük Tónival. Reggel Futó is oda jövén, ebéden a pappal együtt ott volt. Hives szeles idő volt.

11. Pénteken. Reggel a Tóni szüleitől elbúcsúzván, Tónival együtt megindultunk haza Szántóra, s két órára ebéd után csakugyan meg is érkezvén, szegény szüleimet s leánytestvéreimet valahára mégis megláthattam. Annakutána az egész estvét együtt töltöttük. Napos, de egyébiránt hives idő volt.

12. Szombat. Reggel addig mig Tóni el nem ment, együtt beszél-

Digitized by Google

gettünk; annakutána az atyámmal lementünk Mihály bátyámhoz. Délután is egész estig a szüleimmel beszélgettem s feljártam az apámmal Kazinczyékat megnézni, minthogy hallottam, hogy itt vannak, de nem találtuk őket. Innét tehát Kovácsné nénémhez mentünk, s egy darabig ott mulattunk. Vendéghy Jancsit is találtuk. Hives borongós idő volt.

13. Vasárnap. Reggel az atyámmal együtt elindultunk Kassára, a törvényszékekre, s délután 5 órára be is értünk. Én csakhamar annakutánna hogy beérkeztünk, elmentem Joób Tamáshoz s estig ott mulattam; Vécsey Gyuri is ott volt. Innen a promenádra, s onnan az atyámmal s Szabó Károlylyal együtt a lőcsei házhoz mentem vacsorálni; Keczer Guszti is ott volt; emlitette hogy milyen pajkosságot követtek el a farsangban Kazinczi Laczival, s hogy Sihulszky Mari férjhez vagy inkább félre ment egy Barkó nevű katonához. Esős idő volt.

14. Hétfőn. Reggel az atyámmal előbb Vitéz, azután Komáromy viceispánhoz mentünk. Innen pedig előbb Joóbnál pipázgatván a Sedriába mentünk, de civilis Sedria levén s Komáromyval több interessátusok kimenvén, s 3 vagy 4 assessorok alig maradván bent, én is ott hagytam, s délig Joóbnál pipázgattam; délben a Sason voltam ebéden. Ott voltak Lánczi Kubi, Máriássy Pista, Török Lajos és egyebek is. Estve ismét a lőcseiháznál ettünk, s ott említette Bodnár szolgabiró, hogy egy Fúró Miska nevű tegnap estve a szkárosi hegyekben elfogott utonállót alkalmasint fel fogják statárium szerént akasztani. Tisztább, de borongós idő volt.

15. Kedd. Reggel kis gyülésbe mentünk, s délig ott mulattunk. Délben Komáromynál voltunk ebéden, csak magunk és Botka, a hajduk hadnagya. Ebéd után jó ideig benn a V. Ispánál, azután pedig Joób Tamásnál mulattam, s ott az asztalon és az ablakon még mostan is nagy be tükkel viritó, »Bekény Kati« nevet nagy gyönyörüséggel olvastam. Tamás a szerelmünket is előhozá, de én azt mondám, hogy már minden elmult; s ő nagyon sajnállá. Innen Tamással együtt elmentünk a promenádra, a hol az atyámtól hallván, hogy már Balogék megérkeztek, s Máriássy Pistától a szállásokat megtudván, egyenesen oda mentem, Juczika épen klavirozott, s véghetetlen nagyot sikoltott örömében, hogy engem meglátott, az anyja még nem jött meg; hanem kevés idő mulva az is megérkezvén, beszélte, hogy az öreg Bekény miyen rosszul fogadta Bóniséknál; hogy még csak nem is fogadta a köszöntését. — Későbben Juczi is csak faggatott, hogy hogy vagyok Katival? — de én csak azt feleltem, hogy tudja hogy a bécsi emberek hogy szoktak lenni; s ő csak azt felelte, hogy nem hiszen engemet olyan rossznak, mert Kati jó leány csak az a rossz benne, hogy sokat szeret; hanem azt mondhatja hogy én legnagyobb grátziában vagyok előtte; hogy mostan Nagyfaluban létekkor Samutól kérdezte, hogy hát Jászay elveszi-e Katit? s Samu csak azt felelte, hogy nem bolond olyat elvenni, a ki olyanokat szeret, mint Hunyady és Dogáji; de én erre csak azt mondtam, hogy nem mind igaz az, amit a világ beszél, s Juczi csak azt felelte, hogy »no hiszen maga legjobban tudhatja a dolgot hogy mint van«; s annakutána Fáy Ábrisról kezdettünk beszélni, s erősitettem nagyon, hogy őtet igen szereti, s megkért engemet hogyha vele leszek, küldjem el hozzá, avagy irjak neki, a mit én meg

Digitized by Google

is igértem. Volt nálok még egy német leányka is, s oda jött a Kaszonyi fia is, a kiket Juczi a forte pianóhoz ültetvén gondosan mulattaták egymást, s mi Juczival nagyon jókat kaczagtunk, azon hogy milyen szépszerivel eltolhattuk őket a nyakunkról. Engemet vacsorára is erővel megmarasztottak, s vacsora után nagyon sokáig danolgattunk Juczival a fortepiáno mellett. Juczi engemet igen gyakran elkezdett a szülei előtt szembe dicsérni s temérdek komplimenteket csapott. Végezetre kaptam tőle egy fekete gyürücskét és egy bokrétát, melyekért kezet csókoltam nékie. Eljövetelemkor mindnyáján nagyon marasztottak, hogy ne menjek még holnap haza; hanem Balogh pénteken menvén Nagyfaluba, vele együtt haza mehetek, addig pedig maradjak nálok; a mit én megköszönvén, s egészen az atyám akaratjától függesztvén fel, a kit pedig jól tudtam, hogy meg nem fogja engedni; azzal az igérettel jöttem el tőlök, hogy holnap ha jókor felkelnének, eljönnék búcsúvételemet megtenni; a mit Juczika, kivált minekutána még egy *dajcsra* felszólított volna, s el is jártuk volna, nagyon bizonyosan megigért. Hives, borongós idő volt.

16. Szerdán. Reggel az ablakból néztem Fúró Miskát mint vitték felakasztani Zsadányba; annakutána elmentem Balogékhoz megmondani, hogy az atyám teljességgel nem akarja engedni, hogy ott maradjak, a mit ők nagyon sajnállottak, s hittak, hogy legalább Ránkon ha lehet látogassam meg őket; s elbúcsúzván tőlök az atyámmal haza felé megindultam. Hidas-Németibe ebédelni beszálván, Benyó János bátyámat ott találtuk, aki Tállyára s Mádra indult a szőlőibe. Ő ott beszédközben előhozta a Bekényéket, s az öreget igen nagyon dicsérte eszére és magyar emberségére nézve; a leányokat is hasonlóképen, hogy én az öreg előtt kiváltképen igen nagy grácziában állok, s hogy a himeseimet mennyire becsüli Kati, s hogy midőn Kati nékie mutatta és tőle tudakozta, hogy találná ki, hogy ki csinálta? ő mindjárt megmondta, hogy azt más nem csinálhatta mint én, s a leány csak elpirúlván, mindjárt gondolta, hogy esmerjük egymást. Ezeket s több e féléket beszélvén, emlitette, hogy vasárnap Nagyfaluba fog menni Bekényékhez, s engemet is hitt: de én átallotam megigérkezni s zavarodásomban még köszönteni is elfelejtettem Katicskát. Annakutána az atyám hozzá ülvén, ők engemet elhagytak s az atyámat csak Szántón, Benyot pedig többé nem is láthattam meg. Reggel esős idő után, napos melegebb, de szeles idő volt.

17. Csütörtök. Reggel elmentem Mihály bátyámhoz, de őtet otthon nem találván, s hallván, hogy Török Józsi az új feleségével együtt megérkezett, hozzá bementem s ott mulattam délig. Délután többnyire ezen jegyzéseimet irtam. Tiszta napos, de híves idő volt.

18. Péntek. Délig is, délután is többnyire Mihály bátyámnál és a luteránus papnál mulattam. Voltam az atyámmal a külső kertben is. Szép tiszta melegebb idő volt. Estve Meczner Doktor jött hozzánk.

19. Szombat. Reggel elmentem Török Józsihoz, s vele együtt a pinczéjébe; ott beszéllette hogy hogy botlott ő a feleségébe, hogy az ipa 32 darab lovat ajándékozott neki, s hogy a jövő Restaurátión szeretne ugyan Alszolgabíróvá lenni, de minthogy Rátkay Palival kelletik öszvejönnie, nem is próbál semmit, de Szobonya Antal ellen mindent el fog

követni, s nyilván bolondnak fogja deklarálni. A pinczéből visszamentünk hozzá, s ott mulattam délig. Délután be mentem Mihály bátyámhoz. Szép tiszta meleg idő volt.

20. Vasárnap. Reggel templomba mentem. Ebéd után az atyámmal és Veizerrel együtt elmentünk Kérbe Bárczy Ferenczékhez. Ott voltak: Darvas Józsefné, Bárczay József feleségestől, Bárczay Miska és Andris; Kovács Ferencz és Bukovics Laczi, s ezek mindnyájan olyan parázna beszédeket tettek, hogy én azokon az aszonyokon nagyon csudálkoztam, hogy hogy hallgathatták. Estve felé haza jöttünk; a kis Karsa Erzsi volt nálunk. Borongós esős idő volt. Délután egy kis jég is esett és az ég nagyon zengett.

21. Hétfőn. Reggel elmentem a káplánhoz s ott mulattam 10-ig. Akkor a kertbe mentem s Óváry Pistát előtalálván, őtet is elvittem magammal, de a kertben senki se levén haza jöttünk. Délben az atyám haza jövén, s ő az uraság majorjában, a hol úri szék tartatott, hivatalos levén, engemet is le vitt ebédre. Ott voltak: Butykay, Meczner Doktor, Bárczay szolgabiró, Szabó Károly, Kovács Ferencz, Horváth bátyám és Veizer. Ebéd után mintegy 4 óráig az ottan folyó dolgokat hallgattuk. Azután az atyámmal Török Andrishoz mentünk. Meleg tiszta idő volt.

22. Kedden. Délig ezen jegyzéseimet irkáltam. Délután betértem Szúnyogh Ferihez, a ki épen haza készült, minthogy pedig Szúnyogh tegnap nálunk hálván megigértem nékie, hogy vagy egyszer elmegyek Tengerre s körül nézegetvén a régi leveleiket, egy genealogica tabellát fogok nékie késziteni; erővel azon volt, hogy most teljesitsem azon igéretemet, s az atyámtól is el kérvén, felültünk, s rövid idő alatt Tengeren termettünk; itt Józsit otthon nem találtuk, minthogy Miskolczra járt élettel, hanem csak Samut és Tercsit onnan kisétáltunk a szőlőbe. Feri menet beszélte, hogy Tengernek egy negyedrészét már ő birja, Szilágyitól vette meg s most egy negyedrésze, a Lónyay Jánosé is eladó levén, a mint Samu bátyám jelentette nékie, azt is alkalmasint megveszi, mert már csak 1000 ezüst forint akadály van közöttük. Ő 7000-et igért és 8000-et kérnek. A szőlőből haza jövén már akkor Józsit is és Borcsa húgát is otthon találtuk, s beszélgetéssel töltöttük az estvét. Igen szép meleg idő volt.

23. Szerdán. Reggel Eszti testvére is haza jött Józsinak; mi pedig a levelek olvasásához fogván, egész délelőtt s délután is egy darabig azt olvasgattuk. Akkor Farkas Antal feleségével s mostoha leányával Szemere Esztivel csak gyalog Baktáról megérkezvén, s én Szúnyoghék által nékiek bemutattatván, velük töltöttük az időt 6 óráig. Amikor ezek hazafelé elindultak, mi megigérvén Farkasnak, hogy holnap reggel alkalmasint által megyünk hozzá s együtt elmegyünk Vajdára. De alig indultak el, s a nagy zápor mindjárt előfogta őket. Mi azután estig az esőt néztük s pipázgattunk. Reggel szép tiszta; délután esős idő volt.

CZÉKUS LÁSZLÓ.

Digitized by Google

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK AZ 1894—5-IK ÉVI KÖZÉPISKOLAI ÉRTESÍTŐKBEN.

A múlt iskolai évről kiadott Értesítőkben feltünően kevés nemcsak az irodalomtörténeti, hanem a más szakbeli értekezés is; oka az, hogy az értekezés helyén a millennium alkalmából legtöbb iskola a saját történetét közli. Némelyik egypár százados múltra tekinthet vissza s nagy vidéknek sokáig egyetlen forrása volt a műveltség terjesztésére; politikai állapotaink is nyomot hagytak fejlődésükben, s így némelyikök érdekes kor- és művelődéstörténeti adatokkal járulhat nemzeti történetünkhöz is. De bennünket közelebbről csak azok az adatok érdekelnek, melyek irodalmunk történetével, egyes tudósok és költők tanári vagy tanulói pályájával függnek össze. Ilyen szempontból, egy kis tarlózás végett, még visszatérünk rájok; ezúttal, mint a múlt években, csupán a magyar irodalomtörténeti értekezéseket foglaljuk össze.

1. *Ányos Pál.* (A bpesti IV. ker. közs. főreálisk. 3—63. lp.) Irta *Gellért Jenő.* Mióta Bacsányi János kiadta Ányos életrajzát és költeményeit (Magyar Minerva 1798.), azóta egész Ányos-irodalom támadt, tagadhatatlan bizonyságául a költő rokonszenves, de rejtélyes egyénisége és művei iránt máig sem szünő érdeklődésnek. A kinek sikerült egy-két levelét vagy néhány kiadatlan költeményét felkutatnia, sietett ezeket felhasználni a költő jellemzéséhez, és egyben megkisérteni a homályban hagyott részek magyarázatát. Toldy, Greguss, Jámbor Pál, Károly Gy. H., Endrődi, Koltai, Széchy, Csaplár stb. foglalkoztak vele több-kevesebb részletezéssel; de még sem mondhatjuk, hogy akár élete folyása s egyéni jelleme biztosan volna megrajzolva, akár művei felől egyező volna a kritika véleménye. Gellértet épen ez a bizonytalanság serkenti, hogy szeretett költőjét nagyobb, s előnyösebb világításba állítsa, mert némely kedvezőtlenül jellemző adat szinte átment az irodalomtörténeti köztudatba. Többé-kevésbbé sikerülten czáfolgatja az Ányosra homályt vető adatokat, de biztos adatok híján ő is csak újabb combinatiókba ereszkedik. Elveti pl. Endrődinek azt a családi hagyományon alapuló adatát, hogy Ányost sértett hiúsága vitte kolostorba, s ábrándos természetében és tanárai rábeszélésében keresi az igazabb okot. De a kettő nincs ellentétben.

Digitized by Google

Tanárai korábbi ösztönzésének talán épen akkor lett foganatja, mikor hiúságában megsértődve, a valakinek már tetszeni vágyó ifjú melancholikus lemondással megy oda, a honnét aztán nincs többé ereje magát kiszakítania. Ne feledjük, hogy 16 éves gyermekifjúról van szó, kit nem elvek, hanem pillanatnyi hangulatok vezetnek, s jó birtokú nemes család sarjáról, kiben a hiúság mellett a büszke daczosság is dolgozhatott. De honnét tudja a szerző, hogy a fiatal Ányos »csakhamar beleélte magát új helyzetébe,« s hogy »rokonszenvet érzett sorsüldözött s életúnt klastromtársaival!« Ez ismét merő combinatio. Több valószinűséggel bizonyítgatja a költő halála okait, elhárítva róla azt a gyanút, mintha »nemtelen élvezeteknek lett volna áldozatává.« A két határpont közé eső életadatokat röviden s elég jól összeállítja, rokonszenves képet festvén Ányosról; kár, hogy adatainak forrását csak itt-ott említi, mert így biztos adat és combinatio összeolvadnak. Az értekezés további folyamán külön fejezetekben szól a költő leveleiről, bánatos dalairól, ódáiról, érzékeny gondolatairól, elegyes verseiről és töredékeiről, vallásos énekeiről s végül prózai munkáiról. A korabeli irók, (főkép a francziások), a politikai és társadalmi viszonyok befolyását kellően, s az egyes műveket is találóan méltatja; de a dolgozatnak inkább egyes lapjai jók, az egésznek szerkezete szétfolyó, sok benne az ismétlés, mintha dilettans munka volna. A mit az elégiáról és világfájdalomról ír, nagyon iskolás ráma (melyhez sok szó férne!) a költő műveinek megitéléséhez, annak bizonyítására, hogy Ányos *fájdalma* csak *egyéni* s hogy »elégiát a szó szoros értelmében nem írt, hanem *elegikus szinezetű bánatos dalokat.*« Mintha biz az kisebbítené becsét! Ányos bizonynyal nem azzal a szándékkal ült le, hogy épen *elégiát* irjon, hanem hogy *költeményt,* s a mit irt, az jó; annál jobb, mert benne valóban érzett, egyéni fájdalma nyilatkozik meg. Az talán csak tollhiba egy helyt (9. lp.) hogy a *francziás* iskola »az előadás tömöttségére törekedett az érthetőség rovására.« Nyilván az első classicistákat érti! Stílusában meg rendszeresen ismétlődnek az ilyen latinismusok: felszólítá, küld*ené* el, vállal*ná* el (13. lp.) kérvén őt, segít*ené*, — közöl*né*, *lenne* szíves (14. lp.) stb.

2. *Kazinczy viszonya Kisfaludy Károlylyal.* (A rimaszombati egyes. prot. főgymn. 3—25. lp.) Irta *Szathmáry József.* Az intézet múlt évi Értesítőjében ugyanő Kazinczyról és a nyelvújitásról irt. A szerző jegyzete szerint mindkét dolgozat egy készülő nagyobb tanulmánynak része; de ha a többi rész is ilyen, nem igen fogja előbbre vinni tudásunkat. A múlt és jelen századi irodalmi magánkörök vázlatos ismertetése után azt a viszonyt fejtegeti, mely Kazinczy és Kisfaludy Károly közt volt: hogy Kisfaludy, irói pályája elején, a mestertől kért és vett utasításokat a nyelv dolgában, majd hogy az Aurora megindításakor elválik irányuk, Kazinczy az Igaz *Hebe*jét pártolja, sőt a szerkesztő halála után folytatni is szándékozik vállalatát, mert az *Aurora* magyar romanticismusa nagyon ínye ellen van, ezért mindjobban el is hidegül egymástól a két vezér, az ifjabb nemzedék Kisfaludyt vallja már fejéül, tisztelettel adóz Kazinczynak, de irányt már csak Kisfaludytól vesz; az 1828-iki találkozáskor kibékülnek, s Kazinczy az Aurora két utolsó

Digitized by Google

kötetébe sokat ír stb. Mindezek rég ismert dolgok, a minthogy a szerzőnek nincsenek is sem új adatai sem a tárgyalásban új szempontjai. Adatait mind az eddig kiadott gyűjteményekből, sőt ezeket is sokszor másodkézből veszi; ezért aztán nem is lát elég tisztán. Félreérti pl. Kazinczy Gábornak egy nyilatkozatát (7. lp.), melylyel ez Kazinczy Fer. szavait commentálja; Kisfaludy Sándorról azt mondja, hogy »korának egyik *legönzőbb irója* volt, kinek fájt, hogyha mellette valaki mást is írónak neveztek« (10. lp.), pedig csak szenvedélyes volt: szeretetében és gyűlöletében, irói sikereire méltán büszke, másokéira bizonyos fokig — mondjuk — irígy is, de akkora superlativusra talán még sem szolgált rá. Stettnert pedig mint Fenyérit a Hebe, mint Zádort az Aurora hívei közé számítja. A neveket egyébkint is szörnyű következetlenül írja: Kazincz*y* és Kazinczi, Bártfa*y* és Bártf*ai*, Vörösmart*hy* és Vörösmarti stb. minden lapon váltogatják egymást. Kova*csóczy* (az *Aspasia* szerkesztőjének) nevét pedig, ismételve: Kova*soczi*nak írja. Szakembertől csak megvárhatnók hogy ilyenek iránt legyen érzéke!

3. *Virág és Horatius.* (A kisújszállási ev. ref. főgymn. 1—56. l.) Irta *Szeremlei Barna.* A múlt évi irodalomtörténeti értekezések közt a legtöbbet érő tanulmány. Három részre oszlik: az *általános részben* Virágnak saját nyilatkozataival bizonyítja, hogy mennyire szerette, bámulta Horatiust; azután e rokonszenv forrását kutatva, párhuzamba állítja a két költő egyéniségét, életviszonyait, találó vonásokkal jelölvén meg a különbségeket; majd költészetük egyező s különböző vonásait vizsgálja, hogy Horatius eszmevilága mikép hatott Virágra; a különbségek mellett is sok volt benne, a mi követésre csábította Virágot, de leginkább hatott rá a költői nyelv bája, a kifejezések tökéletessége, a forma és tartalom művészi összehangzása. Kimutatja, hogy V. e hatás alatt is önálló költő maradt, s nem lett utánzója vagy magyar képmása a római költőnek, mert V. tágabb körű (költeményeinek jó részére már a tárgynál fogva sem lehetett hatással Horatius), mert ecclectikusan jár el (csak a lelkével rokon elemeket kölcsönzi át), s mert lángoló hazafiságával a nemzeti Génius szolgálatában áll. Ezután *részletező egybevetések* cz. alatt közelebbről vizsgálja a kölcsönzéseket: 1. az egész költemények átdolgozását, 2. a részleges kölcsönvételeket, 3. az egyes képek, gondolatok, fordulatok, motivumok átvételét, feldolgozását, változatait stb. E párhuzamos helyek nagy szorgalommal és tárgyismerettel vannak összeállítva, melyek alapján a szerző kimutatja, hogy Virág még annyira sem utánzója Horatiusnak, mint ez a görög költőknek; az egykorúaktól kapott »magyar Horatius« nevezet tehát nem gáncs, hanem dicsősége forrását jelzi. A függelékben még annak kimutatásával foglalkozik, mikép hatott Horatius (kivált *Ars poetic*ájával) Virágnak poetikai és aesthetikai elméletére. Az egész tanulmány komoly tudással és becsvágygyal készült. Az általános résznek minden tételével nem értünk egyet, de összehasonlító irodalomtörténetünknek mindenesetre jó szolgálatot tenne a szerző, ha e nagyérdekű egybevetéseket Virág összes vagy válogatott költeményeinek egy magyarázatos kiadásában (pl. a *Jeles írók iskolai tárá*ban) értékesítené s hozzáférhetőbbé tenné.

Digitized by Google

4. *Berzsenyi mint drámairó.* (A nagyszebeni áll. főgymn. 3—23. lap.) Irta dr. *Boros Gábor.* Berzsenyiről szólva Toldy után minden irodalomtörténeti kézikönyv megemlékezik arról, hogy Döbrentei felszólítására szintén szándékozott valamiféle drámát írni az erdélyi első pályázatra; de a töredékben maradt kisérletet csak kevesen látták (van, a ki nagy sajnálkozva elveszettnek is jelzi) és olvasták, mert sok egyéb kiadatlan régiség közt az Akadémia kézirattárában van eltemetve. Bármily csekély e töredék, melynek Toldy Döbrentei közlése után *Kupa támadása* czímet adott, mindenesetre érdekes, mint a nagy ódaköltő kisérlete. Boros bevezetésül ismerteti a drámai pályázatot, Berzsenyi készülődéseit, tájékozatlanságát a tárgyválasztásban és dramaturgiában (Kazinczytól és Döbrenteitől kér útbaigazítást), aztán bő (14 lapra terjedő) kivonatban és nagyobb idézetekkel mutatja be a töredéket. Mindössze egy-két jelenet mondható élénkebbnek, de különben csekély jelentőségű kisérlet, melyből a cselekvény fejlődésére sem lehet következtetni, mert, mint egy Kazinczyhoz 1816-ban írt kiadatlan leveléből kitűnik, terv nélkül fogott a darab írásához, s kétszeri kisérlet után kedvét vesztve, abba is hagyta. Bár az értekezés megjelenése óta a költő életrajzában Váczy is lapokon át foglalkozik Berzsenyi kisérletével, Boros dolgozatának már csak az idézetek miatt is megmarad érdekessége.

5. *A gyermeki szeretet Petőfi költésében.* (A szatmári kir. kath. főgymn. 3—32. lp.) Irta *Ruprecht Alajos.* Ugyanaz, ki az előző évi Értesítőben figyelemre méltó dolgozatot közölt Arany *Toldi*-jának »szív és jellemképző vonásairól«. A mostani kevesebb értékű; a czím után azt várnók, hogy Petőfi költészetéből összeállítja a szüleihez való gyengéd viszonyát, rámutat arra az odaadó, rajongó szeretetre s áldozatkész ragaszkodásra, mely szinte páratlanul áll költészetünkben, s mely idealismusával — egy ifjúsági olvasmányban — igen alkalmas lett volna rokon érzelmek keltésére. Az a módszer, melyet a szerző követ, hogy az életrajz reális adataiból fejti ki ez érzelmek csiráit, ahhoz, hogy tudományos legyen, nagyon hézagos s jellemzésében nem elég mélyre tekintő; ifjusági olvasmányban a fejtegetésnek melegebbnek, lelkesebbnek kellett volna lenni s erre a czélra jobb lett volna az előbbi módszer: a költemények ismertetése, melyhez csak felvilágosító jegyzetekül járultak volna az életrajz *válogatott* adatai. Egy pár hibás helyet is föl kell jegyeznünk. Mindjárt az első lapon nagyon zavaros az a hely, midőn elmondja, hogy Petőfi atyja Maglódon ismerkedett meg anyjával, hol ez a tanítónál szolgált. »Ez (t. i. a tanító) hivatalából történt elbocsáttatása után a szegény Máriát (t. i. Petőfi anyját) szélnek eresztette, de csakhamar alkalmazást kapott (már t. i. a tanító) Martiny Mihály akkor maglódi, később kiskőrösi luth. lelkésznél, a ki Petőfi Sándort keresztelte is. A *két fiatal ember között* nem jött létre mindjárt a kölcsönös benső vonzalom . . . . . de Aszódon ujra összetalálkoztak, megszerették egymást, *s össze is keltek!*« A *két fiatal ember* alatt az előző mondat után csak a tanítót és papot lehet érteni, a mondat folytatásából pedig kitűnik, hogy a szerző Petőfi *atyját és anyját* érti!! Alább (22. lap), azt mondja: »költőnkre a legnagyobb ellensége sem foghatja rá, hogy nagyon

Digitized by Google

jól tudott volna bánni a pénzzel, s ezt »*Gazdálkodási nézeteim*« cz. költeményével bizonyítja, hol a szerző szerint »valóságos programmot ad a pénznek becséről s felhasználási módjáról, s azt veti hozzá végezetül: »az ilyen könnyűvérű felfogást rendesen az optimismus táplálja, hogy ha a pénz elfogy, majd lesz helyette más.« Milyen félreértése a költeménynek s mily téves megitélése a költőnek, ki épen ellenkezőleg, ha vagyongyűjtő szenvedélyt nem árult is el, nagyon okosan és szépen tudott a pénzzel bánni; nem »könnyűvérűség,« hanem a fiúi gyengéd szeretet hiúsága az, hogy maga készebb nélkülözni, csak hogy elszegényedett szüleit segítse s megmutassa nekik, hogy íme mégis ember lett belőle. Petőfi életadatai, költeményei, egész jelleme annyira ismeretesek, hogy ilyen botlásokat (egy pár frázisban is lappang még néhány!) csak az követhet el, ki nem eléggé jártas a Petőfi-irodalomban. B. F.

La Hongrie littéraire et scientifique. Par J. Kont. professeur agrègè au collège Rollin, docteur de l'universitè de Budapest. Paris, Ernest Leroux, editeur. 1896.

A magyar irodalomtörténet barátai kellemes meglepetéssel, sőt örömmel fogják kezökbe venni e könyvet, mely az első teljes magyar irodalomtörténet franczia nyelven s elég tisztes terjedelemben, mintegy ötödfélszáz lapon tárgyalja irodalmunk fejlődését s ismerteti a magyar tudományos élet mozgalmait és állapotát. Habár a mű hazánkfiától való, a kinek neve nem ismeretlen a magyar közönség előtt, az ember akaratlanul is azzal a gondolattal veszi kezébe és olvassa e könyvet, hogy ime tehát a francziák így vélekednek felőlünk, vagy legalább így fognak vélekedni, a hogy e könyv tanítja őket, mivel ránk vonatkozó ismereteiknek ez lesz ezentúl a fő és hiteles forrása. Ha a könyvet azon szempontból tekintjük, hogy a franczia közönségnek is módjában lesz most már egy keze ügyében fekvő, s a mellett részletes és komoly felvilágositásokat tartalmazó műből tájékozódni a magyar irodalom felől: a mű megirását érdemes és tiszteletreméltó vállalkozásnak kell tekintenünk. A könyv tényleg sok jóakarattal és jó igyekezettel van írva. Irodalmunk történetéből, különösen az újabb idők eseményeit részletesen és kimeritően ismerteti, a magyar tudományos élet mozgalmairól s az ennek körében folyó tevékenységről oly tájékoztató képet ad, hogy a magyar olvasónak egész megnyugvással kell gondolni a felfogás és megitélés azon átalakulására, melyet ez adatoknak tudomásul vétele a franczia közönségnél okvetetlen elő fog idézni. A magyar olvasó szinte nem zárkózhatik el bizonyos nemzeti büszkeségtől annak meggondolására, hogy a nálunk e század eleje óta folyó lázas munkásság s az elért eredmények és vívmányok föltétlenül méltánylást és elismerést fognak találni e könyv adatai nyomán azon nagy nemzetnél is, a mely azokról eddig alapos tudomással alig birhatott s melynek a saját viszonyai álláspontján fogalma sem lehetett azon akadályokról és küzdelmekről, melyeken a nemzeti ügynek a föld ezen, nekik minden esetre félre eső zugában, át kellett mennie. Ez akadályoknak, az idegen kormányzat gáncsoskodásainak és elnyomó intézkedéseinek az igazsághoz hű feltüntetése egyik fő érdemét teszi a műnek.

Digitized by Google

Mindez még sokkal nagyobb érdekü lehetett volna, ha a szerző határozottabban franczia álláspontra helyezkedik; ha sikerült volna neki valóban egy franczia szemével és felfogásával látni a dolgokat. A szerzőnek, úgy látszik, csakugyan ez is lebegett a szeme előtt s ő könyvét nem úgy akarja tekintetni, mint egy magyar iró franczia munkáját, hanem mintha valóban franczia volna az, ki a magyar irodalom történetét itt megirja; ő magát a francziákhoz számítja s per »notre drame,« »notre littérature« stb. emliti folyton a francziát. Ez állásponton azonban a magyar viszonyoknak bizonyos eredetibb és önállóbb felfogására lett volna szükség, olyanra, a minővel egy valóban szajnaparti ember tekintheti és itélheti meg ezeket. Ez sokkal inkább megfelelt volna mind a franczia közönség igényeinek, mind a magyar olvasó követelményeinek. Sajnálattal kell azonban konstatálnunk, hogy Kont erre nem képes. Nem hogy a franczia ember felfogásával és szempontjából tekintené tárgyát, de még saját önálló felfogása sincs arról. Könyve egyszerüen a közkeletű magyar felfogásnak a visszhangja, sőt több — azaz hogy kevesebb ennél: legnagyobb részben forditása a magyar kézikönyveknek. Az a várakozás, a mivel a könyvet kezünkbe veszszük, hogy t. i. »lássuk tehát, egy franczia mikép itél meg bennünket,« teljesen kielégitetlen marad; ilyesminek nyoma sincs a Kont müvében.

Ez természetesen az egész könyvnek értékét jelentékenyen leszállitja. Ehhez aztán hozzá járulnak még egyébb fogyatkozások, melyek meglehetősen lehangoló hatásuak, úgy hogy az olvasás végén igen vegyes érzelmekkel válunk meg a könyvtől. Legföllebb arra gondolunk vigasztalásul, hogy habár nem itélték is meg irodalmunkat oly nagyszerü álláspontról, mint pl. Taine az angolokét, de annyi mindenesetre történt, hogy ezentúl lesz a francziák kezében is egy könyv, mely nagyban és egészben elég hű képet ad irodalmi és tudományos állapotainkról.

S ebben jólélekkel meg is lehetne nyugodni, ha a »kép hűsége,« melyet a könyv a magyar viszonyokról ad, csakugyan olyan kifogástalan volna a részletekben is, mint »nagyban és egészben.« De fájdalom ezt sem lehet elmondani a könyvről, melynek az alaposság épen nem tartozik erényei közé. Nem is lehet érteni, hogy magyar iró, a kinek habár Párisban lakik, mégis csak rendelkezésére állnak a források és segédeszközök, hogy követhet el ilyen, mint látszik, bizonyos ambitioval készült könyvben ennyi kisebb nagyobb botlást. Mind nem is győzné az ember felsorolni, egy néhány álljon itt mutatóul.

Komáromi Csipkés György bibliáját igy nevezi: »bible de Comorn.« Szemere sonettejeiről az akkori lelkes birálók bombasztikus magasztalását, hogy t. i. »ezek élni fognak mindaddig, mig a magyar nyelv él« minden kritika nélkül utána mondja, sőt még tóditja is azt mondván: »Tous les Magyars les savent par coeur,« (!) A Peleskei nótáriusról, melynek szinre alkalmazója szerinte Eugéne [1] Gaal, ezt a Tissot-ra emlé-

[1] Ilyen — mondjuk: sajtóhiba — több is van a könyvben, pl. a Rodostóban meghalt Rákóczyt *György*nek nevezi, Sylvester magyar nyelvtanának megjelenése évét 1559-re teszi 1539 helyett. Toldi estéje neki Toldi estélye s Kazinczy Bácsmegyei leveleit így irja francziául: Les lettres de Bácskai.

Digitized by Google

keztető mondást taláĵuk a könyvben: »il s' amuse encore aujourd'hui les paysans, qui viennent dans les villes au moment des foires.« A Fanni hagyományairól azt a rég megczáfolt mesét tálalja fel, hogy Fanni nem más, mint ama bizonyos Markovics grófné, s az ifju maga Kármán. S mindezt csak azért, hogy elmondhassa, hogy Kármán is itt a saját maga élményeit irta meg, mint Göthe Wertherben. Ellenben, hogy milyen személyes élményeken alapszik pl. Arany Bolond Istókja, arról mit sem szól. A Bánk bán alakjairól szólván megjegyzi, hogy az elégületleneknek maga az alkotmány jogot ad a fegyveres fölkelésre, ha előjogaik megsértettek. Már t. i. az 1222-ben kelt arany bulla hires czikkét érti itt, csakhogy erre Peturék 1213-ban nem hivatkozhattak. Eger ostroma szerinte »siège illustré par la mort héroique de Dobó.«

A hibás értesülésekbe általában minden lépten nyomon belebotlik az olvasó. Sok helyt meg is látszik, hogy a szerzőt mi vezette félre, t. i hogy restelt utána járni a dolognak s megelégedett azzal, hogy a kézikönyvek előadására támaszkodott. Pl. Czuczor Botondjának tartalma egy különben jeles és igen elterjedt kézi könyvben úgy van elmondva, hogy Alkides és Bödölény szereplése nem világos. Épen ilyen nem világosan találjuk aztán a dolgot Kontnál is. Ilyenféle okokból eredtek a következő botlások is. Kemény Zsigmond szerzőnk szerint az Özvegy és leányában »nous raconte la destinée tragique de la famille de Mikes, qui sauve au mépris du danger Sarah Tarnóczy, une puritaine poursuivie á cause de sa foi.« Jókai pedig a Régi jó táblabirákban »deroule le triste tableau, parfois comique, de l'administration et de la justice hongroises avant 1848.« Világos, hogy a szerző egyik könyvet sem látta s ez utóbbiról azt hiszi, hogy az valami Eötvös-féle satyra a megyei közigazgatásról. Ugyanígy jár Vajda János Találkozások cz. költeményével. Ezt ugyanis ugy mutatja be, mint a magyar prózának egyik jeles termékét. Majd máshol a Toldi szerelmét ismertetvén, azt beszéli, hogy a vitézi torna, a melyben Toldi Tar Lőrincz gyanánt viv, Budán történik s Rozgonyi és Piroska oda utaznak.

Az is megesik rajta, hogy vakon utána ír néha igen különös véleményeket. Pl. Petőfiről azt mondja, hogy »sa mort prématurée est un bonheur pour sa renommée.« Itt ott úgy látszik, mintha a magyar íróknak valami német ismertetése is szolgált volna neki forrásul, sőt hogy néha magyar műveknek, csak a német forditásai voltak előtte. Erre mutat az, hogy pl. a Buda halála-beli Gyöngyvért ilyen néven emliti: Perlinde, de sőt a fokost fogasnak mondja. Bizonyos németség lólába általában sok helyt kilóg e franczia könyvből. A szerző a hol csak teheti, nem mulasztja el felhozni, mintegy szentesitést, a németek itéletét magyar művek vagy intézmények felől. Pl. hogy Vischer az Ember tragédiáját »eine gewaltige Geistesthat-«nak nyílvánitotta; meg hogy a budapesti tanárképzővel kapcsolatos gyakorló iskola még a német paedagogusok dicséretét is kiérdemelte. Ilyen furcsaság még az is, hogy az egyetemi magántanárokat privatdocenteknek nevezi, a tandijat Collegiengeldernek, Petőfi dalait liedeknek. Hogy minek kell ennek igy lenni egy franczia könyvben, azt nehéz elképzelni.

Digitized by Google

A hibás értesüléseken kivül némely mulasztást is vethetni a szerzőnek szemére. A magyar irodalomtörténetnek vannak bizonyos franczia vonatkozásai. Ezekről azt képzeli az ember, hogy egy francziák számára irott könyvben jól pointezve ki kellene emeltetniök. A szerzőnek volt is némi ilyen törekvése. Igy pl. a franczia eszmék hatása a mult század végén sikerülten és helyesen van tárgyalva, Apáczainak cartesianus volta jól ki van tüntetve, az akadémia által lefordittatott külföldi irók közt a francziák gondosan felsorolva stb. De viszont sok franczia vonatkozás egészen mellőzve van, a mi pedig kétségkivül csak emelte volna a könyvnek érdekességét azon közönség előtt, a melynek szánva van. Igy fel lehetett volna emliteni a »bon rey Aimeric« magyar királyról szóló provencei troubadour dalt, Szenczi Molnár Albertnél a Goudimel-féle dallamokat, Rontó Pálnál a Benyovszky madagascari dolgait stb. Egy ilyen magyar-franczia adat különben szintén hibás a könyvben. Azt irja ugyanis Kont, hogy a Descartes-féle philosophiát Régis-Pierre Sylvanus vitte be a debreczeni iskolába. Ez adat valószinüleg a Molnár Aladár könyvéből való (A közokt. tört.), de azóta kimutatták, hogy az ott emlitett Sylvanus nem más, mint Martinus Sylvanus azaz Szilágyi Tönkő Márton 16. századbeli debreczeni tanár, kinek 1572-ben megjelent »Philosophia ad usum scholarum applicata« cz. művével vitetett be a cartesianismus Debreczenbe. A franczia Régis-Pierre Sylvanushoz pedig semmi köze sincs a dolognak.

Stb. stb. Mindent összevéve azt lehet a könyvről elmondani, hogy az jóravaló, s bizonyos tekintetben sikerült, de szerény igényű vállalkozás, melyet nagy mértékkel mérni nem lehet. Annyi haszna mindenesetre meglesz, hogy a felszines és curiosumokra vadászó tárczairók mesterségét elrontja s lehetetlenné teszi Francziaországban a magyarokról szóló kalandos elbeszéléseket és leirásokat. Ez magában szintén érdem, s talán nem is kivánt a szerző többet elérni. Ebbeli érdemét szives készséggel elismerhetni, annyival inkább, mert a felsorolt (s felsorolatlanul hagyott) hibák és tévedések úgy sem érintik a dolgok lényegét.

KORDA IMRE.

AD VOCEM.

Pelbárt. Ilosvai Selymes Péterrel ilyenformán lehetne verselnem:

Jóllehet nagy sokat szóltunk Pelbártról,
Kit igazán szedtünk össze Pelbártról,
Míg bévebben szólnánk az nagy Pelbártról
Csak röviden most szóljunk Pelbártról.

A mit a P. élete és munkái 30. lapján írtam, hogy őt »méltán számithatjuk a reformáczió előtt élt reformátorok közé«, — sok szóra adott alkalmat. Legközelebb Concilia rivallt rám érte a Pomerium sövénye mögül *(Kath. Szemle. 1896. évf. 159. l.)*, mondván: »lassan azzal a prozelitáskodással a protestantizmus javára visszafelé a multba!«

Digitized by Google

Majd azt hittem, hogy valamely phonograph zeng a multból vagyis 1880-ból. *(Uj M. Sion 380. l.)* Mivel azonban a phonograph újabb találmány, ennek a zengő szerszámnak talán nem *ph*-val, hanem *pl*-lel kezdődik a neve.

A mi a »prozelitáskodást« illeti, magyarul csak azt felelhetem rá, hogy nem vagyok én »a tévő.« Ha ez nagyon vulgaris és ennél valami emphatikusabb, középkori felelet kívántatik, abban az esetben a *Carmina burana* következő stropháját is aláírhatom:

Sciat deus, sciant dei,
Non sum reus hujus rei.
Sciant dii, sciat deus,
Hujus rei non sum reus.

Lelkiismeretemre s írói rangomra nézve, mivel ez is feszegettetik, csak azt mondhatom, hogy az elsővel rendben s békében vagyok, a rangoskodás pedig mindenemmel ellenkezik. De ellenkezik a Matkó-Sámbárkodás is, azért nem folytatom. Csak azokat kérem, a kik netalán még ezután is szívesek lesznek velem, amaz egy pár szó miatt ily kitüntető hangon nyájaskodni: méltóztassanak tudomásul venni Pelbárt, Sexagesima vasárnapi IV. beszédének következő helyét is:

Ecclesia tam pretiosam existimavit praedicationem, quod ab ejus officio exercendi interdixit mulieres etiam doctas et sanctas; prohibet etiam laicis omnibus cujuscunque dignitatis et ordinis existant, ut patet per concilium *de Consecratione dist. IIII. cap. Mulier,* — quo ad primum, et *de haereticis cap. Sicut in uno.* quoad secundum, ac pluribus aliis locis decretalibus. Obligavit autem praelatos curam animarum habentes ut de praedicatione sollicitam curam habeant, vel per se vel per alios facienda; *de officio iud. ord. — cap. Inter caetera.* — Quare haec? nisi quia sine praedicatione maximum fieret salutis detrimentum, plusquam sine auditione Missae. Si enim populus staret XXX. annis absque missarum celebratione et aliis consiliis populus staret totidem annis absque praedicatione; licet utrumque esset nocivum, tamen caeteris paribus experientia teste incomparabiliter majus detrimentum sentirent animae in moribus et fide absque auditione verbi Dei quam absque Missae auditione. Propterea ecclesia ad praedicationem audiendam admittit etiam excommunicatos et interdictos, quos tamen non admittit ad Missam, *de sententia excomm. c. Responso et c. Episcopus nullum* etc. Denique ecclesia tantum appretiat et existimat utilitatem praedicationis quod praefert Missae.

Sz. Á.

Digitized by Google

REPERTORIUM.

Anarkia a kritikában. *Hesperus.* Magyar Szemle 10. sz.

Andrássy Kálmán. Ujabb eszmeáramlatok a franczia irodalomban. Magy. Szemle 11. sz.

Balog István. Husz esztendő. (1875—95.) Ism. Vasár Ujs. 12. sz.

Benedek Elek. Katalin. Ism. Lévay Mihály. Magy. Bazár 11. sz.

Beöthy. Magyar Irodalom történet. Bir. Z. Kath. Szemle 136—154. l.

Celesztni. Széchenyi István döblingi életéből. Magy. Ujs. 97. sz.

Császár Elemér. Tudomány és költészet. Polit. Hetiszemle 2. sz.

Császár Imre. A szinésztanitásról. Magy. Ujs. 90. sz.

Czóbel Minka. Virradat dalai. Ism. Vasár. Ujs. 9. sz.

Doktor Apáczai. Költői igazságszolgáltatás. Polit. Hetiszemle 3. sz.

Esztegár László. Koroda Pál »Alkibiadesz«-éről. Vasár. Ujs. 11. sz.

Farkas Ferencz. Szürke távlat. Ism. Lázár Béla. Nemzet 94. sz. — Magy. Géniusz 12. sz,

Feszl Géza. A szinpadi hatás mint végczél. Budap. Hírl. 94. sz.

Fröhlichné Móricz P. Pocsaiyék. Ism. S. E. Egyetértés 67. sz.

Gellért Jenő. Ányos Pál. Ism. Prónai Antal. Phil. Közl. 376—379. l.

Geöcze Sarolta. Igaz történetek. Ism. Zoltán Vilmosné. Ung. 16. sz.

Gergely István. Egy halott költőről. (Hugó Károly.) Otthon 1896. I. kötet. 387—390. l.

Gerő Ödön. Egyénck. Ism. Doktor Apáczai. Polit. Hetiszemle 6. sz.

Gyulai Pál. Báró Kemény Zsigmond emlékezete. Bud. Szemle 85. köt. 463. l.

Halász Margit. Élő alakok a »Politikai Divatok«-ban. Zala 22. sz.

Halmy Gyula. Szemere Bertalan élete és munkái. Mezőtúr és vid. 23—25. sz.

Hentaller Lajos. Hirlapirodalmunk a szabadságharcz idejében. Magyarország 74—76. sz.

Herczeg Ferencz. Die Morastblume. Ism. Herczeg Ferencz. Budap. Hírl. 81. sz.

Hermann Ottoné. Knopfmacher. Ism. Egyetértés 95. sz. — Magy. Hírl. 53. sz.

Hevesi Sándor. Dráma és szinpad. Ism. S. E. Egyetértés 95. sz.

Hock János. Arad Petőfije. Nemz. Ujs. 104. sz.

Horváth Janka. Fátum. Ism. Benedek Elek. Magy. Hírl. 66. sz.

Jókai Mór. Blaháné. (Képekkel). Vasár. Ujs. 10. sz.

Kaposi József., Klinda T., Telegdy L. Nyugalmas órák. Ism. Gyürky Ödön. Magy. Állam 86. sz.

Kiss Ernő. A honfoglalás költészete. Magy. Szemle 14. 15. s köv. sz.

Kocsán János. Csendes dalok. Ism. Lázár Béla. Nemzet 94. sz. — Magy. Géniusz 12. sz.

A kolozsvári szinház 75 éve. Erd. Híradó 57. sz.

Kupár Rezső. Keresztény eszthetika. Szépirod. Kert. 9. 10. sz.

L. A dráma a lejtőn. Polit. Hetiszemle 5. sz.

Láng Menyhért. Abonyi Lajos. Vasár. Ujs. 10. sz.

Digitized by Google

Láng Menyhért. Blaháné. Egyetértés 88. sz.
Latinovits Stanczi. Vadvirágok. Ism. Lázár Béla. Nemzet 94. sz.
Lévay Mihály. A mi költőink. Alkotmány 59. sz.
Lovassy Andor. Nevető betűk. Ism. Dr. Lázár Béla. Nemzet 88. sz.
Makai Emil. Margit. Ism. Lázár Béla. Nemzet 94. sz.
Makai Emil versei. Ism. Haber Samu. Egyenlőség. 6. 7. sz.
Malonyay Dezső. Az utolsó. Ism. *D.* Magy. Szemle 10. sz.
Martos Ferencz. Iza. Ism. Lázár Béla. Nemzet 94. sz. — Egyetértés 88. sz.
Mikszáth Kálmán. Kisértet Lublón és egyéb elbeszélések. Ism. Magy. Hírl. 67. sz. Egyetértés 88. sz.
Morgenstern Róbert. A modern irány az irodalomban. Aradi Közl. 68. 69. sz.
Pap Károly. Adalék Ráday Gedeon életrajzához. Phil. Közl. 313—319. l.
Pekár Gyula. Lavina. Ism. Lázár Béla. Nemzet 38. sz.
Pesti Gábor. Uj testamentom. Ism. Concilia. Kath. Szemle 155—166. l.
Pintér Kálmán. Nyugalmas órák. Ism. Lévay Mihály Alkotmány 84. sz.
Poesies magyares. Receuil. p. M. de Polignac. Ism. *g.* P. Napló 62. sz. — *ő.* Magy. Hírl. 62. sz. — Egyetértés 67. sz. — Kappa. Alkotmány 66. sz. — Szana T. Főv. Lap. 89. sz.
Pongrátz Béla. Akkordok. Ism. Lázár Béla. Nemzet 94. sz. — Vasár. Ujs. 10. sz.
Rákosi Jenő. Alföld 62. sz.
Ritoók Emma. Mai idegek. Ism. Lázár Béla. Nemzet 88. sz.
Rónaszéky Gusztáv. Blaháné mint drámai művésznő. Alföld 69. sz.
Sas Ede. Elbeszélések. Ism. Magy. Hírl. 74. sz.
Spinoza. Balassa Bálint Esztergomban. Alkotmány 65. sz.
Szabóné Nogáll J. Pipiske. Ism. Lévay Mihály. Magy. Bazár 11. sz.
Szathmáry József. Kazinczy viszonya Kisfaludy Károlylyal. Ism. Váczy János. Phil. Közl. 382—384. l.
Széchenyi István levelei szülőihez. Kiadta Zichy Antal. Ism. Salgó Ernő. Egyetértés 88. sz.
Szedlárik Istvánné. Irgalom nevében. Rövid ism. Magy. Géniusz. 12. sz
Szentessy Gyula. A rajongó. Ism. Lázár Béla. Nemzet 94. sz.
Szeremley Barna. Virág és Horatius. Ism. Tolnai (Lehr) Vilmos. Phil. Közl. 379—382. l.
Szilágyi Géza. Tristia. Ism. Lázár Béla. Nemzet 94. sz. — Egyetértés 88. sz. — Magy. Géniusz 12. sz.
Szomory Dezső. Péntek este. Szinmű 1 felv. Első előadása a nemz. színházban febr. 28. Ism. Keszler J. Nemzet 59. sz. — Nemz. Ujs. 59. sz. — Magy. Hírl. 59. sz. — Robin. P. Napló 59. sz. — P. Hírl. 59. sz. — Kóbor Tamás. Magy. Ujs. 59. sz.
Szűry Dénes. Blaháné és a »Betyár kendője.« Vasár. Ujs. 10. sz.
V. S. Czóbel Minka. Uj idők. II. évf. 6. sz.
Váczy János. Berzsenyi Dániel életrajza. Ism. Demek Győző. Erd. Múzeum 178—184. l.
Vajda János. *L.* Polit. Hetiszemle 1. sz.
Vajda János költeményei. Ism. Ravasz Árpád. Erd. Múzeum. 186—189. l.
Vajda Viktor. Kölcsey mint moralista. Kecskemét, 1896. Rövid ism. Egyetértés 95. sz.
Várnay Sándor. Egy könyv története. Alkotmány 84. sz. (Széchenyi Blickjéről.)
Verő György. 1000 év. Látványos szinmű 3 szakaszban. Első előadása a népszinházban ápr. 17. Ism. *ny.* Nemzet 107. sz. — Alkotmány 95. sz. — Magy. Ujs. 107. sz. — Nemz. Ujs. 107. sz.
Vidéki költők albuma. Ism. Lázár Béla. Nemzet 94. sz.

Összeállitotta: HELLEBRANT ÁRPÁD.

Digitized by Google

Digitized by Google

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

AZ

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

HATODIK ÉVFOLYAMÁRA.

E negyedévenként megjelenő folyóirat **előfizetési ára egész évre 5 frt, egyes füzet ára 1 frt 50 kr.** A pénzutalványok, reclamatiók a Magy. Tud. Akadémia kiadóhivatalához (M. Tud. Akadémia palotája) küldendők.

„ATHENAEUM"

Szerkeszti: PAUER IMRE.

A Magy. Tud. Akadémia II. osztálya a fentebbi czimen, **philosophia és államtudományi** folyóiratot inditott. **Ára 5 frt. Egyes füzeté 1 frt 50 kr.**

A pénzutalványok, reclamatiók a Magyar Tud. Akadémia könyvkiadó hivatalának (Magy. tud. Akadémia palotája), a folyóirat szellemi részét illető küldemények **Pauer Imre** osztálytitkárnak czimzendők.

Megjelent!!

Szegedi Gergely énekeskönyve 1569-ből.

Szilády Áron tanulmányával Sz. Gergelyről s énekeskönyvéről.

4-rét. 224 és XVI lap. **Ára 2 frt 50 kr.**

Gróf Széchenyi István hirlapi czikkei.

I. kötet: 1828—1843-ig.

Összeállitotta: ZICHY ANTAL.

N. 8°-rét LXIV. és 564 lap. **Ára 5 forint.**

MÜVÉSZET ÉS TERMÉSZET.

Irta: CHERBULIEZ VIKTOR.

Forditotta: GEŐCZE SAROLTA.

N. 8°-rét. 243 lap. Ára füzve **1.50, egész vászonkötésben 1.90.**

Megrendelések intézendők

Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához

Budapesten.

Budapest, 1896. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

Digitized by Google

IRODALOMTÖRTÉNETI

KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

HATODIK ÉVFOLYAM.

HARMADIK FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1896.

Digitized by Google

TARTALOM.

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas.*

Digitized by Google

KAZINCZY FERENCZ ES MOLIÈRE-FORDÍTÁSAI.

Kazinczy élesen látó szeme már a kilenczvenes évek felbuzdulása előtt észrevette, melyik azon műfaj, melynek művelésére nemcsak hogy a legnagyobb szükségünk van, de a melynek nemzeti, közéleti hatása is a legszebb sikerek kilátásával kecsegtet. A színészet megteremtésében és lehető gyors fölvirágoztatásában látván a hazai nyelv kifejlesztése és terjesztése, valamint a nemzeti megerősödés leghathatósabb eszközét, összes erejét a drámára fordította s a 90-es évek elejével »*Külföldi Játszószíne*« kiadásával, nemcsak a közvetetlen legnagyobb szükségen akart segíteni, de oly műveket is óhajtott jó fordításokban nyújtani, melyek mintákúl szolgálhatnak kezdő drámaíróinknak. Az első kötet, németből, Schröder után fordított *Hamlet*-jével meg is jelent, a másodikba *Clavigot*, *Galotti Emiliát* és Gotter *Medeá*-ját; a harmadikba a *Genuai zendülés*-t és Bürger után *Macbeth*-et szánja. Az ő buzdítására munkába veszik: *Fehér György* Racine összes drámáit; *Bárány János* Don Carlost, *Kovács Ferencz* és *Darvas János* Schiller más két drámáját. Ez a közel jövő munkarendje. Bizonyára néhány év belé forog, míg elkészülnek vele, de az idő gyors munkára serkent, ennek pedig legveszedelmesebb ellensége a tervtelen kapkodás, az erők szétforgácsolása épúgy, mint az erők túlbecsülése.

Kazinczyban a reformátorok sok jó tulajdona van meg. Maga fölöttébb munkabiró, aki mégis jól tudja, hogy lelkes tanítványok nélkül eszméi diadalra nem fognak jutni soha. De ő szeret is, tud is barátokat szerezni. Az életkor azon határát érte el, midőn felajánlott barátsága a fiatalabb írót bizalomra gerjeszti, aki ennek következtében nem félhet attól, hogy a zsémbeskedő öregség veszélyeit kell az új barátság kedvéért elviselnie, hanem inkább megtisztelve érzi magát az oly közeledés által, mely tiz évet nem tart korkülönbségnek, midőn magasb érdekekért kötött benső viszony

Digitized by Google

forog szóban. Barátsága nem protectorkodó leereszkedés, de őszintén felajánlott szövetkezés. Lelkesedése az ifjúé; tervelgetése az ábránd és komoly meggondoltság vegyülete s így kettős szálakkal fűzi magához a legifjabb írói nemzedéket: csapongó reményeivel és komoly, határozott, czéltudatos terveivel Kazinczy nem tolakodik az irodalmi élet központjába; de esze, ízlése, jó modora, határozottsága, munkakedve és munkabirása, sokattudása, társadalmi helyzete, úrias jó módja, társadalmi előkelő összeköttetései, mind egyenkint és összevéve munkálnak oda, hogy köréje mint feje köré csoportosuljon a magyar író világ régi és új nemzedéke egyaránt. Fordít és eredetieket ír; folyóiratot szerkeszt és levelezéseivel igyekszik rendbe hozni az irodalmi központ hiányából folyó összevisszaságot; sőt annyira megy, hogy maga kész szinészkedni, ha nem akadna más, Hamlet czímszerepének eljátszására. Tetterő lüktet minden erében és éppen az ebből következő szereplési vágy, igazi szereplő képességek társaságában teszi őt azzá, amit irigyei sem tagadhatnak tőle el: az irodalmi mozgalom legalkalmasabb vezérévé. És ha tekintetbe veszszük, hogy irodalmi központot alkotó társaság hiányában, íróvilágunk a teljes szétzüllés útjára jutott, annak egy személy körül való csoportosulását kell annak az egyetlen módnak tekintenünk, mely alkalmas volt irodalmi életet teremteni, helyesebben: megmenteni, összetartani tanácstalanul tévelygő íróink elszórva működő kisebb csoportjait.

A föntebb jelzett munkaterv, a lelkesedés első évének gyümölcse s már is mily kedvező oly annyira elhanyagolt drámairodalmunkra! Kazinczyban meg van még a kedv is ahhoz, hogy távol az ország középpontjától, egy eszme kedvéért együvé toborozza, együtt is tartsa iróinkat. Ő Kassán is a központjába jut az irodalmi élet hatalmas sodrának, mert nem kimélve fáradságot, maga keresi föl azokat, a kiktől joggal vár sokat s a kiktől jót remélni a kölcsönös lelkesedés bátorítja föl. A távolság nem lohasztja, inkább fokozza kedvét az irodalmi régi barátságok megújításához és az újak megkötéséhez. Érzi, tudja, hogy e szövetkezések megnemesítésére nagyon szükséges a barátság bensősége, mely jóakarót lát a határozott utasításban is, hamisság nélküli őszinteséget a korholásban, igaz szeretetet az irodalmi czélokért létesített egyesülésben. Ő a vezér és jóbarát kettős feladatát ügyesen tudja összeegyeztetni és ép azért, mert sohasem parancsolgató, engedelmes követőkre talál, s mert barátsága nem érzelmi zsarnokság,

Digitized by Google

lelkes követőinek igaz bálványa. Ha egyéb nem, a néhány év alatt elkészült dráma-fordításoknak valóban rengeteg száma mutatja, hogy Kazinczy nemcsak korát értette meg, de a kor is az ő intő szavát.

Midőn Budán jár mint a visszakerült szent korona őrizetére kirendelt Abauj-megyei küldöttség egyik tagja, elittasúl lelke a tündéri látványtól. Hazája opium-álmából fölébredve, új életet kezd. A sokaságot lelkesedni látja nemcsak a politikai élet kínálkozó, rég nélkülözött izgalmaiért, hanem a közélet nemzeti irányaiért is. Ez a kor lelkesül, lelkesít. Izgalma, tüze átragad mindenkire s gyorsan akar haladni annyit, hogy méltó lehessen nyugati Európa nagy nemzeteihez. Ép most kezd a távol nyugaton, a bálványozott »grande nation« egy új fejezetet történetében, szakítva hagyománynyal, ledöntve hamis bálványait. A szabadság ébredő korának hajnali pirját mi is észrevettük. Káprázat fogja el a szemet e szokatlanúl nagy fény láttára, melynek ragyogása a távolság arányában nem fogyni, de növekedni látszik. A szabadság tavaszi frisseségü levegője üdíti föl a lelkeket s a hosszú, vészes tétlenséget, forradalmi lázasság váltja föl a politikában, az irodalmi- s a közéletben. *Török Zsigmond* dijat tűz ki *Montesquieu* L'esprit des lois-jának lefordítására. Maga Kazinczy 1790 február havában hozzá fog *Rousseau* Contrat sociáljának fordításához és 1793 október havában már azt írhatja Csokonaynak, hogy »manuscriptumban készen van.«[1] Kazinczy mélyre látó szemei csakhamar észreveszik, hogy politikai szabadság nélkül nincs nemzeti közélet, nem fejlődhetik nemzeti irodalom. Ezt látszik bizonyítani leveleinek az a helye, mely Hamlet lefordításának magyarázatáúl szolgál.[2] A Hamlet személye, valamint apja szellemének megjelenése által keltendő borzadályban és rémületben olyasmit lát, ami »nagyon analogizál Nemzetünknek mostani *nem rózsás színű* érzéseivel.« Ott látjuk őt Ráday oldalán, az első magyar színjátszó társaság szervezése körüli elkedvetlenítő munkában.

A szereplés e sokoldalúsága és e sokfélének megbirása adja meg Kazinczynak a tolakodás nélküli elsőséget. Míg mások szereplésükkel egy-egy külön teret választva ki maguknak, külön

[1] Hadi és más nevezetes történetek 1790 II. 278. Kazinczy levelezése (Akad. kiadv.) II. k. 44 és 328. l.

[2] I. h. II. k. 81. lap.

Digitized by Google

csoportosúlnak a kor három főirányú tevékenysége terén, az egyik mint politikus, a másik mint író, a harmadik mint a társas életi cselekvés munkása: addig az ő tettereje megbirja mind a hármat, társadalmi előkelősége, irodalmi műveltsége s a látottakon finomúlt ízlése révén. Csupán hetekre látogathat el az ország központjába, mely az 1790-iki országgyűlés megnyilásával, 1530 óta tartó szünet után először válik ismét a politikai élet tűzhelyévé. De mintha a kormány megijedt volna attól a szokatlanúl pezsdülő élettől, melyet az ország gyűlése Budán teremtett, néhány — alkotmányos vitában eltelt — hónap után, november havára [már Pozsonyba rendeli az országgyűlés mindkét házát, hogy közelebb legyenek a birodalom mesterségesen csinált székhelyéhez: Bécshez. Az 1792-iki országgyűlés ismét Budán ül össze, de gondjuk van rá, hogy junius 3-án megkezdett tanácskozása junius 26-án befejeztessék, s a királyi záró beszéd hizelgő phraseologiája enyhítő tapaszt képezzen a be sem hegedt sebeken. A mily nehezen tud a politikai központ megalakúlni, ép oly nehezen megy az irodalmi központosítás is — természetesen egészen különböző okokból, de eredményében ugyanegy marad. A ki ez utóbbit, mint arra termett ember, a legjobban tudná megcsinálni: Kazinczyt, magán és egyéb ügyei tartják innen távol. Igy aztán csak láthatatlan feje az íróvilágnak. Eszméit követik bár, de személyes érintkezése varázsától nem nyerhetnek közvetetlen benyomásokat. Az első színtársulat összeállása az az esemény, mely az írók munkásságának irányát a központ felé tereli. Ha az irodalmi életnek nem is összes, de bizonyára legfontosabb tevékenysége benne központosul. A szinészet fontosságát mindenki belátja s ha a távolság miatt nem állhat Kazinczy vezérként a mozgalom élére, ő a mozgató lelke annak mégis, és az ő talpraesett kezdeményezése talál folytatást *Endrődy János* »A Magyar Játék-Szin« czímű gyűjteményében, *Hatvani István* drámai fordításaiban, a Landerer által kiadott *Budai Theatrom* cz. játékszini vállalatban, sőt az *Erdélyi Játékos Gyűjteményben*. Kazinczy tudott tanítványokat nevelni, kik aztán mint az ő eszméinek letéteményesei, a közélet minden rétegébe elviszik, megkedveltetik, a drámairodalom és vele karöltve a magyar játékszin megteremtése első rendű fontosságának életrevaló gondolatát. Mig a tanítványok az anyagi előnyök gondolatától távol, nap-nap után hordják össze szorgalmuk gyümölcseit, addig Kazinczy nem kisebb buzgalommal késziti drámafordításait és már 1793 julius

Digitized by Google

27-éről azt írhatja Kisnek, hogy *Hamletet* és *Lanasszát* ki is adta, ezenfelül készülnek, rész szerint készen is vannak *Miss Sara Sampson*, *Galotti Emilia*, *Macbeth*, *Sztella*, a *Testvérek* és *Themistocles*.[1]

És míg ő sokoldalú munkásságba elmerűlve, a drámát mindenekfölött látszik kedvelni, elkövetkezik az ő életének is a legdrámaibb szakasza, kimondhatatlan kárára nemcsak ezen műfajnak, de az egész magyar irodalomnak is. Már 1794 augusztus havában megkezdik a Martinovics-féle összeesküvés igazi és mesterkélten csinált részeseinek elfogatását s Kazinczy se kerülhette ki sorsát, mint a végzetnek szenvedésekre kijelölt áldozata. Börtönbe kerül, dohos, földalatti büzhödt fülkéknek gonosztevőkhöz méltó magányába, hol hetedfél évet rabolnak el alkotásra legalkalmasabb éveiből. Leveleiből csak azt tudjuk meg, hogy a fogság anyagi bukását s szellemi ereje frisseségének meglankadását vonta maga után. Minő veszteség érte irodalmunkat e sokszor keservesen fölpanaszolt fogság — a viszanyerhetetlen 2387 nap — tartama alatt, azt abból a munkásságból sejthetjük tán a legjobban, melyet vigasztalásra és cselekvésre szoruló lelke, e testet kínzó, lelket bénító napok kétségbeesése közepette képes volt kifejteni. Ha a Martinovics-féle összeesküvés részeseinek válogatás nélküli megbüntetése megtorlás volt a franczia király-gyilkolásért, meg a rémuralom vérfagyasztó kegyetlenségeiért, ha a svéd király meggyilkolásának ténye szintén mint terhelő körülmény merült a magyar igazságszolgáltatás ingatag mérlegébe, ha a franczia forradalom férfiainak őrült tette miatt, *példa adása kedveért*, bűnöst és bűntelent, vétkezőt és rajongót egyaránt meg kellett fenyíteni: akkor alig képzelhető igazságtalanabb, embertelenebb itélet, mint az, mely a magyar íróvilág sok jelesét s köztük kivált Kazinczyt oly börtönökre tudta kárhoztatni, minőket csak a legelvetemedettebb gonosztevő, a leghitványabb államfelforgató, az embertársai életét leghidegebb vérrel kioltani tudó bűnös érdemelhet. Kazinczynak börtönben töltött hetedfél éve, nemcsak az ő élete, de a magyar irodalmi élet egyik helyrehozhatatlan veszteségét jelenti. Igazán munkássága kellő közepéből ragadta ki őt a kíméletlen elfogatás. Levelezésének mindinkább táguló köre mutatja, hogy nemcsak a haza legkiválóbb íróit számíthatja barátai közé, de előkészíti az irodalmi uniot Erdély-

[1] Levelei II. k. 298 lap.

Digitized by Google

lyel is. Születni látszott arra, hogy egyesítse a politikailag elkülönitett két ország iróvilágát. Levelezéseivel bizonyitja, hogy a közös érintkezésnek ezt az új módját, az eszmék kicserélésének ezt a fölöttébb alkalmas eszközét semmiféle kormányrendszer meg nem akadályozhatja. Ennek csak most látták volna be óriási hasznát, hogy Thugut Ferencz vette át Kaunitz örökségét, akí korlátoltságra valló rendszerével a legvadabb reactio korát kezdi meg. Kazinczy egész kis írói kőrt teremt maga körül, melylyel a nagyképü censurára tekintet nélkül közölheti terveit, és valósításuk módozatait. A Contrat Social bámulója és forditója, ügyes terjesztőjévé válhatik Rousseau ábrándos, de magvában sok egészséges eszmét rejtő rendszerének, Shakespeare, Goethe, Schiller, Lessing nagy tisztelője kitágíthatja íróink korlátoltabb szemhatárát. Az egy czélra törő és mégis sokoldalú munka bajnoka, nemcsak irányokat jelölhet ki, de tudni fogja kiszemelni az írót is, ki a neki való tevékenységi körre a legalkalmasabb. Tekintélyét mindenki elismeri, elsőségét csak néhány írigy társa vonja kétségbe, de akiket fölkeres és akik őt keresik föl, azok őszinte hiveivé válnak és benne látják az irodalom vezérletére legalkalmasabb embert. Igy válik Kazinczy úgyszólván néhány év alatt, igazi lelki és egyéni érdemek alapján, az irodalmi élet eszméinek irányadójává. Minden közeledőt a barátság érzelmes melegségével fogad. Amit ma hizelgésnek gondolhatnánk vagy a hiúság dédelgetésének hihetnénk, az abban az időben a kor hangulatában leli magyarázatát, midőn az emberek könyezve ölelték át egymást s még a férfias komolysággal sem tartották összeférhetetlennek ellágyúlni, érzelmeskedni oly alkalmakkor, melyek ma legfeljebb melegebb kézszorítás által nyernek a szokottnál ünnepélyesebb színezetet. Kazinczy valóban kifáradhatatlan a levélirásban, és ki ne érzékenyűlt volna el, ki nem válik föltétlen hivévé a fiatalabbak közül, midőn alkalma nyílik tapasztalhatnia, hogy a tengernyi munka mellett Kazinczy időt szakít arra, hogy őt is méltónak tartja szeretettel teljes soraira, bizalmasan tegeződő barátságára! Ez a szerencsés és jól, idején alkalmazott modor éppen Thugut korában a rendesnél nagyobb eredményeket hoz létre, midőn a leplezetlen bizalmasság nemcsak a rokonérzésben való hitet, de a jellemszilárdságba vetett föltétlen bizalmat is jelentette volna.

A jó barátok szerető sorából ragadják ki őt. Ha sokan, ha a legtöbben martyrnak tudják vagy szeretik tudni, lehetetlen, hogy

Digitized by Google

gyanú ne férjen hozzá, midőn a pör hivatalos részletei a nagy közönség előtt ismeretlenek maradnak. Nymbusa csorbát szenved s csak hetedfél év sanyarúsága, emberfölötti szenvedése állítja azt vissza régi fényébe, midőn testben-lélekben megtörve, közelállóiban keserűen csalódván, bizalmatlansággal hányatott lelkében, az élet szokatlan gondjai kilátásával tér vissza a szülői házhoz, hogy ott új életet kezdjen. Várhatunk-e tőle a régihez hasonlító korlátlan bizalmat, föltétlen odaadást, önérdek nélküli részvétet, igaz áldozatra készséget, mint előbb? Mennyi testi és lelki pihenésre van szüksége, míg helyre áll a régi egyensúly, mig bizalma maga és mások irányában visszatér, mig a fogság szenvedései régi emlékekké válnak, miknek keserüségét elfeledtesse a szülői ház, családi boldogság, hit, remény és megnyugvás s főleg a munka sikerében és közhasznában lelki felüdülést talált azon tudat; hogy mégsem fáradtunk hiában!

Nagy lelke nem tört meg, a fogsága utáni három évtized mutatja, hogy ő az igaz nagyságok legjellegzőbb tulajdonával birt; a fáradhatatlanul dolgozás azon benső képességével, mely független az élet és minden viszonyainak lenyügöző körülményeitől. Meghajlott, de meg nem tört az élet nagy terhei alatt. Szelleme élénkségét mutatja, hogy gyalázatos börtöne sem tudta kiölni hatalmas munkakedvét. Tollal kezében győzedelmeskedett a kétségbeesés őrületén, a magány rettentő egyedüliségén, némaságán.

Érdekes jelenség irói pályáján, hogy ő, aki fogságáig, a drámában csak a megrázóan tragicust, vagy az érzelmesen megríkatót szerette, aki egyéb dolgaiban sem árul el valami különös érzéket, a nevettető, a mulattató elem iránt, mintha csak kedvelt íróival is a saját lelke komolyabb irányát akarná jelezni, most börtöne sívár magányában, mintha vigaszt keresne, egyszerre Molièrehez nyúl, hogy legyen valami — legalább könyvekből merített és élvezett vígság és derűlet — ami bearanyozza börtöne egyhangú, komor borulatát. Nagy lelkekhez hasonlóan, maga keresi a vigaszt, s nem akar elemésztődni a folytonos egyformaság gyilkoló hangulatában. Nincs magához méltó társasága, a másoktól jövő vigasz csak gyéren jut hozzá, mint a napnak egy eltévedt sugara világító tűzkéve alakjában, az is csak, hogy fájón sejtesse vele a derűletet, a természet magasztosan egyszerű pompáját, mely börtöne falán kivül örömet áraszt Isten szabad teremtményeire. De ő keresi a vigaszt és meg is találja Molièrejében, kinek pajzán jó kedve, a

Digitized by Google

saját lelkülete legmélyén fekvő tulajdonságot, a vígságot, mintegy elővarázsolja s midőn a mások mulattatására is gondol, maga derül föl, adva, nyerve a vigaszt, mit a molièrei dévajságok rejtenek magokban. Nem a Misanthropeban talál gyönyörüséget, hanem a burlesque kópéságokban s nem szégyenkezik börtönében nevetni, mint azok az »ambitiose tristis« debreczeni urak odahaza.[1]

Molière-fordításainak első nyomára Kishez 1797 november 16-áról kelt levelében akadunk, midőn azt irja, hogy még téntát sem szabad tartania. Mind a mellett átdotgozza régibb munkáit: *Sztellát* és a *Vak lantost,* sőt újakkal is tud dicsekedni, melyekről »minden szenny le van fúva.« Ezek közt találjuk Molière két buffójátékát, amint ő nevezi: *A kéntelen házasságot* és a *Botcsinálta doktort.* És milyen büszke erre a két utóbbi munkájára![2] »Nem szégyenlem erre a két darabra reá ütni bélyegemet s legalább azt nyerem vele, hogy a Debreczeni Hentesek, Szappanosok és Súlyomkofák, kiket a közöttök termett Grammatica nyelvünknek Polykletusi Kanonjává teszen és kik a soloecismusaim miatt Klavigóban és Emiliában ξεἰνὸς-nak fognak szóllítani, reám ismernek, *hogy én is magyar vagyok.*« Hogyan remeg a kész munkák miatt, hogy azok elveszhetnének! Midőn 1799-ben az öcscsének ir, fölkéri, hogy a kezére bízott munkák közül a *Kéntelen házasság*-ot is három példányban másoltassa le, »mert illő,« hogy ha Isten szabaddá tesz, ennyi szenvedés és megmocskolás után, *nevemet a jóknál* becsessé igyekezzem tenni.«[3]

Végre eléri legfőbb vágyát, fogságából kiszabadúl és siet munkába temetni a 2387 nap keserves emlékét. Már 1802 deczember végéről írja Kozma Gergelynek, hogy »egy tisztelt Asszonyságtól« úgy értette, hogy az általa leforditott molière-darabok egyikét valaki Erdélyben már ő előtte is lefordította. Kéri ez előtte ismeretlennek látszó fordítás megküldését, mert szeretné a magáét »minek előtte sajtó alá kél, az Erdélyi fordítással összehasonlítani!«[4] Nagy sokára, egy fél év eltelte után, megküldi Kozma 1803 julius 31-éről kelt levelével a »*Kéntelenségből való orvos*« keresett fordítását, mely nem más, mint a nagy-enyedi ifjak egyike által 1791-ben

[1] Levelei III. k. 31 lap.
[2] I. h. II. k. 421 lap.
[3] I. h. II. k. 426. lap.
[4] I. h. II. k. 514—515. lap.

Digitized by Google

elkészült és 1794-ben Kolozvárott ki is adott dolgozat.[1] Kazinczy 1803 szept. 1-én felel Kozmának és tudatja, hogy hiszen ezt a fordítást »még Debreczenben megolvasta.« Tehát nem új előtte, s aztán nem is méltó a figyelemre az ő felfogása szerint. »Fiatal ember munkája, megtetszik a fordításon a gyakorlatlan és *bátortalan* kéz.« Aztán hozzá teszi, hogy nem lelt benne egy szót is, »amit tudva való hasznára fordíthatott volna.« Mégis örvend, hogy ujból megolvashatta, mielőtt a saját fordítását Kocsi Patkó János szinjátszónak elküldené vagy a sajtó útján a közönség kezébe juttathatná.[2]

Kazinczy, úgy látszik, időközben még egy harmadik Molière-vigjáték lefordítására is kedvet kapott, mit abból gyanitunk, hogy 1802 februárjában Nagy Gábortól »újra« kéri Molière *3* darabját. Egy ugyanazon hónapbeli másik leveléből azt következtethetni, hogy a Kénytelen házasság és a Botcsinálta doktor mellett, ama kért harmadik darab a *Monsieur de Pourceaugnac* volt. Hozzá fogott-e a lefordításához? ennek semmi nyomát sem találjuk későbbi leveleiben.[3] De örvendetes ténynek jelezhető írói pályaján, hogy visszaadatva az életnek, munkakedve visszatér s igy alkalmat nyer nevét becsessé tenni az igazak előtt. Mindamellett a sors gúnya marad, hogy egyik molièrei fordítása kiadását sem érhette meg: a *Botcsinálta doktor* 1834-ben, a *Kénytelen házasság* pedig még későbben 1839-ben jelent meg a Magyar Tudós Társaság *Külföldi Játékszin* VII-ik, illetőleg XV-ik köteteiben. Ama tény elévülhetlen dicsősége fog mégis maradni, hogy a legügyesebben készült Molière-magyarosítás az ő tollából került ki s hogy az ő Molière fordításai az egyetlenek, melyeket a M. Tudós Társaság, a megalapítása előtti korból, érdemeseknek talált arra, hogy a kiadás révén hasznukat vegye újra éledő irodalmunk és állandósuló szinészetünk.

Érdekes Kazinczynál megfigyelni, hogy az átélt 2387 nap után, hogyan melegszik át meg nem tört lelke és hogyan jut sokkal előbb, mint sejtené vagy hinni merné, ismét az irodalmi élet kellő sodrába. Az 1801-ik évi junius végéről keltezett néhány sor, barátjai legbensőbbikéhez, Kis Jánoshoz, olyas valamit árul el,

[1] I. h. III. k. 79. lap.
[2] I. h. III. k. 94—95. lap.
[3] Levelei III. k. 94—95. lap.

Digitized by Google

mintha lemondott volna irói ábrándjairól. Siet anyja karjai közé, meglátni a kies lombot, hol élte hab, szél és veszély után »*boldog homályban fog elmulni.*« Feledni és elfeledtetni akar. Első gondolata: rejtett magányában a közélet zajától elvonúltan élni és bölcseleti szemlélődéssel tölteni el a még hátralévő éveket, mert az ő lelkében is ott rezeg a bánattal elnyomott költői lélek melancholiája: »Évek, ti még jövendő évek, *miket reményem megtagad* . . . .«

Alig telik el az első hét, már is a neje halálát felpanaszló egyik barátjának ezeket írja: »boldog vagyok, hogy junius 28-ika a rabbilincseket leoldotta.« Az igaz, hogy még ott áll a parton, közel »azon kősziklákhoz, a hol hajótörést szenvedvén, a nyeldeső habokkal küzködött«, de látjuk azt is, hogy emberül kiállotta a próbát, sőt már vigasztalni is tud! Maga adja a saját állapota, helyzete legügyesebb jellemzését, a panaszkodó barátjához írt következő szép sorokban: »Szenvedő embert, okok által vigasztalni, ingerlés; a kínnak idő kell, béke kell, hogy magát megemészsze, s megemészti s felvidúl.« Ime, neki már nem homály, elfeledtetés kell, hanem csak béke, nem vigasztalás, csupán idő, mely magától föl fogja emészteni bánatát, mert hisz ahhoz a gondolathoz, hogy szenvedett, nem járúl a lelki furdalás, a keserü önvád emésztő gyötrelme....

A régi barátság csakhamar megujul Kissel, Csokonayval, Virággal, Némethtel, Bessenyei Györgygyel és 1801 végén már többszörösen sürgeti Nagy Gábort, hogy küldje el Molièret. Egy későbbi alkalommal (1802 febr. 10-én) már azzal támogatja sürgető kérését, hogy megöli az unalom, ha Molièret meg nem kapja — végre február végével alkalma nyilik meg is köszönni a várt küldeményt.[1] Molière hozzá nőtt egészen a szívéhez, még fogsága idejében. Most aztán egész lelkével neki fekszik, hogy az ott neki annyi vigaszt nyujtó írót alaposan forditsa és javítgassa. Ezen év végével már emlegetni is kezdi fogsága keserveit egyik fiatal barátjához, Kozma Gergelyhez intézett soraiban. Látszik, hogy sebe annyira behegedt már, hogy érintése nem okoz többé sajgó fájdalmat. Szinte könnyebbülésére esik kipanaszolhatni, hogy 2387 napig tartó fogsága idejében, csupán három hónapig engedték meg, hogy író szerszámmal éljen, a többi időt philosophiai elmélkedéssel töltötte el — — de hiába! mégis csak hosszúra nyúlt az, mert írnia, dolgoznia nem volt szabad! Ez a hetedfél év szigorúvá tette

[1] Levelezés II. k. 447., 452., 453., 456., 459. lap.

Digitized by Google

önmaga irányában és szigorúsága fokozódik az alatt az első 17 hónap alatt, melyet »Tokaj ege alatt, visszaadva hazája Isteneinek« eltölt. Orfeusa néhány darabja kivételével, semmit sem tud azon műveiből élvezni, miket előbb kiadott, *Bácsmegyei*-t *Gessner Idylljei* fordítását, gyermeki évei első próbatételeinél egyebeknek nem tartja és az »egészen elrontott« *Hamletről, Sztelláról, Diogeneszről, Herder meséiről* szólni sem akar. Gessnerjén dolgozott egyedül éjjel-nappal, hogy ha börtönében meg találna halni, »legalább az által nyerhesse el a koszorút.«

A munkásság emez új, szigorú korába esik *Botcsinálta doktor*ának áldolgozása. Meg akarja mutatni a »Dea Debreczennek,« hogy nemcsak nem rontja tanitványaival egyetemben a magyar nyelvet, de, hogy ő is tud magyarul s magyarán írni »a hol van helye, a hogy *ők* szeretik.« Ez a fordítás ki fogja békiteni még a debreczenieket is, »noha én ő nekik tetszeni nem óhajtok« — teszi hozzá gúnyosan. Csodálni fogná, ha a debreczeni súlyomkofa, az ő *Botcsinálta doktorát* olvasván, még is csak »édes lelkem nímet Uramnak« szólítaná! [1]

Ha fogsága hosszú ideje sok tekintetben kárba veszett, s írói munkásságát megbénította, egy tekintetben igen jó hatással volt reá: megtanulta, hogy önmagára, írói munkáival szemben a legszigorúbb mértéket alkalmazza. A mit termelés tekintetében vesztett irodalmunk, de főleg ő maga, kárpótolva érezhette magát a szigorú önmagába mélyedés nehéz művészetének elsajátítása révén. Érzi, tudja ezt Kazinczy is s maga jelöli meg irói munkássága határvonalait. A fogsága előtti kor a fiatalos kezdeményezés próbaideje. Fogsága rideg komorsága megérleli gondolatait s a mi ez után következik, csupán az lesz méltó nevét az utókor előtt maradandóvá tenni. A multban csalódást lát; csalódott önmagában, csalódott másokban. Börtönében új emberré vált, ki nem nagyon szeret visszafelé tekinteni. Előtte új jövő áll, csábos ingereivel, lelket emelő biztatásaival. Kazinczy ez új időköz kezdetén úgy tünik föl, mint a ki nagy betegségen esett át, de a ki megszabadulván a halál révéből, az erejébe vetett bizalom hitével újjá, erőssé, bátorrá, és önmagába meg jövőjébe reménykedővé vált.

Ebben a szigorú korban készült Molière-fordításai mutatják, hogy milyen komolyan vette irói babérjait. Mielőtt sajtó alá adná

[1] Levelei II. k. 514 és III. k. 28. lap.

Digitized by Google

azokat, megküldi Virágnak, hogy az ő komoly itéletét is meghallja. Virág örömmel írja vissza kétségeskedő barátjának, hogy bárcsak mind a kettő minél előbb napvilágot láthatna; »mindakettő megérdemli azt a': Plaudite!« [1] Most már meg van nyugtatva Kazinczy is és összegyűjteni szándékolt darabjai közé ezeket is fölveszi, nem minden comicum nélküli mellékízt adva a dolognak az által, hogy orvos-doktor Szentgyörgyi József és Nagy Sámuel uraknak akarja ajánlani, de a comicum mérséklése czéljából hozzá csatolva az ügyesen fordított molièrei mottót:

Ott, a hol illik nevetni,
Legeszesebbnek azt vehetni
A kit látsz, hogy legbohóbb.

Hogy Rigó Jonathánjával, a »Dea Debreczennek« akar borsot törni az orra alá, azt Schediushoz írott leveléből tudjuk meg, melyben a fordítás módja körül követett eljárása új elveit helyezi kellő világításba. »Kárhoztassanak a Puristák, — írja — a kik soloecizmusaimon azért akadnak fel, mert nem értik; a hogy nekik tetszik, én azzal keveset gondolok; adjanak nekem leczkét, hogy fordítani *szabad kézzel kell;* én nem térek el utamtól. Szabad kézzel én is fordítottam. Az ő kedvekért — egyedül az ő kedvekért van így fordítva a Molière két bohó játéka.« [2] Valamivel későbben már azt írja Schediusnak, hogy elégedjenek meg a puristák az egyik darabjával: a *Botcsinálta doktor*ral. Ha elveit egész kiterjedésükben nem fogadhatjuk is el, a *Botcsinálta doktor*ban, melyet maga »magyar scenáju drámának nevez, oly ügyesen találta el a magyaros ízt,[3] hogy vele valóban mintát adott volna, az idegen drámákat nemzetesítő fordítóinknak. A követők csekély számáért nem őt, nem is szinészetünket, egyedül irodalmi keserves viszonyainkat lehet vádolni, melyek miatt még egy elsőrendű író ily jó fordítása sem láthatott életében napvilágot. Annak határozott nyomára akadtunk, hogy Kazinczy a magyar szinészet érdekét akarta szolgálni e magyarosításával.[4] Valósúlt-e terve, vagy ha valósúlt, nem

[1] III. k. 8. lap.

[2] V. ö. i. h. III. k. 8. 29., 41. lap. Ezeket az elveket ismétli Szentgyörgyihez írt levelében is III. k. 153. lap.

[3] L. részletesebben D. Imre Lajos ügyesen írt értekezését: A »Botcsinálta doktor Molièrenél és Kazinczynál. Erdélyi Múzeum V-ik kötet, Kolozsvár 1888. a 169—193. lapon.

[4] III k. 94—95 lap.

Digitized by Google

volt-e befolyással a darab további sorsára az, hogy Kocsi visszavonúlt a szini pályától — ma már eldönthetetlen. Csupán az az egy bizonyos, hogy Erdély szinészete nem használta kéziràsban a Kazinczy fordítását, mert a kolozsvári színpadon szerepel ugyan a »Le Médecin malgrě lui« fordítása, de e fordítás nem magyarosítás s így egynek nem is vehető a Kazinczyéval.[1] Az ő fordítása csupán az akadémiai kiadás után került a magyar színpadra, először Budán 1834 deczember 2-dikán és aztán még egy ízben ugyanott 1836-ban. De jóságát és életrevalóságát bizonyitja az, hogy a *Nemzeti Szinház* is (bár nagy sokára), mégis tudomást vett róla és 1842 julius 24-iki előadásával, halottaiból föltámasztotta. Még vagy három ízben ott találjuk a műsoron (1842 julius 30, 1843 január 16 és szeptember 12), de aztán végleg letűnik, mint idejét múlt alkotása egy régibb kornak. A viszonyok nagyon megváltoztak, a színpad nyelve is mássá lőn, mint a minő a jelen évszáz elején volt. Valóban alig képzelhető irodalmi alkotásra keservesebb sors, mint a minő ezt a fordítást érte, mely korában hatástalanúl maradt, s midőn közkézre került, már csak mint emléket becsülték meg: írója egyéniségeért, a feldolgozásnak sok tekintetben még akkor is figyelemreméltó módjáért. Egy dolog mindamellett kétségtelen, hogy Kazinczy Rigó Jonathánja, ha egyébért nem, azért mindenesetre maradandó emléke leszen irodalmunknak, hogy benne

[1] Az 1810 augustus 19-iki szinlap szerint, a 3 felvonásos, s »egy igen mulatságos víg Játék« czíme, személyzete és szereposztása a következő:

SKANARELLA
vagy
AZ ERŐLTETETT DOKTOR.

Játszó Személyek:

Skanarella	Jantsó.
A Felesége	Borbára.
Róbert, a. Skanarella szomszédja	Farkas.
Geront úr	Székely.
Lutzinda, a Leánya	Joséfa.
Leander, a' Luczinda szeretője	Éder.
'Sakelin, Dajka	Ro'salia.
Lukáts, szólga Gerontnál	Pergő.
Tibót, öreg paraszt	Kováts.
Ennek a' Fia	* * *
Valér, más Szólga	Rátz.

(Jantsó-féle színlapgyűjtemény az Erdélyi Múzeum könyvt.)

Digitized by Google

birjuk a legügyesebben magyarosított molièrei-vígjátékot, melynél kora jobbat, sikerültebbet nem képes fölmutatni.

A *Kénytelen házasság* sorsa egy cseppet sem mondható kedvezőbbnek, sőt tekintve, hogy soha (legalább tudtunkkal) szinpadra nem került, még amazénál is szomorúbbnak mondható. Kazinczy már kezdetben attól félt, hogy maga a cselekmény visszatetszést fog szülni — de midőn a bírálóúl fölkért »szent ember«, Virág sem látott a mesében »scurrilitást,« Kazinczy valamivel nyugodtabb lélekkel ajánlotta föl Schediusnak, mégis azzal az ovatos hozzáadással: »félek, hogy ezen Plautusi pajkoskodással írt darabért sacrilitással vádol Debreczen, hol az ambitiose tristis urak szégyenlenek nevetni.« Abban a tényben, hogy Kazinczy éppen Schediusnak, az *aesthetica* professorának akarta ajánlani a *Kénytelen házasságot*, volt egy kis furfang is, melyet szép szavakba burkolva így fejez ki: »Annak keresem ez által védelmét, a kinek mind leczkéi, mint tisztelt erkölcsei, igazolhatják cselekedetemet, mellyre azok, a kik a Grátziáknak nem áldoztak, kevély szánakozással fognak tekinteni.« Négy hónapra a levél után, nem is sejthető okból már azt írja Schediusnak, — hogy elvetette a Mariage forcé fordítását (1803 julius 13). Bevallott okait nem találjuk elegendőknek eljárása megértésére és bizonyára kellett egyébnek is közbe jönni, ami eredeti tervétől eltérítette. »Szemrehányásokkal illetném magamat — írja, — hogy egy ilyen fölöttébb jelentéktelen darabot a lefordításra méltónak találhattam, ha ott, hol munkába vettem, valami jobbat találhattam volna és ha erre nem *olyas valami* indít, a mi önmagam előtt igen, de a közönséggel szemben nem igazolhatna.«[1]

Kazinczy ekként maga döntötte el a *Kénytelen házasság* fordítása sorsát s megfosztotta e művét attól, hogy irodalmi közhatást gyakorolhasson még életében. Szigorát túlhajtotta. Ez a fordítása érdekesebb soknál azok közül, melyeket műveinek kilencz kötetre tervelt gyűjteményébe fölvett. »Szabad kézzel csinált fordítás ez is, ha nem is teljesen abban az értelemben, mint a *Botcsinálta doktor*-é, mely magyarosítás még a személyek neveiben is, mig a *Kénytelen házasság* megtartja a személyek idegen nevét is s csupán Geronimóból csinál Gyerominot. Igen ügyesen alkalmazott komázó hang vonúl végig pl. a Sganarelle és Gyeromino párbeszédein, annélkül, hogy az akár a parasztosnak akár az aljasnak

[1] V. ö. III. k. 31., 42., 71. lapokat.

Digitized by Google

határait csak érintené is. A cocut óvatosan adja vissza a sógor szóval, mely első hallásra nem oly egyértelmű, mintha — szarvakról beszélne. Személyeiben jellegzetességre törekszik és pl. a czigány-asszonyt czigány-jargonban szólaltatja meg. Népiessé, magyarossá tette Molière comedie-ját, melynek vastag tréfái a körülírás által nemhogy vesztenének, de nyernek, mert világosabbakká válnak. A debreczeni czívis typusa lebeghetett szemei előtt, midőn Sganarellet zsirós szájú magyarsággal beszélteti, anélkül, hogy az illendőség határait túllépetné vele. Egy egész csomó népies mondást lehetne fordításából kiírni, annak bizonyításáúl, hogy Kazinczy is ismerte nyelvét, s ott, hol helyén valónak tudta — mint a jelen fordításban is — alkalmazta is. A következő mondatot: Ma foit, je ne sais — így fordítja: Eb a gubám én azt nem tudom; *vagy* Je quitterais le dessein que j'ai fait — így adja vissza: Majd bizony valami hetyke fattyú fogára hagyok egy ily derék falatot —; *vagy* Au diable les savants qui ne veulent point écuter les gens! On me l'avait bien dit, que son maître Aristote n'etait rien qu'un bavard — ekképen: Köszvény hasogassa meg kezét lábát az ebekugatta tudósának, hiszen már ez csunya dolog. Ugyan megtetszik, ki iskolájában tanult; *vagy* Te voilà payé de ton galimatias, et me voilà content, így: Nesze, hogy az ördög szekermenczezzen meg. Másszor beszélj úgy amint illik, ha szépen szólanak hozzád.

A fordítás szabadságának jellemzésére álljon itt néhány hely, a melyből fogalmat alkothatunk arról, hogy mit értett ő a »szabad kézzel« készült fordítás lényegeiről. A következő helyet (2. jel) így fordítja le:

Vous avez raison, je m'etais trompé. Vous ferez bien de vous marier.	Töredelmes szívvel vallom meg vétkemet, édes sógor uram! hibáztam, felette rútúl hibáztam. De úgy van, mikor az ember hirtelenkedik. Csak rajta édes sógor uram; vegyünk hamar valami piros pozsgás menyecskécskét.
Outre la joie que j'aurai de posséder une belle femme, qui me fera mille caresses, qui me dorlotera, et me viendra frotter lorsque je serai las.	Egy az, hogy egy gyönyörü melles czombos kis menyecske feleségem lesz, aki majd mikor estve fáradtan haza jövök a munkásimtól, s magamat ágyba vetem, szépen mellém kuczorodik az ágyam párkányára, karomat, lábomat szépecskén megdörzsöli s nem fogja helyét lelni, hogy valami jó vacsorát tehessen elömbe.

Digitized by Google

Et qu'en me mariant, je pourrai me voir revivre en d'autres moi-même....

Ha pedig megházasodtam azt fogom látni, hogy a kis Szganarollák úgy szaporodnak el körültem mint a tök a tövé körül....

Vagy a XI-ik jelenetből:

Peste soit des carognes qui me laissent dans l'inquiétude! Il faut absolument que je sache la destinée de mon mariage; et, pour cela, je veux aller trouver ce grand magicien dont tout le monde parle tant, et qui, par son art admirable, fait voir tout ce que l'on souhaite.

Patvar hordja el a varjú drámáit, még bizonytalanabb vagyok mint voltam. Törik, szakad, tudnom kell, mit várhatok magamra. Annyit hallom, hogy emlegetik azt a garabancziás deákot, aki a Thűjlerie mellett lakik. Bár csak rá tudnám venni magamat, hogy azt a keresztutat kiálljam! de félek a kisértetektől!

Végül álljon itt a XIII-ik jelenet:

Me voilà tout dégoûté à fait de mon mariage: et je crois que je ne ferai pas mal de m'aller dégager de ma parole. Il m'en a coûté quelque argent; mais il vaut mieux encore perdre cela que de m'exposer á quelque chose de pis. Tâchons adroitement de nous débarasser de cette affaire. Holà!

Ime jól laktam a házassággal! Mi a követ kezdjek? Bolond tettem már is sok pénzbe került; de ha nem tudom mennyibe kerül is, meg nem állok, mig ki nem vájom magam a kezekből. Most még csak pénz; továbbat pénz is, becsület is, nyugodalom is. Az atyjához megyek; kimondom neki nyilván és világosan, hogy nekem a lyánya nem kell; tegye a hová tetszik, de én veje nem leszek.

E példák eléggé igazolják, hogy Kazinczy szabad kézzel csinált fordítása épen nem hamisította meg a molièrei szellemet. A burlesquebe illő hangot igen jól eltalálta. Szabadságai nem válnak ferditésekké s terjedelmessége épen nem azt jelenti, hogy nem értette meg az eredeti szöveget. Valóban nagy kár, hogy e fordítás kiadásától túlzott szemérmetessége tartja vissza. Sokan tanulhattak volna belőle s bizonyára a *L'Avare*-nak a huszas években készült Döbrentei-féle magyarositása is jobbá válhatik, ha a könnyen haragvó tanítvány egykor nagyon szeretett mestere példáját követi!

Kazinczy ezen fordításának nem utolsó érdeme, hogy még ma is az élvezet egy nemével olvashatjuk — a mit kora fordításainak alig egy-kettejére mondhatunk el őszinte lélekkel. Sorsára jellemző tényül még csak azt jegyezzük meg, hogy a magyar színpad a 30-as és 40-es években teljesen megfeledkezett ama Kénytelen házasság sikerült fordításáról.

BAYER JÓZSEF.

Digitized by Google

BULLINGER HENRIK ÉS A MAGYAR REFORMÁCZIÓ.

— Második és befejező közlemény. —

III.

A *Liber Epistolaris* megjelenése évében Bullinger a pfalczi választó-fejedelemségben is sikeresen közben járt hitsorsosai érdekében, kiket a fejedelem távolléte alatt a szélső Luther-párthoz tartozó Hesshusen superintendens üldözőbe vett. Ekkor már a fejedelmi tanácsosokhoz írt békés szellemű levelében öntudatosan kiemelte, hogy Franczia-, Olasz-, Angol-, Lengyel- és *Magyarországban* a protestansok túlnyomó része a reformátusokhoz csatlakozott.

Ezután maga III. Frigyes választó-fejedelem, az őt a lutheranus birodalmi rendektől fenyegető veszélyekkel szemben, gyakran igénybe vette a tekintélye tetőpontján álló hittudós tanácsát. S eme viszony eredménye lőn, az utóbbi korszakot alkotó művének, a második helvét hitvallásnak 1566-ban történt közzététele, melyet tudvalevőleg már egy év múlva a debreczeni zsinat is irányadóúl elfogadott.

Élete utolsó évtizedében a testileg megtört, de szellemi frisseségben és erélyben meg nem változott reformátor tevékenysége, a külföld irányában, főleg a hitfelekezete javára kivívott positiók megerősítésére szorítkozott.

Különösen képezték gondjai tárgyát Lengyelország vallási viszonyai, melyekre nézve még 1559-ben az Angolhonból ide utazott Utenhovius előtt azt a reményét fejezte ki, hogy ott, bár úgy mint az apostolok idejében viharok közepette, Krisztus egyháza felépül. Egyik életírója pedig felemlíti,[1] hogy a mit ő Lengyelországért tett, az a magyarországi protestánsok javára is szolgált, a kik ezt hálásan elismerték.

Hazánkfiainak ily értelmű nyilatkozatai ugyan, tudtommal, nincsenek eddig közzétéve, de az állított tény valósága kitűnik a következőkből.

Zsigmond Ágost lengyel király szintúgy, mint sógora Miksa

[1] Pestalozzi idézett munkája 457. lapján.

Digitized by Google

főherczeg trónra lépte előtt, rokonszenvezett a reformáczióval, mely uralkodása alatt országaiban mindinkább tért foglalt. Ennek terjesztését már előzőleg is hathatósan elősegítette Lismaninus ferenczrendi tartományi főnök és az anyakirályné Sforza Bóna gyóntatója, ki titkon az uj tanokhoz szított. Neki sikerült a király bizalmát is megnyerni. Megismertette vele Kálvin munkáit, és utóbb (1553-ban) meghagyása folytán külföldre utazott, hogy őt közvetlen szemlélet útján tájékoztassa a protestantizmus állásáról a különböző országokban.

Miután Lismaninus a vett utasításhoz képest Felső-Olaszországot, Svájczot és Francziaország egy részét beutazta, visszatért Genfbe és ott megnősülvén, Kálvin tanácsára nyilvánosan áttért a protestáns vallásra. Svájczi tartózkodása alatt ő volt úgy Kalvinnak, mint Bullingernek és társaiknak tanácsadója a lengyelországi vallási ügyekre nézve; nevezetesen kijelölte azokat az irányadó személyeket, kikkel a svájczi reformátoroknak érintkezésbe kellene lépniök.[1]

Tanácsát követve Bullinger összeköttetéseket létesített a reformáczióhoz szító lengyel főurakkal és ezeket bátor kitartásra buzdította. Továbbá Cruciger Felix, Kis-Lengyelország superintendense útján e tartomány papságának és nemességének szívére kötötte, hogy oly iskolákat alapítsanak, melyekből igaz hitű belföldi lelkészek kerülhessenek ki. E végből azután közölte velük a zürichi iskolák tanrendszerének, részletes ismertetését. Azonkívül Radziwil Miklós herczegnek a protestánsok hatalmas pártfogójának ajánlotta egyik munkáját és vele meghitt viszonyba lépett; sőt, szintúgy miként Kalvin, törekedett magát a királyt is hitfelekezete érdekében befolyásolni.

E közben úgy Lismaninus, kit 1555-ben a pinczovi sinodus superintendenssé választott, mint Laszki hazájukba visszatérvén, támogatásukkal a főleg a hatalmas nemesi rend által elfogadott helvét hitnézet győzelme a római katholikusokkal szemben biztosítottnak látszott.

Ekkor maga a reformáczió kebeléből támadt annak legveszélyesb ellensége az antitrinitarius tanokban, melyek, különösen mióta a híres olasz orvos Blandrata György Lengyelországba érkezett, hathatós befolyása folytán rohamosan terjedtek.

Ez a nevezetes férfiú előbb Bona királynénál, majd leánya Izabellánál, Zápolya János özvegyénél hosszabb időn át mint udvari orvos volt alkalmazva, az udvari szolgálatból való kilépése után pedig hazájába visszament, s Velencze környékén orvosi hivatásának élt. Ez alatt vallási kérdésekben tett szabadelvű nyilatkozatai miatt, a paduai inquisitió előtt gyanússá válván, elfogatását az által kerülte ki, hogy 1557-ben Genfbe menekült.

[1] Calvini opera. XIII. 1195., XV. 2057., 2070., 2110., 2120., 2132., 2291., 2340., 2350., 2353., 2354., 2359., 2368 -70., 2373. sz.

Digitized by Google

Itt a hasonló okokból menekültek külön olasz egyházat alapítottak, melynek élén Blandrata megérkeztekor egy előkelő grófi családnak ivadéka Martinengo Celsus állott. Tagjai közűl többen, nevezetesen Alciatus és Gentilis, az antitrinitarismus későbbi apostolai, a szabad kutatás elvét szélesb körben alkalmazták, mint az a reformáczió alapítóinak szeme előtt lebegett, és a néhány évvel előbb kivégzett Servet nyomait követve, a Szentháromság tanát tették vita és vizsgálat tárgyává.

A honfitársaival való érintkezés Blandratában is ily irányú kételyeket támasztott, a melyeket úgy Martinengoval, mint Kalvinnal közölt. Az első, bár ő és beteg neje a kérdésttevő orvosi segélyével éltek, felvilágosítás iránti kérelmét ridegen visszautasította. Ellenben Kalvin Blandratával előadott kételyei tekintetében gyakorta szóbeli eszmecserébe bocsátkozottt, sőt írásba foglalt kérdéseire hosszabb értekezéssel válaszolt. Mivel azonban érvei a kétkedőt meg nem nyugtatták, abban a gyanúban, hogy ez álnok czélokra tör és viszályokat akar az olasz egyházban előidézni, a köztük való összeköttetést durva módon megszakította.

Ezenfelűl Kalvin és az időközben elhalt Martinengo utóda, Lactantius Ragnoni a városi hatóságnál is feljelentették, hogy az antitrinitarius tanok az olasz egyházközségben mindinkább nagyobb visszhangra találnak. Midőn erre a városi tanács a panasz fölött ismételten vizsgálatot rendelt: Blandrata személyes biztonságát veszélyezettnek tartván, a várost Alciatus kiséretében titkon elhagyta.

Hogy aggodalma nem volt alaptalan: kitűnik az eltávozását követő eseményekből. Ügye már másnap, vagyis 1558. évi május 18-dikán, a genfi városi tanács elé kerűlt, mely ekkor és a következő napokon folytatólag tartott üléseiben a vallási szakadás meggátlása végett szigorú rendszabályokat bocsátott ki. Jelesűl számkivetés, illetve elfogatás terhe alatt meghagyta az olasz egyház tagjainak, hogy a Kalvin által készített hitvallást aláírják. Mivel pedig Gentilis antitrinitarius nézeteinek az aláírás után is kifejezést adott, elrendelte bebörtönöztetését, és ellene bűnpert indított. A büntető eljárás befejeztével hozott ítélet akként szól, hogy a vádlott tartozik egy ingben, mezítláb s fedetlen fővel, térden állva és kezében fáklyát tartva a tanács szine előtt tévelygéseiért bocsánatot esdeni, tanait hamisaknak és eretnekeknek vallani, s saját iratait elégetni. Ezután hasonló állapotban, a trombiták harsogása mellett, volt a város főbb utczáin körűlvezetendő.[1]

[1] Blandrata genfi éleményeit maga Kalvin írja le egy 1561. október 9-én kelt iratban, melyet a vilnai lelkészi karhoz ugyanazon időben intézett levélhez csatolt, s mely összes munkái 19-ik kötetében 3563. sz. a. van kiadva. Az előző 17-ik kötet 2870. száma tartalmazza a fentemlített genfi tanácsülések jegyzőkönyveit. A 9-ik kötet 361—420 lapjain olvasható továbbá a Gentilis ellen lefolyt per. Ugyanazon kötet 331—322. lapjain pedig található az írásbeli válasz, melyet Kalvin Blandratának adott. V. ö. Jakab Eleknek Blandatáról írt értekezését »A Keresztény Magvető« 12. kötetében.

Digitized by Google

Ezalatt Blandrata útközben felkereste berni elvtársát Gribaldust; azután megállapodott Zürichben, a hol úgy látszik hosszasabban kivánt időzni. Itt érintkezésbe lépett honfitársával, a jeles hittudós Vermilius, máskép Martyr Péterrel, és őt értekezéseikben vallási álláspontjának helyességéről kivánta megggyőzni, de sikertelenül. Viszont ez is, kit Kalvin előzőleg a genfi eseményekről értesített, hiába iparkodott Blandratát rábirni, hogy a genfi olasz egyház által elfogadott hitvallás-formulát aláírja. Ezért Bullinger kívánságára, kinek a történteket bejelenté, felhívta őt, hogy Zürichet hagyja el.

Blandrata előbb még felkereste Bullingert, de ez összejövetel közöttük is teljes szakadásra vezetett, mert az utóbbi amannak, Kalvin ellen emelt vádjai miatt, erős neheztelését nyilvánítá, és maga is meggyőződött a felől, hogy a szökevény az Isten fiáról gyanús nézeteket vall, s hogy czáfoló érvei reá mi hatással sem birnak, miért őt, úgy látszik, kiutasítá. Blandrata erre Kalvin ellen fenyegetődzve távozott el. Zürichből vette azután útját Lengyelországba, jóllehet valószínűleg ellenfeleinek tévútra vezetése végett azt állította, hogy Erdélybe megy.[1]

Alig ért Blandrata választott új hazájába, Kalvin már felhívja Lismaninust, hogy figyelmeztesse testvéreit, milyen szörnyeteg a jövevény. Őt, a levélírót magát is eleinte hizelgésekkel akarta behálózni; ő azonban mindjárt nyiltan kijelentette, hogy tőle semmi jót sem remélt, mert az arczán is kifejezést talál gonosz tekintete. Hajlékony kígyó módjára vette őt körűl, de Isten elég erőt adott neki, hogy ravaszságával megküzdhessen. Aztán kiadta mérgét. A ki tehát nem akar megcsalattatni, kerűlje ezt a pestist. Ámbár tudatlan az ember, a sátán még is sok fortélyossággal fegyverezte fel, melylyel az együgyűeket megejti.

Ez a támadása szintúgy, mint a helvét egyház vezérférfiainak ismételt hasonló felszólalása jó soká minden foganat nélkül maradt.

Blandrata hatalmas egyénisége csakhamar Lengyelországban is érvényre jutott. A szentháromságra vonatkozó hitvallását óvatosan s bibliai kifejezésekbe burkoltan terjesztvén, az általa alapított vallási párthoz a helvétek addigi híveinek legelőkelőbbjei, például a világiak sorából maga Radziwil, a lelkészek közűl pedig Lismaninus csatlakoztak, jóllehet mindnyájan tiltakoztak az ellen, mintha Antitrinitariusok volnának.

A franczia eredetű Statorius Péter, a híres pinczowi iskola igazgatója, ki Lismaninus kiséretében jött Genfből Lengyelországba, már 1559-ik évi augusztus 20-dikán értesítendőnek vélte Kalvint, hogy náluk az akkor Zsigmond király megbizásából Izabella királyné

[1] Vermilius Blandratának Zürichben tartózkodásáról azonnal tudósította Kalvint. (Calvini opera XVII. 2916.) Közlését részben kiegészíti s némileg módosítja Bullingernek Radziwill-hez írt levele, melyre később visszatérünk.

Digitized by Google

udvarában Erdélyben tartózkodó Blandrata, orvosi tudományával elért kiváló sikereinél és feddhetetlen jelleménél fogva, mindinkább növekedő tekintélynek örvend. Ez tehát könnyen elhitethette, hogy Kalvin vele méltatlanúl bánt, a mit a levélíró az utóbbival azért tudat, hogy neki módjában legyen magát igazolni s egyházukat megnyugtatni. Egyben megemlíti Statorius, hogy két hónappal azelőtt egy Stancarus nevű, felette izgága ember Erdélyből Pinczowba jött és egyházaikban szörnyű schizmát idézett elő az által, hogy változtatott név alatt Nestoriusnak kárhozatos eretnekségeit felélesztette. A betegeskedő Lasco, Lismaninus és a lelkészek s világiak jobb része ellene szegűlt; mégis erőszakoskodásaival kivitte, hogy hitvallását nyilvánosan vitathassa.

Sajátságosan Stancarus is azt állítgatta követői előtt, hogy tanai ugyanazonosok azokkal, melyeket a helvétek eredetileg hirdettek. Jellemző e tekintetben Stadnicius Staniszló lengyel nemesnek 1560. deczember hó 10-dikén Kalvin, Bullinger, Martyr, Musculus és a Lausanne-iakhoz írt levele. Ebben előrebocsátja, hogy mióta a most törvényhatósága alatt időző Stancarus egyházaikat az evangeliom szerint megreformálta, igazi keresztény hittel egyértelmű módon imádták az istent. Stancarusnak távolléte alatt azonban néhányan papjaik közűl, a háromság és az üdvözítőről való tanát megdönteni és megrontani törekedtek; midőn pedig Stancarus visszatérése után a régi katholika hit visszaállításán buzgólkodott, ellene erősen kikeltek, és az egyházakból kiűzték, a mely szakadás a pápistáknak nem csekély örömére szolgált. Most tehát a levél írója több derék és jámbor társával a békét és az egyetértést helyreállítani törekszik. E czélból, miután azoknak iratai, kikhez levelét czímzi, náluk nagy tekintélynek örvendnek, munkáik tartalmából kívánja kimutatni, hogy nemcsak a régiek, hanem ők is a trinitarismusról ugyanazt tanítják, mint Stancarus. Mindazonálltal ellenfeleik előhozakodtak a helvét hittudósok nevei alatt nyomtatott némely munkákkal, Melanchton egy könyvével és Helt hítvallásával,[1] melyek az ellenkezőt igazolnák. Ezeknek az iratoknak Statorius és társai semmi hitelt sem adhatnak, mert homlokegyenest ellentétben állanak szerzőiknek általuk ismert egyéb munkáival. Ennek bővebb fejtegetése után a levél írója kér a fennforgó kérdésekre nézve világos és határozott itéletet.

A lengyelek ilynemű legkülönbözőbb irányú megkeresésekkel, a genfi és zürichi egyházak fejeit szünetlenül elhalmozták. Mint Bullinger barátjának Blaurernek 1561. évi február 9-dikén írt levelében elpanaszolja, a lengyel testvérek nekik szerfelett terhükre vannak, a kákán is csomót keresnek, s oly mindenféle kér-

[1] Heltai Gáspárnak a »Confessio de mediatore generis humani, Jesu Christo« czímű munkája, melyet a kolozsvári lelkészi kar nevében is Wittenbergben 1555-ben kiadott. A munka második kiadásban megjelent Pinczowban 1559-ben.

Digitized by Google

déseket tesznek, hogy azok gyakran meg sem oldhatók. Ő már teljesen belefáradt a válaszadásba és Kalvin is, mint hallja, már-már el van határozva, hogy nekik mit sem fog többé felelni.

Mindazáltal tényleg mindkét reformátor azontúl is lankadatlanúl fáradozott a lengyelországi antitrinitarius mozgalmak elnyomása érdekében. Igy Kalvin, midőn egyik munkájának új kiadását Radziwil herczegnek ajánlja, az előszóban a leghevesebben kel ki Blandrata ellen, kit még Stancarusnál is rosszabbnak bélyegez. Ekkor azonban már Blandrata, a kit időközben egy kis-lengyelországi egyházkerület seniorrá választott, a herczeget annyira körűlvette, hogy ez maga küldötte őt a Pinczowon tartandó zsinatra, hogy ott Kalvin vádjainak alaptalanságát kimutassa.

Eme zsinat Cruciger superintendensnek Radziwilhez 1561. márczius 13-dikán tett jelentése szerint, Blandrata ügyének megvizsgálására több kiváló tudós férfiút küldött ki, a kik a lehető legnagyobb lelkiismeretességgel és buzgalommal jártak el. Blandrata épen nem viselkedett makacsúl; minden kételyeit nyiltan előadta, hogy lelkiismeretét azok terhe alól lehetőleg felszabadítsa, Servet őrjöngéseitől oly messze van, hogy tételeit nagy örömmel czáfolgatta, és olyan hitvallást tett, a melyet mindenki helyeselni fog, a kit kielégít a tiszta és egyszerű hit. Most már tehát — folytatja levelében Cruciger — ideje volna annak, hogy Radziwil Kalvint békére és egyetértésre hívja fel. Most midőn Blandrata magát az orthodox egyház fiának vallotta, álljon köztük helyre a keresztyén szeretet. Ha régebben a vitatkozás hevében és az igazság felderítése végett mondott Blandrata egyet-mást, a mi tán nem egészen helyeselhető: azért nem volna szabad Kalvinnak engesztelhetetlennek lenni.

E kérelem folytán intézte Radziwil Vilnából Kalvinhoz 1561. július 14-dikén azt az ismert levelét, melyben kifejezi egyfelől örömét az említett munka ajánlásáért, másfelől mély sajnálkozását a miatt, hogy az ajánló Blandratát, a jeles és nagytudományú doktort, a levél írójának testi lelki barátját s szeretett atyatársát alaptalanúl a Servet-féle hitetlenséggel vádolta. Egyben a pinczowi vizsgálati iratok közlése mellett legfőbb óhajtásáúl jelzi a Kalvin és Blandrata közötti kibékülést, a mi az utóbbin, előleges igéretei szerint, semmikép sem fogna múlni. Hogy Radziwil e lépésének minő fontosságot tulajdonított, kitűnik abból is, hogy levele átadásával s bővebb személyes felvilágosításokkal saját vilnai lelkészét, Czechowius Mártont bízta meg.

Ugyanaz Bullingernek is hasontartalmú levelet adott át. Ennek bevezetésében hivatkozik a herczeg a zürichi reformátornak egyházaik iránt tanúsított jó indulatára és a közte s több tudós és vallásos honfitársai között létesűlt baráti viszonyra, minél fogva nem kételkedik, hogy ő is fájlalni fogná a Kalvinnak fenebb említett ajánló levelében Blandrata ellen emelt vádait. Hogy e dologból már mennyi baj és zavar támadt egyházaikban, annak rész-

Digitized by Google

letes kifejtése hosszabb időt venne igénybe, mint a mennyi neki rendelkezésre áll, ki állami ügyekkel el van halmozva, s e mellett a kegyetlen oroszok ellen háborúra készűl. Ezért az ügy mivoltának teljes felderítésére nézve utal a levél átadójának szóbeli előadásaira és a megküldött iratokra. Innen meggyőződhetik Bullinger arról is, hogy minő feladatot hárítottak reá (Radziwilre). Minthogy pedig ennek megoldását csak jeles és tudós férfiak közreműködésével eszközölhetné: a közvetítő szerepére Bullingert kéri fel, mint a kit a barátság és jóakarat kötelékei ép úgy fűzik ő hozzá, mint Kalvinhoz. Hivatása volna a béke és az egyetértés helyreállítása a vetélkedő főszemélyek és a lengyel s helvét egyházak között. Minden törekvését arra kellene irányoznia, hogy az okozott sebek begyógyúljanak, s a kedélyek csillapulásával a netán még fennmaradó kételyek és vitás pontok tudós férfiak közreműködésével nyugodtan és kölcsönös engedékenység mellett eldöntés alá kerűljenek. Nem is mondhatja, mennyit ártott már az evangelium ügyének a lengyel király előtt a két kiváló szellem veszekedése. Végül nem hallgathatja el, hogy Blandrata nála Bullinger ellen is panaszkodott azért, mivel ez őt nem akarta személyesen meghallgatni, minélfogva kényszerítve volt szenvedett sérelmét a zürichi olasz egyháznál írásba foglalva bejelenteni.

A két egyházfő közűl Bullinger válaszolt először, mély felháborodását és sajnálkozását fejezvén ki, az azok között támadt belviszályok miatt, kik együttesen lennének hivatva az evangeliom ellenségei ellen harczolni. Ezért csak teljesen helyesli Radzwil lelkes törekvését az egyházak békéjének helyreállítására; valamint óhajtása szerint testvérét és kiváló barátját, Kalvint készségesen megkereste, hogy a mennyiben a vallásosság s az igazság követelményei engedik, hozzájuk alkalmazkodjék. A mi Blandratának saját személye elleni panaszát illeti, erre nézve a tényállást akként adván elő, a mint azt már fennebb ismertettük, kijelenti, hogy az olasz doktornak zürichi honfitársai, illetve külön egyházi hatóságuk előtt állítólag emelt panasza felől sem neki, sem azon egyház mostani lelkipásztorának Ochinusnak nincs tudomása. Egyébiránt ha időközben Blandrata csakugyan megtért, az ő tanukat s hitüket őszintén igaznak elismeri, és a lengyeleknek a pintzowi zsinaton felolvasott hitvallását aláírta, ilykép Jézus Krisztust mint atyjával egyenlőt (coaeternum et consubstantialem) dicsőiti: ők ezért dicsérik a Mindenhatót és imádkoznak hozzá, hogy erősítse meg a megtértet az igaz hitben. Ha azonban ez valamit elburkol, s azt a mit határozottan kellene vallania, homályos és kétértelmű szavakkal fejezi ki: esedezni kell az Urhoz, hogy engedje meg neki a határozott és világos nyilatkozatot. Vigyázzon tehát a herczeg, nehogy pártfogoltja az ő védnöksége alatt ártson Krisztus egyháza tiszta vallásának. Kétségtelenűl a testvérek közötti egyetértés a legszebb dolog és az Isten a béke Istene. Ámde nem akarja azt, hogy az egyetértés javára veszélyeztessék a tiszta igazság és

nem helyesli az egyetértést oly emberekkel szemben, kik a hitben nem őszinték, sem nem tiltja az olyan harczokat, melyeket az igazság érdekében vívunk. Hisz nem csekély dologról, hanem a a legfontosabbról, saját üdvösségünkről van szó. Ha ugyanis Krisztus urunk nem igazi Isten, s atyjához nem mindenekben egyenlő lényegű: akkor nem lehetne az egyház feje s a világ kormányzója, tehát Krisztus a király és az összes századoknak egyetemes főpapja. Uralkodnának a zsidók és törökök s az ő hitük volna az igazi, a keresztyéneké pedig hiába való. Ezek után a herczeg maga legjobban fogja tudni, mi teendő ez ügyben; valamint láthatja, hogy ő — Bullinger — a tiszta hit megőrzése érdekében, nem pedig Blandrata személye ellen ír. Sohasem gyűlölte ő ezt az embert, ki őt személyileg nem bántotta; nem is kívánt irányában ellenséges állást foglalni, a mennyiben velük együtt Krisztusban őszinte szívvel hisz. A Gentilis Bálint és társai, valamint Servet által terjesztett tévtanokkal szemben azonban nem lehet eléggé gondosan megóvni egyházuk tiszta hitét.

Kalvin felelete jellemének megfelelőleg minden engedményt kizárva, még élesebb s szigorúbb hangon van tartva. A kérdéses ajánló levelében foglalt kifakadásait egyedül azzal menti, mikép nem képzelhette, hogy oly sehonnai, mint Blandrata, legyen a herczeg barátja; különben magán úton való intésre szorítkozott volna. Nyilvános fellépésre azon óhajtása vezette, hogy mások e veszélyes pestistől óvakodhassanak. Különben Blandrata azért, mert Radziwilnek barátja, nem tarthat nagyobb elnézésre igényt, mint a hűtlensége miatt az egész utókor előtt gyűlöltté vált Judás, ki pedig Krisztusnak tanítványa vala. Blandratának Genfben való magaviseletére nézve Kálvin hivatkozik a jelen leveléhez mellékelt külön promemoriára, egyébiránt a maga részéről is biztosíthatja őt, hogy, ha teljesen megtér, kész lesz a múltak feledésére; ha azonban makacsúl ragaszkodik ahhoz, hogy rajta méltatlanúl sérelem történt, nem marad más hátra, mint hogy őt konok eretneknek tartsa. Mindezek nyomán kéri a herczeget: őrizkedjék attól, hogy Blandrata tekintélyével vissza ne éljen. S reméli, hogy mihelyt az egész ügyről biztosabban lesz tájékozva, véleménye is meg fog változni.[1]

Az ekkép mindinkább összebonyolúlt csomót végre is maga Blandrata vágta ketté. Megúnva a folytonos zaklatásokat, 1563-ban János Zsigmond fejedelem meghívását elfogadva, véglegesen Erdélybe költözött át.

Mindazonáltal e látszólagos siker a református hitfelekezet egyetemes érdekeire nézve tulajdonképen hátrányosnak bizonyúlt. Az

[1] A Kalvin összes műveivel kiadott levélgyűjteményben a különböző személyek között váltott levelek hosszú sora foglaltatik, melyek a lengyelországi vallási viszonyokra vonatkoznak. A fent ismertetett levelek a 17—19. kötet 2931., 3098., 3232., 3290., 3336., 3359., 3443., 3444., 3539., 3565. számai alatt fordúlnak elő.

Digitized by Google

erdélyi unitáriusok győzelmei tudvalevőleg leginkább Blandrata befolyásának köszönhetők; Lengyelországban pedig az antitrinitariusok már eltávozásának évében Mordyban zsinatot tartván, nyiltan mint önálló vallási párt léptek fel, és kevéssel utóbb teljesen szervezkedtek.

E mellett a lengyelországi reformáczió ügyét általában súlyos veszély fenyegette az ellenreformáczió által, melyet Hosius bíbornok és ermelandi püspök a trienti zsinatból visszatérte után a behivott jezsuiták segélyével megindított. A tudós főpap annak a határozott meggyőződésének, hogy a reformáczió minden bajnak s a politikai zavaroknak is kútfeje, munkáiban különböző alakban adott kifejezést. Jelesűl ebből indúl ki a Kölnben 1564-ben névtelenűl megjelent ily czímű munkájában: *Iudicium de censura ministrorum Tigurinorum et Heidelbergensium de dogmate contra adorandam trinitatem in Polonia sparso,* melyben az antitrinitarismus lábrakapását a zürichiek tanának tulajdonítja.

A lengyel reformátusok ily szorongatott állapotjukban Trecius Kristóf krakkói lelkész személyében külön követet küldtek a helvétek és a német egyetemekhez, hogy mellettük tekintélyüket a sajtó útján latba vessék.

Az antitrinitarius tanok megczáfolására a küldött megnyerte Bullinger vejét Simlert, ki már előbb Stancarnak a zürichiek ellen írt támadó munkájával szemben a szentháromság tanának védelmére kelt. Mostani védiratát 1568-ban, Zürichben nyomatta ki a következő czímmel: »*De Aeterno Dei filio Domino Et Servatore Nostro Jesu Christo, et de Spiritu sancto, Adversus veteres et novos Antitrinitarios, id est Arianos, Tritheitas, Samosatenianos, et Pneumatomachos, libri quatuor.*« [1]

Ugyanazon könyvhöz Bullinger egy külön bevezetést csatol, melyben Hosius fennebbi értekezésével foglalkozik. Szavait Lengyelország, Lithvánia, Oroszország, Magyarország és Erdély főuraihoz és keresztyén papságához intézvén, felelete elkésését a czáfolandó munka szerzőjének névtelenségével menti ki, a mely körűlmény miatt az egyházakban suttyomban terjesztett nyomtatvány csak közelebb jött kezeihez. Válaszával ki akarja mutatni, hogy nem a névtelen szerző, hanem a méltatlanúl vádolt zürichi egyház lelkészi kara valójában katholikus és orthodox; hogy továbbá egyházuk korántsem pártfogója, hanem ellenkezőleg állandó ellensége az antitrinitariusoknak, arianusoknak és általában a Lengyelországban terjesztett eretnekségek szerzőinek. Könyvének elején az anonymus hiába akarja elhitetni, hogy a zürichiek okozták e haeresist, mely ellen most küzdenek; — hogy azok tanítványaik, a kiknek istentelenségeit most már maguk sem birják eltűrni.

[1] Ezen igen ritkává vált könyv sem a budapesti, sem a bécsi nyilvános könyvtárakban nem található. Ujabban sikerült egy teljes példányát könyvtáram számára megszereznem.

Digitized by Google

Ugyanis hogy lehetnének a zürichiek az antitrinitariusok védői, ha istentelenségeiket nem tűrik s eretnekségeiket a legigazságosabb okokkal megtámadják. Kérdezzék csak meg őket magukat, vajjon azt fogják-e felelni, hogy a zürichiek voltak mestereik. Nemcsak hogy tagadják ezt, sőt őket esküdt ellenségüknek is mondják. De ha azt hazudnák is, az ellenkezőt bizonyitják könyveik és hitelveik, melyeket mindeddig tisztán fenntartottak és Isten segedelmével meg is fognak őrizni mindvégig. Ezek az antitrinitariusok nem is voltak soha az ő hallgatóik, soha nem voltak velük szorosabb baráti vagy társadalmi viszonyban. A ki a régi pogányoknál ilyen rágalmakat szórt az ártatlanokra, annak testén a madarak lakmároztak.

Azután áttér Bullinger ellenfelének főérvére, melyet az antitrinitariusok szájába adott következő okoskodása képez: Ti zürichiek azt tanítjátok, hogy a szentírás mellett semmit sem szabad vallási kérdésekben irányadóul elfogadni. Kérdjük tehát, hol találhatók a szentírásban a »trinitas«, »personae«, »essentiae« kifejezések. Míg ez általatok nem lesz kimutatva, saját szabálytok szerint elvetjük és kárhoztatjuk a szentháromság tanát. Hisz tőletek tanúltuk, hogy a szent atyák, a régi hagyományok s a zsinatok figyelembe nem vehetők. Ezen érvelés támogatására még idéztetik Ochinusnak egy mondata.

Az utóbbira nézve megjegyzi Bullinger, hogy Ochinus Angolországból visszatérte után, honnan kiváló bizonyítványokat hozott magával, Zürichben néhány éven át lakott. Ezen idő alatt mindig nyiltan vallotta, hogy tanaikkal és ritusukkal egyetért, a mit nyilvánosan esküt étellel is megerősített. Utóbb tudták csak meg, hogy ő bizonyos dialogusokat, melyekből ellenfelük idézget, latin nyelven Baselben kinyomatott. Ekkor e dologra a baseli tanácsot azonnal figyelmeztették, a mely a munka további terjesztését betiltotta, megtalált példányait pedig elégettette. Viszont a zürichi tanács szerzőjét családjával együtt a városból kiutasította. Innen Ochinus egyenesen Lengyelországba ment és ott csatlakozván azokhoz, kik legnagyobb ellenségeik, folytatta Isten ellen és ellenük való működését. Habár tehát a nevezett egy ideig náluk is tartózkodott, azért nekik semmi közük sincs átkos dialogusaihoz. A mi másfelől azt a vádat illeti, hogy a keresztyén ókor nyilvánulásait elvetik, ez ellen Bullinger határozottan tiltakozik. A református egyház is megadja a zsinatok határozatainak és az egyházatyák kijelentéseinek, a mennyiben a szentírással megegyeznek, a méltó tiszteletet. Különben is, ha oly szavak mint »Unitas«, »Trinitas«, »Persona«, »Essentia«, »Consubstantialis«, stb. a szentírásban fel nem találhatók, az igen természetes; mert a próféták és apostolok nem latinúl, hanem héberűl és görögűl írtak: mindazonáltal azon szent dolgokról, melyeket az említett szavak kifejeznek a szentírás megfelelő értelemben határozottan szól.

Midőn a bevezetésben folytatólag gúny tárgyává tétetnének a

Digitized by Google

czáfolandó munkában a pápai hatalomra vonatkozó tételek: egyenesen rosszlelkű rágalomnak nyilváníttatik az azokból szójáték útján levont az a következtetés, hogy a helvétek tanítása szerint a királyoknak nem kellene engedelmeskedni. Szintily természetű vádaskodásnak bélyegeztetik az a ráfogás, mintha az egyházakban támadt mindennemű bajok és zavarok a zürichiek tanára volnának visszavezethetők. Ellenkezőleg minden bajnak szülőokáúl az jeleztetik, hogy a római egyház régi egyszerűségéből kivetkőzött és mindenféle babonának hódol.

Hasonlókép visszautasítja Bullinger azt a vádaskodást, hogy a protestánsok a keresztyén nevet megvetik és az »Evangelikusok« nevét bitorolják, illetve miután az evangeliumot különbözőleg hirdetik, némelyek Lutheranusoknak, mások Zwinglianusoknak nevezik magukat. A helvétek iratai nyilvánvalóan az ellenkezőt, vagyis azt bizonyítják, hogy ők nem akarnak más mint keresztyén névvel élni. De egyébként sem áll az, hogy ötven év előtt az egyházban csak a keresztyén név használtatott volna, mert nagyszámú pápista Benedekről benediktinusnak, Domonkosról dominikanusnak s Ferenczről francziskánusnak nevezte és nevezi magát. A reformált egyháznak csak egy evangelioma van, — az mely a szentírásban foglaltatik és sem Luthernek, sem Zwinglinek más evangelioma nem volt. Luthertól a testvérek nem pártolhattak el, mert sohasem voltak lutheranusok. Az utóbbi szavaira nem esküdtek soha, hanem csak Krisztuséira, de azért Lutherrel együtt harczolnak a pápisták romlottsága ellen s hitük tisztaságáért: róla azonban épúgy nem akarnak elneveztetni, mint Zwingliről, a ki vidékeiken a római egyház tévelyei ellen még azelőtt harczolt, mielőtt Luther neve ismeretessé vált. Az sem igaz, hogy az egy pápa helyett többet tettek volna, u. m. Zwinglit, Luthert, Kalvint; az evangelikusoknál megvan az egyház egysége és a tan állandósága. Minden mi egyházaikban történik az apostoli kanon szerint illően és rendben megy végbe.

Ezután Bullinger csodálkozását fejezi ki ellenfelének ama vakmerősége felett, hogy Zwingli híveit vádolja a háborúra és viszálykodásra való törekvéssel, holott éppen Róma Marsnak és Bellonának székhelye. Miként a folyók nagy áradattal rohannak le a hegyekről, úgy zúdítják Róma közegei, a bibornokok, püspökök és apostoli legatusok a véres háborúkat a népekre. Merőben rágalmaknak nyilvánítja Bullinger ellenfelének ama további állításait is, hogy a genfiek és a zürichiek nem értenek egyet az úrvacsora tanára nézve; hogy a zürichiek Kalvin könyveit elitélték és elégették; hogy a zürichiek és berniek nem helyeslik Servetnek elégetését. Eme ráfogások valótlanságát mutatja a zürichi consensus. Zürichben még a pápisták istenkáromló könyveit sem égették el soha, annál kevésbbé juthatott eszükbe, hogy ezt a kegyes Kalvin műveivel tegyék. Genfben elégették ugyan a spanyol Michael Servet-et, de nem a többi helvét hitközség beleegyezése nélkül.

Digitized by Google

Mert már századok óta nem lépett fel ilyen istenkáromló, aki még halálában is fentartotta makacson undok tévtanait. A mit csak mindenféle zsidó és török iskolákból huszonöt év alatt merített, a mi tévtant csak összegyűjthetett, azt mind könyvébe rakta le. Már pedig az összes isteni és emberi törvények azt parancsolják, hogy az istenkáromlást meg kell büntetni. A midőn a nemes genfi tanács ezt megtette, kötelessége szerint járt el. A miért tehát a zürichiek sohasem vádolták a genfieket, sőt inkább dicsérendőnek találták, valamint Melanchton is eljárásukat műveiben helyeselte.

Munkája végén névtelen szerzője még egy éles nyilat röpít ellenfelei táborába, mely, úgy látszik, jól talált. Ki ne csudálkoznék, — úgy mond — ha látja, hogy nemes férfiak tanácsért fordúlnak oly népekhez, melyek a nemességnek legmegátalkodottabb ellenségei, azt körükből kiirtották, és nemes s plebejus között nem ismernek különbséget, — amelyek a tiszta vallással a rangfokozatokat meg nem egyeztethetőknek tartják.

Belátva e vádnak nagy horderejét, Bullinger azt bővebben tárgyalja. Nevezetesen fejtegeti, hogy, bár a helvéteknek gyakran harczolniok kellett a nemességgel, küzdelmük mindig ősi jogaik és szabadalmaik megóvását czélozta és védelmi természetű volt. Hogy náluk sok nemesi család kipusztult, annak nem ők az okai, hanem az, hogy Albrecht császár megöletése után felesége és gyermekei, köztük Ágnes magyar királyné, az Albrecht ellen összeesküdött nemességen szörnyű bosszút álltak. Ekkor a nemesi rendnek számos tagját megölték, mások idegen országokba menekűltek. Hátrahagyolt birtokaikból épitette aztán Ágnes és Albrecht özvegye, Karinthiai Erzsébet, a königsfeldeni kolostort azon a térségen ahol a császárt megölték. Egyébiránt még ma is nagyon sok régi és előkelő nemesi család lakik Helvetiában. Megvannak nekik váraik, birtokaik, kiváltságaik, méltóságaik és u. n. iurisdictiójuk. Igen nagy náluk is a különbség nemes és plebejus között. Ép oly tiszteletben részesülnek amazok a hatóságok részéről is, mint monarchikus államokban. Sohasem tanították ők, s most sem tanítják, hogy nincsenek rangkülömbségek; sőt a nép, követve az evangeliom tanítását, szívesebben engedelmeskedik a felsőbbségnek most mint azelőtt, — megadja a kellő tiszteletet annak, a kinek tisztelettel tartozik.

Mindezekből, — hangsúlyozza Bullinger, — a nemes lengyel férfiak könnyen beláthatják, hogy mit czéloz ellenfelük rágalmaival. Nyilván azt akarja elérni, hogy irányukban gyűlöletet és megvetést támasszon, és elvonja olvasóit azon igaz hittől, melyet Istennek hála, a tisztult egyházak Helvétiában, Francziaországban, Angliában, Skótiában, Lengyelországban és Magyarországban kivétlenül, Németországban pedig részben vallanak. Helyette majdan oly egyetemes egyházat kíván meghonosítani, mely a római pápa korlátlan hatalma alatt áll és a kijelölt különböző irányokban tévtanait követi. Azért ne hallgassanak a lengyel hívek

Digitized by Google

ellenfelének hamis tanításaira, melyeket papjaikhoz, a néphez, sőt már királyukhoz is mert intézni. Bár csak ő Felsége elzárná füleit az ily szemfényvesztők besúgásától, a milyenek gyakran már egész birodalmakat megdöntöttek. Nem hiába nevezi ellenfele felszólalását »apostrophe«-nak, valójában »elfordítás« az a helyes útról a rosszra, az igazságtól a hamisra, az isten szavától az emberi koholmányokra, az igaz hitről mindenféle üres tévhitre. Ezért hathatósan kéri Krisztusnak összes híveit Lengyel- 's Magyarországban, hogy állandóan ragaszkodjanak az isten fia evangeliomához, és ne ütközzenek meg azon, ha velük azt akarják elhitetni, hogy a lengyel Antitrinitariusok tőlük származnak.

Végül melegen ajánlja Simler kitünő könyvét, mely nagy tudományossággal küzd az antitrinitariusok ellen. A szentíráson mindenekben alapuló értekezéséből világosan kitűnik, hogy a zürichi egyház tana igaz orthodox.

Ezt a bevezetést követi Simlernek külön előszava, mely szintén a magyarországi és erdélyi orthodox egyházakhoz is van intézve. Ebben ő hivatkozik arra, hogy 5 év előtt Stancariusnak rágalomtelt munkája ellen kiadott védiratában[1] figyelmeztette lengyel pártfogóit és lelkésztársait a náluk titkon terjesztett arianismusra, mely még Stancarius tévtanításainál is veszélyesebb. Hogy ebbeli intelmeik éppen nem voltak hiábavalók, csakhamar kitűnt. Az akkoron Lengyelországban összekerűlt Blandrata György, Gentilis Bálint és Alciatus Pál ugyanis eleinte azt színlelték, hogy velük egyetemben Stancarus őrjöngéseit kárhoztatják, alattomban azonban maguk is hirdetgették, hogy Krisztus istensége kisebb az atyjáénál, s így csak ily alárendeltebb természete szerint járt közbe érettünk; továbbá, hogy az atya, fiú s szentlélek nem egy Isten, hanem három különböző lény, kik közül egyedül az Atya öröktől fogva való egy Isten, a fiú s szentlélek ellenben ezen legfőbb egy Istentől való s tőle függő két lény. Utóbb pedig, midőn megerősödve hatalmas pártfogókra találtak, tanaikkal már nyilvánosan felléptek, de még ekkor sem saját czégük alatt, hanem megnyert közegeik, nevezetesen a fennhéjázó és kérkedő Pauli György a krakkói egyház lelkésze, továbbá Cazanovius János lovag és a képzettségben s ékesszólásban mindnyájukat felülmuló franczia születésű Statorius Péter útján. Erre vették fel az antitrinitarius nevet, voltaképen azonban helyesebben »anomoeus«-oknak, a mint a régi arianusokat hívták, vagy »thriteisták«-nak volnának nevezhetők, a mennyiben a három isteni személy között bizonyos rangfokozatot állapítanak meg. Utóbb, a mikor a Zürichből elutazott Ochinus Lengyelországba érkezett: a thriteisták körében is nézeteltérések támadtak, jelesűl kezdték a gyermekkeresztelést kárhoztatni, többen

[1] Ezen már fenebb is emlitett munka czíme: Responsio ad maledicum F. Stancari librum adversus ecclesiae Tigurinae ministros, de Trinitate et mediatore J. Ch. Tigur. 1563.

Digitized by Google

pedig tagadásba vették a Szentlélek isteni voltát. Igy azután az antitrinitariusok két pártra szakadtak. Egy részük megmaradt thriteistának Gentilis Bálint vezetése alatt, kinek helyébe később Statorius lépett. Mások a samosetanusok táborába mentek át, azt vitatván, hogy Krisztus nem öröktől való Isten, s nem létezett, mielőtt szüz Máriától született. Ezekhez csatlakozott Paulus Gergely híveivel, ki most naponta uj orakulumokat kohol, s azt jósolgatja, hogy két év múlva, mikorra a zsidók és törökök Krisztushoz áttérnek, be fog köszönteni az ezer évig tartó aranykor.

Az utóbbi párt, mint az előszóban folytatólag felemlíttetik, az erdélyi Dávid Ferenczben talált vezérére, a ki viszont megnyerte Blandratát, habár ez hír szerint Melius Péter debreczeni lelkésztől nyilvános disputatióban legyőzetve, oda nyilatkozott, hogy ő mindíg hitt az örökkévaló Isten fiában. Dávid, Simler szavai szerint, semmi más, mint egy illusztrált Servet, s ugyanoly vallási irányú, mint Lengyelországban Gonaesius. Ezen ujdonsült samosetanusok, illetve servetanok eleinte tévelygéseiket alattomban kéziratilag terjesztették, s csak később akadván Erdélyben egy hitvány nyomdászra, annak segítségével hozták mételyezett tanukat a nyilvánosság elé. De az eszeveszett nyomdász arra is vetemedett, hogy a Szentháromságot becsmérlő képeket kinyomasson, a miért halállal lakolt.[1]

E közben — folytatja a szerző — számos kiváló lengyel főúr s egyéb tekintélyes férfiú sikeresen védte meg a Szentháromság hitelvét ellenfeleik ellen. A mellett Lengyel- és Magyarország tegtudósabb férfiai ebben az ügyben szóval és írásban, illetve részint latinul, részint népük nyelvén írt munkáikkal jó szolgálatokat tettek Krisztus egyházának. Ekkép, bár a szakadás fejei hibáikban megmaradtak, a jó útra sokakat visszatérítettek.

Ily viszonyokkal szemben határozta el magát azután Simler és pedig mint mondja, nagy nehezen, Trecius folytonos unszolására és néhány lengyel barátja szorgalmazása folytán a jelen munka megírására. Ha ez nem öleli fel a fennforgó egész anyagot, ezt a szerző főleg annak kéri tulajdonítani, hogy ellenfeleiknek irataihoz csak nehezen jutott, és például David Ferencznek Melius ellen írt egy könyvét, Gonaesiusnak némely iratait, és Sz. János evangeliuma első részének egy névtelen commentárját csak akkor kapta kézhez, a mikor jelen könyvének három része már ki volt nyomva.

Egyébként ha figyelembe veszi, hogy a római iga alól alig felszabadult lengyel egyházakat a pápa, annak követei, Hosius, és a püspökök mindennemű mesterséges eszközökkel a régi iga

[1] Érti a következő munkát: »De Falsa Et Vera Unius Dei Patris, Filii Et Spiritus Sancti Cognitione. Libri Duo. Autoribus ministris Ecclesiarum consentientium in Sarmatia et Transylvania,« mely Gy.-Fejérvárott 1567. Hoffhalter Rafael nyomdájából került ki, aki ugyanis a rá következő évben már meghalt.

Digitized by Google

alá visszacsábítani törekednek, másfelől pedig Stancarus, az Arianusok, Thriteisták és Samosetanusok részéről még súlyosabb veszély fenyegeti: csak bámulni tudja a lengyel főuraknak az igaz hit megőrzésében való kitartását, melylyel annyi viharral szemben a kikötőt megőrizni tudták.

Szavait különben az orthodox tannak összes magyarországi és erdélyi védőihöz is intézi, kiknek küzdelmeit ugyan nem anynyira ismeri mint a lengyelekét, de azért tudva van előtte, hogy egyházaikat Blandrata és Dávid Ferencz üzelmeitől minő veszély fenyegeti. Minél közelebb fekszik országuk a török birodalomhoz, annál inkább lehet félni, hogy a samosetanus-féle tévtan, mint a mahomedanismussal rokon, ennek utat fog nyitni. Mindazonáltal jó reményeket fűznek a magyarországi főurak és főleg II. János magyar király befolyásához, kik bizonyára rajta lesznek, hogy a bajokat csírájukban elnyomják. S ha a király elnöklete alatt tartott colloquiumok és zsinatok a samosetanusok eretnekségének kiirtására és az egyház kivánt békéjének helyreállítására még nem is vezettek: a zürichiek teljesen bíznak munkájok végleges sikerében, hisz Krisztus nem hagyja el azokat, kik tiszta szívből dicsőségéért fáradoznak. Egyben a lengyel főurakat kéri, hogy a velük oly szoros kapcsolatban levő szomszédos országot Krisztus birodalmának terjesztésében tettel és tanácscsal segítsék. Viszont igéri a helvétek nevében, hogy ők készek szent és orthodox hitükért imáikkal, irataikkal, sőt, ha szükséges, vérükkel küzdeni.

Ezen előszavában Simler nem jelöli ki a forrást, a melyből magyarországi informatióit merítette. Úgy látszik, e tekintetben Thuri Mátyás is járt kezére, a mennyiben 1568. márczius 28-án kelt kétrendű levelei szerint[1] nyilván ő értesítette Wolphius útján a zürichieket először ama nagy feltűnést okozott s szinte előszavában is kiemelt körülményről, hogy az erdélyi unitáriusok a Szenthánomságot gúnyoló képeket nyomattak ki. Ő küldött továbbá Bullingernek az unitárius hitvitákra vonatkozó többrendű új nyomtatványt, a melyeket ez bizonyára vejének átadott; valamint már akkor hivatkozik Simlernek készülőfélben levő fenebbi könyvére, mint olyanra, melytől megjelenése után egyházi állapotaikra kedvező befolyást vár. Egyben még megemlítendőnek vélem, hogy Thuri Bullingerhez intézett soraiban ennek emlékébe visszahozza azt a mondatát, a melylyel Blandratát zürichi látogatása alkalmával magától elbocsátotta, hogy t. i. senki és soha még Krisztust bántatlanúl meg nem támadta.

A már régebben közzétett magyarországi levelezésből még négy levél esik a fenforgó időszakra. Ezekre nézve is hiányzanak a czímzettek válaszai és részben az előzmények, annyi azonban

[1] E levelek egyike Bullingerhez, másika Wolphiushoz van intézve, mely utóbbira már jelen czikk I. fejezete végén hivatkoztam.

Digitized by Google

megállapítható, hogy Bullingernek magyarországi hitsorsosaival való összeköttetése egészen 1575-ben történt haláláig tartott.

Az 1569 ápril hó 27-kén kelt első levélben Melius megkeresi Bullingert, hogy a Serveto-Blandrataistáknak »De falsa et vera Dei cognitione« és »De cognitione Antichristi« czímű két könyve, és bizonyos József rabbi istenkáromló műve ellen írt czáfolatait Zürichben kinyomassa. Gyors választ kér, minthogy, ha kivánsága nem teljesíthető, Béza tanácsára Genfbe fogja küldeni kéziratait. Az eredeti levélre Bullinger rávezette, hogy a válasz hova intézendő; a miből, de a megkeresés szövegéből is következtetni lehet, hogy a két reformator előbb egymással nem állott levelezésben.[1]

Bullinger felelete tagadó lehetett, mert Bézának Meliushoz és Threciushoz a következő 1570. év június 18-án írt leveleiből kitűnik, hogy a debreczeni lelkipásztor csakugyan küldött neki kéziratokat kinyomatás végett, a mit ő meg is igért.[2] A nyomtatványok azonban nyomtalanúl elvesztek.

A többi három levelet Paksi (Paxius) Mihály, utóbb egri lelkész, 1572. ápril 12. s deczember 4-én és 1573 ápril 5-én intézi Heidelbergából Simlerhez.[3] Ezeknek különben ismert tartalmából a következő érdekesb adatokat véltem kiemelendőknek.

Simler nemcsak Paksival, hanem Károlyi Péterrel, Dudıt András volt pécsi püspökkel és Meliussal is levelezésben állott. Most Paksinak ajándékba küldi Bullingernek egy munkáját, melyért ez különös háláját nyilvánítja. Azt olvasva — úgymond — meggyőződött, hogy a zürichi egyházat Isten szelleme kormányozza. Aggódik azonban, hogy a munka a legtiszteltebb aggastyán hattyúdalát képezi.

Erdélyben szabadon jár-kel a börtönből kikerült mahomedanus Ádám, a ki alatt a levelek írója a volt heidelbergi lelkipásztort, az előbb az arianismusra áttért, utóbb pedig apostatává vált Neuser Ádámot érti. Azonkívül Olaszországból ide visszaérkezett három bölcsészeti tanuló, kik a lélek halhatatlanságát nyilvánosságra hozott thesisekkel megtámadták. Az új erdélyi fejedelem (Báthory István) az ifjakat Dávid Ferenczczel együtt maga elé rendelte; midőn pedig az utóbbi azon kérdésére, hogy osztozik-e a jövevények tanaiban, részben igenlőleg válaszolt, őt eme szavakkal űzte el a maga szine elől: Távozz innen legutálatosabb eretnek. Isten segélyével rövid idő multán megtöröm szarvaidat.

Előzőleg Dávid Ferencz Károlyi Péternek egy gyarló magyarsággal írt nyomtatványnyal válaszolt. Ezt Thuri Ursinusnak kivánságára deákra fordította, hogy tartalmával külföldi barátaik is megismerkedhessenek. A fordítás egy példányával azután Simlernek

[1] Böhl 114—119. l.
[2] Epistolarum theologicarum Theodori Bezae liber unus. II. editio. 1575. 191—197. l.
[3] Miscell. tigur. 213—227. l.

Digitized by Google

is szolgált, megjegyezvén, hogy annak első része nem annyira velük, mint a scholasticus sophistákkal foglalkozik. A fordított vitairat tehát nem lehet más, mint Dávidnak Kolozsvárott 1571-ben megjelent ily czímű munkája: Az egy atyaistennek és az ő áldott szent fiának, a Jézus Krisztusnak istenségekről igaz vallástéte . . . . . .[1]

Végül Thuri elpanaszolja, hogy míg egyházaikat előbb a törökök, majd az arianusok pusztították, most az új fejedelem alatt a pápisták kezdik erősebben ostromolni. Ehhez járul oly kiváló férfiaknak, mint Szegedi Istvánnak és Melius Péternek elhalálozása. Miután azoknak emlékét megörökíteni kívánja, kéri Simlert, hogy küldjön neki a nagy halottak fölött írt sírverseket úgy saját tollából, mint Bullingertől és többi testvéreiktől. Hasonló kérelemmel fordúl Bézához is. Egyébként annak sincs nyoma, hogy az emlékbeszéd s a sírversek csakugyan elkészültek és közzététettek volna.

Ezzel kimerítettem azoknak az adatoknak sorozatát, melyekről Bullingernek a hazai reformáczióhoz való viszonyára nézve tudomást szerezhettem.

Jelen vázlatos közlésem hézagait, nem kétlem, behatóbb levéltári kutatások, valamint a zürichi reformátor hátrahagyott munkáinak és egykori protestáns egyházi irodalmunknak összehasonlító tanulmányozása sok tekintetben ki fogják egészíthetni.

RÁTH GYÖRGY.

[1] Szabó Károly, Régi Magyar Könyvtár. I. R. 86 sz.

Digitized by Google

OZORAI SZENTIRÁS FORDITÁSAI.

Annak a nagy szellemi mozgalomnak, mely a reformáczióval Németországban megindúlt, hatása már a XVI. század huszas éveiben megnyilatkozott Magyarországban. Az a nimbus, mely a pápa által 1521. jan. 4-dikén kárhoztatott Luther személyét körűlvette, hazánk fiatalságára is oly hatással volt, hogy már 1522-től kezdve sűrűn megfordúlnak Wittenbergben, hogy »a tiszta igazság igéit közvetlen forrásból, magának a mesternek ajkairól hallhassák.«

II. Lajosnak Szalkai László esztergomi érsek által sugalmazott szigorú törvényei, a mohácsi vész után pedig I. Ferdinándnak állhatatos katholiczitása egy ideig útját állották annak, hogy a reformáczió követői nyiltan kifejezést adjanak a reformáczió által előidézett szellemi mozgalomhoz való tartozásuknak, így történt, hogy csak 1529/30-ban merik bevallani nyiltan úgy a főrangúak, mint a külföldi akadémiákon tanúlt ifjak, hogy határozottan szakítanak a kath. vallással s meggyőződésüket pártfogással, élőszóval és írásban nyiltan is hirdetni merik.

Az első, a ki a kath. vallás ellen támadólag lépett fel, *Ozorai* Imre volt, a ki »De Christo et Antichristo et eius Ecclesia« czímű könyvével (1535.) nemcsak a polemikus iratok sorát kezdi meg, hanem egyszerre erősen és hevesen támadja meg a katholikus dogmákat.

Ozorairól, élete körűlményeiről éppen semmi adat sem maradt fenn. Mindössze annyit tudunk róla, hogy a tolnamegyei Ozorán született s az 1531-dik évben Wittenbergben együtt tanúlt Thuri Lukácscsal s valószínűleg ott ismerkedett meg Tornyai Ferenczczel. Az a viszony, melyet ott kötöttek s a közös czélra való törekvés által megerősítettek, vezethette a tolnamegyei származású Ozorait a tiszántúlra, hogy itt s azokkal együtt legyen terjesztője az evangéliumi tudománynak.

Az 1530/31. tanévben Krakkóban is be volt iratkozva, de a két egyetem erre vonatkozó bejegyzéséből még az sem egészen világos, hogy hol fordúlt meg előbb, csupán annyi sejthető, hogy egyiken a téli, másikon a nyári félévet töltötte.

Abból a viszonyból, mely közte s a fentebb említett Tornyai Ferencz között keletkezett, a melyből kifolyólag működése teréűl

Digitized by Google

a Tisza-Maros közti vidék reformálására vállalkozott, valószínűnek látszik, hogy a téli félévet töltötte Krakkóban, a nyárit pedig Wittenbergben s onnét jött aztán barátjával a Tisza vidékére, hol Gelei Katona István szerint a »Nadányi és Massai Nagyságos Urak« pártfogása mellett Békést reformálta.[1]

Nadányi János az 1532-ik évről említi, hogy a Körös és Maros mentén már akkor voltak evangelikusok, kiket a három Nadányi: Melius, Gyárfás és István pártfogoltak, kiknek Bihar- és Békésmegyében terjedelmes birtokaik voltak abban az időben. Felemlíti a nevezetesebb reformátorok között Ozorai Imrét, Gálszécsi Istvánt és Literati Lukácsot.[2]

A Massai-család — Istvánfi szerint — Olaszországból származott s Biharban, különösen pedig Békésben és Zarándban nagy birtoka volt. A reformáczió korában Imre, András, László és János éltek, kik közűl főleg Imre volt a reformácziónak buzgó híve s mint ilyent Szikszai Fabriczius Demeter 1563-ban Wittenbergben üdvözlő verssel tisztelte meg. Testvérük, vagy közűlök valamelyiknek leánya volt-e Massai Margit, Pázmány Péter anyja, nem tudjuk. Egy másik Massai leánynak is fennmaradt emléke, Mágocsi Gáspár feleségéé, Eulaliáé, a kinek Melius J. Péter 1563-ban az ő válogatott prédikáczióit ajánlotta.

Ezeknek pártfogása mellett jelenhetett meg Ozorai munkája is, mely rövid idő alatt közkézen forgott, nemcsak azon igazán eredeti magyar jellegénél fogva, mely minden során meglátszik, hanem azért is, mert ez a könyv volt az első támadás magyar nyelven a kath. dogmák ellen s első nyomott hirdetője a reformáczió tanainak.

A nem nagy terjedelmű könyv egészen Luther szellemében van írva, de példáit és magyarázatait a magyarországi viszonyokból meríti.

Mikor azt bizonyítja, hogy az ember csak Krisztus érdemei alapján nyerhet Istentől kegyelmet, a következőkép argumentál: »Példát mondok erről, hogy jobban megértsed. Volnál te a váczi püspök szolgája vagy jobbágya, vennék el neked lovadat a budai harminczadon, mennél el a te uradhoz, nagy püspöködhöz, mondanád meg a te akaratodat, a te urad azt mondaná teneked, menj el jó atyámfia, kérd én nevemmel kincstartó uramat, hogy én értem adassa meg a harminczadosokkal a te marhádat. Immár gondold meg te, ha ott megadnák neked a te marhádat, ha a te kedvedért adták volna meg a te marhádat? nyilván nem mert nem szükség volt volna neked ott a te urad nevét említened és ha pedig mind estig kérted volna is, sem adtak volna meg a the

[1] Békésinum reformavit Emericus Ozora itempore Magnificorum Dominorum Nadányi et Massai.

[2] Nadányi: Flori Hungarici 216. lap. »Melius, Gervasius et Stephanus Nadányi Emericum Ozorai, Thomam (helyesen Stephanum) Gálszétsi et Lucam Litteratum ceterosque inter Crysium et Marusium Evangelicos patientia tutati sunt.«

Digitized by Google

keremesedre, azért bizton csak az te urad érdemeért és az ő neveért adták meg a the lovadat: igaz azonképpen a mi könyörgésünknek és imádságunknak érdemeiért semmit mi nekünk az uristen nem ad, hanem tisztán az ő fia érdemeiért és nevéért.« (LII. ív. 77. l.)

Mikor a sz. miseáldozat ellen ír, a következőket mondja: »A misének neve nincsen a szentírásban. Találtatik pedig a zsidó bibliában, nem a deák, sem a görög bibliában. Megmondom a helet is. Ez a zsidó ige »missa« vagyon Mózes V. k. 16. részében. (A panis propositionis-ból származtatja a misét, melyet csak a papoknak volt szabad megenni, s ebből következteti, hogy:) Könnyű megérteni, hogy nem jól mondják a Krisztus testének hozzánk való vételét e névvel, mert más dolog a missa és más az urunk testének és vérének hozzánk való vétele.« (90. l.)

»Az egyházi embert vagy fogadják plébánusságra vagy oltármesterségre avagy káplánságra; ha plébánusságra fogadják vagy városra, vagy falura fogadják, hát így fogadják: Jó uram, im az uraim neked adják a plébánosságot, de úgy, hogy káplánt tarts, kik reggel urunknak test-vérét hozzájuk vegyék és ebéd előtt meg ugyan te magad ünnep napon ved el hozzád. De szebb névvel mondják, mert im ezt mondják, meg legyen mind a nagy mise, mind a reg mise, ez pedig mindegy, mert a kit misének szoktak mondani, ama mivoltaval pedig csak az Urunknak testének vérének vételében és a beszédekben, a kikkel a kenyér és bor megáldatik, miképpen a Krisztusnak szerzése ezt megmutatja.« (119. lap.)

»Ha a gyulai plébánus két hétig vagy egy hónapig oly embereket nem tartand, hogy kik urunknak testét vérét hozzájuk vegyék, ha képes volna, hogy a plébános oly jámbor volna, mint Istennek angyala, sem tartanák a plébánosságban. Viszont ha a város nem fizetend, bizon sem a plébánus, sem a káplánok hozzájuk nem veszik, hanem azt mondják, hogy nem tartoznak vele.« (105. lap.)

E néhány példából is megítélhető e könyv iránya és tartalma. Minden állítását bőségesen igyekszik szentírási idézetekkel megerősíteni, a melyekből nemcsak alapos képzettsége, hanem az sz. írásban s az egyházatyák műveiben való jártassága is kitűnik. Meglátszik munkáján a wittenbergi iskola hatása, bár az ott töltött félévet kevésnek tartjuk arra, hogy ekkora készültséggel lépjen fel a katholikus vallás ellen.

Azok az idézetek, melyeket argumentumok gyanánt munkájában felhoz, az a biztosság, melylyel a zsinatok végzéseit s az egyházatyák mondásait alkalmazza, arra a föltevésre visznek, hogy Ozorait egyikének tartsuk azon papoknak és szerzeteseknek, a kik a reformáczió szellemének hódolva, a kath. egyházat elhagyták s a reformáczió leghatalmasabb terjesztőivé lettek.

Ezen föltevés bizonyságára felhozhatjuk azt, a mit Iratosi

Digitized by Google

János az 1523-dik évi végzésről mond: »Valjon kik ellen lőn ez? Kopácsi István, Siklyósi Mihály sárospataki és ujhelyi tanítók és azok Patronusa Prini Péter ellen ... Ozorai Imre Békésen s annak fautori az Ladányi és Massai urak ellen. Kálmáncsehi Márton Munkácsban és annak fautora Petruith Péter ellen.« [1]

Az az út, melyen Kopácsi István, Siklósi Mihály és Sztárai Mihály a sárospataki ferenczrendi kolostorból Baranyába jutottak, melyen Kálmáncsehi a gyulafehérvári stallumból a debreczeni, munkácsi s beregszászi papságra került, arra enged következtetni, hogy a velök egy társaságba jutott Ozorai talán szintén a ferenczrendieknek valamelyik dunántúli kolostorából — talán a pécsi, monostori vagy szigetvári zárdából — került előbb külföldre, hogy theologiai készültsége alapján reformátornak képezze ki magát.

Azon, hogy az első igazi reformátorok csakis kath. papok lehettek, nemcsak nem kételkedhetünk, hanem még akkor is, ha valamelyik reformátorról nem volnának biztos adataink, mint Ozorairól sincsenek, már a dolog természetéből következtethetjük, hogy azoknak eo ipso kath. papoknak kellett legyen lenniök.

Még ha nem volna is ismeretes előttünk Kopácsi, Siklósi, Sztárai, Kálmáncsehi, Dévai Biró Mátyás kath. volta, akkor is valószínűnek mernénk mondani Ozorai kath. papi voltát. Csak azok foghatták fel a reformáczió üdvös hatását, a kik a kath. papság nyomasztó helyzetét, a főpapság és pápaság visszaéléseit s ezek mellett theologiai képzettségük alapján a keresztyén vallás tisztaságát ismerték és óhajtották. Csak ők bizonyíthatták az uj tanok igazságát a conciliumok határozataival, az egyházatyák felfogásával s a szentírás idézeteivel.

Az 1530. elején fellépő reformátorok nem is kerülhettek ki máshonnan, mint a kath. klérus tagjai közűl. Ezek példája, bátorsága, tudása, képzettsége nevelte aztán már a protestáns szülőktől származó későbbi reformátorokat.

Ozorai munkája tehát míg egyrészről arról nevezetes, hogy alkalmat nyújt szerzőjének egykori katholikus papi voltára következtetni, másfelől értékes azon tekintetben is, mert a benne levő sz. írási idézetek latin szövege ugyanazon betűkkel van nyomva, melyek a krakkói töredék sokáig oly hasztalanúl kutatott typusának felelnek meg.[2]

Az idézetek latin szövege után mindenhol ott van azok magyar fordítása is. Mivel eladdig magyar sz. írás nem volt, a szerző kénytelen maga mindjárt szentírást is fordítani.

Ez idézetek míg egyfelől Ozorai nyelvéről nyújtanak áttekin-

[1] Iratosi: Az ember életének boldogúl igazgatása módjáról. Elöljáró beszéd. Lőcse, 1641.

[2] V. ö. az Akadémiai Értesítő 1896. aug. füzetében megjelent »A krakkói töredékről« cz. értekezésemmel. (Csak megemlítem, hogy e betük azonossága, annak idejében Fraknói Vilmos közt és köztem szóbeli vita tárgya volt, de a kérdés eldöntetlenűl maradván, róla egyőnk sem szólt nyilvánosan. Sz. Á.)

Digitized by Google

tést, másfelől azért is érdekesek, mert összehasonlításra adnak alkalmat a legelső fordítások nyelvét illetőleg.

Igy az ujszövetségi idézeteket Pesti Gábor ujtestamentum fordításával hasonlíthatjuk össze, mely e munka után egy évre 1536-ban jelent meg, a Sz. Pál leveleiből vett idézeteket pedig a két évvel előbb megjelent Komjáti-féle fordítással.

Főleg a Komjáti-féle fordítással való összehasonlítás alapján dől meg Ribininek ez összehasonlítás nélkül különben igen kecsegtetőnek látszó adata, hogy t. i. a Sz. Pál leveleinek sajtó alá rendezésében Ozorainak is lett volna része. Ribini u. i. Dévairól szólva ezeket mondja:[1] Est verisimile hanc epistolarum Paulinarum editionem eorum ministerio procuratam esse, qui curam propagandae per Hungariam Wittenbergensium doctrinae ad se pertinere existimabant, quos inter et Matthiam Devaium principem locum tenuisse constat. Habuerit Matthias complures laborum socios, non indignos posterorum memoria. Praecipui fuerint: Stephanus Kopácsi, Michael Sztárai, Andreas Batizi, Stephanus Szegedinus, Emericus *Ozorai,* Michael Szilvási.

Ha Ozorainak, ki 1530-ban volt ugyan Krakkóban, része lett volna a sajtó alá rendezésben, bizonyára felhasználja e fordítást, a mit azonban nem cselekedett. De tudomása sem lehetett róla, mert Komjáti fordítása csak 1532-ben készült el s így nem is valószínű, hogy a munkának még csak első ívei is Krakkóba kerülhettek volna Ozorainak ott időzése alatt.

Ozorai tisztán, világosan, egyszerűen ír, ment minden keresettségtől, előadása olyan, mintha beszélne, könnyen folyó, érthető. Nyelve a XVI. század csiszolt, de nem finom nyelve. Többször használ ilyen kifejezéseket: papas keresztyén (katholikus), zerzetes sido (farizeus), megrögzött írás (canonica ratio), sömörgezis (ruga), pecsétes level (pignus), keputalo (hypocrita), megrutol (contaminat), oltármesterség (káplánság) stb.

A munkájában közölt idézetek közűl csak az ujszövetségi s a Pál apostol leveleiből valókat vettük fel, amazokat Pesti, emezeket Komjáti — mint a hozzá legközelebb álló két író — fordításával vetve össze.

Ez idézetek összeállítását rendkívűl megnehezítette ama körűlmény, hogy egyik író fordításában sincsenek jelezve az u. n. versiculusok, csak maga a fejezet. Gyakran a fejezetek is helytelenűl vannak idézve Ozorainál — lehet, hogy sajtó hibából — a mit ez összeállításban igyekeztünk lehetőleg megkorrigálni.

Máté. I. 21. Vocabis nomen eius Jesum, ipse salvum faciet populum suum a peccatis eorum.

Ozorai: Jesusnak neueȝȝed ŵteth, ŵ meg ȝabadyt'a mynd az ŵ nepet aȝ ŵ bŵneiből.

Pesti: Kynek newet hywod Jesusnak, mert ew idweȝÿtÿ aȝ ew nepet bÿneibewl.

[1] Memor. Aug. Conf. Tom. I. pag. 32.

Máté. III. 9. Dico enim vobis quod possit Deus facere, ut ex lapidibus his filii surgant Abrahae.

Ozorai: Mondom tinektek, hoǵ aȝ isten megteheti hoǵ eh kȯuekbȯl Abrahamnak fiai tamagianak.

Pesti: Mert mondom tÿnektek isten meg tehetÿ hogÿ eȝ kewek bewlÿs fel tamaȝdhattÿa Abrahā ſÿaÿt.

IV. 7. Scriptum est enim: Non tentabis Dominum Deum tuum.

Ozorai: Meg wagion iruan, ne kesergesd te vradat istenȯdet.

Pesti: megÿs irwan wagÿon, ne keserehed aȝ te wradat istenedet.

Máté. V. 27—29. Audistis, quod dictum fuerit antiquis: Non committes adulterium. At ego dico vobis, quod quicunque aspexerit mulierem alterius ad concupiscendum eam, iam adulterium cum ea commisit in corde.

Ozorai: Hallottatoke hoǵ aȝt mondottak ah regieknek: ne paraȝnalkogial, ęn kȯnigh aȝt mondom tinektek, hoǵ ualaki maas ember feleseget uǵ latangia hoǵ gonoȝ uegre lattia ẘtet, haat immar aȝ ẘ ȝẘueben paraȝnasagot tȯt ẘ uelt.

Pesti: Hallottatok mert meg wolt mondwa regÿeknek, ne paraȝnalkogÿal, de een mondom tÿnektek, hogÿ wala kÿ chak latÿaÿs masnak feleseget meg kewanasra, Immar bwÿalkodot ȝÿwebe.

V. 20—21. Audistis, quod dictum sit veteribus: non occides: quisquis autem occiderit, obnoxius erit judicio. At ego dico vobis, quod quisquis irascitur fratri suo temere, obnoxius erit iudicio.

Ozorai: Hallottatoke hoǵ aȝt mondottak ah regieknek: Ne ȯly, ualaki pegeglen ȯlend, melto iteletre. De ęn aȝt mondom tůnektek ualaki oknekůl attiafiara meg haragȝik, melto iteletre.

Pesti: Hallottatok hogy aȝ Regÿeknek meg wolt mondwan: Ne ewlÿ, walakÿ kegyg ewlend melto leȝen iteletre. Sewt een aȝt mondō, walakÿ attÿafiara wakmerewÿl meg haragoȝik, hogÿ melto leȝen iteletre.

Máté. VI. 8. Novit enim pater vester, quibus rebus opus sit vobis, prius quam petatis ab illo.

Ozorai: Tuggia ah ti menei atiatok minelkůl ȝẘkȯlkȯttȯk meg annak elȯtte minek elȯtte kérnetek ẘ tȯle.

Pesti: mert meeg aȝ elewt ÿol twgÿa aȝ tÿ mēnÿeÿ attÿatok, mÿ ȝyksegtek wagÿon, mÿnek elewtte kerÿtek tewle.

Máté. VII. 14. augusta est porta et stricta via quae abducit ad vitam et pauci sunt, qui inveniunt illam.

Ozorai: Sȝoros aȝ kapu ęs sȝoros aȝ uth, ki aȝ ęletre uiȝen, keuesen talaliak meg.

Pesti: ȝoros aȝ kapw, ees keskenÿ aȝ wt, kÿ aȝ eletre wyzen, ees keuesen wannak kÿk aȝt meg lelÿk.

Máté. VII. 28. Multi dicunt mihi in illo die: Domine, domine, nonne per nomen tuum prophetavimus, et per nomen tuum daemonia ejecimus et per nomen tuum multas virtutes praestitimus? Ac tum confitebor illis, nunquam novi vos.

Ozorai: Naǵ sokan mongiak ennekem aȝ napon, Vram, vram, nem de ah te neuedben prophetaltonkę? nem de ah te neuedbe ȯrdȯgȯket ẘȝtȯnke? ęs aȝ te neueddel naǵ dolgokat tȯttȯnkę? ęs akkoron ęn aȝt uallom soha nem esmertelek ęn titteket.

Pesti: Sokan fogÿak ennekem aȝ napon mondanÿ wram wram nemde te neuedbe profetaltwnke? ees aȝ te neuedbe erdegeket iȝtenk, ees a te neuedbe egÿeb sok ioȝagos chelekedeteket mÿeltewnk, de een nekÿk akkoron aȝt wallom, soha nem esmertelek tÿkteket.

Máté. X. 41. Qui recepit prophetam in nomine prophetae, mercedem prophetae accipiet.

Ozorai: Ah ki ueȝen Prophetat propheta neueben, prophetanak iutalmat ueȝi.

Pesti: Az kÿ Profetat fogad wgÿ mÿnt Profeta neuebe, weȝÿ iutalmat mÿnt Profetanak.

Máté. X. 42. Et quicunque ad bibendum dederit uni ex pusillis his poculum aquae frigidae tantum nomine discipuli, amen dico vobis, non perditurus est mercedem suam.

Digitized by Google

Ozorai; Valaki chák eǵ pohar uizet adand innia eggiknek eh kichinők kőzzől chák ah tanithuannak neuiben bizon mondom hoǵ el nem uezti iutalmat.

Pesti: walakÿ e kysdedek kewzzÿwl chak egyknek adand egy pohar hÿdeg wÿzet. Bÿzon mondom tÿ nektek, el nem weztÿ iwtalmat.

Máté. XI. 28. Venite ad me omnes, qui laboratis et onerati estis et ego refocillabo vos.

Ozorai: Jöuetek mind niaian ęn hozzam kik munkalkottok ęs meg terhelvęn uattok bẘnnel ęs en titteket megh kőniebbithlek.

Pesti: Jewetek een hozzam mÿndenek kÿk nyomorgotok ees meg nehezÿltettek ees een meg nÿwgotlak tÿktekek.

Máté. XII. 36. Sed dico vobis, quod de quocunque verbo otioso, quod locuti fuerint homines, reddituri sunt rationem in die iudicii.

Ozorai: De mondom tinektek hoǵ minden hiuolkodo bezedről kit emberek zolnak, rola zamot adnak iteletnek ideien.

Pesti: De mondom tÿnektek, hogÿ mÿnden hitsagos bezedrwl kÿket emberek zolandanak, zamot kel rola agÿnÿ itelet napijan.

Máté. XV. 9. Frustra me colunt decentes doctrinas et mandata hominum.

Ozorai: Heiaban tiztelnek engemet, tanithwan emberi tudomaniokat.

Pesti: heÿaba tÿztelnek engemet, mert emberÿ tudomanÿokat ees paranchólatokat tanÿtanak.

Máté. XV. 14. Si caecus caeco dux fuerit, ambo in foveam cadent.

Ozorai: Ha az uak uakot uezetend mind ketten ah uerembe esnek.

Pesti: ha wak wakot fog wezerlenÿ, mÿnd ketten a werembe esnek.

Máté. XVII. 5. Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacitum est.

Ozorai: Ez az en zerelmes fiam kiben az en lelkem meg niugouek.

Pesti: Ez az een zerelmes fÿam kÿbe ennekem mÿndenek kedwen (!) zerÿnt wannak.

Máté. XVIII. 20. Ubi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum.

Ozorai: Valahol ketten auaǵ harman őzue ǵultenek en neuemben ot uagiok kőzőttők.

Pesti: Mert walahol ketten awagÿ harman egÿbe gÿlnek een neuembe, ot kewzettek wagÿok.

Máté. XIX. 4. Non legistis, qui fecit ab initio masculum et foeminam fecit eos, et dixit: Propter hoc dimittet homo patrem et matrem et adhaerebit uxori suae.

Ozorai: Nem oluastatoke, hoǵ kÿ előzőr az embert teremte uǵ teremtee, hoǵ ferfiat ees azzoni alatot teremte ees azt monda azert ember el haggia mynd attiat annyat ees az ẘ felesegeuel ehǵę lesen.

Pesti: Nem olwastatoke, hogÿ kÿ leg elewzer teremtet, ẘgy teremtet, hogÿ lenne ferfÿw ees azonÿallat? ees monda ismeg nēkÿk. Ezert el hagÿa ember attÿat ees annÿat, ees ketten leznek egÿ testbe.

Máté. XIX. 21—23. Si vis perfectus esse, vade, vende quae habes et da pauperibus... cum audisset autem adolescens eum sermonem abiit tristis: erat enim habens possessiones multas. Jesus autem dixit discipulis suis: Amen, dico vobis, Dives difficile intrabit in regnum coelorum.

Ozorai: Ha tőkelletes akarz lenni ereǵ el aǵ el mindent ah mit birz ęs ad ah zeǵeneknek... Mikoron halotta uolna az ifju ah bezędet zomoruan mine el mert naǵ sok iozagi ualanak ẘ neki, Űduőzitőnk pegeg azt mondta az ẘ tanituaninak, bizoni mondom tinektek ah kazdag nehezen męǵen be menieknek orzagaba.

Pesti: Ha tewkelletes akarz lennÿ mennÿel agÿel mÿndeneket kÿk wannak neked, oztogasd az zegenÿeknek ... mykoron az ÿffÿu ezt hallota wolna, megzomorodwan mene el onnet, mert sok iozaggal birt. Jesus kegÿg monda az ẘ tanÿtwanÿnak. Bÿzon mondom nehez a kazdagnak ÿdwezÿlnÿ.

Máté. XIX. 28. vos, qui sequuti estis me in regeneratione, quum sederit Filius hominis in sede majestatis suaę, sędebitis et vos super sedes duodecim, judicantes duodecim tribus Israel.

Digitized by Google

Ozorai: Ti kik engemet kőuettek meg uiolasnak ideien, mikor embernek fia aȝ ŵ felseges ȝekibe ülend, ties tiȝen kęt ȝekőken ŵltők iteluen aȝ Israelnek tiȝenkęt nemȝetseget.

Pesti: Mÿkoron a meg wÿulasnak ideÿen ÿlend embernek fÿa aȝ ew felseges ȝekÿbe, ÿltek tÿis ot tÿȝenketten, itelwen Israelnek tÿȝenket nemȝetseget.

Máté. XX. 23. Sedere autem ad dexteram meam et sinistram meam, non est meum dare, sed iis continget, quibus paratum est a Patre meo.

Ozorai: Hoǵ ualaki ennekem iobom felől auaǵ Balom felől ŵllión aȝaȝ uelem uralkogiek meniorȝagban uelem legien, nem ęn adhatom hanem eȝeknek adatik eȝ ah kiknek aȝ en atiamtul ȝereȝtetet.

Pesti: de aȝ een iogomra awagÿ balcmra ÿlnÿ Nem een adhatom nektek, hanem aȝoke kÿknek meg ȝereȝtetet aȝ een attÿamtol.

Máté. XXI. 13. Scriptum est: Domus mea domus orationis vocabitur, vos autem fecistis illam speluncam latronum.

Ozorai; Aȝ ęn haȝam imadchagnak haȝanak hiuattatik, tÿ keuigh tőttetek latroknak barlangiaua.

Pesti: Aȝ een hazam imatsagnak haȝanak hÿwttatÿk, tÿ kegÿglen eȝt tewttetek latroknak barlangÿawa.

Máté. XXI. 22. Quaecunque petieritis in deprecatione, credentes, accipietis.

Ozorai: Valamit kerendetek ti ah ti kerelmestekben hiuen hitnek ueȝitek.

Pesti: Mÿndeneket walamÿt hÿwen imatsagtokba kertek el weȝÿtek.

Máté. XXIII. 2. In cathedra Mosis sedent scribae et Pharisaei: omnia ergo quaecunque iusserint vos servare, servate et facite: secundum vero opera eorum nolite facere: dicunt enim et non faciunt.

Ozorai: Moyses ȝekibe ŵlnek aȝ iras tudo ęs ȝerȝetes Sydook, mindent aȝęrt ah kiket mondandnak hoǵ ti meg tarchátok meg tarchatok ęs meg ȝerezȝetek, aȝ ŵ chelekedetek ȝőrent penig ne chelekegǵetek.

Pesti: Moysesnek ȝekÿbe ÿlnek aȝ irastudok ees fariseusok. Aȝert walamÿt mődnak nektek meg tartanÿ tarchatok, ees aȝt mÿelÿetek, de aȝ ew chelekedetek ȝerÿnt tÿ ne mÿelkegÿetek, mert mongÿak s nem teȝÿk.

Máté. XXV. 34. Tunc dicet rex his, qui a dextris sibi erunt. Venite benedicti Patris mei, possidete regnum paratum vobis ad exordio mundi. Esurivi enim, et dedistis mihi edere. Sitivi et dedistis mihi edere. Hospes eram, et collegistis me. Nudus et operuistis me.

Ozorai: Akkoron aȝt mongia ah keral aȝoknak ah kik aȝ ŵ ioob keȝe felől leȝnek iouetek el ęn atiamnak aldottai biriatok aȝ orȝagot ah ki nektek ȝereȝtetet eȝ uelagnak keȝdetitul fogva, mert eheȝem ęs ennekem ennem adatok, ȝomihoȝam ęs ennekem innom addatok, uendęg ualęk ęs bę fogadatok engemet, meȝittelen ualek ęs bę fedeȝętek engemet.

Pesti: Akoron a kÿralÿ mond aȝoknak, kÿk nekÿ iogÿafelewl leȝnek. Iwetek el een attÿamnak aldotÿ, bÿrÿatok aȝ orȝagos, chÿnaltat nektek wÿlag eredetÿtewl fogwa. Mert eheȝem sennem adatok nekem, ȝomÿwhoȝam ees nekem innom adatok. Vendeg walek be fogadatok engemet. Meȝÿtelen walek meg ruhaȝatok engemet.

Máté. XXV. 115. Amen dico vobis, quatenus non fecistis uni de minimis his, nec mihi fecistis.

Ozorai: Biȝon mondom tinektek ah meniere aȝ ęn kichén Atiam fianak eggikkel tőtetek, ęn nekem tőttetek.

Pesti: Bÿȝon mondom tÿ nektek, walamÿt nem tewttetek eȝekkel eȝ kÿchÿnÿekkel en welem nẽ tewttetek.

Máté. XXVI. 28. Hic est sanguis meus, qui est novi testamenti, qui pro multis effunditur in remissionem peccatorum.

Ozorai: Eȝ aȝ ęn uerem, ky uy ȝerȝesnek uerę ki naǵ sokakęrt ki ontatik bŵnőknek bochánatiara.

Pesti: Eȝ aȝ een werem, wÿ terwenyre, kÿ sokakert kÿ ewttetÿk bÿneknek bochanattÿara.

Máté. XXVIII. 18. Data est mihi omnis potestas in coelo et in terra. Euntes ergo docete omnes gentes: baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus.

Digitized by Google

Sancti. Docentes eos servare omnia, quaecunque praecepi vobis. Et ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi.

Ozorai: Adatot ennekem mynden hatalom mind menien ees fo̊ldo̊n, el menuen aʒért tanichatok minden nępeket megkereʒteluén Atyanak ees fiunak ęs ʒent leleknek neueben, tanythuan ewket hoǵ myndeneket meg tarcyanak ah kyket een ńektek parancyoltam. Ime een veletek uagiok minden napokon mind uelag uegęiglen.

Pesti: Adatot ennekem mynden hatalom Mennÿen ees fewlden. Aʒert menńÿetekel, tanÿchatok mynden nepeket, kereʒtelwen ewket. Atÿanak, ees fÿwnak ees ʒent leleknek neuebe, meg tanÿtwan ewket tartanÿ, mÿnd aʒokat, kÿket parancholtam nektek. Ees ime een weletek wagÿok mÿnd wÿlag wegeʒetÿg.

Marc. IX. 22. Omnia possibilia sunt credenti.

Ozorai: Mindenek lehetsegesek ah hiendo̊knek.

Pesti: Aʒ kÿ hÿʒen mÿndenek lehetsegeseg annak.

IX. 28. Hoc genus nulla re potest exire, nisi per deprecationem et jejunium.

Ozorai: Effele o̊rdeg ki nem meǵen, hanem ko̊nio̊rgęsnek ęs bo̊itnek altala.

Pesti: Ez fele neem semmÿwel kÿ nem iʒethetÿk, hanem chak imatsaggal ees bewÿtel.

IX. 40: Quisquis enim ad bibendum dederit vobis calicem aquae nomine meo, quod sitis Christi, amen dico vobis, nequaquam perditurus est mercedem suam.

Ozorai: Valaki tinektek adand eǵ pohar uiʒet ęn neuemben hoǵ Christuse wattot, biʒon mondom tinektek hoǵ el nem ueʒti iutalmat.

Pesti: Ees walakÿ adand nektek egÿ Pohar wÿʒet, een neuembe aʒ wegre hogÿ Cristuse wattok, Bÿʒon mondom nektek, semmÿkeppen el nem weʒtÿ iwtalmat.

Marc. XIII. 35. Vigilate, nescitis enim quando dominus domus venturus sit, sero, an media noctis, an in gallicinio, an diluculo. Ne si venerit repente, offendat vos dormientes.

Ozorai: Viǵaʒʒatok, mert nem tuǵiatok mikoron io̊ el aʒ haʒnak ura istene auaǵ efeli koron, auaǵ reguel, hoǵ ha el io̊uend ne talalion titeket alwan.

Pesti: Vÿgÿaʒʒatok, mert nem twgÿatok mÿkoron aʒ wr haʒa iew, estwe awagÿ efelÿkoron, awagÿ tÿwkʒokor, wagÿ reggel talam hÿrtelen iewt meg, ees talal tÿkteket hogy alwʒtok.

Marc. XVI. 15. Predicate Evangelium omni creaturae.

Ozorai: Predikalliatok aʒ Ewangeliomot minden teremtet allatnak.

Pesti: Hÿrdessetek aʒ ewangelÿomot mÿnden teremtet allatnak.

XVI. 20. Illi vero egressi praedicaverunt ubique, Domino cooperante et sermonem confirmante per signa subsequentia.

Ozorai: Ah tanituanok el menuen Predicalanak mindeno̊t aʒ Vristen ẘ uelek Chélekeduen ęs ah beʒedet meg ero̊sÿthuen ko̊uetkezendo̊ iegekkel, aʒaʒ chudakkal.

Pesti: Amaʒok kegÿg el menuen predÿkallanak mÿndenÿt wr welek egÿwt chelekedwen ees aʒ ew beʒedeket meg erewssÿtwen aʒ ewket kewetew choda tetelekkel.

Lukács. I. 2—4. Sicuti tradiderunt nobis hi qui ab initio suis oculis viderant ac pars aliqua fuerant eorum, quae narrabant: visum est et mihi, ut cunctis ab initio exacta diligentia pervestigatis deinceps tibi scriberem, optime Theophile, quo agnoscas eorum, de quibus edoctus fueras, certitudinem.

Ozorai: Mikeppen ennekem tudnom attak aʒok ah kik keʒdetto̊l fogua aʒ ẘ ʒemekkel lattak ees ualamenÿre reʒesek voltak ah dologba kÿket ielentnek uala, latatek ennekemÿs hoǵ mindeneket keʒdetto̊l fogua naǵ ʒorgalmatoson meg ertuen ees myndenekro̊l meg tudakoʒwan iriak Enys neked yo Theophile, hoǵ nyluan te azokban byʒonyos leǵ, ah melleket te tanultal.

Pesti: Mÿkeppen elewnkbe attak nekewnk aʒok, kÿk eleÿtÿl fogwa ʒemekkel lattak, ees nemellÿek wgÿan aʒonok keʒʒÿl walanak a kÿk hÿrdetÿk wala. Lattatek ennekemÿs, hogÿ mÿndeneket eleÿtÿl fogwa iol meg kerdeʒwen ees meg twdwan, annak wtanna meg ÿrnam neked aʒokat io Theofile, hogÿ meg ewsmerned aʒoknak kÿkre tanÿtattal wala nÿlwā walo bÿʒonsagat.

Lukács. X. 16. Qui vos audit, me audit, qui vos spernit, me spernit.

Ozorai: Ah ki tůteket halgat, engem halgat es ah ki tůteket meg utal engemet utaal meg.

Pesti: Valakÿ kegÿg tÿkteket halgat engem halgat, ees kÿ tÿteket meg wtal, engemet wtal.

Lukács. X. 17. Domine etiam daemonia subiciuntur nobis per nomen tuum.

Ozorai: Vram męg aʒ ŏrdŏgŏkis engednek nekŏnk ah te neuedre.

Pesti: Vram meeg aʒ ewrdegekkel ÿs bÿronk te neuedbe.

X. 20. Verumtamen in hoc nolite gaudere, quod spiritus vobis subiiciuntur, sed gaudete, quod nomina vestra scripta sunt in coelis.

Ozorai: Bizonniaual eʒen ne ŏrŏllietek hoǵ ah lelkek aʒaʒ aʒ ŏrdŏgŏk tinektek engednek hanem ŏrŏllietek azon, hoǵ ah ti neuetek meg uagion iruan meniorʒagban.

Pesti: De maga ne ewrÿllÿetek aʒon, hogÿ a gonoʒ lelkekkel bÿrtok, de ewrÿllÿetek, hogÿ aʒ tÿ neuetek irwan wagÿon mennÿorʒagba.

Lukács. XI. 9. Petite et dabitur vobis: quaerite et invenietis, pulsate et aperietur vobis.

Ozorai: Kerietek ęs ueʒitek, keressetek ęs megh talalliatok. Zŏrgessetek ęs meg nittatik tinektek.

Pesti: Kerÿetek ees adatÿk nektek, keressetek smeg lelÿtek, ʒewrgessetek smeg nÿttatÿk nektek.

Lukács. XVI. 9. Facite vobis amicos ex mammona injusto, ut, quum defeceritis, recipiant vos in aeterna tabernacula.

Ozorai: Zereʒʒetek magatoknak baratokat aʒ alnak kaʒdaksagbol, hoǵ mikoron megfoǵatkoʒandotok, ueǵenek titteket aʒ ŏrŏk niugadalomra.

Pesti: Zereʒʒetek baratot magatoknak eʒ alnak kazdagsagbol. Hogÿ mÿkoron megfogÿatkoʒtok wegÿenek tÿteket aʒ ewrekke walo haÿlakokba.

Lukács. XI. 28. Beatus venter, qui te portavit, et ubera, quae suxisti.

Ozorai: Bodog ah meh ah ki teged uiselt ęs bodogok aʒ emlęk ah kiket te ʒoptal.

Pesti: Bodog meeh, aʒ kÿ teged wÿselt ees aʒ emleek, melÿeket ʒoptal.

Lukács. XVII. 10. Cum feceritis omnia, quae praecepta sunt vobis, dicite servi inutiles sumus, quo debuimus facere, fecimus.

Ozorai: Mikoron mindeneket meg teiendietek ah kik nektek meg uadnak parancioluan, azt mongyatok haʒontalan ʒolgak uagiunk, aʒt meg tŏttenk ah miuel tartoʒtonk.

Pesti: Mÿkoron meg teendetek mÿndeneket mellÿek parancholwan wannak nektek, mongÿatok, Haʒnalatlan ʒolgak wagÿonk, mert amÿt meg kellett tennewnk aʒt tewttewk.

Lukács. XVIII. 11. Pharisaeus stans haec apud se orabat: Deus, gratias ago tibi, quod non sim sicut coeteri homines, raptores, iniusti stb.

Ozorai: Ah ʒerʒetes Sydo iǵ imadkoʒik uala, Isten halaat adok ęn teneked, mert nem uaǵok ęn ollian, mint aʒ eǵebek, kik ragadoʒok, hamissak stb.

Pesti: Aʒ Fariseus meg alwan ilÿen modon imatkoʒÿk wala magaba. Isten, hallat adok neked, hogy nem wagÿok ollÿan mÿnt egÿeb emberek, ragadoʒok hamÿssak.

János ev. I. 11—12. Quotquot autem receperunt eum, dedit eis ut liceret filios Dei fieri, videlicet his qui credidissent in nomen ipsius.

Ozorai: Vala hanian ŏtet uŏuęk aʒt ah hatalmat adaa nekik hog istennek fiaiua lennenek, a kik ŵ benne hinnenek.

Pesti: Walahanÿan kegÿg weuek ewtet, ada aʒoknak hatalmat. Hogÿ lehetnenek Istennek fÿaÿ, tugÿnÿa illÿk mÿnt aʒoknak, kÿk ew neuebe hÿttenek wolna.

János ev. I. 18. Deum nemo vidit unquam: unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, ipse enarravit.

Ozorai: Aʒ istent senki nem latta, hanem aʒ ŵ eǵetlen ég fia, ki aʒ atianak kebeliben uaǵon, ielente meg minekůnk.

Pesti: Istent soha nem latta senkÿ. Aʒ egÿetlen egÿ fÿw kÿ attÿanak kebelebe wagÿon, aʒ hÿrdette meg.

Digitized by Google

János ev. I. 29. Ecce agnus Dei, qui tollit peccata mundi.
Ozorai: Ime aʒ istennek barania ki el ueʒi eʒ uelagnak Büneit.
Pesti: Ihon Istennek baranÿa, ihon kÿ el weʒÿ eʒ wÿlagnak bÿneit.

János ev. III. 16. Sic enim Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret, ut omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam aeternam.
Ozorai: Eh keppen ʒerete isten eʒ uelagot, hoǵ aʒ ẘ ęgetlen eǵ fiat adnaia ẘ ęro̊tte hoǵ minden walaki ẘ benne hyend el ne ueʒʒen hanem o̊rök ęletet uallion.
Pesti: Wgÿ ʒerette Isten eʒ wÿlagot, hogÿ aʒ ew egÿetlen egy fÿat adna. Hogÿ mÿnden walakÿ ew benne hÿʒen el ne weʒʒen hanem ewrewkke elÿen.

János ev. III. 36. Qui credit filio, habet vitam aeternam.
Ozorai: Ah ki ah fiunak hiʒen, o̊rök eletet wal.
Pesti: Valakÿ a fÿwba hÿʒen ewrewkke walo eletÿ wagyon.

János ev. III. 18. Qui credit in eum, non condemnatur: qui vero non credit, iam condemnatus est, quia non credidit in nomen unigeniti Filii Dei.
Ozorai: Walaki ẘ benne hiend el nem carhoʒik uala, ki ẘ benne nem hit, immar el karhoʒoth, mert nem hiʒen aʒ istennek eggetlen egfiaban.
Pesti: Valakÿ ew benne hÿʒen nẽ karhoʒtatÿk. A kÿ kegÿg nem hÿʒen immaran karhoʒtatot, mert nem hÿt Istennek egÿetlen egÿ fÿanak neuebe.

János ev. V. 29. Et prodibunt qui bona fecerunt in resurrectionem vitae, qui vero mala egerunt, in resurrectionem condemnationis.
Ozorai: Ah kik iol cyelekettenek fel tamadnak elo̊tnek fel tamadassara ah kik pegeg gonoʒol ćelekednek kárhoʒatnak fel tamadassara.
Pesti: A kÿk iot chelekettenek fel tamadasra aʒ eletre, a kÿk kegÿg gonoʒt chelekettenek karhoʒatnak fel tamadasara.

János ev. V. 39. Scrutamini scripturas.
Ozorai: Tudakoʒʒatok aʒ irasson.
Pesti: Twdakoʒʒatok meg aʒ irasokrol.

János ev. VI. 35. Ego sum panis ille vitae; qui venit ad me non esuriet et qui credit in me non sitiet unquam.
Ozorai: En uagiok amaʒ eletnek keniere, ualaki en hoʒʒam io̊ nem eheʒik ęs ualaki ęn bennem hiend soha nem ʒomiuʒik.
Pesti: En wagÿok aʒ eletnek kenÿere. A kÿ een hoʒʒam iew nẽ eheʒÿk ees aʒ kÿ een bennem hÿʒen nem ʒomÿwhoʒÿk soha.
VI. 55. Caro mea vere est cibus et sanguis meus vere est potus.
Ozorai: Aʒ ęn testem biʒoń etel, ęs aʒ ęn uerem biʒoń ital.
Pesti: Aʒ een testem igaʒ etek ees az een werem igaʒ ital.
VI. 63. Spiritus est, qui vivificat, caro non prodest quicquam.
Ozorai: Ah lelek aʒ ah ki ęlet, test semmit nem haʒnal.
Pesti: A lelek aʒ, kÿ eletet aad, a test semmÿt nẽ haʒnal.

János ev. VI. 51. Ego sum panis vivus, qui de coelo descendi: si quis ederit ex hoc pane, vivet in aeternum.
Ozorai: En uagiok aʒ elo̊ kenier ki meniorʒagbul ʒallottam le ualaki eh kenierbe eiendik o̊ro̊kke el.
Pesti: Een wagÿok aʒ elew kenÿer, kÿ menÿorʒagbol ʒallottam le. Valakÿ eʒ kenÿerbe egÿk ewrewkke eel.

János ev. VI. 68. Domine, ad quem ibimus, verba vitae aeternae habes et nos credimus et cognovimus quia tu es Christus filius Dei.
Ozorai: Vram kiheʒ megiönk, mert tenalad uannak aʒ o̊ro̊k eletnek beʒedi ęs mi hiʒʒẘk megis esmertẘk, mert te uaǵ ah Christus Istennek fia.
Pesti: Vram kÿheʒ mennenk? Ewrewkke walo eletnek beʒede wagyō nalad ees mÿ hÿzzÿwk ees meg ewsmertÿwk hogÿ te wagy a Cristus aʒ elew Istennek fÿa.

János ev. VIII. 34. Amen, amen dico vobis, quod omnis qui facit peccatum, servus est peccati.
Ozorai: Biʒon, biʒon mondom tÿnektek ualaki bẘnt teʒo̊n bẘnnek ʒolgaia·
Pesti: Bÿʒon bÿʒon mondom nektek, hogÿ mÿnden walakÿ bÿnt teʒen ʒolgaÿa a bÿnnek.

János ev. VIIII. 51. Amen, amen dico vobis, si quis sermonem meum servaverit, mortem non videbit in aeternum.

Ozorai: Biꝫoñ, biꝫoñ mondom tinektek, ha ualaki megh tartangia aꝫ ęn beꝫedőmet, őrökę halalt nem laat.

Pesti: Býꝫon býꝫon mondom nektek, walaký aꝫ een beꝫedemet meg tartýa halalt ewrewkke nem laat.

János ev. X. 27. Oves meae vocem meam audiunt et ego cognosco eas et sequuntur me et ego vitam aeternam do eis.

Ozorai: Aꝫ ęn iohaim aꝫ ęn ꝫomat halgatiak ęs esmerem ŵket es kőuetnek engemet ęs enis adok nekik őrők eletet.

Pesti: Aꝫ en iwhaým aꝫ een ꝫomat hallgattýak ees een ewsmerem ewket ees engemet kewetnek ees een ewrewkke walo eletet adok nekýk.

János ev. XIV. 26. Paracletus autem ille qui est Spiritus sanctus, quem Spiritum mittet Pater nomine meo, ille vos docebit omnia et suggeret vobis omnia, quaecunque dixi vobis.

Ozorai: Ama uigaꝫtalo ęs minden iora iꝫgato: ki ꝫent lelek, mel' lelket bocýat aꝫ atia ęn neuemben, aꝫ titeket megtanit mindenre ęs tynektek mindeneket ah kiket mondottam eꝫetekben iutat.

Pesti: A wýgaꝫtalo kegýg: ký aꝫ ꝫent lelek mellýet bochat aꝫ een attýam een neuembe, aꝫ týteket meg tanýt mýndenekre ees mýndeneket eꝫetekbe iwtat, walamýt montã nektek.

János ev. XIV. 26. Ille vos docebit omnia et suggeret vobis omnia, quaecunque dixi vobis.

Ozorai: Ah tittőket mindenekre megh tanith ęs mindeneket tinektők eꝫetőkbe iutat ah mellieket tinektek mondottam.

Pesti: Aꝫ týteket meg tanýt mýndenekre ees mýndeneket eꝫetekbe iwtat, walamýt montã nektek.

János ev. XV. 15. Omnia, quae audivi a Patre meo, nota feci vobis.

Ozorai: Mindent, valamit hallottam ęn aꝫ ęn atiamtul tinektek meg ielentettem.

Pesti: Mýndeneket walamýket attýamtol hallottam, meg ielentetem nektek.

János ev. XVI. 23. Amen, amen, dico vobis, quaecunque petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis.

Ozorai: Biꝫoñ, biꝫoñ mondom tinektek, valamit kerendetek atiamtul en neuemben megh aggia Tů nektők.

Pesti: Býꝫon, býꝫon mondõ nektek walamýt kertek attýamtol een neuembe, meg agýa nektek.

Ad Corinthios I. I. 13. Num Paulus crucifixus est pro vobis?

Ozorai: Nem de Pal feꝫőlte meg erettetek?

Komjáti: Nem de Paal feꝫwlthy megh ty irettetek?

Ad Corinthios I. V. 11. Si quis cum frater appelletur, fuerit scortator, aut avarus, aut simulacrorum cultor, aut convitiator, aut ebriosus, aut rapax, cum ejusmodi ne cibum quidem capiatis.

Ozorai: Ha ualaki mikoron Atiafianak neueꝫtetik, aꝫaꝫ kereꝫtiennek, paraꝫna leiend, auaǵ fősuen, auaǵ baluanimado, auaǵ ꝫitkoꝫodo, auaǵ reꝫeges, auaǵ ragadoꝫo auual meg eggŵt se eǵetek.

Komjáti: ha valaky ty kŵꝫŵletek ky attyafyiunak (kereꝫtyennek) neueꝫtetyk buiaparaꝫna lendh, auagy fŵsuyn auagy baluanyoknak ꝫolgalo tyꝫtelŵye, auagy ꝫytkos atkoꝫo, a vagy ryꝫegeskedŵ avagy ragadoꝫo, e felykuel meeg egywth se egyetek.

Ad Corinthios I. VI. 14. 15. An nescitis, quod corpora vestra membra sunt Christi? Num igitur tollens membra Christi, faciam scorti membra? Absit.

Ozorai: Nem de nem tuggiatoke hoǵ ah ti testetek ah Christusnak teste, nem de aꝫert ah Christusnak tagiat paraꝫnanak tagiaua tenneme, tauol leǵen.

Komjati: auagy nem tugyatoky, hogy a ty testeytek a Christusnak tagay? nem de annakokaerth el veuen a Christusnak tagayth, tegyemy a paraꝫnanak tagaya? tauol legyen aꝫ.

Ad Corinthios I. VII. 5. Ut vacetis ieiunio et deprecationi . . .

Ozorai: Hoǵ bőitőllietek ęs imadkoꝫꝫatok.

Digitized by Google

Komjáti: hogy fygelmeʒhessetek a bẘythẘʒ ęs imacchyaghoʒ.

Ad Corinthios I. X. 16. Poculum benedictionis cui benedicimus, nonne communicatio sanguinis Christi est? Panis, quem frangimus, nonne communicatio corporis Christi est?

Ozorai: Ah hala adasnak pohara kiben halat adunk nem de ah Christusnak testenek uerenek eggeso̊leseie, ęs ah kenier, melliet meg ʒo̊go̊nk, nem de ah Christusnak testenek eggésőleseie.?

Komjáti: Aʒ adomasnak meg aldasnak, hala adasnak pohara, kyth my meg aldunk, nem de aʒ Christus Jesus vyrynek kẘʒẘseytese ryʒeseytysey? A kenyer kyth meg ʒegwnk nem de aʒ Christus Jesus testynek kẘʒẘseytyse ryʒeseytysey?

Ad Corinthios I. X. 17. Quoniam unus panis, unum corpus multi sumus: nam omnes ex eodem pane participamus.

Ozorai: Mert eǵ ah Christus keniere aʒaʒ ah Christus kiben mi kik hitto̊nk eggék uagionk ęs mi sokak eǵ teste lo̊ttünk mert mindniaian ugian aʒon eǵ kenierbo̊l leʒo̊nk résesek.

Komjáti: Merth egy kenyer, egy testh sokan vaghyunk. Mert mynnyayan vgyan aʒon egy kenyerbẘl ryʒesek vagyunk.

Ad Corinthios I. X. 21. Non potestis mensae Domini participes esse et mensae daemoniorum.

Ozorai: Nem lehettek aʒ Istennek aʒtalanak reʒesei ęs aʒ o̊rdo̊g aʒtalanak is reʒessi.

Komjáti: Nem lehettek ryʒesy aʒ vr Jesus aʒtalanak es aʒ ẘrdẘgẘk aʒtalanak.

Ad Corinthios I. XI. 20. Cum convenitis in eundem locum, non licet dominicam coenam edere: quod unusquisque propriam coenam occupat in edendo.

Ozorai: Mikor o̊ʒue gẘlto̊k, nem illik uǵ ennetek aʒ urnak uachoraiaat hoǵ minden maganak tulaidon uachorat foglal aʒ ętelben.

Komjáti: mykoron gywlendetek egy herre egyetembe, nem illyk (sem alkolmatos) aʒ vrnak vachyorayat ennye (ennetek). Merth ky ky kẘʒʒẘletek aʒ ew tulaydon vachyorayat elẘʒẘr elẘ veʒy aʒ itelben aʒ iletre.

Ad Corinthios I. XI. 26. Quotiesunque enim comederitis panem hunc et de poculo hoc biberitis, mortem Domini annunciatis, donec venerit.

Ozorai: Vala hanʒor eh kęniereť ęienditek ęs eh Poharbul iandotok aʒ vrnak halalat iʒenitek, aʒaʒ aʒ ẘ halalarul emlekeʒʒetek meg, meddig el iẘ eʒ uélagnak meg iteletire.

Komjáti: Merth vala menyʒer vala hanʒor endytek é kenyereth, ęs e poharbol kelyebẘl iuandotok, aʒ vrnak halalath wzenytẘk (wʒennyetek ielenchyetek) a myg el iẘuendh aʒ vtolso ityletre.

Ad Corinthios I. XIV. 8—10. Etenim si incertam vocem tuba dederit, quis apparabitur ad bellum? Sic et vos per linguam nisi significantem sermonem dederitis, quomodo intelligetur quod dicitur? eritis enim in aërem loquentes.

Ozorai: Ha ah trombita biʒontalan ʒoʒatot adand ki kéʒo̊l ah hadba? aʒonkeppen ha ties ah ti nielveteken, ieggʒendő beʒędet nem adandotok, mikeppen ertitek ah mit ti mondotok? leʒtek chak aʒ egben ʒolook.

Komjáti: Merth ha a trombyta byʒontalan ʒooth (trombytalasth) adand, kychyoda ʒerʒy nagat a hadba? Eʒen kypen ty es a nyelv altal, ha yegʒẘ (erthelmes) beʒydet nem adandotok (nem tendetek) Mykypen erthetyk meg, a my mondattatyk? Mert chyak eʒ (laagy) egbe (hyaba) ʒoltok.

Ad Corinthios I. XIV. 18—19. Gratias ago Deo meo, quod magis quam omnes vos linguis loquor. Sed in ecclesia volo quinque verba mente mea loqui, ut et alios instituam, potius quam decem millia verborum lingua.

Ozorai: Halakat adok aʒ Vristennek hoǵ mindeniteknek nieluen tudok ʒolnom, de inkab akarok ęn ah gůlekeʒetben o̊t iget ertelemmel mondanom, hoǵ eebǵetekis tanihak, hoǵ nem mint tiʒ eʒert nieluel, aʒaʒ ol néluel kit mas nem ert.

Komjáti: Halakat adok en aʒ en istenemnek, hogy inkaab (nagyubban) ʒolok en nyelvekuel, hogy nem mynth ty mynnyayan. De aʒ egy anyaʒenth egy haʒban inkaab akarok ẘth igyketh (aʒ aʒ keues beʒydeth) aʒ en elmymuel ʒol-

Digitized by Google

nom, hogy egyebeketes taneychyak, hogy nem mynth tyʒ eʒer igyketh (aʒaʒ sokkoth) nyeluemmel.

Ad Corinthios I. XV. 55—58. Ubi tuus, mors, aculeus? Ubi tua, inferne, victoria? Aculeus autem mortis, peccatum: potentia vero peccati, lex. Sed deo gratia, qui dedit nobis victoriam, per Dominum nostrum Jesum Christum.

Ozorai: Hol halal ah te fulakot? hol pokol ah te gioͦʒedelmed? ah halalnak fulakia ah bŭn: ah bẘnnek hatalma ah tŏruin, ah parancyolat, de hala legen aʒ uristennek ki nekŏnk gioͦʒedelmet adot, ah mi vrunk Jesus Christus altal.

Komjáti: hol vagyon halal a te fulakot? hol vagyon pokol a te gyẘʒedelmedh? a halalnak kedygh fulakya (eʒtene) a bwn, a bwnnek kedyg hatalma a thẘruyn. De hala eʒ ylẘ istennek, ky adott mynekwnk gyẘʒedelmet, amy vrunk Jesus Christusunknak altala.

Ad Corinthios II. 20. Quotquot enim sunt promissiones Dei, per ipsum sunt etiam, et per ipsum amen.

Ozorai: Vala haniak aʒ istennek igireti, mind ah Christus altal uannak ęs mind ẘ altala igaʒak amen.

Komjáti: Merth valamenye igyrety (fogadasy) vadnak aʒ ilẘ istennek, ew altala vadnak beʒʒeg, bathor, byʒon, ęs ew altala (ew myatta) amen.

Ad Corinthios II. IX. 6. Ecce qui sementem facit, libenter ac benigne largiendo copiose messurus est.

Ozorai: Valaki ŏrŏmetessen ęs kegelmessen adakoʒwan nęt magot bẘsegessen arath.

Komjáti: A kÿ fel reʒent (swkẘn) veeth, aʒ vetesth tezy, fel rezynth (keueseth) aratando aʒ.

Ad Corinthios I. Qui a principio verbum dei disseminaverunt, rudes erant et indocti et nihil loquebantur, sed quae a Deo acceperant ea in terrarum orbe diffundebant et nos in praesentia nihil adserimus, sed accepta ab illis omnibus adnunciamus.

Ozorai: Aʒ kik keʒdettŏl fogua aʒ Istennek beʒidet hirdettek, tudatlanok voltanak, ęs semit ẘnnenmagogtol nem ʒoltanak, hanem ah kit az istentŏl uoͦttenek uala, aʒt hirdetik uala ah fŏldnek kereksygeben mies mostan mi tŏlenk semit nem mondonk, hanem ah kiket mindenektŏl aʒoktul mi uoͦttunk aʒt hirdettuk.

Komjáti:

Ad Romanos. II. 14—15. Nam cum gentes, quae legem non habent, natura quae legis fecerint et legem non habentes sibi ipsi sunt lex, qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis.

Ozorai: Mikoron ah poganok kiknek tŏruenek ninchen, termeʒet ʒerent azok chelekeʒik ah mit ah tŏruen kewan eʒek ẘmagok ẘmagoknak tŏrueniek kik meg mutatiak ah tŏruennek mi uoltat aʒ ẘ ʒẘŏkben.

Komjáti: Mert mykort aʒ poganok kyknek tẘruynyek nynchen termyʒet ʒerynt a mely paranchyolatok aʒ tẘruynye tendyk ẘnnẘn magok tẘruynt nem valuan ewnnẘn magoknak tẘruynyee, kyk mutatyak aʒ tẘruynnek chyelekedyssyth ewnẘn ʒyuekbe yrattat.

Ad Romanos. VII. 18. 19. nam velle adest mihi, ut faciam bonum, non reperio, non enim quod volo, facio bonum sed quod nolo malum, hoc ago.

VII. 22—25. Delectat enim me lex Dei secundum internum hominem. Sed video aliam legem in membris meis, rebellantem legi mentis meae, et captivum reddentem me legi peccati, quae est in membris meis. Miser ego homo, quis me eripiet ex hoc corpore morti obnoxio? Gratias ago Deo per Jesum Christum Dominum nostrum. Itaque idem ego mente quidem servio legi Dei, carne vero legi peccati.

VIII. 1. Nulla igitur nunc est condemnatio his qui insiti sunt Christo Jesu qui non iuxta carnem versantur, sed iuxta spiritum.

Ozorai: Nam ennekem akaratom vagion arra, hog iot cyelekedgyem, de mikeppen legen ah io nem talalom mert ah mit ęn akarok ki io, nem eʒt teʒem, de ah gonoʒt teʒem, ah kyt ęn nem akarok.

Gŏnŏrkŏttet engemet aʒ istennek tŏruęnie ah belsŏ ember ʒerenth, de latok ęn aʒ ęn tagaimban maas tŏruent, ky aʒ ęn elmemnek tŏruenienek ellene tŏrekeʒik ęs ki engemet, ki aʒ ęn tagaimban uagion foglia teʒen ah bẘnnek

tŏruenienek. Jai ęn niaualiasagos ember ki ʒabbadit meg engem ah testbŏl ki halalra kŏteles, hatat adok aʒ vristennek ah mi urunk Jesus Christusnak altala. Annak okaiert ugian ęn elmemmel ʒolgalok aʒ istennek tŏruenienek, testemuel peǵeg ah bẘnnek tŏruenienek.

VIII. I. ninchen aʒert mostan aʒoknak semmi karhoʒattiok ah kik aʒ Jesus Christusba plantaltattanak, kik nem test ʒerent elnek, ha nem lelek ʒerent.

Komjáti: Mert aʒ akarat ielen vagyon en nalam, de hogy iot tennyk nem talalom En bennem, mert nem tyʒem aʒ iot kyt akarok, de aʒ gonoʒth kyt nem akarok aʒt tyʒem.

Mert aʒ istennek tẘruynye gyẘnyẘrkẘttet engemet aʒ belsew ember ʒerynt, lelkem ʒerynt. De latok egyeb tẘruynt aʒ en tagaymban aʒ en elmym tẘruynynek ellene tussakodot, ęs engemet meg fogot a bẘn tẘruynynek, mely tẘruyn aʒ en tagayamba vagyon. Oh en nyaualyas ember, ky ʒabadeyt meg engemet az en halando testembeẘl ? halath adok Aʒ ilew istennek, a my vr Jesus Christussunk altal. Ennek okayrt vgyan en magam elmymnek ʒolgalok aʒ ylw istennek tẘruynynek. Testemuel penyg aʒ bwn tẘruynynek. VIII. Ennek okayrth immaran semmy nemw karhoʒtatas nynchen aʒoknak kyk aʒ Christus Jesusban attak ewmmagokot (vadnak) kyk nem testek ʒerynt ilnek, hanem lylek ʒeryntth.

VII. 7. Nam et concupiscentiam non novissem, nisi lex dixisset : non concupisces.

Ozorai: En ah gonoʒ keuansagot sem tuttam uolna ha ah tŏrueen aʒt nem mondotta volna : gonoʒt ne kŭuan.

Komjáti: mert aʒ kyuansagot nem esmertem volna meg, ha aʒ tŏruyn nem mondotta volna : mas embernek ioʒagat felesygeth ne kyuanyad.

Ad Romanos. I. 4. Qui declaratus fuit filius Dei cum potentia secundum spiritum sanctificationis.

· *Ozorai:* Ki Istennek fianak mutattatęk naǵ hatalommal ah meg ʒentelŏ ʒent lelek altal.

Komjáti: Ky el tẘkelletteth volth, istennekfya hatalmassagual, senthsegnek lelkeserinth.

Ad Ephesios. II. 8. Gratia estis salutati per fidem, idqe non ex vobis, Dei donum est, non ex operibus, ne quis glorietur.

Ozorai: Az istennek ti hoʒʒatok ualo ʒerelme altal kit ti hittetek, ẘduŏʒŏltetek ęs nem ah ti miuoltotokbol uagion eʒ, hoǵ ualaki ne dichekŏgek aʒ ẘ myuoltaban.

Komjáti: Merth malasthual (malasthmiath aʒ elẘ istennek keduebẘl) tartattatok meg aʒ hyt altal, ęs eʒ nem thy twletek aʒ elẘ istennek aiandeka, nem az cʒelekedetekbẘl, hogy valaky ne dicʒekegyek.

Ad Ephesios. II. 10. Conditi in Christo Jesu ad opera bona, quae praeparavit Deus ut in eis ambularemus.

Ozorai: Teremtettŏnk ęs nemzettettŏnk ah Christus Jesusnak altala ah io chelekedetre kiket ʒŏrʒe aʒ Uristen arra hoǵ aʒokban iarnank.

Komjáti: (mert ẘ dolga, myue, cʒelekedete) wagyunk, teremtettek az Christus Jesusba aʒ io cʒelekedetekre, kiket (cʒelekedet) ʒerʒet az elẘ isten hogy aʒogba iarnank.

Ephes. V. 25—27. Viri diligite uxores vestras sicut et Christus dilexit ecclesiam et semetipsum exposuit pro ea, ut illam sanctificaret, mundatam lavacro aquae per verbum ut adhiberet sibi gloriosam ecclesiam, non habentem maculam aut rugam aut quicquam huiusmodi sed ut esset sancta et irreprehensibilis.

Ozorai: Ferfyak ʒeressetek ah ti felesykteket, mykeppen ah Christus ʒeretę aʒ ẘ eǵhaʒat ęs ẘnŏnmagat ada erette hoǵ wtet meg ʒentelneie meg·tiʒtitatot wiʒnek mosisaual, ighenek altala hog wtet tenne ẘnmaganak dicyeseges eǵhazaua kiben nem lenne ualami macula auag sŏmŏrgeʒis auaǵ ualami eǵeb eh fele, ha nem hoǵ ʒent lenne ęs meg fedhetetlen.

Komjáti: Ferfiak (feriek) ʒeressytek aʒ thy tulaidon feleseegteketh mykeppen aʒ Christusees ʒeretthe aʒ anyasenth egy haʒath ęs ẘnnẘn magat atta yretthe, hogy aʒt (ẘteth) meg ʒentelne, meg tisʒtoitattat aʒ kereʒth viʒnek mosasaual, aʒ elethnek igeieuel (aʒaʒ atyaknak ęs fiunak ęs sentleleknek neueben) hogy ʒerkeʒtetne (hoʒʒaia venne) ẘnnẘn maganak aʒt (aʒ anya sentegy haʒat) dicyẘ-

Digitized by Google

segesth, kyn, kynek nem wolna ʒeplẘ ȩs arcʒaian valo sẘmẘrgees auagy valamy eʒ illietenfele, de hogy lenne senth ȩs ʒeplẘnelkyl valo megh feddettethetetlen.

Ad Hebraeos. I. 14. Nonne omnes sunt administratorii spiritus, qui in ministerium emittuntur propter eos, qui haeredes sunt salutis.

Ozorai: Nem de mindniaian ʒolgalo lelkeke? kyk azokȩrt bocháttanak ah ʒolgalatba ah kik aʒ ůduősség̨nek őrőkősy leʒnek.

Komjáti: Nem de mynd (nyaian aʒ Angelok) solgalo ihleeseke (selleteke) kyk aʒ solgalatra ky bocʒathattak aʒokerth kyk aʒ ẘduẘsseegnek ẘrẘkẘsy leesnek.

Ad Hebraeos. IX. 22. Absque sanguinis effusione non fit remissio.

Ozorai: Ver ontasnekẘl ah bűnnek bocyanatia nem leʒen.

Komjáti: Aʒ veernek ontasanelkyi nem lesen meg bocʒatas.

Ad Hebraeos. X. 14. Unica enim oblatione perfectos effecit in perpetuum eos, qui sanctificantur.

Ozorai: Eǵ aldoʒattal tőkelletese tőwȩ azokat őrőkke, kik meg ʒenteltetnek.

Komjáti: Mert egyetlen egy elẘ viuessel (aldozattal) tẘkelletesse tẘtte mynd ẘrẘkke aʒokot, kyk meg senteltettenek.

Ad Hebraeos. XIII. 17. Obedite praepositis vestris et subiacete eis, ipsi enim pervigilant, quasi rationem pro animabus vestris reddituri.[1]

Ozorai: Engeǵetek ah ti feiedelmeteknek ȩs magatokat alaiok bochássatok, mert ẘk uigiaʒnak uǵ mint ʒamot adandok ah ti lelketekről.

Komjáti: Engegyetek aʒoknak akkyk feiet elẘl vettettek thi kẘʒẘttetek (ȩs hoʒʒaiok halgatok, engedelmesek legietek) ẘnekyk alaiok vettettek, merth ẘk vigiaʒnak aʒ ty lelkeytekerth, oly mynt samot adandok.

Ad Philipenses. IV. 6. De nulla re solliciti sitis in omni precatione et obsecratione cum gratiarum actione petitiones vestrae innotescant apud Deum.

Ozorai: Semminemẘ dologban ʒorgalmatosok ne leǵetek hanem minden imadkoʒasban ȩs kőniőrgȩsben naǵ hala adassal ah ti keremestek Istennek előtte nilwan legenek esmertessenek.

Komjáti: Semmy nemẘ dologrol sorgalmatosok ne legietek de mynden imadsagba ȩs kẘnyẘrgesbe, halalatossagual aʒ thy keremesytek meg ielennyenek (ẘsmeretesek legienek) aʒ elẘistennel.

Timoth. I. I. 1. Paulus apostolus Jesu Christi iuxta delegationem Dei Servatoris nostri, Domini Jesu Christi, qui est spes nostra.

Ozorai: Een Paal Jesus Christusnak apostola ah mi meg walto istenőnknek ȩs urunk Jesusnak ki nekőnk remensegőnk.

Komjáti: Paal Jesus Christusnak Apostola (meg tanoitot kẘuete) ammy ẘdueʒeytẘ istenẘnknek ȩs urunk Jesus Christusunknak poroncyolatya (hagyasa) ʒerent mely Jesus Christus my (mynekẘnk) remensegẘnk.

Ad Timotheum I. II. 8. Volo viros im omni loco orare.

Ozorai: Akarom hoǵ ah ferfiak minden helen imadkoʒʒanak.

Komjáti: akarom, hogy az ferfiak imagianak mynden helen.

Ad Timotheum I. I. 9. Lex non est iusto posita, sed iniustis et inobsequentibus, impiis.

Ozorai: Ah tőruȩn nem adatot az igazaknak, hanem ah hamissagnak, aʒ enǵedetleneknek, ah gonoʒoknak.

Komjáti: aʒ igaznak aʒ tẘrveny nem ʒereztetet, hanem az hamissaknak ȩs aʒ engedetleneknek, az kegietlennek.

Ad Timotheum I. II. 5. Unus est mediator Dei et hominum homo Christus Jesus.

Ozorai: Eǵ aʒ kőʒbeiaro Isten kőzőtȩs emberek kőőʒtt az ember Jesus Christus.

Komjáti: Egy aʒ elẘistennek ȩs embereknek meg engeʒtelẘie (kẘʒbe iaroia, tudnia mynth) aʒ ember Jesus Christus.

[1] Az itt használt szöveg eltér Erasmus szövegétől, a mely a következő: Parete iis, qui praesunt vobis et concedite: siquidem illi vigilant pro animabus vestris tanquam rationem redditurí pro animabus vestris.

Digitized by Google

Ad Timotheum II. II. 19. Solidum tamen fundamentum Dei stat, habens signaculum hoc, Novit Dominus qui sint sui et Discedat ab iniquitate omnis qui nominat nomen Christi.

Ozorai: Az istennek allando fundamentoma eʒ ah kiuel ah ieǵ leiend ésmeri aʒ ur aʒ ŏueit ęs minden el tauoʒʒék ah gonoʒsagtul ah ki ah Christusnak neuét neuezi.

Komjáti: de maga aʒ elẘistennek erẘs kemeny fondamentomia aal (vestegaal) tartuan, valvan eʒ iegiet yegʒest, ẘsmerte, tugia aʒ vr isten kyk legienek az ẘuey ęs eltavozzek (elmennyen) aʒ hamissagtol (alnoksagtol, mynden aʒ ky neueʒy aʒ Christusnak ẘ neueth.

Ad Timotheum II. II. 20—21. In magna domo non tantum sunt vasa aurea et argentea, verum etiam lignea ac testacea et alia quidem in honorem, alia vero in contumeliam. Si quis igitur expurgarit seipsum ab his, erit vas in honorem sanctificatum, accommodum usibus domini ad omne opus bonum praeparatum.

Ozorai: Ah naǵ ęs gaʒdag haʒban nem cák aranbol ęs eʒustbŏl cynalt edęnek uannak, hanem meg fa ęs cʒeręp edenekis uannak, nemelliek tiztessegre ualok, nemelliek pegeg bossusagra ualok (aʒaʒ ala ualo dolgokra mint arniek ʒekre auaǵ moslęknak ualŏk. De ha ki magat ezekbŏl meg tiʒtitia haat ŏes tiʒtessegre ʒentŏltetŏt edęn leʒen, kiuel aʒur ég lęʒen, ʒereʒtet minden io cyelekedetekre.

Komjáti: Aʒ nagi haʒba nem cyak arany ęs eʒẘst edeenyek uadnak, de meeg faak ęs cyerepek (fa ęs cyerep edeniek) ęs nemellik tistesseegre vadnak, nemelliek (egyebek) kegyg bossusagra kyssebseegre vadnak, ha ennekokaert valaky meg tistoitangia (seprendi) ẘnnẘnmagat ezektẘl (aʒ fa ęs sar edenyetẘl) leesen megsenteltetet edyen tistesseegre, aʒ vrnak vr dolgara hasnalatos (alkolmatos) mynden io dologra keesh.

Ad Colossenses. II. 8. Videte ne quis sit qui vos depraedetur per philosophiam et inanem deprecationem iuxta constitutionem hominum.

Ozorai: Lassatok hoǵ ualaki meg ne chállion titteket emberi ʒerʒes ęs hiaba ualo chálardsagnak altala emberi ʒerʒesek ʒerent.

Komjáti: Meg lassatok kegyg hogy valaki ne ligen ki titeket el predalion (ąs predaba vigien fossion, cyalion) philosophia altal (termesetnek tanosaga miat) ęs hitsagos cyalaracygnak altala embereknek ʒerʒesy ʒerenth.

II. 14. Delevit, quod adversus nos erat, chirographum.

Ozorai: El tŏrle aʒt ah Christus ah mi keʒŏnk irasat.

Komjáti: Eltẘrẘluen aʒ keeʒirast (meg kẘteleʒesth ky mi ellenẘnk vala ky reank valo ellenseges dolog ellenzẘ iras vala.)

Ad Thessalonicenses. (Ez idézetet az eredeti latin szövegben nem találtam meg.)

Quandoquidem ipse Satanas transfiguratur in angelum lucis et ministri illius personam in se transferunt quasi sint ministri iustitiae.

Ozorai: Az ŏrdŏg angiallaa ualtoʒtattia magat ęs aʒ ẘ ʒolgai ol ʒemélt uonʒnak reiaiok, uǵ mint igaʒságnak ʒolgai uoolnanak.

Ad Thessalonicenses II. II. 3—4. Ne quis vos decipiat ullo modo, quoniam non adveniet Dominus nisi venerit defectio prius et revelatus fuerit homo ille scelerosus, filius perditus, qui est adversarius et effertur adversus omnem, qui dicitur Deus, aut numen, adeo ut in templo Dei tanquam Deus sedeat ostentans seipsum esse Deum.

Ozorai: Ne chállion meg titteket valaki, valamikeppen, mert el nem Jŭ aʒ ur iteletre, hanem ha el iŏ elŏʒŏr ah el ʒakadas, ęs meg ielentetik amaʒ uetkes ember, ueʒet fiu, ki ellenség ęs felemeltetik mindeneknek ellene, ki Istennek templomaban ẘlne mutogatvan ẘmagat, hogy ẘ ysten uolna.

Komjáti: Valaki titeket meg ne cyallion valamy modon. Mert le nem iẘ az iteletre az vr isten, hanem elẘsẘr eliẘuend az fogiatkoʒas (aʒ vr Jesustol valo eltauoʒas) ęs meg jelenendik aʒ veetkes (Bynẘs ember veset vesedelmes fyu) ky ellenseges (ellenẘnk valo) ęs felemelkedyk mynden ellen, ky mondatyk isten, vagy becyẘlet vagy tistesseeg) isteni imadaas, vgy annyira hogy aʒ istennek templomaba mynt isten vgy wl, mutogatuan ẘnnẘn magat mynt isten volna.

Digitized by Google

Ad Thessalonicenses II. II. 10—13. Pro eo quod dilectionem veritatis non receperunt, in hoc ut salvi fierent. Et propterea mittet illis Deus efficaciam illusionis, ut credant mendacio, ut judicentur omnes, qui non crediderunt veritati sed approbaverunt injustitiam.

Ozorai: Miert hoǵ aʒ Istennek ʒeretetit nem uéttek arra hoǵ ẘduózölnenek, ennek okaert bochát aʒ Isten aʒoknak teuelgesnek hatalmassagat hoǵ ah haʒugsagoknak hiǵǵenek hoǵ meg iteltessenek mindenek ah kik nem hittenek aʒ igassagnak, hanem ah hamissagot hattak irva.

Komjáti: aʒert hogy aʒ igassaagnak ʒeretetet nem vẘtteek, hogy ẘduẘʒẘlhettenek volna. Es annakokaert bocyat aʒ elẘisten wreaiok (cyufolasnak) teuelgesnek ereiet (tehetcyeget) hogy higienek aʒ haʒugsagnak, hogy meg iteltessenek mynd aʒok, kyk nem hyttenek aʒ igassagnak, de rea engettenek, dicyertek a ʒ hamissagot.

Ad Titum. I. 16. Deum profitentur se scire, caeterum factis negant.

Ozorai: Walliak hoǵ esmerik aʒ Istent de tetemenikkel meg tagagiak.

Komjáti: Aʒ elẘistent valliak (mongiak) hogy ẘk tudnak (esmerneek) de cyelekedetekuel (myuelkedetekuel) meg tagagiak.

Ad Galatas. VI. 15. Nam in Christo Jesu neque circumcisio quicquam valet, neque praeputium, sed nova creatura.

Ozorai: Ah Christus Jesusban semmit nem haʒnal sem ah körniöl meteles sem ah nem körniöl meteles, hanem ah khẘt ah ki zeretetböl chélekeʒik. (V. ö. az utolsó idézettel.)

Komjáti: Merth aʒ Christus Jesusba sem kẘrnyẘl meteles semmith nem haʒnal. sem kẘrnyẘl metelethlensegh, de aʒ vy teremteth allath.

Ad Galatas. III. 24. Lex paedagogus noster fuit ad Christum, ut ex fide iustificaremur.

Ozorai: Ah töruen nekönk örʒönk, ueʒerlenk uolt ah Christushoz hoǵ ah Christusnak hitenek altala lennink Istennek elötte igaʒʒa.

Komjáti: Aʒ tẘruen vyselẘ oktato, tanoyto io vth, dologh mutatonk volth az Christusra, hogy aʒ hythbẘl wduezeitethnenk.

Ad Galatas. III. 26. Omnes enim filii Dei estis, eo quod credidistis Christo Jesu.

Ozorai: Mint feienkent istennek fiai uattok ennek okaert hoǵ ah Christus Jesusnak hittetek.

Komjáti: Mert mynnyaian istennek fyai vattok, azerth hogy aʒ Jesus Christusba hyttetek.

Ad Galatas. III. 13. Christus *vos* redemit ab exsecratione legis, dum pro *vo*bis factus est exsecratio pendens in ligno.

Ozorai: Ah Christus minket meg mente ah tẘruennek aʒ ẘ atokiatul mikoron ẘ magat atokka teue mi irettönk fűguen aʒ kerestfan.

Komjáti: A Christus mynketh megh valtoth, ʒabadoitoth aʒ tẘruennek atokiatol (atkoʒoth voltatol) mykor my erettẘnk atokia lewth fywghuen aʒ faan.

Ad Galatas. III. 10. Nam quotquot ex operibus legis sunt, exsecrationi sunt obnoxii: scriptum est enim, Exsecrabilis omnis, qui non manserit in omnibus, quae scripta sunt in libro legis.

Ozorai: Valakik ah töruenek cyelekedetiböl uannak, aʒaʒ ualakik ah töruennek meg tartasabol uariák az ẘ bẘnöknek bocyanatiat, kẘttelezik ẘnnön magakat atkoʒatra aʒaʒ örök karhoʒatra, mert meg uaǵon irvan, atkozot minden valaki meg nem marad aʒokban ah kik aʒ töruenben meg uadnak irvan.

Komjáti: Valakik valamenyen aʒ tẘruennek cʒelekedetibẘl vadnak, atoknak (meg atkoʒasnak kẘtelebe) alatta vadnak. Merth iruan vagyon, Atkoʒoth mynden aʒ valaky megh nem marad mynd eʒegbe, akyk iruan vadnak aʒ tẘruennek kẘnyuebe.

Ad Galatas. II. 16. Quoniam scimus non justificari hominem ex operibus legis, nisi per fidem Jesu Christi et nos in Christum Jesum credidimus, ut iustificaremur ex fide Christi et non ex operibus legis.

Ozorai: Mert hoǵ tudjuk hoǵ ah tẘruennek cyelekedetyböl senki igaʒʒa nem lehet, aʒaʒ senkinek bẘne meg nem bocyattatik senki aʒ üduössegnek utara nem iuthat ha nem cyak ah Jesus Christusban valo hẘt altal, mi es ha Jesus

Digitized by Google

Christusban hittõnk, hoǵ aʒ Jesus Christus hiti altal lennink igaʒagka ę̊s nem ah tõruennek cyelekedetibõl.

Komjáti: Merth tugyuk hogy ember (nem ŵdueʒŵl) megh nem igazoitatik aʒ tŵruennek cʒelekedetybŵl, hanem aʒ Jesus Christusnak hytemyath, smyees (hyʒwk) hyttŵnk aʒ Jesus Christusba, hogy megh igaʒoitassunk (igaʒoitathatnank) az Christus Jesus hytebŵl ęs nem az tŵruennek cʒelekedetybŵl (tetemenyebŵl).

Ad Galatas. I. 8. Etiamsi nos, aut Angelus e coelo praedicaverit vobis Evangelium, praeter id, quod praedicavimus vobis, anathema sit.

Ozorai: De ha mi, aʒag kik Apostolok uagiũnk, anaǵ aʒ Angial menorʒagbul predikaland tinektek mas Ewangeliomot hoǵ nem mint mi predikallottonk tinektek, atok leǵen.

Komjáti: De megha myes, auagy aʒ Angyal a mennyorsagbol predicallana tynektek aʒ euangeliomoth, anal egyebeth (annak kywle) kyt my predicallottunk tynektek, atkoʒot (veʒeth) legyen.

Ad Galatas. V. 4. Christus vobis factus est otiosus, quicumque per legem iustificamini, a gratia excidistis.

Ozorai: Ah Christus nektek semmit nem haʒnal ualakik ah tõruen altal akartok igaʒʒa lenny, el ʒakattatok ah Christusnak ʒeretetitel ęs erdemetõl.

Komjáti: Aʒ Christus tinektek nem swksegh volt, hyiaba volt, valakyk aʒ tŵrueny al'al igaʒoitattatok, az malasthbol (aʒ elŵ isten irgalmassagabol) kyestetek.

Ad Galatas. V. 6. In Christo Jesu neque circumcisio quicquam valet, neque praeputium, sed fides per dilectionem operans.

Ozorai: Ah Christus Jesusban semit sem haʒnal sem ah kõrnũl meteles sem ah nem kõrnũl meteles, hanem ciak ah hŵt ki ʒeretet altal cielekeʒik.

Komjáti: Aʒ Christus Jesusba sem kŵrnyŵl meteles semmit nem teheth (haʒnal), sem a kŵrnyŵl metelethlensegh, de aʒ hyth ky ʒeretethnek myatta cʒelekedyk (myuelkedyk).

Digitized by Google

AZ ŐSMAGYAR CSILLAGOS ÉG.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I.

A magyar mythologia a csillagos eget nem hagyhatja figyelmen kivűl. Ez volt kezdetben az ős vallás istene és lett későbben külön személyekké bontakozott isteneinek Olympusa. Az ég isteni mivoltának ős hite még mindig észrevehetőleg jelentkezik a hagyományokban. A csillagok nem személyes alakok ugyan már többé, hanem »szólásaink szerint még mindig *jár, jön, fut, szalad a csillag,* mintha lába volna.[1]« A csillagok cultusának szent tüze már réges-régen kialudt ugyan, hanem mégis, és épen a legtisztább magyar vidékek hiedelme tartja erősen, hogy a *csillagokra mutatni, vagy velök szemben magunkat illetlenül viselnünk nem szabad, hacsak azt nem akarjuk, hogy baj érjen bennünket.*[2] Közel ezer éve, hogy a ragyogó ég megszünt az ősvallás *népies bibliáa* lenni, de a fogyatékos töredékekben még mindig föltetszik, hogy az öreg századok alkotó képzelete az egyes csillagokban vagy csillagképekben *az istenek* »szemét«, »utját«, »szekerét«, »palotáját«, »kertjét«, »asztalát«, »vetését« és szerszámát sejté fölismerhetőnek.

Szépen mondja *Ipolyi:* »Mythoszaink emlékei a csillagokba emelkedve fel, onnét sugárzanak még le feledékenységünk egén át.[3]

Sugárzanak-e csakugyan? . . nagy kérdés.

Mi azt tartjuk, hogy a magyar ég java részében elveszett s balhiedelem lenne azt gondolnunk, hogy az valaha megint láthatóvá leszen egész szépségében.

Minden nép más szemmel tekinté a csillagos eget, és annak ragyogó hieroglifjeit a saját eszejárása szerint értelmezé. Nem csoda, ha ezer év után ezen ős képirás javarészben olvashatatlanná vált, s az elmosódott lapokra uj nevek iródtak. Csillagaink arczáról a keresztyénség letörülte az őshit isteni bélyegét. Az istenek és

[1] *Kálmány Lajos :* a csillagok nyelvhagyományainkban 1. l.
[2] Szeged- és Szathmár-vidéki néphit.
[3] Magyar Mythologia 273. l.

Digitized by Google

hősök helyét az égen az uj hit egyeduralma foglalja el és vagy elpusztulnak onnan, vagy a megbélyegeztetés szégyenét kell viselniök. A »*Sánta Katák*-nak«, a »*koldus*-nak«, a »*részeges asszony*-nak», a »*czigány*-nak« bizonyára más neve, más szerepe és legendája fogott lenni, mint a miket a hagyomány ma hangoztat felőlök. A keresztyénség közelebb hozta földünkhöz a szép *mennyországot,* melynek »ablaka«, »határa« és »kapuja« is láthatók azóta; de ennek isteneink vallották nagy kárát. Hasonló sors érte félisteneinket, a nemzetalapitó hősöket, kiknek csillagai feledésbe mentek vagy lehullottak az égről. Ki tudja még megmondani, melyik a *magyarok csillaga*? *Ősvallásunk csillag-krónikája* olvashatatlan, mint a régi székely irás. A régi dolgok fényes emlékei ott ragyognak ugyan, de meghomályosodott emlékezetünk rég nem köt hozzá magyar személyeket és eseményeket.

Ős hitrégészeti szempontból az eget majdnem még jobban kiüresítve találjuk mint földünket. A kutatások nyomai csak romokhoz vezetnek. De mert e romok fajunk világnézetének és eszejárásának égi alkotásai, legalább a meglevőket igyekezzünk megtartani s Uránia csillagbirodalmában birtokos voltunkat a multra nézve beigazolni.

Az ős magyar szellem jellemző megnyilatkozásai ezek, melyeket kegyelet is, kötelesség is összegyüjtenünk s vele a lehetetlenségnek látszót megkisértenünk: hogy lerajzoljuk az eget azon képrajzban, ahogy azt őseink láták s ezzel magunkat a több mint ezer év előtt való gondolatvilág korába visszavarázsoljuk.

A csillagos eget magyar szempontból ilyennek látta és kivánta láttatni emlékezetében feledhetetlen lelkes tudósunk *Lugossy József,* akadémiai rendes tag († 1884. márcz. 7.), ki évtizedeket szentelt népies csillagászatunk adatainak gyüjtésére, az eredeti forrásokat keresvén fel, népünknél: a pásztortüzek mellett regélő öreg juhász embereket és a gunyhók patriarcháit, ami kényelmetlenség tekintetében fölér a levéltárak poros aktáinak lapozásával, nem egy esetben. Egy-két alkalmi mutatványával eléggé tájékoztatott abban, hogy mythologiai tekintetben mit várhatunk az égtől, mit olvashatunk ki a csillagokból, és hogy a magyar tudományosság mennyi kárával történt, hogy ő a nélkül költözött át a csillagok honába, hogy sokat igérő gyüjtését kiadhatta, vagy csak rendezhette volna is.[1] Mi csak töredékeket birunk tőle, ki e részben sok hagyományunknak utolsó letéteményese volt. Halála kétszeres veszteség nekünk, mert égi hagyományainknak pótolhatatlan kincseit vitte magával.

Annál maradandóbb lesz köztünk emlékezete; mert a magyar csillagos égre rótta föl nevét.

[1] Úgy tudjuk, hogy e kincset érő jegyzetek, legalább részben, megmentetteknek tekintendők és Géresy Kálmán tudós földink fáradozik azok rendezésével és összeállításával.

Digitized by Google

II.

A csillagos ég a népek életében.

Flammarion az ő távcsöves szemeivel mennyi csodadolgokat néz ki és olvas le az égről! A távcsövet a régieknél a képzelet pótolta, mely a szétszórt égi testeket változatos égi alakokká csoportosítva, az élet egy külön világbirodalmává avatá az eget. A képzelet sikeres munkája volt, hogy kiki amit keresett, a fényesség és nyugalom eme messzünnen ragyogó hazájában megtalálá, s az majd az istenek hona lőn, majd egyszersmind az emberi sors titokteljes műhelye. A képzelet rábeszélésére történt, hogy a föld megadta magát az égnek: ettől remélt jót és várta bajainak orvoslását és korán ahhoz szokott, hogy jövőjét a csillagoktól tudakozza.

Minden tudomány a mesék és képzelet uralma alatt kezdődik. Ez alapvetője a csillagok tudományának is. Hogy e részben tekintélyre, mesterre hivatkozzunk: »A képzelet nyeleti el a fogyatkozások alkalmával a napot vagy a holdat *sárkánynyal*. A képzelet rajzol földünk kisérőjének korongjára ábrándos képeket; ő boritja be az eget különbféle személyiségekkel és tárgyakkal; ő önt életet az égi testekbe, végtére ő teszi meg ezeket istenségeknek. Része van benne, hogy az ős csillagászat oly ragyogó s oly költői látványt nyujt, mert első fogalmai a csillagok historiáját az istenekével kapcsolták össze.[1]«

»A tudományos fejlődés ifjukorában az emberi szellem arra hajlik, mondja folytatólag tudósunk, hogy mindennek lelket tulajdonítson. Betölti a mindenséget személyesített és természetfölötti lényekkel: odáig megy, hogy puszta eszméket is tulajdon létellel ruház fel. Az ember mindazt, a mi őt környékezi, úgy képzeli, hogy belső lehellettől van áthatva, mely, miként ő maga is, érez és gondolkodik. — A legcsekélyebb mozgást, mely keletkezik, jó vagy rosz indulatu, láthatatlan lények művének tekinti. Innét származik az a folytonos felindulás és benső félelem. A levelek zúgása, a tüz pattogása, a madarak repülése vagy éneke, a szél süvöltése, a dörgés robaja és a villám czikázása mindmegannyi nyilvánulása ennek a második, mintegy az elsőbe rejtett világnak.

Ebben a korszakban a népeknek nincs tulajdonképeni csillagászatuk, nem ismerik sem a csillagcsoportokat, sem a bolygókat ......

Az erdők driádjai, a források nimfái és a tengerek tritonjai a műveltebb népek körében is sokáig fentartották eme megelevenített korszak emlékét. Alapjában véve az istenség hatott át mindent, hogy mindent megelevenítsen és éltessen. Az elevenitő szikra mindenüvé belopódzott......

Ez időben az ég ismerete még oly homályos és hiányos

[1] *Czógler Alajos* főreáliskolai tanár fordításában: *Houzeau:* a Csillagászat történelmi jellemvonásai 494. l.

Digitized by Google

volt, hogy az ember csak a legragyogóbb csillagképeket ruházta fel nevekkel és a bolygók közül csak Venust ismerte.

Ami azonban a csillagászatból a tudományok elsejét fejleszté ki (mert a csillagászat bontakozott ki először embriójából), az a megfigyelés későbbi gyakorlata volt.

A mint az égboltozat jelenségei magukra vonták az emberek figyelmét, megszületett az első csillagászat... Khaldeában és úgy látszik önállóan Egyiptomban is.

Babilonban, mely első izben méltatá örökké derült egének ragyogó csillagait imádásra, a csillagok ismerésének ősrégi nyomaira akadunk. *Venus* fölfedezése, miként mondani szokás, a történetelőtti idők homályában vész el. *Istár* (=urnő) nevezet alatt Assziriában ő a természet nagy istennője és a nőiség megszemélyesitője.[1] *Merkur* »Nebo« név alatt a *legfelsőbb értelem* imádott megszemélyesitője. *Mars* vagy kaldeus néven »Nergal« nem csupán ismeretes volt, hanem egyszersmind *nagy hős* és *a csaták ura* gyanánt tiszteltetett. *Jupiter,* Assiria nyelvén *Merodach,* az istenek királyának tekintetett. *Szaturnus* vagy »Adar« nem volt utolsó csillag-isten, levén: hatalmas, az erő ura, az ellenség megsemmisitője és az állatkör fia vagyis legtávolabb eső.[2]

És az Eufrát partjain fölfedezett könyvtár maradványok csillagászati töredékei arról győznek meg, hogy Babilon az őskori csillagászat Eldorádója volt.[3]

Egyiptomban is istenek tana volt a csillagászat azon különbséggel, hogy itt a csillagimádás a Nap cultusa körül forgott, s habár a bolygók nem egyebek mint »utazó istenek«, de nem annyira a fő-fő létező anyagából kiáramlott isteni személyek látható jelenségei, inkább ezeknek csupán lakóhelye.[4] Azt hiszszük, hogy az egyiptomiak csillagászata állapitotta meg az állatkört és az ő képzeletök teremtette meg azon csillagképeket, melyek szerint csoportosítjuk ma is az égtájak csillagtáborát.[5] Némely csillagnevek egyiptomi eredete elvitázhatatlan. Igy tőlök származnak a nap pályájának egyes állomásait megjelölő nevek. Ezen állatok legtöbb esetben hieroglifás jelei valának az isteneknek. A vizöntő neve bizonyitja, hogy a nap Niláradat táján ennek közelében állott. Bizonyos sakálfajt használván az egyiptomiak a házörzésre, a sakal-fej jelvénye lett Anubis-nak, kire az istenek az ég látó határának őrizetét bizták. Innét a *procyon.*[6]

[1] *Houzeau:* A csillagászat történelmi jellemvonásai *Czóglernél* 143. l.

[2] U. ott.

[3] Említtetik ezekben: »az égi pásztor«, »csillaggyűrűzet«, »a koronás és farkas« csillagok stb., melyeknek ma urát sem tudjuk adni.

[4] A Merkur ifjabb Hóruszé, Vénusz Izisé, Marsz Aruerisé, Jupiter Ozirisé, a nagy Medve a Nil istennőjeé, a Procyon az ég látókörére vigyázó Anubisé.

[5] A nagy Medve helyén Tyfon (hadisten) kutyája állott, a fontos szerepet játszott Orion helyén »*Szahu*« (I. m. 217. l.).

[6] Mondják, hogy Anubis, az istenek hirnöke nem lenne más, mint a

Digitized by Google

Perzsiában a csillagvizsgálat szintén az ős vallás ótalma alatt állott annyiban, a mennyiben az nem volt egyéb, mint a *világosság és sötétség versengésének mythologiája.* Uralmuk alatt különben Babilonban a csillagászat sülyedt. Vallási áhitattal tekintének a világsarkok tájaira, a világtájak négy vezércsillagára, melyeket Ormuzd azért helyezett oda, hogy a csillagzatokat vigyázó őrállomások legyenek.[1] Hogy nem kevesebb tisztesség jutott a szereplő »járó csillagoknak«, magától értetődik.

Az őskor culturnépei közöl szóba hozhatjuk a *hindukat* is, kik önállóan fedezik föl a bolygókat, mint ezt jellemzésök sejteti.[2] Csillagképeiket ezeknek sem érintjük, annál kevésbbé csillagászati rendszeröket.

Több oknál fogva kellett előállanunk ezen rövid vázlattal, melynek irányában, nem levén szaktanulmányunk, az eredetiségnek még látszatát is elháritjuk magunktól. A szakférfiak állitásainak idézésével sok szóbeszédnek óhajtók elejét venni, azon kettős igazságot kivánván az olvasó figyelmébe ajánlani, hogy, az őskor népeiről levén szó, minden nép észrevette a csillagos eget és a saját geniusa szerint fejlesztette annak ijesztő és vonzó képeit; és

hogy [mindig ugyanazon kor levén értendő] csillagos ege a legigazabb mértéke egy népnek előhaladás tekintetében.[3]

De ha minden nép csak annyira szellemi szárnyalású, mint csillagos egéről alkotott fogalma; ha minden faj maga rója rá az égre önnön énjének miveltségi és erkölcsi képét; és ha a csillagismeret hajdanta nemzeti tudomány volt, mely minden néppel külön-külön átélé a nemzetek bölcső- és gyermekkorát: akkor történeti joggal fölvethetjük az ősmagyar csillagos ég kérdését. Sajátképen pedig sajnálatunkat van inkább helyén kifejeznünk, hogy ezzel az eredmény utolsó órájáig késlekedtünk.

III.

A nekünk atyafi-népek csillagismerete.

4—5 ezer éveknek előtte élt az Altaji hegyek táján a nép, melynek nyelve nekünk nagyanyai nyelvünk vala s mely bennünket nagy *nyelv-családnak* tőn közelebbi vagy távolabbi rokonává.

Syrius, mely azon tájon tűnvén föl, hol a Nilus fakad, annnak áradását előre jelenté.

[1] *Haftorang* szellem a nagy Medvében székelvén, az északtáji csillagokra ügyel. A nyugati tájak fejedelme *Satevis*, kinek figyelő helye némelyek szerint az Aldebaran, mások szerint Anahid (= Venus). Keletnek őre *Taschter*, kinek fényes tekintete a Sziriusból gondozá a rá bizott égtartományt. És *Venant* délnek védő szelleme, kinek őrállomását forrásomban (Dictionnaire universel de mythologie etc.) nem találom följegyezve.

[2] Mercur náluk *tudó*, Vénusz *ragyogó*, Mars *vörös testű*, Jupiter a *fejlődés ura*, Szaturnus »lassan járó« *Houzeau* jegyzetei szerint (I. m. 144. l.)

[3] Legyen szabad kivételt tennünk az ős hagyományok örökösére Babilonra nézve, hol a »hét bolygó templomában« a sok emeletű Nap-oltár szerintünk, noha a szellemi emelkedés zenithjét látszik hirdetni, sajátlag az őshagyomány tagadásával összekötött sülyedést jelez.

Digitized by Google

Öntudatosan történik, hogy nem nép-, hanem nyelvcsaládról szólunk, mert csakugyan az alapnyelv és nem a faji jelleg köt bennünket össze a mandzu-tunguzokkal, mongolokkal, törökökkel, szamojédokkal és az ugor törzs hat ágazatával[1] [finn, mordvin, cseremisz, lapp, zürjén-votják, vogul-osztják], a sok neptörzsnek egyike fajrokonunk is lévén.

De ha ez nincsen másképen, akkor még mindig elég nagy az altaji közös családfa körül összehozható atyánkfiainak a száma. Nyelvrokonaink, kik több ezer éves elszakadás után nem ismerjük, nem értjük többé egymást. És a nyelvrokonság alapján a fogalmak azonosságát keresni, a siker több-kevesebb kilátásával verhetjük föl a finnek lakta *ezer tó országát,* az őshazát, hol megszorult rokonaink közől teng és haldoklik még egy-kettő, vagy Vámbéry kiséretében átkaravánozhatjuk Közép-Ázsiát, látni: hogy csillagos-e még Ukkó, az »öreg isten« ege, avagy a derültebb délen akadhatni-e még ázsiai párhuzamokra?

Ugy látszik nekünk, hogy észak hagyománya erősen a csillagok személyesitése mellett bizonyit és a honfoglalás korában fogott olyan lenni őseink csillagvilága, a milyennek a *Kalevala,* a finnek világhirü nemzeti eposza a csillagos eget elénk állitja, és *keleten* inkább őshajdanunk legrégibb korát látjuk megjegeczesedve ugy a népszokásokban, mint a nomád élettel kapcsolatos csillagnevezetekben. Itt a czivilizáczió még nem enyésztette el az ősi nyomokat.

És a nomád nepek közt, mondja egyik vallásbölcseleti irónk,[2] szabad ég alatt élvén s éjjel-nappal figyelemmel kisérvén az égi testek változásait, szükségképen kifejlenek némely csillagászati ösmeretek. Igy olvassuk a *kirgizekről,* kik Középázsia fenyérein szerte bolyongva élnek, hogy csillagászati ösmereteik atyáról fiura szállanak. Az égi testek járása szerint osztják föl idejöket. Kifejlett astrologiájok van, melynek alapelve szerint szellemekkel vagyon népesülve a látható ég, a kiknek befolyása alatt áll minden élő lény. A csillagok nevei összefüggésben vannak a nép szükségeivel és szokásaival. Igy a *földsarki* csillagot, mely mint iránypont első helyet foglal el szerintök az égen, *vastuskó*-nak nevezik.

Vénus=pásztor, mivel akkor jő fel, midőn a nyáj legelni megy vagy este haza tér.

Anagy Medvé-t »hét farkas-hoz« hasonlítják, melyek *egy szürke* és *egy fehér lovat* kergetnek.

[1] A mennyirre a dologban dr. N. L. egyetemi nyelvtudósunk beavatott, az *altáji nyelv* családfája így képzelhető nagyjában véve:

Altáji nyelv.

Tunguz. Mandzsu. — Mongol — Török — Ugor

Ugor: Lapp — Cseremisz — Mordvin — Finn; {Vogul-osztják és Zürjén-votják. — Magyar.

[2] *Csengery:* Kisebb Munk. I. 83. l.

Digitized by Google

A plejádok »vad juhok«, s midőn nem láthatók, a földi juhoknak hoznak takarmányt.

A tejut »madarak útja«, melyek éjszakról délre költöznek.

A *török-tatár* népek Vámbéry szerint az eget minden izében ismerik. A *sark-csillag* neve némely törzsnél »aranykaró«, másiknál »vaskaró«, látszólagos mozdulatlansága miatt.

Ama *két csillag neve,* mely a kis Medvének képletében, a sarkcsillagtól legmeszebb van, *kék-szürke és lisztes-szürke ló.*

Az ezek között levő három kis csillag »kötél-csillag«, melylyel az emlitett csillagok a vaskaróhoz vannak kötve.

A *Gönczöl szekere* [Nagy-Medve] »hét rabló«, kik a lovak után ólálkodnak.[1]

Csillagászatunkban az ős nomádéletnek ilyetén nyomai nincsenek többé, hacsak a *tejút* nevei között nem fogunk akadni ilyenre, holott még a mindig derült egű nomád arab sem látott kezdetben egyebet az égen, mint tevét, struczot, sakált, kutyát, vagy pásztor életének eszközeit: sátort, jászolt, fazekat, tálat, rőföt, vedert.[2]

A többi népekről még egészen hiányosak e részben ismereteink. A *mongolokról* csupán annyit tudunk szavahihető irók után, hogy náluk általános a csillagtisztelet, és hogy az ő csillagaik felsőbb lények: *Tängri*-k.[3]

A *mandsuk*-nál szintén megvan a csillagtisztelet.[4]

A *tunguzuk* Georgi szerint imádják a holdat, *csillagokat* és főkép a napot.

És Csengery után tudjuk, hogy déli Sziberia nomád tatár törzsei szintén tisztelik az égi testeket [I. m. I. 82. l.]

Önként következík már a mondottakból is, hogy az ősmagyar csillagtisztelet mellett Ázsia népei is bizonyságot tesznek, akiktől azonban tulzás lenne követelni, hogy csillagképeinknek is értelmezői legyenek.

Ami északi nyelvrokonainkat illeti, megvitatott dolognak vehetjük, hogy az égi testek cultusának fölismerhető nyoma a finn-ugor népek között a *szamojédoknál,* az *osztjákoknál, vogulok-nál* és a többieknél van. Annyira azonban nem mentek az éghajlat zordonságánál fogva, hogy a csillagimádásig eljuthattak volna, de sőt a finn mythologiát véve is mértékül, egyik-másiknál határozottan megállapítható a visszaesés.

A finn mythologia szerint a hold, nap és gönczöl többek mint élettelen égi testek.[5]

[1] *Vámbéry:* A török-tatár nép primitiv culturájában az égi testek. 7. l.
[2] *Houzeau:* A csillagászat történelmi jellemvonásai 220. l.
[3] *Kálmány Lajos:* A csillagok nyelvhagyományainkban 3. l.
[4] *Bálint G.:* A mandsuk szertartásos könyve 7. l.
[5] »Vezess ki Hold, ments ki, ó nap,
Gönczölszekér irányozzd,
Menekvésem e tanyákról!« stb. (*Kalevala* I. runó 303—4. v.)

Digitized by Google

Miként meséink »Nap-, Hold- és Szélkirályának«, a finn Mythologia *Napja-, Holdja-* és *Csillagainak* is van háztartása és családja.[1]

Vannak fiaik [meséink is ösmerik a napurfit] és leányaik, kik mindannyian ifju, szép és ügyes fonó tündérlányok.[2] A Napleány minden borútlan napon megteszi, hogy az égen »megjelen vörös szalaggal, hogy a napbikát legelőre vigye«.

Ami az egyes csillagképeket illeti, sajnálattal kell hallanunk a magyar ég szenvedélyes buvárától: *Kálmány Lajostól,* hogy a rokon mordvin, votják, vogul népek ide vonatkozó hagyományai még nincsenek ismerve.

És csakugyan alig ismerünk az Otavá-n [Gönczöl szekerén] kivül egy-két csillagjukat. Mint, hogy

a *fiastyuk* nálunk »szita«;

az *Orion* nekik félistenüknek »Wäinömöienen-nek« *kaszája.*[3] (a magyarnak is az Orion-*kaszás csillag!*)

Még ugyanazon nép is változtatja csillagos egét, ha változik éghajlata és foglalkozása és onnét van aztán, hogy ugyanazon csillagkép oly sok és külömböző alakokat láttathat, péld. a Nagy Medve:

Nekünk: Gönczöl szekere; az ős *arabok*-nál: koporsó három siratóval; a *skandinávoknál:* kutya; az *eszkimóknál:* iramszarvas, a *hinduknal:* 7 risi=szent bölcs homlokegyenest az *irókézekkel,* a kik szerint: három vadász, kik négy medvével állanak szemben.

De mindezen előkészitésekkel talán kelletén túl is várakoztatjuk az ős magyar égre kiváncsi olvasót.

IV.

A magyar csillagos ég faji jellege.

Fajunknak nem volt meg a maga Jornandese, aki irásban hagyta volna meg, hogy hány csillaggal volt ismerős a magyar nép Árpád idejében. A gótoknak nagyon utána nem állhatánk, a akik 344 (?) csillagnak ismeretével jöttek Európába, miután a magyar csillagos ég még mindig várakozáson fölül gazdag, ha nem

[1] »Nap megkérte a fiának, — De nem ment a Nap lakába,
A nap mellett ragyognia, — A Nap nyári futásába.
Kérte Hold is a fiának, — Holdnak sem ment a lakába,
A Holdról leviláglani, — Légi pályán fenn haladni.
Kérte Csillag a fiának, — Csillagnak sem ment lakába,
Égni hosszú éjjeleken — A sanyarú téli égen.« (Kal. XI. r. 31—43. v.)

[2] »Hallám a Holdtündért szőni; — Nap lyánt orsót peregtetni.« (Kal. IV. r. 43.

[3] Ennek égbe utazását így irja le a Kalevala:

»Erre öreg Väinämoinen
Elvitorláz most már menten,
Érczből készült hajójával,
Rézből fedett csolnakával,
Fölibe az anyaföldnek,
Alsajára az egeknek.
Ott hajóstúl megragada.
Csónakával ott marada.«

Digitized by Google

gazdagabb más népekénél. Hátha még adtunk volna rá valamit és nem hagytuk volna örökségök és hagyományuk letéteményezése nélkül kihalni azon utolsó nemzedéket is, melyet még a csillagok altattak és költöttek, melynek még a csillagos ég volt esztendőre szóló *naptára*, vagy az éjszaka minden pillanatában megtekinthető égi *órája!*

Egészen talán még most sincs itt az ideje, hogy a legrégibb *nomádkor* ezen emlékeit elveszetteknek tekintsük. A népnek még mindig csak kivételesen van házi vagy zseb-órája; még mindig vannak népünknek öregei, kik nem ismerik a betüt, de az égen folyékonyan olvasnak. A magyar ős csillagászat tekintetében panaszkodhatunk tetemes megrövidülésről, de hála a nemzeti geniusnak! a teljes elvesztése fölött való panasznak még mindig nincsen helye.

Bajosan ér czáfolat. midőn *időmutató* csillagainkat valljuk legöregebb csillagos hagyományunknak. Még azon népeknek és néptöredékeknek is, melyek egöknek alig egy-két csillagképét méltaták különös figyelmökre, megvannak a maguk időmutató csillagaik, jeléűl, hogy ez a népek életében szükséget pótolt:

És alig kell mondanunk, hogy népünk egészen mester az időmutató csillagok *ismeretében,* és bizonyos csillagok feljötte vagy lemente után csalhatatlanul eligazodik az idő körül. Egy tekintet a *Gönczölre* és különösen a vele járó »Kis-Béres-re« (Alcor) és tudja: éjfél előtt vagy után van-e az idő, sőt vannak *óra* csillagai is. Igy palócz forrásom szerint mig a »*Kincső*« (a Gönczöl) az éjszaka órája: addig a reggeli három órát már a »*hajnal*«, az 5 órát meg már a »*Viradó*« csillag mutatja, melyeken kivűl még óra-csillagoknak tetszenek: a hajnal hirmondója, az alkony, az esthajnal, a vacsora, az álomhozó, a virrasztó, a határjáró, az éjféli, a pásztorok serkentő csillaga.

Mindezen csillagaink mivoltára, mint a hozzájok kötött mondákra és babonákra fölhivjuk lelkes gyüjtőink figyelmét.

Hogy az *évszakokat* az állatkör jegyeihez, vagy valószinűbben ezekkel együtt kelő és járó csillagokhoz kötötték-e? még ismeretlen előttünk. *Évszaki* csillagoknak mondhatók még: a kikelet hirmondója, a harmatlegelő, a dérhagyó, Pünkösd csillaga, az árpaérlelő, a rétszagoló, az őszi, a zuzmarás, a fagyhozó és szélvész csillaga, — melyeknek hagyománya imitt-amott még él, ha elhaló emlékezetben is.

Hogy ezen, majd jellemző, majd egyszersmind költőileg is szép nevezetekben a nemzeti szellem nyilatkozik meg, az bizonyos; de a faji jellegnek vannak ennél szembeszökőbb tüneményei is.

A magyar inkább keleti e részben mint bármely más nép. A képzelet vonásaival a maga hitét, örömét, kedvtelését, búbánatát egyik sem irta föl szebben az égre. Aztán mintha a menny-ég sem lehetne a boldogság hazája, hacsak nem szakasztott mása a délibábos rónának: alfölddé tette a csillagok hazáját is. Azon tájak,

Digitized by Google

halmok, bokrok, melyek itt környezik, megvannak az égen is: a bokor csillagban, a hármas halomban, a rétlegelő és vadlegelő csillagokban, a szolgafá-ban, a pihenőben, a kaszás zsombékjá-ban. Nem hiányzik a »korcsma.«

A *malom* »hármasával,« »négyesével« zakatol ott is.

Amott a »kamra«, itt a »fészer.« Rohan a »csürhe«, kaparász a »fiastyuk«. »Vakondokturás«, »zsombék ikre« látszik itt, ott az »Örvény« sodra játszik. Ez itt »szarvas legelő«, az meg a »szarvas nyomdoka«.

A »puszták lobbanásában« nem hiányzik a földi éjszakák kisértő lidércz-tüze sem.

És nem hiányzanak ezen égi alföldön rónánk szárnyas vadai és házi állatai sem: »4 bornyu«, »buvár«, »darvak«, »darvak vezére«, »eb«, »fiastyuk«, »hetevény«, »2 kan«, és »kolompos.« Ezek közt ott alkalmatlankodik a »kulancs« is.

És ezen égi magyar alföldön elszórva hever a sok kenyérkereső szerszám, házi eszköz vagy ruhadarab és eledel, melyek is nagyjából elősorolva: Nagy és kis fél-kenyér. az ásó (n. és k. ásó), cséphadaró, eke és ekemása, furu (nagy és kis), furumása, fias emelője és fias kötele, kaptár, háló, kádas, járomszeg, kerék, kasza, juhászbot, lappantó, lánczszem, mérték, nyüst, patkó, ujjas, koldusbot, sarló, szántóvas.

És az égi alföld magyar még lakosait tekintve is, kik között nem-magyar csak elvétve találkozik, mint az »oláh és török kaszás«, meg a vígkedvű »czigány.» Legalább a mi adatainkban ezeken kivül másnak semmi nyoma, sőt feltünő, hogy sem *németre,* sem tót- vagy zsidóra itt nem bukkanunk. Itt, mint az egyházban, minden komoly és ünnepélyes, és a néphumor nem nyilatkozik.

Az is különös jelenség, hogy az egész munkás hadban nincsen nadrágos ember a »kalmárok-on« kivül, jeléül, hogy a magyar ég első hóditói nem a könyves Kálmánok voltak, hanem a puszták népe, a gunyhók lakója, akik aztán följutván az égre, ott hasonszőrűekkel vették magukat körül, vagy olyanokkal, akiknek az ég földén hasznát vehették. Igy kaptak fel a csillagokba többek között: a bojtárok, és a bojtár kettőse, a béres és a kisbéres, a cséplő, az »étekfogó« *szilke-hordó,* »ebédhordó«, az erszénytartó, az erdőjáró, az ekehajtó, a fias pallér, a roszra ébredt[1] »juhász« a gyalomverő és gyepűhuzó, a halász, a kalauz, a kaszás, aki telkes gazda (»kaszás telke«, *kaszás gázlója),* de nagy a családja is: »kaszás pallér«, »kaszás után járó«, »kaszás emelő,« Különben »három« a kaszások száma; a lámpáshordó, az ostoros, az ökörkereső, az Ökörpásztor és Ökörhajtó, a Révész, a Róna királya, a Róna-őrző, a Róna pallér. Ennyi nép nem lehetett el »elöljáró« nélkül. Különben van: *Birák gyülése* is.

[1] Elaludt az *Erdőben* és elszéledt falkáját nem bírja többé összeterelni.

Digitized by Google

Az eget azonban az ős felfogás maga sem hagyta *csillagok nélkül*. És ki hallott ennél szebbeket személyesités tekintetében? Ágas, Sátoros, Szárnyas, Hunyéta, Álmatlan, Halovány, Szőke, Hályogos, Horgas, Karos, Gyalog, Futó, Fürtös, Tejfeles, Kétkezű, Félkezű, Nehéz lábú, Hármas levelü, Alföldi, Délszaki, Levegő- és Tengercsillaga, Aranyhajú, Aranyszemű, Aranynyal versengő, Leányszemű, Vérrel versengő, Kunyhóba tekintő, Tengerbe kacsintó, Árva leány pillantása, Ködszemű, Keresztbe néző, Vérszemű és Keresztes csillag.

Mintha csak szerencsecsillagok volnának, olyan vonzó és varázsos még a nevök is!

KANDRA KABOS.

Digitized by Google

ADATTÁR.

FÁBIÁN GÁBOR LEVELEI ÉDES ALBERTHEZ.[1]

Az Irodalomtörténeti Közlemények 1893. évi 2-dik füzetében közölve voltak Toldy Ferencz levelei Fábián Gáborhoz. A levelek után megemlékezík a közlő egy elégiáról, melyet »Székács József temetésekor az ő és Toldy Ferencz emlékezetére« írt Fábián s melynek kéziratára Édes Albertnek e költeményre készített két distichonját jegyezte. Ez utóbbi körülmény eszembe juttatta azt, a miről régóta biztos tudomásom volt, hogy Fábián Gábor benső baráti viszonyban állott Édes Alberttel, hogy ez a barátság szakadatlanúl tartott közöttök ifjúságoktól halálokig, hogy egymással sűrű levelezést folytattak még pedig nemcsak magánügyeikre, hanem irodalmi törekvéseikre vonatkozót is. Mindezt magától Édes Alberttől tudtam, a ki közöttünk itt Borsodmegyében élt s itt halt meg nehány évvel ezelőtt, mint nyugalomba vonult ref. esperes. Érdekeltek Fábián levelei. Ennélfogva kérelemmel fordúltam néhai Édes Albert fiaihoz, Édes Ábrahám és Édes Vincze ref. lelkészekhez, hogy azokat boldogúlt atyjok irományai közűl kikeresni s velem közölni szíveskedjenek. Kérésemet oly szíves készséggel s oly bökezűen teljesítették, hogy nemcsak Fábián leveleit, hanem az atyokra vonatkozó mindennemű iratokat is azonnal hozzám juttatták. Ez iratokból Édes Albert írói minősége még inkább megitélhető mint azokból, melyeket közrebocsátott. Szerette az irodalmat, költői kísérletekkel is foglalkozott, de inkább csak műkedvellés és magasabb igények nélküli kedvtöltés vezérelte s utóbb egész költői foglalkozása magán alkalmi versek írására szorítkozott. Úgy ezekben valamint fordításaiban sem tudta érvényre emelni a nyelv báját, a forma és

[1] Meg kell jegyeznem, hogy ezek a levelek dr. Jancsó Benedek aradi lyceumi tanár kezén is megfordúltak 1884-ben, a ki azon időben Fábián Gábor életrajzának megírásával foglalkozott. L.

Digitized by Google

verselés könnyűségét és szép összhangját. Bizonyos régi iskolai modor nehezült az ő verselésére, mely minden tekintetben messze maradt költészetünk jelenkori színvonalától. Mintha boldogúlt apjának, Edes Gergelynek hatása alatt állott volna e részben is a születisztelő, kegyeletes fiú. Természetes, hogy a nagy míveltségű s irodalmilag képzett Fábian a barátság elnéző szeretetével fogadta műkedvelő barátjának írói kisérleteit, nézeteit, fejtegetéseit. Ez a szeretet és gyöngédség annyira ment, hogy némely alkalmi versét dicsérettel halmozta, sőt remeknek nyilvánította. Azonban midőn köztök a levelezés egymás munkáinak bírálgatására kiterjedt, Fábián mindinkább éreztetni kezdette fölényét szeretett barátjával. Hangja mind élesebbé vált s végre egy kemény, tüzetes kritikában mutatta ki Édes Albert fordításának gyöngeségeit.[1] Horatius levele volt ez a Pisokhoz, melyet Fábián is lefordított s annak mintegy versenytársáúl akarta tekintetni Édes Albert a magáét.

Fábián Gábor imezen leveleit méltóknak tartom arra, hogy közzé tétessenek. Birnak azok irodalmi érdekkel és értékkel is: de még inkább érdekesek a miatt, mert a baráti szív fesztelen, őszinte nyilatkozatai lévén, a maga igaz mivoltában tárják fel előttünk irójok kedélyvilágát. Sok van azokban aprólékos, tréfás vagy épen sikamlós: de semmi sincs színlett, keresett, s felvont szemöldökű tudákos. Jellemök a természetesség és igazság..

Találtam Édes Albert iratai között egy ív papirt, melyre saját kezével jegyezte fel a maga és atyja Édes Gergely életére vonatkozó főbb adatokat. Ezek szerint Édes Albert atyja, a régibb költői irodalomban ismert névvel biró *Édes Gergely* Komárommegyében Madaron született 1763-ban. Tanulását szülőföldjén kezdte, Patakon majd Debreczenben folytatta s Patakon végezte. Iskolai tanulása közben II-ik József alatt országos mérnökgyakornok, majd József halálával ismét a pataki iskola tagja lett. Innen Szántóra ment tanítónak, honnan pappá választatott Nagy-Kinyizsre. Nagy-Kinyizsről a Balaton mellé vonzódván, veszprémi segédpap lett, félév múlva pedig Nagy-Vázsonyba rendes papnak választották. Változatos, hányt-vetett pályája volt. Veszprémben és Nagy-Vásonyban nyolcz évet, Litéren négyet, Csooron kilenczet, Balaton-Henyében hármat, Kupon tizenhatot, Pápa-Derecskén tizennégyet, a papi pályán összesen ötvennégy évet töltött. Késő vénségében fiához Alberthez vonúlt Borsodmegyében Tisza-Tarjánba, a mely előkelő községnek Albert köztiszteletben álló lelkésze volt. Szerető fia mellett aztán kényelemben és gond nélkül tölthette az öreg versíró hányatott életének utolsó

[1] A terjedelmes bírálat meg van É. Á. iratai közt.

Digitized by Google

éveit, végfogytig irodalmi művek írásával s rendezésével foglalkozván. Ott halt meg 1847. október 20-án nyolczvanötödik éves korában s ott van eltemetve.

Édes Gergely munkáit következőleg sorolja fel a jegyzék. Nyomtatásban megjelentek: 1. *Természet könyve*, az emberi test alkotásának és az elevenítő lélek csudálatos munkásságának leírása, rímes versekben. Kassán Ellinger János betüivel. 1803. — 2. *Keservek és nyájaskodások*. Váczon, 1803. — 3. *Iramatok és danák*, Váczon. 1803. — 4. *Anakreon versei* kétféle fordításban. Váczon. 1803. — 5. *Horácz fordítása*, hasonló nemű versekben. Pesten. Trattner János Tamás betűivel s költségén. 1819. Kéziratban maradtak: 1. *Teokrit képecskéi*, vagy mezei versezetei, fordítás. 2, *Az Askrai Heriod*, munka és napok, fordítás. 3. *Levelek és iramatok*. 4. *Magyar nyelvmester*. 5. *Útmutatás* a magyar helyesírás ügyében. 6. *Eredeti oktató mesék*. 7. *A víg dallos*, öt könyvben. 8. *A halhatatlanság* vagyis maga az ember. 9. *A vallás lelke* vagy a Krisztus philosophiája. 10. *Parlagi Miczi*, négy könyvben. 11. *Szefir és Dali rózsa* és a Szefir barátja Hevesdi.

Fiai voltak Albert és János. *Édes Albert* 1805-ben született Csóron. Pápán és Sáros-Patakon tanúlt s ez utóbbi helyen végezte iskoláit. melyeknek bevégzése után Beregszászban lett iskolatanító (rector) két évig, majd a miskolczi ref. lyceumban tanár hat évig. Innen hívták meg Tisza-Keszi községébe papnak. Később Tisza-Tarján választotta lelkészének s mint ilyen hat évig viselte az alsó-borsodi ref. egyházmegye esperesi hivatalát. Papi hivataláról végkép lemondván, képviselőjévé választotta a mezőcsáthi kerület az 1865—1868-dik évi országgyűlésre. — Költői hajlamának korán jelét adta. Első zsengéje a *Kassai Minervában* jelent meg 1826-ban. Pápai tanuló korában ottani tanára Márton István ily kérdést intézett hozzá: »poéta-e kend?« ‚Nem vagyok.' — »No hát ne is legyen kend, mert akkor épen úgy örökös szegény lesz, mint az apja.« — A komor intés erősen benyomúlt a gyermek-ifjú lelkébe. Csaknem egészen felhagyott a költészet komoly kedvelésével. Verselési tehetségét többnyire csak alkalmi bohóságokra használta közel ismerősei körében. Irogatott különböző lapokban egyházi, társadalmi és politikai kérdésekről. Képviselő korában írt egy önálló röpiratkát a *Dohányegyedárúságról* s kinyomatta Heckenaszt Gusztávnál Pesten 1868. *Hazafiúi szózatot* a képviselőt választó néphez. Miskolcz, Rácz Ádám nyomdája 1872. — Papi dolgozatai: *Egyházi beszédek*, három kötetben. Az első két kötet nyomatott Pesten Beimel és Kozma Vazul nyomdájában 1856. és 1857-ben. A harmadik kötet Pápán a ref. tanoda betűi-

Digitized by Google

vel 1859. — *Gyász beszéd Apostol Pál superintendens felett.* Miskolczon. Rácz Ádámnál 1860. Minden egyházi dolgozata jövedelmét iskoláknak ajánlotta. Kiadta később *Horácz Ars poeticájának* fordítását. Agg korban halt meg Tisza-Tarján közelében levő derzs-pusztai tanyabirtokán. Temetését a legegyszerűbbnek rendelte; gyalúlatlan deszkakoporsó, fekete gyolcscsal bevonva, fehér kréta felirattal. Atyja Édes Gergely sírjába temessék, mely emlékkővel van jelölve, de neki semmi emléket ne állítsanak. »Minnyájan nyugodhatunk E. G. emléke alatt — így szólt fiaihoz — idegen úgy sem nézi azt meg soha.« — Előre elkészíté halotti énekét, dallamot is maga szerzett annak. E dal éneklése mellett helyezték atyja sírjába.

Oh atyám, oh én egyetlen egyem,
Hamvaid közé hadd elegyedjem!
Lelkem könyeimben kiárasztám
Szavadra, de fel nem támaszthatám:
Dűljön romba hát már kiköltözött
Lelkem sátra sírrögeid között.

Édes Gergely másik fia volt *Édes János* Gömörmegyében zádorfalusi lelkész, egy korán elhúnyt, nagy tudományos készültségű férfiú, különösen a latin, görög és héber nyelv alapos ismeretében kitünő. Született Litéren Veszprémmegyében 1809-ben. Előbb Pápán, majd Losonczon, később Sáros-Patakon tanúlt s ott végzette tanúlmányait. Bátor, szabad szellemű s költői emelkedettségű *Egyházi beszédei* kinyomattak Miskolczon, Tóth Lajosnál 1844. Meghalt 1846. október 7. — Közeli meghitt barátságban állott Tompával, a ki az ő haláláról mind hírlapi közleményben (Protest. lap. 1847. 49. sz.) mind költeményei közt (I. köt. 41. lap.) keseregve emlékezik. Ő is foglalkozott vagy legalább próbálkozott költemények írásával. Édes Albert velem közlött iratai között egy ódaféle verset találtam tőle mely nyersesége mellett is nem közönséges erejű kézre vall.[1]

LÉVAY JÓZSEF.

ÉDES JÁNOS VERSE.

A hivatalokról.

Oh! melly ritka, igen ritka találkozik,
Légyen bár pap, ügyész, orvosi oktató,
Földmérő, kit igaz lelke vezérlene
Felvett hivatalába ma!

[1] V. ö. Abafi, Figyelő XVII. k. 228. 276. 360. l.

21*

Digitized by Google

Nyúl-szív rejtezik a mellvas alá, pimasz
Kény hajt sok katonát a haza szent ügye
Oltalmára, nem a nemzeti büszke tűz
Serkent hadra sok al-vitézt.

Bakkancsos fene-vad féktelen indulat
Indit sok buta észt a Helikonra fel.
Hajh! sok tökkolop és zsindelyezett fejű
Rágcsál a philosophián.

Sok, természete kit varga-szurok között
Bőrrágásra jelelt, Kúria végzetin
Verbőczin nyöszörög s perkutató esze
Mind csak húzavonával él.

Más, a kit szigoru sorsa kapára szült,
A gyógyásztudományt nyögve tanúlta ki;
A gyászos temető hantja mutatja, melly
Hasznos rész az egészben ő.

Gyakran a patyolat-kéz törik a kaszán
S izzadt arczulatit nyögve törűlgeti,
Míg a pórtetemű, pamlagokon hever
És kénnyére dohányozik.

Sok szép ész s gyönyörű elme raboskodik
A szalmás kalibák durva daróczain,
Míg a marha-eszű a nagy Olympuson
Szélyel szórja ökörnyomát.

Hány, ménesbe' nevelt durva csikós, betyár-
Szellemmel rakodott elme kapaszkodik
A vérség kötelén a nevelői tiszt
Szent székébe tanítani!

Hány undok, csapodár, hány alacsony silány
Tányér-öblögető kullog alázatos
Lépésekkel egész a fejedelmekig
S vészes terveit ott szövi!

Hát a szent helyeken s a papi székeken
Hány, kaptára való elme silánykodik,
Harsogván azokon a szemeten szedett
Sok congest-predikácziót.

Hajh! mint elmaradoz köztetek a tökély,
Oh ember-salakok! mint rohan a világ
Oly örvénybe, hol őt lelki homály fedi
S a barmokhoz aláztatik.

Melly méltók örökös tiszteletünkre kik
Buzgósággal, erős vállal emelgetik,
Tisztes hivatalok terheit, a közös
Jót szent tűzzel előviszik.

Digitized by Google

Fábián Gábor Édes Albcrthez.

I.

Arad, mart. 28-án 1874.

Szerelmes Albertem!

Már fentem a tollat a levélhez, melyben kérdőre vonjalak, mi némíthatott el oly makacsúl Téged, hogy a rólam meg nem emlékezést majd fél évig egy árva bötűcske nélkül kiállani képes légy; mikor imé jön a postás gábornapi gratulatióddal. E nagyban sikerűlt versed, daczára annak, hogy benne insurrectionális tehetségemet Múzsáim előtt úgy deválválod, oly jól esett nekem, mikor azt olvastam, mint esnék Neked az, ha valaki, mikor s... ed viszket, cseréppel vakarná. E kedves élvezetért hát elengedem a számadást; annyival is inkább, mert azt könnyen a nyakamba terelhetnéd vissza, miután a panaszos kérdésben cseppet sem vagyok ártatlanabb náladnál. Mondhatnád: ha Te nem írtál: mért hát én nem? S bizony erre nehéz volna kielégítő feleletet adnunk egymásnak; mert az a: *nem lévén időm, alkalmatosságom*-féle diákgyerekes, szobaleányos száraz mentekezés nem nekünk, kész epistolographusoknak való. Az bizonyos: a hallgatást nem duzzogás szülte köztünk — arra okot egymásnak nem adtunk. S ennyit tudnunk elég. Vannak a geniusnak is, mely a gyarló emberrel együtt születik, öntudatlan szeszélyei és dormitáló szakai — írjuk hát e szokatlan incidenst annak rovására. S most beszéljünk másról.

Gratulatiód! Az egy remek versemény. Fogadd értte olvasása közben feléd minden Stanza végén párosával szórt csókomat most még megtetézve. Hanem, Albert! nagy bűnt követnél el, ha Te *Musa jocósád* e páratlan eredeti szüleményeit a jövő számára gondosan meg nem őrizned. Mert azok a magyar költészetnek valódi kincsei a magok nemében s állandó nevet szerzenek Neked. Emlegetik ma is sokan boldogúlt atyádat, kit ma már avatottak is a kornak, melyben élt, első költői közé számítnak. Te őt mint ilyent, túl múltad. Örömmel értem Somogyi barátunktól, hogy posthumumait az Akademiának czélod hagyományozni. Én e szép pietást Tőled még szebbnek tartanám, ha azokat még éltedben Te magad adnád ki Életírásával s költői rövid jellemzésével együtt.

Hej, barátom! ha Te oly átkozott commodus fráter nem volnál, sokoldalú képzettséged gazdag tárházából mily sokkal gyarapíthattad volna, s gyarapíthatnád még most is igazi classicumokkal a naponként mindinkább elcsenevészedni látszó magyar irodalmat; és gyarapíthatnád nemcsak a költészet, de prósaterén is; melyben szinte otthonos vagy. Nem ismered Magadat e részben. De ám én ismerlek, azért beszélek így hozzád. Vedd szívedre s pótold, mit még lehet, a mulasztottakból.

Ezzel Te veled, úgy hiszem, tisztában vagyok. Nem úgy Baksayval. Számára még nálam hátra a fekete leves. Haragunni szeretnék rá, ha őt csupán szeretni nem tudnám. Ő is a commoditásban párod. Elássa a talentumot, melylyel oly bő mértékben bir, minővel az újabb nemzedék közt senki. Én nem tudom, mit csinál. Nem adja létezésének semmi jelét. Most már mégcsak kedvencz életképeit sem olvasom sehol sem;

Digitized by Google

valamint nem october óta levelét sem hozzám. Pedig hát e részben adott szavát birom. Oly fiatal erőnél, mint az övé, ily tétlenség előttem megfoghatatlan; nemcsak, de még megbocsáthatlan is. Arról, hogy őt egykor magamnál láthassam, aligha végképp le nem kell mondanom. Mert nálam erre az idő már kevés, míg nála abból ily elhatározásra, igen is sok szükség.

Téged illetőleg, Somogyi, ki gyakran meg-megfordúl nálam, felélesztette bennem a reményt, hogy a tavasz kinyíltával együtt nálam ölelhetni foglak. Úgy legyen! Óhajtom. Lesz számodra készen nemcsak derék magyaráti, de annál még pompásb tokaji is. melyből kedves Szabó Jóskánk a nevem napjára egy jókora Verschlaggal tisztelt meg.

Ölellek legforróbb öleléssel

tisztelő, szerető feled
Fábián Gábor.

II.

Arad, junius 15-én 1874.

Szerelmes barátom, Albert!

Tegnap vettem újabb leveledet. Gyöngéden szememre lobbantod, hogy Rutiliusom comitiva nélkűl, nyeletlen furkóként toppant be hozzád. Bocsáss meg; mikor azt útnak indítottam, annyifelé el voltam foglalva, hogy az expeditionak ezt az illő formát megadni időm nem jutott. Különben, elhihetd, senkihez örömestebb nem írok, mint hozzád. Majd kipótolom, ha élek; mit tőlem annyival biztosabban várhatsz, mert részemről arra már számolni sem merek, hogy, mi elébb mind kettőnknek oly égő vágyja volt, házamnál ez életben valaha személyesen találkoznunk szerencsém lehessen. Nem azért, mintha már halni készűlnék — hál' istennek, még folyvást életképesnek érzem magamat: hanem egy időtől fogva azt a változást veszem észre magamon, hogy már nem örömest távozom hazulról, nem igen merek kilépni hosszasabb időre megszokott életrendemből, tapasztalván, hogy ez nálam, kinek gyomrom előbb a mándrucz-követ is megbirta emésztni, indigestiókat kezd okozni — meglehet azért, mert viznél egyebet nem iszom, ez pedig mindenuntalan más más. Azért ez idén az akademiai nagy gyűlésre sem mentem fel Pestre; s mi több feleségemet is magában hagytam útazni 100 mérföldnyinél messzebbre, a Karlsbadi fürdőbe, és a jó lélek bele nyúgodott, sőt ő akarta úgy. Másutt hát mi, édes Albert, alig látjuk egymást többé, mint tán még csak Budapesten, hova ezentúl is néha fel fel kell rándulnom két három napra; mint ezt tenni fogom legközelebbről is. E hónap utósó napján, június 30-kán ott akarok lenni. Bárcsak akkor valami papi gyűléstek lenne ott, hogy neked is ex offo meg kéne jelenned! Somogyi Tóni barátunk, ki múlt szerdán utazott Szatmárba, akkorra otthon lesz; az tudni fogja, hol szállásolok — ha éppen jönni találnál.

Egyébiránt nekem is panaszom van rád. Arra, amit atyád verseiről írtam s neked proponáltam, egy szóval sem válaszoltál eddig! Pedig annál, magamat tekintve, most még többet kérek. Én a te igazi költői

Digitized by Google

vénából eredt, saját eredetiséggel biró verseidbe telhetetlenűl szerelmes vagyok; s mit belőlök eddig tőled kaptam, legbecsesb gyűjteményim közt őrizem. De óhajtanám mind ismerni s birni is, a mi még azokból nálad megvan. Kérlek, juttass hát engem ezekhez vagy egy, vagy más módon. Egy mód lenne, ha leiratnád számomra pénzért valami iródeákkal: de mivel ez több nehézséggel jár, volna annál még jobb. Elküldetnéd az egészet eredetiben is nekem; nem őrizhetd azt magad hívebben, mint a hogy én megőrizném. Nyomban leírnám, vagy leiratnám biztos kéz által magamnak; azután legkisebb hiány nélkül teljes épségében köszönettel visszaszolgáltatnám. Mily kedves olvasmány lenne ez nekem! Ha benne részem lehetne, kétszeresen élvezném, mi még az életből számomra hátra van. Vigyázz, nehogy erre se válaszolj! mert akkor serio megharagszom reád. Kérésemet megtagadhatd: de agyon hallgatnod nem szabad: add okát.

Im én okát adom annak, mit tőlem Rutiliusra nézve kérdesz:

Az 1-ső sort azért nem fordítottam az eredeti szerint, mert — amint ezt a hozzá való jegyzetben hátul megmondom — itt az eredeti szerkezetben világos hézag van; hiányzik a *potius* mellől a mondat *quam*-mal járó része, mely nem lehet más mint: *quam serum adventum*. Különben a *potius*nak nincs értelme. Mit mondanál, ha én levelemet hozzád így kezdeném: »inkább haragudjál azért, hogy csak most irok« s kihagynám, hogy: *mint mi más egyébért*. Csudálom, hogy neked e csonka szerkezet mindjárt fel nem ötlött. S nem én jöttem rá először. Már régi commentátorok észrevették s megis rótták variansaik közt. Azért a legújabb franczia próza fordítás is e passust így adja: »Vous êtes surpris que j'ai tant tardé a revenir dans ma patrie; vous devriez l'être de ma promptitude a quitter Rome.«

Egyébiránt az első négy versnek általad tett átalakítása nagy részben egyez az én első fordításommal (lásd. Kisf. Társaság Évlapjai VIII.): hanem annál a 2-ik kiadásbelit castigatiód után is jobbnak, hűbbnek s magyarosabbnak találom.

Ugyanezt mondhatom a tőled reformált 23. 25. 204—207. versek felől is. A 206-ikra pedig szemedbe nevetve kérdem; mióta »tiz s három nap« neked a *ter quinque*, vagy a régi törvényben s ususban annyiszor előfordúlt *quin dena* = magyarán két hét? Ezen egyen kivűl a többi egyéni izlés dolga. Ma 100 embernek adj fordítni le *verset*, mind a száz másképp fogja fordítni. De azért te, kedves pajtim, csak kritizálj engem tovább is bátran. Szeretem avatottaknak nemcsak szavokat hallani, de ízlésöket is tudni, s használni mind kettőből az ínyem szerint valót; mint használtam egyetmást Lucretiusom 2-ik kiadásában tőled is, Somogyi barátunktól is. Ne gondold, hogy bármit mondasz, s bármily szóval mondod, kedvetlenűl vegyem. Nekem az én édes Albertemtől kedvesen fog esni minden.

Baksay velem magáról régóta semmit nem tudat. Bár legalább az irodalmi téren tudatna. Mily kár, hogy e gyönyörű talentom, ki mostani soi-disant költőinknek s elsatnyúlt költészetünknek ujjáteremtője lehetne, utóbb is veszendőbe megy. Ha a mily nagyokra termett, oly

Digitized by Google

nagyokra adná magát, *Nagy* nevet hagyhatna maga után. Hanem ha ír is néha valamit, nem emelkedik följebb a pedestris *Életképeknél* Fönt repülhetne mint a Sas: s lent bokrok közt szökdécsel, mint a kis ökörszem!...

Minapi versedért itt küldök neked egy epigrammát, mellyet Mommsen *római történetéből* német fordítás után magyarítottam. Históriája ez: Titus Flaminius híres nagylelkű római hadvezér Görögországot a maczedoniaiaktól visszafoglalván, a Sénatusnak azt proponálta, ne tegye Görögországot provincziájává, hanem helyheztesse vissza előbbi önállásába. A tanács e nemes javaslatot elfogadta s magát Flaminiust bízta meg, hogy az ez iránt hozatott tanácsvégzést ő publikálja ki a görögök előtt, mikor azok az isthmusi játékokra mindenünnét összejönnek. Flaminius úgy tett. A görögök pedig azért neki s a római tanácsnak ünnepélyes küldöttség által *latin* szónoklatban fejezték ki hálájokat. Erre a derék lovag szellemű Flaminius meg nekik viszonzásúl az isthmusi játékokra következő *görögül* írt epigrammáját küldötte:

»Drága Dioscurok! vidor ostorozói lovaknak,
Magzati Zeüsznek s a tyndari Spárta urai!
Titusz, az Aeneidesz nektek szánå vala díjjul
Azt a szabadságot, mit görögöknek adott!

S most ezzel ölellek

hű feled
Fábián Gábor.

III.

Arad, august 1-én 1874.

Kedves Jó barátom!

Nagyon leköteleztél azon szívességeddel, hogy óhajtásomnak engedve, a Múzsák hirével készült verseidből számomra egy saját kézzel másolt csomót megküldeni nem sajnáltál; mellyet mihelyt az nálam is le lesz írva, azonnal Neked legnagyobb köszönettel visszaszolgáltatok. Géniusod e kedves szüleményei, ha egykor — mint én azt hiszem — nyilvánosság elé jutnak, csak ékesíteni fogják ama becses emléket, mellyet megfutott életpályádon mint tanító, mint pap s mint publicista fogsz hátrahagyni Magad után. Hozzá tehetem: *mint magános házigazda is.* Mert Nálad a jó Márton jóslata meg lőn hazudtolva. Öröklötted apád után a poétaságot, de nem vele a szegénységet is. A mellett szép földbirtokot tudtál Magadnak szerezni, a milyenre Márton a maga életphilosophiájával, ha 100 évnél tovább él, sem fogott volna soha szert tehetni. Sokkal többet ér a mi bölcselkedésünk a jó öregénél. A mienk a realis világból van merítve s főelve az: »Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci«, míg ő szegény a maga transcendentális világában (más szóval a létezőn kivül a nemlétezőben = Semmiben) akarta ideákban feltalálni a *valót!* Nem képtelen, érthetetlen, eszeveszett, beteg phantazírozások ezek? S mily büszkék voltunk mi Pápán egyszer ezzel a Kant-féle philosophiával a dogmaticusok ellenében! mily úri gőggel néztünk le a debreczeni, pataki s más collegiumokbeli Wolfiánusokra! Pedig hogy az egyik böl-

Digitized by Google

csészeti rendszer bolondabb volt a másiknál, azt a ma végre magának soha többé el nem vitatható dicsőséget kivívott naturalis philosophia nőttön növő tekintélye fennyen hirdeti. Ismeretes-e Előtted Kedves Albertem, korunk ez új, e valóban epochalis tüneménye? s a nagy hatás, mellyet az gyakorol, a maga leghiresb szóvivői Büchner és Darwin természettudósok által? Olvastad-e ezek valamelyik munkáját már, és különösen Büchnertől a »Kraft és Stoff« czimüt? Darwintól pedig a »Verwandlung der Arten« felírást viselőt, mely utóbbi a »Fajok eredete« czím alatt magyarúl is már megjelent forditva Dapsy Lászlótól? Mindenik szerzőnek több munkája van már hason szellemű; s kivált Büchneréi egymást követik, s valamennyi hamar egymásutan több kiadást ér; jelesen a »Kraft és Stoff«, melynek én 7-ik kiadását birom, mint mondják, már harminczhatodszor jelent meg! Itt ne hagyd a világot barátom a nélkűl, hogy ezektől valamit olvasnál; mert akkor úgy mégy el innét, mint a ki életében semmit nem tanúlt, semmit nem tudott. Már csak azért is kedves olvasmány lesz ez Neked, mert ezekben a munkákban mindazt mit Lucretiusban szeretsz, a tudomány mai állásához képest bővebben kifejtve, érthető, világos, népszerű előadásba foglalva találod. Nekem most ezek mindennapi olvasmányaim; mert én Büchnernek majd minden eddig kiadott munkáját megszereztem állandó kincsűl a magam könyvtára számára. Fiaim is nagy gyönyörrel s tanúlsággal forgatják kézben naponként.

Jól teszed, ha birtokodat haszonbérbe adod. Ma a domestica administratio már nem fizeti ki magát. De biz az korunkat tekintve sem nekünk való többé. Fiatal erő kell hozzá; ez pedig — akármit beszélsz — Nálad is megfogyatkozott; s miután Szabó Jóskától értem, mily fáradhatatlan, tüzes gazda vagy, ki mindenütt, mindig, mindenben ott akarsz lenni, féltelek, nehogy e rendkívüli buzgalmadnak egyszer áldozatúl találj esni.

Én már öt év előtt haszonbérbe adtam a magamét; éppen ma van az új fertály, várom árendás uramat; de még eddig nem mutatta magát; tartok tőle, hogy bajom lesz vele; mert már a múlt fertályt is csak váltóval rótta le. Eddig írtam, midőn ihol jön tőle a szabadkozó czédula, hogy *ma lehetetlen fizetnie, de legföljebb 8-dikáig bizonnyal fog pénzt adni.* ipsissima verba! Ette volna meg a fene azt a *Krachot*; most már a ki fizetni tudna is, de nem akar, csak azzal áll elő.

Ölellek legforróbb öleléssel

hű feled
Fábián Gábor.

IV.

Arad, august 17-kén 1874.

Drága barátom!

Tegnap vettem újabb leveledet. Mily kedves énnekem mindig Veled ez úton érintkezhetni! . . . .

Itt közbejött akadály miatt félben szakadt soraimat csak ma 23-án folytathatom következőleg:

Digitized by Google

Irod, hogy »az általam magasztalt Darvinizmusnak sem hivője, sem tapsoncza nem vagy.« Jól teszed; mert abból, amivel e kijelentésedet motiválod, úgy látom, hogy sem Darvint sem Büchnert kellőleg még nem ismered. Hogy e két természettudósról végitéletet mondhassunk, mindkettő összes munkáit; vagy mert ezek igen sokra mennek, belőlök legalább a főbbeket mélyebben tanúlmányoznunk szükség. Azért Darvinnak még decidált magasztalója magam sem vagyok, minthogy tőle eddig keveset olvastam: de már Büchnert, kit régebben a »Kraft és Stoff« czímű munkájából funditus ismerek, s jelenleg is újabb műveiből még bővebben tanúlmányozok — dicsérem, magasztalom, tapsolom s imádom. Ő több évvel előbb tűnt fel pragmatikai bölcsészetével, mint Darvin a maga természettani új theoriájával: de mindenik a maga szakában azonegy úton, a positivismus s empiria útján, vagyis a látható természetből indúlva nyomozza az igazságot s teszi szerencsésen bámulatos felfedezéseit. Elvekben s eszmékben annyira egyez a kettő egymással, hogy nézeteiknél majd mindenüttt kölcsönösen támogatják egymást; míg az általok létre idézett nagyszerű irodalmi vitáknál velek szemben, a tudós világ, majd egyik, majd másik mellett, vagy ellen fog állást. Nekünk öregeknek, kiknek a tudomány mezején vitt ezen epochalis küzdelemnek minden egyes jelenetét a folyvást legio számra megjelenő röpiratokból részletenként szemle alá vennünk már időnk nincs; elég szerintem az is, ha, időnyerés tekintetéből, hagyva egyelőre a Darvin munkáit, csak Büchnertől szerezzük meg magunknak e kettőt: 1. »Kraf und Stoff«; 2. »Sechs Vorlesungen über die Darvinische Theorie etc.«; mert ez utóbbiban Büchner a Darvin egész theoriáját kimerítőleg s kritikailag ismerteti; úgy hogy e mellett nem szükség Darvin terjedelmes dolgozatait is áttanúlmányoznunk.

Szerezd hát meg szerelmes Albertem legalább e két művét Büchnernek s tanúlmányozd a te mélyre hatni tudó eszeddel. Én mindent, mi Büchnertől eddig jött, meghozattam magamnak; s azt mondhatom Neked: életemben ezeknél kedvesb, élvezetesb olvasmányom nem volt. Darvint az imént említett oknál fogva, én sem hozatom meg. Annyit átolvasni nem jutna időm. Ez utóbbi tanúlmányozását fiaimra hagyom; kik ehez már hozzá is fogtak, Igy a családi könyvtárból, mellyet e czím alatt hagyok magam után, ez utóbbi sem fog hiányzani,

Különösen Rád nézve, ki mind Mártontól a speculativa, mind Rozgonyitól a régibb empirica philosophiát hallottad, kétszeres érdekkel birnának Büchner említettem művei, mellyekben az egész újból átalakitott empirikus bölcsészet vívott ki végre magának elsőséget minden eddigi bölcselmi rend- és módszer felett. Ha azokkal megfogsz ismerkedni, mindjárt lesz kurázsid (mit most tenni nem mersz) mind a két tanárod bölcseleti elméletét nemcsak meg-, hanem el is itélni; és ha a theologiát valóságos szamárságnak tartod (aminthogy én szerintem sem egyéb) mit fogsz akkor mondani az előbbi empirica philosophiáról, mely a theologiának mosogató szolgálójaképp szerepelt, úgy a Kant transcendentalis elméletéről is, mely ámbár ezt a szolgálóskodást átallotta, mégis magát az alól egészen emanczipálni nem tudta — tudni fogod. Minden bármi

Digitized by Google

néven nevezett eddigi philosophia merő ostobaságnak fog előtted tetszeni, mivel valamennyi nem a *valóságos* létező világban, hanem azon kivűl, a nemlétezőben kereste a *valót!* Nem-e *(így!)* megfoghatatlan képtelenség ez? Még a ... szt ..... s moralis philosophiája is, melybe, látom, szerelmes vagy, nem igen több a Numa Egéria Nymphávali közlekedésről mesélt jó szándékú fictiónál. Semmi szükség a moralt abból tanítnunk; mert az csak a társas élet viszonyaiból kifolyó ime rövid szabályból áll: »Mit magadnak nem kívánsz, ne tedd másnak: mit magadnak kivánsz, azt kivánd másnak is.« Ehez a moralis philosophiához a te két ív papirosod sem kell.

Ember vált-e a majomból? vagy majom az emberből? Erre fiam, ki Darvin tanúlmányozásában előbbre van nálamnál, jobban megtudna felelni mint én. Ő e részben Darvinnak ád igazat, a ki a természet után úgy találta, hogy minden alakúlásnál előbb a tökéletlen jő létre, azután a tökéletesb és nem megfordítva. Azonban nemcsak magad vagy, ki apprehendálod Darvintól, hogy az embert, e méltóságos lényt, a ki magát isteni magból eredtnek s a világ urának lenni hiszi, majomból meri leszármaztatni. Noha mindjárt utánna magad bevallod, hogy bizony van elég ember, ki még ma is valóságos majom, s hogy fájdalom, a magyar majdnem mind annak mondható. És ezt alkalmúl használod kitérni politikai észrevételekre, a mi soi-disant nyomorú ellenzékünkre, csőcselék által választott csőcselék országos képviselőinkre; a józanabb felső házra sat. De bezzeg nem így beszélnek magyar majmaid hírhedt apostolai, a Madarász-, Csanády-, Csiky-féle honatyák (patres patriae!!!!!), kiknél az Ónép pálinka és fokhagyma szagú szava Isten szava, és kik ennélfogva mindennek, a ki e név alá tartozik, választói s választathatási képességet adni szeretnének — úgy hozván magával szerintök az osztó igazság és a humanitás elve; hogy így aztán a míveletlen nagy többség legyen az úr s intéző mindenben. Gyönyörű humanus politika! Mióta ezt s a népfölség efféle magyarázatát hallom, kezdek kibékülni nemcsak az aristokratiai, de még az oly olygarchiai eszmékkel is, a minőből Windisgrätznek ama fammozus mondata eredt, hogy: »az emberi méltóság a bárónál kezdődik.« Mert csakugyan mi is ez a mi választó és választott népünk? Durva, miveletlen, erkölcstelen pór tömeg, mindazokkal együtt, kik által magát baromként vásárra hajtatni s elárúsíttatni engedi. Én részemről ilyen vad csordában sem összesen népfelséget, sem egyenként emberi méltóságot nem látok, mind amazt, mind emezt a nemzet míveltebb osztályaiban s egyéneiben találom fel. Ide czélzott Windisgrätz említett mondata is, csakhogy hozzá a kifejezés volt rosszúl választva. Sőt én az egészen míveletlen embert még a baromnál is alábbvalónak tartom; mert az legalább a természet törvényeitől el nem tér, míg amaz minden ésszerű s erkölcsi törvényt lábbal taposni képes. Ide vonatkozó politikádban hát nemcsak teljesen egyezek Veled, sőt azt a képviselői választásra nézve még szigorúbb korlátok közé szoritnám. Az új választási törvény mellett még ha a felső ház csekély módosításához a te mérsékelt amendement-od hozzájárúlna is, csak úgy küldhetnének a mi választóink az országgyűlésre képviselőkül vérbélű édes dinnye helyébe

Digitized by Google

nemcsak úri, de disznó-tököt is. Hagyjuk e szomorú themát, melybe már én úgy beléje csömörlöttem, hogy ma holnap, csakhogy róla ne kelljen többet hallanom, politikai lapot sem járatok magamnak. Inkább olvasok e helyett Büchnert és Darvint. Ezt ajánlom ujból neked is. Mind a kettő főbb munkáját, amattól a »Kraft és Stoffot«, emettől a »Fajok Eredete« cziműt magyar fordításban is megkaphatod már.

Ölellek legforróbb öleléssel

szerető feled
Fábián Gábor.

ADALÉKOK SALAMON FERENCZ CSALÁDJÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ.

Körmendy Gyula brádi járási orvos, a ki anyai ágon a Salamon családdal atyafiságban áll, tudva, hogy én a Salamon Ferencz-reliquiák után puhatolok és Salamon Ferencz emlékezetét, az iránta való kegyeletet a vezetésem alá tartozó dévai főreáliskola ifjúsági önképzőkörének »Salamon Ferencz önképzőkörré« elnevezéssel is fokozni igyekeztem, közelebbről három irott füzettel lepett meg. Az első Bod Péter kézirati másolata és Salamon István nagyenyedi diák s nagynevű tudósunk édes atyja tulajdonát képezé 1797-ben Nagy-Enyeden. A második Dósa Elek magyar közjogi kézirata és ezt Salamon Ferencz nagyenyedi tanuló korában használta. A harmadik egy jegyzőkönyv, melyet Salamon István hivatali elődе, Sala Mihály, a ki 1790-dik esztendőben Augusztus 23-dikán jött a dévai nemes eklesiában Papságra (a mint az első lapon megjegyezte) kezdette vezetni.

Az első lapok fájdalom hiányoznak, miután ezeket valaki kivágta. A negyedik lap tartalmazza a dévai ref. pap 1794. évi borjárandóságait a fizető egyháztagok névsorával. Igen tanúságos névsor, mert e rövid 100 esztendő leforgása alatt már csak öt család tartja magát a 47 feljegyzett családból.

A következő lapok már Salamon István tollából származnak. Szorgalmasan beszámol 1810-től kezdve élete eseményeivel. Igy: 1810 Esztendőbe 7-bris hagytam el az N.-Enyedi Ref. nemes Collegium Deákságomat; minek utánna 18 esztendeig folytattam ottan való tanulásomat és a Rhetorica Classisba 1809ben publicus praeceptorságot, az után Contra és két holnapig Seniorságot is viseltem volna. Professoraim voltak egész collegiumi életem allatt Nemegyei János philologiae, Bodola János theologiae, Herepei Ádám Eloquentiae, historiae; Benkő Ferencz Németnyelv, Geogr., Természethist., Mohai Károly Juris, Ifj. Kováts Jóseff Mathesis, Benke Mihály phphiae Professoraim. NB. T. Kováts József ezen idő alatt jött Enyedre az öreg Kováts Jóseff helyibe Math. prof., a mikor én circit. Syntaxist tanúltam.

Ezen esztendőbe, a mely nap kiléptem a Deákságból; másnap délbe a Hazámból Ujj Tordáról indúltam Bétsbe és per Debretzen, Pest, Poson 20-ik 8-bris estve 8 órakor megérkeztem oda. Minthogy ekkor

Digitized by Google

Akadémiákra sok költség nélkül nem lehetett felmenni; és az nekem nem volt, Bétsbe az Universitásba jártam és kezdettem frequentálni Chemiat, oeconomiat, tanúltam németűl, olvasgattam otthon etc.

1811. Az 1811-ik esztendőbe májusba leindúltam Bétsből, minek utánna kevés költségemből ki kezdettem fogyni és Junius közepén megérkeztem Kolozsvárra.

Ezen esztendőben Martiusnak 15 napján jött ki Bétsbe ama nevezetes felséges Patens, melynek értelméhez képpest, az eddig folyásban levő Banko Czedulák Betseket elvesztették és 5 fból 1 lett, egyből négy garas etc. ez is sietteté haza jövetelemet.

Juliusba Kolozsvárt akkori Pap T. Hegedüs Samuel Uram Gróff Kemény Samuelnével Radnai fürdőre menvén, maga helyett hagyott s Báró Dániel Istvánné Asszony ő Excellentiájához beajánlott, holott is mind az udvarba, mind a külső és belső templomokba hirdettem az Isten beszédét tehetségemhez képest 8berig. Augusztusban meghivattattam Dévára az ottani Ref. Eklesia Papjának és igérkezvén októbernek 24-ik napján ki is jöttem és Novembernek 2-ik napján a nms Eclesiába beköszöntvén itt Hivatalomat folytatni elkezdettem.

1812. Az 1812-ik esztendőbe Juniusban a Görgényi ven. Ref. Tractusba Vajda-Szent-Iványon tartatott Gen. Szt.-Synodusba szenteltettem fel a Papi szt hivatalra 22-öd magammal. Első voltam; de nem eminens. Felszentelt többi papi Procedens társaim sem. Ekkor jövet az utamba Gyógyan eskettek be Tract. Assessornak. Ezen esztendőbe volt hivattatásom Borbereki Papságra; de nem mentem el; akkori kinézésem másuvá levén arányozva.

1813. Az 1813-ik esztendőbe megházasodtam 3-ik Julii, vevén feleségül Tordáról özvegy Tiszteletes Sala Mihályné asszony nagyobbik leányát Sala Klárát.

Ezen esztendőben a v.-hunyadi Zaránddal egyesült Ekklesiák ven. Ref. Tractusába vice notariusi pennát kezdettem vinni és visitalni kiindultam a Marosmejjéki és Zarándi Eccba.

1814. Az ezen esztendőben tartatott visitatión vice notariuskodtam a Maros mejjéki és Zarándi Ekkba.

1815. Az 1815. esztendőben Augusztusnak 8-ik napján, kedden estve születetett egy kis leánykánk. Ezt 15-ik Aug. Kereszteltettük Klárának. Keresztapja volt L. Báró Bánfi György, keresztannya a Báróné Mlg. Bája Maris asszony. Magok hejjet pedig substitutusaik Főbíró Teks Felső-Szilvási Noptsa Elek úr és Tekintetes Pogány Teresia Tks Ivoly Máténé asszony.

Ezen esztendőbe ordinarius notariusnak candidalni akarván a Tractus, telyességgel deprecaltam és nem mentem ki Candidátióba, sőt még a vice notariusságot is letettem, lett pedig ordinarius T. Németi Ferentz rápolti pap.

Ezen esztendőben Xberbe megbetegedett a kisded leánykám, legelébb is valami tsomók támadván a nyakán, az után észre nem vett hideglelésből vizkórságot is kapván és testének hajlásaiba több tsomozatok is támadván orvoslásokkal és doctoroztatással húzta ki az egész telet.

Digitized by Google

1816. Ezen esztendőben májusnak 8-ik napján reggeli 6 és 7 óra között múlt ki a világból kedves kicsiny leányunk, a kisded Klára sok szenvedései után.

1817. esztendőbe Martiusnak 31-ik napján u. m, Hetfőn estve 8 és 9 óra között született egy kis Fiútskánk, kit is Aprillis 8-ban kereszteltettünk Danielnek. Keresztatya volt Tks Huszár Dániel úr Mlgs Báró Bánffy György úr Dévai Tisztye; keresztanya a Tiszt úr felesége Vásárhelyi Nagy Anna Mária asszony.

(1818. Családi feljegyzések rovata üresen maradt.)

1819. Az 1819-ik esztendőben Juliusnak 19-ik napján Hétfőn délután éppen 3 órakor született egy kitsiny fiatskánk; kit is ezen holnap 25-én Vasárnap kereszteltettem Josefnek. Kereszt Attya volt vice gerens Főbiró Tekintetes Kémendi Váradi Ignátz úr, keresztannya pedig Mlgs élete párja Mlgs Dobai . . . Asszony, még pedig maga meg nem jelenhetvén, Tkts Jakab Albertné Tkts . . . . Asszony által.

1820. Klara leányunk született 3-dik Xberbe hetfő napon. Kereszteltetett 10-ik Xbris a Rapolti Tiszt. Pap T. Németi Ferentz Uram által, levén keresztattya is maga, Tkt. Makfalvi Dósa Péter úrral és keresztannya Tiszt. Esperestné asszony Tkt. öregebb özvegy Dósáné Berivoi Mária asszonyal.

(1821. Nics semmi feljegyzése.)

1822. 3-a 9-bris született István fiunk reggeli kilentz és tíz óra között kit is 11-ik 9-berbe kereszteltünk ezen névre, levén a Pap M.-Solymosi Tiszt. Sövényfalvi János Uram; Kereszt Attya Mlgs Szalbek Jakab Mlgs Noptsa László és Kereszt Anyák Mlgs Szalbekné L. B. Banffi Polixena, vagy Mlgs L. B. Baja Maria Bánffi Györgyné asszony ő Ngok.

(1823., 1824. nincs feljegyzés.)

1825. Die 29-a Augusti Hetfőn reggel 8 és 9 óra között született egy kisded fiunk, kit is 4-a 7-bris kereszteltettünk M.-Solymosi T. Prédikator Tiszt. Sövényfalvi János uram által Ferentznek.

Kereszt Attya volt Tks Hary Lőrintz Ur, Mlgs B. Bánffi György Ur ő nga Udvarbírája.

Kereszt annya Tks Jantso Maria asszony Tks Patikarius és Domesticus Fő Curator T. Bruz Gergely ur élete párja. (A dévai anyakönyvben a születés napját elfeledé bevezetni a boldog apa; idáig ez a fontos datum kérdéses vala, mert a maros-solymosi matriculában Sövényfalvi lelkész nem tartotta szükségesnek bevezetni s ott a lelkészi állomás már másfél évtized óta szünetel.)

(1826., 1827. és 1828. évekről nincs feljegyzés.)

1829. Die 7-a Maji Vasárnap estve született egy kisded Fiatskánk; kit is 14-ik maji kereszteltettünk Sándornak M.-Solymosi P. T. Sövényfalvi János uram által.

Kereszt Atyák voltak nagys. udvari Mandatarius Teks Balog Márton Ur; vármegye Honor. V. Notariussa T. Kiss Samuel ur — Kereszt Anya pedig Teks Balog Ella Kis Asszony.

1830 —

Digitized by Google

1831. Die 11-a Octobr. Éjfélutáni egy vagy két óra tájban született egy kisded fiútskánk, kit is 16-ik octobris a M.-Solymosi Pap Tiszteletes Sövényfalvi János Uram által kereszteltettünk Sigmondnak. Levén kereszt attyai Teks R. Perceptor Bodola Sigmond és Tks Furka László Urak. Kereszt anyák Özvegy R. Perceptorné Tekintetes Bodola Györgyné Kenderessi Ágnes Asszony és Tks Farkas Lászlóné Tks Erdős Klára Asszony.

Itt megszakad az érdekes jegyzőkönyv, melyben csakis gyermekes rajzok és számjegyek tarkítják tovább a lapokat.

A dévai ev. ref. egyház anyakönyvében találjuk meg tovább Salamon Istvánról a befejező feljegyzéseket.

1843. október 27-én már Kissolymósi Magyari Ferencz alpestesi lelkész szolgál be Dévára s végzi ott az irodalomban Pompei ásatásairól 1825-ben kiadott német nagy műve után ismeretes Goro alezredes temetését. A rendes pap már súlyos betegen feküdt akkor. Rögtön ezután már ezt a feljegyzést olvassuk: Deczember 29-én tartottam egy beszédet a dévai templomban ezen nemes Ecclesia Papja és Egyházkerületi Esperest Tiszteletes Tudós Salamon István úr koporsója felett arról: mily tulajdonok kivántatnak meg egy papban, hogy életében tiszteletet és közbizodalmat nyerjen, halálában kedves emlékezete maradjon fenn. A néhai Tiszteletes Ur a n.-enyedi nemes Collegyomban seniorsággal végezvén tanulását, academiákról haza jövetelével 1811-ik Esztendőben ezen Dévai nemes Ekklesia papi hivatalára választatott néhai tiszteletes tudós Sala Mihály úr helyébe. 1817. esztendőben ez a v.-hunyadi Zaránddal egyesűlt evangyelium szerént reformált Egyházi kerület Főjegyzője 1825-ben pedig néhai Esperes T. Némethi Ferencz úr helyébe az esperesi Hivatalra lépett, megholt 1843-ik esztendő Karátsonya 3-ad napján dévai papságának 32, esperestségének 18, életének 63 esztendéjében. Özvegye Tiszt Sala Klára. Gyermekei: Daniel nagylaki evang. ref. pap, József nagyenyedi nemes kollegyumi felsőbb tudományokat végzett, István ötödik, Ferencz első esztendős Diákok, Klára hajadon, Sándor második alsó osztálybeli tanuló.

Salamon Klára sem élte sokáig túl atyját s már 1844. február 25-én őt is a halottak közé írják ezzel a megjegyzéssel: halál okok: száraz betegség. Minthogy Salamon Ferencz jelesünk születési idejét a dévai anyakönyv nem adja s csupán a keresztelés napját vezette be atyja, már ez okból is fontosnak találtam ez adatok közlését.

TÉGLÁS GÁBOR.

RÉSZLETEK KISFALUDY SÁNDOR MAGÁNÉLETÉBŐL.

A *Kesergő* és *Boldog Szerelem*, valamint a *Regék* hírneves költőjének családi életéről, nevezetesen első felesége betegeskedéséről, haláláról, de még inkább második házasságáról, egyáltalában élete utolsó éveiről vajmi keveset tudunk, sőt meglévő ismereteink is oly zavarosak, nem egyszer ellenmondók e kérdésekben, hogy várva-várjuk az Akadémia ez idei pályá-

Digitized by Google

zatainak eldőltét, mely egyebek közt e tekintetben is hivatva lesz világosságot hozni. Jelen sorok is e kérdéseknek vannak szentelve; sok újat nem tartalmaznak, de nem is az a czéljuk, hogy új eredményeket hozzanak forgalomba, mint inkább, hogy a javarészt meglévő irodalmi anyagot bizonyos szempontok szerint csoportosítsák s így az áttekinthetőséget megkönnyítsék.

Tudvalevő dolog, hogy 1800-tól egészen halála napjáig családi ügyein, gazdaságán és baráti viszonyain kivül nevezetesen az irodalom és nyelv állapota s a kettővel kapcsolatos Akadémia, az inzurrekczió s a drámairodalom meg szinészet ügye foglalkoztatta legkivált irodalmunk ez érdemes alakját. Igy önként kinálkozik a következő felosztás ez idei munkássága történetében: *1. magánélete* (beleértve családi és baráti viszonyait is) és *2. a közügyek* terén kifejtett tevékenysége. Itt csak az elsőről akarunk vázlatosan, hogy úgy mondjam krónikaszerűleg megemlékezni, a históriás feldolgozás majd a hivatott életrajzíró feladata leend.

Már házassága ötödik évében azt írja Kisfaludy Takátsnak [1], hogy neje *betegsége* miatt nem róhatta le előbb tartozását. 1808-ban (Sümeg aug. 6.) Bacsányinak is ugyancsak azt irja: »Feleségem igen beteges és ez életemnek minden kis örömét búval keveri.« Kazinczynak ugyanez évben (szept. 14.) újra ismétli, hogy felesége szüntelen betegeskedik s azért volt kénytelen felesége jószágáról, a vasmegyei Kámról — »melynek levegője nedves helyeztetése miatt feleségemnek ártalmas« — szülővárosába, anyai jószágára telepedni. Igy került vissza a magyar Tempevölgybe, melyet Jókai Magyarhon szépségeiben oly lelkesen dicsőitett s melynek legregényesebb fekvésü pontja épen a kis Sümeg. Ugyane levelében ismételten panaszolja, hogy feleségének »szüntelen betegeskedése« s elhányt gazdaságának »többnyire szerencsétlen volta a Múzsákkal való társalkodása örömét igen megkeseríti.« Az inszurrekczió idejében, míg Kisfaludyt hazája iránti kötelessége családi tűzhelyétől távol tartotta, neje egészségi állapota kedvező volt. Az 1810. márcz. 21. feleségéhez intézett levélből végre megtudjuk, hogy Kisfaludyné milyen bajban szenvedt: *görcsök* bántották. Ha már most tekintetbe veszszük Kisfaludy érzéki hajlamait és szenvedélyes voltát — a miről 1809. júl. 1, 4, 6, 8, 12, 13, aug. 5, szept. 7, de legkivált 1810. márcz. 24, 31 és ápr. 4. kelt levelei is tanuskodnak — pillanatig sem lehetünk kétségben az iránt, hogy a külömben is gyöngélkedő Kisfaludyné görcsei *női betegség* folyományai. Hogy baja aztán »grämlichen Humor«-t eredményezett nála, nem is csodálhatjuk, valamint azt sem, hogy ennek következtében nagyon elgyengűlt. Ereje gyarapítására férje sajáttermésű somlai ó-boruk élvezetét ajánlja; de egészsége csak nem tért meg többé teljesen, úgy hogy Kisfaludy 1818-ban már azon gondolatának is ad kifejezést, hogy mi lenne ő belőle, ha »feleségem meghalna.« 1821 tavaszán neje »súlyos betegsége« ismét aggodalommal és gonddal tölti el Himfyt. 1830. szept. 1. azt írja öcscsének, Jánosnak, hogy »Rózit 2 hétig lölte a forró epehideg; már gyógyúlni kezdett s most megint aligha újra le nem betegszik.«

[1] Kám, 1805. aug. 4.

Digitized by Google

Ugyanez év deczemberében ismét halljuk, hogy »nagyon beteg felesége« miatt nem mehet Pestre öcscse (Károly) hagyatéka ügyében tárgyalni. 1831. januárjában is még mindig »szüntelen beteg« Kisfaludyné és csak az év áprilisében olvashatjuk, hogy »ismét jobban vagyon,« de már júliusban megint visszaesik »hosszas és veszedelmes nyavalyájába«, a mely még Deczemberben »sem ád semmi reménységet jobbulásra«, úgy hogy Kisfaludy »mindenre alkalmatlanná és tehetetlenné lesz.« És baja — mely méhrákot enged sejteni — már nem is enyhül többé, míg 1832. május 18-án [1] a halál meg nem szabadítja szenvedéseitől. Igy ért véget az a szép frigy, mely két egymásnak való lényt a leggyöngédebb kötelékekkel fűzött egybe. Hogy Kisfaludy első felesége mily híven teljesítette hitvesi kötelességét, arra vonatkozólag legszebb bizonyítványt állítanak ki neki saját férje levelei, melyeket hozzá az inszurrekczió idején intézett. [2]

Költőnk *második házasságáról* jóval kevesebbet tudunk az elsőnél, nemcsak az előzményeket illetőleg, hanem kezdetét, lefolyását és végét illetőleg is. 1833. febr. 7. panaszkodik öcscsének, Jánosnak, hogy »legnagyobb a mérge és bosszúsága puszta háza és rossz cselédei felett,» kik majdnem mindenéből »kipusztitották«, úgy hogy elűzvén őket, »házánál egy jó falatot sem ehetett« s kénytelen volt három hónapig folyvást hugához Mayernéhez kosztba járni. Ugyanez év márcz. 4. már arról értesíti nevezett öcscsét, hogy mivel élete »keserűség és bosszúság,« továbbra úgy (özvegyen) nem maradhat, mert »mindeniből kipusztul.« Deczember 30-án ugyanez öcscsének már határozottan azt írja: »Minekutána 18 hónapi özvegységemben belső házi gazdaságomban olly sok kárt vallottam, sőt minden hoszszasabb távollétemben a rossz fejér népek által majdnem kiraboltattam volna, s mind a mellett nyomorúltan éltem, — testi és erkölcsi szükségemtől kényszeríttetvén, eltökéllettem magamat arra, hogy mennél előbb megházasodgyam.« Egyben arról is biztosítja öcscsét, hogy ő ugyan »becsületes móringot adand feleségének», de nem cselekszi, amit öcscse Boldizsár tett, hogy birtokrészét feleségére irassa, mert »ingatlan javaiból csak felső szőllőjét adja neki Sümeghen.« Abból, hogy 18 havi özvegységét említi, majdnem bizonyossá válik, hogy 1834. januárjában házasodott meg másodszor, Vajda Amáliát vévén feleségül, kinek nagyanyja Kisfaludy-leány volt. [3] Második feleségéről azonban csak 1835. márcz. 19-én találunk rövidke adatot, a midőn Kisfaludy ugyanis többször említett öcscsét öleli, csókolja »Milivel együtt.« De ez aztán az egyetlen adat is s tekintetbe vévén még azt is, hogy további levelei még a száraz atyafiságos záradékot is nélkülözik — holott Rózija életében erről nem igen feledkezett meg — valamint végül azt is, hogy az

[1] Toldy tévesen teszi e szomorú eseményt 1835-re,

[2] 1809. jul. 6. egyebek közt így ír neki: »Teljes meggyőződésemből mondom, édes Rózim: olyan asszonyszív, olyan asszonylélek, mint Te, nem él az eleven természetben. Szeretlek és tisztellek is; még élek fáj, ha eszembe jut, hogy néha vagy rossz kedvemben, vagy hevességemben megbántottalak; de ismervén jó szívemet . . . . . tudom, hogy megbocsátottál. Az Isten áldjon meg engem boldogitó szerelmedért.«

[3] V. ö. Angyal Dávid: Kisfaludy S. minden munkái VIII. kt. 738. l.

Digitized by Google

az időtájt készült végrendeletében első feleségéről a legnagyobb szeretettel és elismeréssel, második feleségéről pedig csak mellesleg nyilatkozik: talán elég alapossággal következtethetjük, hogy második házassága távolról sem volt oly boldog, mint az első. Második feleségéről még azt sem tudjuk biztosan, hogy meddig élt s mikor halt meg. Hogy Kisfaludy második feleségét is túlélte, bizonyos; a mellett bizonyít 1843. ápr. 10. kelt s Fáy István grófhoz intézett levelének az a helye is, hol már »magányos életéről« panaszkodik. 1837 végén azonban még életben volt második felesége, legalább azt lehet következtetni János öcscséhez intézett leveléből. Igy tehát Vajda Amália halála az 1837 és 1843 közti évekre, valószínűleg 1842-re tehető.

Alig van vonás Kisfaludy Sándor jellemében, mely hazafias irányú íróságán kívül annyira sajátos volna, mint *gazdálkodó* hajlama. Az irodalomnak, politikai és társadalmi közügyeknek is leginkább csak a gazdálkodástól üres idejében áldoz. Ez s a vele járó vadászat a magánember Kisfaludy főszenvedélyei. Javarészben önerejére utalva, főképen azon van — kivált élete második felében — hogy *szerezzen* s a multjához képest elszegényedett Kisfaludy-nemzetséget, ha nem is régi virágzásába, de legalább jobb módba helyezze. Elmondhatni róla, hogy okos gazda volt. Figyelme kiterjedt ú. n. apróságokra is. Az inszurrekczió idején rengeteg dolga mellett ráért még arra is gondolni, hogy Rózija »kávét, czukrot nyakra-főre venni iparkodjék, ha inni akar, mert ha a Békesség pontjai egyszer kihirdettetnek, dupla árra lesz.« (1809. okt. 18.) Tiz nappal utóbb pedig így ír feleségének: »Ingekre való Batisztot hozattam Pestről egy réfet, — 24 font kávét, czukrot el ne felejts venni, míg meg nem drágul. Én valami 1000 frtot hozok haza. Mindgyárt két kocsis lovat kell majd vennünk.« Országos dolgai mellett ráért utasításokat küldeni még a kocsisnak is, kopóiról sem feledkezett meg, a borkezelést, megőrzését és eladását illetőleg még a legaprólékosabb részletekre is kiterjedt figyelme; helyteleniti, hogy felesége Sopronyban vett »Tafotát, a hol a Bankóinkat bitangló francziák mindennek felverték az árrát« és nem az olcsóbb »Weszprimben; ajánlja és kéri, hogy posztóját« nedves helyre ne tegye, hogy meg ne romollyon. Weszprimben csináltatott 3 pár Stiflije iránt is tesz kérdést, mert »úgy volt az alkú, hogy ha nem lennének jók, vissza tartozzék őket venni a varga. Figyelmezteti feleségét, hogy »ha a békességnek tartása bizonytalan, tegyen mindent pénzzé, ami eladó lesz a gazdaságban, míg a bankóknak illy kevés becsek és a termesztvényeknek nagy árok lesz és — fizetgesse adósságaikat.« Sajnálja, hogy festett arczképeért 100 frtot kellend fizetnie, de szeretett neje kivánságára meghozta ezt az áldozatot is. Az épületekről, a kertről s a benne és kívüle szükséges fásításokról sem feledkezik meg. Arra is gondol, hogy hozzátartozóinak mivel szerezhetne örömet és kedves meglepetést, ha az inszurrekczió végeztével hazaverődhetik; pedig hát akkor, amint több leveléből értesülünk, Pesten rémdrágaság volt. Nem csodálhatjuk tehát, hogy egy ilyen gazda, kinek gazdaságától távol és másnemű terhes szolgálat közben is olyannyira kiterjed mindenre figyelme, béke idején, kivált egy olyan okos és takarékos gazdasszony oldalán,

Digitized by Google

mint a milyen az ő Rózija volt, idővel oly szépen gyarapodott, hogy majdnem minden testvérének birtokrészét kezére váltotta és dáczára a 30-as években őt sűrűn ért természeti csapásoknak, a legtehetősb Kisfaludy lett.

Mint *testvérről* és *rokonról* általában nem egy balnézet van elterjedve Kisfaludyról. Igy, hogy csak a legfőbbet említsem, Bánóczi is Kisfaludy Károly életrajzában kellő alap nélkül következőleg itéli el Kisfaludy egyik ismeretes szép tettét: »Kisfaludy Sándor az ő 400 váltó forintját csak egyetlen esztendőre engedte át, azután nyomban visszakérte, nem mintha azt hitte volna, hogy az Aurora fönnállhat most már az ő pénze nélkül is; sőt épen. Hanem mert nem tetszett neki, hogy öcscse oly nagy szerepet kezd vinni s a befolyás és hirnév egy új és állandó eszközére szert tenni.« Ez súlyos vád s ennek bebizonyítására épen nem elég Toldy levelének egyik helyére hivatkozni,[1] melylyel Toldy egyebet nem is czélozhatott, mint hogy a széphalmi mesternek egy kis irodalmi pletykával kedveskedjék. S ezt annál szívesebben tette, mert tudta, hogy ezzel a neheztelő mesternek újabb ütőkártyát szolgáltat kezébe. Toldy egyébként is — tudjuk — olykor-olykor nem épen föltétlen hitelességü hírekkel örvendezteti meg az érdemes mestert. Igy pl. hogy a barátság az Aurora-kör és az ősz mester közt teljesen föl ne bomoljon, el nem mulasztja a közvetítő Toldy minden különös megbízás vagy fölhatalmazás mellőzésével levelei végén Kazinczyt Kisfaludy Károly, Vörösmarthy, Bajza stb. stb. részéről üdvözölni. S mikor a hiúcska Kazinczy ezeket viszonozva megköszöni s az említett Auroristák mindegyikéről egy-egy kedves, hízelgő szót ejt, sietve mutatja az érdekelteknek. Épen nem alaptalan tehát az a föltevés, hogy Toldy a Kisfaludyt gyanusító értesítéssel is csak kedveskedni akart a hanyatló irodalmi vezérnek. S végül ne téveszszük szemünk elől Kazinczy kétes szerepét az u. n. Iliászi pörben is!

A mit Bánóczi továbbá mond, abból meg épen nem lehet kegyeletlenség nélkül Kisfaludy ellen fegyvert kovácsolni. »Az Aurorának — úgymond — csak a legelső kötetébe küldött műveiből jócskán; akkor még nem tudta, mivé fog az fejlődni. De minél határozottabb alakot ölt a vállalat és szerkesztője, annál inkább visszavonúlt. A második kötetben már csak három, a harmadikban csak két közleménye van — azután nem küld többé semmit. Kisfaludy Sándor még tulajdon öcscsével sem akart osztozkodni és magára hagyta Aurorájával.« De vajjon formálhat-e ebből Kisfaludy ellen vádat az, ki a tényeket ismeri? Hiszen majd mindent, amit ez időben írt, az Aurorában közölt. Hogy a 10 énekes *Gyula szerelmét* külön adta ki, csak tapintatára vall, nem való az Almanachba. Bánóczi kegyeletlen vádja csak akkor állhatna meg, ha Kisfaludy más folyóiratokban vagy az Aurora megkerülésével önállóan közölt volna valamit Gyula szerelmén kívül. De hiszen 1825—30 nem nem is igen írhatott Kisfaludy: atyja, Boldizsár öcscse és Trézsi húga halála meg az azokból származott osztozkodás és birtokrendezés, továbbá

[1] »Kisfaludy S. rossz néven veszi, mikor az ember Károlyról, mint íróról szól, neki ez fáj. Ez sub rosa!« (Kazinczyhoz 1830. decz. 15.)

Digitized by Google

a saját és Rózija betegeskedése meg-megakasztották a főképen gazda Kisfaludy irodalmi munkásságát. Ha Bánóczi az adalékok kevesbedése miatt Kisfaludyt irigykedéssel vádolja, akkor ugyanazon vagy még több joggal vádolhatná Schediust, Fáyt, Szemerét, Thaisz Andrást, Dessewffyt, D. Takács Juditot, Ürményinét, Képlaky Vilmát (Szemerenét), Horvátot, Katonát, Kis Jánost, Döbrenteit, Kölcseyt, Kulcsárt, Teleki Ferenczet, Vitkovicsot, Berzsenyit, Guzmicsot, sőt magát Kazinczyt is, kiktől későbben az Aurorában szintén vajmi kevés jelent meg. Az utódok egyik szent kötelessége, pártatlannak lenni oly dolgokban, melyekben a kortársak emberi voltuk miatt nem lehettek azok![1] S mit szóljunk Bánóczi következő helyéről: »Novemberben (1830) feljön Kisfaludy Sándor és Farkas Gábor Pestre. Látogatni jöttek tán a beteget.[2] Nem. Hanem azért jöttek, hátha örökölhetnek. Hallván, hogy sok az adósság, csakhamar itt hagyják a haldoklót és sietnek haza.« —? A bátya és a sógor tehát azért látogatják meg a haldoklót, hogy hátha örökölhetnének! De hiszen a távolabbállók előtt sem volt az titok, hogy Károlytól legfeljebb egy csomó adósságot lehet örökölni, annál kevésbbé volt ismeretlen e szomorú tényállás a Kisfaludy-család főgazdája, Sándor előtt. Azonban lássuk erre vonatkozólag az érdekeltnek levelét: »Mikor elbúcsúztam tőle (Károlytól), nékem azt mondotta, hogy más napra Testamentumot fog csinálni. Azonban jobb lett volna vagyonnyát a fiscusnak által engedni, hadd vergődött volna az Creditoraival. Adóssága talán rámegy 30 ezerre is; én pedig csak 5000 fját tudom még. Mind e mellett én tettem rendelést, mind tisztességes eltemettetése, mind jószágának birtokba vétele eránt a familia részére,« még pedig, a hogy alább kifejti, igen dicséretreméltó okokból. (1830. nov. 23.) Bánóczi tehát a romantikus Károlyról írván, maga sem igen maradt mentes a romanticzizmustól. De nézzük egyébként is, mit állapíthatunk meg kétségtelenül a Sándor és Károly közti viszonyra vonatkozólag. Olvassuk csak azt a levelet, melyet Sándor, Károly öcscse érdekében 1810 ápr. 6. apjának ír: »Nem tudhatom ugyan, mi oka lehet annak, hogy Uram Atyám annyira neheztel rá; de én magam, a mennyire itt létemben (Budán) tapasztalhattam és az egész Világgal is bizonyíttom, hogy Károly nem csak nem rosszúl, hanem megkülönböztetve jól és dicséretesen viseli magát. Jó viseletének legnagyobb bizonysága az, hogy a főhadnagyságra 18-at praetereált. Én sajnálnám és a gyermeknek is nagy kárára lenne, ha illyen viselete mellett Uram Atyám kegyelmét elvesztené.« 1816. szept. 11. is nagy részvéttel így nyilatkozik a kemény és kérlelhetetlen apának, Károlyt illetőleg: »Szegény szerencsétlenről azt sem tudgyuk, hol van, él-e, hal-e?« 1818-ban pedig arra kéri hajthatatlan apját, »ne tegyen külömbséget gyermekei közt, kiknek mind az atyai szivre, mind az atyai birtokra egyforma, természetes és igazságos jussok vagyon és ismételve könyörög neki, hogy »Károlytól

[1] Mily tévesen, sőt pártosan és rosszakaratúlag itélték meg az őszülő Kisfaludy érdemes buzgólkodását a színügy körül az ő irigyei l. Váli Béla: A magy. színészet történetében 342—352. l.

[2] Kisfaludy Károlyt.

Digitized by Google

atyai kegyelmét egészen elfogni ne méltóztassék.« S ki ne dicsérné Kisfaludy Sándor azon lépését, ki maga is adósságokkal küzködött, hogy 400 frtnyi Marczibányi-díját kamat nélkül engedte át egy nem nagyon biztos jövőjű irodalmi vállalatnak, mikor ami tehetős uraink mitsem áldoztak irodalmunkra? Aztán meg az a szemrehányásképen hangoztatott »visszakérés« sem volt ám olyan önző czélzatú, mint fölhozták. Ime így ir Kisfaludy maga e tárgyban Horvát Istvánnak az átengedés alkalmából: »Midőn ezen Somma ismét visszakerűl, vagy azon esetre, ha a most feltett szándék (az Auróra megindítása) dugába dőlne, akkor azt innét, vagy készen lévő magam munkájának, vagy más elmemiveknek kinyomtattatására kivánom fordittani.« Neki a jutalommal tehát csak az a czélja volt — amint azt Teleky László gróhouz 1820-ban intézett levelében is kifejezi, — hogy »amelly gyümölcsöt hazafiságom (hazafiságszülte költeményei) hozott, én ismét új hazafiságnak táplálására kivánom fordíttani.« Avagy így szól az irigy és hírére féltékeny ember, mint a hogy ő ír öcscséről Gaal Györgynek (1820. nov. 6.)[1] 1830. febr. 3. »igen sajnálja szegény Károlyt«, midőn arról értesűl, hogy beteg volt; febr. 19. pedig örömét fejezi ki, hogy, Károly már meggyógyult s örülnék, ha a kivánt privilegiomot (Széchenyi tervezett politikai lapjára: a Jelenkorra) megkapná. »Ugyanez év szept. 1. neheztelőleg írja János öcscsének, hogy »Károly már két levelemre nem felelt, azért már nem is írok neki. Sajnálkozva hallottam másoktól, hogy igen sokáig betegeskedett;« nov. 5. pedig »Károly, kinek már majd esztendő olta nem vettem levelét, azt izente: ha csak egy szikra testvéri szeretetet érzek iránta, látogassam meg. Nemsokára tehát Pestre megyek Gáborral (a sógorral) egygyütt, csupán azért, hogy láthassam. Már két ízben is megijedtem miatta: mert két ízben már halálának hire futott itt ezen vidékben. (S mégsem ment Pestre — örökölni!) Igen meg kellett szegénynek romlani, hogy olly sokáig nem tud nyavalyáján sem az orvos, sem a természet segítteni.« Deczember 1. résztvevőleg igy ír az elhúnytról: »Valóban siralmas volt sorsa szegénynek! Mindenét feláldozta, hogy magának jobb existentiát szerezzen; a midőn kivánsága két oldalról is betellyesedett, akkor hosszas haldoklással kelle szegénynek lelépni!« És hogy mennyit tett, fáradozott Károly hagyatékának rendezése körül és annak érdekében, hogy »nevét a Creditorok ne átkozzák,« kiderül ugyancsak ezen leveléből, meg az 1833. febr. 7, márcz. 4, 7-én és decz. 30. szintúgy az 1843. decz. 12-én keltekből. Mily szerető őszinteséggel szól róla Toldyhoz intézett (1833 ápr. 28.) levelében! És vajjon nem világos jele-e önzetlen szeretetének, hogy korábbi végrendeletében Károlyt és Jánost, mint a kiket fitestvérei közül legjobban szeretett, »általános örököseinek nevezte ki.« Károlyon kívűl, mint már érintettük, János öcsesét kedvelte főképen, a mit vele való sűrű levelezése is bizonyít. Szerette és becsülte derekas

[1] Mein Bruder Carl besitzt zwar unstreitig viel Genie, viel Phantasie, viel Erfindungsgeist, und wirklich sehr viel Theatereffect-Berechnungsgabe, aber seine flüchtig gebildete ungarische Sprache, die eben darum nicht ganz correct ist, lässt manches zu wünschen übrig.«

Digitized by Google

törekvéseért (huszárezredességig vitte), melylyel tiszteletet szerzett a Kisfaludy-névnek. De azért jobb szerette volna, ha magyar nőt választ vala feleségül s első felesége halála után nem is mulasztja el öcscsének szívére kötni, hogy ha újra meg talál nősülni, magyar nőt vegyen el. Örökhagyása alkalmával pedig föltételül köti ki, hogy gyermekeit magyar szellemben nevelje s jó magyarokat képezzen belőlük. Gyöngéden szerette még két húgát: »a Béke Angyalát,« Trézsit, a jószívű és nemeslelkű Farkas Gábornét és Nánit, férjezett Mayernét. Mihály öcscsére azért volt legnagyobb neheztelése, mert pazar nőt vett feleségül, — úgy hogy jóllehet apjától legtöbbet örökölt, mégis állandóan pénzzavarral küzdött — és mert számos gyermekét sem nevelte úgy, mint a hogy Sándor a Kisfaludy-család érdekében kivánta és szerette volna. Sógorai közül a derék Farkashoz vonzódott jobban.

Baráti viszonyai közül[1] czélunknak megfelelőleg csak a Fáy Andrással, »a haza mindenesével« kötöttről akarunk nehány szóval megemlékezni. Ismeretségük kétségtelenül onnan datálódik, a mikor Pest vármegye Fáyt tette meg Kisfaludy Károly hagyatékának gondnokává. 1833 elején irta Kisfaludy az első levelet ez ügyben Fáynak, de erről csak puszta megemlítésből van tudomásunk. A Kisfaludy-Fáy barátságról eddigelé csak az az egyetlen levél tett tanúbizonyságot, melyet Angyal Dávid ‚Kisfaludy Sándor minden munkáinak legújabb érdemes kiadója, a VIII. kt. 605—608. lapján közöl. Pedig hát ez a levél is bizonyítja, hogy Kisfaludy és Fáy közt a levélváltás nem tartozott épen a ritkaságok közé. Én jelen soraimmal kapcsolatban szerencsés vagyok még egy Fáyhoz intézett Kisfaludy-levelet közölhetni, melynek eredetijét a helybeli prem. r. kath. főgymnásium becses könyvtára őrzi.[2] E levél nemcsak mint Kisfaludy levele általában és mint a Kisfaludy-Fáy barátságot megvilágító adalék különösen — becses, hanem főleg azért is, mert Kisfaludy élete utolsó napjaira, melyekről az 1844. május 20-án Kossuthhoz intézett levelén túl vajmi keveset, mondhatni semmi biztosat nem tudtunk, élénk fényt vet. De mielőtt a belőle meríthető új adatokat beszélnők meg, vessünk még előbb egy futólagos tekintetet Kisfaludy Sándor *egészségi állapotára*, a mióta megnősüit.

Figyelemreméltó, hogy az első adat az erős mellü és edzett Kisfaludy betegségét illetőleg köhögésről értesít. Az inszurrekczió kezdetén már azt olvassuk nejéhez intézett levelében (1809 márcz. 23. Budán, Mátyás várában:) »Én most oly nagyokat köhögök, hogy a budai vár is megrendül köhögésemre.« Juliusban »egéssége jó«, a »sok lovaglás jót tesz« neki. De ugyanekkor halljuk már, hogy »Böősön az arany ér egyszer megijesztett; sok vér ment tőlem, de úgy vélem, hogy talán inkább egészségemre szolgált.« E kettős baj: a hurut és aranyeres bántalmak, melyekről itt röviden értesülünk, complicálva más bajokkal, újra,

[1] V. ö. e sorok írójától: Adalék a Mondolatpör keletkezésének történetéhez. Kisfaludy Sándor és Kazinczy viszonya egymáshoz. Irodtört. Közl. IV. évf. 1 füz.
[2] Dr. Kolosváry Béla, derék kollegám volt oly szives e levélre figyelmeztetni s lemásolását megengedni. Fogadja érte e helyen is köszönetemet!

Digitized by Google

meg újra zaklatja költőnket s utóbb halálát is okozza. Augusztus 26. »félbetegen« érkezik Kis-Bérre. »Mihelyt Pápáról elindultam — úgymond — az úton a nagy kólikát és a most uralkodó dissenteriát teljes mértékben megkaptam.« De utóbbi bajából, mely akkor »annyira uralkodott, hogy szerte haltak bele az emberek, negyed nap alatt szerencséssen kigyógyúlt.« Október 8. »nagyon köhög, egyébb baja nincs;« s mikor a köhögés nem akar szünni, kopaszságát okolja s »haragjában parókát rendel magának Budáról« (okt. 11.); október végén is még egyre köhög, »sem Häusler, sem Eckstein orvossága nem használ.« A temérdek munka ez időben ismételten kedvetlenné s türelmetlenné teszi.[1] 1815 szeptemberében »hídeglelése« akadályozza a levélírásban; 1820-ban pedig »másodszor életében gyötri az aranyér« s lehetetlenné teszi ő rá nézve, hogy a Marczibányi jutalmat személyesen átvegye. 1825-ben úgy ír Károlynak: »Július elején Füredre megyek, és ott leszek vagy két hétig; azután alkalmasint Pestre az operátio végett. Gugám most is egy állapotban vagyon.« Augusztus 8-án János öcscsének: »Én 3 hét ólta már annyit szenvedek a csúszban, hogy életemet is meguntam. Még Füreden ábrázatomban és különösen orromban volt, hol azután rút sebekkel végződött, most pedig fogaimban van. Kínomban sokszor magamon kívűl vagyok; és csak némelly enyhültebb Intervallumokban tehetek valamit. Tíz napja, hogy szobámból ki sem léptem.« 1830 elején »bizonyos Fog-Tincturát« kér Károlytól, mert »igen nagy szüksége vagyon« reá. Az 1831-iki kolera idején »egész házában csak maga maradt egészséges.« 1832 márcz. 30. megküldi János öcsének »a legjobbnak talált Cholera Cseppeket és herbathét« és viszont elvárja tőle »az igértt Flastrom Reczeptet daganata ellen.« 1833. januárjában »egyszerre tüdő és májgyulladás készült benne támadni. Azt gondoltam — igy folytatja — hogy reggelt már nem érek. De kétszeri erős pióczázás csakugyan hamar segített rajtam, annyiból, hogy a bizonyos veszedelemből megmentett, minthogy a gyulladást elnyomta; de két egész hétig rettenetes kínokat szenvedtem a sok szegezés miatt. Ezen betegségemnek nagy oka volt ugyan a nagy Nátha és hurut, melyet Pesti útamban kaptam és hazajövetemben a hideg essőben történtt meghülésem.« Ez év márcziusában azzal vígasztalja János öcsését, hogy »főfájásid minden bizonynyal az aranyértől erednek; familia nyavalya, mely bár inkább erszényünkben duzzadozna, mint sem Vérünkben« — saját-magáról pedig következőleg ír: »Én folyvást sokat szenvedek az erőszakos hurutokban és rhewmákban, melly azon idő olta gyötör, miolta arany erem folyni megszünt. Az általad tanácsolt flastrommal daganatomra rútúl megjártam: minekutánna majdnem 3 hónapig használtam, daganatom nem csak nem oszlott, hanem majdnem kétakkorára nőtt, annyira, hogy most már nem tudom mit csinállyak: mert most már folyvást fáj is, a mitől előbb mentt voltam.« 1834. februárjában a »náthahurut és rheumaticus hideglelés« az írásban akadályozza. Most hosszú ideig nem panaszkodik

[1] 1810 .márcz. 14. »Ich bin schon halbblind vom Lesen, und bald bucklich vom Schreiben.« Márcz. 31. »Ich arbeite übermässig Tag und Nacht, nur will mir der Geduldsfaden schon abreissen.«

Digitized by Google

rosszúllétéről vagy betegségéről, mig végre 1843 április 10-én kelt, Fáy István grófhoz intézett levelében azt a helyet találjuk, melynek alapján Toldy Ferencz »egy szerencsétlen elesésből vett sérelemnek« tudja be Kisfaludy halálát. E nézetet, melyet irodalomtörténeti kézikönyveink terjesztettek, megdönti alább közlendő levelünk, Kisfaludynak utolsó ránk maradt levele. A kérdéses hely így szól: »Tavaly[1] egy szerencsétlen esésben egyszerre eltörött térd- és vállcsomtomnak első téli fájdalmai miatt, karácsontól fogva szinte 3 hónapot kelle szobámban töltenem.« Toldy szerint tehát Kisfaludy 1842 végétől 1844. okt. 28-áig ezen elesés »sérelmeit« szenvedte, sőt végre áldozatául is esett volna. Toldy ezen okoskodásának azonban világosan ellene szól magának Kisfaludynak az a memoranduma, melyet az elesés után jó egy esztendővel[2] az inszurrekczió története érdekében Batthyányi Fülöp herczeghez intézett és a melyben világosan megmondja, hogy az óriási munkát kész örömmel magára vállalja »mert — jóllehet a 70 évet már túlhaladtam — erős, egészséges ember vagyok.«[3] Meg-megszállja ugyan már e helyütt is és még inkább az ugyanazon év május 20-án Kossuthhoz intézett levelében, az elmúlás, a halál gondolata, de ennek a hajlott kor, utóbbi esetben pedig egy újabban kiállott betegség és nem az elesés sérelmei voltak az oka. A kiállott betegségről következőleg értesit: »Múlt martius 10-kén, egy rögtön támadt hideg szélben Somlóra menvén, a hideg kilelt, minek következése erős nátha-hurut lett. Ezt fel sem vettem, mint oly téli vadász, ki ezelőtt téli napjaimat a legnagyobb hózivatarokban is erdőkben töltöttem. Nem kimélvén magamat, utóbb egész mérgével ütött ki bennem a halálos nyavalya, halálosnak mondom, mert az az egész vidékben epidemiává válván, sok ember veszté benne életét. Én 13 napig folyvást tartó lázban, egy kalán étel s egy mákszemnyi álom nélkül, csupán vízzel éltem. Most sem foghatom meg, miként állhatta ezt ki ennyi ideig egy embertest, kivált olly folytonos, erőszakos köhögés mellett, miben azonban erős mellem megtörött ugyan, de meg sem fájdult. Egy kis szegezés hozzá, hogy a bennem meggyült nyálkát ki nem vethetém, hát már nem élek. A crizis azonban, mellyen két év óta sínlődő egészségem most által ment, úgy hiszem, olly fergeteg volt bennem, mely tisztít, erősít és éltet, kivált ha financiális állapotom megengedi, hogy Füreden, míg élek, két-három hetet tölthessek.« Szántszándékkal közöltem hosszabb részletet e levélből, hogy a közlemény rokonsága, sőt bizonyos fokig azonossága is kiderüljön az alább bemutatandó levéllel. De amit május 20-án még tisztitó, erősitő és éltető fergetegnek nézett, azt egy hónappal utóbb a halálnál is gyötrőbbnek mondja. Hadd álljon itt a kérdéses levél:

Különösen tisztelt kedves Uram Öcsém!

Homo proponit; deus disponit; és rám nézve szörnyen büntetőleg tetszett disponálnia, annyira, hogy ha kiszenvedett halálos nyavalyám

[1] Tehát még 1842-ben.
[2] 1844. febr. 25.
[3] Az Angyalféle kiadás VIII. kt. 621. lapján.

(általam esmérve) a végenyészettel, választásomra hagyatva, mérlegbe vettetik vala, — emez utolsót választottam volna, tudván, hogy ehhez már úgy sem messze állok . . .

Ugyan is már a tél kezdetén nátha lepett meg engem; de fel sem vettem. A náthahurut utóbb ezen vidékben halálos epidemiává válván, miben több több erős ember veszté életét, engem az úgynevezett Gripp, márczius végén olly dühösen ragadott meg, Somlóra tett útamban, hová borvevőt vártam, hol a »hideg nyomban kilelt«, s honnan nehéz betegen tértem haza, hogy élet halál között sínlődve, több hetekig közelebb valék a halálhoz, mint az élethez. — 13 napig tartott Crisisben, mialatt szünet nélküli lázban, minden eledel, minden álom nélkül, már csak vég órám váratott, egyedül friss víz tartható még működésben az életgépeket.

E gyilkos nyavalyám lelkileg, testileg és anyagilag kizsákmányolta minden erőmet és tehetségemet annyira, hogy — ezen levelet is alig birom összefüggésben megirni. Legkevesebbé feszitett gondolkozás is kábaságot, főszédelgést okoz. Járni magam lábán még a szomszédba sem birom: mert enni piczinyt, alunni most sem tudok szünni nem akaró kehén [1] miatt. Csak erős mellyemnek és tüdőmnek köszönhetem, hogy ezzel még küzdeni győzök. — Csak Füred gyógyíthat ki ezen arany érrel complicált nyavalyámból, ha erőm és módom lesz oda juthatni, mi azonban augustus előtt alig fog megtörténhetni.

Hátra vettetve minden oldalról, tenni fogok amit lehet, s mihelyt lehet.

Isten tartsa kedves Uram Öcsémet, és mentse illy lelket leverő, és testet kínzó bajoktól! — Szives tisztelettel vagyok kedves

Uram Öcsémnek

Sümeghen Junius 20-kán 1844.

alázatos szolgája
Kisfaludy Sándor.

Kisfaludynak ez utolsó levele — úgy hiszem — följogosít annak a kimondására, hogy Hímfynk hajlott korán felül annak a betegségnek lett áldozata, a mihez régóta inclinált: a hódító Napoleon seregei által a művelt Európába behurczolt orosz náthának [2] aranyérrel complicálva, vagy egy újra fölkapott régi szóval élve: egy elhanyagolt influenzának.

DEMEK GYŐZŐ.

NÉPMESÉINK TÖRTÉNETÉHEZ.

Archaeologus és mythologus sok tekintetben hasonló feladatot végeznek. Mind a kettő előtt romok hevernek s ezek alapján kell hű képet rajzolni egyiknek egy elpusztult czivilizáczióról, a másiknak egy kihalt eszmevilágról. A kettő közűl talán a mythologusnak nehezebb a feladata, mivel itt a gondolatvilág romjai nemcsak szét vannak szórva a nép

[1] Talán: kehém, kehességem helyett, ennek rövidített alakjaképen.

[2] Érdemesnek tartom itt a megemlítésre, hogy ugyanezen időtájt a világbeutazta Chamisso német költő is Grippe-ben feküdt s e betegségét aztán egy költeményben meg is énekelte.

Digitized by Google

szólásmódjaiban, példabeszédeiben stb., de idő folytán jelentékeny átalakulást is állottak ki. Teendőik annyiban is hasonlók egymáshoz, hogy legtöbbször mind a kettőnek aránylag kevés adat áll rendelkezésére, kevesebb mint a mennyinek alapján tárgyáról hű képet alkothatna. Különösen áll ez az utóbbira nézve. Első feladat természetesen itt is az, hogy összegyüjtsük mindazt, a mi csak fenmaradt. Hogy van, a mit összegyüjtsünk, bizonysága az Ipolyi »Magyar Mythologiá«-ja, mely tagadhatatlan fogyatkozásai mellett is mindig nagybecsű mű s gazdag anyaggyüjtemény marad. Mindenesetre hibája, hogy nem volt eléggé óvatos s adatai között sok van olyan, a melyen első tekintetre meglátszik, hogy a német vagy szláv mythologiából van jóhiszemüleg átvéve, de azért nem érdemelte meg azt a feledést, a mely osztályrészéűl jutott.

Hogy Ipolyi műve a magyar mythologia anyagát korántsem merítette ki, arról Nagy Géza és Katona Lajos újabb búvárlatai tesznek bizonyságot. Hogy a gyűjtő eddig figyelemre alig méltatott helyeken is becses adatokat találhat, példa erre a Bornemisza Péter »Praedikáczióiban talált ráolvasás, melyet Sebestyén Gyula közölt a Beöthy által szerkesztett Magyar Irodalomtörténetben.[1] Hasonló tárgyú műből vettük azon tündérekre vonatkozó adatokat is, melyeket itt közlünk.

Verestói György a múlt század egyik legnépszerűbb papja volt Erdélyben. Verseket is írt, a melyeket korában jónak tartottak. Tőle való többek között a Hadrian császárnak tulajdonitott vers következő fordítása:

»Szegény lelkecském, tündérecském, kedvesecském,
Testem őrzője, nevelője, követője
Jaj hová tűnsz el, hová mégy el, hová lész el?
Sivatag hely az, puszta hely az,
Nem örvendesz már, nem nevetsz már, oda vagy már.« [2]

De különösen halotti oráczióit kedvelték; olyan nagy volt a híre, hogy harmadik vármegyéből is elmentek érte, kivált nagyobb »alkalmatosság« azaz temetés alkalmával. Széleskörű olvasottsággal rendelkezett, s beszédeit bőven ellátta citatumokkal, azonkívül érdekes történeteket is szőtt be, nem csupán a szent vagy classicus, hanem az ujabbkori német és franczia történetből, olykor-olykor a magyarból is, mig kortársai inkább a két előbbinél maradtak. Talán ebben rejlett nagy népszerűségének forrása is.

[1] II. köt. 487. l. (V. ö. M. Ny.-őr. II. 304. l.)
[2] Animula vagula, blandula,
Hospes comesque corporis,
Quae nunc abibis in loca
Pallidula, rigida, nudula —
Nec ut soles, dabis iocos?

Digitized by Google

A bőbeszédű nagyotmondásban pedig még kortársait is felűlmondta.[1]

Kétségkívűl legérdekesebb műve az, a melyből egy részt itt bemutatunk. Czíme: *„Halotti oratio, mellyben .. borbereki Alvinczi Krisztina asszonynak .. utolsó tisztességet tett és a tündérországot kibeszéllette Verestói György .. Kolozsvár 1733.“*

A belőle közölt részek a mellett, hogy bizonyítékúl szolgálnak arra nézve, hogy a népmesék, regék s népdalok mily élénken éltek a magyar nép ajakán, egyszersmind arról is fogalmat nyujtanak, hogy a szószék részéről milynemű elitélés, hogy ne mondjuk üldözés tárgyai voltak még a múlt században is.

*

»... Nyilván való dolog, és a bizonytalanságnak vakot vető koczkáján épen kívűl tétetett igazság, hogy egyszer valaha mindnyájunknak elkelletik tűnnünk; minthogy mindnyájan Tündérek vagyunk és mindnyájan Tündér Országban lakunk. Vészitek-é észre, Szomorú Hallgatóim, hogy czélja felé siető oratiom elől-járó-beszédemnek, mint jó Kalauznak útmutatása által a Tündér Országra leszállván, olyan tágas mezőre kapott, melyen előtte levő pályáját botlás nélkül kifuthatja és feltett czéljára is dicséretesen elérkezhetik; minthogy a beszédre elég bőv és jeles matériát találhat magának a Tündér Országban. Szenvedjétek el azért, hogy mostan, midőn szemeink elől eltűnt néhai úri aszszonynak, T. N. Borbereki Alvintzi Kristina aszszonynak utolsó tisztességet tészek, beszéljem ki előttetek a Tündér Országot. Nem kérlek azon, hogy beszédemet jó kedvvel hallgassátok, mert már is jövendölő vélekedésemmel gyanítom és sajdítom, hogy mostani Oratiom unalmas fog előttetek lenni; hacsak egy kevéssé tüntessétek magatokat, mintha beszédemet jókedvvel hallgatnátok, mert az én Tündéres Oratiom is csak tűntetni akarja magát egy kevéssé a Tündér Országról.

Tündérnek az olyan személyt és állatot szoktuk nevezni, a mely látható formában előttünk megjelenvén, vagy más ábrázatra magát hirtelen által változtatja, vagy előlünk egészen elmúlik, hogy azután azt semmi éles nézésünkkel meg ne láthassuk. Az első rendben illik ama Tündér Proteus avagy Vertumnus, a ki felől azt írják amaz igazat hamissal bészinlő poëták, hogy az, mikor szintén kedve tartotta, magát által változtatta:

[1] Egyik beszédében ez a passzus fordúl elő: »Sőt amaz egekig élesen fellátó nagyobb Lyceus is, Galilaeus Galilaei, a lynceusi vezetéknevezetet viselt olasz bölcseknek egyike, hosszú perspectivájával ebben a fényes napban (a W Zsuzsánna házassági életében) maculát nem találhatott volna.«

Digitized by Google

. . . in miracula verum
Ignemque, horribilemque ferum, fluviumque liquentem.
Sok csuda formákba magát öltöztette:
Tűzzé lett, magáról ezt majd levetette,
Oktalan állatnak formáját felvette,
Azután nagy folyó-vízzé magát tette.

A második rendben illenek azok a személyek és állatok, a melyek látható formában előttünk megjelenvén, vagy egy, vagy másképen eltűnnek előlünk, és így mi reánk avagy csak egy darab ideig láthatatlanokká lésznek. Innen a magyaroknál, hogy más példával mostan ne éljek, a bujaságnak tüzével, mint valami Babilon lángjával, belől égő ember, ha szerelmesét maga előtt nem látja, azt tündéresnek szokta nevezni, és sokszor zabolátlan indúlatitól elragadtatván, ama szemtelenségnek művhelyében koholtatott versekkel meg is szokta siratni:

Tündéres vagy; mert nem látlak,
Ha látnálak, megfognálak, s a többi.[1]

Ezek szerint már a Tündér Országnak nevezeti alatt értek én olyan népet és sokaságot, melyben a mely személyek és állatok vagynak, azonegy állandó formában mindvégig meg nem maradnak, hanem avagy csak legalább egyszer szokott formájokból eltűnnek. Itt azért az ország is tündéres, és a lakosok is tündéresek. Nem mondhatom én a Tündérországot sem monarchiának, mintha a Tündérország egy valami főtündérnek akaratjától függene, sem aristocratiának, mintha a Tündérországot valami válogatott tündérekből álló és az országnak kormánya mellett ülő tanácsi rend igazgatná, sem democratiának, mintha a Tündérországban az igazgatásnak gyeplőjét a tündéres köznép tartaná kezében; hanem inkább mondhatom autocratiának, melyben minden lakos a maga tündéres akaratja után jár, lévén ez ország, a mennyi lakos, annyi király és így a mennyi tündér lakos, annyi tündér király.

Nem hiszem, hogy egy nemzetben is volna annyi mese és szófiabeszéd a Tündér Országról, mint a magyarok között. Erről beszélnek a leányok a fonóban és a kalákában. Ama légászó és heverő inasok is, kik a hivalkodásnak piatzára kiülnek, ezzel csapják a legyet a szárokról: költvén hivalkodó elméjekkel tündér királyokat, tündér leányokat, sőt némelykor tündér paripákat is. De nem tudják, mit beszélnek; mert ők éretlen és nem egész vágású eszekkel a tündéreknek isteni bölcseséget és hatalmat tulajdonítanak: úgy tartván minden tündért, tanquam medium participationis deum inter et creaturas, mint félistent és félteremtett-

[1] Kiadta Thaly K. »Régi magyar vitézi énekek« czimű művében.

Digitized by Google

állatot, a ki sem egészen nem Isten, sem egészen nem teremtett-állat, hanem rész szerint az isteni természetnek, rész szerint pedig a teremtett állatok tulajdonságainak részese és így az Istennél ugyan alább való, de a teremtett-állatoknál sokkal fellyebb való. Én pedig a tündéreken értem e látható világban lévő teremtett-állatokat, kiváltképen pedig az embereket, kiknek semmiben is isteni bölcseséget és hatalmat nem tulajdonítok: írván őket mind egyig a halandóságnak laistromába. És hogy ő nékiek avagy csak legalább egyszer szokott formájokból el kelletik tűnniek, azt ő bennek nem virtusnak, hanem erőtlenségnek tartom: tudván azt, hogy ezt ő reájok hozta a halandóságnak elkerülhetetlen és kemény érczkő módjára semmiben hajolni nem tudó törvénye.

Jól tudom, szomorú hallgatóim, ezt gondoljátok mostan magatokban: Bár csak szólana valamit ez az Orator Erdély-országról is; minthogy a közönséges példabeszéd szerint *Erdélyország; Tündérország.* Engedelmeskedem ebben is kívánságtoknak és rövideden előtökbe terjesztem, miben álljon Erdélyországnak tündéres volta. Igen goromba és seprejétől meg nem tisztúlt elmének mondanám én azt, mely a mesélő gyermekekkel együtt úgy gondolkodnék, mintha régenten Erdélyországban tulajdonképen való tündérek laktak volna, kik természetekre nézve fél-istenek és fél-teremtett-állatok lévén, ez országra is a tündér nevezetet reá ragasztották volna, holott kétség nélkül, minthogy Erdélyország nem sík mezőből és nem tér földből áll, hanem sokféle hegyek, völgyek és erdők között, csakhamar szemeink elől eltűnnek, azért neveztetett rész szerint Erdélyország Tündérországnak. Ehez járul az, hogy Erdélyországban is, mint más országokban, magokviselésekre és sok rendbéli cselekedeteikre nézve az emberek igen tündéresek: hol egy, hol más álorczáját viselvén magokon a képmutatásnak. Egyszer az égen járó hóld, a mint ezt a mese-mondó régiség emlékezetben hagyta, igen szépen kérte azonn a maga anyját, hogy csináltasson ő nékie egy öltöző-köntöst: ezt adván okúl, hogy ő megúnta már és szégyenli is tovább mezítelen járni. De az ő anyja ezt felelte nékie: Fiam! micsoda köntöst tudnék én tenéked csináltatni? Hiszem, te most egész vagy, most fél, most sarló forma, némelykor pedig eltűnvén szemeim elől, semmi vagy. Igen szépen illik ez a példa sok erdélyi tündéres emberekre, a kik hold módjára olyan változó természetűek, hogy sok utánnok való járásunkkal is alig találhassuk fel, micsoda köntöst kellessék szabnunk változó kedveknek. De egyszersmind Erdélyország Tündérország a sok nemzetségekre nézve is, melylyek eleitől fogva ez országban laktanak és egymásután ez országból el is tűntenek, minémüek valának a dacusok, gepidák, geták és mások:

Digitized by Google

származván ezeknek helyekbe először az oláhok, aztán a szászok, ismét nem sok idő múlva a székelyek, és végezetre a magyarok. Kiváltképen pedig Erdélyország Tündérország, mert itt is mint más országokban egyszer valaha minden embernek bé kelletik tünnie a koporsóba . . .«

DR. DÉZSI LAJOS.

RÉVAI MIKLÓS LEVELEI PAINTNER MIHÁLYHOZ.

— Ötödik közlemény. —

44.

Michaeli Suo Nicolaus Salutem et Felicitatem, Pacisque annunciatae fructus dulcissimos.

Consternauit me nuper Soror tua, mihí forte obuiam facta, tristi de morbo tuo narratione. Nunc multum gratulor malum hoc vix vllum fuisse, quod inde coniicio, quia in postremis tuis literis altum taces. Sororis anxietas, quam laudo, ex nimio in te affectu, de periculo grauiore tibi metuit. Sed saluus es, sisque, precor, perpetuo. Est mihi gratissima sincera tua gratulatio de obtenta honorifica mea quiete. Quo me solaris, et hoc iucundum mihi est. Risi tamen, quod ipsa Prouidentia gubernatrice cautum esse pulcre memoraueris, ne vnquam pinguescerem cum pinguioris Mineruae filiis. Sed quid te sic abiicis, vt ne tuam quidem tenuitatem exspectam esse velis? Tu vero, si non tenuior, ac delicatior esses, possesne adeo irritari sonantiore ac numerosiore illo Bruto, vt hoc et meis carminibus flagellandum vrgeres? Me certe superas, qui iam ad omnia torpeo. Nec mirum. Mea enim illa tenuitas, quam vos duo Infulati, alter philosophando, alter iocando, tolerabiliorem vultis facere, nimia sua diuturnitate iam in ipsam ariditatem degenerat. Pinguescere quidem non cupio; quod in obesitate multa insint incommoda. Sed me iam taedet et multae meae tenuitatis, cuius pertinacia iam totus areo. Mediocritatem, tot meis fatigiis debitam, iure petii: quam tamen mihi denegatam, permittente quidem Deo, sed aperta nonnullorum malitia, non possum non acerbe ferre. Multa fiunt permittente Deo, quae tamen propterea culpa non carent, sed imputantur rigide, igne etiam aeterno cremantur. Verum in his mea vtique lex est, quam mihi cum Horatio occinis: leuius fit patientia, quiquid corrigere est nefas. Deinde et illud sacrum: in patientia possidebitis animas vestras. Hoc tamen ipsum, pati, cohibere animum dolentem, cum lucta fit, quae sola tollit illam mentis plenam serenitatem, quam scis vel Ovidio canente requiri ad carmina. Carmina proueniunt animo diducta sereno. Bene praemetuebas, et herulorum cura, iterum assumpta, me nouis incommodis inuoluendum. In quo illud mihi acerbissimum est, quod omnes molestias, quas deuorandas habeo non modicas, pro beneficio debeam reputare. Expertus iam saepe Benignos Excelsi Consilii Fauores, futuram praevidi, qua diu vexor rei meae protelationem, praesertim pensionis, etsi Altissimo iam Loco decre-

Digitized by Google

tae. Nondum sunt ordines dati, vt ea frui possim. Iam tertia currit angaria et toto hoc tempore nihil adhuc percepi. Dum ista mota tamdiu trahitur, viuendum mihi est, et amicis perpetuo oneri esse non possum. Herulorum itaque curam in me recipere debui, prouinciam mihi ingratissimam, otiolo meo in literulis collocando inimicissimam. Et Tóthio, Amico meo, multum sum obstrictus, quod mihi vel hoc modo consultum esse voluerit. Iam intelligis, quo sensu dicam vel ipsas molestias mihi beneficii loco esse. Beneficium mihi est vel moleste posse viuere. Quod mihi commodi putabas futurum, vbi susceptum meum, contraria reputans, probare contendebas, pro tua de me sollicitudine: herulorum cura me in solitudine a continua studiorum contentione abstrahendum, vt moderatiore labore valetudini vel nolens consulerem; hoc certe iam plane per excessum mihi obtigit. Adeo enim abstrahor, adeo interturbor, medius inter pueros inquietos, vt literulis, praesertim Musis, nullum tranquillum tempus consecrandum possit mihi suppetere. Duas tantum horas mane, et a meridie, quibus in schola sunt, vacuas habeo, saltem a strepitu, non vero a curis. His me abstrahunt munia Sacerdotalia, et rei familiaris procuratio. Valde sentio, quid Denisii cineribus debeam, et pro mea in Virum, dumvixit, obseruantia, et pro amicitia, quae mihi tecum est. Et sponte mea coepi aliquid versuum effundere in mea adhuc solitudine. Sed hos mihi repente omnes eripuit molesta mea prouincia. Nunquam adhuc ita tranquillo mihi esse licuit, vt, quae sum orsus, eadem alacritate resumere, ac prosequi possem. Quod me non minus cruciat, quam te dolere scio, Denisii nostri amantissimum. Quod secundo reputabas, fore, vt res mea familiaris adiuuetur, et hac parte totus exidi temporum iniquitate, qua pretium rerum omnium enormiter exaggeratum est. Magna satis subsidia ab herulis, et tres illae angariae, cum fine mensis Aprilis fortasse leuendae iniquissimo hoc baratro iam totae absorptae sunt. Vel ligna sola ad hoc vsque tempus eripuerunt mihi florenos 92. Hoc saltem lucri futurum esse specto, quod aliqua supellectili me auctum videre potero. Tot his incommodis comparo mihi, quod postremo recogitabas, potentum in ista patria virorum patrocinium, summa moderatione, fide integra, sedulitate intenta, et vigilantia perpetua. Et Horváthi quidem animum aperte video solatio diffluere ex filioli progressu in re omni. Placet et Festetitsii Comitelli mutatio, qui maiorem poscit curam. Rem gratam praesto et Somogyio, propter nexum cum horum vtroque. Atque hunc, vt, non modo suades, sed rogas etiam, in oculis fero semper, obseruo, et colo: cum propter quietis meae beneficium, illo auctore et actore procuratum, tum etiam ad maiora solatia per eundem impetranda. Vtprimum enim edere potuero mei conatus specimina potiora, his Regi ipsi substratis iterum supplicabo propensionis augmento. *Mártonfius* typum curabit, primi certe voluminis. Neque in ceteris defuturus est. Sed me in vrgendis beneficiis moderatum esse decet. Quam caperem tecum communicatas esse postremas nostras literas, si id commode fieri posset. Nugator blandissimus me aeque nugatorem effecit. Quae de illo insertum esse vis Operi tuo, curabo, vt alia via obtineas. Nam ex ipso nihil extorqueri potest. Vide, quas nugas rescripserit: *„Paintner Sógor hejába írja*

a' munkáját: mert majd fel állanak a' Jesuiták, 's mi kellen akkor Grammatices Professorok leszünk. Rólam tsak hallgasson addig." Te quidem puto facile rediturum. Sed Episcopi si redeant, actum heroicum sunt edituri, dignum canonizatione. Quo enim tunc euanescerent vel theatri deliciae, quibus iste rapitur? Quod quidem probo in illo, quia *Linguae Hungaricae fauet,* et hac sua praesentia, et larga munificentia. A quibus mihi salutem scripsisti, eam omnibus reddi volo cumulatissimam et Zirtzensibus, et Veszprimiensibus Amicis, etiam Oeconomae tuae, de me, meaque valetudine bene meritae. Takátsium audio apud vos esse Fiscalem Capitularem. Dignus est benevolentia tua, quem proinde complectere in beneficiorum vicem et mea caussa, quae mihi cumprimis Viennae multa praestitit. Commercium literarum, strepitu *Kultsáriano* interruptum, potes tamen oggerere. Vale, meque ama tui amantissimum. Sopr. Febr. 1801. *Pecus Bakonyiense,* interea ipse liti inuolutus, dum eius potestati suberam, non me impetiit. Nunc, postquam solutus sum, exspirantem in me auctoritatem exercere voluit, homo sin impotens. Qua in re experior et Schwartzlii latentem malitiam. Adulator magnae illi pecudi congrunniens! Vt me enecare potuissent, voluerunt me, etiam cum vitae periculo, fatali mihi loco, vsque ad Resolutionis exitum in seruitute tenere. Et Schwartzlius anno superiore totus indulgens, totus Medicis obsequens, nunc furit; quasi ego sim caussa, quod re protracta, et nullo in mei locum substituto, et hoc anno supplere (anno) debeat. At non sine praemío supplet.

45.

Nicolaus Michaeli Suo Suasissimo Salutem.
Sopronii. 7 Martii. 1801.

Habes iam elegiam, et mei in te amoris, et in Beatos Denisii Manes verae pietatis monumentum; si tua, et Martonfii nostri, non vana sunt de me auguria, quae me crebro reducunt, sempiternum fortasse. Puto te nuperis meis literis consternatum fuisse; quod tibi huius solatii spem omnem viderer penitus eripere: quam fateor iam nec mihi ipsi vllam affulsisse, propter incommoda, et quae me circumsistunt, et quae mihi adhuc ingruunt. Illis te nuper satis obrui; ista altera proxime perscribam. Nunc ad rem praesentem regrediamur. Vide potentem vim amicitiae, quae me tabescentem erexit. Dimissa epistola poenitudo me illico inuasit facti, et pusillanimitatis pudor. Vim itaque mihi intuli. Quasi nullae me circumsisterent molestiae, ita me operi accinxi, et coepta ad finem perduxi. Tu modo relaxa animum tuum, priore epistola mea constrictum iusto moerore negati tunc honoris: et liquidius cape solatium e re praeter spem nata. Görögio, vt volebas, carmen ita excrescens commendare non potui. Indulsi affectui meo, tanta copia, quantam Ephemeridum pagellae non erant facile capturae. Aliud iniui consilium, quod est et vobis honorificentius, et mihi, hoc imprimis tempore, valde vtile. Defendite me non modo splendore vestro, sed etiam auxilio. Curaui exemplaria mille imprimi. Rákosiensis Prouisor ibit festo Josephi ad salu-

Digitized by Google

tandum suum Dominum. Ex occasione mittam ad Majláthum de his quam plurima, quae ille postea tua copiosiora ad te, et alia ad alios, quantocyus promoueat, Budam, Pestinum, ad Transiluaniam, et quocunque alio mittenda putabit. Tu itaque hunc vrgeto. Zirtzenses vobis opitalubuntur. Sed ridebis Epigramma tuum in me. Amicus quidam animus voluit laudes tuas mihi in tuis literis cumulatissime tributas; miratus est beneuolentiam in me tuam. Tua sensa haec fuisse intulit de me, quando conualui, quae sunt expressa carminibus. Cum illa mihi tam largiter concesseris, permitte et hoc mihi solatium, vt laude sustenter amicorum, si Regiis beneficiis, vt par esset, pinguescere non licet. Et Mártonfii cogitationem idem calamus expressit Latine. Possunt vero te sumtus terrere. Me autem ea spes alit: quod, te et Majlátho, proponentibus, ac Fratres vestros sollicitantibus, symbolum sitis collaturi, in subsidium Poetae pauperrimi, persecutionibus expositi, aegrotationibus afflicti. Inde ego et typum persoluam, et me erigam. Obsecro te, tam sum egens, vt ne vestem quidem talarem mihi procurare possim, qua floccos reliquos tegerem. Illa trita, quam in me vidisti, in lacinias abiit. Pudet me prodire. Vel hoc te moueat. Vides Regia in me Praemia meritorum. Nihil percepi adhuc. Novák mihi molestias creauit. Minae eius erant; se effecturum, vt nihil omnino obtineam. Haec quidem molimina elidentur, sed mihi interea pugnandum est, et diu fortasse. Vale, et me iuva.

46.

Nicolaus Michaeli Suo Suasissimo Salutem.

Misi etiam Episcopo meo exemplar vnum Carminum meorum, cum epistola, cuius copiam tecum communico. »Excellentissime, etc. Vota mea quotidiana, praesertim ad aras effusa, pro iugi incolumitate Tua, ardentiora facit recurrens Tui Nominis dies sollennis; quorum significationem accipe Paterna Tua illa Clementia, qua soles res meas benigne complecti. Demisse offero una et munusculum quoddam literarium, fructum honesti otii, et grati animi monumentum in Viros bene de me meritos. Neque enim omnes huius Ordinis Socii, vel brusci sunt Balogii, vel feroces Szerdahelyii, quod quidem ego experiri potui longo sane vsu. Sed isti, et ab his iam satis luerunt poenam immoderatioris animi, et a me abunde confusi sunt. Namdudum condici, nobilissimam esse de aduersariis vltionem, virtutem, et facta praeclara. His contendo et porro clarescere; vt, et Matris meae, in cuius me sinum adoptare dignatus es, et Tui ipsius, Praesulis mei Benignissimi, fauores in dies magis magisque demerear. Sum perenni, ac profundissima cum veneratione Excellentiae Tuae Humillimus Cliens, etc.« Constitui Jaurini Tumpacherum meum obseruatorem aliquanto diligentiorem: vt animaduerteret motus et Episcopalis Aulae, et aliorum in hac Ciuitate. *Mirum nempe videbitur, me, et Jesuitarum laudes personare, et vicissim eorum laudatione extolli.* Scis iam, quos dicam vanum popellum in Elegia Denisiana, in tua vero vulgum inertem, fastum atrocem, supercilia stulte attollentem. Ridebit Szuneritsius. Huic enim iam pridem declaraui mentem meam; scripturum me in

Digitized by Google

laudes vestras, quo illos alios magis oram laudationis meae valde cupidos. De Szerdahelyio quidem satis me edocuit meus Tóthius adhuc Budae, stimulauitque magnopere, vt illi carmen aliquod concinnarem. Sed si affectus in me loqui non potest, simulare blanditias non novi. Nec tam vilem esse volo Musam meam, vt fauores ab immerentibus emendicem. Hoc satius est, quod proposui, sic illos torquere inuidia vestri honoris. Multum rideo ad Oeconomae meae narrationem me iubente saepe repetitam, Erat illa Jaurini in eodem hospitio cum Patre Pauer, supellectilium mearum fidelis interea custos, dum apud te morarer. Quaesiuit iste curiosius ex muliere, vbi ego essem. Haec reddidit: me apud te conualescere, et pridem amice faueri. Ille attonito similis; *„Bizony tsodálom. ait, hiszem Paintner Jesuita, Révay pedig Piarista.“* Audis popelli vocem. Sed iste corrupitur, vt solet in vulgo fieri, maiorum illorum auctoritate, fastu atroci tumentium. Verum tu me iam silere iubes istas nugas. Audi ergo alia. Exemplaria mea ita sunt iam distributa, vt de 1000 vix 50 habeam reliqua. Exemplar vnum adhuc modeus rapuerunt homines Cancellariae Véghianae, miseruntque Budam celeri cursu inter res suas ex officio promotas. Appellent eo proxime et cetera, modo Majláthius non tergiversetur Jaurini. Habeo iam plausum a Somogyio meo, quem ego valde colo te etiam monente. Oblecta te pulchra eius epistola. »Kedves drága Tisztelendő Uram! Két rendbéli kedves levelét, a mint szoktam, örömmel vettem. Az elsőre meg pirúltam, hogy Tisztelendő Úr sok fáradozásinak elvett nyugodalmas jutalmát nekem köszöni; holott ezt tsupán a maga tetemes érdemeinek, és a' legkegyesebb Felséges Urunk kegyelmének tulajdonéthatja. Én tsak azt kévánom, hogy számos esztendőkig azt egészségben jó kedvvel tölthesse, és így mindenkoron *Hungaricos concinat ille modos.* Mivel pedig épen erről vagyon a' szó, ki nem mondhatom, melly igen tetszett Méltóságos Erdélyi Püspök ezen ékes gondolatjának Deák versekben való elő adása. Méltóságos Püspök Rozsos is álmélkodva olvasta. Én tsak attól félek: hogy, ha a' Deák Szűzek a' Phoebus sententiáját fellyebb appellálják, vagy ismét új pört kezdenek; az illyes darabok bémutatásával hasonló just a' Magyar Szűzekkel ne nyerjenek; mert lehetetlen, hogy Tisztelendő Úr betegen írta volna azokat. Azonban mind ezért, mind a' többi legékesebb darabokért igen különös köszönetet mondok. — Denisről igen méltó vólt olly ékesen emlékezni: kinek neve, és ditsérete, a' meddig a' szép tudományok fenn maradnak, mindenkor meg marad. — Nagyon sajnálom, hogy ismét a' fizetés, és pensio miatt a' roszsz emberek gátlást tenni merészeltek; holott inkább örülni kellene, hogy Tisztelendő Úr a' királyi kegyelemben részesült. Mittat saltem breuem Instantiam ad suam Maiestatem directam; illico removebuntur omnes obices. Haec ille! Nunc tu amice! arripe calamum, et scribe quantocius Budam ad tuos homines, vt certo explorent; quid illic agatur de meo salario, et pensione; an reuera suspensionem parent, et quibus de caussis ita iterum insaniant. Mihi non respondetur haec vrgenti. Scripsi mature, me iussu medicorum, in periculoso mihi loco, resolutionem praestolari non potuisse; multo minus in officio, a quo iidem prorsus remotum esse voluerunt. Haec Deos Vien-

Digitized by Google

nenses movent, sed *ferocia illa Bruta Budensia,* aliqua dico, tangere non possunt. Laudabis vero consilium meum etiam propterea; quod me fluctibus subduxerim, quos mouit Comaromiensis Directoris stulta arrogantia, et malitiosum in Professores imperium. Iste, iam Director, vindicare voluit in me Strigoniensis Directoris iniurias, vt ille putabat, Collegae vtpote iam sui, sed ignauissimi hominis, quem *perversus Kultsár* versare potuit, vt libuit. Edo tuli omnia patientissime, et solum hoc curabam, vt procul sim ab incendio, quod futurum praeuidi. Hoc anno erupit discordia non modo inter illum et Professores, eius arrogantiae impatientes, sed inter Cinicum etiam Parochum, a quo apud Novákum, eius Amicum, teterrime descriptus est. In hoc ego turbine, et molesto scholarum onere, iam fracta imprimis valetudine, vix viuerem, aut certe animam aegre traherem; et ea, quae vos nunc oblectant, producere prorsus non potuissem. Per Denisii cineres, et mihi, et vobis sacros, te obtestor, euigila in rem meam; vt, si et Budenses fuerunt, consilio Somogyiano tranquillitatem meam, tot votis expetitam, mihi quantocius vindicem, plenamque asseram. Vale quam optime et me porro quoque ama. Sopr. 18 Mart. 1801.

47.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem et Felicitatem.

Epostulationem tuam legi cum voluptate, et te, mihi quidem semper amabilem, nunc tanto etiam acrius amare coepi: quod tantis licet praeditus sis animi dotibus, ac tanta et agas, et geras, laude dignissima, certe et Venerabilis Publici testimonio; adeo tamen adhorreas ab aura populari, et rerum tuarum celebratione. Hoc quidem solidae est virtutis documentum, et facis, quod illustres Viri omnes facere solent, vt ad laudes suas erubescant, easque inuiti audiant, contenti ea sola animi voluptate, quam gignit copiosissimam recte factorem conscientia. Sed nostra itidem officia, qui beneficiis cumulamur, qui a vobis talibus in pretio habemur, et amamur, excitant nos vobis vel inuitis: vt, quo possumus modo, gratum exhibeamus animum, virtutique suum reddamus honorem. Haec antiqua est, et pulcherrima certe pugna, inter eos, qui bene agunt, beneque faciunt, et qui benefacta percipiunt. Atque huc iam rem nostram deuenisse valde laetor. Nisi certamen istud exortum fuisset, meus quidem amor mihi semper adhuc segnis, nec satis memor visus fuisset eorum, quae tuus in me amor cumulata effudit et beneficia, et defendendi studia· Habeo copiam potentis tuae epistolae ad Somogyium datae, et eam conseruabo ad vnam vsque, melioris meae fortunae vindicem. *Tanta tibi adhuc debeo, quanta nunquam me posse satis intelligo.* De subsidio, mihi submisso, magnas tibi gratias habeo. Nolo te cum modestia tua pugnare in colligendo simbolo. Parce nimiae meae egestati, quod huiusmodi subsidioli spe illectus hoc te consilio onerauerim. Fero sortem meam, ast possum, pacato animo. Hoc solum agas, velim, sed tamen et hoc, si commode facere potes; vt rescias Budensium molimina. Suspecti mihi sunt pertinaci suo silentio. De exemplari

Digitized by Google

bus, tibi transmissis, si tibi multa videntur, potes reliqua, opportuna occasione, vel Budam mittere ad Jacobum Pethő Commissionis Literariae Assessorem, vel ad Professorem Schedius Pestinum, vt venum eant apud Bibliopolas, quibus alia tradi ab ipsis volui. Majlátho nec ego satis fidere potui, quod tardum noscam. Quare *Andream Horváthum* peculiari epistola requisivi et ad distributionem Jaurinensem, et ad reliquorum expeditionem, copiosissimorum Budam et Pestinum, non paucorum etiam Comaromium et Strigonium. Rescripsit cum gaudio, et iam multa perfecit, et reliqua se quam proxime perfecturum spopondit; addidit in promouendo accessisse sibi et Professorem Berta strenuum socium. Miror et ego Viennenses non plus fecisse. Haschaianum, curabo, vt quantocius legere possim. Aestheticae Professor quod infra tuam exspectationem cecinerit, hoc quidem aegre fero. Non videtur multum dilexisse. Si quid est in meo, quod placere possit, sentio id a dilectione esse maiori et tui, et Denisii nostri. Et haec dilectio caussa est, quod ego de Denisio ad te scribere debuerim; vt Fracastorius de Antonio Turriano ad Joannem Turrianum Fratrem scripsit. Hunc in me affectum damnare non potes: *quod erubescas, facis pro modestia tua, ob quam te tanto magis diligo.* Sed redeo ad primam litem nostram. Somogyio tot misi exemplaria, quod sufficiant Cancellariae Hungaricae; tot item *Samueli Teleky* pro Cancellaria Transiluanica: qua vtraque adhuc Posonii moratur. Görögius pro Viennensibus accepit tantam copiam, quanta et vendi possit, et distribui praecipuos inter cultores Denisianorum cinerum. Inter hos nominaui Ministrum Sauran, et reliquos, quos noui. Dedi hodie etiam Affini tuo pro Szaiczio, Weghoffero, *Roznáko,*[1] et Ságio. Nunc mihi tria solum restant exemplaria solitaria: triginta inserui Latinis meis, si ea quis emere vellet, vt cum his habeat et ista postrema mea. *Ego tibi iterum iterumque Episcopatum precor,* sed pinguiorem, non cum 18000, qualis Mártonfio obtigit: vt Czupponios, et Tertinas iuuare possis. Vides, te non obscurum latere; quomodo isti enim ad te confugerent, nisi excitati praeclara tui nominis fama? Sero ego buccinator accessi, istos tui opinio mouit iam ante me vulgata. Laudandus est horum conatus; quod sensu careant teneriore, hoc naturae vitium est minus benignae. Sed illud tamen sentiunt, pinguioribus illis, a quibus ad tenuiores confugiunt, reuera pluris esse Marthas, quam Musas, vt tuo me lusu recreem. In promtu caussa est! Marthae effici possunt matres, sed Musae infoecundae sunt, perpetuo continentiae amore. *Et hi prae pinguedine nimium lasciuiente maiorem experiuntur voluptatem in ventris, quam mentis foetibus.* Me necessitate adductum ad suscipiendam Herulorum curam iam poenitet facti: quod enormi rerum omnium pretio, adeo non proficiam; vt nouis potius debitis inuoluar. Deinde molesta hac cura, quam semper vitaui, turbatur et tranquillitas mea, et otium eripitur, ad amoenitates meas. Indigne fero etiam seruitutem, quam potentium arrogantia imponit, vt primum aliquem sentiunt ex gratia viuere. His itaque

[1] Roznák Márton tudomány-kedvelő augusztiniánus volt, kinek kéziratai szintén Pannonhalmán vannak.

Digitized by Google

me vinculis expediam et me mihi totum, Musisque vindicabo, cum omni, qua possum, cautela! ne Somogyium offendam, Horvátho cognatione iunctum. Spes alioquin magna non est ex pueris, et laborum gratia etiam nulla, quae vel in praesenti satis parca est. Vale et me ama tui amantissimum. Sopronii 29 Martii. 1801.

48.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

Legeris, credo, epistolam meam, eodem fere tempore, quo ego tuam accepi. Silentii mei tam diuturni caussas iam habes, vt me nunc iterum excusare non debeam. Eripuit tibi fera mors et alterum amicum! Hoc casu quam tecum doleam, non opus est verbis explicare. Sed sic sumus nati, ut moriamur. Sequemur et nos, modo sic meritis insignes, sic clari, ad eos transeamus; et talia relinquamus victuris post nos exempla virtutum, et ingenii monumenta, qualia isti cum perenni nominis memoria reliquerunt: Spectabilem Dominum Gabrielem Csapodi, et eius Consortem, Matronam lectissimam, multum reuereor. De honore mihi praestito magnas ago gratias. Id valde doleo; quod, et temporis angustia, et rerum mearum iniqua conditione, impeditus, nihil conferre potuerim ad ornandas Patrii exequias; vt, et ipsum, et te voluisse satis intellexi, et vt Immortalis Viri egregia merita exposcebant. Ingentem apud Sopronienses rerum omnium caritatem, et pretium enorme, legeris in ipsis adeo nouis, vt puto, Posoniensibus. Haec me totum conficiunt. Et Horváthum inprimis experior crudeliter auarum, qui me haec non praeuidentem, et eius postea liberalitate confisum, nunc valde frustratur. Promittit, sed nihil facit. Somogyíus meus, qui me his ipsis diebus inuisit, et suo osculo, sua dulci amicitia multum solatus est, satis exagitauit hominem. Sed Aethiopem lauit. Ego, qui solatorius, sex centis florenis meis, hunc annum feliciter exegissem, nunc cum Herulis expendo mille quadringentos, et totas autumni ferias famebo, cum onere novi debiti prope ducentorum florenorum. Hoc, malitia Sopronienslum, qui rerum caritatem faciunt lucri cupiditate et auaritia Illustrium in hac Patria Virorum! Somogyium inuisam in bonis suis: tunc te iterum amplectar, et deosculabor. Pateram huic dilecto Patrono meo lucubrationes nunc meas omnes ab oculos ponere, omnem conatum verbis explicare. Rapuit Virum admiratio ferreae diligentiae, praesertim fracta adeo valetudine. Pollicitus est nouum auxilium, vtprimum mitiora fuerint tempora. Haec ergo breuiter tu de me: sed ego plura de te exspecto. Obsecro te, vrge Praeposituram Veszprimiensem, etiam mei caussa, vel potius tuae immortalitatis. Immortalis es apud Hungaros futurus, si tu mea in lucem emitti iuueris. Faciet vero Praepositus Veszprimiensis. A Rátothensi veterem tantum amicitiam exposco. Non te obtundo Arabicis meis nugis. Sed quid ego nugor, restanti momenti dum nugas dico? Amice! valde peccatur, quod Czupponio Arabico succurri non possit. Si enim et ille ea ingreditur via, qua ego, mire consulit Grammaticae Rei Hungaricae. Vos nunc ridetis. Sed postea stupor vos obruet, et nostris meritis vix dignam reddetis mercedem. Sed

quid agitis? Arabesne non facitis? Non hos quidem, sed vtrosque ostendimus descendere ab Hebraeis illis primis, vel potius Chaldaeis; quibus ante Abrahami migrationem in Ur Chaldaeorum simplicissima fuit lingua monosyllabis vocibus insignis, et miranda: *cuius reliquias Arabes fidelius retinuerunt, et, quod mireris, nostri etiam Hungari.* Tanta est consensio, vt easdem vtrorumque origines nemo neget, nisi insanus. Sed haec videnda sunt prius, deinde credemus. Videbis, modo Deus faueat, mea opera euolata *Vacabula Hungarica amplius mille Hebraicis, Chaldaicis, Syriacis, et Arabiccis cognata.* Ego vero vltra etiam progredior, totam linguae nostrae indolem intimam doceo Hebraeam. Sed te obruo. Exspecto literas tuas. Vale, et me ama. Saluta nostros. Sopronii 8 Julii 1801.

49.

A' sok Püspöki nyomorúságot, bajt, 's dolgot, annyira érzed, hogy dírát kérsz tõlem a' Püspökségre, vagy másképen megátkozsz engem, hogy Püspökké legyek. Hogyan írhassak én dirát arra az áldott Püspökségre, a' mellyből nekem az én édes Mártonfim már százatskát küldött, 's ezek után is küldeni fog valamit apránként? Háládatlanság nélkűl nem tehetem. 'S mondom egyenesen, azt tellyességgel nem is fogom tenni. Ha azért annyira talalálsz rám megharagudni, hogy engem illyenképen meg átkozz, kérlek tsak foganatosan átkozz meg mennél elõbb. Ugyan nyer velünk a' Magyarság! Illustrissime Domine Frater? tanti est Patria, vt eius caussa molestias oneris episcopalis pacato ac lubenti animo perferamus. Quot Viris, de re communi bene mereri cupientibus, possumus succurrere, praesertim literatis! Experto credat mihi Ruperto Illustrissimus Dominus Frater; rem esse tristissimam cum extrema fere egestate colluctari, et tamen aliquid tale vel canere, vel meditari debere, quod delicatulis et otiosis hominibus ex omni parte placeat. Nos in hoc loco positos, Diuina certe Miseratione, decet collatis studiis honorum res inclinatas erigere, iisque dulce otium dare, tot pulchris elegantibusque sacrandum lucubratiunculis. Quantum praeterea habet onus nostrum solatii spiritualis in alendis tot pauperibus, in defendendis tot orphanis, et in parcendo cumprinis grege Dominico! Mi a' tatár? tsak átkod' fenyegetésére is már collega képen szóllok veled! *Jó mégis, hogy különbség vagyon a' te Püspökséged, és az enyém között. A' tied valóságos, Erdélyben vagyon,* Alvintzi Uraságoddal, 's a' többiekkel; *de az enyém Klimius Miklós Druszám' holdjában tündérkedik.* De mivel te adod ezt is nekem barátságos enyelgésedben, elfogadom tõled. Udvarom' kitartására is, bízom. illy nyájas collatióid mellett nyujtasz valamit apránként. Keresztem úgy is vagyon, pedig jókora, arra tehát ne költs, *Infulám is vagyon már, néhány rongyos háló süvegetském, épen álombéli Püspökségemhez valók.* Látod, mitsoda bohóságra adtál alkalmatosságot, hogy megént okos nem lehetek.[1]

Subiungo Szanyensia.
Joanni Nicolao Révai
Carmen Phalencium.

[1] Itt Révay Mártonfi püspökhöz irott levelét közli Paintnerrel.

Digitized by Google

Legi versiculos tuos, Amice!
Grato quos animo, reconualescens
Fudisti, facili manu, chelique.
Seu dum Praepositi Rátothensis
Lenis vulnera, sane acerba! Diui
Fato Denisii, profunda facta!
Seu dum Praesuleo tuo Patrono
Mittis vota, throno, pedoque digna!
Aegrotum nisi te tulisset omnis
Ad nos, heu mala fama! te valentem
Ostendit teneri tenor laboris.
Scribis talia non valens Poeta!
Quid sanus facies? resume plectra!

Reuereor Illustrissimum Dominum Episcopum Tsapodium, et totam inclytam domum. Saluto Takátsium meum. Etiam Theresiam, praeclare de me meritam sua sollicitudine. Te nunc occupant satis curae rurales. Suppetat tamen tibi tempus aliquod ad epistolam vel breuissimam, vt iterum fabulemur. Vale quam optime, et me porro quoque ama tui amantissimum. Görögio aliquantulum succenseo. Carmina mea Viennam missa haeserunt apud eum mensem integrum, et medium. Sopronii 13 Junii 1801.

50.

ELEGIA SECUNDA.

Ad Joannem Nicolaum Révai, dum Sopronio Libellos Carminum mihi transmitteret ineunte vere anni MDCCCI.

Aduenere mihi bis sex, tua cura, Libelli,
    Quos cecinit solitis conscia Musa modis.
Nescius, vnde mihi veniant haec munera Pindi,
    Fasciculus postes dum stetit ante meos,
Inspicio: nomen praefert frons ipsa Libelli.
    Vix volvi dixi: noscitur vngue leo.
Annus abit, primum tuleris quod carmina dono:
    Illud erat nitidum carmen, et istud erat.
Nunc renouas donum, pergere noua carmina mittis:
    Indigitant vitam carmina viua tuam.
Abstuleras aeger morborum semina tecum,
    Dum subito nostra profugis vrbe procul.
Fama tulit, Budam propero, quod tramite tendas,
    Budensis morbos vt leuet vnda tuos.
Felices thermae remorantur funera Vatis,
    Qui prope funus erat, nunc rediuiuus adest.
Révaius rursum, quis crederet, ecce reuixit!
    Stat firmo, ut iuuenis constitit ante, pede.
Tempora veris, eunt renouantur munera Florae:
    Progenerat flores et tua vena tuos.
Mellilegae volucres succos e germine sugunt:
    Ex Vatum libris tu quoque mella legis.
In tua se sensim penetrarat viscera tabes:
    Triste tibi lustrum fluxerat, aeger eras.
Virus inundauit pectus torrentis ad instar:
    Destinat in praedam te Libitina suam.
Cum letho certamen inis, nec pharmaca robur,
    Nec praestat solidam planta salubris opem.

Digitized by Google

Hinc properas Budam, calidas te mergis in vndas,
Quod nocuit fibris, abluit vnda malum.
Flectit arundo caput, Boreas dum robora frangit:
Dum mors intentat spicula, victor abis.
Fors etiam nosti morbum depellere cantu:
Si morbos abigis carmine, saluus eris.
Si tibi restaurat tellus Sopronia vires,
Gratulor, et mecum gaudia Pindus habet.
Vix reparas vires, neruos intendere pergis,
Et pro more vocas ex Helicone Deas.
Nec te debilitas, nec lethi tela morantur:
Quod bene coepisti currere, curris iter.
Plectra moues iterum, te nulla fatigia frangunt:
Carmina te vegetant, te labor ipse leuat.
Barbita continuas, cingit tua tempora laurus:
Iam satur his Vates laudibus esse potes.
Quod cecini, repeto: temet tua carmina laudant:
Quae placuere semel, bis quoque dicta placent.
Corpus humi repit; tua mens sublimia volvit:
Materies metris dum sonat alta tuis.
Praesulibus Patriae laetum tua barbita plaudunt;
Quod capiat sacrum dextera digna pedum.
Inx Rátoth fueras felix, quia nactus Amicum:
Quem merito celebras carmine, nosco Virum!
Tu Vatem laudas, pariter laudaris ab illo,
Hic mos laurigeris Vatibus esse solet.
Hunc facit et virtus, et laurus, et infula clarum:
Praepositus, titulo grandior ipse suo, est.
Congerit ille libros, Sociorum scripta suorum:
Ipse libris maior bibliotheca suis.
Vix, puto, maius habet nemorosa Bacuntia sidus;
Altius arboribus creuerat ille suis.
Sum memor vsque Viri: nostro sub pectore viuit:
Cur loquor? est maior laudibus ille meis.
Denisii Vatis lugent tua disticha funus:
Ambo, musarum tu decus, ille decus.
Exagitas metris prauos in pectore succos,
Qui tibi succutiunt saepe dolore latus.
Non est, cur properes tenebrosam mortis ad vmbram
Tempora dum niuibus vix bene tincta geris.
Expedit, ut viuat, quo cum Sapientia viuit:
Ut maneat doctum longa senecta caput.
Quae grauis et meritis aetas, grandescat et annis:
Incola Parnassi ne cadat ante diem.
Mors mille interimat, Pindum qui nosse recusant;
Non cadet ex oculis vnica gutta meis:
Si mors prosternat properato funere Vatem;
Dimidium lacerat pectoris illa mei.
Grandis iactura est, tersum cecidisse Poetam:
Dic, quid nobilius Vatibus orbis habet?
Dispereant fungi: laurus stet fronde perenni:
Configat iaculum mortis inane caput.
Sidera te seruent, vt crescat gloria Vatum:
Es pars Hungarici tu quoque digna chori.
Hungara cum Latia, duce te, petat alta Poesis:
Vt redeat Musis, quod fuit ante, decus.
Abumpo laudes, renuit nam vena fauorem:
rVt sim facundus, sicca senecta vetat.

Digitized by Google

Non sum, qui fueram: crines absumserat aetas:
Fertur in occasum vita caduca suum.
Iam septem decies vitae superauimus annos:
Ecce mihi tumbam condere Parca parat!
Junior es nobis, maneat te longior aetas,
Teque suo foueat Phoebus et ipse sinu.
Vincere cum nequeas, vincent tua carmina mortem:
Nam veterum referunt illa canore metos.
Nil dubita, sero dum te mors inseret astris,
Lugebit Clarii lecta caterua chori.
Carmina morte carent, viuunt post funera Vates;
Mortis falce cades, fama superstes erit.

Comaromii ineunte vere M. D. C. C. CI. Joannes. Bapt. Grossinger, m. p.

Nicolaus Miehaeli Suo Salutem.

Transmissa mihi sunt Comaromio his ipsis diebus Grossingeri Carmina. In iis et tui praeclare meminit Vir tibi addictissimus. Cape solatium ex amico Senecionis iudicio. Valetudo mea iterum vacillat. Thermae mihi nunc optime prodessent, sed impedior adhuc Comitelli Festetits cura; quam a me Pater nondum accepit, nec accipere vult; tanta est in me fiducia. Nescio, quid agam et quomodo me expediam. A fastu et insolentia praediuitis Horváth iam me vindicam. Nihil iniquius fero, quam mancipatum seruitium: hoc mihi ab homine illiterato impendebat. Sero etiam filius meliori curae committitur, cum iam corruptus est priorum annonum indulgentia. Afflixit me iniqua sors mea! quod mihi, homini morbido, et honestioribus occupationibus debito, dum per morbum licet, dissolutiores adolescentes obtigerint, apud me, quasi in domo correctoria, coercendi. Verfluchte Beschäftigung! Zuchthaus Verwalter bin ich geworden! Auxit molestiam enormis rerum caritas, et contractus iniquior, vel potius promissum non seruatum. Honestior tamen Festetitsii animus hac parte succurrit mihi, sed hoc ipso magis intricor. Rigidiorem disciplinam meam omnino vtilem esse filio suo valde persuasus est. Quapropter magnopere mihi inhaeret. Sed breui plura coram. Vale et me ama. Sopronii 7 Augusti 1801.

51.

Pars Posterior Opinionis, a Volfgango Tóth ad Excelsum Consilium datae, de Hungarica Orthographia, et Grammatica.[1]

Ceterum an Cl. Prof. Vályius Grammaticam Hungaricam eam sit editurus, quae usibus publicis aptari omnium suffragio mereatur, maiorem in modum ambigo. Siquidem obseruationes Doctorum Virorum, in Grammaticam eius factas, perlegere omnes, diligenter expendere, atque ad genium Linguae, ad vsum veterum, ad recentiorum, ad communem nationis nostrae sensum diiudicare, ac suis quaeque locis digerere vellet; sperari id ab ipso iure posset; sed haec exsequi magni est laboris, cuius tolerantiam habiturum esse ipsum non mihi persuadeo. Certe enim ad Geographicum illud Hungariae Lexicon elaborandum, non Mandato aliquo

[1] Itt ismét másnak iratát közli Révay Paintnerrel.

Digitized by Google

fuit prouocatus, sed sua sponte adductus, multisque praeterea multorum subsidiis adiutus; et tamen eius *Magyar Országnak Leirása* quantis scatet erroribus! Quis iam speret Grammaticam citra errores opera eius prodituram, praesertim cum ad laborem hunc non sua voluntate inuitatus, sed ratione officii sit adstrictus? Quodsi vna primum lingua Grammaticam istam rite absoluisset, facile in alias deinde traducere poterat! nunc autem cogitationes suas, vna cum tempore, per trium linguarum volumina dissipauit, et Grammaticam Hungaricam in omnibus tribus imperfectam destituit. — Grammaticam, prima cuiusdam linguae natione initiandis destinatam, correctissimam omnino esse debere iudico: vt ad illam, quasi sacram quandam anchoram, recurrere discentes possint, ac tuto ad apicem omnem prouocare; secus hallucinari discipulos, et cum tempore dediscere oportebit. Indignor, quoties in elementari Linguae Latinae apud nos Libro errorem illum hodiedum cubare video, quem in omnium quatuor Coniugationum, vocis passiuae, imperatiui modi, plurali secunda persona ediscunt pueri, nisi a peritis Magistris corrigantur: am*e*mini, doce*a*mini, leg*a*mini, audi*a*mini, pro amamini, docemini, legimini, audimini. Quam correctam vero Linguae Hungaricae Grammaticam habeamus a Vályio, exspectandam, coniici potest ex illo eius libello, quem typis Pestini Anno 1793 edidit: *A' Magyar Nyelvnek megtanulására vezető rövid Ösvény*. Satis ego ipsum tunc rogaui, vt peculiarem typi quam correctissimi haberet rationem; interim prodiuit opusculum erroribus typi refertissimum. Sed minime id mirum, vt qui hoc ipsum de Grammatica Linguae Hungaricae Manuscriptum suum Eruditorum iudicio submittere, ac seueram eorum censuram expetere non dubitarit; orthographicis tamen erroribus deformatum iis exhibere sustinuerit. Primam tantum Voluminis Primi paginam inspiciamur, et tres illico errores occurrent: o*rt*ographia, kozönségesen, et coniu*n*gatio. Iam, si Vályium primo statim in limine taedium attentionis inuasit, quid in progressu faciet? quid tum ei patientiae erit reliquum, quando cum alienis, Typothearum nempe erroribus luctandum fuerit? Porro autem sub finem eiusdem Voluminis occurrit: bizni, *sperare:* atqui Párizpápai, Editione Leutschoviensi anni 1708. *reméllem*, spero, vertit; *bízom* vero, fido, confido. Grammaticae igitur Hungaricae, in vsus publicos vulgandae, elaboratio, mea quidem opinione, non Cl. Prof. Vályio, sed emerito illi Humaniorum Professori Nicolao Révay esset a serenitate Sua Regia, et Excelso Consilio, honoris gratia, deferenda. Virum hunc maximo semper Linguae Patriae amore flagrauisse publice per Regnum constat. Non vno is iam opere celebrem sibi apud populares suos famam comparauit; per octodecim autem annos proximos peculiarem Linguae Hungaricae, quocunque posset subsidio, eruderandae operam impendit, atque ita impendit; vt cum ante annum huc Sopronium aduenisset, Quatuor Volumina *Disquisitionum Grammaticarum ad Grammaticam Hungaricam certius figendam* iam parata mihi exhibuerit: Quintum vero Volumen ad hanc ipsam rem pertinens, Tria item Volumina *Antiquitatum Literaturae Hungaricae,* praeterito anno scholastico, ea, qua per valetudinem, curasque ceteras licuit, vsura temporis in chartam coniecit. Etiam initio harum autumni feriarum, non tantum valetudinis

suae corroborandae, sed ea etiam gratia Viennam ascendit: vt eruditas has circa Patriam Linguam lucubrationes suas, subsidio Bibliothecae Palatinae adiutus, numeris, quibus posset, omnibus absolueret. Certe vel ex aduolutis hic sub *G* Obseruationibus eius, cursim factis, mihique ante discessum traditis, mihi saltem liquido apparere videtur, neminem ad Grammaticam Linguae nostrae optatissimo cum successu apparandam magis esse instructum, magisque adeo idoneum. Complura ille in Obseruationibus his attigit, quae in thesauriis illis Disquisitionum et Antiquitatum eius Voluminibus latent recondita, quae, in opinione sua depromenda, euoluere vberius noluit; ne opes litterarias, octodecim annorum fatigio ab se collectas, alienum in vsum prodigeret; vel potius, ob digerendi fastidium, ab alio forte praetereundas necquiquam profunderet. Haec ego mecum reputans, cum Révayus descendere se Vienna, ad concertandas opiniones nostras, haud posse mihi scriberet, quaesiui ex ipso per literas; num se pro elaboranda Grammatica insinuari a me Excelso Consilio vellet: respondit, secure me id posse facere, libenter se huic oneri subiicere, immo iam laborare. Quare, si Benigno Gratioso Intimato prouocatus Vir hic fuerit, proximo iam vere rem eum paratam habiturum spero. Ceterum, etiamsi propter interuenientem forte aliquam remoram, paullo tardius forte opus absoluerit, satis cito fiet, quod a Révayo bene fiet.

Haec vltima, ob occupationes tuas nunc multiplices, adieci; tu autem noli, amabo committere, vt te promissi mihi facti poeniteat, et me vadem tuum deseras. Expediui Opiniones nostras, cum tota reliqua mole, die 25 Novembris. Közli: DR. RÉCSEY VIKTOR.

ARANY JÁNOS MŰFORDITÁSI TÖREDÉKE.

A dalnok elhullt . . . Arany hátrahagyott költeményeinek *Forgácsok* czímű csoportjában a fenti kezdettel van egy daltöredék. Eredetiként van közölve. Úgy látszik, kikerülte a művek sajtó alá rendezőjének különben gondos, mindenre kiterjedő figyelmét. E sorok ugyanis Moore ír dalaiból vannak fordítva, még pedig a *The minstrel-boy* czímü költemény második versszakát képezik:

The minstrel fell! but the foeman's chain
Could not bring his proud soul under!
The harp he loved ne'er spoke again,
For he tore its cords asunder;
And said: »No chains shall sully thee,
Thou soul of love and bravery!
Thy songs were made for the brave and free,
They shall never sound in slavery!«[1]

VERSÉNYI GYÖRGY.

[1] A közlőnek teljesen igaza van. A sajtó alá rendezőnek tévedése onnan származott, hogy Arany csak egy versszakot forditván le, nem irta oda a szerző nevét s később sem folytatta. Igy a töredék eredeti dolgozatnak tűnt fel a többi eredeti töredék között. Szerk.

JÁSZAY PÁL NAPLÓJA.

— Tizenegyedik közlemény. —

24. Csütörtök. Reggeltől estig ismét szüntelenül a leveleket olvasgattam és Józsit tanítottam az újmódi deutschra. Estve Szentimrey Laczi is oda jött, valamely Józsi által tett judiciária exhibitio eránt, de én nagyon rajta voltam, hogy ne adjon róla Samu testimoniálist, s így ne rontsa el a becsületét, melyet Samu fogadott is; s Laczi mindjárt visszament haragosan Baktára. Hives szeles idő volt.

25. Péntek. Délig a genealogica tabellát készítettem; Szúnyogh Tercsitől egy pugillárist kaptam ajándékba, de nagyon kért, hogy ne mutassam senkinek, mert nem úgy van készítve. Délután én, Samu és Józsi elmentünk Baktára Szemere Erzsikéhez. Farkason nagyon sokat nevettünk, s én azt az embert nagyon megszerettem; a zöld gérokomról formát vétetett. Nálok mulattunk 6-ig, akkor felmentünk Szentimreyékhez. Az öreg Szentimrey meglehetősen fogadott bennünket s kért, hogy mig itthon leszek látogassam meg; de a leánya Kati jóformán nem is köszönt. Mi itt kevés ideig mulattunk, hanem csakhamar hazamentünk. Borongós meleg idő volt.

26. Szombat. Egész nap a genealogica tabellát készítettem, délig impure, délután pure; s Józsit és Samut tanitottam tánczolni. Változó borongós idő volt.

27. Vasárnap. Reggelre a genealogica tabellát elkészítettem egészen Szúnyoghy Miklostól 1350-től fogva egészen mostanig, úgy hogy már csak Józsiék hibáztak; s igen jó kedvem levén, a leányokkal együtt tánczoltunk, s csak arra vártunk, hogy az idő kitisztuljon s elindulhassunk haza felé; a midőn hirtelen nagyon rosszul kezdettem lenni, s a hideg nagyon kezdett borzongatni; ekkor minthogy az idő szépen kitisztult, én egész erővel azon voltam, hogy csak induljunk meg haza felé, de Szúnyoghék mindnyájan tovább kértek egy óránál, hogy csak feküdjek le, s én hajolván is kérésökre lefeküdtem. A hideg keményen ki lelt. A paroxizmusom után meghallván azt, hogy Putnoky Józsiné (egy igen szép menyecske), valamely Vizi Tóni nevű szép leánykával odajött, hogy a Vizi vizi nélkűl ne maradna felvánszorogtam s bementem hozzájok, s jó ideig ott játszodoztunk. A menyecske nagyon kegyes pillantásokat vetett reám. A leányt egyszer így szolítá meg: Tóni, hogy tetszik? A leány azt felelte: ha áll. S mindnyájan nagyon kaczagtak. Én is csakhamar elértettem. Napszállat után mentek már el Tengerről. Délig esős, délután szép derült idő volt.

28. Hétfőn. Reggel az eső ismét nagyon esvén, jókor meg nem indulhattunk. Hanem mintegy 10 óra tájban én, Samu és Józsi megindultunk haza felé. Már ebéd után értünk Bűdre; s szegény Karsáné épen Miskolczra készűlt a vásárra, de hogy mi oda mentünk, s az eső is elkezdett esni — ezen szándékáról is letett. Nagyon sajnálkozott rajtam, hogy beteg vagyok, s alig tudta kijelenteni örömét, hogy mégis valahára megláthatott. Szomoruan kellett tőle hallanom, hogy szegény Csuka Feri kedves barátomat a mult Pénteken Kinizsen eltemették. Kedden

Digitized by Google

halt meg Pesten éjszaka, s két nap alatt lehozták. Nyugodjanak hamvai csendesen szegénynek. Benne már a harmadik kedves Feri barátomat vesztém el, kiknek emlékére sír a lelkem bennem. Ugyan ő említé azt is, hogy Frójem zsidó Szántón csakugyan meghalt; ez is jó ember volt szegény. Én még éjszakára haza akartam jönni Szántóra, de a nagy esőzés miatt nem lehetvén, ott maradtam, s Juliskát (a ki mióta nem láttam nagyon megszépült) beteg létemre is igen jól mulattattam, s elhitettem vele, hogy én ő bele egykor szerelmes voltam, a minthogy volt is benne valami, s a tőle kapott virágaim még most is mind megvannak. Erre ő csakhamar kiugrott a kertbe s egy szép szál fajtlinkát hozott mind a hármunknak. Gondolám magamban, hogy ez ismét arra való, hogy eltegyem; pedig bíz' azt nem igérem. Karsáné panaszkodott, hogy az öreg Csuka milyen rutúl bánt vele a temetéskor az agár kölkök miatt. S hogy Szentimreyné mennyire megapprehendált reá azért, hogy a leányait a temetésre magával el nem vitte. Vacsora után a leányokkal még sokáig fel beszélgettünk, s teljességgel nem jött álom a szememre, minthogy fekete kávét itatott velem Karsáné, hanem egynehány zsoltároknak elolvasása után eloltám ugyan a gyertyát, de azért éjfélig nem alvék, hanem ideámmal Bécsben kalandozván, e következő verseket gondolám, melyeket harmadnap mulva itthon irok le:

Hazám édes! mely kellemes
Zengeni nevedet e'
Külföld idegen határa
S nemzete közepette!

Mely elragadó, kékellő
Hegyeidnek lánczkörét
Áttekintnem s átgondolnom
Téreid bájtűkörét.

Mely boldogító nevezet:
Magyar haza s hazafi
Annak ki ük őseihez
Igaz rokon s atyafi!

Mely gyönyörűség lakhatni
Egy ily haza keblében!
S védeni őt és a királyt
A viharos időkben!

Bár jól tudom, hogy ott a hol
Ferenczünk a Felséges
Népe boldogságáért él,
Laknom mely dicsőséges.

S bár a magyar hős ajkára
Teremtetett szép nyelvet
Olykor-olykor itt hallanom
Öröm tölti keblemet.

S bár ha nem is billikomot
De kis poharat tele
Töltve tokajival itt is
Nyujthatd barátod fele.

S bár a kedves mulattató
Csinos tajték pipa e
Szobámat is magyar dohány
Füstjével tölti tele.

De ha a magyar nagy kincsét
Buda vár homlokára
Gondolom a hős Hunyady
Dicső Mátyás lakára.

Vagy ha a kékellő Tisza
Róna zöld partján nőtt lány
Pünkösti piros rózsaként
Nyíló picziny ajakán,

Ezüst pengésű hangokon
Tiszta színben képzelem
Magyar nyelven, magyar szerben
Bájidat óh szerelem!

Avagy ha a magyar nektárt
Termő mustos halmait
Zemplínnek ott hol a Bodrog
S Tisza mossa talpait,

Elgondolom ott egy csoport
Igazlelkű jó barát
Honja s társa jólétéért
Miként áldja poharát.

Vagy ha szabadon eresztvén
Gondolatim fékeit
Csudálva képzem a Sajó
S Hernád éden völgyeit.

Digitized by Google

S ott egy tölgy alól bámulván
Regécz romos szirtjeit
Bokros fűben mint eresztném
A jó szagú csetnekit?

Akkor sóhajtva kiáltom:
Oh édes magyar haza,
Nincs ország mely javaidat
Lelkemnek visszhangozza.

Nincs föld rajtad kívül holott
Nyugtot lelne kebelem;
De hogy holott is lehetne,
Magyarnak? — nem képzelem.

29. Kedden. Már reggel felé elszenderedvén, egy kevéssé szunnyadtam; annakutána früstök után Szúnyogh Józsival megindulván haza felé; az úton beszélte Józsi, hogy szeretné, ha a bátyja Samu Karsa Julcsát elvenné, pedig bizonyosan tudja, hogy elmenne hozzá. Haza jövén alig szálltam le a szekérről, a hideg azonnal kilelt, úgy hogy egész nap fel nem kelhettem. Vajzer volt hozzám s azt mondotta, hogy holnap hánytatót fog beadni. Reggel esős, azután szebb idő volt.

30. Szerdán. Reggel a Doktor eljövén hozzám beadott hánytatót. Délután jobban kezdvén lenni, egy kevés ideig felkeltem. Szép tiszta s meleg idő volt.

31. Csütörtök. Reggel a hideg ismét kilelt. Délután a lutheránus pap húga volt nálunk. Szép tiszta, meleg idő volt.

Junius. 1 Pénteken. Egész nap itthon voltam. Szép tiszta idő volt.

2. Szombaton. Egész nap itthon voltam. Délután olvasgattam és francziából e következendő verseket fordítottam:

»Oskoládban oh szerelem!
Az értelem tisztább fényt
Nyer s isteni tüzed teszi
Ragyogóvá az erényt.

Te csepegteted a szívbe
Az örömet s a reményt
Űzöd a bút s pártfogolod
Az ártatlan érzeményt.

Gyülöljön kinek tetszik, de
Barátomnak nevezni
Sem lehet, nyilván megvallom,
Azt ki nem tud szeretni.

Mert szerelem nélkül élni,
Lehetetlen, csak vadnak
S ha a mindenség kellemes,
Ez Isten teszi annak.

Te pedig bölcs s józan elme
Légy nyugodt ha azt mondom,
Hogy hatalmad nem kerülöm
De zabolázva tartom.

Ennekutána még a bátyámnak, Patai Jancsinak és Bónis Samunak levelet írtam. Szép tiszta idő volt,

3. Vasárnap. Reggel az atyám elmenvén Kassára a gyülésekre; Ebéd után lementem Mihály bátyámhoz, de Sentimrey Miklós hozzám jövén felhivattak, együtt mulattunk egész napszállatig. Szép tiszta meleg idő volt.

4. Hétfőn. Egész nap itthon olvasgattam.

5. Kedden. Reggel Szentimrey Miklós előttünk megállván, engemet is elvitt a pinczéjébe, s ott mig az inasa a borokat töltögette, mi kivel az ajtó előtt beszélgettünk. Innen haza jövén, László bátyám jött hozzánk, s midőn épen vele hozzá akartam volna menni, rettenetes esetet kellete látnom, t. i. egy uri asszonyságot az ölében hordani kimondhatatlan sírá-

Digitized by Google

sok és jajgatások között, a vértől elborított és már halva levő gyermekét. Közelébb menvén a nagy bámuló sokaság közé, megismertem, hogy az Szentimrey András szolgabíróné, s ekképen adták elő a körülötte levők a dolgot: hogy az asszony a híd mellett a kocsival megállott a kis gyermekeinek cseresznyét venni, s elindulván, a kis leánykája egy szemet ki ejtett, mely után utána kapván, kibukott, s úgy vágta a fejét egy hegyes kőhöz, hogy az agyveleje is ' ki hullott s azonnal szörnyű halált halt; mások szerint a kerék is keresztül ment rajta. Ennekutána a szerencsétlen anya holt gyermekét karjai közé szorítván, s száz meg száz csókjaival halmozván, keserves sirások között folytatta az utját Gibárt felé. Estve felé a plébánossal és patikárussal beszélgettem. Estve az atyám Kassáról haza érkezett. Változó borongós idő volt.

6. Szerdán. Reggel a jegyzéseimet írtam. Azután mentem a káplánhoz s ott beszélgettünk. Délután Mihály bátyámhoz mentem. Jászay Istvánné beszélte, hogy a Szentimrey Andrásné szobaleánya, az úrtól való féltében ma reggel a Hernádba ölte magát. Itt mulattunk estig. Akkor haza jövén, az atyám a hajdúját rosszasága miatt megverte s elhajtotta. Szeles idő volt.

7. Csütörtök. Reggel Mihály bátyámmal, Török Józsival, a patikárussal elindultunk fürjészni hálóval. Egy darabig én is velök mászkáltam, de azután elfáradván, felmentem a margitai szőlőnkhöz; s onnan haza jöttem. Az atyám beszélte, hogy nékie Máriássy Pista azt mondotta, hogy a napokban Bónis Samuval Ongán voltak, s Lillát megkérte számára, de Samunak jegygyürüje nem levén, Pünkösd második napjára halasztották a jegyváltást. A bátyámnak megigértem, hogy vagy egyszer mig itthon leszek, a leveleit rendbe fogom szedni. Estve felé az ablakból néztem *Déryneéket*, a kik a többi kassai theatrálistákkal együtt utaztak Erdélybe Kolozsvárra, s a vármegyénk Lőkig szabad forsponton küldötte őket. Délben *Gróf Dessewffy Emil* Kassáról menvén haza felé, be volt hozzánk, de Golopra sietvén ebédre, nem akart megmaradni. Szép meleg idővolt.

8. Pénteken. Reggel az atyám elment Szikszóra. Engemet is hitt, hogy menném el vele s Csukáékat látogatnám meg; de a ruhám sem levén kitisztitva s a mellett attól is tartván, hogy az útba majd nem válogathatok az ételben, nem mentem, hanem egy darabig ezen jegyzéseimet irtam, akkor Horváthék mindnyájan hozzánk jövén, ebédig velök beszélgettem. Nina nagyon kérdezősködött, hogy hogy vagyok a szeretőmmel, s arra persvadeált, hogy Bécsben valamely gazdag német leányt válaszszak ki magamnak, de én csak azt feleltem reá, hogy hűségtelen nem akarok lenni. De ő tovább is csak azzal biztatott, hogy a mai időben már nem sokat kell arra nézni, s úgy kell a dolgot vinni, hogy nagyon sokat ne higyjenek a leányok a fiatal embernek. Eső jött, melynek elmultával a lutheránus paphoz mentem, s ott beszélgettünk estig. Vacsora után Madame Skuderyt olvastam. Minthogy pedig ma volt Medárdus napja s eső esett, meglátom, ha a paraszt jövendölés beteljesedik-e, hogy 40 nap minden nap lesz eső?

9. Szombaton, Reggel egy darabig Skuderyt olvastam. Azután a plébánoshoz mentem. Itt Szabó Károly említette, hogy ők Újhelyben valamely Benczúr nevű tiszttől azt hallották, hogy mind Dani öcsém, mind

Digitized by Google

Gergelyi rövid időn tisztekké lesznek, s hogy a háború bizonyos. Innen haza jövén, ebédig, s ebéd után egy darabig Fercsinek segitettem az általa elkezdett bugilárist varni. Estve Skuderyt olvastam. A pataki legátus, valamely Báró nevű elhozván a pátenst, vele is beszélgettem egy kevés ideig. Változó idő volt. Délután nagy eső esett.

10. Vasárnap. Pünkösd első napja. Reggel a templomba mentem. Innen úrvacsorájával élvén — haza jöttem. Az atyám emlitette, hogy ma reggel, amikor én még aludtam, Szentimrey Miklós a béresét hozzánk küldötte a végett, hogy megtudja, ha vajjon itthon vagyok-e? s ha igen — mondja meg, hogy holnap Gábrinál nagy mulatság leendvén, vagy menjek ki magam alkalmatosságán, vagy ha pedig azt nem tehetném, izenjem meg, s ő beküld érettem. Ő pedig azt üzenvén, hogy Gibárton különben is dolga levén holnap, velem együtt bizonyosan ki fog menni. Délután Török Lajossal Mihály bátyámhoz, azután Szilágyi Doktorhoz, azután Benda Andrishoz, végül Galgóczyhoz mentünk, ahol is jó aszú bort pityizálgatván, haza jöttünk. Ezután Török Lajos haza ment Szentandrásra, s helyébe Bárczay András jött be egy pipa dohányra hozzánk; később a volt lutheránus papné és a mostaninak a húga, ismét később a Patay Sámuelné Gesellschafterinje a Frajle Rézi tett az anyáméknak vizitet. Bárczay elmentekor nagyon hitt bennünket holnapra ebédre Kérbe; de az atyám világosan megmondotta, hogy holnapra már Gibártra levén igérkezve, azt nem teheti: mindazáltal onnan haza jöttünkkor Kérbe is be fogunk szaladni. Papp Danitól levelet kaptam. Én tegnap is, ma is minduntalan hiába vártam Darvas Tónit, a ki szavát adta, hogy érettem fog jönni s együtt leszünk menendők Nagyfaluba; ámbár az is igaz, hogy holnap akarván lenni a Bónis Samu és Darvas Lilla kézfogója, jól tudom, hogy azt nem tehette; mindazáltal nehezen esett, mert így már nem tudom Katimat mikor láthatom meg s hogy felelhetek meg tett igéretemnek. Az idő változó, hol tiszta, hol borus. Estve egy kevés eső is esett.

11. Héfőn. Pünkösd másod napján. Reggel az atyámmal meg indultam Gibártra, s oda még harangozás előtt meg is érkezvén Gábry úrhoz beszállottunk. Már akkor ott találtuk Törös Tamás borsodi szolgabirót, Thomkát feleségestől, Kassáról Fáy Erzsit és Fáy Ninát, Devecserből Kallós Málit és Putnoky Akhillest, kik közül csak maga Akhi levén ismeretes, ő tőle tudakoztam a többieket is, hogy kik legyenek; későbben érkeztek Szúnyogh Samu, Józsi, Szentimrey László, a felesége Klári, Miklós, Miczi, Laczi, Kati és Lajos, Farkas Antal feleségestől és Szemere Erzsi; ebéd után pedig Matusz s Matuszné, a leánya és veje Naményi Andris, Naményi Pállal, Pálnéval és Sámuellel; ezeken kivül még Gábrynak is levén 3 serdülő leánykája, 6 óráig a czigányok muzsikája, azután pedig 9-ig csak fortepianó mellett tánczoltunk. Itt többeknek, kiváltképen pedig az atyámnak kérésére magyart is kellete tánczolnom, s azt Fáy Erzsivel, a ki nekem az egész gyülekezetben legjobban tetszék, nagy bravurral teljesítém is. A német tánczczal eleinte nevettek, hogy én uj módisan tánczoltam, utoljára mind elesmerték, hogy csakugyan szebb mint a régi módi. Estve felé Tusayné is megérkezett a leányával Bernáthnéval, de csak kevés ideig mulattak. Ez beszélte, hogy mostan egyenesen Ongáról a Bónis Samu kéz-

Digitized by Google

fogójáról jönnek; s hogy Puky Fáni is ott volt, aki tegnapelőtt váltott jegyet Puky Miklóssal. Az atyám haza ment, de engem a házi gazda s több jó barátaim kérésére ott hagyott. Ennekutána még mi vacsoráig tánczoltunk, vacsora után pedig Farkasékat s Szentimreyéket haza kísérvén lefeküdtünk. Fáy Erzsi a legyezőjét nekem ajándékozta. Én, Szúnyogh Samu, Putnoki Akhí és Tőrös Tamás háltunk egy szobában. Változó borongós idő volt, egy kis eső is esett.

12. Kedden. Reggel Szúnyogh Samuval haza akartam indulni, de a Farkas Antal kérésére búcsút vevén mind Szentimreyéktől, mind Gábryéktól; én, Szúnyogh Samu és Józsi egy, Putnoky Akhy és Fáy Gyuri más alkalmatosságon megindultunk Bakta felé, Devecserben Akhinak az anyjának és Fáy Zsigmondnénak tettünk visitet; Fancsalban pedig Joób Józsinak. Baktára oda érvén a többiek többnyire kuglízással, én pedig nézéssel töltöttem az időt. Farkas Antal beszéllette hogy Tusayné milyen sehogysem fogadta őket Miskolczon. Estve felé én Szunyogékkal Tengerre mentem s ott is háltam. Szúnyoghnét éppen az útban találtuk a mint ment a leányával s Kallós Danival Baktára. Sz. Samu említette, hogy Kallós nagyon tapos Szemere Erzsi körül. Szép tiszta meleg idő volt.

13. Szerdán. Reggel Szúnyoghékkal ismét kiindultam Tengerről haza felé. Bűdön egy kevés időre betértünk Karsáékhoz. Annakutána utunkat tovább folytatván, haza értünk s itt ebédeltünk egy bizonyos Ittul nevű Vakant regementbeli Alhadnagy erdélyi fi is volt nálunk ebéden. Ebéd után Szúnyoghék nagyon reám esvén, hogy velök mennék el a Kereszturi vásárra, ezen kérésöknek engedtem is, s velök együtt oda elmentem. Az atyám emlitette itthon hogy Patay Jancsi tegnap ment erre az atyjával s nagyon sajnálotta hogy itthon nem találhatott, mert el akart vinni magával Ránkra. Az atyám mindazáltal megigérte nékie, hogy fel fog engemet hozzá küldeni. Én ezt hallván, nagyon sajnállottam, hogy Jancsit nem láthattam. Keresztúrban Cs . . . néhoz szálltunk, a kit már régóta nem láttam. Szúnyogh Samu beszélte, hogy Cs . . . nénak a kereszturi ispánja hajdan még a férje életében szakácsa, nagyon szép legény, s az aszonynak szeretője volt; az asszony gyolcs ingbe s gatyába járatta. De a férje egykor, épen midőn együtt háltak, észrevevén, az ablakon ugratta ki s utánna lőtt. A Cs . . . haláláig annakutána imitt — amott kucsongott; a mikor Cs . . . meghalván, keresztúri ispánjának tette, s mostan is kell még valamely szövetségnek közöttök lenni: mivel más jószágainak felé sem megyen, de ezt minden vásárkor meglátogatja s több napokat eltölt benne. Estve felé kimentünk a vásárt megnézni, s ott Kóródyval Füleky Gyurival és Galosékkal találkoztam. Kóródy említette, hogy Füleky Gyuri megházasodott Újhelyből. Estve Cs. . . né jó vacsorát s éjjelre jó hálást adott A Tusayné és Szentimreyné kevélységök ellen panaszolkodott. Szép tiszta meleg idő volt.

14. Csütörtök. Reggel Szentimrei Miklós és Laczi is Cs . . . néhoz szállván, elmentünk mindnyájan a barom vásárra, a hol Bónis Samuval, Barnabással, Máriásy Istvánnal, Palival, Darvas Tónival, Bukovics Flórival, Putnok Jancsival, Szervicky Gyurival, mind a kettővel, Horváthékkal, Vargha Sándorral és Racsok Pistával találkoztam; s többnyire az elsőb-

Digitized by Google

bekkel mindég együtt voltam. Samutól Katit köszöntöttem. Ebéden Cs. . . néknál voltunk. Ebédután haza jöttünk s Szunyoghék egyenesen haza mentek Tengerre, megigérvén hogy Vasárnap ők is eljönnek Ongára. Esős borult idő volt. Vagy két izben nagy zápor esett.

15. Pénteken. Reggel a Kálvinista tiszteletes és Butykay bátyám egy darabig nálunk mulattak; annakutána ők elmenvén, a még gyermekkori irásaimat kezdettem öszve szedegetni, délután a jegyzéseimet s néhány verseket irtam. Változó esős idő volt.

16. Szombaton. Reggel ismét a tegnap elkezdett verseket folytattam, melyek a következendők:

1. Mint a dühödt éjszakiszél
Bosszúval tölt fúvalma
Erejétől zavarodtan
Feldúlt tenger hab halma.
Úgy hányódik agyamban bár
Éjjel-nappal az elme,
Nem tudom miért ily kínos
Keblemnek szenvedelme?
Nem tudom haj! csak epedek
Nyögve sohajtok kesergek
S remény nélkül életem
Mély gyász sirba temetem.

2. Midőn a terhes felhőknek
Rettenetes nyilai
Húllnak hogy tőle repednek
A kőszirtek falai:
Csikorogva borzasztó vész
S zivatar közt fontos jég
Tekéket hány borúkkal tölt
Gyomrából a bosszús ég.
A gonosz reszket, mert tudja
Hogy lelkét bűn terhe nyomja
S büntetése halad bár,
De csakugyan reá vár.

3. De az igaz, ha ég, ha föld
Öszve szakad dühében
Meg nem retten, meg nem rezzen
Bűntől tiszta keblében;
Nem fél hogy a mennynek köve
Fejét agyon koppantsa,
Nem fél hogy a szél ereje
Hajlékát rá roppantsa.
Nyugton várja mig az égnek
Fellegei szétverődnek
S tudja mely báj erejű
Ború után a derű.

4. Nem fél mondom az igaz sziv
Bűne büntetésétől,
Bár gyakran sokat sír s szenved
Az irigy sors mérgétől,
S a nélkül hogy tudná okát
Keservének-bajának
Hullnak könnyei. Seprőstől
Issza árját jajjának.
Sebhedt szive emésztődik,
Reménye földhöz verődik,
Bölcsőjétől sirjáig
Élte határnapjáig.

5. Igy hanyatlik gyakran éjre
Hajnala az igaznak
Midőn vidoran süt napja
A gonosznak — a gaznak,
Igy bujdoklik sötét ködben
Éltemnek csillaga is,
Igy marczongja bünt nem érző
Szívemet is a tövis.
Igy nem tudom kitalálni
Gyötrelmim okát, s megválni
Keblem nyomó terhétől.
Sorsom irigy dühétől.

6. Harmadszor fosztá immár meg
Az ősznek jeges dere
Ékétől a lombos tölgyet
Harmadszor, valamerre
Csak láthat a szem ereje
A szép magyar hazában,
Fehérlett hó s ropogott jég
Hegyeken mint rónában.
Harmadszor öltött reményszínt
A kikelet által megint
Magára a természet.
Dél, éj, kelet, enyészet.

7. S a mióta kebelem haj!
A kétség s a reménység
Sulyaránya között forró
Szerelmem lángjától ég.
A mióta kinom édes
Gyötrelmeit nyögve bár
Ah! de mégis kedvvel tűröm,
Mert megszokott tereh már —
Meg szoktam folyton epedni,
Sohajtani, keseregni
S kiáltozni úntalan
Egy szép nevet hasztalan.

Digitized by Google

8. Sötét éj, de csak te tudhadd
Könnyeimnek záporát,
Csak te tudhadd sóhajtásim
Számát, mivoltát, sorát.
Csak te tudhatd e három év
Lefolyta alatt mennyi
Hajnalt meglestek szemeim
Álmatlan fedelei.
De azért bús panaszra szám
Ajkit soha nem fakasztám.
Hol boldog a szerelem,
Édes a szenvedelem.

9. Édes a boldog szerelem
Rózsái közt a tövis.
Habár a legérzékenyebb
Részt a szivet gyötri is —
Édes. Csak a messze távol
Reményt tipró fullánkja
Kettős jajt okozó mérge
A sebet át ne járja.
Mert egy-két édes csók nedve
Által annak szenvedelme
Elenyészik, beheged
S minden múlt bajt megfeled.

10. De haj! mint csikorog szivem
Bánatim fájdalmitól,
Mint zúg fejem az irigy sors
Mostoha csapásitól.
Mint zokognék ha lehetne
Keservem nagy voltától,
Mint hullatnám könnyeimet
Napestig virradtától.
Hullatnám haj! ha lehetne
Ha nagy keservem szűnhetne,
Mert a könnyek zápora
Enyh-ír a fájdalomra.

11. Ha meggondolom hogy hazám,
Jó barátim s szerelmem
Egyetlenegyét kelletik
Elhagynom s felejtenem.
Titeket ah! kiknek vesztét
S híját ki nem érezi,
Nem magyar oh! nem is ember
Balját vas héj fedezi.
Jéggé vált rideg kebele,
Sziklakő keble fedele,
Vére hideg fagyos nedv,
Elhagyta tűz, erő, kedv.

12. Ah hazám! ah szivem édes
Szeretett hiv kedvese
Érted dobogó kebelem
Tőled be messze ese.
Bele tiprá szép reményem,
Kedvem, éltem, édenem,
A kaján sors zsarnok kara,
S véled együtt mindenem.
Elragada szép hazámtól
El tőled becses rózsámtól,
Barátim jó lelkétől,
Korom derült egétől.

13. Elragada tőletek haj!
Lelkem kedves tárgyai,
Kik valátok, vagytok s lesztek
Egyetlenegy vágyai.
Kik valátok, vagytok s lesztek
Az aggkor fellegei
Között is leélt koromnak
Vidító emlékei.
Kik még a sír néma fala
Között is öröm angyala
Maradtok rom szivemnek
Könny közt lefolyt éltemnek.

Szép derűlt meleg idő volt.

17. Vasárnap. Reggel az atyámmal templomba mentem. — — Haza jövén vendégeim érkeztek: Putnoky Akhilles, a kis Fáy Gyuri, Szentimrey Laczi és Farkas Antal, a kik is a Gibárton igért szavok szerint Ongára indulván, értem is eljöttek, s bár már dél volt, s ki is fogtak, a Farkas Antal unszolására azonnal fel kelleték ülnöm s tovább mentünk. — Délután 3 óra tájban Hoportyra Szentimrey Miklóshoz bevágtunk, ott a nénjével Klárival jó ebédet csapattunk, s a Miklós kérésére éjszakára is ott maradtunk. Miklós ebéd után két muzsikus parasztot (a mit még soha sem láttam), kik közül az egyik vak volt, behivatott, s maga brúgolván, egész estve nagyon vígan töltöttük az időt. Reggel tiszta, ámbár szeles idő volt, délután borus; s esett is. Estve nagyon kemény hideg volt.

18. Hétfőn. Reggel Bukovics Flóri megérkezvén, Farkas Antal pedig haza menvén, mi elmentünk Ongára s ott ebédeltünk. Tóni emlitette, hogy Szúnyoghék azelőtt csak félórával mentek el, s haragudtak, hogy mi tegnap oda nem mentünk. Lillának igen jó kedve volt; beszélte, hogy Bónis Samu és

Digitized by Google

Károly a zöld diótól milyen rosszúl lettek. Azt mondotta, hogy semmitsem óhajtott volna úgy, mintha én a bátyámmal a lakodalmában jelen lettem volna. Bekény Katit is kezdte emlegetni, de én tagadtam vele való szövetkezésemet. Éjszakára, ámbár nagyon marasztottak, Devecserbe mentünk hálni. Hideg szeles idő volt.

19. Kedden. Reggel a kis Fáy Gyuri elment Patakra, Akhi a portréját, melyet én Hoportyon csak tollal nagyon jól találtam, mutatta s mindnyájan reá ismertek. Ebéd után Fáy Erzsiékhez mentünk, s ott vacsoráltunk. Tiszta szeles idő volt.

20. Szerdán. Reggel Devecserből kiindulván, s Gibárton Laczit letevén, a Szentimrey egész háza népe kérésére kénytelenek voltunk ismét megfordulni s vele együtt Baktára valamely zsidó lakodalomba menni. A két leányt Miczit és Katit tehát magunkhoz vevén, 2 óra tájban Baktára értünk. Ebédelvén Farkas Antalhoz, onnan a zsidó lakodalomba mentünk, a mit nagyon megbántam, mert igen rosszúl mulattam. Onnan haza jövén Akhi azt mondta, hogy azért jött el, mivel Szentimrey Miczi mindnyájunkat megkinált czukros narancscsal, csak őtet nem. Szép tiszta meleg idő volt.

21. Csütörtökön. Úrnapja levén, Akhi nem akart reggel haza vinni Szántóra, hanem elcsalt Putnoky Imréhez. Emlitette, hogy Fáy Pali megharagudott azért, hogy tegnap azt mondtam tréfából, hogy a mátkája mindig a nadrágomra nézett. Imrének a felesége s maga is nagyon reám esvén, kénytelen voltam Imrét is lerajzolni, a kit is meglehetősen találtam. Délután elindultunk. Gibárton Laczit letettük s a Gábry úr társaságában jöttünk Szántóra. De itt Akhi nem akart mulatni, hanem tovább ment a Szerencsi szőlőjébe. Estve az ágyamban Cicero leveleit olvasgattam. Borús esős idő volt.

22. Pénteken. Reggel a hajdani irásaimat nézegetvén, azok közt a következendő betűket találtam, melyekkel még jurista koromban szegény Bónis Ferivel a Mudrány Pepi emlékkönyvében két levélen levő titkos irást fedeztünk fel:

a, b, cz, d, e, f, g, h, i, k, l, m, n, o, p, r,

s, t, u, z, y, ly.

Annak utána pedig még a múlt heteken kezdett következő verseimet végeztem be:

Mint az idő változása
Szent György kétes havában
Csalfa reményt gerjeszt a már
Meleget várt gazdában
S a napfény állodalmáról
Volt biztos hiedelme
Nyugtát megzavarva látván
Bús agyában az elme. sth. sth.,

Digitized by Google

melyek után kikönyökölék az ablakba, s hirteten Ibrányi Ferit látván négy szép sallangos szerszámú sötét pej lovon elvágtatni s az állásba betérni, kimenék hozzá s behivám ebédre. — Ő ebéd előtt is, alatt is hiván magával nagyon Ránkra, ámbár az atyám, aki még reggel elment a Szikszai töltést megnézni, otthon nem vala, s igy az erszényem is nagyon csekély lábon álla, mindazáltal kéréseinek engednem kelletvén, s meggondolván azt, hogy egyébképen alkalmasint el nem mehetvén, kedves Jancsim látásától is elesném; ebédután mintegy 2 órátájban holmimat hirtelen összeszedvén s az anyámtól 6. forintocskát kapván faustis avibus útnak indultunk, $^{1}{}_{2}$4-kor Tornyos Németibe, ott fél órát étetvén 8 órára Kassára egész parádéban beértünk, s ott a fekete Sasra szálltunk. Itt Feri elmenvén a városra, magamémból kellete vacsorálnom, s megijedtem hogy a csekély kasszának mihamar nyakára hágok. Szép tiszta meleg idő volt.

23. Szombaton. Reggel felkelvén, Feri emlitette, hogy délig szeretne bizonyos dolgai miatt Kassán maradni, kinek is én kedvét szegni nem akarván, reá állottam; — s ő a városba elmenvén, én a nagy templomba mentem bámulni, onnan pedig a promenádra, a hol Csorbával és Varjonnal találkozván, felvittek a kaszinóba, s ott vélem a nevemet a prothokollumba beiratták. Innen lemenvén a promenádra, egész délig ott pipázgattam; délben a kávéházba ebédeltem. Kós szolgabiró és Galós is ott voltak. Ebéd után, midőn nagy unalmak között járkálnék fel s alá a promenádon, hirtelen egy pár palatinális huszárt láttam a lőcsei ház előtt állani s közelébb menvén, Ragályi Makszira esmerék, aki is amint mondá, ménlovakkal van küldve Kövesdről Lengyelországba. Később Ibrányi Feri s Ragályi Ferdi is előjövén, haza mentünk a szállásra s ott a kadétot sódarral jól tartottuk, s hittuk őket nagyon a következő nap tartandó bálra Ránkra; a mit ők félig-meddig igértek is. Igy tehát az ebédet is magam fizetvén, s egy pár keztyűt is vevén 5 óra tájban 4 huszassal indultam ki Kassáról. Kassa Ujfalunál előtaláltuk Gróf Dessewffy Józsefet, s a Ránkhoz közel levő erdőben leszállván a kocsiról, beszélte, hogy a Fáy Emil is el fog jönni, s onnat a Berzeviczy Titus lakadalmába fog mint vőfély menni; Feri pedig azt beszélte, hogy Zoltán Jancsi a Patay Kati jegyese is fel fog a napokban jönni. 8 óra tájban beértünk Ránkra s legelőször is Patay Jancsival találkoztunk, a kinek elmenetelünkön véghetetlen öröme levén, elvezetett bennünket a szállásunkra, onnan pedig a testvéreihez vacsorára s megmondotta, hogy én mindig hozzájok menjek ebédre és vacsorára; az anyjok még nem volt ott, csak az apjok, Borbélyék, Kati, Hermin és Ilosvay Lina. A vacsoránál kezdette az öreg V. Ispán Katit pirongatni, hogy Zoltán ott lesz a napokban s majd elárulja. Vacsora után egy darabig sétáltunk és a kávéházban voltank, azután danolva haza mentünk. Nekem az ágyam egy kis betakart szalmából, két kocsivánkosból és a köpönyegemből állott, de azért igen jól aludtam rajta. Szép tiszta meleg idő volt.

24. Vasárnap. Reggel felkelvén, Feri kávét hozatott s vigan kávéztunk; azután lementünk Jancsihoz, a ki megint azt képzelte magáról, hogy ő beteg, s ott nem hagytuk, a mig fel nem kelt. Felkelvén pedig,

Digitized by Google

többé eszébe sem jutott a betegség. Délben senki sem invitálván bennünket, a kávéházban ebédeltünk. Ebéd után Patayékhoz s velök együtt Balogékhoz mentünk; ott voltak Balog Esztiék is és Pongráczné Ungvárból. Itt Borbélyné félrehíván, meghítt, hogy mindig hozzájok menjek ebédre és vacsorára. Épen midőn a Balogék fája alatt üldögéltünk, akkor érkezett Ragályi Maxi és Feri, kiket is Ibrányival a magunk szállására elvezetvén és bekvártélyozván, 6-kor elmentünk a bálba ahol is 11 óráig mulattunk. A bálban legtöbbet tánczoltam Patay Katicskával. Mazurt is vele tánczoltam, s annyit forgolódtam körülötte, hogy a kik nem ismertek, azt gondolhatták volna, hogy talán szerelmes vagyok belé. Hazakísérvén őket, mi még haza mentünk s 1 óráig ott mulattunk. A bálból egy Keczer nevű részeges embert ki akartunk lökni. Ennek Ibrányi Feri a bál után minden pénzit s a pipáját is elnyerte. A bálban az ismerőseken kivel ott voltak: Fisser Hanzi, Gróf Dessewffyné, Gróf Czálhausenné egy szép leányával Jekelfalussy Lórival, Szemere Jánosné, Berhelyi Hanival, Báró Pongrácz, Pogány, Beregből Csathó Lotti. Továbbá Máriássy István feleségestől, Fisser Sándor, Gálos András feleségestől, Tusayné leányostól és Keczer Tamás, a ki épen a szomszéd szobába kvártélyozott hozzánk. Mi négyen ismét nagy lármával mentünk haza; s levetkőzvén egy sódarnak neki estünk és megettük. Azután csizmát húzván és köpönyeget vevén, danolva lementünk inni a kúthoz, ott a Balogné szobaleányától erővel elvettük a vizet, melyet Juczinak vitt volna. Innen felmenvén, Keczernek sokáig nem hagytunk aludni. Szép tiszta meleg idő volt.

25. *Hétfőn.* Reggel jó ideig aludtunk. Felkelvén pedig Máriássy Pistáné mind a négyünket meghivatott ebédre. Ebéd után egy darabig az erdőben sétálgattunk, annakutána pedig a szálában összegyűlvén tánczoltunk. Vacsorán Patayéknál voltunk. Vacsora után lementünk a kávéházba, s ott néztük a kártyázókat 12 óráig. Akkor hazamenvén Keczert felvertük. Esős változó idő volt.

26. *Kedden.* Reggel Maxi az öcscsével Ferivel együtt elment haza, mi pedig lementünk a promenádra s a Patay leányokkal jó ideig sétálgattunk. Délben Patayéknál voltunk ebéden. Délután érkezett Ragályi Ábrahám a patvaristájával Bónis Károlylyal; estve felé pedig Zoltán Feri, a bátyja Jancsi és Irinyi Lajos, a kiket is Jancsi a szállásunkra vezetvén, mi is felmentünk hozzájok. De Zoltán Jancsit le nem tudtuk csalni. Jancsi a fiú mintegy 30 esztendős, szép piros képű, alacsony, barna ember. Esős sáros idő volt.

27. *Szerdán.* Reggel früstök után lemenvén a promenádra, egy darabig a leányokkal ottan sétálgattam. Annakutána Bónis Károlylyal találkozván vele cseresznyéztem. Később Zoltán Jancsival járkálván, Pàtay Katit dicsértem neki, s beszéltem, milyen jó ismeretségben vagyok vele; ő is beszélte, mennyire szereti, s hogy szerette meg mindjárt legelső látásra. Ebéden Patayéknál voltam. Ebéd után az erdőben reifliztam a leányokkal. Katicskának igen sok szép szamóczát szedtem, ő pedig egy nefelejtset adott érte. Vacsorán ismét Patayéknál voltam. Délután érkezett Botka Imre, Patay Laczi és Hunyady Sándor. Estve pedig Domonkos szolgabiró. Esős, hideg idő volt.

Digitized by Google

28. Csütörtök. Reggel a kávéházban Ragályi Gidával találkoztam, s véle járkáltam; ő egy pár arany fülbe valót is nyert a lutrián. Délbe Domonkosnái voltam ebéden. Délután a bál kezdődvén, a szálába mentünk; s ott mulattunk 11 óráig. Bál után nagyon sötét levén, Katit karonfogva haza kisértem, s elbúcsúztam tőle, minthogy már holnap haza szándékoztunk menni. Ő nagyon marasztott, hogy még ne menjek; ezután még Máriássynét is haza kisérvén, hazamentem s lefeküdtem.

29. Pénteken. Reggel én még jól aludtam, midőn 4 óra tájban az öreg Balog, Ibrányi Feri, Patay Jancsi és Irinyi Lajos a Martinovics bandájával rajtam jövén, felvertek, s sorra jártunk a vendégek ablakai alá virrasztót húzatni. Innen fürdeni mentünk s körülbelől 8 óráig benne voltunk. Ekkor fel levén már mindenünk pakolva, elmentünk Patayékhoz búcsúzni, minthogy az asszony is megérkezett; s a sok kérés és marasztás után ebédre is ott maradtunk. Ebéd után (Martinovicsék is ott voltak) egyet-kettőt ugrottunk. S Patay feleségestől nagyon kérvén, hogy Hermin leányával tánczolnék egy magyart; Ferit holnapig megmarasztották s én megigérvén, leindultunk valamennyien a Patay V. Ispán és Borbély vezetése alatt a kávéházba, utánunk pedig az egész banda muzsikálva. Egy kevés ideig betértünk Ragályi Consiliáriushoz is; azután lementünk a szálába, a vendégek is mind oda gyűlvén, én a magyart Patay Herminnel, azután pedig ennek czipője a lába fején ketté repedvén ugyancsak megraktam, s nagy bravúrt kaptam érette. Vacsorán Patayéknál voltunk s tölök végkép elbúcsúztunk. Ma délután Lónyay Gábor is megérkezett feleségestől és Kazinczy Zsenivel. Azt is méltónak tartom a feljegyzésre, hogy ezen nap reggelén, midőn a promenádon sétálgattam volna, egy Pongrácz nevű Ungvármegyei úr hozzám jött s megszólított, hogy örül hogy szerencséje lehet hozzám. Minden jelenlevőktől igen sok szépet s jót hall felőlem s hogy ő Telekynek is atyjafia a feleségéről, az pedig Vladár leány Zemplénből, Vladár Kristófnak a testvére. Később Bereg Vármegyéből Pogány úr szólított meg, ha testvére vagyok-e a munkácsi fiskális Jászaynak? — s Samut nagyon dicsérte. Hives borongós idő volt; úgy hogy téli ruhákat kellett felvennünk.

30. Szombaton. Reggel mindenünket felpakolván s az ismerősöktől elbúcsúzván útnak indultunk, s a szállásunkat is a Pestvármegyéből akkor érkezett Szemere Pálnak által adtuk. A szomszéd Zsir nevü faluig el is mentünk, nem hajtván semmit a Patayék véghetetlen nagy marasztalására, de Zsirnál Kazinczy Laczit épen szemközt kapván, ismét megfordultunk s Ránkra vissza jöttünk. Ott Patay Jancsihoz szállván, s délig Kazinczy Laczival és Ragályi Gidával töltvén az időt, délben Patayéknál voltunk ebéden. Délutan pedig Ibrányi Feri és Patay Jancsi Kassára bemenvén, én a leányokkal egy darabig reifliztam; azután a szálába gyűlvén, tánczoltunk; Juczi nagyon kevélyen s gorombán szólván hozzám, véle egyet sem tánczoltam. Estve ismét Patayéknál vacsoráltam. Kati és Zoltán Jancsi nagyon kimutatták egymás iránt való szerelmöket. A Jancsi ágyában háltam. Hideg esős idő volt.

Julius 1. Vasárnap. Délig unalmasan töltöttem az időt, délben Jancsiék megérkezvén, mindnyájan a kávéházban ebédeltünk. Délután egy

Digitized by Google

darabig Marival beszélgettem, a kivel per te is lettem azután bementem a szálába s a kártyásokat nézegettem egész a bál kezdetéig. Kelcz Vinczével, Klestinszky Stefivel s Csorbával találkoztam. A bálban egyet sem tánczoltam, hanem a fiúkkal sampányereztünk; s jó kedvünk levén egy kissé lármáztunk is. — Én egy húszast leltem, a mi nagyon jól esett, mert már egy krajczárom sem levén, jó vacsorát csaptam belőle. Bárczay Dani is ott volt a bálban. B... m.. yné is megszólított; de én Maritól, s Ragályi Ferditől s többektől is hallván, hogy a leánya hires k . . . a, s a bálba is épen olyan kinézésből jött, szégyeltem vele egy két szónál többet szólani. Esős sáros idő volt.

2. *Hétfőn.* A bálból Patayék a nagy por miatt még éjfél előtt mindjárt elszaladván, el sem búcsúzhattam tőlök; hanem éjfél után Ibrányi Ferivel Martinovicsékat magunkhoz vevén, fölmentünk a házukhoz s az ajtó előtt egy nehány kedves nótákat elhúzattunk; nevezetesen azt a mazúrt, melyről egyszer Kati nekem Kállóban azt mondta, hogy be jó ezen kokettirozni, s még Ránkon létünk óta nem húzták, el húzattam; azután lementünk a szálába, s míg virradni nem kezdett, ott muzsikáltattunk; akkor hárman, úgy mint Feri, Bárczay Jancsi és én elindultunk (Jancsitol elbúcsúzván) és Bárczán Jancsit letevén s früstökölvén, délre Ruszkára Krajnyikékhoz, 4 órára pedig Szántóra jöttünk, a hol is holmimat lepakolván, s Ferinek vélem éreztetett barátságát megköszönvén, ő tovább ment, én pedig itthon maradtam, s szunyókálással töltöttem az időt. Egész nap eső esett. Hideg idő volt.

3. *Kedden.* Reggel hallottam hogy Mihályné néném lebetegedvén tegnap este, leánya született. Én az egész napot a két Báthoryak olvasásával töltöttem. Esős hideg idő volt.

4. *Szerdán.* Reggel az atyám kihítt a kertbe, minthogy a méh mindennap rajzott, s oda a Báthoryakat elvivén, délig olvastam. Délután lementem Mihály bátyámhoz s ott beszélgettünk, azután haza jövén, olvastam. Tisztább s melegebb idő volt.

5. *Csütörtökön,* Reggel az atyámmal kimentem a kertbe, s ottan részszerént a Cicero oráczióit olvasgattam, részszerént a rajfogással bajlódtam. Délután az öreg Butykay bátyám hozzánk jövén, elcsalt a maga kertjébe, később az atyám is oda jött s ott beszélgettünk egész estig. Borongós, de meleg idő volt.

6. *Pénteken,* Reggel olvasgattam; azután Fejér Mihály jövén hozzánk, véle beszélgettem. Délután ismét az öreg Butykay kertjében voltunk. Egész nap meleg idő volt,

7. *Szombaton,* Reggel kimentem az atyámmal a méhesbe. Délután a jegyzéseimet irtam, azután az atyám hítt le a szénagyűjtőkhöz. Igen nagy zápor esett s estig tartott.

CZÉKUS LÁSZLÓ.

Digitized by Google

CODEXEINK FORRÁSAI.

II.

(Göm.-c. 216. l. — Thewr.-c. 83. l.)

Salutationes

ad omnia membra Christi, quas qui devote dixerit, pro quolibet Salve CCC dies indulgentiarum obtinebit.

Salve tremendum cunctis potestatibus, caput domini nostri Jesu Christi pro nobis spinis coronatum et arundine percussum.

Salve speciosissima facies Christi pro nobis consputa et alapis cesa.

Salvete benignissimi nostri Salvatoris oculi pro nobis lachrymis perfusi.

Salve sacrum os, gutturque svavissimum, pro nobis felle et aceto potatum.

Salvete Christi aures nobilissimae, pro nobis opprobriis et contumeliis afflictae.

Salve collum humile, pro nobis colaphisatum, dorsumque sanctissimum pro nobis flagellatum.

Salvete venerabiles manus et brachia pro nobis in cruce extensa.

Salve pectus domini mitissimum pro nobis in passione conturbatum.

Salve latus gloriosum, pro nobis lancea militis perforatum.

Salvete veneranda genua, pro nobis in oratione flexa.

Salvete pedes adorandi, pro nobis clavis affixi.

Salve corpus Jesu totum, pro nobis in cruce suspensum, vulneratum, mortuum, et sepultum.

Salve sanguis speciosissime, pro nobis de corpore Christi profluxae.

Salve sanctisima Jesu Christi anima, in cruce in manus patris commendata.

In eadem commendatione commendo tibi hodie et quotidie animam meam et vitam meam, cor et corpus meum, omnes sensus et actus meos, omnes benefactores et consangvineos meos et animas parentum, fratrum, sororum, et omnium amicorum meorum, ut nos regere, protegere, defendere et liberare digneris ab omnibus insidiis inimicorum nostrorum, visibilium et invisibilium hic et in perpetuum. Amen.

Digitized by Google

(Pozs.-c. 17. l. — Peer c. 173. l. — Lobk.-c. 244. l. — Thewr.-c 206, 399. l.)

Orationes

dicendae ante imaginem pietatis, quae apparuit Sancto Gregorio, et debet dici cum septem pater noster et totidem Ave Maria, pro quibus sunt maximae indulgentiae ab eodem sancto Gregorio et aliisque plurimis summis pontificibus concessae.

O domine Jesu Christe adoro te in cruce pendentem et coronam spineam in capite portantem, deprecor te ut tua crux liberet me ab angelo malo percutiente, Amen. Pr. noster. Ave.

O domine Jesu Christe adoro te in cruce vulneratum, felle et aceto potatum, deprecor te ut vulnera tua sint remedium animae meae. Pr. noster. Ave ma.

O domine Jesu Christe, rogo te per illam amaritudinem passionis tuae, quam in hora mortis sustinuisti, maxime tunc quando anima tua sanctissima de benedicto tuo corpore est egressa, miserere animae meae in egressu suo de corpore meo, et perduc eam in vitam aeternam. Amen. Pr. noster. Ave ma.

O domine Jesu Christe adoro te in sepulchro positum myrrha et aromatibus conditum, deprecor te ut mors tua sit vita mea. Amen. Pr. nr. Ave ma.

O domine Jesu Christe adoro te descendentem ad inferos et tuos inde liberantem, deprecor te, ut illic nunquam me patiaris introire. Amen. Pr. nr, Ave ma.

O domine Jesu Christe adoro te a morte resurgentem et ascendentem in coelum sedentemque ad dexteram patris, deprecor te ut illic te sequi et tibi praesentari merear. Amen. Pr. nr. Ave.

O domine Jesu Christe pastor bone, justos conserva, peccatores justifica, omnibus fidelibus miserere et propitius esto mihi misero et indigno peccatori. Amen. Pr. nr. Ave.

(Pozs.-c. 46. l. — Thewr.-c. 88. l.)

Oratio aurea de beata Virgine.

Ave rosa sine spinis,
Te quam pater in divinis
Maiestate sublimavit,
Et ab omni veh servavit.

Maria stella dicta maris.
Tu a nato illustraris,
Luce clara deitatis,
Quae praefulges cunctis datis.

Gratia plena te perfecit,
Spiritus sanctus dum te fecit,
Vas divinae bonitatis,
Et totius pietatis.

Dominus tecum miro pacto
Verbo in te carne facto
Opere trini conditoris
O quam dulce vas amoris.

Benedicta tu in mulieribus,
Hoc testatur omnis tribus,
Coeli dicunt te beatam,
Super omnes exaltatam.

Et benedictus fructus ventris tui,
Quo nos semper dona frui,
Per praegustum hic internum
Et post mortem in aeternum Amen.

Digitized by Google

(Peer-c. 169. l. — Lobk.-c. 347. l.)

Haec oratio multum est efficax, et beatae Virgini comprobatur esse accepta valde atque grata.

Ave ancilla sanctae trinitatis omnium rerum domina.

Ave filia dei patris Maria, super omnes puras creaturas dignissima.

Ave sponsa spiritus sancti Maria, dei et hominum clemens mediatrix.

Ave mater domini nostri Jesu Christi Maria veri dei genitrix.

Ave soror angelorum Maria coelorum imperatrix.

Ave promissio prophetarum Maria figurarum et scripturarum consummatrix.

Ave regina patriarcharum Maria pulchritudo et gloria omnium creaturarum.

Ave magistra evangelistarum Maria illuminatrix orbis terrarum.

Ave apostolorum doctrix Maria fidelissima filii dei alitrix.

Ave martyrum confortatrix Maria miserorum refugium et auxilium.

Ave laus et decor confessorum Maria spes, salus, virtus et vita justorum.

Ave honor et speculum virginum Maria virgo ante partum, in partu et post partum.

Ave forma et norma viduarum Maria atque omnium mulierum castarum.

Ave consolatrix vivorum et mortuorum, mater gratiae et misericordiae Maria, mecum sis in omnibus causis, temptationibus, angustiis et periculis meis ac in hora mortis meae. Amen.

EGY SAJTÓHIBA TÖRTÉNETE.

Fraknói *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században* czímű munkája 263. lapján a krakói burza 1516. évi tagjai közt a következő bejegyzést olvassuk:

Emericus de Makofalva.

Zec Emericus Presbiter Ciskamarinus in suo Senioratu compilavit: Scrkbb fsbkbs df zbkkpl fxbrbxkt etc. (vagyis: Scriba Esaias de Zakkol exarauit stb.)

Ebben a *Zec Emericus*-ban Békési Emil az *Irodalomtörténeti közl.* II. k. 32. lapján *Szék Imre* nevű XVI. századi irót ismer föl.

Ha azonban dr. Schrauf Károly *A krakói magyar tanulók-háza lakóinak jegyzéke* czímü munkáját felnyitjuk, a 19. l. 525. sorsz. a. a Fraknói közlötte szöveg így hangzik:

Emericus de Makofalva.

Hec *Emericus presbiter Ciscamarinus* stb.

Ebből nyilvánvaló, hogy Szék Imre csak egyszerű sajtóhibának köszöni megszületését. A második sor azt teszi, hogy ezeket (t. i. a fentebbi neveket) Kiskomári Imre pap gyűjtötte össze (compilavit) és Szakoli Ézsaiás iródeákjával iratta be (exaravit) a bursa albumába.

Ha valósággal Szék Imréről lehetne itt szó, a latin szókötés szabályai szerint Emericus de Zec állana a névsorban. BOROVSZKY SAMU,

---

Digitized by Google

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

A magyar irodalom kis-tükre. Irta Beöthy Zsolt. Budapest. Athenaeum. 1896.

Jó Losonczi István szelleme megnyugvást érezhet, mikor az ő egykor annyit forgatott jóravaló könyvének czímét, a millenaris irodalom ily terméke újítja fel. Külső alakja, kiállítása, »vázlatos« tartalmával együtt oly meglepően tetszetős, mint a halvány piros őszi kikirics, mely most egyszerre csak virágát mutatja, leveleit majd a jövő tavaszszal hajtja ki. Hogy a jeles szerzőnek »bővebb elméleti kifejtésre, ereje is, ideje is legyen, a mint szeretné« : irodalomtörténetünk érdekében felette kivánatos.

Az alkalomszerűség hangján tartott előadások eme vázlata mindazt egyesiti magában, a mit Beőthy alaposságától, erős nemzeti érzésétől, eszthetikai tudásától, művészeti ízlésétől várni lehet. A képzőművészetek terére is beható tájékozottsága szólal meg a mű kezdetén, hol talán szokatlan, de nem idegen hangon mutat rá arra a Volga melléki puszták lovas alakjára, melynek mintája Munkácsy vagy Feszti Árpádja lehet. »Mindnyájunkban van egy csepp a Volgamenti lovas véréből« — mondja berekesztésül. Sajnálni lehet, hogy Kaulbach műve által is nem hagyta magát egy kissé inspiráltatni, hogy a hún mondakörről is érdemlegesebben nyilatkozott volna.

A művelődéstörténeti összekötő szálak sehol sem hiányoznak, de a régibb időkön kissé mégis gyors tempóban üget keresztül ez a lovasítottnak mondható irodalomtörténet. Még a legújabb kor felé közeledve is hijába keresünk egyet-egyet, a ki pedig annak idején emberűl megülte a paripát is, pegazust is. Például Orczy Lőrinczet. Idébb, ha elengedjük is Aranyosrákosi Székely Sándort, talán szükséges lett volna megemliteni Debreczeni Mártont.

Ha Lévay Józsefről csak annyi mondani valónk van itt, a hol »nemzeti irodalmunk fejlődésének, legfőkép *magyarságának* szempontjából« kívánunk szólni, hogy »érzésvilágának tiszta, jóleső derűjével és formaérzékének finom művészetével csatlakozik kortársaihoz :« attól lehet tartani, hogy ifjú eszthetikusaink egynémelyike, a kinek nincs ahhoz való festéke, hogy ily irodalmi körképet állítson elő, még nagyobb kedvet kap arra, hogy vásári ringlspielek kecskéin lovagoltatva mutogassa legmagyarabb költőinket. Pedig ez a lóról kecskére nyergelés még oly lóra termett alakoknak is ártana, mint Dugonics, Ágay stb.

A legeslegújabb kor, a mely az irodalomtörténetírásnak csak mesgyéjével határos, majdnem több figyelemben, előzékenységben részesül, mint a megelőzők nagyobb része. Míg amazoknál a válogató rendszer jókora arányokban érvényesűl: itt »a rendkívüli lendületet vett sajtó« oly lovagjai közűl is keresztűl áll egy pár a soron, a kik még eddig nem annyira a volgamelléki puszták lovas alakját, mint inkább a gyenge lovasoknak, a nem rég elhalt b. Henneberg honvédlovastábornok által

Digitized by Google

emlegetni szokott tipusát, a vármegye nőnemű tisztviselőjét juttatják az ember eszébe. Úgy hiszszük, hogy a szerző csak azért terjeszkedett ennyire, hogy azokat az igen megszívlelendő tanácsokat, figyelmeztetéseket intézhesse a meg nem nevezettekhez, a melyeket előadása közé szőtt.

Reméljük, hogy ez a Kís-Tükör is annyi kiadást fog érni, mint a régi Hármas és hogy már a legközelebbi pótolni fogja »a teljesség tekintetében mutatkozó fogyatkozásokat.« Sz.

A kolozsvári nyomdászat története. Irta Ferenczi Zoltán, Kolozsvár, Ajtai K. Albert könyvnyomdája, 1896. Nagy 8-r. VIII. 118. lap.

Egyike azoknak a könyveknek, melyeket az ezredévi ünnepélyek sürgölődése hozott létre. A kolozsvári kereskedelmi és iparkamara be akarta mutatni a kiállításon Kolozsvár nyomdászatának fejlődését történeti rendben. Ennek kapcsán felszólította Ferenczi Zoltán urat, a muzeumi és egyetemi könyvtár jeles igazgatóját, hogy írja meg a város nyomdászatának történetét. Bár rövid volt a rendelkezésre álló idő s az író keze a munka terjedelmére nézve is meg volt kötve, mind a mellett derekas munkát végzett s irodalmunk egy becses könyvvel gazdagodott. Minden esetre első oly monographia, mely *egy* város nyomdászatának fejlődését tárgyalja. Érdekesen világlik ki belőle, hogy Kolozsvár nem ujabb időben mesterségesen teremtett művelődési központ, hanem már régóta az, a maga erejéből. A könyv itt mindig becsben volt s a könyvnyomtatás annyira kedvező talajra talált, hogy 1711-ig itt jelent meg a legtöbb magyar nyelvű könyv, még pedig nem egyoldalú felekezeti szolgálatban, hanem az általános míveltség előmozdítására.

A munka három főrészre oszlik: I. A Heltai-nyomda időszaka, 1550—1660. II. A nyomdászat, mint műipar, 1669—1784. III. Hanyatlás és ujraébredés, 1785—1896.

A könyvnyomtatás eredetére egy futó pillantást vetvén, megismertet az író Heltai Gáspár életével és munkásságával. Érdekesen és tanúlságosan rajzolja e rendkívűl tevékeny és nagy hatású író és könyvnyomtató korszakos működését, a könyvnyomtatójából kikerűlt s eddig ismert összes művek felsorolásával és ismertetésével. Mert, fájdalom, mindeddig még csak egy részét, talán kisebb részét, ismerjük a Heltai műhelyéből kikerűlt könyveknek. Igy 80 munkát sorol elő. Aztán a jezsuiták rövid életű (1581—1588) nyomdáját tárgyalván, visszatér a Heltai-nyomda későbbi sorsára, 1575—1660. Heltai Gáspár ugyanis 1574-ben meghalt, de nyomdája, bár nem egyszer cserélt gazdát, egészben Heltai családja egyik-másik tagjának kezében maradt, 1660-ig. Működése mindvégig élénk s valóban áldásos.

A második szakaszban a reformátusok nyomdájának felállítását s buzgó működését, 1669—1694, ismerteti. Igy tér át Tóthfalusi Kiss Miklósra, az európai hírű tudós nyomdászra. Meleg színekkel rajzolja életét, törekvéseit, keserű küzdelmeit s behatóan ismerteti korszakos működését. Aztán az özv. Lengyel Andrásné (1691—1703) kis nyomdájáról megemlékezvén, szól az unitáriusok 1696—1716. működött nyomdájáról. Visszatér a reformátusok nyomdájára, 1702—1784; majd

Digitized by Google

a református kollegiuméról, 1755—1785, s a jezsuitákéról, 1727—1774. szól.

A harmadik korszakot kénytelen az író rövidre fogni s vázlatosabban tárgyalni. De azért megismertet a jezsuiták nyomdájának sorsával (1774—1829), a ref. kollegium további működésével (1785—1896), Hochmeister és Barth nyomdáival (1790—1809), a r. kath. lyceum (1809—1883), a Pethe, Méhes, Ocsvai (1827—1849), a br. Wesselényi (1834—1835), a Gámán (1860), Magyary Mihály (1880—), a Kelet (1880—1882), Ajtai K. Albert (1882—), Mederschitzky (1884), Lehmann (1888), Burckhárdt és Gombos (1889—) nyomdájával.

Folyton gondot fordít az író a könyvnyomtatók, művezetők életrajzára, a kor viszonyaira, úgy, hogy az egész becses művelődéstörténeti monographia. Kár hogy a térrel való kényszerű gazdálkodás miatt nem sorolhatott fel minden egyes megjelent s ismert munkát, mint a hogy pedig könyve elején kezdte. Vajha egy új, korláttalan terjedelmű kiadásban erre is rá kerülhetne a sor! A könyvnek szerkezete is világos, áttekinthető s stilje szép, lendületes, magyaros és vonzó.

E mellett a kiállítás valóban művészi, mondhatni pazar, (számos érdekes képpel,) maga is nyilvánvaló tanúbizonysága a kolozsvári nyomdászati ipar fejlettségének. Dicsőségére válik Ajtai K. Albert nyomdájának, a ki igazi ambiczióval s mondhatni áldozattal fáradozott kiállításán. A kereskedelmi és iparkamara s főleg annak buzgó titkára, Gámán Zsigmond, köszönetünkre érdemes, hogy e munka megjelenését eszközölte.

VERSÉNYI GYÖRGY.

Hibaigazitás. Mult számunk egyik közleményében (258. l.) Szilágyi Tönkő Márton régi debreczeni tanárról lévén szó, az van róla mondva, hogy a XVI. században élt s műve: »Philosophia ad usum scholarum applicata« 1572-ben jelent meg. Az adat az évszázadra vonatkozólag téves s a debreczeni iskola legutóbb megjelent történetének egy sajtóhibáján alapszik. Szilágyi Tönkő Márton 100 évvel később élt s e műve 1672-ben jelent meg.

Digitized by Google

REPERTORIUM.

Abonyi Árpád. A második férj. Ism. Lázár Béla. Nemzet 135. sz.

Ásbóth Oszkár. Az 1494-ki zenggi glagolita misekönyv. Könyvszemle 120—149. lap.

Baján Mihály. Redők az élet ábrázatáról. Ism. Magy. Szemle 28. sz.

Balog István. Húsz esztendő. Ism. K. E. Magy. Szalon 25. k. 193. l.

Bán Zsigmond. Az út, az igazság és az élet. Ism. Lázár Béla. Nemzet 135. sz.

Barta Ilona. A leiró próza fajai. Nemz. Nőnevelés 177—183. l.

Bayer József. Schiller haramjáinak magyar folytatása. Philol. Közlöny 502—510. l.

Benedek Elek. A könyvkritikáról. Polit. Hetiszemle 14. sz.

Berta Ilona. Arany János V. Lászlója. Nemz. Nőnevelés 221—230. l.

Bedőházi János. Tréfás történetek. Ism. Marosvidék 26. sz.

Békesi Emil. Magyar irók az Árpádházi királyok idejében. Kath. Szemle 364—399. l.

Beöthy Zs. A magyar irodalom története. Ism. Latkóczy Mihály. Magy. Szemle 25. 26. sz.

Bodnár Virgil. Erdősi Sylvester János (1504—1554.) Heti Szemle 24. sz.

Bogdánovics György. Álmatlan éjszakák. Rövid ism. Magy. Ujs. 214. sz.

Boros Gábor. Berzsenyi mint drámairó. Ism. Rupp Kornél. Philologiai Közl. 557. l.

Cassius. A nemzeti szinház föladatai. Polit. Hetiszemle 13. sz.

Császár Elemér. Tudomány és költészet. Polit. Hetiszemle 2. sz.

Császár Elemér. A költői fölfogás. U. o. 13. sz.

Csiky Gergely. Árnyképek. Ism. Császár Elemér. Alföld 180. sz.

Csiky Kálmán. Nagy Imre, az »Árpád ballada« költője. Vas. Ujs. 22. sz.

Doktor Apácai. Költői igazságszolgáltatás. Polit. Hetiszemle 3. sz.

Dus László. Árpád. Hősköltemény. Rövid ism. Egyetértés 177. sz.

Erdélyi Zoltán. Blaha Lujza. Magy. Ujs. 127. sz.

Frölichné Móricz Paula. Elbeszélések. Ism. Pató Pál. Hét 8. sz.

Geőcze S. Igaz történetek. Ism. S. J. Nemz. Nőnevelés 259. l. — Dr. Császár Elemér. Polit. Hetiszemle 11. sz. — Pató Pál. Hét 8. sz.

Gergely Károly. Az ős magyar írás emléke Nagybányán. Szabad Egyház 3—6. sz.

Gerő Ödön. Egyének. Ism. Lázár Béla. Nemzet 120. sz. — Doktor Apácai. Polit. Hetiszemle 6. sz.

Halmy Gyula. A szenvedő Tompáról. Mezőtúr és vidéke. 27—29. sz.

Halmy Gyula. Pétery Károly élete és munkái. Mezőtúr és vid. 35—39. sz.

Herczeg Ferencz. Szabolcs házassága. Ism. Egyetértés 177. sz. — R. Magy. Szalon 25. köt. 861. l.

Herman Ottóné. Knopfmacher. Ism. Lázár Béla. Nemzet 120. sz. — Doktor Apácai. Polit. Hetiszemle 12. sz.

Hevesi Sándor. Dráma és színpad. Tanulmányok. Ism. L. Pol. Hetiszemle 9. sz. — Magy. Szalon 25. köt. 195. l.

Horváth Janka. Fátum. Ism. Pató Pál. Hét 8. sz.

Horvát (Horovitz) Lipót. Sophonisbe. Tört. tragédia 5 felv. 1896. Ism. Magy. Szemle 29. sz.

Huszár Vilmos. Reálizmus. Nemzet 125. sz.

Justh Béla költeményei. Rövid ism. Magy. Hírl. 178. sz. — é. n. Orsz.-Világ 30. sz.

Kanyaró Ferencz. Erdély első bibliografusai. Könyvszemle 168—173. l.

Kaposi I. Klinda T. Nyugalmas órák. Ism. *i.* Kath. Szemle 521. l.

Digitized by Google

A königsbergi töredék egy érthetetlen helyéről. (Szilády Áron, Horváth Cyrill, Tóth Béla közlései). Akad. Értes. 313—316. l.

Kováts Gyárfás. Pétsi Simon és a szombatosok. Szolnok Doboka 18. sz.

Kovács Károly. Tör ténetek. Rajzok. Elbeszélések. Ism. Magy. Szemle 30. sz.

Kudora János. Michael de Ungaria. (Magyar Mihály.) »Tanítsatok.« Máj.

Kupcsayné Molnár Julia. Egy asszony küzdelmei. Ism. *pc.* Polit. Hetiszemle 10. sz.

L. A dráma a lejtőn. Polit. Hetiszemle 5. sz.

L. A hanyatló népszínmű. Pol. Hetiszemle 8. sz.

Lázár Béla. A tegnap, a ma. Ism. f. Nemzet 153. sz.

Malonyai Dezső. Az utolsó. Ism. Pekár Gyula. Magy. Szalon 24. köt. 867—874. l.

Martos Ferencz. Iza. Ism. Magy. Géniusz 23. sz. — Hét 13. sz. — Vas. Ujs. 29. sz.

Merényi Lajos. Eszterházy Pál. Ism. Junius. Bud. Hírl. 110. sz.

Milkó Izidor. Egy carrière története. Ism. L. Pol. Hetiszemle 7. sz.

Notter Antal. A naturalizmus bukása. Magy. Állam 162. sz.

Pallas nagy Lexikon XII. köt. Ism. Magy. Hírl. 171. sz.

Polignac M. Poésies magyares. Ism. Bud. Szemle 86. köt. 305. l. Rövid ism. Vasár. Ujs. 22. sz.

Pompéry levele Toldy Ferenczhez. London. 1862. jún. 25. Hét 26. sz.

Prém József. A Bánk-bán tragédia jubileuma. Kecskemét 20. sz.

Régi magyar költők tára. VI. köt. Rövid ism. Egyetértés 143. sz.

Réthi Gábor. Költői művek tárgyalása a népiskolában. Isk. Szemle 10. sz.

Ritoók Emma. Mai Idegek. Ism. Pató Pál. Hét 8. sz.

Róna Béla. Mara. Ism. Vasár. Ujs. 31. sz.

Sas Ede. Klára szerdái. Ism. Lázár Béla. Nemzet 120. sz. — *K. E.* Magy. Szalon 25. köt. 194. l.

Schönherr Gyula. A milanoi Korvin-kódexekről. Könyvszemle 161—168. l.

Somló Sándor. Zsolt vezér ifjusága. A br. Bánffy Dezső pályadíjjal kitüntetett vigjáték. Első előadása a nemz. szinházban máj. 8. Ism. B. J. Nemz. Ujs. 128. sz. — P. Hírl. 128. sz. — Robin. P. Napló 128. sz. — Kóbor Tamás. Magy. Ujs. 128. sz. — a. Főv. Lap. 128. sz. — Ambrus Z. Magy. Hirl. 128. sz.

S. Szabó József. Adalékok a magyar református prédikáczió-irodalom történetéhez. Prot. egyh. és isk. lap 11. sz.

Szabó Sándor. Lassu István. Főv. Lap. 190. sz. és Máramar. Lap. 28. sz.

Szalánczi Gyula. Pásztortüzek. Ism. Vasár. Ujs. 28. sz.

Szász Kár. és *Szász Béla.* Ezer év. Rövid ism. Magy. Szemle 24. sz. — Vasár. Ujs. 21. sz.

Székely János. Vajda János. Erdélyi Hiradó 153. sz.

Szilágyi Géza. Tristia. Ism. *rd.* Bud. Szemle 86. köt. 298. l. — K. E. Magy. Szalon 25. köt. 191. l.

Szomory Dezső mesekönyve. Ism. Lázár Béla. Nemzet 179. sz. — S. E. Főv. Lap. 153. sz.

Szulik József költeményei. Ism. Dr. Magy. Állam 126. sz. — *m.* Alkotmány 136. sz. — Kath. Szemle 523. l. — Hét 27. sz. — *É.* Magy. Szemle 29. sz.

Torkos László. Vörösmarty »A két szomszédvár«-a. Magy. Szemle 30—32. sz.

Ujváry Béla. Br. Eötvös József emlékezete. Nemz. Nőnevelés 73—80. l.

V. Z. Vajda János. Bud. Szemle 87. köt. 15—38. l.

Vajda János. Költeményei. Ism. L. Polit. Hetiszemle 1. sz. — I—s. Hét 5. sz.

Városi Malvin. Czóbel Minka—Kempelen Farkas. Aradi Közl. 162. sz.

Vidéki költők albuma. Ism. Halász Margit. Zala 45. sz.

Vietorisz József. Költeményei. Ism. Dr. Prok Gyula. Nyirvidék 22. sz.

Zámolyi V. M. Gátfalvy Arisztokraták. Ism. Bacskády A. Magyar Áll. 126. sz.

Összeállitotta: Hellebrant Árpád.

Digitized by Google

Digitized by Google

ELŐFIZETÉSI FELHIVÁS

AZ

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

HATODIK ÉVFOLYAMÁRA.

E negyedévenkent megjelenő folyóirat **előfizetési ára egész évre 5 frt, egyes füzet ára 1 frt 50 kr.** A pénzutalványok, reclamatiók a Magy. Tud. Akadémia kiadóhivatalához (M. Tud. Akadémia palotája) küldendők.

„ATHENAEUM“

Szerkeszti: PAUER IMRE.

A Magy. Tud. Akadémia II. osztálya a fentebbi czimen, **philosophiai és államtudományi** folyóiratot inditott. **Ára 5 frt. Egyes füzeté 1 frt 50 kr.**

A pénzutalványok, reclamátiók a Magyar Tud. Akadémia könyvkiadó hivatalának (Magy. tud. Akadémia palotája), a folyóirat szellemi részét illető küldemények **Pauer Imre** osztálytitkárnak czimzendők.

Megjelent!!

Szegedi Gergely énekeskönyve 1569-ből.

Szilády Áron tanulmányával Sz. Gergelyről s énekeskönyvéről.

4-rét. 224 és XVI lap. **Ára 2 frt 50 kr.**

Gróf Széchenyi István hirlapi czikkei.

I. kötet: 1828—1843-ig.

Összeállitotta: ZICHY ANTAL.

N. 8°-rét LXIV. és 564 lap. **Ára 5 forint.**

MÜVÉSZET ÉS TERMÉSZET.

Irta: CHERBULIEZ VIKTOR.

Forditotta: GEÖCZE SAROLTA.

N. 8°-rét. 243 lap. **Ára füzve 1.50, egész vászonkötésben 1.90.**

Megrendelések intézendők

Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához

Budapesten.

Budapest, 1896. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

Digitized by Google

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

HATODIK ÉVFOLYAM.

NEGYEDIK FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1896.

Digitized by Google

TARTALOM.

Az **Irodalomtörténeti Közlemények** a **Magyar Tud. Akadémia** irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában **jelenik ugyan meg, de tartalmáért** egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas.*

Digitized by Google

ADALÉKOK A RÉGIBB MAGYAR IRODALOMHOZ.

I.

A Szent Miklós éneke.

A magyar költészet XVI. századi maradványai között fölötte érdekes emlék *Péchy Ferencz* ama fordítása, melylyel *Anthonus Manicellus Veliternus* hymnusát Szent Miklós csodatételeiről a magyar irodalomba átültette. A kisérlet a gyöngyösi ferencz-rendi kolostor egyik gyűjteményes kötetében jutott reánk.

Az a mívelt és hazafias szellem, mely már századokkal ezelőtt e tisztes és derék szerzet tagjai közűl annyi érdemes munkást adott a nemzeti irodalomnak, ugy látszik, a Mátra tövében mindég elevenen lüktetett. A gyöngyösi ház a magyar költészetnek mindég hű ápolója, kegyeletes gondviselője volt. A Mátyás király emlék-dalának, a Szent László király énekének, Szent Brigida imádságának megőrzése, számos történeti följegyzéssel, nyavalyák ellen való utasítással és könyvészeti ritkasággal egyetemben, ékesen beszél ebbeli buzgóságáról: de beszédes bizónyság maga a Szent Miklós hymnusának megtartása is.

A *Régi Magyar Nyelvemlékek* között, *Frankenburg Adolf* másolatában és *Döbrentei Gábor* közlésében jelent meg először[1]; s a mint a szerkesztő vallja: maga a kolostor főnöke, Magócsy István, ama mívelt és hazafias szellem méltó hagyományosa, kutatta fel és bocsátotta rendelkezésére több értékes kézirattal együtt.[2] Ez a hymnus a gyűjteményes kötet latin ős-nyomtatványai közé fűzött leveleken beírva fordúlt elő, még pedig szerencsére az eredetijével; de Döbrentei Gábor csupán a Péchy Ferencz kiadására szorítkozott. Mindössze akadémiai jelentésébe szőtte bele az Anthonus Manicellus Veliternus énekének első vers-szakaszát; s ott említette

[1] *Régi Magyar Nyelvemlékek.* Szerkeszti *Döbrentei Gábor.* II. kötet. Buda, 1840. 23—26. l.

[2] *A magyar tudós társaság Évkönyvei.* III. k. Buda, 1837. 113., 116. l.

Digitized by Google

meg, hogy ezután két levelen következik latinúl: Peregrinatio Laurentii Taar, Jegyzések Nándorfejérvár megvételéről, a mohácsi csatáról stb. De virtute mamortici, receptek: Pokol war ellen. Qui non potest dormire prae nimio dolore capitis; végre három lapon jő a Péchy Ferencz kisérlete.[1]

Döbrentei szerkesztői eljárása ép annyira félszeg, mint sajnálatos volt. Mert mint a gyügyögő gyermek minden szava, melylyel értelmi világa dereng, azonkép a fejledező irodalomnak minden megnyilatkozása, melylyel a költői szép kifejezésére törekszik, vonzó és tanulságos, a maga naivságában nem egyszer édesen bájos. S a mit ő elmulasztott, *Szilády Áron* a *Régi Magyar Költők Tárában* egyelőre hiában törekedett pótolni, mert a Döbrentei használta gyűjteményes kötetnek halála után nyoma veszett; így sem a *Péchy Ferencz* énekének kiadásakor, sem a *Tinódi Sebestyén* műveinek szerkesztésekor meg nem találhatta. Még csak azt sem sikerült megállapitania: »valjon megvan-e a könyv s benne vannak-e a beirt levelek, vagy külön választva, mint a Gyöngyösi Codex? Valjon Gyöngyösön kell-e keresnünk vagy az akadémia könyvtárában, vagy pedig Döbrentei halála után sajtos boltba kerültek?«[2]

S ezt a veszteséget annyival inkább fájlalni kellett, mert a Döbrentei szövege hibás; a szó benne több helyen csonka és ki van pontozva. Szilády azonban nem tehetett egyebet, mint hogy az egészet újra lenyomatta; mert hiszen a hiányok kiegészítése bármi könynyű és természetes, az eredetivel való összevetés nélkül csak önkényes volna. A *latin* eredetit, az Anthonus Manicellus Veliternus énekét az ő kutató leleménye és szerencsés keze a középkori irodalomban később fölfedezte ugyan:[3] de a szöveg megállapítására már fel nem használhatta; a *magyar* eredeti, a Péchy Ferencz kisérlete pedig tovább is lappang vala, s még a meglételének reménye is hiú volt. S növelte a veszteséget különösen az, hogy a Döbrentei tanúskodása szerint a latin hymnus után a *Peregrinatio Laurentii Taar* következett, tehát valószinűleg a Tar Lőrincz egész mondája, holott csak azt a töredéket ismerjük belőle,

[1] *Ugyanaz:* Ugyanott. 116. l.

[2] *Szilády Áron:* Régi Magyar Költők Tára. III. kötet. Budapest, 1881. 469. lap.

[3] *Szilády Áron:* Régi Magyar Költők Tára. IV. kötet. Budapest, 1883. 391—394.

Digitized by Google

melyet Tinódi Sebestyén Zsigmond krónikájába átvett és megőrzött: de az kétségtelen bizonysága, hogy a Tar Lőrincz tetteiről országszerte szólt a hegedős-enek. Szilády Áron egyenesen ennek az éneknek fordítását vagy kivonatát gyanította az eltűnt bejegyzésben.[1]

Hol lehet, ha általában megvan, az a könyv a Péchy Ferencz énekével és Tar Lőrincz mondájával? Lappang-e csakugyan valahol vagy megsemmisült? Ez a kettős kérdés ismét és ismét foglalkoztatott évek óta levelezéseinkben és előadásainkban; míg egyik kedves tanítványunk, dr. *Murajda Nándor,* a gyöngyösi ferenczrendi ház lelkes és tehetséges fiatal tagja, ki tavaly a magyar kritikai irodalom fejlődéséről, főleg Bajza József működéséről, teljes figyelemreméltó tanúlmányt írt,[2] fölkérésünkre örömmel vállalkozott, hogy a szerzet könyvtárában keresésére indúl, előbb Gyöngyösön, majd Egerben, aztán tovább, mert a gyöngyösi ház gazdag gyűjteményéből sokat szétosztottak és széthordtak a többibe. S alig néhány hét múlva szerencsésen megtalálta Gyöngyösön, úgy hogy az ő buzgóságának az érdeme, ha immár a *Magócsy Imre* házfőnök úr engedelmével megküldött könyv irodalmi emlékeit tűzetesen megismerhetjük.

A kötetborítéka fehér pergamen régi hangjegy-töredékkel, négyes vörös alapvonalon három sorban, fölötte ezzel a felírással: »Peregrinatio hierosolymitana Patris Nostri Ordinis.« Ugyancsak ez olvasható a könyvnek hátán is, a mi nyilván elárúlja, hogy nem a hangjegy szövegére, hanem a kötet tartalmára vonatkozik. S benne valóban a magyarországi ferenczesek szempontjából a legfontosabb darab tartományi rendfőnöküknek, *Pécsváradi Gábornak* szentföldi úti rajza »Compendiosa quaedam, nec minus lectu iocunda descriptio urbis Hierusalem atque omnium locorum terrae sanctae in Hierosolymis adnotatio.« A maga idejében híres munka, a tudás, hit és babona sajátos vegyűléke, mely többször megjelent; ezt a kiadást némi rövidítésekkel *Farnádi Miklós a saját neve alatt* bocsátotta közre. Előtte áll a *De continentia sacerdotum.* Sub hac quaestione nova: Utrum papa possit cum sacerdote dispensare, ut nubat. Nürnberg, 1510; meg a *Tractatus sacerdotalis* de sacramentis, deque divinis officiis et eorum adminis-

[1] *Ugyanaz:* Ugyanott. III. kötet. Budapest, 1881. 468. l.

[2] *Dr. Murajda Nándor:* A magyar kritika fejlődése, különös tekintettel Bajza József működésére. Eger, 1895. 208 l.

Digitized by Google

tratoribus. Argentina, 1512; utána pedig a beírt és beillesztett levelek jőnek, szám szerint *hat,* melyek szélmetszése nem egyszer a sorvégi szókat megcsonkítja; foglalatuk a Szent Miklós-ének latin eredetije, a Tar Lőrincz zarándoklása, történeti följegyzés Nándorfejérvár megvételéről, a mohácsi csatáról, János és Ferdinánd királyok megválasztásáról, nyavalyák ellen való tanácsok; végre latin czímmel a Szent Miklós-ének magyar fordítása és pár jelentéktelen magyar-latin szó; aztán megint latin ősnyomtatvány következik, a piacenzai *dr. Ferraris Albert* értekezése: De horis canonicis, Nürnberg, 1514.

Ime a könyv, a mint Döbrentei látta és használta a maga teljes épségében. Ős-nyomtatványai ugyan a század *tizes* éveiből valók: de a kötése minden bizonynyal későbbi, mert a Pécsváradi Gábor szentföldi útjának ez a kiadása csak az ő halála után kerűlhetett ki a sajtó alól. Már pedig *1527-ben* még élt és a rendnek tartományi főnöke volt.[1] A beírt adalékok közől a Szent Miklós-ének másolata *1521-ből* ered, az ének fordítása és bejegyzése, a történeti aprósággal egyetemben *1529-ben* keletkezett; de a levelek szélmetszései a sorvégi szók megcsonkításával kétségtelen bizonyságot tesznek, hogy maga a *colligatum* csak a század *húszas* évei után készűlhetett.

Az ének latin szövege két teljes levelet foglal el, szép és határozott gömbölyű betűkkel; mégis nem egyszer annyira elszín-

[1] *Pécsváradi Gábor* többször állt a magyarországi szent Ferencz-rend élén. Először 1509-ben választották meg Ujlakon; szerénységével és buzgóságával, tudományos miveltségével és kormányzó erélyével annyira megnyerte társai elismerését, hogy 1511-ben az atyai káptalanban ujra megválasztották. Kormányzásának idejére súlyos csapás nehezült: pusztító járvány tört ki az országban; s a négy esztendő alatt csak a szerzet tagjai közül 412-en vesztek el; ekkor halt meg a jelesebbek közűl: Kapronczai Bonaventura, Poroszlai István és Szegedi György, a kitünő szónok. Már előbb elhúnyt a rend két büszkesége: *Temesvári Pelbárt* 1504-ben és *Laskai Osvát,* valamivel utóbb. Pécsváradi Gábor, talán vezeklő töredelemből és rajongó hálából a csapás elmúlása után, 1514-ben az egyetemes rendfőnök irásbeli engedélyével Pászthóy János paptársával a szent földre zarándokolt. Könyve csakhamar megjelent Bécsben. Az érdemes írót 1523-ban és 1527-ben, noha már az öregség megtörte, az egyhangú bizalom ismét főnöki székébe emelte: de kormányzásának ez az időszaka még szerencsétlenebb volt, egyfelől a protestáns eszmeáramlat hódításai, másfelől a mohácsi vész zavarai következtében alatta a szerzet szinte teljesen szétzüllött. *(Fridrich Orbán:* Historia seu compendiosa descriptio Provinciae Hungariae ordinis minorum S. P. Francisci. Cassoviae. 1769. 19., 21., 25., 27. l.)

Digitized by Google

telenedve és annyira összekopva, mint a Tar Lőrincz zarándoklásának soraiban is, hogy egyes szavak megállapításánál dr. *Finály Henrik* t. kartársnak kitünő szaktudományához és latinságához kellett folyamodnunk. A másolat a mellett hibás, nem az eredetinek közvetlen mása. Anthonus Manicellus Veliternus, az elismert középkori nyelvész és verselő ugyanis még a XVI. század elején, 1505-ben elhalt,[1] énekének ez a példánya pedig, a mint említettük, 1521-ben készült; s a szöveg bizonysága szerint a gyöngyösi barát valami régibb írásból veszi át. Mind a mellettt megvan az az értéke, hogy a Szilády-közölte szöveget nehány szakaszában megigazíthatjuk belőle.[2] Valjon a hymnus *Magyar Mihálynak,* (Michael Pannonius),[3] kit Manicellus Veliternus ismerőseként emleget, vagy valamely magyar papnak, kinek összeköttetése ösmeretlen, közvetítésével jutott-e el hozzánk; annyival kevésbbé sejthetiük, mert szerzetes rendeink az egész középkoron át szervezetök-

[1] *Szilády Áron*: Régi Magyar Költők Tára. II. kötet, Budapest, 1880. 373. lap.

[2] Igy az I. szakasz második sorában numen helyett *festum,* a IV. szakasz első sorában Veneri daturo helyett *Veneri daturas,* a VI. szakasz második sorában: Liberas illos Helenae minantis helyett *Liberes illos gehennae minantis,* a VIII. szakasz második sorában primi muneri helyett *primum munus,* a XVI szakasz első sorában secius helyett *serius,* a XVII. szakasz harmadik és negyedik sorában: Quaesumus tutor Nicolae fias sic quoque nostri helyett *Communis tutor, Nicolai, fias sic quoque noster,* a XXII. szakasz első sorában fuit inde crater helyett *fuit inde gratus* (bár az összefüggés amazzal jobb) — a XXVI. szakasz harmadik sorának végén quot annis helyett *quod amas,* a XXX. szakasz harmadik sorában numen helyett *nomen* és negyedik sorában Te veneramur helyett *Te veneratur;* más helyeken viszont a gyöngyösi másolat rosszabb.

[3] Ez a Magyar Mihály megkülönböztetendő attól a Magyar Mihálytól, a kit Toldy Ferencz a XV-dik század hittudósaként megemlít. (*Toldy:* Az ó s középkori magyar irodalom története. II. kötet. Pest, 1862. 45., 48. l.) Mert ez Michael *Pannoniusnak,* az Michael de *Ungariának* írja magát. De minthogy ez a két név jelentésére nézve teljesen egy, a *magyar*-nak, illetőleg *magyarországinak* fordítása, úgy hogy ugyanaz az ember is használhatja, a mennyiben csak a nemzeti származásnak megjelölésére, nem a nemzetségi vagy családi névnek viszszaadására szolgál: annyiban ezt a kétféle fordítást még biztos alapnak, döntő bizonyítéknak még nem lehet venni. A mi a megkülönböztetést követeli és igazolja, hogy Michael de Ungaria már I. Ulászló korában virágzott, a mikor Anthonus Manicellus Veliternus még nem is élt, mert csak 1452-ben született; Michael Pannonius ellenben a század végén volt fiatal ember. A Toldy Magyar Mihálya a pálosok rendjébe tartozott, a Manicellus Veliternus nemes ifja meg a látszat szerint világi volt.

Digitized by Google

nél fogva élénk összeköttetésben álltak Rómával; jelesebb tagjaik részint tanúlmányozás végett, részint hivatalos ügyben gyakorta jártak-keltek az olasz földön, az örök városban, s a felsőbb oktatás és tudományos munkálkodás egyéb fészkeiben; s el lehet mondani, hogy középkori míveltségünk sokkal szélesebb, a humanistákkal való összeköttetésünk sokkal elágazóbb volt, mint a hogy eddigelé hiszszük. De valószinűnek tetszik, hogy ilyen személyes összeköttetés révén került Magyarországba.

A magyar fordítás fölötte apró, sűrű irással három lapra terjed; betűhíven a következőleg hangzik:

Laus sancti Nicolai pontificis es.

1529. Endecasillabon.

Leg mosth segethsegh zenth Miklós minekewnk,
Kÿk idnepedet es teged tiztelewnk,
Leg the zenth Miklós tanulo iffÿaknak
My segedelmewnk.

Az kÿk tanosagra nevedbe adathnak,
Es tanosagoth nagÿon gyakorlonak,
Bewnth te nevedbe el tavoztassonak,
Zenth Miklós pÿspek.

Vÿ chuda tetelel ziwletel ez világra,
The fÿrededbe fel alal labadra,
Zeredan, penteken the anÿad emleÿeth
Echer esmered.

Zegen embernek harom zewz leanÿa,
Kÿketh akar vala gonoz bewre adnÿa,
Ew zozesegek meg maradoth vala
The kenched mÿa.

Zentelenek teged Mirraba pÿspeke,
Ÿoleheth sokath the mondal ellene,
Az the hazadnak, holoth the zewletél,
Lÿchia neve.

Az the chuda teteled zenth Miklós eneklem,
Merth the hozzad vagÿon bizodalmam nekem,
Hog az nag istennek zenth malaztÿa mÿa
Menyorzagoth vezem.

Nagyon teged kyalthnak es teged tiztellnek,
Kyketh vizeknek habyay fenyegethnek,
Kyk dragasagba hozzad ewewlthenek
Segethseg lezez nekyk.

Chak sydo adosagath nem akarya meg adnya
Az kereztyen ember alnoksaga mya,
The oltarod elewth meg eskewek rajtha,
Hog neky meg atta.

Tewrc es megǫle ewthet ew zekere,
Hwalloth[1] palchyoyabol ky omla ew penze,
Kylemben ew penzeth sydo el nem vewe,
Ha nem fel tamaztod.

Ime zegen emberth isten fel tamazta,
Azth az kegetlen sydo hog meg lata,
Leg ottan istenhez ewes meg terth vala,
Kereztelkedeth vala.

Nyghatlan keppen mas sydo tiztel vala,
Az te keped hazaba kew falon tartya vala,
Mykoron megyen vala kalmar aroyaval
Sokadalomba.

Inneth ew hazabol hog el megyen vala,
Mynden iozagath neked hagya vala,
Kemen fenyegetesth, ha meg nem ewrizned,
Raytath tezen vala.

Chudakeppen neky kencheth ew hazabol
Tolwayok ragadozak, ew sokadalombol
Ha meg yuthoth vala, keped le ragada
Kewfal oldalarol.

Oh mel kegetlenewl teged meg werth vala,
Nag veres rwhaval meg yelentel vala,
Tolwayok morhayath hog ha meg nem vynnek
Ewk mynd el veznenek.

[1] A *Magyar Nyelvtörténeti Szótár* szerint *pálcza:* typha, Rohrkolbe, itt valami font vagy varrott *tüszőféle;* ismeretes a régi nyelvben a pálczás gyolcs és pálczás bagaria. A *hwalloth*, azt hisszük, nem a pálcza jelzője, a mint Szilády véli; hanem egyszerüen a *holott, hollot* helyhatározó.

Digitized by Google

Las mely chuda keppen latrok ÿedenek,
Sÿdonak morhaÿath ewk mind meg vÿwek,
TolwaÿoK b9negbel legottan meg terenek
Es iambora lewnek,

A sÿdo legottan kereztyenne lewth vala,
Nekÿk segedelmel nagÿal lewtel vala,
Tegedeth kerewnk, leg my segedelmewnk
Mÿnden oraba.

Ime mel igen teged tiztel vala,
Hath eztendews germeknek az ew edes atÿa,
Kyth the zenth nevedbe ew aÿanloth vala
Dÿakÿ twdomanra.

Papnak vÿzen vala az germekh ebedeth,
Zegen ember aÿton kenÿergenÿ kezde,
Hog ew alamisnath paptol erdemlene
Istennek nevebe.

Ottan az germeknek az pap paranchola,
Hog zegen embernek alamisnath adna,
Gÿorsan ew fwtamek, senkyth nem lathata,
Kÿ kęnergeth volna.

Nag hÿrtelensegel ewrdeg ewt meg foÿta,
The zenth Miklos pÿspek fel tamaztottad vala,
Ennek wtana germek zÿwe zerenth
Teged tiztelth vala.

Teged eg nemes ember igen tiztel vala,
Ew nekÿ magzatoth istentęl nertel vala,
Az aranÿos poharth ew fÿával egbe
Vinnÿ akar vala.

Inÿa az poharba hog fÿa nekÿ hozna,
Germek az tengerbe hamar vezeth vala,
Mene templomothoz az germeknek atÿa,
Poharth vitte vala.

Fel tamaztad fÿath chudalatos keppen,
Az ew atÿa haromzor oltarottol esven,
The neked az germek masodyk poharwal
Tiztessegeth tewen.

Im eg kazdag ember teged tiztel vala,
Hog the ew neky fyath attal vala,
Germek vezeth vala, atya nem tugya vala,
Mely varasba volna.

Chak az germek akor ayanlatoth vala
Idegen kyralnak es adatoth vala,
Germek vachorayan poharath tartya vala,
Es igen syr vala.

Igen kerdy kyral, germek hog mith sírna,
Germek kyralnak nag syrvan azth mongya,
Atya zenth Miklósnak rakatoth templomoth,
Kynek ma vagyon napya.

Sirasatol germeketh kyral ug onzolya,
Hog yaryon zenth Miklós, mith gondolz ew raya,
It the lezez velem, germek ragattatek
Fene zelnek mya.

Ez germeketh zenth Miklós templomnal tette vala,
Kyth ew zenth nevebe atya rakatoth vala,
Nag erembe akor germek attya lewth vala,
Halath adoth vala.

Segedelmet tewled zenth Miklós en vezek,
Mikor zenth nevedbe istennek kenyergewk,
Akor zenth malaztyat the nekem meg nyeryed
Hog teged tiztellek.

Te zenth nevedbe Pechy Ferench zerzette vala,
Kozary plebanos hog mykoron volna,
Janos kyral volna kenches yo Budaba
Vígsagaba volna.

Eztendeyéth mongya, revideden irya,
Mind zenth octavaya hog mikoron volna,
Ezer ewth zaz hwzon kylench eztendebe irna,
Ÿo kedvebe volna.

Az ének latin eredetije,[1] ha figyelmesen végig olvassuk, elég hangzatos és perdületes, legalább a sapphói vers mértékelése kifo-

[1] *Szilády Áron:* Régi Magyar Költők Tára. IV. kötet. Budapest 1883. 391–394. l.

Digitized by Google

gástalan benne, de minden mélyebb ihlet és igazabb költői becs nélkül. Ha mégis kelendőre kelt, nálunk is elterjedt, azt a közvetítő személyes ismeretségen kivül főleg a szent Miklós püspök nagy tiszteletének, maiasan nagy népszerűségének köszönhette. Mert, hogy ez a *Nicolaus pontifex*, a kiről a hymnus zeng, nem Miklós a pápa, hanem Miklós a püspök, az a szentnek csoda-dolgaiból nyilván kitetszik. Manicellus Veliternus mégis pontifexnek írja, mert a *Breviarium Romanum* a pápát is, püspököt is pontifexnek hívja; de az egyház régi embere, kinek lelke édes epedéssel, áhítatos rajongással csüngött a szentek életén, s nappali olvasmányai és éjjeli merengései közt csodáik bűbájos útvesztőiben bolyongott, — nagyon jól tudta, hogy közűlök melyik a pápa, melyik a püspök. Péchy Ferencz is tudta, s fordításában a pontifexet *pispek*nek mondja.

Ki volt ez a Péchy Ferencz? Szilády Áron szerint nem tudhatni: »ha ő maga vette-e fel a kor szokásához képest születése helyének nevét, vagy már ama Péchy-család ivadéka volt, mely, úgy látszik, Nógrádmegyében a XVI. század előtt a törzsökösök közé tartozott. Neve a XV. és XVI. századbeli tanulók sorában nem jön elő.«[1] Előtte bizonyos csak annyi, a mennyit Péchy a versében maga említ hogy *kazári* plébános. Kazár pedig, a mint már Döbrentei reámutat, Nógrádmegye füleki járásában fekszik.[2]

S azt hisszük, hogy a mi irodalomtörténeti mai kutató mesterünket Döbrenteinek ez a jegyzete vezeti félre; s ezen az alapon keresi a kapcsolatot a Szent Miklós-ének fordítója és a Péchy-család között, mely föltevése szerint Nógrádvármegyében már a XVI. század előtt törzsökös volt. Az általános hivatkozás arra vall, hogy Szilády az országszerte ismeretes Péchy-családot érti; csakhogy ennek őse, *László*, a XVI. század első felében, *Péchy György* XVI. századi emlékirata szerint még később, a Dunántúlról szakadt Erdélybe, s csak a fia, *Gáspár* származott be Sárosba, a hol királyi adományul Ujfalut kapta, mely aztán *Péch-Ujfalu* lőn. Igy előnevét a család adta, a falu viszont a családnak nemesi előnevét szolgáltatta.[3] Gáspárnak két testvére volt, mind a kettő magtalan, Márton és Ferenczi; de ez a

[1] *Szilády Áron:* Ugyan II. Budapest, 1880. 373. l.

[2] *Döbrentei Gábor:* Régi Magyar Nyelvemlékek. II. kötet. Buda, 1840. 27. lap.

[3] *Nagy Iván*: Magyarország családai. Pest, 1762. IX. 178. l.

Digitized by Google

plébános nem lehet, mert házas, a felesége Károlyi Kata, s mert sokkal ifjabb, 1577-ben még szerepel.[1] Ebből a családból a szent Miklós fordítója nem eredhetett. A pécsfalusi Pécs-család, mely Sárosmegyében már a XVI. század folyamán virágzott, s a Kapyakkal, Máriássyakkal és sófalvi Sósokkal osztozott,[2] hasonlókép szóba sem jöhet; mert annak tagjai mindig mint Pécsek, és még inkább mint Péchfalusyak szerepelnek. Ha a Péchy György emlékirata a kiszármazás helyére és korára nézve nem téves hagyományon, hanem hiteles okmányon alapszik: akkor ennek a két családnak a névrokonság ellenére semmi köze egymáshoz. S csakugyan Sárosmegye XV. századbeli törzsökös birtokosai közt a Péchy-család még nem fordúl elő, s községei sorában Péch-Ujfalu még hiányzik, noha az 1427-ik évi adóösszeírás nem kevesebb mint *nyolcz* Ujfalut sorol fel; ellenben már ebben az időben ismeretes a Pécs-család jószágával, Pécsfaluval együtt;[3] de sem egyik, sem másik (s Péchy Ferencz eredetének nyomozásában ez a fődolog) a XV. században Nógrádmegyébe még be nem ágazott és törzsökös birtokosai közt helyet nem foglalt. Csak a XVII század második évtizedében, 1610-től fogva szerepel itt Péchy György szolgabíró,[4] a szentiváni *Kothon* Máté veje, ki valószinűleg házassaga révén jutott a megyébe és hivatalába. Honnan származik? Valjon Péchy Farkastól, ki 1549-ben a szomszédos Gömörmegye területén Murány váránál Basó Mátyás ellen vitézkedik,[5] vagy a péch-újfalusi Péchyek közűl, kik a XVII. században szivesen használták a György nevet? Biztos adat nélkül, a mikor a családfán hiában keressük, ha csak idősb György, a Gáspár unokája személyében nem keressük, megállapítanunk lehetetlen. De ismételhetjük, hogy a Péchy név a XV. század folyamán Nógrádmegye törzsökös birtokosaink sorozatában elő nem jő. Igy a föltevés alap hiányában megdül.[6]

[1] *Nagy Iván* könyvének a kolozsvári egyetem birtokában van egy példánya, mely az öreg *Hodor Károly* tulajdona volt, ki egy hosszú életen keresztűl olvasmányainak és kutatásainak családtörténeti eredményeit pontosan bejegyezte, mint valami új kiadás elkészitéseül, a munkába. Abban találjuk ezt az adatot.

[2] *Dr. Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapest, 1890. 324. l.

[3] *Dr. Csánki Dezső:* Ugyanott. 306. 314. 324. l.

[4] *Nogy Iván:* Magyarország családai. IX. Pest. 1862. 177. l.

[5] *Nagy Iván:* Ugyanott. 177. l.

[6] *Dr. Csánki Dezső:* Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapest, 1890. 112—120. l.

Digitized by Google

Sőt az sem bizonyos, hogy az Anthonus Manicellus Veliternus forditója általában Nógrádmegyében élt és Kazáron plébánoskodott. Mert a kéziratban a hely neve egyiránt olvasható *Kazár*nak és *Kozár*nak. Ám azonnal utána vetjük, hogy még ebből útba nem igazodunk. Mert hiszen a XV. század okleveleiben a nógrádmegyei Kazár első szótagja hasonlókép majd *a*-val, majd *o*-val van irva.[1] A mi kételyünket fölkelti és Péchy Ferencz nyomozásában más tájra utal, hogy a forditás nyelvében semmi nyoma a nógrádmegyei nyelvjárásnak; pedig Kazár már a palóczság közepette, a Karancs-vidéken esik; s az ének irásban és nem nyomtatásban maradt reánk, igy a palócz hatást legalább sejtetnie vagy elárulnia kellene oly időben, a mikor még megállapodott irodalmi nyelv nem volt, s az iró rendszerint vidéke nyelvjárásán szólt. Gyöngyösi barát bizonyosan ezt a jelleget le nem törülte volna róla; mig Hofgreff vagy Heltai alig hagyja vala meg, ha az ének kiadásra kezébe kerül.

Azt hisszük mindennél fogva, hogy Péchy Ferenczet a Dunántúl kell keresnünk, a hol a Péchy-nemzetség már az Árpádok idejében elágazott, s már 1331-ben ismeretes *Miklós comes de genere Péch,* ki Csáky Móricz domokosrendi szerzetestől a zalamegyei kamari és galamboki jószágot veszi meg.[2] S ha később a nemzetség megaprósodott is birtokai tekintetében, mint Pázmány Péter a maga eleitől irja: számra nézve terjeszkedett. Aztán Dunántúl, Baranyamegyében fekszik *Pécs,* melyről e város több szülötte vette a maga nevét. Legalább mindazok a Péchyek, kik a XVI. század közepéig feltünnek, vagy abból a nemzetségből vagy ebből a városból veszik eredetüket. A mi teljesen reá illik a Szent Miklós-ének forditójára is.

S ha ezt a föltevést elfogadjuk, a mi kinálva kinálkozik: akkor könnyen megfejthetjük, hogy Péchy Ferencz nevével a külföldi tanulók névsorozatában nem találkozunk. Itt a Dunántúl, a hol több székesegyházi és káptalani főiskola volt, papi hivatására elkészülhetett; *a pécsi egyetemen* pedig, melynek tanitványai közt kanonokok, esperesek és lelkészek számosan akadtak, általánosabb míveltséget szerezhetett; mert benne a hittudományon kivül minden egyéb tudományt az egyházi és világi joggal s a szabad művé-

[1] *Dr. Csánki Dezső:* Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Bpest. 1890. 100. l.

[2] *Dr. Fejérpataky László:* Turul. Budapest, 1896. III. kötet, 56. l.

Digitized by Google

szetekkel együtt előadtak. Aztán tanulmányai befejezésével plébániára, *Kozárra* ment. Hiszen Kis- és Nagy-Kozár ott van a közelben, a pécsi járásban, s *Rácz-Kozár* valamivel Pécs felett, a Hegyháton; az utóbbi ma is népes katholikus község. Mint közülök a legjelentékenyebb és legelkülönülőbb a maga járásában egyszerüen *Kozár* is. Épen azért, ha énekesünk csak Kozárt emlit, nem jöhet számba: teheti a versmérték miatt, teheti helyi szokásból rövidség okán, hiszen Csáty Demeter születéshelyét, a mai Mező-Csáthot a XV. században még az oklevelek is csupán Csathnak nevezik;[1] ha János király vigságáról beszél, holott a Dunántúl Ferdinándnak hódolt, szintén mellékes dolog, hiszen tiz esztendő múlva *Istvánfi* Pál is Kisasszonyfáról indul János király örömébe, Székesfejérvárra.[2] Szapolyaynak, mint a nemzeti párt választottjának elegendő hive lehetett Baranyában is.

Péchy Ferencz minden valószinüség szerint a Dunántúl született, tanult és élt. Mint iró a maga korában érdekes jelenség; *Csáthy Demeterrel,* a Pannóniai Ének költőjével, kinél Székely István a barátok között elterjedt, »Jucziper tábláját« látta;[3] *Póli Istvánnal,* ki Joveniánus császár magába téritésére Ráphael angyalt olyan őszinte hittel használja fel; a Telamon királyról és fiáról szóló elbeszelés *Névtelenével,* ki Diomedes királyfival a szent kereszt jegyét a Xántus vizébe háromszor vetteti be, — azok sorába tartozott, kik a protestáns eszmeáramlat közepette a katholikus költészetet mívelik és képviselik. Nem plébánosi állása bizonyitja, mert hiszen ez az elnevezés a protestánsok között is kelendő, — hanem a költemény tárgya. S ez anyival nevezetesebb, mert a legjelesebb katholikus irók, Horváth Mihály, Toldy Ferencz, Ipolyi és Fraknói közmegegyezéssel elismerik, hogy az uj vallás elterjesztésének és az uj hittéritők népszerüségének egyik leghathatósabb oka a régi egyház elhanyatlása, s a régi papok míveletlensége volt. Péchy Ferencz ekként az átlagos szinvonalnak kétségtelenül magasan felébe emelkedett és a régi vallásos szemlélődés legjobbjaihoz tartozott. Ismerte felekezetének és korának latin költészetét, megvolt érzéke nemcsak eszmei, de verselési szépségei iránt is; s a műforditás kettős követelményéről, a tartalmi és alaki

[1] *Dr. Csánki Dezső:* Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapest, 1890. 170 l.

[2] *Szilády Áron:* Régi Magyar Költők Tára. II. kötet. Budapest, 1880. 52 l.

[3] *Széchy Károly:* A Pannoniai Ének. Budapest, 1893. 93 l.

Digitized by Google

hűségről, úgy látszik, már világos sejtelme volt, mert a sapphói mértéket utánozni törekszik. Igaz ugyan, hogy a szabatos lábak megkisértéséről szó sincs nála, még a szótagok számát sem tartja meg, noha naivan verse fölébe teszi, hogy »*endecasillabon*«; a tizenegy szótagos sorok nyúlnak, terjeszkednek, nem egyszer 12-ősök, 13-asok, sőt 14-esek és 15-ösök lesznek, az öt szótagos sorok utánok igazodnak és iparkodnak s 6 és 7 szótagosra bővülnek; a sapphói versszakasz könnyü és zengő lebegéséből alig marad meg valami, félig véletlenül, félig tudatos mértékelés eredményeként: de mindezek mellett a Péchy kisérlete félreismerhetetlen. Az első kezdemény a sapphói vers meghonositására, mert a Toldy-közölte hymnus a teremtésről[1] a maga szabatos szótagolásával sokkal újabb. S már maga a kezdemény abban az időben, a mikor versiróinkból egészen Balassa Bálint megjelenéséig szinte teljesen kiveszett a fogékonyság a választékosabb szerkezet méltánylása iránt, költői hajlandóságot mutat. De Péchy Ferencz költői érzéke, úgy látszik, bármennyire méltányolta a sapphói alakot, gyönge utánzásában a nemzeti verselés hagyományaihoz és követelményeihez alkalmazkodott. Az ő idejéig nem volt ének a magyarban a sorok végső szótagjainak összecsengése nélkül: ő is tehát a sapphói példa és eredeti hymnus ellenére rímesen alkotja meg a maga szakaszait. Vét ugyan a görög törvény ellen: de bizonyságot tesz a magyar költészetben való jártasságáról.

Fordításán különben az úttörő küzdelme minduntalan fölismerszik, mert a míg az alaki nehézséget vívja, a tartalom szakaszonként való anyagából egyes részletet sokszor elhullat. Maga a legenda szent előtte, minden lényeges mozzanatához, Miklós püspök minden csodatételéhez tisztelettelјesen ragaszkodik; ez az egyház öröksége, melyet megcsonkítani hivő kegyeletével se nem mer, se nem akar; de az elbeszélés szinezéséből, a Manicellus Veliternus hagyatékából számos kiemelő vonást elmellőz. Másolata ennélfogva halványabb és szárazabb, pedig az eredeti sem valami fényes és kifejező; előadása sem valami sima és folyamatos. Gondolatai, vagyis inkább mondatai nem arányosak, nem a sorok szerint tagolódnak: hanem egyik sorból a másikba, sőt egyik szakaszból a másikba be-becsapnak, a sor vagy szakasz elején és közepén meg-megállnak, meg úgy lendülnek vagy zökkennek tovább, minek következtében

[1] *Toldy Ferencz:* Az ó s középkori magyar irodalom története. Pest, 1862. II. kötet, 196 l.

Digitized by Google

az elbeszélés szépsége és hatásossága csökken. Igaz ugyan, hogy a görögök és rómaiak verselése ebben sokkal szabadabb volt, mint a minő a miénk: hogy az ily becsapások vagy átvitelek a következő sorba vagy szakaszba rend szerint előfordulnak; hogy a humanismus és renaissance latin költészete híven követte a régi nyomokat: de a Manicellus Veliternus ebbeli sajátsága és túlzása mégis sajnálható, mert a fordítója fogyatkozásainak kész okozója lesz. Péchy Ferencz e fogyatkozásai nem az ő eljárásának utánzásából erednek; sőt meg kell vallani, hogy énekében a gondolatok és mondatok magyaros lüktetése, rhytmusa önkénytelenűl érvényesűl, s a gondolatok és mondatok befejezése a sorok befejezésével párhuzamosan összeesik; s olyan töredezett szakasz, mint a tizenharmadik, alig fordul több elő: de fogyatkozásai abból keletkeznek, hogy az eredeti hymnus összevont és egymásba tömött mondataiba, még inkább e mondatok átvitelével összegyűrt és egymásba szőtt soraiba és szakaszaiba bele illeszkedni nem bír; simít és farag rajtok, a mi az ő mondatába, az ő sorába, az ő szakaszába bele nem fér, egyszerűen elveti vagy megrövidíti; egyszer több szakaszból vonja össze a maga versszakaszát, vagy viszont egyből többet alakít; másszor egész önálló versszakot ír közbe, vagy egész versszakot hagy el. Igy az eredeti méreteit és korlátait összeforgatja és rontja: s a műfordítás kettős követelményének sejtelme mellett is sem az alaki, sem a tartalmi hűségnek meg nem felelő; s gondolatainak és mondatainak magyaros szerkesztése ellenére a szakaszok között való könnyű átmenet meg-megzökkenése miatt az elbeszélés darabossá és szakadozottá válik.

Az első öt szakaszt, ám hasonlítsuk össze a latin szöveget a magyarral, még elég hiven követi: de egyszerre csak, mintha kifáradt volna s új erőre áhitoznék, felfohászkodik;

Az the chuda teteled zent Miklós enekem,
Merth the hozzad vagyon byzodalmam nekem,
Hog az nagy istennek zenth malaztya mÿa
Menyorzagoth vezem.

Ez a szakasz egészen új: a Péchy tulajdona. S a mig ezzel megtoldja az éneket, a következő szakasszal rögtön megrövidíti, mert az eredeti hymnus 3 verséből kapja egybe. Aztán csetlikbotlik nemcsak a vers lába, de a szakaszok alakulásának munkája is; a fordító majd kiselejtezi a szakaszt, majd átírja, s belenyúl a

Digitized by Google

következőnek anyagába is, hogy onnan kiegészítse; majd szinte szabad átdolgozást ad. A mikor Manicellus Veliternus elbeszéli, hogy szent Miklós közbenjárása által a gazdag embernek fia született, azért neki arany pohárral akart kedveskedni, ekként folytatja:

Creverat natus, fuit inde gratus,
Pulcher effectus placuit parenti,
Unde convertit proprios in usus,
Fitque secundus.

Péchynél ez az egész szakasz hiányzik. Sőt a következő két szakasz is lényegesen eltér az eredetitől. Mert itt az apa hajókázva keresi szent Miklós templomát, a gyermeknek megparancsolja, hogy tengeri vizet hozzon innia: de a mint ez merít, a vízbe merűl; majd az apa elér a szentélyhez, a második pohárt szent Miklósnak akarja áldozni; de az oltárról, óh iszonyat, háromszor visszahanyatlik. A feltámasztott gyermek aztán meghozza az eredeti poharat, s mind a kettőt szent Miklósnak adják. Ezentúl Péchy megint hűségesebb a maga fordításában; de bevégzése után két szakaszban elmondja nevét, állását, a maga lakóhelyét és műve készítésének idejét, sőt megemlíti jó kedvét, a korabeli magyar hegedősök és énekesek szokása szerint, a miben ujra a magyar költészetben való jártassága nyilatkozik meg.

Kísérlete valóban kettős hatásra vall: a középkori latin és a magyar nemzeti költészet behatására. Mint műfordítás gyarló, de az úttörő kezdemény tapogatózásánál fogva a szakemberre nézve mindég vonzó és tanulságos marad.

II.

Tar Lőrincz zarándoklása.

A *Tar Lőrincz mondáját* csak anyiban ismeri irodalmunk, a menyiben *Tinódi Sebestyén* krónikája Zsigmond királyról és császárról megőrizte. A jó lantos diák elbeszéli, hogy énekben hallotta, vagy volt, vagy nem volt, mikép Tar Lőrincz a pokolba bement, s ott egy nagy tüzes nyoszolyát látott, melynek négy szeginél négy tüzes ember állt: egy érsek, egy püspök és két világi úr. Az érsek hamis tizedért, a püspök-kanczellár levélváltságért, a két nemes úr dúlásért és hamis vámszerzésért kárhozott. Ezek azt mondták, hogy a nyoszolyát *Zsigmond királynak* tartogatják. Majd Tar Lőrincz tovább haladt és nagy sok csudát

Digitized by Google

látott, köztük egy tüzes kádferedőt, melyben Zsigmond fürdött, mellette pedig a felesége, Mária, leányával forgolódott. A király azért lakolt, mert sok leányt és menyecskét megszeplősitett, hosszuságukat, köldöküket és szép tőgyüket megmérte.

Tar Lőrincz Zsigmondnak elmondta, hogy a pokolban mit látott. A király azt felelte: leszen arról nagy gondja, hogy ágyát a pokolból kiiktassa és mennyországba igazittassa. S koronánknak egy kis ágát elrontotta, a 13 szepesi várost 80 ezer forintért elzálogositotta, a pénzen aztán a szent Zsigmond-kápolnát épittette, melyet papokkal megtöltött, gazdagsággal és jószággal megadományozott; csakhogy a tüzes nyoszolyától és tüzes feredőtől magát megválthassa.[1]

A verselés kétségtelenül a Tinódi műve, mert a versfejek értelme reáutal: de maga a mondai anyag valami régibb hegedűsének maradványa. Mert igaza van *Sziládynak,* hogy humoros hangja egészen elüt a krónika száraz hangjától.[2] A jó lantos diák csak alakilag változtatta meg, a mikor bele szőtte a maga egyszerű bordáju elbeszélésébe: de a *szinét* megtartotta.

Hol most ez a hegedős-ének? Talán örökre elveszett. Tinódi legalább megmentette ezzel a töredékkel a *monda* emlékezetét, a történet meg a hősnek *élő személyi* jellegét. *Budai Ferencz* földjegyzi róla, hogy egyszer *elrejtezett:*[3] mély eszméletlenségbe esett; s úgy álmodta a pokolbeli jelenetet, mellyel aztán Zsigmondot megijesztette. A mi nem egyéb, mint az *élő személy* tettének magyarázása, a monda józan kihüvelyezése a rideg valóság érdekében. De sokkal bizonyosabb, folytatja Budai, hogy Tar Lőrincz ott volt Zsigmonddal a konstanczi zsinaton, 1415-ben, sok más magyar egyházi és világi úrral együtt; név szerint Rozgonyi Istvánnal. Marczaly Dénessel, Esky János pécsi préposttal, Sztáray Alberttel, Herczeg Jánossal, Czudar Benedekkel, Maróthy Jánossal, Bebek Péterrel és Kanizsay János érsekkel.[4]

Mind az alkalom, melyen megjelen, mind a társaság, melylyel szerepel, egyiránt arra vall, hogy Tar Lőrincz igen előkelő nemes lehetett; annyival inkább, mert fiáról, Tar Rupertről is azt írja

[1] *Szilády Áron:* Régi Magyar Költők Tára. III. kötet, Budapest, 1881. 357—358 l.

[2] *Ugyanaz:* Ugyanott. 408 l.

[3] *Budai Ferencz:* Polgári Lexicona. Pest, 1866. III. kötet, 268 l.

[4] *Budai Ferencz:* Polgári Lexicon. Pest, 1866. III. kötet. 268. 269. l.

Digitized by Google

Budai, hogy a király kisérője volt olaszországi útjában.[1] Zsigmond, a kalandozó és világjáró, bizonyosan nem választja vala őket maga mellé, főleg életének olyan mozzanataiban, a mikor fénynyel és pompával övezkedett körül, — ha nem a legjelentékenyebb és leggazdagabb gyökeres magyar nemzetségek egyikéből sarjadnak.

A gyöngyösi gyűjtemény megadja a választ: melyikből.

Ugyanazzal a kézzel, ugyanazzal a tintával, mint a Manicellus Veliternus latin hymnusa, igy ugyanabból az esztendőből is, — fel van benne jegyezve a Tar Lőrincz zarándoklása. Sajnos, nem két levelen, a mint Szilády Áron hitte,[2] összesen csak ***14 sorban*** a czimmel együtt. Bizony csak töredék, nem egész, mintha a barát eleinte csak kivonatolná, vagy mintha a teljes szövegre már csak részlegesen emlékeznék, s meg akarná menteni, a mi még eszébe jut, hiányosan veti papirra, majd a kapcsoló ***esse ige*** nélkül, mint a magyarban, majd fölösleges ***que kötőszóval,*** mintha az előzmény elmaradt volna. A mint a mondatokat rendezzük, figyelmesen és hangosan olvassuk: egyszerre megzendül bennök a vers, s egész soronként a hexameter a legszabatosabbban pattog. Szinte képzelhetetlen, hogy a leiró vagy másoló a maga emlékezetének foszlányait ékesitgetné fel ilyen módon, hiszen akkor valószinüleg az egész jegyzetet lendülő lábakra szedi: az elfogadható feltevés nyilván az, hogy valami ***versből*** meritett. Igy a mit Szilády Áron gyanitott, hogy ez a »Peregrinatio Laurentii Tar« a régi hegedüs-ének forditása vagy épen csak kivonata, majdnem bizonyossá válik; mert a latin elbeszélés vers-alakja önkénytelenül a magyar elbeszélés verses alakjára vet vissza. Legalább azt kell következtetnünk, hogy ***verset verssel forditanak.*** Tar Lőrincz tetteiről tehát minden hihetőség szerint nemcsak a hegedős-ének zengett: de ennek latin költői forditása is megvolt. Annyival sajnálatosabb, ha mind a kettő elpusztult.

A megmaradt kivonatos részlet imhol következik:

Perigranatio Laurentii Taar

Hanc condidit tabulam de Thar, Laurentius hic,
Qui miles et barro Sancti Severiani propago
Sobole Ratholdi, qui totilla circuit orbem,
Per mare, per terras sanctorum limina pergit.

[1] *Budai Ferencz:* Tar Rupertet ugyan a Lőrincz ***testvérének*** mondja, de a Zsigmond jószágadományozó oklevelében, 1424-ben ***fiaként*** szerepel: tehát fiának kell venni.

[2] *Szilády Áron:* Régi Magyar Költők Tára. Budapest, 1881. III. kötet. 468 l.

Digitized by Google

Asia novit eum, Africa sic et Europa
India cognovit. Edessa conduxit ad archam
Noe perrectum cernitque Sinai colles
Et miles et peregre stupenda Hierosolymaque.
Pancretam [1] redicens Nicolai *gmna*[2] vera,
Sancti Anthoni, Petri, Pauli, Jakobi trivit.
Navigans oceanum novit secreta Patrici,
Gades Erculeas properans insveta redarum
Et insulas, climata, quibus Apollo lucemque negavit.

Ime, Tar Lőrincz e följegyzés szerint katona és vitéz, szent Severián utódja, a Ráthold ivadékából.

Természetesen nem lehet arról szó, hogy Tar Lőrincz szent Severianus vérbeli utódja, vérbeli sarja volna, mert a 7 szent Severianus közül egyik sem származott a Ráthold-nemzetségből; képes kifejezésnek kell vennünk, hogy egyszerűen követője volt, követője annak a Severiánnak, ki katona és vitéz létére minden fényes előléptetéssel való kecsegtetésnek ellenére Licinus császár idejében, Agricola helytartósága alatt, Sebaste városában az örmény földön, negyvened magával, Liziás ezredének legjobb hőseivel a Kristusért nemes vértanuságot szenvedett. Emlékét a római egyház mindég kegyelettel ápolta.[3]

Tar Lőrincz nem lett vértanu, de katona és vitéz létére, a mint látszik, eleget zarándokolt, bolygva a szent helyeket, s vallásos rajongásból vagy vezeklésből ebben a hosszas össze-vissza hányódásban elég vértanusággal fölérő kínt átélhetett. S a magyar kereszténység bensőségére érdekes és tanulságos egyiránt, hogy a hires Ráthold-nemzetség egyik igen előkelő tagja vállalkozik ilyen világjárásra.

De hát Tar Lőrincz csakugyan a Ráthold-ivadékából eredt? Semmi kétség, hogy a hagyomány igazat beszél. A Nagy Iván könyvében[4] hiában keressük ugyan a Tarokat ama családok között,

[1] *Paucretam* — talán inkább Per Cretam.

[2] *Gmna.* Ez a szó biztosan meg nem állapitható. Valószinűleg *gramina;* de ebben az esetben a jelző vera nem igen illik melléje. Értelme (füvét taposta — helyét járta) az összefüggésből következtethető.

[3] *Szentek Élete.* Irták Zalka János, Zsihovics Ferencz és Debreczeni János. Öt kötet. A Szent-István társulat kiadása. II. kötet, 150. l. Breviarium Romanum. Buda, 1827. 826 l.

[4] *Nagy Iván:* Magyarország családai. XV. kötet, Pest, 1865. 36 l.

Digitized by Google

melyek őse *Ratholdus,* a casertai lovag volt, ki Kálmán király idejében vándorolt be hozzánk: de az újabb kutatás kétségtelenül megállapitja. A *Tarok* vagy *Taryak*[1] épen úgy mint a Feledyek, Ilsvayak, kazai Kakasak, Kaplayak, Pászthóyak, serkei Lorántffyak, rátóti Gyulaffyak, elefánti Elefántyak, pákosi Paksyak, Putnokyak és Rádayak az *egyes hárslevelet* használták czimerül, a mi a Ráthold-nemzetség *ősi* czimere volt.[2] Bizonyitja 1393-ból pecsétjök, mely az Országos Levéltár egyik okmányán reánk maradt. Már pedig a *közös* czimer *közös* eredetre vall; s rég kimondott igazság, hogy mind azok az ősi családok, melyek czimerükben hárslevelet viselnek, a Ráthold nemzetségből származnak.[3] Sőt ha a Tarok pecsétje elveszett volna is, leágazásukhoz ekként döntő érvet nem szolgáltatna is: Ráthold-vérbeli eredetöket teljesen igazolni lehetne XV. századi birtokviszonyaikból. Névadó székhelyök *Tar* (Tor és Thar), Hevesmegyében, *Pásztó* közelében esik; s mindenütt a Ráthold-nemzetség családaival osztályosak: például birnak Pestmegyében *Rátolton, Ráda* szomszédságában, Hevesben Sirokon és Verpeléten *Pásztó* mellett, az övék Ágasvár, a Mátra szélén, *Hasznos* közelében; s birnak Gömörben Kisfalun *Feled* mellett[4]; mert hogy a hevesmegyei tari Tarok és gömörmegyei kisfaludi Tarok összetartoznak, vér szerint való atyafiak: azt a Feledyekkel való közös kapcsolatuk kétségtelenné teszi. Ősi osztályos jószágaikhoz újabb és újabb adományokat szereznek: igy kapja *Tar László* Erzsébet királynétól 1382-ben a nógrádmegyei Kis-Luczint, *Tar Lőrincz* fiával, Ruperttel, *Zsigmond királytól* a konstanczi zsinat után, 1424-ben, Drégely váráért cserében s talán az úti szolgálatok fejében a hevesmegyei Püspökit és nógrádmegyei Jobbágyit; később pedig Sámsonházát is, melybe két esztendővel Zsigmond halála után, 1439-ben, vezetik be. *Tar György,* a Rupert fia, 1454-ben a rokon Pászthóyakkal meg-

[1] A *Tarok és Taryak* egyek. Tinódi Sebestyén krónikájában a név egyszerüen *Tar,* a gyöngyösi feljegyzésben *Taar* vagy *Thaar;* Csánki Dezső a de Tor és de Thar magyaritásával a nevet *Tary*nak és *Thary*nak irja; bár nála is előfordul a Tar-alak, a kisfaludi *Tar*-család Gömörben és *Tar* András főispán 1442-ben Máramarosban, ha ugyan a főispán is Ráthold ivadéka. Mi a mondaövezte népiesebb *Tar*-alakot fogadjuk el, a mely a közszájon forgott.

[2] *Dr. Fejérpataki László:* Turul. IV. 179. 180. VIII. 27. 28. 30. X. 56 l.

[3] *Ugyanaz:* Turul. VIII. 29 l. S Országos levéltár: dipl. 26571 sz.

[4] *Dr. Csánki Dezső:* Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapest, 1890. 33. 48. 85. 52. 159. l.

Digitized by Google

egyezik, hogy családjaik kihalása esetén egymás birtokait kölcsönösen örököljék. Bár a Tarok ez ideig jószágaikból már sokat elzálogositottak: mégis földes urak még mindig Sirokon és Verpeléten, Nagybereken és Szajlán, Pásztón, Tarban, Ráczfaluban, Rozsnokon, Terebesen és Rátolton. De úgy látszik, Tar György uram megbánta ezt az egyezséget, s 1465-ben gúthi Országh Mihálynak és a Kompolthyaknak 24000 forintért, akkor óriási összegért, valamenyi birtokát, melyek között most ott szerepel Ágasvár és a Mátrahegye, Dorog és Püspöki is, zálogba vetette. A Pászthóyak ennek következtében mint vér szerint való örökösök pert inditottak a zálogba vevők ellen; de három évvel a hűtlenségbe esett Tar György magtalan elhúnyta után, 1475-ben, lemondtak követelésükről.[1]

Tar Lőrincz tehát valóban a Ráthold ivadéka volt. Abba a fényes nemzetségbe tartozott, mely a hazának több országbirót és nádort adott. Zsigmond alatt az ő közvetlen környezetében élt s véle Konstanczban járt, tőle adományt kapott: igy a monda történeti alapon hozza őket összeköttetésbe. Már egyik nagy őse, Ráthold, II. Endre királylyal megfordult a szent földön.[2] Lehet, hogy ennek emléke is befolyt az ő világba indulására.

Megkerülte a földet, tengeren és szárazon bebolyogta a szentek lakóhelyeit. Ismerte őt Ázsia, Afrika szintén s Európa, India nemkülönben. Edessából, Mesopotámia fővárosából Noé bárkájához, az Ararát hegyéhez jutott....

Hej, csodálatos hegy volt ez az Ararát, melyen a Nóé bárkája megállt. *Pécsváradi Gábornak,* a mint jóizű naivsággal megirja, azt beszélte róla egy jámbor, istenfélő örmény barát, hogy annyira magas és sziklás, mikép ember fia meg nem hághatja és a bárkát testi kezével nem érintheti. Ormát örökös nagy hó boritja. Egyszer ő, már mint az örmény barát, megkésérlette, hogy feljusson reá a bárkáig, ment és mendegélt *tiz* álló napig egy folytában, ide-oda kapaszkodva a sziklákon, hogy feljuthasson és a Noé bárkájának fájából valami darabot törhessen. De szembe jött véle onnan az angyal, egy darab szilánkot hozva, s igy szólt neki: »Ezt a darabot a te sóvár buzgóságodért a Nóé bárkájából neked hozom, fordulj tehát vissza, mert oda fel nem juthatsz«. S igy visszatért. De körülbelől a feléig felszállhatnak azok, a kik a Krisztusban

[1] *Ugyanaz:* Ugyanott. 85. 119. l.
[2] *Budai Ferencz:* Polgári Lexikona. Pest, 1866. III. kötet, 96 l.

Digitized by Google

hisznek, a csinált útakon; járnak is számosan és folyton az örmények, kik a környéken lakoznak s távolabbi keresztyének, a kik e helyre zarándokolnak, vallásos buzgóságból; hogy a hegy fele táján, ameddig az emberek feljuthatnak, kápolnák, szentélyek, oltárok vannak, meg szakadárok, örmények és más nemzetbeliek, a kik keresztyéneknek vallják magukat, de nem a római egyház tagjainak; a kik papok, ott buzgóan misét mondanak, fölfelé törekszenek, de közülök senki föl nem juthat a hegyre. Azonban a legcsodálatosabb, mégis szent igaz, hogy a mikor valami pogány teszi lábát a hegy kövére, az menten felfordul és szörnyet hal.[1]

A középkor, úgy látszik, babonásan hitte, hogy a Noé bárkája még egyre az Ararát hegyén áll, ezért ez a zarándokság egyik czélpontja volt.[2] A hagyomány szerint Tar Lőrincz is fölkereste.

Tovább a Sinai hegyet érintette, s a bámulatos Jeruzsálemet. Kretánál visszatérvén megjárta szent Miklós, szent Antal, Péter, Pál és Jakab helyeit...

Ez úti vázlat a Tar Lőrincz zarándoklásának főbb állomásait a szentek neveivel jelöli meg, ennél fogva a vonalat megállapítanunk nehéz. Mert először is van szent Miklós *15*, szent Antal *24*, szent Pál *53*, szent Péter *74* és szent Jakab *27;* már most ezek közül melyik épen az illető szent, a kire a gyöngyösi feljegyzés vonatkozik? S mert másodszor ezeknek a neveknek sorozata alig felelhet meg az állomások sorrendjének; a mint Tar Lőrincz az Ararát hegyétől nem ment egyenesen a Sinai hegyhez, hogy aztán onnan forduljon vissza Jeruzsálembe; de a messzevetett két határ összefoglalása csak a két hegy fogalmi kapcsolásából keletkezik; azonkép eme nevek felsorolása nem a meghaladott irányon, hanem részint a versmértéken, részint az önkényen alapszik. Az első nehézségben segíthetünk magunkon azzal a törvénnyel, hogy általános hivatkozásban mindég a legismertebb veendő; a másodikban azzal az eljárással, ha a természetes vonalat követjük.

Tar Lőrincz e szerint a szent földről Krétán át ***Konstantinápolyba*** ment, a hol szent Jakab ereklyéi vannak, — ha ugyan nem egyenesen *Bariban* kötött ki, a hol szent Miklós teste nyug-

[1] *Pécsváradi Gábor:* Compendiosa quaedam, nec minus iocunda descriptio urbis Hierosalem atque omnium locorum terrae sanctae in Hierosolymis adnotatio. Armeniáról.

[2] Ha *Pászthóy János,* a Pécsváradi Gábor úti társa, a Ráthold-vérbeli Pászthóyak közül való volt, akkor a Tar Lőrincz zarándoklása száz év múlva ismétlődik a nemzetségben.

Digitized by Google

szik; majd *Rómába* zarándokolt, a hol a két nagy apostol, szent Péter és szent Pál kiszenvedett; innen fölebb *Páduába* haladt, a hol szent Antal maradványai pihennek.[1]

Az Oceánumon hajózva megismerte szent Patrik titkait, s ha előbb Konstantinápolyba be nem tért, most alkalmasint ellátogatott *Compostellába,* a szent Jakab csodás sírjához; megismerte Hercules Gadesét, kocsik hiányában sietve, ama szigeteket, világtájakat, melyektől Apolló megtagadta a világosságot.

Az Oceánum alatt természetesen az Atlanti tenger érthető csak; a Földközi tenger neve mediterraneum volna. De hogy Páduából zarándokolva miként kerűl Irországba, szent Patrik földére, azzal a válaszszal az úti vázlat adós marad; hogy Hadesnél, a Gibraltári szoroson áthaladva, hol vannak azok a szigetek, világtájak, merre a nap soha sem süt, azt sem emlegeti.

Összeszedve már most az egyes töredékeket, az egész följegyzés következőkép szól:

Tar Lőrincz zarándoklása.

Tar Lőrincz katona és vitéz, szent Severián utódja, Ráthold ivadékából. Megkerülte a földet, tengeren és szárazon bebolyogta a szentek lakóhelyeit. Ismerte őt Ázsia, Afrika szintén, s Európa, India nem különben. Edessából Noé bárkájához jutott. Tovább a Sinai hegyet érintette, s a csodálatos Jeruzsálemet. Krétánál visszatérvén megjárta szent Miklós, szent Antal, Péter, Pál és Jakab helyeit. Az Oczeánon hajózva megismerte szent Patrik titkait, Hercules Gádesét, kocsik hiányában sietve, ama szigeteket, világtajakat, melyektől Apolló megtagadta a világosságot.

A hagyomány és történeti való összevetéséből arra az eredményre jutunk, hogy Tar Lőrincz a Ráthold-nemzetségből Zsigmond király katonája és vitéze volt, a szent földön zarándokolt. Bizalmas összeköttetése urával, kalandos utazása abban az időben, csakhamar szines szálakkal, a költői képzelet hímzésével szövődött egybe: s megszületett belőle a *Tar Lőrincz mondája,* melyet a magyar hegedős megénekelt, a magyar barát deákra fordított. A gyöngyösi kivonatos részlet valami ilyen fordításnak vagy átdolgozásnak emléke. Lehet, hogy főbb pontjaiban hiven érinti a zarándoklás uti vonalát; de befejező soraiban, a szent Patrik títkaival, a nap-nem-sütötte szigetekkel és világtájakkal *már a mondába csap, sőt ennél a befejezésnél fogva már egészen a mondába illeszkedik.* Mert

[1] L. a *Szentek élete* és *Breviarium Romanum* illető lapjain.

Digitized by Google

hol vannak ezek a szigetek, világtájak? A középkori keresztyén felfogás a szent Patrik purgatoriumának titkai után igen könynyen a *pokolra* gondolhatott; úgy hogy a Tar Lőrincz pokolban járta a kalandos utazás *természetes folytatása vagy kihajtása,* egyszerűen összefoghatjuk.

Már most, hogy ismerjük a Tar Lőrincz eredetét és szerepét: könnyebben kinyomozhatjuk egész életét, s talán megtalálhatjuk a teljes mondát.[1]

SZÉCHY KÁROLY.

[1] Ennek a czikknek szedése közben a *Századok* októberi számában *Kropf Lajosnak* érdekes ismertetése jelent meg *Pászthói Rátholdi Lőrincz* zarándoklásáról, melyet a britt múzeum királyi gyűjteményének egyik régi latin kézirata beszél el. A zarándok kétségtelenűl nem más, mint Tar Lőrincz főasztalnokmester, ki a király ajánlatával 1411-ben az írföldön, Dublinban és az ír primás levelével a Szentek szigetén, Ulster tartományban járt. Ötnapi bőitölés és vezeklés után, a Krisztus öt sebének emlékére, meggyónt és megáldozott, s a szent Patrik kápolnájában még egyszer buzgóan imádkozott, s minthogy katona szíve kemény alapon állt, mint a kőszikla, bement a titokzatos szűk barlangba, a szent Patrik világra híres purgatoriumába. Nyakáról aranyból-ezüstből készült, berillel és más drágakövekkel kirakott ereklye-tartó csüngött, melyben *Krisztus keresztfájából négy forgács, s a Megváltó öltönyéből három szövetdarab* volt más becses ereklyékkel együtt. Vitt magával ezenkívűl gyertyát világításra, könyvecskét a hét töredelmi zsoltárral és eleséget erősítésül. Alig ért a barlangba, két gonosz lélek megragadta, az ajtóig visszavonszolta, háromszor egymásután; a dulakodás alatt ruhája is egészen összerongyollott · végre a Krisztus nevével és a kereszt jegyével elűzte őket. Aztán öreg ősz ember jelent meg előtte, ki hitében megakarta tántorítani maga az ördög, majd gyönyörű nő jött eléje, ki légyottra akarta csábítani, kedvese képében; de keresztvetéssel vagy leczkéztetéssel mind a kettőtől megszabadúlt. Utoljára védő angyalával, szent *Mihálylyal* találkozott, ki megmutogatta neki a purgatoriumot és több titkos utasítással bízta meg a földiek számára. Kropf véleménye szerint ezek közt volt valószinűleg a Zsigmond király megrezzentése is. Lőrincz vitéz elgyötörve, de szerencsésen megtért a barlangból, melyben egy egész napot töltött. Ez útjáról a szigeti monostor perjelével, *Máté* kanonokkal, az ír primással, *Miklós* érsekkel bizonyítványt állíttatott ki és *Yonge Jakab* jegyzővel leírást készíttetett, kinek megvallotta, hogy a purgatoriumban *„raptus fuit,“* elragadtatott, vagyis a Budai Ferencz kifejezésével *elrejtezett.* Természetes, hogy merész vállalkozása és csodás látomása nagy hírre jutott, s később mondába szövődött. De a szent Patrik purgatoriumának ez a leírása *még nem* maga *a Tar Lőrincz mondája,* a barlangnak meglátogatása *még nem* a vitéz *egész zarándoklása.* Zsigmond király ajánló levele 1408 január 10-én kelt, Tar Lőrincz pedig 1411 november 11. vagy 12-én járja meg a barlangot: — a közbeneső időben teszi meg a zarándok-útat a szent földön. Irországot visszafelé keresi fel, hogy a szent Patrik titkaival megismerkedjék; ehhez képest a nyakán csüngő ereklyetartóban már négy forgács van a Krisztus keresztjéből és három szövetdarab az öltönyéből. Utazásának hatása és folytatásaként hajt ki maga a monda, melyet a magyar hegedős megénekelt, magyar barát deákra fordított. Mert hogy a gyöngyösi följegyzés nem a britt múzeum kéziratának kivonata, mindenesetre kétségtelen, mert egyfelől sokkal messzebb zarándoklást érint, másfelől pedig pattogó hexametereivel versre vall. A Tar Lőrincz mondájának egyes elemei és indítékai mind ezzel már ismeretesek: de maga *a monda, a hegedős-ének és deák áldolgozás még mindig fölfedezésre vár.*

Digitized by Google

HORY FARKAS.

Kalotaszeg festői népviseletét, hires varrottasait ki ne ismerné? De ki ismeri ma már Kalotaszeg meleg szivű, kedves, beszédes dalnokát? Hiába! hamar feledünk. Elfelejtettük Hory Farkast is. Hiszen meghalt s mikor élt, akkor sem igyekezett síppal, dobbal, nádi hegedűvel hirdetni a maga dicsőségét. Szinte félek kezembe venni a tollat, hogy róla írjak. Vajjon nem neheztel-é meg szelleme, hogy igy ország-világ elé hurczolom?

Nem Kalotaszeg, nem is Erdély szülötte. Mint maga mondja *Kótaj* czimű versében:

> Magyarország az én kedves édes anyám,
> Erdély pedig szelid felnevelő dajkám;
> Gyermeke, adósa vagyok mindkettőnek.

Később is, hosszú évek múlva, a férfikor delén, szeretettel gondol szülőföldére:

> Mint a gyermek, kitől sorsa messzi zárta,
> Kegyelettel gondol jó édes anyjára,
> Kedves szülőföldem veled ekkép állok,
> A t'ihez csatolnak boldog gyermek-álmok.
> Kebledrül a sors mint gyermeket vetett el,
> S mint férfi ölellek hű emlékezettel.

Felmerülnek lelkében a gyermekkor emlékei: a szülőiház, a nagy eperfa; a kákástó, szárcsák s vadkacsák tanyája, partján a kis csolnak; a gólya fészkes csűr, a buza vermek, a templom s az inogó harangláb, az iskola s a roskadt papilak, a sós tó Eszébe jutnak a vig kemecsei szüretek, a kállai restaurucziók. a kisvárdai czipó, a nyiregyházi vásárok, a kótaji puszta és csárdája, meg Eszlár a tiszaparti kisfalu.

Kótajon született, Szabolcs megyében, 1813. okt. 31-én este 8 órakor. Apja Terebesi Hory (olv. Hóri,) András, anyja Rácz Zsuzsa. A Hory-család eredetileg Zemplém megyei. A nemességet János kapta 1652-ben III. Ferdinánd királytól. De már 1752. ápr. 28-án Hory András, György és Ferencz eszlári lakosok és Hory János löki lakos a magok és fiaik nevében bizonyság-levelet kérnek és kapnak Szabolcs megyétől régi nemességükről.

Költőnk apja is itt élt, mint jómódu birtokos, gazdálkodva s mint fia írja *Tompához* czimű versében, nem sokat adva a poétákra.

Digitized by Google

Hory Andrásnak és feleségének Farkason kivül még 8 gyermeke volt.[1] Ő a hetedik, még pedig burokban született gyermek. Két nagy ok, hogy szerencsét jósolhassanak belőle jövőjére. Születése előtt való éjjel anyjának egy csomó libáját vitte el a farkas, igy kapta a családban különben nem divatos Farkas nevet.

Kótajon töltötte költőnk gyermekéveit. De apja 1819. márcz. 19-én élete 43-ik évében (szül. 1776. jul. 14-én) meghalt. Özvegy anyja a következő 1820-ik évben Tasnádra költözött testvéréhez, ki vagyonukat kezelte s szerencsésen el is kezelte. Az özvegy két év mulva férjhez ment s Nagy-Károlyba vonultak. De egy év mulva, úgy látszik, ujra özvegységre jutván, Szilágy-Nagyfaluba, még megmaradt kisbirtokukra költöztek. Farkas 1823-ban ment a zilahi collegiumba, hol 1830-ig tanult. Innen került a kolozsvári ev. ref. collegiumba s 1831. jul. 7-én subscribált. Itt végezte azután a két-két évi philosophiai, jogi és theologiai tanfolyamot az 1836—37-ik iskolai évben. Kedves barátja volt különösen Bartha Geczi, Bartha Miklós országgyülési képviselő apja. A boldog deákkor emlékei haláláig meg-megcsendülnek lelkében. Igy *Levél Nagy Péterhez* (1860), *Diák pályám* czimű verseiben. (Kézirat).[2] Három évig volt osztály tanitó meg kontra is. Közben rövid időre nagyobb útat tett. Ocsvai Ferencz barátjával utazott nagy vásáros szekéren Pestre s onnan Bécsbe. Pesten meglátogatta szeretetének, tiszteletének kiváló tárgyát, Vörösmartyt. Buzgón látogatták mind a két helyen a szinházakat, Ocsvai inkább az operai, Hory a drámai előadásokat. Nem volt semmi zenei érzéke. De a drámát igen szerette s mindvégig nagy szinházbarát volt. E szenvedélyének fölébredésére és erősbödésére befolyhatott az is, hogy anyjának egyik testvéré kedvelt kolozsvári szinész volt. Iskolai esküdt korában is bajba keveredett, mikor a törvények ellenére nemcsak sűrűn járt szinházba, hanem Egressy Gábor vendég szereplése alkalmával gyüjtött a diákok körében koszorúra, melynek átadásakor részt vett a tüntető nyilvános szinházi ünnepségekben. Bécsben buzgón látogatta a Belvedert is s kifejlett benne a képek, szobrok iránt való szeretet.

Kolozsvárról szilágy-somlyai rektornak ment, de ott csak 3 hónapig volt. 1840. okt, 4-én megválasztották magyar-gyerőmonostori pappá.[3] Itt maradt állandóan haláláig.

[1] Lajos született 1803. okt. 14-én, megh. 1807. ápr. 17-én: Ágnes sz. 1805. márcz. 31-én, megh. 1827. jul. 20-án; Zsigmond sz. 1806. jun. 17-én, megh 1807. ápr. 22-én, Klári sz. 1808. márcz. 14-én, megh. 1823. jan. 15-én; Erzsi szül. 1809 nov. 5-én, megh. 1810. jan. 29-én; Mihály szül. 1811. okt. 3-án. meghalt 1862. jan. 26-án; János sz. 1815. decz. 17-én, megh. 1820. jan. 25-én; Anna sz. 1817. jul. 26-án, megh. 1840. szept. 29-én Bukurestben.

[2] Költeményeinek gyüjteménye megjelent ily czímen: Hory Farkas költeményei. Kolozsvár, 1858. Stein János bizománya 8-r. 467 lap. A költő arcznépével. Kéziratban maradt műveiről, melyek Hory Béla birtokában vannak, kem tudom mindig megállapitani, melyik jelent meg valamely lapban. Ezért ezekre csak mint kézirati művekre hivatkozom.

[3] Péter Károly m. gy. monostori ev. ref. pap közlése.

Digitized by Google

1842-ben nőül vette Aumüller Rózát, egy Ausztriából ide szakadt s aztán egészen megmagyarosodott nemes család sarját. Aumüller Károlynak volt tanitója s igy ismerkedett meg testvérével, a szép, kedves Rózával. Boldogan, példás családi életet éltek. Horynak nincsenek tulajdonképeni szerelmi dalai. Hisz igazában későn, meglett férfikorában lépett fel az irodalomban. Irogatott ugyan már deákkorában is s az iskolának neves poétája és szónoka volt. Sőt az Athenaeumban (1840, I. 603.) megjelent *Ő a templomban* czimű kis szerelmi dala, a Reményben *Kölcsey, A fellengző rab, Alpári gyülés* (1840. évf.) *A föld álma, A kis siró* (1841. évf). De ezek csak ífjukori kisérletek, egészen más modorban, mint a hogy a későbbi Hory ír. Le is teszi a tollat és csak később ragadja ismét fel. Megirja az *Uj iparág* czimű tréfás kis költői elbeszélését. Mint maga mondja csillag alatt: E megtörtént tény kidolgozásának jól fogadtatása ösztönzött többi műveim költésére. *A bajusz* modorában van irva. Egy leány felakasztja magát a körte fára. Az átkozott fát ki kell vágni, tüzre vetni. Ám egy furfangos ember megvásárolja, elviteti; leveszi a kötelet, mert akasztott ember kötele bűbájos. Hiszen:

Ki ellenét
Morzsolni szét
Bűverőt vél benne venni;
Ki párjának,
Megúntjának
Altatóját sejti nyerni;
A kis lány benne azt nézi,
Hogy hőn ölelt babáiába,
Ki bel-i bódúlt más lányba,
A szerelmet becsempészi;
A kocsis ezt azért mondja
Annyira kívánatosnak,
Mert rest lovát ezzel fogja
Idomitani tátosnak;
A pakulár
Csak azért jár
Egy iznyijét kapni ennek,
Hogy iker bárányi lesznek.
Hát a méhész?
Hogy mind elvész
A vidék méhe s neki
Kádakkal ömlik méze ki.

Darabonként eladja, mindig újjal pótolva az elfogyottat. Igy gazdagszik meg.

Ötletszerüleg beküldte versét a Vasárnapi Ujsághoz. Megjelent az 1856-iki évfolyamnak második számában. Pákh szerkesztő csillag alatt azt írja:

»Olvasóinkat figyelmessé teszszük e versre, melyet szerzője oly ügyesen dolgozott ki, miszerint neki e genrehez szerencsét kivánhatunk.« Igy kezdett aztán irni komolyan családos ember korában. Ifjukori szerelmi versikéi, *Három az isten igaza* czimű verse, melyben azt mondja, hogy kétszer csalódott, megkisérti harmadszor, valamint a *Szerelem és vajaskenyér*-ben megénekelt diákszerelem is aligha való élményekből sarjadtak. Ugy látszik, neje volt az ő első és utolsó, egyetlen szerelme. *Nőmhöz* czimű versében a hű nők hű példányának nevezi s azt mondja:

Nem, azt nem lehet leírni,
Ki vagy nekem áldott lélek.
Tartozásom lefizetni
Neked nem birom, míg élek.
Szerelmednek tengerével
Elborítád ifjúságom,
Lelkem megvevéd magadnak
Fogyhatatlan szívjóságon.

Digitized by Google

Ha öröm ér, mint a gyermek,
Szívrepesve örülsz velem.
Az örömnek kéjpoharát
Kétszerezve töltöd nekem.

Ha a búnak terhe kínoz,
Részvétlenül azt nem nézed,
Könytől ázott csókjaiddal
Gond redőim elidézed.

Sokszor álltam a kétségek
Tengerének partja szélén.
S egy szó tőled túl röpített
A sodró örvény veszélyén.

Fogyhatatlan gondjaidnak
Bére házam nyugodalma,
Melyek nélkül a zavarnak
Volna benne dús uralma.

Mert míg engem hajlamom vonsz,
S el — kiránt a ház bajából,
Minden vész válladra gördűl,
Nagyjából és aprajából.

Édes anyja, hű dajkája
Gyermekimnek, gyermekidnek.
E terhes — édes gondosság
Koronája érdemidnek.

Ennyi hűség, ennyi jóság
Nincs tenéked megfizetve.
Mint selyembogár gubóban,
Jóságodba vagy temetve.

S míg jóságod selyemszáli
Gyönyört s áldást osztnak másnak,
Nemes lelked boldogítja
Ihlete az öntudásnak.

Az *Utolsó s legjobb versem*-ben is (kézirat) bánja, hogy pappá lett e pénzért hazudozó, szenteskedő, nyegle korban, mikor hiába hinti el a pap az erény magvait, mint ő is negyed fél évtizeden át. Bánja, hogy versiró lett. Nyugodtabban szállna sirjába, ha minden verse egy csomóban előtte volna s megégethetné. De áldja a sorsot, hogy becsületén soha sem esett csorba. És:

Szeretem s áldom érte Istent,
Hogy oly élettár-at adott,
Ki boldogságomat munkálni
Vég perczéig nem lankadott.
Kis családom gyémántja volt e
Női erény mintakepe,
Kinek halála boldogságot
S reményt bennem széjjel tépe.
Vele veszve lett mindenem,
De emléke édes nekem.

Mikor *Kilyén Ferenczhez* irt versében, ki őt szólitja fel, hogy menjen vele leány kérőbe, a nős életet dicséri, ez nála nem üres szólam, hanem tapasztalaton alapuló mély meggyőződés. E jó nő nem csak szerelme melegét árasztotta férjére, nem csak őrangyala volt családjának, hanem vagyonosodásuknak is főfőeszközlője. A monostori eklézsia nem rossz eklézsia. Ma is másod osztályu. E mellett örökölve a nagyfalusi birtokrészt, azt eladták s magyarvalkói kis havasi részüket is s Momonostoron fektették be. Hory kezelte a Kemény-család havasát is, a miből szintén szép jövedelme volt. Neje kiváló jó gazdasszony és gazda. Ő vezette az egész gazdaságot. Férje csak kedvtelésének élt, pomologizált. Nagyon szeretett volna szőlőt termeszteni. Sokat fáradozott, de nem sikerült. Ám azért szüretkor vett egy-egy szekér szőlőt, fuszujkakarókra kötözgette s szüretet rendezett a gyermekeknek. Egy ismeretes adoma kering gazdai élesszemüségéről. Egyház láto-

Digitized by Google

gatásra indult. Befogat két lovat. Felesége mondja, hogy fogasson be hármat, nagyon rossz az út. De ő ellenezte. Miért terhelné szegény paptársait három ló eltartásával? Felesége titkon mégis befogatta a harmadik lovat. Mikor napok mulva haza tért, elégülten mondta: Úgy-e feleség, három lóval is jól megjártam az utat?

A régi paplak 1852. táján leégett. Uj telket vásárolt az egyház a templom mellett Kemény Imre örököseitől. Ez egy különködő báró volt, a ki gyönyörködött a békabrekegésben s e czélra külön békástavat készittetett. Uj házat is akart épiteni, de mikor a falak már készen voltak, abba hagyta. Igy romladozott aztán mig az egyház megvette. Itt lakott Hory. Nem sokáig, mert megvette a Kabós János-féle kastélyszerű szép házat, kertet s a hozzá tartozó földeket. Ebben a sajátjában lakott úri kenyelemben, el-ellátogatva négyes fogatán barátaihoz.

Boldognak érezte magát családja körében. Öt gyermeke volt. De Gíza (sz. 1844. márcz. 20-án,) születése után nem sokára meghalt, a mint az anyakönyvbe jegyezték: csak 6 órákat élt. Farkas (sz. 1844, decz. 31-én) három éves korában (1848. jan. 1.) halt meg skárlátban. Ehhez már emlékek kötötték az apát. Nem tudta feledni. A halotti anyakönyvbe bevezetvén elhunytát, e sorokat irja:

Ki írja le az apának
Szivet metsző mély bánatát,
Midőn halottúl jegyzi fel
Gyönyörü kedves magzatát?
Korán fejlett bájos virág!
Virúltad mily kurta vala,
Oly hosszú és örök éber
Szüleid méltó bánata.

Őt siratja *Kis fiam halálára* czimű 3 dalában: *Kórágyánál, Gyászpadnál, Sírjánál,*. valamint a *Szép kis angyal* czimű́ben. A czinteremben temettette el, fájdalommal emlékezett rá mind végig még haldokolva is. Etelka (sz. 1843. máj. 28), ismert jeles irónőnk a hires varrottas felfedezője, diadalra juttatója s Kalotaszeg áldott jóltevője, ki 1862. okt. 8-án ment férjhez Gyarmathy Zsigmondhoz, kölönösen kedveltje volt apjának. Ő volt az első gyermek, mindig apja közelében élt, mig a fiúk iskolában mentek csakhamar s elszéledtek. Bélának (sz. 1846. jun. 1.), ki ma Kolozsmegye kitünő árvaszéki elnöke s szintén jeles iró, Vörösmartyt kérte fel keresztapjául. Vörösmarty 1847. okt. 24-én irja: »Mi a keresztatyaságot illeti, reménylem, volt ön annyi bizalommal irántam, hogy nevemet válaszom nélkül is beiratta, mit ha elmulasztott, igen kellene sajnálnom, ha helyre hozni nem lehetne. Fogadja üdvözletemet és szerencsekivánatomat s adja által tisztelt nejének s mondja meg a most született kis honfinak, midőn megérteni fogja, hogy keresztapja nem adhat egyebet, mint azon óhajtásának kifejezését, hogy fáradatlan szorgalom, okos és becsületes munkásság által szerez-

hesse meg azon függetlenséget, mely szükséges, hogy magának jólétet biztositson, hazájának hasznos szolgálatot tegyen.« Farkas 1848. okt. 31-én született, mint apja bejegyezte: a forradalom napjaiban.[1]

Gyermekein szeretettel csüngött, gonddal neveltette őket. Velök olvasgatott, kivált a nagy körtefa alatt a gyeppadon. Nekik szól a *Bölcsődal,* rólok kéziratai közt *Az alkony* czimű kedves családi kép. S még az ő kedvező anyagi viszonyai közt is töpreng:

> Hogy tartlak el, mi lesz sorsod,
> Három szerette gyermekem?! *(Főfájás.)*

E kedves családi körnek képezte kiegészitő részét a két nagymama is. Hory anyja 1853. okt. 3-án halt meg 77 éves korában, felesége anyja, született Baranyai Rebeka, 1867. ápr. 1-én.[2]

Szerette Hory a barátságot, a társaságos élet szelid örömeit. A faluban nem volt hozzá való úri ember. Ott élt ugyan egy Kemény Domokos báró, szegény fazekas mesterember. Eszes, képzett, de elzüllött férfi, a kivel csak ritkán lehetett érintkezni. Vendégszerető nyilt házat tartott, hol különösen nagy Farkas napokat szoktak ülni. Nem volt borivó, de a »nemzeti szinjátékot« szerette. Ám nem volt szerencséje a kártyában, mindig veszitett. Fel:ogadta hát, hogy nem játszik, csak Farkas napján. Ezt nevezték el barátai jubiláris ferblinek. Sok kedves jó barátja volt, kikkel el-eltréfálózott. Különösen kedveltek voltak azok a versei, melyeket az ú. n. közlegelőkön, a zsinati ebédeken olvasott fel s melyek aztán kéziratban mindenfelé elterjedtek. Ilyenek: *Tiszteletbeli szakácsné, M(-iklós) M-(iklós) deprecatiója, Megkövetés, G. J. barátomnak Nagy-Baczonban, A bucsuvacsorán Nagy-Baczonban, Baló Béni Benkö Gyurinak a mennyből.* Ebben Baló Béni bemutatja Kálvinnak az ismertebb erdélyi papokat, a mint lakomáznak, tréfás jellemzések kiséretében. *Bucsú a successiótól, Az utolsó közlegelőn,* stb. 1871. jun. 5-én paptársaihoz irt egy csomó emlékverset kövön nyomtatva sokszorositott. Egész kis füzet zsinati tréfája van összeirva.

Mint pap, gondos hű pásztora nyájának. Maga mondja, hogy hol fehér homlokát felütötte a Vlegyásza, falva e hegy alá vonulva, küzd a hosszú télviharral. *(Uj iparág.) Tompához* irja:

> Itt a havas alatt e rideg magányban,
> Gyártok egy-két strófát törpe kis szobámban,
> A holott kék ruhást hat hétig se látok,
> Kivéve ha jönnek régi jó barátok.
>
> Csodálkoznék, tisztelt collega, felettem,
> Hogy a magyar nyelvet még el nem feledtem,
> Ha látná, hol töltöm életem szebb részét,
> Hiszem, fölébredne lelkében a részvét.

[1] Az anyakönyvi adatok Péter Károly ev. ref. pap közlései.
[2] Péter Károly ev. ref. pap közlése.

Digitized by Google

S így szólna: biz ez egy meddő élet, látom,
Ha szerét teheti, szökjék meg, barátom.
Fel is pakolnék én fürge gyermekimmel,
De lelkem egybeforrt szegény hiveimmel.

Akár merre mennék, akár merre járnék.
Jobb lelkű híveket sehol se találnék.
Merengő lelkemnek ez vigasztalása,
S igénytelen pályám némi kárpótlása.

Tréfásan ugyan néha ki-kikel sorsa ellen, pl. a *Még egy olyan* czimű versében is kötekedik a végzettel, hogy a medvék barlangjához jelölt ki állomást neki, Szibériát adott lakásul. De azért még van elégedve. Szeretettel ragaszkodik a vidékhez is. A Vlegyászáról irja:

Lombkoszorús Erdélyt dél-nyugatra
A havasok hosszu lánczolatja,
Örökzöld szegélyű fenyvesével,
Köti össze édes egy vérével.
Itt uralg az óriás Vlegyásza.
Jó és rossz napoknak kéje, gyásza
Ha derült és borúlt a hazara,
Jég szemével mindazt el-belatta.
S nem csoda, hogy agg feje megőszült,
Hol száz vihar és ezer veszély ült!
És nem csoda, hogy annyi könnyet ejt,
Oly könnyen ő tán, mint mi nem felejt.
Agg tövének kőszáli oldalit,
Midőn a vész elküldé napjait,
Zaklatott nép menhelyül szállta meg.
Kiméletesb volt itt a fergeteg.
Évek teltek és az évek során
Falvak keltek az őszhegy oldalán,
S a sivár hely lakottá változik.
Ki az, a ki oly könnyen megszokik?
Az ember e szoktatható madár,
Megszokja ez, ha börtön volna bár,
S űzd el kopár lakja zord öléből,
Zápor árad könnyező szeméből.

Alább meg a Valkó és Monostor közt meredő hegyről:

Egy pyrámid hegycsúcs néz az égre.
Menedékes a déli oldalon,
Nyolczvan ölnyi mélységgel éjszakon.
Feltünik, ha felhatolsz reája,
Messzi tájak szép panorámája.
S elmereng az ember gondolatja,
A rezgő lég oly szépen mutatja
A völgyeknek tündérhajú képét,
Falvnk s mezők szerte bolygó népét.
S ha szemeddel mindezt áthaladtad,
Minden oly szép s oly kicsiny alattad,
S apró tárgyak összes foglalatja
Az egészet mily nagynak mutatja! *(Bitódomb.)*

Digitized by Google

Monostor lakosságának egy része oláh s mikor Hory oda ment, már a magyarok közt erősen folyt az eloláhosodás. Ő felkeltette bennök a nemzeti öntudatot s buzgón ápolta. Lapot is hozatott s azt a népnek felolvasta, magyarázgatta. Hivei szerették, tisztelték, hozzá fordultak minden bajokban. Épen igy ragaszkodtak a tiszteletes asszonyhoz, a ki minden alkalommal segitette őket, sőt maga volt a doktoruk, patikáriusuk is. Hory Farkasné buzgóságának érdekes emléke két elavult szószék-takaró, melyet az ő és testvére (Nyilas Miksáné Aumüller Pepi) inditványára az egyház buzgó női gyüjtés utján szereztek. A jegyzőkönyvben olvashatni: »A begyült pénzzel Hory Farkasné és Sinkó Péterné bemenvén Kolozsvárra, e díszes (ma már elavult) takarókat saját izlésük szerint választották, kerülvén 102 Rf. és 20 krokba, váltó czédulába 1 frt. 60 krokkal számitva. Mely takarókat Hory Farkasné Etelka leánya közremunkálásával elkészitvén, azok 1858. évi aug. hava 15-én tartott confirmatiókor lepleztettek le.« Az adakozók névsora után Horynak következő sorai vannak sajátkezűleg beirva:

Jó olvasó, ki majd eljősz
Ide, a hol én már vagyok,
Hozz hírt, hogy a hit és remény
E szent egyházban mint ragyog
Virágait öntözgetém,
Éldeljétek gyümölcseit.
Megóvja híveit az Úr,
Halálomig táplált e hit.[1]

Egyszerű hangon, népies nyelven tartott egyházi beszédeiben hallgatói lelkéhez tudott szólani Hory. S mikor újra ifjukori ideáljához, a költészethez fordult, akkor is főleg az ő papi, oktatói hivatása lelkesíti. Hogy miként fogja fel a költő hivatását, látszik *Buborék* czimű verséből. Itt mondja, hogy a költő égő lelkétől lángra gyúl ezer kebel; terjeszti az erényt, a szánalmat és irgalmat: elűzi a honfi kételkedését és bánatát s megtanitja a haza imádására.

S mint jegyessel oltár előtt,
E szent hitet elmondatom:
Se boldog, se boldogtalan
Sorsában őt el nem hagyom.

Miként lett költő, maga így mondja el *Számolat a sorssal* czimű versében:

Midőn a sok fonák dolog felett
Tapasztalásim tára megtelett,
Az életet jó és rossz oldalán
Pennára venni jó lesz, gondolám.

Költő levék s azóta egy sereg
Károgónak daczára verselek.

[1] Péter Károly ev. ref. pap közlése.

Digitized by Google

Vallásos éneket ír, melyben Istenben való megnyugvásra buzdít. *(Néphymnus)*. *A napszámos imája* legszebb vallásos énekeink közé tartozik. Megérdemelné, hogy minden olvasó könyvben benne legyen. *Bordal*-ában melegen emlékszik meg a szegény izzadt homlokú, feltört marku munkásról a ki a szőlőt kapálja, az asztagot rakja. *Kis lyány* czimű verse könnyed, dal alakban a cseperedő munkás kis gazdasszony dicsérete, a ki:

Dolgozik és nem szól panaszt,
Szépen varr és tésztát dagaszt.
A kenyeret ő veti be,
S gyomlál a kertben széltibe.

Ha dolgozik, azt jól teszi,
Ide s tova hasznát veszi,
Szolgálója mert ha nem lesz,
Nyúlni neki kell mindenhez.

A haldokló nagyapa unokáit egyszerű, erkölcsös, munkás életre, istenfélelemre oktatja; ember társaik szeretetét igyekszik lelkökbe csepegtetni; hazaszeretetre buzditja őket s a közjó munkálására *A vén földmives* egy megelégedett, munkás földmives meleg rajza. Kéziratban; *Ima* templomba menetkor, népies *Uj évi köszöntő, Uj pár esketésekor*, *Nagy Pénteken* melyben kesereg a kor romlottságán, mégis bizik a jövőben; *Jézus a Golgothán; A beteg székely fiához* (1866), melyben a haldokló székely tanulásra, józanságra buzditja gyermekét.

Buzgón végezte papi kötelességeit. Kitűntetésekre nem vágyott. De azért 1853-ban tanácsbiróvá, 1858-ban aljegyzővé, 1864-ben főjegyzővé választották a tractusban 1858-ban szónokolt a nagyenyedi zsinaton. Általában 1863—1871. mindig jelen volt a közsinatokon s részt vett a bizottsági munkálkodásokban.

Ir egy csomó genreképet. *Szücs Pál gazda* korhely gazda, ki jószivű papjától a pap bérből alkuszik le, hogy avval is többet ihassék, mig aztán egészen tönkre megyen. *Berki Ferencz* olyan falusi földbirtokos, a ki pesti dámát vesz feleségül a ki nem dolgozik, mert nem szakácsnénak jött, hanem pipeskedik, nagyzol. A miből az a tanulság, hogy nősülésben ne légy hübelebalázs. *A politikus egyházfi*, a somkuti egyházfi, a ki világlátott ember. Többször járt Debreczenben, még Pesten is. Nagyokat mond egy-egy pohár bor mellett a falusiaknak, különösen ostoba naivsággal meséli el, magyarázza az orosztörök háborut. *Aladár és Örzsé*-ben Aladár úrfi kirándul falusi jószágára. Tetszenek neki a piros-pozsgás lányok. A kis Örzsinek udvarolni kezd idétlen szóvirágokban. De ez nem érti ezt a kificzamodott nyelvet, nem olyan, a hogyan ő szokott beszélni Jánossal. Ott hagyja a faképnél. *Miksa urfi* is, kicseppenvén az iskolából, hiába udvarol Marcsának, bizony lefőződik. Nagy bolondság *Dóri András tana*. Dóri András laboráns volt a fizika tanáránál, de ügyetlensége miatt elcsapták.

Digitized by Google

Falura megy s ott kapja magát, nagy képűsködve a fizikából, csillagászatból hóbortos előadásokat tart. *A jégháti eklézsia* derék, becsületes papját, mivelhogy a néppel nem dorbézol, rendet tart s igazságos, elakarja űzni. De az esperes felvilágosítja, lecsendesiti őket. *A molnár és csapláros* kedélyes évelődés a molnárok és csaplárosok csenegetésével. *A harangozó* furfangosan a korcsmából isten házába tereli a hiveket. *Az itélet*-ben a fösvény Dőre Antal olvasván, hogy világvége lesz, egy üstökös összetöri a földet, minden vagyonát pocsékolja *Tyúkodi Tóbiás*-nak hazug, nyelves, hűtlen, pazarló felesége van, a ki iszik, mint a szivacs és házsártoskodik. Egyszer aztán, Tyúkodi nagy örömére, kigyúl benne a pálinka s elköveti legszebb tettét, meghal. *A Farsang után* egy Pesten bálózó, pénzpocsékoló ifju levele apjához s egyszersmind felsülése. *A lehűtött szerelem*-ben két ifjúnak egy leányon való mulatságos összeveszését rajzolja.

Szatirái is ilyenféle életképek. *Fiam uram*-ban a falusi gazda Pesten gavalléroskodó fiát rajzolja s mellesleg a ficsuros viseletet figurázza ki. *Griseldis* egy vidéki vándorszinészcsapat bemutatása. Ennek keretében Türi János papucshős felbátorodik a szindarab parancsoló férjének példáján, de a gyakorlatban keservesen felsűl. *A szerelmes* Kudor Jancsi, a ki halálosan szerelmes a szilva pálinkába. *Bódi Peti tapasztalatai*-ban egy olyan embert fest, a kit bolondnak tartanak, mert meglátja a ferdeségeket s felszisszen a szive rájok. Csipkedi benne a bírói részrehajlást, az iskolai félszegségeket, a gazdasági egyesületek üres szónoklatait, rossz gazdák meddő elméleteit, a korhely nevelőket, gondatlan gazdák tolvaj cséplőit, az uzsorásokat, a kalendárium-járványt, a korcsmárosok éktelen nyerészkedését, az indolens rendőrséget, az adósságból élő uraskodó családokat, a hitetlen nép maga-fitogtató templomba-járását, az ízetlen szini előadásokat. A *Magas költészet*-ben kontár, henczegő költőket mutat be, a kik meg akarják tisztítani a költészetet, mondván:

Majd megtanítjuk szép renddel, hogy a
Választott tárgy légből kapott legyen;
Dicső szavakkal összevissza szőve, —
Hogy azt, ha megszakad, se értse meg
Kivüle egy halandó ember is.
Mert hogyha érti minden kóczifer,
A nimbusnak mondhat majd ádiöt.
Sőt nem szükség, hogy értsd magad, mit írsz,
Mert itt a szó magasztosról vagyon,
Halandó szem hová nem láthat el.
És ekkor irtál aztán nagyszerűt,
Ha sem te, sem más meg nem érti azt.

Az *Életkép* egy zsugori gazdag ember fényes temetésének rajza. A *Bucsú*-ban a költő kiszáradt erszényétől bucsúzik. A *Gyász genre*-ben egy szórakozott pap szomorú jelentő helyett tréfás életképet ad át a nyomtató inasnak. A *Poetico-prosá*-ban a verselő

Digitized by Google

költőt prózai dolgokkal háborgatják: felesége szidja, hogy nem lát a gazdaság után; a czivakodó gyermekek márontanak, hogy osszon igazságot; neki esnek a kártevést jelentő csőszök, stb.

Kéziratban is több adoma, tréfa. Pl. *A székely huszár Konstantinápolyban, A bülgözdi nemes, Gyémánt Józsi. Ultimo pagát, Thalia és Erató, A kisértet; Az apa, fia születésén,* a ki azon töpreng, minő pályára lépjen fia s tréfásan rajzolja a különböző állásokat, mig végre abban állapodik meg, hogy legjobb, ha csizmadia lesz; *Irjon az ur jobbat; Varga József, Az örökös,* melyben a zsugorinak tékozló örökösét festi, *A dandy,* stb.

Ir balladákat. A *Nemes vetély*-ben Pókainé tragédiáját dolgozza fel. *Pálffy Miklós* Székesfehérvár visszavétele a töröktől. *Hunyady kormánybotjá*-ban Orsi Péter esztergomi várnagy a Hunyady sirját feltörő hajdut a Dunába vetteti, előre küldvén az elrabolt kormánybotot. *Gálffy János* Gálffy ismert tragédiája. *A fekete ember* Karácsonyi György veszte Debreczenben. *A szép alispánné*-ban Krucsay Márton szabolcsi alispán rossz tréfán féltékenységre gerjedve, megöli feleségét, Tolvaj Borbálát. *Az arany kereszt* Hunyady ismert kalandja a hegyi rablókkal.

Vannak költői elbeszélései. *A rabló*-ban egy rablófőnök templomi éneket hall, mely magához vonja s a beszéd hatása alatt megtér. *Az árvá*-ban a gazdag árva lányt mostohája nyomorultan tartja, mig a maga édes lánya örökös dáridóban él. Azt sem engedi, hogy halottak estéjén az anyja és elhalt jegyese sirját kivilágitsa. Megválik hát egyedüli kincsétől, mátka gyürüjétől. Úgy világitja ki a kedves sirokat. *Nyárlak és Veres Gyuri* népies, erkölcsi irányu elbeszélés a fényűzés ellen. Azt mondja a költő a tősgyökeres magyar Nyárlakról s a falu nagy hibájáról:

Ha magyar nem volna, tán el is hallgatnám.
Az idegen ajkút miért haragítnám?
De magyar népemnek, bár neki nem tetszik,
Kimondom szemébe, mi szívemen fekszik.
Kiállom a kedves szokású káromlást,
Csak orvosolhassam az eláradt romlást.

Veres Gyurinak nem telik, hát rabláshoz fog, börtönbe kerül. De kiszabadulva, munkához fog. Alighanem pályázott evvel az 1857-ben Szt. István ünnepén Karacsai G. és Sőjtöri Zsigmond részéről a Vasárnapi Ujság által kitűzött 15 aranyos jutalomra. A decz. 15-iki határnapig beérkezett 14 mű közt czime nincs meg ugyan, de van három czím nélkül is. Tán ezek közt lesz. Mert a *Vörös kereszt* czimművel valóban pályázott, bár nem nyert. Ebben egy rosszul nevelt gyermekből hitvány, tékozló, dorbézoló lesz. Mindenét elveri, már rabol is. Főbe lövi magát, úgy hagyva nyomorban feleségét, két kis gyermekét. Valószinűleg az nem volt a birálókra jó hatással, hogy (bár erkölcsi czélzattal) a feleség, az anya beszéli el fiainak a történetet, mert:

Digitized by Google

Elborzad a bűntől, kinek példaképen
Ott áll édes atyja;
S az erényre leczkét ad az árvaságnak
Keserű falatja.

Bitódomb kalotaszegi monda. Valkai Gizella tragédiája, a kit egy Kemény meg egy Gyerőfy szeret. *A kis pásztor* szintén népies irányzatu elbeszélés. A szegény kis borjupásztor hogyan szalasztja tilalmasba borjuit, hogyan szökik meg Somlyóról s lesz kolozsvári diák s ugyanott később hires tanár. Kéziratban: *Krebs Mari* Korvin János születéséről: *Mátyás nemes győzelme, Schenk lovag A hős sirja* Szondi elestéről; *A két hunyadi* két szegény hunyadi fiu története, kik közül egyikből híres pap, a másikból protomedicus lesz. Két szinművéről is van emlékezet. Benkő említi, (Magyar Szinvilág, 69· lap.) egy *Házibarát* czimű eredeti szinművét, melynek kézirata megvan a nemzeti szinház könyvtárában. Hory pedig egy Szinnyei József birtokában levő s 1867. nov. 5-én. K. Papp Miklóshoz intézett levél kiséretében egy 1 felvonásos vigjátékát küldte meg, melyet a pesti drámabiráló bizottság már rég elfogadott előadásra.[1]

A nép közt élve a néphez szólva, irt Hory népdalokat is. Kiadott 18 népdala tiszta érzésekről közetlenül dalol, melyek közül nem egy a nép ajkára is át ment. Igy Kriza is felvett belőlök a *Vadrózsák*-ba. Tizenegyet beküld közülük a Vasárnapi Ujság pályázatára. Az 1865-iki, évfolyam 42-ik számában olvassuk: »A legjobb népdalra kitűzött 5 arany jutalmat azon gyüjtemény vivta ki magának, melynek jeligéje; Rajta fiuk danára, 5 arany lesz az ára! Az egészséges és talpra esett 11 költemény szerzőjéül a jeligés levél felbontása után Hory Farkas tünt elő, kinek nevével már többször is találkoztak lapjainkban tisztelt olvasóink.« Jól esett neki előbb az *Uj iparág* megjelentekor Pákh dicsérete, Jókai megtisztelő levele, kit később születése napján verssel üdvözöl s most a pálya díj. Nagyon szorgalmasan dolgozik e lapban, különösen a ránézve annyira buzdító 1856-ik évben. Már előbb is 1854-ben (12. sz.) mikor hire járt, hogy Mikó felfedezte *A kióvi csatá*-t s sajtó alá rendezi, megirja Debreczeni Márton rövid életrajzát. Debreczeni tudvalevőleg Monostoron született, hol szülei a Kabosok jobbágyai voltak, ő maga is a kolozsvári ev.-ref. collegium alsó osztályaiban Kabós Miklós szo'gája. A bevezetésben mondja: »Felhíva érzem magam e férfiu életének bővebb ismertetését adni, én, ki tőszomszédja vagyok azon kisded egyszerü falusi laknak, melyben ő napvilágot látott, kit azon mezőnek áldása táplál, melyen a hajdan jelentéktelen kis Marczi szük vagyonu apjának pár borjucskáját furulyázva legelteté s kit naponta az a harang hív az imaházba, melynek tengelye nekie, mint kevés felügyeletben része-

[1] Szinnyei József. Magyar írók élete és munkái. IV. k. Budapest, 1896. 1313. lap.

Digitized by Google

sült utczagyermeknek elszakitá jobb keze hüvelykujját, én, ki gyakran látom az anyakönyvben az ő születése napját és abba szomorúan jegyzém fel halála óráját is, elmerengve, mint üstökös futásán, rövid, de szép, keserédes pályáján, emléke iránti kegyelettel teszem e szent kötelességet.«

De Hory érzékeny lelkére a mily buzditó volt az elismerés, ép oly elernyesztőleg hatott rá a bántalom. Valami aranyoktól elkapott firkász azt irta a Budapesti Viszhangban (1856, 44. sz.): »A Vasárnapi Ujságban a népdalra kitüzött 5 aranyból álló pályadijat Hory Farkas nyerte meg. Ugy látszik, a birálók nem a qualitas, — hanem a quantitásra tekintettek.« Később meg az 50-ik számban e czimen: »Koszorús népdalok, 1—11. Irta Hórihorgas« idétlen paródiákat közöl. Akadt más piszkálodó lap is, a kiken *Három szamár* czimű versében jól végig ver. Mégis lehangolta az efféle. Mind ritkábban lép a közönség elé. Bár teljesen nem vonul vissza. *Véres események szinhelyei Báthori Zsigmond korából* czimen megirja a kolozsvári, szamosujvári, gyalui kivégzéseket egy czikkben. (Vasárnapi Ujság. 1857, 350. lap.) *O és uj évben,* kedves idyllikus költemény, melyben a földmivelő számot ad év végén esztendei munkájáról. A *Húsvétra* vallásos ének; biztatás a kételkedőkhöz, csüggedőkhöz. (Vasárnapi Ujság. 1859. 14. és 201. l.)

Ő veti fel a Vasváry Pál eleste helyének kérdését is. *Hol és mikor esett el Vasváry Pál?* czimen. (Hazánk s a külföld. 1867, 40. sz.) Azt mondja, hogy téves Horváth Mihály állitása, hogy Vasváry holt testét Teleky Blanka a harcz után kiváltotta s a családi sirboltban temettette el. Kétszáz bajnok társával Marisel határában temetetlen porladt el. Hory a szabadságharcz e szakában többször érintkezett Vasváryval s szemtanuktól értesült a meggyilkoltatás minden körülményéről. Teleky Blanka kérette ugyan a hullát, de kinevették. A szerkesztő felszólitja a közönséget, hogy szóljanak hozzá, tisztázzák a kérdést. Hory aztán (1868, 6. sz.) *Még egyszer Vasváry Pál hamvairól* czimű czikkében ujabban hitelesen bizonyitja, hogy Vasváry Marisel helység Fontinel nevű határ részében pihen.

Mind e mellett költőnk már mind ritkábban jelen meg a közönség előtt. De visszatérve költemény kötetére, ott van még két népmese; *Hóditó Kis Sándor* és *Az arany szép halász.*

Horyt jellemzi hazaszeretete is. *Évvégén* áldást esd Erdélyre. *1856. aug. 11-én* Hunyady János halálára emlékezik. *Legeslegelső* czimű versében is legmagasztossabbak előtte: Isten, haza, szerelem. Kézirati művei közt a Zsófia főherczegasszonyhoz intézettben erős gúny s nemzeti elkeseredés nyilatkozik. Hazafias versek: *Deák Ferenczhez, Széchényi István emlékezete. Ujévre, Hunyadvára, Egy ezredév, Muzeumegyleti szózat, A vén honvéd*, stb.

A márcziusi napokban Monostor piaczán szép beszédet tartott öt éves kis leánya pedig nemzetiszin-szalagosan a *Talpra magyar*-t

Digitized by Google

szavalta. Megalakitották ott is a nemzetőrséget s őt választották *kapitánynyá*. A három harangból egyet elküldött az ágyúöntőbe. Aztán következtek a nehéz napok. Volt egy gör.- keleti oláh pap a faluban, Kondor János, a kit Gyarmathyné szépen rajzol *Monostori Katinka* czímű regényében. Mikor a honvédek érkeztek a vidékre, Hory védte meg az oláh papot, a császáriaktól az oláh pap Horyt.

A muszka betöréskor Kolozsvárra menekedett a család, értékesebb holmijokat egyik szoba padozata alá ásva. A fegyverletétel után vissza térve, meg is találtak mindent. Azonban itt sokáig zaklatták. Beidézték, majd szabadon bocsátották. Később egyik jó ismerősük megharagudván, bosszuból feljelentette, hogy Hory sok fegyvert rejteget, egyik ajtó szemöld fölé falazva. Csaknem rommá bontották a házat a hatalom emberei. Semmit sem találtak. Máskor beárulták, hogy forradalmi iratokat tartogat. Kimentek a biztosok, napokig kutattak, minden papir szeletkét elolvastak. Semmit sem találtak, mert Hory már előbb megsemmisitett minden olyant, a mi compromittálhatta volna. Igy veszett el sok beszéde, összes forradalmi versei. Azért nem nagyon ijjedt meg, bátran rejtegetett bujdosó honvédeket.

Azután is mindig szabadelvű, ellenzéki férfi volt. Családjában igazi Kossuth-cultus virágzott. Lajos napját mindig családi ünnepül tartották fenn.

Igy élt családi körében ott a havasok alján az elrejtett kis faluban a barátságnak, a költészetnek, egyházának és hazájának, csendesen, zajtalanul, de áldásosan.

Nagy fájdalommal nehezedett szivére nejének 1869. máj. 1-én 46 éves korában történt elhunyta.[1] E bánatából soha sem birt kiépülni. Nemsokára maga is súlyos betegségbe esett s 1872. okt. 25-én meghalt. Hiába keresett gyógyulást fürdőkön. Igy élete utolsó évében is Bikszádon volt, melyről *Bikszádon* és *Török Pálhoz* czimű kézirati verseiben kedves mélabúval emlékezik.

Gyakran elnézem nyilt, értelmes becsületes képét s olvasgatom kedves költeményeit. Költészetét főként a kedélyesség és melegség jellemzi, valamint az ötletesség. Az életet rajzolja, úgy a mint van s a részletek hűsége, természetessége nem csekély szerepet játszhatott a hatásban. Sőt olykor épen e miatt egészen prózáivá válik. Pl. mikor *Farsang* czimű versében a sok hiuságot rajzolva, közben azt mondja:

Tauffer Fránczitól lelejtve
A piaczon egy körút
Fel az Ákoncz szögletén s az
Rendre mind elömbe jut.

[1] Testvérei közül ekkor életben voltak: Josefa Nyilas Miksáné, Anna és Károly, ki a német Aumüller helyett anyja családi nevét, a Baranyai nevet vette fel s ki mostoha apja Szathmáry György miniszteri tanácsosnak, az ismert írónak.

Digitized by Google

Megesik ugyan néha, hogy a szinezés kedveért túloz. Pl. *Hódító Kis Sándor*-ban Örzse szépségéről azt mondja:

> A sötétben fénylik, mint megannyi gyémánt.
> A fonóból jőve, szolgál lámpás gyanánt.

De efféle inkább csak szorványosan fordul elő. Verselése kissé pongyola s megtörténik, hogy egyes szókat, sorokat csak a rím kedveért vág oda. De azért folyékonyan, ritmikuson dalol. Egész költészetéből határozott egyéniség, még pedig vonzó egyéniség szól felénk. Szivesen foglalkozunk vele.

DR. VERSÉNYI GYÖRGY.

Digitized by Google

PETŐFINEK EGY ISMERETLEN KÖLTEMÉNYE.

A pápai képző társulat almanachjában, melyet 1845-ben Tarczy adott ki *Tavasz* czím alatt Pápán, Domanovszky Endrének két költeménye olvasható. Az egyik *Imre király,* történeti tárgyú s nagyon nehezen haladó, bölcselkedéssel megterhelt románcz, a másik *Ida* szintén románcz, de romantikus és a költői előadásnak sokkal magasabb fokán. Figyelmesebb összehasonlítás nagyon gyanússá tenné e két teljesen különböző versnek egy szerzőtől való származását. E különbségek azonban eddig nem igen tüntek föl, s valószinűleg ezután sem tünnének föl, ha egy régi diák-történet megelevenedése föl nem hivná rá a figyelmet. Toldi és Tar Lőrincz históriája jut eszünkbe róla. Toldié, a ki Tar Lőrincz álarcza alatt vívta meg párbaját Rozgonyi Piroskáért. Ebben az esetben Domanovszky volt Tar s Toldi szerepét, mint hiteles emberek igazolják, Petőfi Sándor vette át, Piroskát két sárga, körmöczi arany helyettesítette. A két történetben minden talál, csupán a szerepcsere indító oka s az eredmény nem. Mert Domanovszky Petőfi unszolására engedte meg, hogy nevét az *Ida* czímű költemény alá jegyezhesse, s a két arany pályadijat is maga adta át Petőfinek. Hogy történt mindez, az alábbiakban rendre el fogom mondani. Még csak azt jegyzem meg, hogy az említett verset, miután a *Tavasz*-ban nehezebben hozzáférhető, szükségesnek láttam kiadni.

IDA.

I.

»A kárhozat örök füzére!
Ez iszonyu, ez ördögi;
Tegnap mondá a lány az esküt
S ma csapodáron megszegi.

Inkább hivém, hogy ... eh pokolba
Veled, gyötrő emlékezet!
Mely véremnek minden cseppjét
Kigyófúlánkkal mérgezed!

Kiirtva lészen mindenestől
A mult, s további életem
Vad szenvedélyek tengerének
Hullámzajába temetem.

Lerontom a hűség oltárát,
A vestaláng hamvadjon el,
Melyet szívem meleg vérével
Dőrén táplála e kebel.

Egyhez lekötni éltet, üdvet,
Ah balga ábránd, balga hit!
Ezer a lány, ezerrel osztom,
Jövőmnek lepke napjait.

S mit a kétség sötét betűkkel
Jenő szilaj lelkébe írt,
Rohant követni, hogy itt találjon
Égő sebére egy kis írt.

Rejtett zugolynak éjjelében,
Miként rém áll a bűntanya,
Zord réme a szelid erénynek,
Nemesb érzelmek zátonya.

Az éjtakarta bűntanyának
Maszlag-virági, bor s leány;
Jenőnek ajakán függ a kancsó,
Jenő függ lánynak ajakán.

Digitized by Google

»Leány, szép Ida! csókod édes
És részegítő s lángmeleg,
S mi csillagtűz az éjszemekben!
Idám, én megszerettelek.

Az üdvre! melynek édenéből
A hűtelenség kilöke,
Te vagy a szépségek szépsége,
Te vagy az isten remeke!

S te itt e barlang zordonában
Lappangva élj, mint éjmadár!
Nem úgy leány, rád kincs halmaza
És csillogó palota vár.

Ne add nekem hűséged eskét,
Nem kell az eskü énnekem,
Én minden csókod, ölelésed
Aranynyal dúsan fizetem.

Kincsért szerelmet, s igy egymásnak
Nem tartozandunk semmivel,
Egy csókot még, egy hosszút, édest
És most ha tetszik, ám jövel!«

II.

Szép Ida, kincsek gazdag asszonya,
Szép Ida laka, tündöklő terem,
S Jenőnél a ki volna boldogabb
Nincsen halandó a föld kereken.

Ott szívja ő az élet gyönyörét
A legszebb lánynak édes ajkiról,
S gyakran, midőn megtelt a kéjpohár,
Igy fél-enyelgve, fél-epedve szól:

»Szeretsz-e lányka?« ‚Nem úgy urfi, nem,
Mi arra jól tudod nem alkuvánk
— Mond a leány pajkos negédesen —
Irántad szűmben nincsen semmi láng.

Én és szeretni — balga gondolat!
Hát olvadozott e szív valaha?
Ne álmodozzál, álmod hasztalan,
Szeretni, hidd, én nem foglak soha!'

»Az ördögökbe — el tehát veled!«
— E gondolat ragadja meg Jenőt, —
De szól szivében a mély szerelem:
Nem, én nem tudnám nélkülözni őt.

És újra nyájas és újra veszteget,
Reá halmozza roppant kincseit;
Talán idő, talán ujabb arany,
Márvány leány, te, mégis fölhevít!

Szegény fiu! eljártak az idők,
De szép reménye mind hiában van,
A lány mint éjszak szűntelen oly hideg
S az ifju birtok- és vagyontalan.

III.

»Bucsúzni jöttem, Ida!
Bucsuzni kedvesem,
Hagyj szép szemedbe még ez
Egyszer tekintenem.

Gyúlaszd még egyszer e szűt
Csókodnak lángival,
Mely nem sokára úgy is
Bánat között kihal.

Kihal s miattad Ida
Fog elhamvadni majd,
Az üldözött nem bírja
E nagy szerelmi bajt,

Te drága érzéketlen,
Te most is szeretett,
Isten veled örökre,
Idám, isten veled.

Hosszú lesz bujdosásom
Hosszú és sivatag,
Mig lábaim elvégre
A sirba botlanak.«

És szólna még tovább is
A búcsuzó talán;
De hévvel megszakasztja
Búcsúját a leány.

‚Nem ifju, menni nem fogsz,
Neked maradni kell,
Igen, te fogsz maradni
Én, én . . . . én mégyek el.

És most a bucsuóra
Végpillantásiban,
Szabad legyen kimondanom
Mi szűmbe' rejtve van:

Digitized by Google

Szerettelek s szeretlek,
Égőn szeretlek én,
Egy Aetna lángol érted
Szivemnek fenekén.

Tudom szived lángoló,
De én a kéjleány,
Mint vágyakodhatám a
Legtisztább szív után?

Eloltani ohajtám
Emésztő lángodat,
S elzártam ah előled
Érzett világomat.

Im, kincsed gazdagságod,
A melylyel halmozál,
Fogadd, fogadd oh vissza,
Még érintetlen áll.

S vedd még ez egypár könyet
Szelíd emlék gyanánt,
Vagy jobb felejtsd örökre
A bűnös kéjleányt.'

S tovább nem szólhat Ida —
Ellágyult érzete,
Éjfél-sötét szemébe
Könyűket szöktete.

IV.

És mindkettő maradott
S rövid idő után
Oltár előtt az ifju,
Oltár előtt a lány.

S tán mondanom nem is kell
Hogy ifju és leány
Hűséget esküvének
Oltárnak zsámolyán.

S az esküt nem zavarja
A bús emlékezet,
A megtisztult kebelnek
Díja: *hű érezet.*

Ez a hosszu költemény, mint már említettem, egyszer már megjelent nyomtatásban a pápai ref. kollégium kebelében 1841 óta fennálló »*Ifjusági képzőtársulat*« 1845-iki kiadványában, a *Tavaszban*. Ugyancsak ebben jelentek meg Jókai *Istenitélet* cz. beszélye s Petőfi több más ifjukori költeménye, melyek a nagy közönség előtt ismeretesek. S hogy ez az *Ida* cz. hosszú és érdekes költeménye ismeretlen maradt, oka az, hogy nem Petőfi neve alatt jelent meg, hanem Petőfi ifjukori jóbarátjának, Domanovszky Endrének a neve van alatta.

S hogy miként történhetett ez? — érdekes históriáját tüstént elbeszélem.

Miután Petőfi 1843 tavaszán elhagyta Kecskeméten azt a szintársulatot, melynek körében siker ugyan nem, hanem csak keserüség és nyomorúság jutott osztályrészéül, ismét Pápára jött, még pedig teljesen pénztelen és elhagyatott állapotban. Mint Fischer Sándortól írt életrajzában is olvashatjuk, pápai régi ismerősei nagy örömmel fogadták. Orlai Petrich azonban nem adhatott neki szállást, mert egy igen piczi szobában másodmagával lakott. Felkeresték hát Domanovszky Endrét, hogy tőle kérjenek lakást.

S itt első sorban helyre kell igazítanom a Fischer S. művében közlött életrajzi adatokat. Mert igaz ugyan, hogy Domanovszky nagy örömmel s igaz szeretettel fogadta barátját s talán egy éjjelre adott is neki szállást, de állandóan, Petőfinek ezen több hétre terjedő pápai tartózkodása alatt nem adott és nem is adhatott, mivel ő Bocsor István tanárnál volt egy kis szobában s attól tartott,

Digitized by Google

hogy nem vennék szivesen, ha maga mellé másik lakót is kvártélyozna be kis szobájába. Petőfi látogatása alkalmával épen ott volt Domanovszkynál tanítványa, egy Puzdor Gyula nevű, annál valamivel ifjabb tanuló, a ki mint igen gazdag földbirtokos fia egy maga lakott ugyanazon ház másik oldalán egy kétszobás lakásban. Ez, minthogy Petőfinek akkor már hírneve volt a pápai fiatalság előtt, örömmel hivta magához Petőfit, ki a meghivást el is fogadta s egész pápai tartózkodása alatt Puzdor egyik szobájában lakott. Sőt Puzdor koszttal is bőven ellátta, miután erre atyjától engedelmet kapott.

Egy este azután, mikor a Pápán tartózkodást már megelégelte, szokott szűkszavúságával kijelenté Puzdornak: »Barátom, holnap reggel megyek Pozsonyba.« Épen kellemetlen esős idők jártak s ezért Puzdor minden áron le akarta beszélni szándékáról. De hiábavaló volt az ő s a többi jó barátok minden igyekvése. Petőfi rendületlenül megállott elhatározása mellett, bár sem pénze, sem jó felső ruhája nem volt, miben a kellemetlen időjárással bátran daczolhatott volna. Másnap reggel csakugyan útra kelt. Puzdor elkisérte a győri országuton a kálváriáig s itt szép kéréssel rávette, hogy elfogadja tőle galléros köpönyegjét s egy lázsiás tallért, melynél több pénze éppen akkor neki sem volt.

Ez Petőfi harmadik pápai tartózkodásának hiteles története. Mind e részleteket magától a most is élő Puzdor Gyula ajkai nagybirtokos úrtól tudom, kinek szavahihetősége kétségbevonhatlan.

Vele folytatott gyakori s több ízben épen Petőfire vonatkozó beszélgetéseink egyikén véletlenül és váratlanul tért át arra az esetre, melynek elbeszélése nagy meglepetésemre Petőfi egy eddig ismeretlen, terjedelmes költeményének felfedezésére vezetett.

Az »Ifjusági képzőtársulat,« meghirdette szokásos évi pályázatát. Romántzra is tüztek ki két aranyat. Erre a románcz pályázatra készítette Petőfi harmadik pápai tartózkodása alatt ezt az *Ida* cz. költeményét a Puzdor lakásán. Mikor készen volt, együtt olvasták több ízben s lelkesedtek szépségén ifjú lélekkel. Sőt Puzdor Gyula annyira lelkesedett érte, hogy könyv nélkül is megtanulta s még ez alkalommal is, hogy nekem a dolgot elbeszélte, könyv nélkül kezdte mondani a költeményt s nagy részét most is így tudja. A szép költemény hát készen volt s Petőfit talán kis részben a csillogó 2 arany jutalom is, de főkép a dicsvágy bizgatta, hogy költeményével részt vegyen a pályázaton s babért és jutalmat arasson.

Igen ám, csakhogy Petőfi ez úttal nem volt a kollégium növendéke s így a képzőtársulat tagjául sem iratkozhatott be! Mit csináljanak? Rájöttek végre arra a gondolatra, hogy Domanoszky neve alatt adják be, ki már akkor egyik tehetséges és kiváló tagja volt a képzőtársulatnak. Igy is történt! Domanovszky baráti szeretetből vállalkozott a dologra s beadta a költeményt, mint a magáét. S a költemény — mint várható volt — a pályázaton elnyerte a jutalmat. Domanovszky az aranyakat Petőfihez juttatta s maga csak a nem keresett dicsőségben részesült.

Digitized by Google

Eddig az eset elbeszélése. Hitelességét biztosítja egy olyan élő tanu, kinek komoly szavahihetősége minden kétségen felül áll s ki az idő alatt együtt lakott, együtt étkezett, folyton együtt volt Petőfivel s ki azóta is rajongó bámulattal és szeretettel csüngvén Petőfin, együtt töltött napjaik minden eseményére jól emlékezik.

Én azonban, bár feltétlenül meg voltam győződve az elmondott esemény hitelességéről, mások teljes meggyőzése kedvéért más újabb bizonyíték után keresgéltem. S ezt meg is találtam.

Él Pápán Petőfinek egy másik ifjukori ismerőse, nt. Kiss János theologiai tanár. Tőle igy nyertem teljes bizonyosságot. Egyik találkozásunk alkalmával említettem előtte, hogy véletlenűl érdekes dolognak a nyomára jutottam. Petőfinek egy eddig ismeretlen költeményéről van szó, mit más neve alatt adott be a Képzőtársulat pályázatára. »Kinek a neve alatt?« — kérdi tőlem. »A Domanovszky neve alatt.« Erre ő igy felelt: »Igen emlékszem« s elkezdte a költeményt könyv nélkül. Nagy részét igy tudja most is.

Tehát két élő, teljes hitelű tanu bizonyítja a dolog valódiságát. S igy — legalább szerintem — további bizonyítgatásra semmi szükség sincs.

De, ha akarjuk, újabb bizonyítékot vonhatunk magából a költeményből. Épen a költemény tárgyának bizarrsága is Petőfi szerzősége mellett bizonyít, mert ő mindig, de különösen ebben a korában kedvelte az ilyet s bátran fogott oly merész tárgyak feldolgozásához, a milyenekhez más közönséges, és a konvenczionális mérték felé hajló ember nyúlni sem mert volna. A költemény nyelvezete is Petőfies; olyan, a milyennek ezen korbeli költeményeiből ismerjük. Azt hiszem, állításomat megerősítik azok is, kik Petőfit e szempontból alaposan tanulmányozták és ismerik. Maga a költemény merész bekezdése:

»A kárhozat örök tüzére!
Ez iszonyu, ez ördögi;
Tegnap mondá a lány az esküt
S ma csapodáron megszegi . . .«

szintén jellemző és megszokott Petőfinél. (Az első sorban *tüzére* olvasandó — véleményem szerint — *füzére* helyett. Ez utóbbi csak sajtóhibaként csúszhatott be a *Tavasz*-ba, honnét a költeményt lemásoltam.)

Egy szóval, a költemény egészéből vonható tárgyi bizonyítékok épen nem mondanak ellen annak a meggyőző külső bizonyításnak, melylyel igazoltam e költemény Petőfitől származását. Egész bizonyossággal mondható tehát, hogy e költeményben Petőfinek egy eddig ismeretlen munkáját sikerült a feledtség homályából kiragadnunk s hozzá csatolnunk ama szellemi kincstárhoz, mely tőle reánk maradt.

Borsos István.

Digitized by Google

BALASSA BÁLINT NYUGTÁI.

Mikor I. Ferdinánd király Liptóujvárt s tartozékait érdemdíjazás fejében 13,500 frt értékben Balassa János, akkor zólyomi várkapitánynak lekötötte, a két-oldalu szerződés egyik pontja értelmében a vár jó karban tartása s az őrség fizetése czímén évi 300 frt segélyt biztosított Balassának. Az inscriptio 12 évre szólt; annak leteltével a király — megunván a Balassa hatalmaskodásai miatt emelt panaszokat — szerette volna a várat visszaváltani s az iránt a rendelkezéseket meg is tette; azonban a kincstár összes jövedelmét fölemésztő török háborúk miatt szándékát meg nem valósíthatta. Eltelt a második tizenkét esztendő is és Ujvár még mindig Balassa kezén volt.

Balassa János 1577 év folyamán meghalt, fia, Bálint 1578 elején hazatérvén Lengyelországból, Rudolf királynak alattvalói hűséget esküdött [1] s öccsével Ferenczczel bele ült nemcsak az ősi birtokokba, hanem a zálogos Ujvárba is. Természetes, hogy a körmöczi kamara által fizetett 300 frt segélypénzre most már ők tartottak igényt. Bálint ezt az igényt sietett is bejelenteni s ennek következtében az alsó ausztriai kamara — amely akkor a magyar pénzügyekre döntő befolyást gyakorolt — 1578 jul. 21-én meghagyta a körmöczi kamara grófjának és Strasser Farkasnak, a csász. jövedelmek beszedőjének. hogy a Liptó Ujvár gondozásáért Balassa Jánosnak rendelt évi 300 rénes — azaz 240 magyar forint segélyt ezentul fiainak, nevezetesen pedig Bálintnak fizesse ki a szokott módon.[2]

Balassa Bálint ettől kezdve pontosan, sőt kelleténél korábban is minden évben jelentkezett a 300 frtért, mit a körmöczi kamara perpatvar nélkül kifizetett kellőleg kiállított nyugtákra. Ilyen első nyugtája Bálintnak, 1578 aug. 5-ről keltezve, következőleg szól:

Ich Valentin Balassi von Gyarmath Rom. Kay. Maj. Haubtmann über 50 huserische Pferdt, bekhen hiemit fuer mich und meine Miterben, das wir der hochstgedachte Rom. Khay. M. Einember bey der Kamer Krembnicz Herr Wollff Strasser auffero Niderosterreichischen kamer Rat Bevelch die 300 fl. Rhein. Provision oder Burkhhuetgelldt von Neuheissell bringt 240 fl. hung. dis ganz 78 Jars baar zuegestellt entricht und bezallt hat, die ich also eingenomben und endpfangen hab; sag deroweg gedachten Herrn Einember oder wen sonsten umb benendte 240 fl. wodurfftig hiemit fuer mich und meine Miterben quit frey und ledig. Das zue Urkhund hab ich mein aigen Pedtschafft und Handschrifft hierunder gestellt. Actum Kremnicz den 5 Aug. Ao 78

Wollffgang Roll — Valentinus Balassi
Hans Riedmiller [3] — de Gyarmath.

[1] Lásd erről czikkemet e folyóirat 1895 évf. 191. lapján.
[2] Egykoru hiv. más. Orsz. Ltár Pozs. kam. iratai III. sorozat.
[3] (Hiv. más. Orsz. Ltár Pozsonyi kamara iratai III. sorozat.)

Digitized by Google

Ilyen nyugtája Balassának ezen kivül még tizenkettő maradt fenn. Tartalmuk ugyanaz, valamennyien az ujvári pénzsegély kifizetéséről szólanak. Bizonyos tekintetben mégis fontossággal birnak. Balassa állapotáról, foglalkozásáról, hol tartózkodásáról nyerünk belőlük tájékozást. A fenti nyugtában 50 huszár kapitányjának mondja magát, az 1579 jun. 15-ki nyugtának egyszerűen nevét irja alá. Az 1580-ki (egyéb datum nincs kitöltve) nyugtán, mint »Haubtman auf Erlach«, — az 1581 marcz. 31-kin »Rom. Kay. Maj. Haubtman uber 50 Pferdt auf Erlau«, — az 1582 jun. 30 kin »Rom. Kay. M. Inhaber der Herrschafft Neuheisell in der Libtau und Haubtman uber die 50 Pferdt auf Erlau« szerepel.

Ezekből nyilvánvaló, hogy az 1578. ang. 5-től 1582. jun. 30-ig terjedő időben Eger várában szolgált, mint a király ötven huszárjának a kapitányja. Lényegesek ez adatok, ha másért nem, legalább Balassa szerelme tárgyának, a rejtélyes Annának kipuhatolása szempontjából. Annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy mikor Balassa Bálint Egerben vitézkedett »jó ruhás legényekkel«, Losonczy Anna már nem volt ott, mert Ungnad Kristóf *1576. márcz. 27*-én a horvát báni esküt letevén,[4] bizonyosan még előbb installáltatta magát új méltóságába, mint Balassa a lengyel király szolgálatából a magyar királyéba szegődött.

De visszatérve a nyugtákhoz: az 1583. ápr. 30-kán keltezetten egyszerüen csak Balassi Bálintnak irja magát. Az 1584. ápr. 30-ki nyugta igy kezdődik; »Ich Balassi Balint von Gyarmath Freyherr«. Az 1586. ápr. 30-ki nyugtán ugy szerepel, mint »Pfandtinhaber der Herrschaft Neuheisel«; az 1587. máj. 5-kén meg csupán »Freyherr von Gyarmath«. Az 1588. ápr. 30, 1589. ápr. 4, 1593. febr. 27-ki, nyugtákból semmit se tudunk meg róla; az 1594. jan. 21-ki, utolsó nyugtára pedig, mint »Herr auff Neuheisell« veszi fel a pénzt.

Az 1584—1594 évi nyugták különösebben még annyiban figyelemre méltók, amennyiben 150 rén. ftról, vagyis 120 magy. ftról szólnak, mert a segélypénz másik felét Bálint testvére, Ferencz külön vette fel.

Az első pillanatra feltünő, hogy 1590, 1591, 1592 évekből nincsenek Balassa Bálintnak nyugtái. Azonban a dolog könnyen érthető: maga mondja egyik versében (a Szilády kiadásában LXXIV számot viselőben), hogy:

Szent Mihály nap előtt való harmad hétben
Az másfélezerben és nyolczvankilenczben

azaz 1589 szept. első felében kibujdosott Magyarországból s oda csak 1592 végén, vagy 1593 legelején tért vissza.

Dr. Illésy János.

[4] Orsz. Ltár, bécsi lib. reg. IV. 26.

Digitized by Google

FEJÉR KINEVEZTETÉSE A PESTI EGYETEMI KÖNYVTÁR PREFEKTUSÁVÁ. (1822.)

Fejér kineveztetése a pesti egyetemi könyvtár prefektusává nagy művelődéstörténelmi jelentőséggel bír ránk nézve. Mert az oly időszak jellemzésére szolgál, melynek erősen kidomborodó felekezeti álláspontját bizonyára örök időkre meghaladottnak tekinthetjük. Az a kérdés, ha vajjon a tudós alkalmas-e valamely, az ő ismereteinek megfelelő állás betöltésére, a mai Magyarországban szerencsére, nem az ő hitfelekezeti hovátartozandósága szerint döntetik el. Hogy ez mennyire másképen volt a Fejér idejében, eléggé kiviláglik azokból az előzményekből, melyek az ő kineveztetéséhez vezettek Ezt, a magyar tudományosság történelmére nézt oly tanulságos fejezetet óhajtanám itt, néhány rendelkezésemre álló kiadatlan okmány alapján elbeszélni.

Schönwisner apát, pesti egyetemi könyvtárosnak 1818-dik évben bekövetkezett halálával, a könyvtár ügyeinek ideiglenes vezetésével Schwartnert, a diplomatika hírneves tanárát bízák meg. A prefektus állására — így nevezék akkoriban a könyvtár igazgatóját — kilencz férfiu pályázott. Névszerint: Kiss Pál világi pap, akkoron Esterházy Miklós gróf fiainak nevelője; Szentiványi József apát és losonczi lelkész; Keil Ignácz szomolnoki lelkész; Bielik János nemes-oroszi lelkész; Veszerle József a régiség- és éremtan tanára és az egyetemi könyvtár második őre; Szüts István, a bölcsészet egyetemi tanára; Schwartner Márton, az oklevéltan tanára és első könyvtárőr; Gedeon László, a statisztika és bányajog tanára a nagy-váradi jogakadémián és végül Nagy Antal censor és könyvvizsgáló Budán.

A helytartótanács és a magyar udvari kanczellária első helyen Schwartnert, másodikon Szütsöt, harmadikon pedig Veszerlét jelölte ki. Csakis Alagovich udv. tanácsos tagadta meg szavazatát Schwartnertől — mivel ez protestáns volt. Tekintettel a pesti egyetem katholikus jellegére — igy hangzott az ő ellenvetése, — az említett hivatalt csakis katholikus férfiuval lehet betölteni. Ő tehát a folyamodók közül Szütsöt, Gedeont, Nagyot vagy Veszerlét hozá ajánlatba, mint a kik tudományuknál fogva époly képesek a könyvtár ügyeinek vezetésére, mint maga Schwartner. Ferencz császár, figyelmessé téve Alagovich óvása által, Schwartner és a többi megnevezett férfiak személyére nézve közelebbi fölvilágosításokat kért.

Digitized by Google

Ebben az ügyben mindenekelőtt Majláth Ignácz gróf véleményét kérték ki. Majláth nem csinált titkot abból, hogy a katholikus papság Schwartner kineveztetését zokon venné. Ő maga is ellene nyilatkozott annak, hogy az oklevéltan tanára neveztessék ki, mert Schwartner, mint protestáns, a Zápolya, Tököli, Rákóczy, Bocskay és Bethlen korára vonatkozó és a könyvtárban őrzött okiratokat a protestánsok előnyére és a katholiczizmus hátrányára használhatná föl. Majláth kiemeli az ő beadványában, hogy a klerus aggodalmait jogosultaknak tartja, mert épen most, midőn a magyar ifjuság olyannyira a kor eseményeinek hatása alatt áll, ugyancsak fontos, hogy a magyar történelem ne nyerjen olyan szinezetet, mely a megelőzőleg végbement forradalmaknak kedvező. A gróf mindazonáltal azt is kénytelen volt bevallani, hogy, tudományos ismeretek dolgában, egyik jelölt sem mérkőzhetik meg Schwartnerrel. Kénytelen volt beismerni, hogy a papság aggodalmai már azért sem vehetők döntő körülményképen figyelembe, mert Schwartner, mint a könyvtár ügyeinek ideiglenes vezetője, már is bőséges alkalmat nyert arra, hogy az érintett okiratokat megtekinthesse. Nézete szerint egyetlen olyan kivezető út kinálkozik, melyen haladva, e tömkelegből kijutni lehetséges. Ez pedig Fejérnek, a győri tanulmányi főigazgatónak kineveztetése a könyvtár prefektusává. E nagytudományú, de jelenlegi állásában nagyon szegényesen élő férfiunak eltávolítása Győrből — ezt hangsulyozá különösen Majláth — már azért is szerfölött kivánatos, mivel ő eddigi működési körében, a többi nyelvek rovására, a magyar nyelvnek és irodalomnak kedvez, — oly irányzat, melyet sehogy sem lehet helyeselni. Majláthtól egészen függetlenül Nádasdy gróf is, a bécsi udv. kamara későbbi elnöke, kinek votumát szintén kikérék, ugyanarra az eredményre jutott. Ő is Schwartnert tartaná a könyvtár vezetésére a legalkalmasabbnak, ha a nevezettnek hitvallása nem szólna ellene. Mivel pedig ő is katholikus férfiut óhajtott az intézmény élén látni, ép ugy mint Majláth, a csak nem is kandikált Fejér kineveztetését hozá javaslatba, a kinek érdemeit, szerinte, egyik nagyváradi kanonoki állás adományozásával is meg kellene jutalmazni.

A két nagy tekintélyű gróf véleményére támaszkodva, a legfőbb udvari hivatal elnöke a következő előterjesztést intézé a császárhoz: »Én is kénytelen vagyok kijelenteni, hogy a katholikusokat sértő visszáságnak tekinteném, ha ama katholikus országos tanintézet könyvtárának élére, oly sok érdemes katholikus pályázó mellőzésével, egy protestáns férfiu nevezhetnék ki és ezzel alapossá válnék az az aggodalom, hogy ő az egyetemi könyvtár régi, titkos és értékes műveiből észrevétlenűl fontos adalékokat gyűjthetne azokról a viharokról, melyeket a protestánsok a régibb időkben Magyarországra zúdítottak és azokat a protestantismusnak amúgy is mindinkább terjedő antimonarchicus irányzata érdekében, hitsorsosai között forgalomba hozhatná.« Az előterjesztést tevő elnök legörömestebb Szüts javára érvényesítette volna az ő szavazatát,

Digitized by Google

de ez, az ő legnagyobb sajnálatára, időközben meghalt. Semmiesetre sem akart azonban Weszerle és Gedeon érdekében fölszólalni, mert az ő kineveztetésük igen bántólag hatott volna Schwartnerre. E miatt ő is csatlakozott Majláth és Nádasdy javaslatához és Fejérről a következőleg nyilatkozott: »Ez, különösen a magyar nyelvű tudósok között, előkelő helyet foglal el és igy az ő kineveztetése kevésbé támadtatnék meg a protestánsok részéről; viszont a katholikusok azt, tekintve az ő kifogástalan vallásosságát és erkölcsösségét, a legjobban fogadnák. Egyúttal azonban eltávolíttatnék Fejér egy oly helyről, ahol a magyarság iránti rajongását, jóllehet minden gonosz szándék nélkül, túlságos lelkesedéssel tolja előtérbe és ép e miatt a latin és német nyelv kulturáját a tanuló ifjuságnál hátraveti, minek folytán Felségednek az a bölcs kormányzati elve, hogy a latin nyelv a közügyek intézésénél uralkodó maradjon, a német nyelv pedig a mindennapi életben minél inkább tért hódítson, érzékeny károsodást szenved. Fejér, kineveztetése esetében különösen szerencsésnek érezné magát, ha Felséged részére egyidejüleg egy nagyváradi kanonokságot legkegyelmesebben adományozni és így létfentartására szolgáló járandóságait gyarapítani méltóztatnék.« Ez az 1822 ápril 20-áról keltezett előterjesztés Fejér javára döntött és julius 21-én Ferencz a következő sajátkezű rezolucziót bocsátá ki: »Fejér győri tanulmányi főigazgatónak a pesti egyetemi könyvtárfőnöki állást adományoztam.«

A felekezeti szempont tehát győzedelmeskedett. De úgy az udvari hivatal elnökének, mint Majláthnak és Nádasdynak tartozunk azzal az elismeréssel, hogy jóllehet teljes erélylyel síkra szállottak a könyvtári prefektus állásának katholikus jellege mellett, mégsem hoztak arra méltatlan férfiút javaslatba, sőt inkább oly személyiségre irányzák az uralkodó figyelmét, kire teljes megnyugvással rá lehetett a nagy fontosságú közművelődési intézmény vezetését bízni.

WERTHEIMER EDE.

Digitized by Google

AZ ŐSMAGYAR CSILLAGOS ÉG.

— Második és befejező közlemény. —

V.

Ősvallási nyomok.

A magyar csillagos ég megszűnt ugyan az ősvallás isteneinek Olympusa lenni, de a népnek hiedelme után szólva, az ős meggyőződésnek még mindig sok hitágazata olvasható le róla. Igy népies csillagászatunk döntő szavazatra hivatott azon kérdésben: ha vajjon ősvallásunk sámánismus volt-e, vagy a kevésbbé babonás természetimádás?

Az ősmeggyőződés, a mennyire még kivehető, úgy látszik e részben abban tetőződik, hogy a csillagok [de csak a nagyok] hatalmas, emberszerető szellemek; de vannak közöttök félelmetesek is. Hogy minden embernek van egy csillaga, a melytől függ szerencséje, de sőt élete is.

A csillagokhoz kötött ezen babonás nézetek egyike, hogy a jövőt jeles alkalmakkor ki lehet a csillagokból olvasni:

»Ha Karácsony écczakáján sok csillag van az égön, akkô jó termés lösz mög jószág is lösz«, tartják a szegedvidékiek *Kálmány Lajos* szerint.

Jelentőséges a *csillaghullás* is a népnél, mely ha sűrű, némely táj hiedelme szerint *eső,* másoké szerint: *szél lesz.*

Mindenkinek van csillaga, mely ha lefut, biztos a szerencsétlenség vagy halál. Különösen a legényeknél és lányoknál végzetes, ha lefut a csillagjok. Vége szerencséjöknek. Nagyott állit a közmondás ezzel: »Feljött a csillaga«, és nagyot, ha mondja: Leszált a csillaga.

Vannak jó és rosz csillagok. »Rossz időket élünk, rossz csillagok járnak«,- éneklék a régi hegedősök.

A szerencse-csillaggal van azonban népünknek legtöbb baja, és a kire azt mondja: »csillaga van«, vagy jobban körülírva: »szerencsés csillag alatt született«, annak már csak irigyei lehetnek.

A szerencse-csilllagok közűl határozottan csak egyet ismerünk: a *kis keresztet* (Delfin), mely a lókötő szegény legények pártfogoló csillaga volt, hanem az égen az első pillantással rá kellett találni.

Szerencse csillagoknak véljük még a következőket több-kevesebb oknál fogva: szerencse-, czigányok- és kisdedek- csillaga, szegény ember szerencséje, utas ember szerencséje, Kisasszonyok öröme, pásztorok öröme. Az »elátkozott csillag« ***mondájára*** mindenek fölött kiváncsiak vagyunk.

Digitized by Google

Nemcsak minden embernek, hanem egyszersmind minden örömnek és bánatnak is meg vala a maga csillaga az ősmagyar égen; vajjon tévedünk-e, midőn ezeket a jó- és balszerencse rovatába veszszük? —, ki tudná még most megmondani, mint: A Fogoly és a magános csillag.

A *Pártahugya* bizonyára a hajadonok ohajának volt képviselője a magas égen a »*páros*« és »*páratlan*« csillagokkal egyetemben. Mindennap elvonul szemeik előtt a mennyei nászmenet, élén a »vőfély-lyel« és »nászvezető-vel«, csoda-e? ha mindig jobban vágyik utána, hogy az égi jel teljesedjék vele a földön.

»Árva Dorka szerencséje« vigasztalá az árva pártásokat, hogy Boldogasszonynak gondja van az ő szegény eladóira is.

Mely nagy fogott lenni »Mátra szerelme«, hogy még most is lobogással ég a szeretet szerencsés égi csillagában!

Az »utasok csillaga« vezérlé a vándort, kit miután czélhoz ért, a »vendég csillag« vőn ótalmába.

Ismeri-e vajjon még mai ember »a *jámborok* csillagá-t?«

Ki fogja tagadni, hogy a balsors csillagai után öröm lehet »a haldokló csillag« föltetszését látni?

De föl található az ős magyar égen a mythologia magasabb megnyilatkozása is.

Megvan még itt, de természetesen nagy elhagyatottságban, a magyar pogány világ mennyországa, a mesék prózájában megénekelt szép tündér birodalom is.

Az *északai szivárvány,* másik régi nevén: »éjjeli kegyelet«, amit ma tudatlanul *tejút*-nak mondunk, — az »országútja« ezen mennyei tündér országnak. Diák tudákos emberek, vagy német papok ejthettek meg abban, hogy az nem »országút«, régi mennyországunk országútja többé, hanem *tejút.*[1] De öreg apáink nem fogták igy hivni, hanem nevezék, az *éjjeli szivárvány* (ez is csak *út*) néven kivül: »hajnal hasadék-nak«, «kerek udvar-nak« (itt már kerités), »fejér árok nak« (az előbbivel egy értelműleg), »fejér köz-nek« (ez már megint út),[2] »Isten barázdájá-nak« (ez már megint kerités), »tündérek utjá-nak«, »tündérek járásá-nak«; (egyik részét) »tündérek fordulójá-nak«, »Hadak útjá-nak«. »A lelkek (vagy: madarak) útjának«; a keresztyén vonatkozásban: »Jézus útjá-nak«, »Szent Mihály útjá-nak«, ki lelkeket szállít.[3]

Eltérő nevezetek, hogy az »a szép Asszony vászna«[4] vagy

[1] Ha magyar származású lenne, a nép *tejes út*-nak, vagy a *tej útjá-nak* ejtené.

[2] »Tündérek érkezének, *fejér közön* jövének. Hozzánk beszállának, Szép leányt keresnek, Terülj, fordulj, bújj. bújj, Meg ne kerüljenek!«

[3] És a török érintkezésre valló nevezetekben: »szalma út, szalmás út, szalma hullató« szintén nem téjút a fényes égi csillagöv.

[4] A székelyek szerint: a szép-asszony hűtlen lőn kedveséhez. Ez arczul csapta őt s letünt a feneketlen kristálytóban, ezt mondván: várhatsz engem ezer esztendeig. A szép-asszony most kedvesét ezer esztendő óta várja, ejelenként kiterigetve vásznát s estve-reggel a kristálytó vizével öntözgetve azt, mi alá-

Digitized by Google

»Öttevény« (Öntés), de észjárásilag és legendájok tekintetében egyikök sem téjút.

És az ős felfogás értelmében másnak, mint *fejér köz*-nek, vagy az ég *országútjá*-nak, *istenek útjá*-nak nem is szabad azt tekintenünk.

Egész bizonyossággal állitható, hogy út levén, ez volt az égnek a földre levezető *fejér köze, északai szivárványa;* az ős meggyőződés szerint ezen szálltak az égbe hőseink, és ezen ereszkedtek le hozzánk az istenek és a tündérek.[1]

Miért is bizonyos, hogy itt volt az égiek »kerek udvara«, »fejér árok-kal« keritett erős vára, hanem azért az ős vallás halhatatlanjait tiszteletlenség lenne tőlünk csupán az »Isten barázdájá-n« belűl keresnünk, és az ég más részéből kizárnunk.

Mert vannak nyomok, legalább *tündéri nyomok,* a keritett égi város árkán kivül is. Igy: »a tündérasszony palotája«, »a tündér asszony kútja«, »a szépasszony kútja« (Nem egy a másikkal.) És »a tündérek táncza« vagy »tánczolója« mellett »a tün-

peregvén szüli a harmatot. (Uj magyar muzeum 1855. évf. 253. lapon közli: *Lugossy*-nk)

[1] *Székely monda a „Hadak utjá-ról."* Megfogyott népével hátrált Csaba, hogy az elveszett haza visszaszerzésére ázsiai rokonaival egyesülten térhessen vissza s Etele szent kardját a kerek tenger habjaiban tisztára mosván, annak bűvös erejét visszaadja. Erdély véghatáránál őrködni hagyta a *székelyt.* Elváláskor áldoznak és megesküsznek, hogy fenyegető veszedelem idején segitséggel fordulnak vissza a világ végéről is. Ám alig haladnak a havas aljáig, máris fölkerekedik a körüllakó népség a maroknyi székely ellen. De megrendűl a föld, megrázkodnak a fenyük koronái s hirül adják a távozóknak társaik veszedelmét, — a hadak egy része visszafordul és szétszórja az ellenséget. Egy év mulva ismét megirigylik a völgy lakói a székely nyugalmát s fenyegetik seregeikkel. De a patak sikoltva szalad a folyamba, a folyam a tengerbe, hirt visznek, a segély nem késik és a székely ismét mentve lőn. Három év multán új nemzetségek veszik ismét körül a székelyt. Élethalál-tusára megy a dolog. Már a szellő nem érte volna utól a Görögországba távozottakat, de a puszták viharának szárnyaira ülvén, megtalálta őket messze délkeleten s harmadszor is győzelemre segitik feleiket. Sok idő telt le, a fiatal diófák megöregedtek, a fiatalok kezéből unokáikéba került a fegyver. A határőrökből nemzet, az őrhelyből haza lett, a székelyt sokáig nem merte támadni szomszédja; de ez sem tartott örökké .... Megszámlálhatatlan a támadók serege ... a székely ingadozik ... Csaba rég elhunyt. De a székelyek járó csillaga nem szunnyadoz s megemlékezve az áldomásra, lobogva viszi a hirt a földről az égi csarnokokba. Már itt lenn az utolsó csata készül: maroknyi nép az ellenség árjával szemközt, midőn egyszerre paripák dobogása és fegyverzörej hallik s fényes hadak némán vonulnak az égen fölfelé. A testvérek, kik a baj idején már háromszor nem késve jöttek, negyed izben sem maradnak el.

Mint hallgatag szellemek hosszu sorban nyomulnak a csillagos égen végig s leszállnak ott, hol a havasok a kék égig emelkednek. Nincsen halandó, aki megállhatna a sebezhetetlenek előtt. Rémület szállja meg a tenger-ellenséget s futnak minden felé. Azóta áll a székely háborítatlanul s nemsoká véget ér hű őrködése .... A fényes hadak ösvénye pedig, melyet jöttökben és visszatértökben taposának, eltörölhetetlen marad az ég boltozatán: az ő lábaik és lovaik patkóinak nyoma az, mit derűlt éjféleken, mint tejfehér-szalagot látsz tündökleni a magasban s melynek azon órától hadak uta a neve a székelyeknél, melyre tekintve megemlékeznek ők Csabáról és hős atyjáról Eteléről. *Lugossy József.*

Digitized by Google

dér fő« (a. Szobieszky paizsa és Sirius). A száguldó »Nagy Táltos« és szomszédságában »a kis Táltos« »a Bába Motollája«.

Vajjon azonban kik voltak az ős hitágazatok szerint arra jogosultak, hogy ezen fényes járó útat használják és különösen » a kerek udvar« birtokán, a kerek égen kik osztoztak? Közel ezer esztendő választ el attól, hogy isteneink az égi országutról leüzettek, vagy egyik másik szögletben álnevek alatt lappanganak, bajos tehát e kérdéshez hozzászólnunk. De annyiban mégis megkisértjük a tájékozódást, a mennyiben erre a néphagyományok följogosítanak.

Valószinű, hogy mythologiánk is csillagcsoportok szerint osztá fel az eget és *felső ég*-nek a sarkcsillag vidéke vétetett.

Ezen szempont igen előkelő állást fogott a két *Gönczöl szekeré*-nek biztositani. és ebben adataink sem hazudtolnak meg.

A velünk atyafi finneknél a *Gönczöl* (»Otava«, miként ők elnevezék) fő-csillag, a Nap- Hold mellett énekeikben említett csillag alatt mindig őt értették. Még ünnepeltebb saját Otava nevén kegyes családjával együtt. Neje Otavatar az éjeli tolvajok ellen volt a hozzá folyamodók ótalma. Ő volt az ős vallásnak (ha e részben közösséget vallhatnánk velök) a boldogok hazájának ajtónállója, Szen-Pétére. Az »ő válláig emelkedve« lehetett csak a lakó égbe följutni. Csak hogy sajnos, Otava a finn mondákban nem domborodik ki s mozdulatlan ködalakját nem vetkőzi le és e miatt, ha hasonlatos lenne is hozzá a mi Gönczöl-ünk, képmásolásához csak némi körvonalakat szolgáltathat. És ezt nem is használjuk föl, megelégedvén azzal, hogy a rokonok is nagyra voltak vele, már mint e csillagképpel.

Gönczöl fogott annyi lenni a magyar mythologiában, mint volt Otava a finneknél. Ő az egyedűli ősmagyar félisten, kin az új hit egészen kifogni nem bírt: hitregés mivoltából kiforgatta, de az égről végképen számkivetni, és a hagyomány emlékezetéből kitörölni nem tudta, mintha csak ő lett volna a sokat emlegetett »magyarok istene«, ki ezen csillagzatot lakta, és villámhordó szekerével végig-végig döbörgött a »hadak útján.«

Nevének értelmezését a nyelvtudósokra bizzuk, megjegyezvén, hogy annak csupán a következő változatait ismerjük:

Gönczölt a palócz kiejtés: *Kincső'*-nek ejti.

A szegedi szójárás meg már *Dönczöl-*, *Döncző-* vagy épen *Dönczör*-ének tudja és vallja az istennyilákkal terhes szekérnek nevezetét.[1]

Nem mellőzhetjük azonban, hogy hozzá ne szóljunk kilétének sokat bolygatott, de nem tisztázott kérdéséhez.

Ezen kérdésnek egyetlen adattára a *hagyomány*, melyről azonban ez a történétírói tapasztalatunk, hogy *történetet mond öntudatlanúl, midőn mesél, és meseszámba sem jöhet, mikor történészkedik.*

[1] *Kálmány Lajos* mythologiai irónk szerint Szeged népe soha sem él a Gönczöl kifejezéssel.

Digitized by Google

Ezen alapon a történészkedő tudákos mondákat itt is egészen mellőzhetjük.[1]

Classicus e részben a *csallóközi* néphit, mely szerint Gönczöl hires tátos ember volt, igen tudós, ki mindennemű rejtett dolgot ismert. Beszélt a madarakkal, fákkal, növényekkel; értette a csillagok jelentéseit, és sok csodadolgot mívelt. Ugy mondják, hogy az égbe tünt el, s amint a földön éjjelenkint görbe rúdú kocsiján járt: úgy most éjelente az égen kocsizik.[2]

És ugyancsak *csallóközi népmonda* szerint a Gönczöl szekere: a *tündérkirályné szekere* lett volna,

A többi hagyományok már keresztyén koriak, és csak anynyiban becsesek, hogy mint az őshagyomány folytatásai, keletkezésök korszakán túlra is átpillanthatunk fölvillanásuk mellett. Ezek szerint pedig a Gönczöl: »Krisztus urunk szekere,«[3] »Szent Péter szekere«[4] »Szent Mihály szekere,« »Illés szekere,« »Szent László szekere.«

Ezen neveket csalhatatlan jeleknek vehetjük arra nézve, hogy az ős mythosnak nagy, sőt isteni alakja fogott lenni Gönczöl, kinek szerepét az ős mondák szellemében és értelmében nem ruházhatta másra, mint az Isten fiára a keresztyénné lett magyar hiedelem.

Ha a magyar ős mythologia is azt tartotta, hogy csak a Gönczöl *vállain* lehet az öreg Isten elébe jutni, akkor ezen szerepre kész alakot talált szent Péterben, kit első ábrázolásában is a mennyek országának kulcsaival látott föltüntetve, az első Magyar keresztyénség.

A *Szent-Mihály szekeré*-nek nevezete meg szintén alkalmas azon véleményben megerősíteni, hogy Gönczöl szállította a hősök Walhallájába kedves pogány magyarjainak lelkeit.

A népmonda felültet a Gönczöl szekerére még másokat is; éles megfigyelés azonban észreveszi azonnal, hogy ezt vagy *kényszerűségből,* vagy *hálás kitüntetésből* teszi.

Igy már kényszerűségből engedé azt át Szent-Mihálynak is, miután Szent-Péter az új vallás alapján keletkezett és maig fönlevő mondák szerint a mennyország ajtón állója levén, egyszersmind a fejér közön útban levő lelkek továbbszállítására nem vállalkozhatott.

Szent-Péter ekként le lévén kötve, nem volt ideje, hogy beleüljön a Gönczöl szekerébe főleg akkor, mikor az nem lelkeket szállított, hanem haragos Isten-nyilákkal terhelve döbörgött tova. És a népmonda nem is bízta meg vele, hanem ilyenkor a tüzes szekéren égbe szálló *Illés* ült a Gönczöl szekerén, aki hogy kevés ne legyen, segitett neki Jónás próféta is.

[1] P. hogy »Gönczöl lett volna a szekér magyar feltalálója«, vagy hogy »azon Gönczöl német császár szaladó társzekere, kit a magyarok agyonütték« (*Ipolyi:* Magy. Mythol. 268. l.)

[2] U. o.

[3] Szeged néphiedelme szerint.

[4] Szintén *Kálmány Lajos* gyüjtése szerint.

Digitized by Google

Ezen nevezetek közűl a »Szent-Péter szekere«- elnevezés tekintendő legrégibbnek részint a dolog fejlődésének egymásutánjánál, részint régi írások bizonyságánál fogva.[1]

Hogy »Szent-László szekeré«-nek is hivatik, az már későbbi eredetűnek látszik. Bajos lenne azonban ma már eldönteni, hogy benne a merő nemzeti büszkeség nyilatkozik-e meg a kúnverő nagy király iránt, vagy egyszersmind a még ki nem halt visszaemlékezés is, hogy valaha a magyarok hadakozó istene fogta hajtani?

Hogy embernél több volt az ős mythosban Gönczöl, erre nézve meggyőződhetünk, ha számba veszszük, mi véleménynyel van a nép a táltosnak nevezett Gönczöl *szekere* iránt

A néphit úgy tudja, hogy a Gönczöl szekere fölötte nehéz. Igy szokásos mondás Szeged tájékán s talán másutt is; »Ojan nehéz, mint a Dönczöl szekere«, »Nehéz vagy, mint a Dönczölszekér«.

De nem is csoda, mert: »a Dönczöl szekér húzza az egész eget«, aztán meg: a Dönczöl szekér Isten nyilával van tele, sorjában tele rakva.[2]

Az is valami, hogy a néphit nem ültet a tüzes kocsiba senkit: »A Dönczöl Illés prófétáé, azon húzza villámokat« Vagy másik változatban: »Illés húzza a tüzes szekeret, Jónás meg tólja, úgy dörögnek«.

De hát nincs mindig égi háború, nem mindig Illés húzza s Jónás tólja a Gönczölt és ilyenkor: »a Dönczöl szekérbe ökör van fogva három pár; a középső ökörnek fülében van a *Hüvely piczi* s onnan hujángat: Cselő, hajsz!«

Az is jellemzi Gönczölt, hogy hozzá, illetőleg szekeréhez van kötve a világ sorsa; mert: »a Dönczöl szekér húzza az egész világot, a *czigány* gyerök ugrál az ökörre, oszt'lêesik mindég; mikô a középső Ökörre ugy rá bir ugrani, hogy nem esik lê, akkô êvesz a világ«[3]

És ki fogja vitatni, hogy e hiedelemben nem az őshagyomány ellapuló hullámgyűrűzete tetszik föl előttünk.

És a Gönczöl égi udvara- és gazdaságának is vannak még nyomai. Mint a »Gönczöl koszorúja«, »Gönczöl lánczа«, »Gönczöl szérűje«, »Gönczöl teritője«, »Gönczöl vágása«, »Gönczöl pallérja« és a *Gönczöl mása,* sajátlag »a tündér királyné szekere«, melylyel a néphit Krisztus urunkat ajándékozta meg. Miért juttatta neki a kisebb alkalmatosságot, és becsűlte látszólag többre a tanítványt Mesterénél, hanem ha azért, mert Gönczölnek részben olyan

[1] »1564«. A cylagot ackit szent Péter szekerének, nekik (-némelyek) Gônczôl szekerének hijnak, irja *Melius Péter* az ő: szent Job könyvé-ben.

[2] Kálmány Lajos szerint ez *szöregi* néphiedelem.

[3] Másik változatában szintén *Kálmány Lajos* közlése szerint: »Mikô az *oláj* gyerek fő-bukik az Ökrök előtt, melyek a Dönczöl szekér elé vannak fogva, akkor elvesz a világ« Hogy a Hüvelypiczi, a czigány gyerek és oláh gyerek egy a »Gönczöl hajtó-val,« mondanunk sem kell. És ez a *Mizár* csillag mellett való »Alkor.«

Digitized by Google

hivatala volt, a melybe Szent-Péter és Szent-Mihály jobban bele illettek, mint az Isten fia; a tüzes szekér mellé is jobban illett Illés, mint a szelid Megváltó. Neki is jutott, a boldogasszony szekere, mely áldással volt tele, a mennyire gyanitanunk lehet.

Krisztus Urunk azonban nem volt vele szerencsés; mert; »Krisztus urunk visszafelé menve a szalmaszórásból (ami a tejuton látszik) nagy kátyuba jutott, hol eltörött a szekere rúdja s azóta mindig görbe rudas a kis Dönczöl szekér«.[1] Más vidéken ennek más okát adják azt mondván, hogy: nagyon meg volt rakva a szekér kenyérrel, czethallal és morzsalékkal.[2]

Ezen hagyomány izetlenségéből meglátszik, hogy a nemzeti szellemnek mennyi erőlködésébe került, hogy az ős hagyományt kikeresztelje és azt új hitével összhangzásba hozza. Mily kisszerü, hogy az Ur szekere szalmahordáskor feneklett meg és tört el a rudja, miről az ősök talán még ügy regéltek, hogy az a magyarok nagyasszonyának társzekere, ki a kikelet harmatos ajándékával vagy az ősz gyümölcsével terhelte meg a rogyásig földre indult csillagszekerét.

De végzendők, térjünk vissza Gönczölhöz. Bárki volt ő, szekerének köszönheté, hogy meghagyatott az égen. Más alkalommal vitattam, hogy a magyarok istenének a főisten kedvencz fia tekintendő a rokon népek hiedelme szerint. Kinek hivták? .. ha e kérdésre csillagzatunk feleletet nem ad: úgy azt örökre elvesztettük. Ezen feltevésnek nem állana útjába a csallóközi monda, mely szerint Gönczöl »táltos ember vala.« Táltosnál nem volt több a finnek: a »szuomi nép-nemzeti istene, különben a Kalevala runói szerint Ukkó fia és nemzetének nagy jóltevője. Ha mi biztosak lennénk, hogy a fönnebbi jellemzés, melynek eredetiségében Ipolyi nem kételkedett, csakugyan népies hagyomány, mely még most is tartja magát: egy perczig sem haboznánk őt hirdetni a magyarok ma is emlegetett, és mégis nagyon régen elfeledett nemzeti istenének.

Mythologiai vonatkozásuaknak látszanak még: a »Sánta lány«, másként »Sánta Kata«,[3] a »Sánta koldus« feleségével a »szépasszonynyal«[4] a »Tévelygő juhász«[5] (»Czigány-

[1] *Kálmány Lajos:* A csillagok nyelvhagyományainkban 19. l.

[2] U. o. 20. l.

[3] »A *kaszásokkal* jár, ugym. *Kálmány,* a *Sánta lány,* másként *Sánta Kata,* az úgynevezett Sirius csillag. Kata eleintén nem volt sánta, csak mikor a három kaszás kiindult a faluból s utánok vitte az *ételt* (más vidékiek szerint: a *vizet,*) akkor sántult meg és pedig olyképpen, hogy az utolsó kaszás elejtette a kaszáját, Kata pedig belehágott és a lábát kétfelé vágta. Azóta sántitva ballag a kaszások után a nélkül, hogy bebirná őket érni« *(Szeged népe* III. 182. l.)

[4] A szegedi néphagyomány szerint valamikor boldogul élt a *Sánta koldus* a feleségével a *Szépasszonynyal,* az Antaresz csillaggal (Skorpio a), hanem mióta felesége hűtelen lett hozzá, eltünt a boldogság is. Sajnálja a feleségét, megy utána, de hasztalan, mert a *Tajigát* (a *Nyilas* négy csillaga, ő meg a rudjánál) sem akarja elhagyni, maga után húzza s igy a terhet nem huzó Szépasszony jóval előbb jár a talyigát huzó *Sánta kûdus*-nál.

[5] A *Juhász* (a szép Atair csillag) ugymond a népies hagyományokban

Digitized by Google

nak« [1] is mondatik.) És valószinüleg a »Csősz«, a »Halászok« és »Részeges ember« is más neveket viseltek és más mondák fűződtenek hozzájok nemzetünk ős hajdanában, miknek vitatása azonban még idő előtti dolog lenne.

VI.

Történelmi emlékek.

Az ég valamikor képesebb fogott lenni nemzeti történelmünk tekintetében. Ma már alig mutathatunk rá többre egy-két képes lapnál. Ilyen az »Óriás« nagy képe kidomborodó részletekkel, mint: az Óriás szemöldöke, az Óriás tenyere, az Óriás táskája, az Óriás gázlója, az Óriás verme, az Óriás kútja. A székelyek csillaga, a magyarok csillaga. A három királyok csillagai. Szent László szekeré-ről már volt szó. Törökországi Dönczöl [2] Mátyás király szeme, Tatár-dúlás,[3] Tatárok gázlója, Bujdosók lámpása, »Vezér« vagy »hadnagy«, vagy: Hadvezető,[4] Paizstartó, »Zászlós« vagy Zászlótartó; sereghajtó vagy hadhajtó,[5] Lövő.

VII.

A magyar keresztyén ég.

Hogy az »áldomás csillag« még az ős vallás hagyománya-e, vagy már az új hit Istenével kötött szövetség áldozó oltára? . . ki tudná azt ma már nekünk megmondani?

Az »áldomás« az Isten szabad ege alatt emelt oltár. Vannak azonban egünkön fényes egyházak is.

Amott szórja szelid fényét a »szent egyház« világa, emitt van »Szent-Iván koronája és szövétneke«, és szép csillag kerité-

annyira tudós Kálmány, elaludt az *Erdőben*. Sokáig alhatott és kitörülte a szemét, nem látta a *Birkákat*, szalad az Országut felé, itt találkozott a szalmát vivő Szent Péterrel, kitől Birkái után kérdezősködött. Keresd meg! volt a válasz, majd megtalálod az Országuton. És a szegény juhász most is keresi, szalad a birkák után, de mit ér, mikor a falkát utol nem érheti soha, mivel a nyája az *Országút elhajlása* közt (amint a Sas farka van) porzik előtte, most menve át az Országuton s a milyen gyorsasággal halad a Juhász előre, hasonlóan szaladnak a Birkák is az Országút fordulása következtében. Egyet-kettőt utól is ért már, hanem falkája oda van« (*Szeged népe* III. 181. l.)

[1] »A czigány êmönt a Szűrűrű(l) szalmát lopni, lopott is jócskán, vitte haza felé, hanem a *Csősz* észrevötte mönt utána, most is mén, elébe akar kerü(l)ni, de nem bir. Ammőre csak mönt a Czigány, mindönütt êszorta a szalmát, azûta láczczik az Országút.« (Klárafalva.) Kálmány szerint *Szérű* a Hattyu órra, vagyis az Albireo körül való kerek-alaku csillagcsoport; a *Czigány*-Atair, *Csősz* a Wéga csillag.

[2] Másként a Sánta koldus Talyigája a »Nyilas-ban«, annak 5 csillaga.

[3] Lugossy szerint: » a Berenicze haja« név alatt ismert csillagkép.

[4] Lugossy szerint aHattyu α-ja a három hadnagygyal ($\delta\gamma\varepsilon$ ugyanazon csilagképben.)

[5] A Hattyu utó- és előcsillagai Lugossy szerint. A Hattyu csillagkép, mint: *magyar hadcsapat* a látó határ felől jövőben törtet fölfelé, hasonló a felfogás, midőn *nász-menetre* értelmeztetik is.

sével, Mária kertje,[1] vagy a »Rózsás kert«, Szent-Domonkos kertje,[2] Az apostolok csillaga,[3] Krisztus Urunk kitérése a részeg ember elül.[4]

De talán mindezeknél örvendetesebb a »mennyország«, melynek látható: csillag-*ablaka*, bejáró gyöngy-*kapuja* és *határa*.

A *kapús paradicsom-kert,* melynek fái rezgését hallani lehet olykor-olykor.

Látni való az *Uristennek* teritett *asztala*, Az »Uristennek vetése«, hol bizonyosan a hét boldogságnak arany-gabonája terem.

Mi a keresztyén magyar eget ezen adatok daczára nagyon elhagyatottnak és a korábbi kor pogány egénél jóval szegényebbnek találjuk. Az említett nevezeteknek több, mint fele ugyanazon csillagkép körül mozog. És mintha ezek is csak utó-alkotások lennének.

Észrevehető, hogy ellentétben a korábbi ragaszkodással a keresztyén magyar bizonyos undorodással fordult el a csillagos égtől, melyet többé éjjelei időmutatójánál nem tekintett többnek. És a kikhez még a pogány ős esdő tekintettel nézett föl, a negyedik-ötödik keresztyén unoka azokról már tréfás mende-mondákat eszelt ki és regélt unatkozó czimboráinak a pásztortüzek mellett.

Az ős vallás isteni szellemei számkivetésbe jutván, és palotáik mint elátkozott pogány várak üresen hagyatván, vajjon nagy dolog-e, ha ma a magyar Olympuson nem találunk másra, mint olyan ittas emberre, hogy még Krisztus Urunk is kitért előle; tolvaj czigányra, talyigás, sánta koldus, és a mi mindezeknél roszszabb: részeges asszonyra.[5]

És mégis most inkább, mint irásunk kezdetén azon hitben vagyunk, hogy módjával: országos érdeklődés, méhszorgalmú gyűjtés és éles elméjü összevetés kivántatván mindössze is hozzá: az ős égbeli Magyarországot még visszavívhatjuk.

S vajjon e hely és olvasóink nem biztositékok-e egyszersmind arra is, hogy e szerény felszólalásnak a jó földbe vetett mag gyümölcsöző jövőjét igérhessük? . . .

KANDRA KABOS.

[1] Az »északi korona.«

[2] Miként Kálmány Lajos hallotta: az Országút közepén.

[3] Az »északi korona« csillagai Majdán.

[4] Részeg ember a Cefeus szeme, a korcsma ahol mulatott, a Cassiopeia $\alpha, \beta, \gamma, \chi$ csillagai.

[5] Hasonló meggyőződést sejttet mythologiai irónk Kálmány Lajos is, ki szerint nem kell azt gondolnunk, hogy a közönséges embereknek ismert *Halászok*, *Tévelygő juhász, Részeg ember* és társai mindig ilyenek voltak. Igy a *Koldus* csillag nevét véli és vitatja valamely, ma már népünk előtt ismeretlen pogány isten neve elkeresztelésének. De ki hinné még most? aminél kevesebbet nem állithatni: hogy a mi tűz istenünket rejtegeti a hagyomány e név alatt, mely a hiszékeny gyermekekkel ma is énekelteti: »Hozd el koldus a napot!«

Digitized by Google

ADATTÁR.

GÖRCSÖNI AMBRUS.

Irodalmunk nagyszámu poétái közt, akik a Hunyadiak dicsőségét megénekelték, korra nézve legelől Görcsöni Ambrus deák jár, a ki Mátyás krónikáját 1577-ben adta ki először.[1]) Az iró személyéről semmit se tudunk; legnagyobb valószinüség szerint erdélyi származásu. Toldy Ferencz a magyar költészet történetéről tartott egyetemi előadásaiban (143. l.) *Gosárvári*nak is nevezi, de hogy micsoda alapon? arra már Szabó Károly is kiváncsi volt (Régi Magyar Könyvtár I kt. 132. sz.) Én az országos Levéltár pozsonyi kamara iratai közt (III. sorozat) találtam egy I. Ferdinánd király korabeli itélet levél töredéket melynek évszáma s vége hiányzik. A ruszkai Dobó Domokos és István ellen Csicsery András ungi alispán által dehonestatio s folytonos kártétel miatt inditott pert tartalmazza. E perben Paládi Paládу György, *Lanthos de Gewrchen Ambrus,* eőri Daczó András, bernátfalvi Bernát István, kenderesi Kenderessy Balázs, kamonyai Rostás János, Posfalvi Horváth Jákab, körtvé-

[1] Görcsöni krónikájának aligha első kiadása még az a Komlós-féle debreczeni nyomás is (1574 körül), mely Szabó Károlynál 331. sz a. van megemlítve. Ennek a kiadásnak az Akadémia könyvtárában őrzött példánya szolgált alapul annak a tévedésnek, mintha Görcsöni A. máskép Gosárvári A.-nak is hívatott volna. Az akad. könyvtár régi magyar könyveinek egy része ugyanis, azok között ez a példány is, talán még Jankovics Miklóstól örökölt kemény, fehéres kötésén, kivül, az első táblán viseli kézirásos rövid czímét. Ez is igy: *Gosárvári. Hist. ének Mátyás k* . . . Újabb kéz keresztül húzta a Gosárvári nevet s Görcsönyi-t írt fölé.

Mi adott okot e tévedésre? . . annak csak ezt a megfejtését gondolom: Görcsöni énekének első sora ez:

Árpád vala fü az kapitánságban.

Gosárvári Mátyás (nem Ambrus), Az régi magyaroknak első bejövésekről való Históriáját (1579) Ad notam: Árpád vala fű az kapitánságban — szerezte. Görcsöni említett akadémiai példányának nincs czímlapja, hanem így kezdődik:

Prima pars.

Árpád vala fű az kapitánságban.

Ezt az első sort *Ad notam*-nak gondolva jegyezhette az illető a Gosárvári nevet a táblára, honnan becsuszott Toldy szövegébe. Az ilyen becsuszamlás idejére s helyére, később keresve sem mindig lehet rátalálni.

Gosárvári Ambrust nem ismerünk. Görcsöni Ambrus és Gosárvári Mátyás

Digitized by Google

lyesi Körtvélyesy László, Sztregovai Madach Kristóf nemes személyek. Homonnai Drugeth Gáspár servitor-jai arról vallanak, hogy mikor Csicsery a Drugeth pozsonyi házában, özv. Thegenyey Tamásné ügyében meg fordult, úgy nyilatkozott, hogy mivel a Dobók őt (Csicseryt) mindenképen tönkre akarják tenni, Csicsery is tőle telhetőleg igyekszik a Dobóknak ártani.

Görcsöni Lantos Ambrus vallomása a következő: »quod cum die quadam in hospitio domini Casparis Homonnay ante eundem domum suum a longe staret, hoc audivisset, quod praefatus Andreas Chychery coram ipso dno Homonnay dixisset, quia inquit, magnificentia vestra mihi minatus est, hoc dominis regnicolis referam, quare autem mihi ad hospitium magnificentiae vestrae intrare non liceret, cum etiam in aulam principis nostri intrare fas sit, ex quo vero dni Dobó mihi nocere volunt, ideo si posset ego quoque ipsis nocerem.«

Ha sejtelmem nem csal, hogy a Mátyásról szóló históriás ének szerzője egy személy az itt tanúskodó Görcsöni Lantos Ambrussal: akkor — a Lantos névből következtetve — ő is olyan, csakhogy gyengébb tehetségű és termékenységü vándordalnokunk volt, mint Tinódi Sebestyén.

ILLÉSSY JÁNOS.

CORNIDES DÁNIEL LEVELE SINAI MIKLÓSHOZ.

Clarissimo ac doctissimo viro, domino Nicolao Sinai professori S. P. D. Daniel Cornides.

Serius tibi vir Clarissime, rescribo, ac par esse videri possis. Sed nempe non prius tibi respondendum esse putavi, quam, quid iussu tuo per me esset effectum, te reddere possem certiorem. Quo circat ibi iam significo, me eximiis illis duobus juvenibus Debreciensibus, ad exteras oras studiorum causa proficiscentibus, sequentia exhibuisse monumenta in usus tuos exscribendi.

pedig annyira különböző két ember, hogy mig az utóbbi, magát éneke versfejeiben *Tricesimator Hvniadiensis*-nek vallja, addig Görcsöni a versfőkben egy helyütt ezt írja: *Ambrosius de Gherchiien magnifico domino suo Gasparo Drugith de Homonna in Hungvar condebat* — s ezzel igazolja, hogy egy azzal a *Lanthos de Gewrchen Ambrus*-sal, a ki e tanuvallatásban Homonnai Drugeth Gáspár servitorának mondatik. A tanúskodásra okot adott esemény Pozsonyban történt, de azért nem lehetetlen, hogy a vallomás és históriás ének szerzése egy időtájban esett! Kár, hogy erre nézve a tanuvallatás nem ad felvilágosítást. A szereplők némelyikének körülményeiből az gyanítható, hogy az 1567-8 körül történhetett. A szilaj életű Homonnai Gáspár udvarát alig képzelhetjük lantos nélkül s most már nemcsak Görcsöni Ambrus maga sejteti ezt, hanem a fenközölt becses adat is bizonyítja.

Midőn Szabó Károly 1871-ben (Századok) a Homonnaiak levéltárát átvizsgálta. nem akadt Görcsönire vonatkozó levélre; de régi kincsünk, *Szabács viadala* az itt perben álló Csicsery András családja leveltárából került elő: ezért remélhető, hogy a felvidéki levéltárakból még jöhet napfényre régi magyar ének.

Szerk.

Digitized by Google

1. Melanchtonis epistolam ad Wolfgangum Ampferum, pastorem Schemnitziensem.

2. Theodori Bezae Litteras ad Benedictum Ilosvai.

3. Orationem de origine repurgatae et propagatae coelestis doctrinae in Transilvania et Hungaria, habitam in Synodo Birthalbina, an. 1580. d. 8. Maji, a Christiano Schesaeo. Fit orationis huius ineditae mentio in Jos. Seiverts Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften, pag. 365.

4. Litteras Ludovici II. regis ad Bartphenses, datas Budae Sabbatho post festum purificationis B. V. M. an. domini 1525. quibus severissime praecipit sub poene capitis amissioneque omnium bonorum, ut haeresin Lutheranam eiurent.

5. Epistolam illam dedicatoriam, quam Petrus Monedulanus Lascovius operi suo: De homine, Wittebergae 1585. 8vo vulgato praemiserat.

6. Poëma illud Gyulaianum, Wittebergae excusum in 4to. Non dubito, juvenes hos egregios hoc omnia tibi submisisse ante illorum ex urbe Pestana discessum. Apud me postea nec comparuerunt amplius, nec valedixerunt. Thomae Hilarii epistolam ad universitatem Wittenbergensem anno 1574. perscriptam non habeo. Librum Riedereri, cui inserta est, frustra apud nos, vel etiam apud Vindobonenses quaesiveris. Si quem Göttingae studiosum Hungarum nosti, ut is in bibliotheca universitatis Göttingensis memoratam epistolam pro te exscribat, facili negotio obtinebis. Pisonis, Antonini, Fausti Celebris, Henkelii, ac aliorum Hungarorum ad Desiderium Erasmum epistolas autographas apud Cl. Burscherum Lipsiae vidi quidem, sed de iis exscribendis eo minus eram sollicitus, quod epistolas eas Cl. Burscherus frustatim edat sub titulo: *Spicilegium I. II. III. etc. autographorum illustrantium rationem, quae intercessit Erasmo Roterodamo cum aulis et hominibus sui praecipuis, omnique republica.*

Kaprinayana manuscripta postuma his diebus bibliotheca nostra illata sunt. In illis est etiam Otrokotsi Historia Hungaria Ecclesiastica duobus tomis in folio.

Libros vestros in duas cistas, quas bibliotheca nostra suppeditavit, compingendos curam. Pro cistis erit florenus unus soluendus.

Transeo ad aliud epistolae tuae momentum. Jussisti, ut ex bibliotheca nostra libris auctionis lege divendendis, nonnullos, quos designasti, compararem. Comparavi plerosque pretio sic satis moderato. Quod vero ex libris abs te notatis, quosdam haud emerim, in causa fuit vel pretii ad insaniam usque excaucti nimietas, vel in libro defectus aliquis insignis. Spero etiam fore, ut alio tempore (frequentes enim in posterum instituemus

Digitized by Google

licitationes) libros nunc praetermissos, multo leviori pretio consequi possim. Subiicio nunc Catalogum librorum, quos jussu tuo comparari pretio eo, quod unicuique libro aduingo. En illum:

Pag.	1.	nro	2.	Acta Sanctorum Vol. XLIII ...	flor.	246	xferi	—
»	»	»	3.	Acta Sanctorum Apologeticis vindicata	»	6	»	30
»	»	»	4.	Acta Principis Eugenii	»	—	»	51
»	6	»	43.	Bedekovich, Natale solum S. Hieronymi	»	1	»	—
»	8	»	62.	Bombardi Topographia Hungariae	»	1	»	30
»	19	»	89.	Copernici De revolutionibus orbium coelestium	»	—	»	46
»	11	»	99.	Desericii De initiis ac maioribus Hungarorum Tomi V.	»	7	»	—
»	»	»	100.	Eiusdem Historia Episcopatus Vaciensis	»	1	»	10
»	30	»	51.	Cardani Libelli V. Astronomici	»	—	»	20
»	33	»	99.	Desericii Pro cultu litterarum in Hungaria vindicatio	»	—	»	34
»	35	»	130.	Frölich, Casulae S. Stephani R. Hung. expositio	»	—	»	20
»	38	»	156.	Hansizii Responsio ad epistolam Bern. Pezii	»	—	»	10
»	39	»	176.	Javorszkii Responsum Anti-Apologeticum etc.	»	1	»	1
»	41	»	195.	Kepleri De Stella nova etc	»	—	»	16
»	»	»	196.	Eiusdem Prodromus dissertationum cosmographicarum etc	»	—	»	30
»	45	»	240.	Mariosa Carmen	»	—	»	7
»	49	»	296.	Pethő Gergely, Magyar Krónika	»	—	»	43
»	50	»	298.	Pezii ad Hansizium epistola ...	»	—	»	14
»	51	»	309.	Pray Dissertatio de prioratu Au-	»	—	»	31
»	52	»	327.	rana Ranzani Epitome	»	—	»	26
»	64	»	49.	Assertor libertatis Ungarica, Andreas II	»	—	»	15
»	75	»	204.	Conspectus Hist. Univ. Vienn.	»	—	»	30
»	77	»	235.	Dacia nova, Pars IV	»	—	»	10
»	78	»	252.	Decreta et vita Regum Hungariae etc	»	—	»	15
»	80	»	279.	Driechii Historia Legationis etc.	»	—	»	40
»	97	»	531.	Krónika első Lajos Magyar királynak országlásáról etc	»	—	»	6
»	103	»	621.	22 Melanchtonis Praefationum, Orationum etc. Tomus II. et III.	»	—	»	10
»	»	»	626.	Memoria posthuma Stephani Kohary	»	—	»	3

Digitized by Google

Pag. 106	nro 664.	Nitray, Dissertatio de feudo et donatione Regia etc	flor.	—	xferi	14
» 110	» 725.	Pezii epistola apologetica	»	—	»	10
» 113	» 778.	Prisciani Grammatici Libri omnes	»	—	»	30
» 114	» 785.	Claud. Ptolomaei De prodictionibus astronomicis	»	—	»	15
» 118	» 844.	Riccioli Tabula latitudinum et longitudinum	»	—	»	10
» 124	» 937.	Specimen hist. cancellariorum universit. Viennensis	»	—	»	10
» 130	» 1025.	Sopronyi piros Tyukmony	»	—	»	10
» 131	» 1033,	Veresmarti intő és tanitó levele etc.	»	—	»	15
» 133	» 1067.	Utilitas rei nummariae veteris etc.	»	—	»	8
» 135	» 1088.	Belii Notitia Hungaria tomi IV.	»	17	»	45
» 138	» 1117.	Ortelius redivivus et continuatus	»	6	»	32
» 139	» 1127.	Schönleben, Annus sanctus Habsburgico-Austriacus	»	1	»	30
		Summa omnium constituit	flor.	299	xferi	57

Praeter hic recensitos, illos etiam ex philyra dimidia Catalogo abs Te notatos, pretio eo, quem Catalogus indicat, pro te mercatus sum. Libros hos apud Cl. Schönvisnerum, bibliothecae custodem, collegam meum, deposui, quia cras ad Fürediensees acidulas afflicta valetudinis curandae causa proficiscar, integrum mensem Julium ibidem extracturus. Itaque vel dno Stephano Csepán, vel dno Weingando (quod praestiteret) committes, ut pretium Cl. Schönvisnero exsoluat, libros recipiat, eosque Debrecinum commoda aliqua occasione ad te quantocijus expediat. Post meum ab aquis medicatis Fürediensibus reditum curabo pro te describi cupitam Mariae Reginae epistolam ad Cassovienses et id genus alia. Jam vale, Vir Clarissime, mihique favere perge! Deproperabam Pestini die 28. Junii 1787.

(Eredetije a debreczeni ref. főiskola könyvtárában.)

DR. DÉZSI LAJOS.

FÁBIÁN GÁBOR LEVELEI ÉDES ALBERTHEZ.

— Második közlemény. —

V.

Arad, octob. 8-án, 874.

Drága barátom!

Üdvözöllek a szüreten, mert tudom most nálad ez van napirenden. Én ki szőlőmet tavaly eladtam, e mulatságon már túlvagyok. Nem is sajnálom, neked sem irigylem. Ülök itthon a s.....en s nézem ablakomból pipázva a sok ebatta parádét, mik egy idő óta városunk falai között

Digitized by Google

egymást követik. Jött először a király vendégűl; aztán az új szinház ünnepélyes megnyitása, s legközelébb az october 6-ki gyászünneppel összekötött honvédgyűlés oly sebesen egymás után, hogy alig hangzott el a távozó királyt kikisért éljenző búcsúszó, már megzendült rá a palinódia is azok ajakáról, kik 25 év óta még nem birták belátni, ki volt in ultima analysi valódi szerzője ama borzasztó tragoédiának, mellyet máig gyászolunk s a 13-as véráldozatban méltó örökre gyászolnunk. Míg ezek a legjobb királyt, kit eddig a történelemből ismerünk, egy jó szóra nem méltatják, folyvást dicsőitik a dráma szerzőjét, melynek a 13 hős áldozatul esett. Megfoghatatlan vakúltság! szánandó hamis bálványimádás! Jön-e idő, mikor e nép nevetségesen szomorú chauvinimusából valahára kijózanúl? Nekem azok után, amiket naponként látok s tapasztalok, kevés reményem van hozzá, s ez az mi vég napjaimat egészen elkeseríti. Nincs is kedvem folytatni e thémát tovább: megyek más tárgyra, mi sajátképp jelenleg e levelem czélja.

Hosszú életpályám alatt halmokra gyűlt irataim felett most tartok végszemlét. Megsemmisitem a mi elévűlt, s rendezem a mi utódaimra nézve családi vagy köz szempontból némi érdekkel bir. Ne gondold, hogy erre az irás ama szava vitt: »rendeld el a te házadat, mert meghalsz« mert még Abrahám kebelébe biz' én cseppet sem vágyom; hanem rá alkalmat az adott, hogy nem rég Aigner pesti könyvárus, ki egyszersmind iró is, felszólítást intézett hozzám, küldenék neki e század első tizedeiből való iróktól autographumokat, ha olyakkal birok, miután, egy albumot czélja szerkeztni, mely az emlitett korbeli magyar irók photographirozott arczképeit, kézirat-másolatait s kiadott munkáik laistromát fogja magában foglalni rövid életirásukkal együtt. Jutván eszembe, hogy van irományim közt néhány ilyen autographum, neki kezdtem előkeresni azokat, miből aztán átalános szemle következett, még pedig oly élvezetes, hogy már több két hétnél, mióta ezzel töltöm az időt. Mert majdnem minden régibb levelet ujra átolvasok. Mily örömöt szerez ez énnekem! mi kedves emlékeket kelt bennem egyik és másik. Ilyen volt különösen atyádnak Somogyi Gedeon nagybátyámhoz (a famosus Mondolat kiadójához) szóló két eredeti levele, mellyek egyikében (817-ből) a kedves jó öreg rólam is, akkor még pápai togatus diákról, szivélyesen s kedvező jóslat kiséretében emlitést tesz; egyszersmind tán egyeddig nem ismert didakticus versét is közli. Ezt már el is küldöttem Aignernek lemásolás végett. Másik levelében szintén van egy Kazinczyhoz irt verséből töredék. Ezt akartam most Veled ide mellékelve közleni, hogy gyönyörködjél benne Te is, hanem aztán visszavárom, mint vissza Aignertől az előbbit. Ezek nekem állandó családi pretiosumaim. Nem győzöm e levelekben azt a correctséget, orthographiát s irálybeli szabatosságot, sőt még calligraphiát is bámulni, mikben az öreg már akkor annyira kitünt. Kevesen voltak, kik abban az időben annyira haladtak. Nem hiában szerette Kazinczyt és Kazinczy őtet. Csak ma volna egy pár ily classicus műforditónk, birnók nem sokára az ó remek költőket igazi művészi fordításban; hanem oly kontárok mellett, minők ma Aeneist, Horátzot sat. forditgatni mernek nyomoruságosan — Soha! Mennyi tanulságos van e tárgyra nézve

csak ez itt közölt egy levélben is. Mi ide vonatkozólag atyád emlit mind egy szóig aláirom; minthacsak szívem- s szájamból vette volna ki azokat. Pedig mennyivel később kor szülötte vagyok én! s még sem tudok többet, jobbat e téren a dicsőült öregnél.

Ölellek legforóbb öleléssel

végig híved
Fábián Gábor.

VI.

Arad, novemb. 18-a, 874.

Szerelmes barátom!

Leültem, hogy irjak hozzád, bár még magam sem tudom mit. Nem szüke, hanem soka a tárgynak okozza ebbeli tudatlanságomat. Nem vagyok tisztában, hol kezdjem. És igy voltaképp a logikai rend hoz zavarba. De nem lévén most kedvem a dispositión törni fejemet: irok hát ezuttal minden rend nélkül, összevissza, ὕστερον πρότερον, mint Cicero szokta mondani, kinn ez szinte nem egyszer meg szokott történni. Azért készen légy rá, hogy itt sok zagyvalékot fogsz olvasni.

Először is, hogy tudd mindjárt miféle adnexum az, mi a boritékból elődbe pottyant, arról akarok szóllani. Az egy nagy disznóság. Fordítottam 25 évvel ez előtt, mikor Pesten a hadi törvényszék contumaciája alatt letartóztatva már a kötél végét éreztem nyakamon, mert akkor is, mig a velem egysorsúak desperátióból kártyáztak, vagy ittak, én a classicusokkal múlattam magamat s különösen a megbolondúlt időkhöz képest Horátz és Juvenal ostorozó Satirái voltak napirenden levő olvasmányim. Arra, hogy Juvenál ezen legfertelmesb Satiráját válasszam lefordításra, csupán az birt, mert Kis János, ki Persiust s Juvenált meg 829-ben részint az eredeti mértékben, részint prózában forditva kiadta, az utóbbiból ezt a IX-ik satirát minden szó nélkül kihagyta, mit is mint pap, és plane püspök, okosan is cselekedett. Annál inkább, mivel felesége levén, tapasztalásból tudhatta, mily nemcsak utálatos, de bolond gustus is a cynaedus gustusa, ... Leforditottam hát a kérdéses Satirát, hadd legyen meg ez is s hogy lássam, mint tudnék, ha magamat ráadnám, a nem könnyű Juvenállal magyarul elbánni. Toldy e szép mulatságon rajt ért, kivánta látni munkámat, szörnyen megkedvelte s kérte is; de sem neki, sem másnak azóta ki nem adtam; magam sem néztem rá többé, hanem Curiosumaim rendezetlen tárcájába dobtam; s bár T. azóta egész Juvenalis leforditásáért, e sikerült darabomra hivatkozva rajtam folyvást tribulált, elő sem kerestem többé. Hanem — mint tán már említettem is Neked — mostanában irományim felett vég szemlét és mustrálást tartottam. Ez alkalommal került csak újra kezembe a famosus fordítás. Első perczben szándékom volt megsemmisíteni; utóbb mégis azt gondoltam, kár lesz ezt tennem, mikor van a kinek vele örömöt lehet szereznem — felküldöm T-nak prezentbe. Igy maradt meg. Majd eszmelánczolat folytán kedvem jött azt

Digitized by Google

veled is közleni, mint a kiről tudom, hogy efélék megemésztéséhez nemcsak erős gyomrod, hanem jó appetitusod is van. Vedd kölcsönben azért, a mivel nekem Janus Pannoniusból, Palingeniusból s magad fejéből is egyszer-másszor kedveskedtél. Barátok közt minden mehet, et castis omnia casta. ... ...

Ha valamit a Satirában nem értesz (mert kell itt-ott hozzá Commentár) jegyezd ki számomra; megküldöm rá a magyarázatot, most röstelltem hozzá nótákat is raggatni — szemeimet a huzamos irás már ki szokta fárasztani. Ne csudáld; mert jövő hónap 28-kán ha azt érem, 80-ik évembe lépek. Annyi idő óta, ha aczélból lettek volna is, elkophatott volna fokig az élök.

Ad vocem 80 év! Juttassa ez eszedbe az irás ime szavait: »a mi esztendeinknek napjai hetven, legföljebb 80 esztendő.« Ez utóbbi, vagy is legutolsó portzió hát hozzám már csakis egy veréb ugrás. És Te mégis annyi szép igéreted után sem sietsz máig hozzám? Vigyázz; post multum cras cras, semel dilabitur aetas. Az irástól kimért életkornak már Magad is első stadiumában jársz; nálunk már, különben jó gyomor, jó tüdő, jó fej sat. mellett sem sok kell ahoz, hogy minden perczben várhassuk reánk az ige teljesedését. Egy hitvány szél ... ... ledönthet lábunkról az útszán, talán éppen akkor, mikor én valahová lakodalomba, Te meg attól csak egy összetett betűvel különböző mulatságba indultunk. Látod, Szabó Jóska barátunk, mennyire érzi ezt; mennyire keresztyénebb barát Náladnál. Ő komolyan készül hozzám, és mint Magad irod, váltig sarkal Téged is, de Te csak eleregeted füled mellett a szép szót. Pedig, mondottam már, mily örömöt fognál nemcsak nekem, de egész házamnak szerzeni látogatásoddal, mint vágynak kivált nőm s menyem Veled kezet szorítani. S rajtad oly gavallér, oly lovagias férfiun hát már ez sem fog-e? Gondolkodjál e themán komolyan s határozz végre óhajtásomhoz képest, mig még nem késő. Ne félj, hogy elund magadat nálunk. Élvezhetd esténként az Aradi szinházat is, melynek szépségre jelenleg a monarchiában párja nincsen. Élvezzük a kevés időt, mi még számunkra hátra van; személyes találkozás utján is mig lehet. A levélváltás e részben bármily jólesik is, nem elégit ki egészen. Szóval sokkal többet — mindent meglehet mondani, szabadabban, mint irásban, egészen keresetlen modorban, ha még oly mosdatlan szájjal is; a legtrágárabb beszéd sem hágy nyomot s bűzt maga után — elrepűl és kihal: de az írás marad s illetéktelen kézbe is juthat; pedig a baráti bizalmas közlekedések nem minden czikke vásárra való, valamint szerelmeskedni s egyéb dolgunkat végezni sem megyünk ki a piaczra ... ... Előre megmondtam, hallassz most tőlem sok zagyvalékot. Nemde nem igazolja azt ez üres fecseségem is. Enmagam belátom: még sem minden számítás nélkül teszem ezt. Fő czélom mellette, hogy fogyjon a papiros, s ne maradjon terem komolyabb tárgyakra, mert a mily hangulatban most vagyok, ha országos ügyeink gyalázatos menetét érintni találnám, gutaütésig vihetne az elkeseredés azok eszeveszett, nyomorú és istentelen intézői ellen. Merő szitkot, átkot szórnék kormányra s országgyűlésre törvényjavaslataik és azok tárgyalása

Digitized by Google

miatt, mikkel a mostani kétségbeejtő viszonyok mellett merészeltek a nemzet, s nem szégyeltek a külfölddel szemben országos öngyilkosok képében föllépni. Szegény, szegény Magyar haza!!!

Ölellek szeretett jó barát

végig hived
Fábián Gábor.

VII.

Arad, dec. 9-én, 874.

Kedves Albertem!

Te engem minden új leveleddel ujabban lekötelezel. Most legközelebb is mily örömöt szerzél nekem Juvenálból adott próba-fordításod által! Mondod, hogy mint átaljában szoktad a classicusoknál tenni, ezzel is könnyedén bántál el; fordítottál szabadon, nem kötve magadat a szóhoz. Töredékedet hát először magában olvastam, a nélkül, hogy az eredetibe bele néztem volna. Igy azt oly talpraesettnek találtam, hogy mint szabad fordításon egy betüt sem változtatnék. Hanem aztán összeegyeztetvén az eredetivel, midőn láttam, hogy ebből több helyet kihagytál, egymást néhol megváltoztattál s van oly hely is, melyet nem igazi értelemben vettél: kedvem jött megkisérleni, mint lehetne az egészet minden megherélés nélkül az én modoromban, *lehető legnagyobb hűséggel,* értelmesen s oly magyarán adni, hogy rajta a szoros fordítás mellett is legkisebb latin szag ne érezzék, csak az eredeti szellem és modor. Mert ez aztán nem olyan diákgyerekes *szó szerinti fordítás ám,* milyen Neked, s nekem sem kell; de a melynek ürügyével szokott takaródzni minden kényelmes fordító, ki a *műfordítás* e legelső postulátumával (mi valóban vesződséges feladat is) megküzdeni röstelt. Lefordítottam hát a darabot én is és itt közlöm veled hevenyében csak mint prima manust, melytől nálam az ultima még jó távol szokott lenni. Ha rá adod magad, hogy az egész satirát, mely csakugyan meg is érdemlené) leforditsd: kész leszek folytatni én is részemről e kisérletet. Jól teszed, hogy Kiss Jánost megkerítni kívánod. Ő is adja e X-ik Satirát prózában — persze castrálva belőle a spurcitiákat — és igazán jól adja az akkori időkhöz képest. (1825—1829.) Tudod-e ki van ma, a ki ennek legderekasabban megtudna felelni? Az egy Baksai! Magam eleget biztattam, kértem, unszoltam rá, s még fölül rá feluszítottam Toldyt és Gyulait is, nyernék minden árron meg erre a derék capacitást, de ő sehogy reá nem birható. Te, mint irod, sajnálod, hogy velem fiatal korodban érintkezésbe nem jöttél s bennem ilyen buzdítóra nem találtál. Ő jókor megtalált és én egész szívvel lélekkel odadtam neki magamat — mondhatom egész a szerelmességig. De nem tudom miért, csakhamar jóllakott velem. Már leveleimre sem felel; bár nyujtok is neki azokban rá nézve érdekesnek vélt tárgyat eleget. Azért már jó darab idő óta én sem irok neki, mert tolakodó soha nem voltam s nála sem akarok lenni. Szóval őtet többé nem merem nézni enyimnek. Meglehet ez az anomália is a kor különbségéből magyarázható. Ő fiatal.

Digitized by Google

én vén vagyok — ellentétes a pólusunk. Kár, hogy Juvenálunk az öregségről adott rajzából ezt a vonást kifeledte. Tán akkor még nem volt ez igy a rokon érzelműeknél. Kimondhatatlanul fájlalom e szomorú tapasztalást . . . . .

Szabó Jóskától tegnap kaptam levelet. Ő nem akar meghalni mig engem Aradon nem lát. Igéri, hogy bár a tél a küszöbön áll s most már az út vén embernek alkalmatlan; de mert nekünk halogatnunk már nem igen lehet, ha Téged rá birhat, kész a jövő hónapban már lejönni Veled — különben csak kikeletkor (hanem akkor bizonyosan) ez utat hozzám megteszi. Tőled függ hát az elhatározás s e részben Te szintén lekötelezve vagy régi igéreted által, s bizony Neked hetvenesnek sem igen lehet már az idővel oly szabadon disponálnod.

Nem tudom emlitettem-e már előtted, hogy még hátra levő napjaimat Memoires-ok irására szántam. Folytonos foglalkozásra könnyebb s élvezetes munkát vén koromhoz nem találtam. Mennyi elmélkedésre adódik ott tárgy és alkalom. És minthogy a munka posthumumom lesz, mily szabadon lehet nyilatkoznom dolgokról és személyekről; itélnem elevenekről és holtakról, és ez uton némi elegtételt vennem azokon, kik e szegény hazát a vég pusztulás széléig vitték, honnét — most is azt mondom — szabadulás többé nincs!

Ölellek legforróbb öleléssel

tisztelő szerető feled
Fábián Gábor.

VIII.

Arad, mart. 31-n, 875.

Kedves Édes Albertem!

Jó, hogy az a Gábornap, habár behavazott fővel, az idén is megérkezett; mert különben nem tudom, mikor jutottam volna még eszedbe. Oly régóta nem irtál, majd az kezdtem hinni, már Te is rám untál s végképp hátat akarsz nekem forditani. Gyönyörű verses gratulátiód teljesen megnyugtatott e részben. Fogadd értte forró csókomat mint barát, magasztaló dicséretemet, mint költő; mert az a maga nemében valódi klasszikai productum. Az a derült, kedves humor, melly Neked minden darabodban, még a legkomolyabban is, talál szerepet, ebben is ott játszik, s ez az egésznek oly általános hatást kölcsönöz, hogy akárkinél is szivet, velőt, kedélyt mozgásba hoz s kellemetesen megragad. Felolvastam e versedet összes családomnak, fel egy pár jó házibarátnak is — mindnyájoknál (férfinál és nőnél) egyaránt tapasztaltam ezt. Elérzékenyülve, s kikitört jóizű kaczajjal hallgatták. Azért, mondd bár Magad, hogy azt nem *köszöntő* gyanánt irtad: mégsem más az voltaképp, mint Onomasticon, s mint ollyan, igazi remek.

Azonban ne gondold, hogy ezzel az oly rég megigért személyes látogatást részedről leróttnak tekintsem. Igényt tartok arra ezentúl is —

Digitized by Google

megmondom áperté. Legföljebb addig engedek halasztást, mig a jövő választáskor ismét Budapestre fogsz költözni. Onnét aztán már Aradig nem lesz semmi mentség. Feltévén természetesen: ha még akkor élek.

Képviselőségre való kilátásodnak szeretnék örülni, de nem tudok. Mert én a magyar törvényhozástól úgy amint azt a mieink kezelik, nem várok a magyar nemzetre egyebet vég elpusztulásnál. Miután szivünk fő vágyát mellyért 300 évig küzdöttünk, az önkormányzatot, végre elértük, és azt uj kaptára, a parlamentáris rendszerre ütöttük, egész államgazdászatunk fonákul megy; törvényhozásunk, kormányunk azóta nem tett egyebet, mint minden lépése által újabb szegénységi bizonyitványt adott ki magáról a világnak a felől, hogy erre az új rendszerre a magyar még teljességgel nem érett. Hogy ez éretlenségünket oda künn jó ideje tudják, mutatják a tények, mellyek kiáltva hirdetik, hogy a politikai eszeveszettség eddig követett ösvényén azon rövid nyolcz év alatt, mióta magunk gazdái vagyuuk, a magyar név tekintélyét, hirét nevét, becsületét és hitelét nemcsak külföldön mindenütt, de még itthon a köztünk lakozó idegen nyelvű népségeknél is magunk szánalomra méltó módon végképpen elvesztegettük. Most már kezdik ugyan ezt a józanabbak nálunk is belátni s törni fejöket az expedienseken, mint lehetne e vég pusztulással fenyegető gyalázatos helyzetből valahogy kimenekülni. Ez szülte a legközelebb kínos vajudások között létre jött fusionalis eszmét is, melynek sokan oly igen örülnek. De ám én ettől sem várok semmi jót — mert szerintem idétlen szülött az. Várnék igen, ha Tisza mint belügyminiszter az adott helyzethez képest hivatását kellőleg felfogni tudná, vagy akarná. És a benső rendezésnél legeslegelső teendője az lenne: annak az ostoba s még nyomorúbb nemzetieskedő agitatiónak, melylyel holmi oláh, rácz s tót apostolok oly szabadon s szemtelenül verik a port orrunk alá, azonnal örökre végét szakassza — mi is egy csapással, egy nap alatt megtörténhetnék. De hát ki várhatja ezt Ő tőle, a decentralizált megyei kormányzat máiglan egyik legbuzgóbb barátjától. Ily érzelmű miniszter parlamentáris kormányban nincs a maga helyén. Csak ez egy gyengéje ne volna: ő most a Magyar Államnak Deák után második alapitója, Statora lehetne; mit az első elméletben oly bölcsen megállapitott, ő azt gyakorlatban állapithatná meg örök időkre. És csakis most, egy oly fejedelem alatt, minővel az Ég nagy ritkán szokta megáldani a népeket. Könyvet tudnék irni e themáról, ha végig folytatni akarnám; s mivel azt itt nem tehetem: tehát abba hagyom. Csupán azt adom még hozzá: hogy részemről minden politikával dosztig jóllaktam; nemcsak (mint Te helyesen teszed) képviselőségre nem vágyom: de a jövő választáshoz még szavazatommal járulni sem fogok, hogy a magyar nemzet végpusztulásáért, melynek ez uton elébe siet, én legkisebb részben a felelősségben ne osztozzam. Fájdalom, kedves Albertem, már oda jutottunk, hol rajtunk más többé nem segithet, mint oly könyörületes Providentia, melynek igazi neve *Provisorium.*

Azért mig még e süllyedező korszakban élnem kell, a klasszikusokban keresem és lelem minden örömömet. Forditgatok hol egyikből, hol

Digitized by Google

másikból egyes darabokat. Szép eredetidért ime közlök Veled egy ujabb fordítást tőlem Horátzból.

És most ölellek legforróbb öleléssel

szerelmes barátod
Fábián Gábor.

IX.

Arad, jul. 29-n. 875.

Szerelmes Albertem!

Junius 26-ki leveledre azért felelek ily későn, mivel Bpestről, hova mint előre megirtam, f. hó 4-kén csakugyan felmentem, nem rég értem haza, és pedig az ott kiállt pokolbeli hőségtől annyira lefőzve, hogy amugy is görhes tagjaimban egy csepp succus alig maradt, mit még testemből, lelkemből valamennyi miskolczi paraszt sutuddal ki birtál volna préselni; és ennek következtében úgy ki voltam merülve, hogy orvoshoz kellett folyamodnom s csak két heti mediczinázgatás után lehetett magamat ismét összeszednem s mondhatnom hogy már most rehabilitálva vagyok. Be jól tetted, hogy Te fel nem jöttél! most engemet szidnál értte — mert azt mondod: én *hivtalak*. Pedig biz én (ide vonatkozó leveleimre utalok) sem téged, sem Szabó Jóskát egy szóval sem hivtam, csak azt adtam tudtokra, hogy a kijelelt időben Bpesten leszek, ha hát éppen akkor saját ügyetekben ti is ott járnátok, el ne kerüljetek. Sz. J. csakis igy értette, mégis (mert ő fene gyerek) ő e hegedűszóbeli mesének vett jelentésemre is, felérkeztem után harmadik nap, u. m. 6-kán reggel (képzelhetd mily örömömre!) mintha egyszerre égből szállott volna le, nálam az Erzsébet szállodában ott termett, hol egyszersmind a te 4-ik számod alá is szállott; és még mint valami nagy bűnös bocsánatkéréssel jött elömbe azért, hogy velem együtt 4-kén nem érkezhetett a miatt, mert ez nap s a következő neki, mint zemplini első kortes főnek a követválasztás vette minden tevékenységét igénybe — mit nekem Bpestre a fogadóba azonnal meg is táviratozott. Jóska is hát tűrte velem a kinzó hőséget; s hogy ott helyben mindjárt le nem vert az bennünket lábunkról, csak annak köszönjük, hogy nem hagytuk magunkat, hanem egy szivvel és szájjal szórtuk reá a szitkokat — káromkodtunk annyit, hogy rendes időben elég lenne egész esztendőre. Hanem elég ez is Species factinak.

Halld most rövid Antikritikámat verses fordításaimra s a prozódiára nézve.

Corn. Gallus-nál 1. v. Mit a *vélem*-re a *val*-ra utalással megjegyzesz, a százados usus ellenében, elkésett. És igy költői licentiának legalább is megjárhatná; de itt mint ilyenre nincs semmi szükség s nem is lesz egyéb calami errornál, mert mehet röviden még szebben és hangzatosbban — amire pedig én sokat adok.

— u. o. *gyávácska* öregség. Gyávácska ez az epith: deetonod nem az Öregség, nézd csak, mit mond erről az 56—58 vers!

24. v. Az én *vad*-am helyett a te ***barmod*** nem áll. ***Barom***-nak a magyar csak a nagyobb szelid házi állatokat, mint: ökör, ló, bivaly, szamár stb. szokta nevezni: de ezekre már Cornelius Gallus korában

sem vadásztak; ma is tán csakis Amerikában hol, amint olvastuk, még vad lovak s bölönök seregesen kóborolnak a vadonban.

8. v. Hiában haragszol e versre, mintha első mondata catachresis, az utolsó rossz magyarság volna. Mondod: *a halni ohajtás nem lehet több a halálnál,* ha száz Cornelius mondja is. E kifejezést igy ő neki, nem nekem rovod fel. De nincs igazad. Itt a *több,* mondanom sem kéne, annyit tesz mint *kinosabb,* keservesebb. Mármost tőled azt kérdem: vajjon az öngyilkos nem többnek=kinosbnak érzette-e magára nézve azt az állapotot, mig öngyilkossága tervével küzködött, annak végrehajtásánál, a valóságos halálnál, miután készebb volt a halált választni, mintsem magát annak kinzó vágyától tovább gyötretni? s miután emettől éppen amaz által igyekezett megszabadulhatni. Én e passust igy fogom fel s igy a kifejezést nemcsak logice helyesnek, de költőileg még szépnek is találom. — Mi pedig az én hal*nom* ohajta*ni*-t illeti: ez itt szóáttétel vagyis *hyperbaton,* minő a latinnál versben ugy mint prózában számtalanszor előfordúl, s magyarban sem botránkoztatja a fület költőnél. De ha éppen vele te sehogy megbarátkozni nem tudsz: ám vedd hát e varianst helyette:

»S kell, mi halálnál több, vágyni halálom után.«

60. v. »Óhajtá lányát *összekeletni* velem« Neked ez is latinismus. Pedig nihil minus. Mert mi a szerkeztést illeti: ugyanaz a te *együve köti*-ddel; maga a szó pedig csak az előtt ismeretlen, ki az efféléket köz beszédben nem vigyázta jól meg. Én nem egyszer hallottam ezt: Nohát végre egybekeltek? Egybe: de biz a lyánt szülői most is csak erővel kelették egybe. Aztán az *egybekelésnek* határozottabb értelme is van amazénál, melly ezerfélét jelenthet; mig a másik csakis házassági összeköttetést.

61. v. Hanem most! ha velem szemben állnál, megüstökölnélek. Megérdemelnéd azért, hogy az én itt rövid szótaggal kezdődő hexameterem a *jól vágyon, üsd ágyon* sat. csúfságokkal akarod 1875-ben leverni, mikor már az fél századdal előbb nálunk átalánosan bevett szabály volt, hogy hexameternél a legelső egytagu szó *communis* lehet. Igy használta ezt már Zalán első kiadásában is (1824) Vörösmarty. Szerinted hát ez is szlovenszki dvorszki — Ő a legcorrectebb, legkecsesb magyar költői iró, s első tekintély e részben máig, s lesz még jövőben is. Ölts sarut, remete kucsmát, fogj vándorbotot kezedbe s indulj tüstént amint megvirrad vezeklő útra Jeruzsálembe ezért a szörnyű bünödért.

A többivel várok addig, mig e bucsujárásodból töredelmes szivvel megtérve következő leveleddel magad nálam jelenteni fogod. Most pedig, mert szemeim már elfáradtak, lefekszem és alszom, hanem előbb még szokásom szerint négy holippni mellett egy findzsa-theát megiszom.

Ölellek és vagyok

hű feled
Fábián Gábor.

Közli: LÉVAY JÓZSEF.

Digitized by Google

RÉVAI MIKLÓS LEVELEI PAINTNER MIHÁLYHOZ.

— Hatodik közlemény. —

52.

Nicolaus Michaeli, Amico Suo Suauissimo.

Ad postremas tuas literas nihil rescripsi: quod spem mihi inieceris, vt tecum Sopronii citius conueniam, quam ego te in Tusculano tuo inuisam. Sed ecce neutrum horum contigit. Ita res meae involuebantur, vt Sopronio non tam abirem, quam profugeram. Insidiae mihi struebantur praesertim a Comite Ignatio Festetits: qui filiolum suum, aliquanto viuaciorem, magnopere auebat et porro sub mea seueriore disciplina esse. Molestissimam prouinciam debui fuga declinare, vt totus meus sim, et literulis viuam. Etiam Consilium Locumtenentiale ingenti me labore voluit obruere. Vályi, Regiae Vniuersitatis Professor, altiore iussu iam ante triennium conscripsit Grammaticam Hungaricam in vsum Latinarum et Nationalium Scholarum. Huius operis editio non est admissa, antequam Auctor iudicia Literatorum Hungariae non conquisiuisset. Tunc ego me pulchre subduxi ingrato operi. Recurrit ad alios, et collecta habuit multorum iudicia, *Rajnisii, Jordanskii, Szuhányii, Schedii, Dugonitsii.* Sed cum Szabóne lis illi acrior exorta est. Comissio Literaria iam opinionem debuisset de his Vniuersis deponere. Quid autem fit? Ecce tibi farrago scriptorum, quae libras quinque ponderauit, per Postam Sopronium transmittitur ad Directorem Wolfgangum Tóth, vt cum Nicolao Révay, qui Sopronii degit, super vniuersis concertet, et Reflexiones suas via directa quantocyus submittat. Multas habui causas, quare arcana Linguae, improbo labore euoluta, ingratis hominibus his quidem Reflexionibus, pandere non potuerim, „*Kapálj kurta, neked is lesz.*" Eo ipse potius meum partum. Vt quid graculus alter meis pennis niteat? Aliquid scripsi tamen breuiter, et tantum iudicaui, quanta apud me lateant. Opportune potui morbum meum caussari; disceptationi longiori me committere non possim. Badenas properaui ad curandam valetudinem, inde Viennam me totum contuli. Wolfgangus comitabitur scriptum meum apta excusatione. Abegit me praeterea Sopronio ingens rerum caritas et Viennae priuatus multo commodius possum degere: multo etiam vtilius, in bibliothecarum frequentia, et typographiarum copia; at vero multo etiam iucundius in Patronorum meorum sinu. Non possum verbis exprimere, quam amice, quam plane fraterne me complectatur suasissimus meus Somogyius. Bene praedixisti, non illum offendi facto meo, quod ingratum Horvatum neglexerim. Immo gratulationem expertus sum non mediocrem, quod Viennae me videat. Non defuerunt et alii, qui mihi certatim conditiunculas procurarent. Sed me his obrui non sum passus, ne literulis meis iterum eriperer. Contentor quotidiano stipendio ad Sanctum Stephanum. Deinde vni Puellae Nobili quotidie horulam consecro in Linguae Hungaricae institutione. Sed ride, amice! quantum ridere potes. Ad quam domum tulit me fatum! Ad Principem Grassalkovitsianam, quae neptem suam, natam ex Forgátsiana, in aula sua educat, mortuo patre orphanam. Haec est Discipula mea.

Digitized by Google

Indignor Görögio, quod in dispergendis carminibus in Obitum Denisii adeo segnis fuerit. Principi Ipsilandio ipso Michaelis die gratificabar exemplari vno, sibi antea non viso, et inaudito. Experiebar Viri solatium, et affectum erga me. Onomasticum tuum diem praeueni amicis votis cum Somogyio meo in Dornbach, inter suauissimas confabulationes, quo me secum euehi voluit ad fraternum prandiolum, in straminea sua viduitate, vt Germani dicunt, Comitissa iam in Hungariam abeunte. Ipse quarta Octobris sequetur. Praebuit se mihi totum suauissimus Patronus ex altero die, excursione ad Schönbrun, amico itidem prandiolo, et iucundissima deambulatione. Viuo isthic in deliciis meis, totus meus, totus Patriae. Fauet nunc certe etiam valetudo. Prouentus mei tanti sunt, quanti homini non auaro, et paucis contento, abunde sufficiunt: ad tercentos florenos Pensionis accedit quotidianum certum stipendium, accedunt menstrui tres aureoli a Grassalkovitsiana. Si hi defecerint, providebit Deus per Amicos de supplemento. Reliquam Patronorum munificentiam conuerto in editiones scriptorum meorum. Si me literis tuis beare volueris, dirige eas ad vetus hospitium meum: *Im Bischofgassel, beym silbernen Schiff, im 4-ten Stock.* Nymphae elegantulae, innocentes animulae, quae aliquando tuam etiam Praeposituralem Dignitatem mouerunt, vt in me nequiter iocareris, domo euolarunt. Natu maior nupsit secundo, at feliciter cuidam de Cancellaria Bohemica. Minorem vero matris soror, improlis foemina, filiam adoptauit. Non est ergo, quare mihi metuat. Pater, et mater, prouecta iam aetate, homines probi, magnopere me diligunt, curamque mei habent singularem. Oeconoma mea Budam se contulit ad filiam suam, quam a se tam longe diuulsam iam multum gemuit. Doleo, optimae mulieri quatuordecim annorum seruitia, mihi fideliter praestita, praesertim in morbido meo statu, me non satis potuisse remunerari. Quid tua Theresia agit? vt valet? Onomasticum eius diem praemio votis omnibus. Aloysiae gratulor de marito bono. Patres Zirtzenses, optime de me meritis, multum reuereor. Saluto omnes, quos mei meminisse nondum piget. Te exosculor, et Canonicum Veszprimiensem esse cupio. Vale, et me porro ama. Viennae 1 Octobris 1801.

53.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

Nuper tibi epistolam scripsi satis prolixam. Nunc celeri manu haec breuiter adjicio, totus in laetitiam effusus: addictissimum nobis *Somogyium*, secunda Octobris, a Sua Maiestate Sacratissima, in Noua Ministerii Organizatione, denominatum esse Status et Conferentiarum Consiliarium; relicto in priore actiuitate sua etiam *Izdentzio*. Somogyio optimus quisque magnopere gratulatur, ob hanc insignem, et Salutarem Patriae Promotionem, Vale, et me ama. Viennae 4. Octobr. 1801.

Clarissimum et Excellentem Medicum Vestrum *Heislerum* multum reuereor: cuius Insigni Opere me apud Somogyium et hodie oblectaui. Saluto et *Takátsium:* Velim, vt valetudinem diligentius curet et Patriae amore, in cuius commoda vitam habet adhuc consecrandam.

Digitized by Google

54.

Nicolaus Michaeli Amico Suauissimo.

Vide, quid postremis tuis literis acciderit, quas mihi tradidit tabellarius, per gradus descendenti obuiam factus, cum ad prandium irem ad Patronum meum. Inter eundem, rupi sigillum et legi auidissime, quod potui, tantum initium iucundissimae tuae litterae. Ad rem erat. Gratulationem tuam illico retuli Patrono. Ille, tui, rerumque tuarum aestimator singularis, statim ipsas tuas literas cupidius flagitavit. Non potui negare. Legit itaque et ille initium, sed alteram etiam paginam vertit, quod ego non potui. Sumto prandio, deambulatum iuimus ad nouum aquae ductum: ad quem cum familiarius consedissemus, iterum tuae literae sunt productae, et perlectae vsque ad calcem, me tantum audiente, et ad ea, quae mea quidem modestia tacenda voluissem, partim subridente, partim admirante Patroni mei aequitatem. De gratulatione gratias tibi agit. Honorarii Sacerdotis imprudentiam in crisi sua temerarie perscripta multum culpauit. Ad illa, quae mihi subrosa suadebas de Siligeneo, eiusque commensali, ita placide risit, locutusque est, vt nouo iterum argumento confirmarer, horum quidem blaterationibus nihil mihi apud illum offici posse. Sed neque blateratur quidpiam, cum iste sciatur adeo mihi affectus esse, vt, quidquid aduersum producitur, potenter refuret, reiiciatque. Siligeneum porro nec tibi adeo infensum esse obseruo, vt tu putas. Habes tu recens omnino mitioris animi documentum: quod, vt audio, hospitium tibi cesserit in Domo sua canonicali. Quidni igitur et tu mitior in ipsum esse incipis?

Cum Würthio, qui te reueretur, rem omnem confeci, iuvante etiam Patrono meo. Ea omnia, quae desideras, ipsa adeo candelabra vtraque, et simplicia, et brachiata, orbiculosque, habebis pretio mille florenis leniore, florenis nempe 960. Est praeterea Würthius ea animi aequitate, et moderatione singulari, sicut se vltro declarauit: vt, si tibi aliqua eorum non placerent, ea secure possis remittere.

Ex domo Principis Grassalkovitsianae omnes, quorum amice meministi, salutem tibi reddunt cumulatissimam, praesertim Francisca, fidelis nunc quoque oeconoma tua, licet fata non sinerint. Aegrotat misera. Salutant te praeterea Hoffstätter, Arming, et Wittmann venerandus senecio, qui me suauitate sua totum rapuit, etiam Custos Sensel, cuius Schaediasma de reliquiis Denisianis hic tibi acclusum transmitto. Quae non habes, dabo operam, vt per eum obtineas, saltem in copia, si ipsae origines haberi non potuerint. In Theresiano linguam Hungaricam iterum Caluinista docet, quidam *Bölény,* si recte memini, Transiluanus, post Kerekesium illico intrusus. *Non me trahit haec Sparta, nullum enim est in eo collegio solatium.* Neque patronus probat hoc consilium. Bene habes: Görögium Caluinistae circumsistunt, quorum societatem, vt ingenue fatear, et ego dedignor. Accedit praeterea et hoc: quod mihi, si illis iungerer, nouae obmouerentur molestiae. Volo autem pacatissimus viuere, sorte etiam infra mediocritatem contentus, quae mihi non possit inuideri,

Digitized by Google

sic omnino, vt tu facis, *obscuro positus loco, aetate*, quae mihi reliqua est, *per tacitum fluente.*

Placuit mihi tua sollicitudo; quod me mandatis tuis occupatum esse volueris etiam valetudinis meae caussa, vt cursitationibus a continua sessione abstraherer. Sed, heus tu bone! si tibi obsequor, amicisque aliis, praesertim Viennensibus, aeque ita de me sollicitis, tum vero totus abstrahar, et iam cursitationibus deficiam, Patria certe multum dolente, quod sic spes cadat edendorum operum meorum.

Schupfhagen fugit quidem Veszprimio, sed tanto potentius reuocatus est, praesertim ab Episcopi anima: nam ipsa vmbra mihi quidem vix videtur horum aliquid curare. Accidit autem hoc cum meo quoque incommodo; qui apud Patronum, mihi tanta teneritudine affectum, quantam a Germano fratre exspectare non possem, vel grati animi caussa, Praefecti officium supplere debeo, nec humeris iam meis portandum, nec genio meo accommodatum. Haec ego ingenue fateri debui, vt tanto clarius pateat, me solum hac necessitate praestare obsequium, et optare quantocyus solutionem. Atque vtinam Schupfhageno Successor aliquis quam citissime veniat! Et huc ergo trahor, neque alias negligere possum conditiunculas, quas mihi sors primas hic obtulit. Vides igitur me nunc quam maxime occupatum. Aegerrime exaro vel hanc ad te epistolam, sera iam nocte. Ignosce calamo deficienti, et corpore diurnis laboribus cursitationibusque defesso, et somno me sic debilitatum tanto pronia, premente. Vale quam optime. Theresiam saluto.

Viennae 13. Novembr. 1801.

Litteras tuas, quas ad me daturus es, malo ad vetus meum hospitium dirigi, quod nondum dimisi, neque dimisurus sum, ut minoribus sim impedimentis in domo Somogyiana.

Hic tibi habes Sabellicum ingentem: deproperante manu pro pulueribus atramentum sumsi.

55.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

Calamus velociter scribentis. Nouum recentissimum, ***magni*** in re ecclesiastica ***momenti,*** etiam Ominis quam optimi. *Hodie demissa est Clementissima Resolutio Regia de restituendis in Hungaria Benedictinis, Praemonstratensibus, et Cistercitis. Quam dolendum, his rebus tam iucundis praemortuos esse, Archiabbatem,*[1] *et Praepositum Csornenensem.* Acceperis iam literas meas nuper fusissime scriptas. De argenteria tua scire cupio, an opus hoc mahirari aptet. Vale. Theresiam saluto. Viennae, 20 Novemb. 1801.

A' Kánt szerént való Filosofiának rostálgatása levelekben. Magyarra fordítva és jegyzésekkel megbővítve. Pozsonyban, Wéber S. P. betűivel 1801. in 8. pagg. 109., 110. et 121 sqq. praecipue legantur.

(Ez utóbbi jegyzetet Paintner írta a levél hátlapjára.)

[1] Somogyi Dániel pannonhalmi főapát, ki maga sürgette a leghathatósabban a rend vissza állítását az 1790/91-diki országgyűlésen és 1790. ápr. 13. az uj király azon biztató válaszával távozott Bécsből, hogy óhaja teljesülni fog; egy hónappal a fönnebbi esemény előtt 1801. okt. 20. meghalt.

56.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

12 Decemb. 1801.

Literas tuas postremas Patrono meo exhibere non potui; ne voto tuo, pro quiete mea ardentius expresso, in suspicionem iudiuaret, haec inter nos agi ex composito; vt ab onere, ad grati animi significationem non pridem suscepto, tam cito iam absoluerer. Recte ais, onus hoc humeris meis non esse portabile. Nam vtvt valetudo satis confirmata fauere videatur, aetas certe, et cumprimis genius meus, ab huiusmodi cura, praesertim domestica, valde tamen abhorret. Eripior praeterea perficiendis tot in coeptis meis, quibus tu, tuique similes, tranquillam mihi vitam, et aliquantulo commodiorem, iam dudum precati estis. Sic fatum tulit, vt grati animi officium cum maxima mea molestia exhibeam. Angustiae mihi erant non modicae, quod tibi soli perscribo, alto silentio premendum; ne ad supplendum tantum munus initio vocatus, illi deinde penitus implicarer. Matris quidem is erat conatus, quae filium, nimio amore, domi in sinu suo vellet educatum. Vt huius rei spem omnem praeciderem, ex domo ipsa, quo sum primo grati animi impetu inductus, expleta una tantum hebdomada, rediui iterum ad vetus meum hospitium. Caussari poteram fortuna mea, cubiculi, quod mihi adsignatum est, incommodum studiis meis situm; quod sole, etiam clarissimo, semper tamen tenebricosum esset; praeterea quod strepitu personaret perpetuo, parte vna a domicellis, harumque nutricibus, et pedisequis, parte altera a famulis. Et herulus etiam non vtique totus mihi esset concreditus: quod metu recidiui morbi, ex quo conualuit, sub cura potius parentum, in eorum cubili dormiret, et fere semper cum matre esset etiam interdiu. Horas itaque studiorum solas haberem, quae satis numerosae sunt et domicellarum institutione. Conditionibus aliis renunciaui, praeter Grassalkovatsianam, quam domum neque Patronus meus vellet offendi. His ergo curis, et cursitationibus, nunc ego totos dies distrahor. Multum temporis rapit et prandium, vnde me non possum statim expedire, quod et vrbanitas exposcat a prandiis confabulationes ad pellenda dominorum taedia. Atque sic ego, nec meus, nec tuus sum. Coenam quandoque deprecor, vt me dandis institutionibus praeparem. *Nam materias concinnare debeo ad Systema Hungaricum.* Dum his occupor, fessus et diurno labore, et corpore prioris vitae incommodis satis fracto, obruor lascitudine, et subsequente somno: vt me nocturnis, vt antea, vigiliis minus imqendere possim. Illa itaque pulchra incoepta mea, hoc quidem statu, nunc altum quiescunt. Et quiescent toto hoc anno scholastico. Nam nihil agi sentio de conducendo Praefecto. Mater sane, nimia conniuentia sua, hanc curam quam longissime remouet. Ante dies aliquot Iuuenem quendam Sacerdotem, Schupfhageni commendatione sese insinuantem, praeter morem indignabunda repulit. Hunc iam annum consecro Optimi Patroni gratia. Te iterum obsecro, haec tibi soli scripti habeas, excluso etiam Takátsio.

Senselium nondum conuenire potui. Curaui tamen, vt epistolicum tuum ad se datum perceperit. Adibo iterum Virum bonum, et saepius

Digitized by Google

etiam, fortasse continget mihi vt eum domi reperiam. Ad Bibliothecam ire prorsus non possum, quod eas horas habeam occupatissimas.

Argentum tuum parabitur exeunte Januario. Quae postremo mandabas, habebis et ea, pretio sane moderato, illo — ad hunc apparatum destinato, florenis nempe 1100, nisi fortasse pondus argenti, perfecto opere, aliquantulo grauius fuerit, quam nunc est in calculum acceptum. Nam haec ita exacte praedici non possunt. Ceterum non multo plus addet. Potest vero euenire, vt minus etiam ponderet. Commisi artifici etiam Kapuváriana. Dabit operam, vt et haec eodem fere tempore cum tuis parentur. Querendissimum hunc Virum multa salute meo nomine imperti. Francisca manus tibi exosculatur pro monitis filio paterne a te datis. Wittmannum, Theresiani Spiritualem, in Theresiano salutaui, *Vályium* Amicus quidem Budensis scribit mihi 4-ta Decembris sepultum esse. *Animat in me ad Supplicem Libellum Maiestati porrigendum pro hac Cathedra, vnice meo in Linguam et Literaturam Patriam studio accommodata.* Multae sunt caussae, quare hoc facere nec velim, neque possim. Sed neque Patronus suadet. Si tamen consilium proprio motu me prouocaret, recusare non possem. Tóthius meus hunc hominem iugulaturus erat, nisi praemortuus fuisset. Communico tecum eius Opinionem. Haberes et tu vltionem quandam, si iam cadauer non esset, quod impetitum est. Vide, quid Tóthius de me nugetur. Hoc fortasse Consilio mentem meliorem posset iniicere, vt me prouocet ad ipsam etiam Cathedram. Ego tamen quietem, quam gestare coepi, praeopto. Gratulor te morbo tuo liberatum esse; deinde te, et tua, incendio non conflagrasse. Saluto Theresiam. Vale, et me ama.

57.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

Viennae, 26. Jan. 1802.

Pecuniam a Teszszio rite percepi. Nihil me magis inquietum reddit, quam pecunia aliena, apud me deposita; dedi itaque operam, vt omni me anxietate quantocyus liberem, tradidique sequenti illico die infaustam hanc curarum materiam Würthio, argentum homini argentario. Nunc ille tuto conflet, aut deuoret, hanc pestem, nihil ad me. Tu interim habe securitatis documentum, eius syngraphum. Conditionem, tibi oblatam lubens offert Würthius etiam Kapuvário. Subprior sero mihi videtur rediturus esse ex Silesia: quare solliciti sitis, velim, de alia occasione quam certissima. Vterque eodem tempore redimetis argentum vestrum. Sed, quaeso, semperne de argento?

Indignatum te esse credo tam diuturno silentio meo. Quid enim, tantine apud me es, vt vel occupatissimus non ad te scribam aliquid? Occupationes me ergo meae non excusant. Sed fortasse magis seruandi arcani studium, in domo praesertim ministeriali. At quid est apud nos arcani, cum vos tam operosi tanta inferius decernetis, et praeuertitis rerum arbitros ordinationum maturatione?

Opportune tamen haec vos facitis: nam voce Patriae audita cogi-

Digitized by Google

tant Viri isti nostri aliquid ad rem, tametsi non loquantur. Patronum oblecto amicorum litteris, praesertim tuis, et satis ridemus, cum soli sumus.

Sed quam tu inconstans es! Exclamas enim, quae mutatio dexterae Excelsi[1] quod Piaristae Jesuitas laudent. Et alteris literis tuis laudator, Schafratus praesertim, iam minor est Excelsi dextera inflammato Encomiaste. Amo te tamen de tuo amore mei; quod aliquod tribuas meo vos laudandi studio. Fortasse et meum in hoc amorem sentis magis sincerum, hocque est potius, quod te oblectat, non vena mea exilis. Audi, quid simus iocati tua ista exclamatione prima. Sed me excipi volo, quem tu satis, opinor, nosti. Sensu vulgi sumus locuti. Piarista quidem laudabit Jesuitam, modo moriatur. Risimus, quod aliquid veri latere intelligeretur hac in re.

Etiamne stellas, et constellationes, mihi ortas vides? Vtinam amori tuo deferant Superi, et vota audiant tua! Sed hem! quam exiguus sum. Violaceo quidem splendore nunquam ero conspicuus, quem vtique neque opto, sic me noui metiri. At sortem aliquanto commodiorem precor, *ne alterius sim, sed Patriae,* sed lucubrationum Patriae caussa susceptorum. Hae tamen, quantum sunt iam amo superiore impeditae! magis autem isto! Tu interim satis veridicus es astrologus, si conuersionum mearum initio non me fallunt. Patronus quidem meus eam rem valde promotam cupit. Vix est *Vályius* sepultus, iam datae ad me literae me magnopere animabant ad petendam hanc cathedram. Suspicabar has Szuneritsio auctore scriptas fuisse. Accidit postea, vt Szuneritsio augmentum salarii quinguentorum florenorum decerneretur altissima voluntate. Hoc illi solatium per me illico perscribi voluit Patronus. Quo facto ecce ipsas elicui Szuneritsii literas. Volunt ergo Dii minorum gentium me Pesthini degere. Si et maiorum gentium Dii idem volent, vt et hi velle videntur: opportuno ero certe loco, quo me imprimis argumento mouit Szuneritsius, ad continuandas lucubrationes meas. Communico tecum huius epistolium, Consilii item Intimatum postremum, in adiecto hic foliolo. Peruenitne ad te etiam aliqua de me mortuo fama? Haec Tóthium meum valde anxium reddidit; mihi vero risum mouit, quandam etiam oblectationem attulit, Nam excitata est illico meorum scriptorum sollicitudo: quorum pretium vix aliquod sensi ad hunc usque diem; sed aerumnas potius ex iis mihi natas. Audi ipsum Tóthium. »Indignor lethifaris nunciis. Rem sic habe. Postridie fere, quam meas ad te vltimas dedissem, accepi Pesthino literas, 24 Decembris redimendas. Non satis nota erat in inscriptione manus. Aperio. Comparent quatuor exempla Kultsárianorum Versuum Vngaricorum, in laudes Prayi editorum, cum adiecto epistolio, cuius secundus idemque vltimus parragraphus sonat. Révayum decessisse litterae Strigonio adlatae nunciant. Optarem falsam esse famam. *Si tamen extinctus est, vide, vt M. S. 8. de Latiatuc feleim, item aliam in Librum Ruth Latinam Commentationem, sub textum Hungaricum descriptam, pretio quouis redimas. Pro vtraque, cum aliis, etiamsi minutis eius adnotationibus lubens 200 fnos offero.*«[1]

[1] Guzmics erre megjegyzi »Szép még élve tudnunk, mit fognak majd rólunk itélni embereink, ha egyszer meghaltunk. Révainak ezt tudni öröm volt.« Tud Gyüjt. 1830, II. k. 32. l.

Digitized by Google

Affinis tuus cum Sorore tua me in hospitiolo meo inuisit, ante duas fere hebdomadas. Doleo me non potius se cum iis conuenire, occupatum Heruli institutione. Sero rediui, et maturabam eos in diuersorio salutare; sed in casum me tatigaui, tempore pluuio, et rheumaticis doloribus vexatus adeo pertinacibus; vt ex iis postea decumbere debuerim, iacuerimque fere vnam hebdomadam. Obsecro te, neque Senselium conuenire adhuc potui de rebus tuis. Dum adiri posset, ego non sum liber. Solatus est me Patronus nudius tertius, se iam sollicitum esse de Praefecto. Vtinam quantocyus! Vale, quam optime, et me redama.

58.

Nicolao Martinus S. [1]

Pro votis noui anni, humanissimas ago, habeoque gratias, et paria reddo. Vtinam et Xenium par tuo reddere aliquando possim! Vt primum Illustrissimum Dominum Status Consiliarium denominatum audiui, optimas spes concepi: noui eius animum, Deus illi retribuet. Statio Vályiana Pestini non est vltima: quot septimanis quatuor dumtaxat habet praelectiones: salarium eius est in 600 suis. Quanta praeterea commoda? Bibliotheca amplissima; consuetudo Virorum eruditorum; et sexcenta alia, quae vniuersa ad continuandas elucubrationes optime facerent. Ad quietem praesentem redire semper posses. Dum et quando luberet et quidem cum ampliore pensione. Quam praeclara eo sit cathedra, inde aestimare potes: quod *Dugonitsius* dato iam libello supplice hanc votis omnibus expetat. In reliquo delibera: tempus habes sufficiens; vacans enim per vniuersa Instituta Literaria hodie declaratur; vt quibus eo animus est, Instantiam Magistratui Academico Vniuersitatis vsque primam Martii exhibere possint. Tothius noster cetera narrabit. Vale, et mei porro memor viue. Raptim. Budae, 5. Jan. 1802.

26729. Sacratissimae Caesareae, et Regiae Apostolicae Maiestatis Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici nomine: Reuerendo Volfgango Tóth, Gymnasii Soproniensis Directori, decretandum: Erga Eiusdem, in Consequentiam Ordinum de dato 11 Augusti 1801 Nro 16086 dimissorum, sub 35 Nouembris a. c. praestitam Relationem, penes remissionem Prouocatorum omnium Actorum praesentibus committendum: vt conformiter opinioni fundate depromtae, erga laudabilem- promtamque de Publico bene merendi Voluntatem *Nicolai Révay* iam alias saepe cum satisfactione contestatam, curam elaborandae Grammaticae huius Hungaricae, in mutua Cointelligentia, Eidem deferat, eo subnexo; vt, cum Meidingeriana Grammatica Italica, et Gallica, methodum doctrinae eam habeat, quae communem apud omnes adprobationem tulit; in elaboranda hac Linguae Patriae Grammatica methodum eandem, in quantum Linguae (Patriae) huius indoles admittit, sequatur: subinde autem, vbi eam parauerit, cum remissione omnium communicatorum Actorum, medio

[1] Szunnerits Márton levele Révayhoz; ez közli Paintnerrel.

huiusce Directoris, Consilio huic Regio Locumtenentiali quo ocius submittat Franc. Szent Iványi, m. p.

Ex Consilio Regio L. Hgro
Budae die Xbris 801 celebrato
Samuel Lang, m. p.

Directori Gymnasii Soproniensis Volfgango Tóth.

59.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

Quia nihil noui possum ad te scribere, quod tu non antea ex aliis vbertim rescias; malo iam abstinere hoc toto literarum genere, et tua tantum praestolari, quibus opportunius interloquar. Tu ergo tam promtus eras futurus ad laudandum Fenglerum? Indignor; mihi crede, iam et hoc nomine, Fratrum iugiter rixantium Venerabili collegio; quod hanc exerendae facundiae tuae occasionem tam maligne, vt mox audies, ereptum ierint. *Non itaque reddet mutuum Piaristae Ordo Vester.* sed in aere manebitis alieno, dum mitiora veniant tempora. Sinite nos pro modulo nostro officiosos esse. Nondum mensuram aequauimus, tot Poetae, et Oratores, quam vestrum quiscunque non plene refundat, vel vnico saltem carmine, aut dictiuncula quacunque.

Communicauitne tecum Majláthus et epigramma suum, Fenglero, curandae Valetudinis caussa Viennam eunti, datum?

Janus Pannonius Quinqueeclesiarum Episcopus
in laudem Quarini Veronensis
Panegyricum scripsit;
et in epigrammatis etiam suis
multa illius cum laude meminit.
Josephus Jaurinensis Episcopus
ad Quarinum Vindobonensem
valetudinis recuperandae caussa tendit.
Janus Pannonius multa ornat laude Quarinum;
Ac merito; dignus laude Vir ille fuit.
Materies laudum mihi eris, celebrate Quarine!
Fac tantum, redeat Praesul vt incolumis.
Tunc maius mea Musa canet; maiorque Quarino,
Quem Verona dedit, Vindobonensis erit.

A. M.
P. P. et C. E. Jaur. Can. m. p.

Nunc audeat quisquam Pápótziensem Praepositum arguere de ingrato in Collatorem suum animo; quando isto autographa supersunt pietatis monumenta! Et tamen multum indignor, et isti Pápótziensi, et ceteris. Verba et fucus!

Fenglerus Viennam se contulit ad tentandam desperatae valetudinis curam: in cassum certe, opportune tamen, vt hic tranquillius moreretur. Morbi grauitate iam adeo premebatur; vt cum eo semel tantum colloqui potuerim, quando eum salutandi caussa primum adiui. Cum secundo comparui, iam me non nouit. Sequenti vero die iam extensum vidi. Festo Purificationis confessus est, et communicauit. Quarta deinde

Digitized by Google

Februarii repetiit eadem Sacramenta, etiam extreme unctus, hora secunda pomeridiana, praesente, et animam Deo commendante Confessario, Sacerdote Dominicano, in sinu Mayeri sui expirauit, ad album bouem, e regione telonii.

Mayero quantae illico angustiae obortae. Nullae a Fenglero factae ordinationes, licet identidem moneretur. Quae secum attulit pretiosa, et in aere: ea Mayerus illico tradidit Camerae, vt curas minueret. Postea, quae pietatis erant officia, eorum satagebat. Misit Jaurinum cursorem celerrimum de morte. Sed Capitulares huic fidem adhibere negarunt, vexationem, et tentationem subesse rati praeclarae suae in Episcopum propensionis. Nam haec eo adhuc viuente non vtique satis clara fuit. Mayerus, quasi praesagio quodam admonitus de officio per hos negligendo, mittit et alterum cursorem die sequenti, ordinesque, cum Episcopo Rozsos de transponendo corpore exanimi factos, perscribit. Hoc audito Capitulares statim insignia dederunt solita venerationis suae indicia; apertam indignationem; se quidem per Mayerum a tali molestia liberari potuisse; nam, Viennae mortuum, cur non itidem Viennae sepeliendum curauit? Ante omnia Capitularis Vicarius confirmatus ést Scharlach. Actum postea de exequiis, de oratoribus. Balogio, Quintiliano Jaurinensi delata est Laudatio Latina; Hungarica Szegedio Albensi Canonico; Germanica, — cui? — cui? -- cui? Praemonstratensium Exemti Candidi Ordinis Praeposito Infulato — Rháthóthensi! Quot adspirationibus scribo nomen in re adeo desiderata. Quid enim accidit? Dum ista pauci proponunt, plures contra gruniunt; in Fenglero non esse laudum materiem, cui itaque, bono, aut sano incidat oratores fatigare? Vides, quam isti otio tuo consuluerint. Exequiae, futurae mense Maio, si Oratoribus opus fuisset, nunc defixae sunt ad 10 diem Martii.

Mayerus promouit Exuuias, et comitatus est, vsque Mosonium. Parochis, qua itum est, et piis, et obsequentibus. Honores Episcopo debiti vbique rite exhibiti. Sed Mosonii obuius fit Marton Canonicus, non qui Exuuias recipiat, sed Capituli ablegatus Viennam, ad occupanda pretiosa. Ex hoc intelligit Mayerus Capituli mentem, et praesentiam suam iam ingratam ratus, Parochum Óváriensem requirit, solutis omnibus expensis Postalibus, quae reliquae erant vsque Jaurinum, vt Exuuias eo deduceret, ipse vero pulchre Viennam rediit. *Nunc ego insolescentibus istis Ranis Ciconiam precor a Joue Episcopum.* Hic tamen Anser erit. Sic stridonem intelligo satis clarum. Nec sic male: modo *mas* sit hic Anser, vt inter *olores* marem esse dictitant. Sed tu de his plura nosti, et certiora, ex Consiliis vestris sanctioribus.

Sed mirare relictam substantiam. Comessatorem vocabant vulgo hunc Episcopum. Postremis tamen annis parsimoniae studuit. Viennam secum attulit 26 millia in schaedis Bancalibus, et Obligationibus. De his 20 millia erant destinata Piaristis Josephinis. Sed hanc donationem, inter viuos faciendam, praevertit mors opinione celerior. Pretiosa itidem 26 millia fere aequarunt: donum Mayero destinatum, sed non apto tempore illi traditum. Honestus Mayeri animus abhorruit postea ab inuasione. Praeclare illi consultum est in Domo Czinderiana. Sed quid Granero

Digitized by Google

obtigerit, nescio. Fortasse et illi *Ingens Nihilum*. Praeterita aestate narrabat mihi in Rákos; se Veszprimii 7 annos seruitii perdidisse pro Lia lippa; nunc in id dare operam, vt Rachelem mereatur apud Jaurinensem. Sermo noster Hungaricus erat. Placuit mea allusio. De ötsém! esméred e Lábán Uramat (a pedum rumore)? Ha meg nem tsalod, Jákob példája szerént; ő ugyan bizony téged jól megtsal. Sokat igér, de keveset teszen. Sed satis de his.

Argentum vt Tessío tradi possit, valde curo. Nimia experior, opifices, et artifices omnes mendaces esse. Ceterum tu argentum habiturus es pro charta. Sapis cum Venetis. Apud hos ante paucos dies imago prodiit: in qua Leo S. Marci sese exonerans aureos fudit. Aquila pone stans hos auide hausit; sed iniquae digestione, pro aureis, schedas bancales egessit. Ad detegendum auctorem praemium illico propositum a Gubernio in literis patentibus. Sed vide insolentiam. His ipsis literis adscripsit statim occulta quaedam manus interrogationem: aurum ne pro praemio, an schedae bancales obuenturae sint indici?

Gratias tibi habeo de votis ad Pestanam Cathedram. Sed, amabo te; nosti illud vulgi dictum: *a' tök is estve virágzik.* Insani homines me validum neglexerunt; nunc moribundus miracula illis patrem. Sed vale, et me ama. Iam deficio charta, non vero materia.

60.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

Impetraui tandem a Würthio ponderum consignationem. Homo potens praecise loquitur: si argentum vobis non placet, id tuto sibi remitti posse, nullum, sibi damnum inde futurum. Si Tessius nondum discessit, trade illi vna et tuum schediasma; quo telonii, et tricesimae, molestiae leuentur. Würthius pro vtroque vestrum putat uno tantum opus esse. Ponderi vacuum poscit locum, quod ipse est inscripturus. Siue abiit iam Tessius, schedam ego sum pro vobis daturus, eodem fortasse valore. Unterzeichneter hat zwey Küstel an ungearbeiteten Silber an Gewicht... zu seinem eigenem Gebrauch und eigener führ nacher Weszprim ersuchend ein löbliches dreyssig- und Mauth Amt als Eigenthum frey passiren zu lassen.

Haec mihi Würthius celeri calamo, et confuso, vt vix legere potuerim. Quae vitiosa sunt, tu emenda.

Vltimas literas meas legeris certe totus admiratione et stupore abreptus; praesertim, si iam et Orator requisitus est interea. Quae scripsi, erant verissima, per vota Capitularium sic definita. Canonicus Marton, Mayero Mosonii obuius, haec recentia Fratrum decreta, vltro et indignabundus narrauit. Mayerus conterritus, desertis Episcopi Exuuiis Viennam rediit, et eadem mihi, aliisque, indignabundus retulit. Exerta primo illo dolore grauior Mayeri et Parochi Mosoniensis expostulatio. Nihil opportunius fieri a Capitulo posse, ad confirmandam pertinacem suum animum, Episcopo suo semper refractarium, semper infensum. Haec, et plura Parochus Mosoniensis Capitulo feruidius oggessit eosdem adhuc

Digitized by Google

die, meliore itaque consilio, et mente seniore, res prior foeda certe, et indigna, per vota Fratrum decreta, repente abolita, et in meliorem mutata est. Hoc factum esse nunc valde gaudeo.

Tu itaque Germanicus Laudator es. Mayerum, qui Episcopum intimius nouit, quam ego, iam rogaui; vt laudum materiam nobiliorem, et magis arcanam, consignaret, tibi quantocyus submittendam. Probe et hoc fit, vt etiam Majláthus loquatur, de tam pingui Collatore suo. Latinus hic Laudator est. Hungaricus autem Szegedius, Albensis Canonicus. Sacrum Lugubre habebit Episcopus Albensis: Gloriosum vero Episcopus Szabó. Sed ista tibi certe iam nota scribo.

Ad has exequias veniam et ego cum Mayero, tum vt pietatis officium praestem, tum etiam, vt tecum colloqui possim de rebus meis, quas literis committere non gaudeo. Patriae caussa tu quidem mihi iam dudum quam optima cupis; otium honorificum, et praesidia tanta, vt tranquillo mihi esse liceat ad illas, quas a me poscisitis, *lucubrationes iam tandem in lucem proferendas.* Quomodo autem ego ista consequor? aut qua sum consequendi spe? Insidiae mihi vndique struuntur. Circumsistunt me complures, tenero amicitiae nomine solantur; mihi, tam bene merito, exiguo tamen praesidio gaudenti, se suppeditaturus esse, vnde beatior viuam. Quomodo autem? eiusmodi oneribus mihi inpositis, a quibus natura abhorreo, et quibus omne mihi tempus eripitur, quod vos Patriae sacrandum optatis. Quos ego — sed motos praestat componere fluctus. *Sollicite exspecto Pestinensis Cathedrae exitum.*

Habe aliquid ex Tóthii nostri literis, hodie perceptis. Lepidum est, ait ille, quod accidit. Scis Weghofferum, Kismartoniensem Parochum, valde apud Episcopum fuisse gratiosum. Ad hunc, ante biennium fere, cum hilarior esset, dixerat Episcopus: Si praemortuus fuero, ipsum statim post triduum ad me citabo. Ego autem, si praemortuus fuero, reposuit ille, statim post tres horas Excellentiam Vestram ad me inuitabo. Quid fit? Weghoffer Kismartonii 7 Februarii reipsa etiam est mortuus, ex graui, quo diu conflictabatur, morbo. — Scis Episcopum 4 Februarii decessisse. Quam seria, et quam certa proferuntur, inter ipsa etiam pocula! Ego, vt me deficere in dies sentio, tibi certe praemoriar: te tamen, Patriae multo vtiliorem, licet mihi clarissimum, non inuito ad Elysii epulas. Nunquam eo sero venitur. Viue quam longissime, et quam beatissime. Mihi alterum nunquam licuit, alterum iam satis obtigit. *Non inuitus decedam de hoc theathro.* Vos valete.

In Conferentia hesterna Personalis denominatus est, Andreas Semsei, cum eodem salario quater mille florenorum, quod antea habuit, qua Camerae Aulicae Consiliarius. Hodie iam sacramento obstrictus est. Grün quidam, de belli ducum ordine, natione Belga, Coronae Principi Educator datus est. Non ergo Majláthus. De Hofstättero adhuc rumor est, eum studiorum fore Magistrum. Rideo, et sapidissime quidem rideo, hominum stultitiam, quod tantam prouinciam Görögio putarunt committi posse. Ceterum quid prohibet? Eueniunt multa certe multo stultiora. Reuereor humanissime Reuerendissimum Dominum Kapuvárium. Quem praeterea?

Digitized by Google

nemo mihi incidit, quem quidem mihi bene cupere sciam, praeter Theresiam. Et hanc saluto.

Indignor hodiedum epistolae tuae, 19 Novembris ad me datae. Quam praeclare exortus es. Obstupuisti, cohorruisti, amicissima plenus mei sollicitudine: quod oneri, Angelicis etiam humeris formidando, me subiecerim, ad exhibendum grati animi officium. Eram hac epistola in rem meam vsurus, ex mente etiam tua, et ex voto meo. Sed hem! infensus tuus calamus hominem adgreditur, retro nimium colore, infelicem illum, quem sic descriptum Patrono exhibere non potui. Vtinam hoc non fecisses! Mitiora sunt mei de hoc sensa, aut saltem mitiora prae se fert. Haec ego mutare non potui sine imprudentia, sine scelere. Vale quam optime. 26. Febr. 1802.

Patronus, et Illustrissima, te iterumque salutant, idque expresse identidem adscribendum iusserunt. Vale.

61.

Nicolaus Michaeli Suo Sulutem.

Valentinus Barbarits, Benedictinus, Comaromiensis Gymnassii Exhortator Vir optimus, et vel breuissimi illius contubernii vsu mihi amicissime coniunctus, per literas ad me datas, egit impensius: vt Sacri Montis Pannonii Restitutionem aliquo et ego carmine celebrarem. Vix vnquam tempore magis ingrato, et magis molesto, mea poscebatur imbecilla Musa. Nam, et oculorum affectionibus pertinacius obruor; et fato etiam meo indignans, sereno, quem carmina volunt, animo esse non possum: quod me ira Deorum, etiam rude donatum, Paedagogum esse cogant, eumque domesticum; a quo munere totus semper abhorrui, propter importunas, et noxias, Matrum praesertim blanditias. Vtinam et huic Domui, cui multis sum nominibus vehementer obstrictus, a dulci hoc vitio non illud eueniat malum, quod anxie praemetuo! Haec me muto corde prementem, et satis etiam corpore aegrotantem, stimulare coepit et *ipse Somogyius.* intellecto Barbaritsii desiderio. Est Deus in nobis, agitante calescimus illo. Incalui enimvero, vel tristis etiam, et morbidus Poeta. Ipsi Somogyio placuerunt primi ignes mei. Postea tamen, collatis cum timido *Lányio* consiliis, et ipse subuereri coepit; ne istae flammae, paulo vehementiores, vel Aulam, vel Aulicos nonnulos offenderent. Horum itaque manu obstetrice foetus meus prodit mutilus, minus viuax, et fere semiuir, me quidem inuito. Ferre debui haec vulnera propter honorem Dedicationis celsiorem. Voluit enim Somogyius, feliciterque impetrauit: vt ista carmina mea Palatino inscripta splendidius prodirent! Curabo vt eorum exempla habeas copiosiora, Jaurini certe per Mayerum. Me enim infelix conditio mea prohibet ab hac optata mihi occasione tecum conueniendi. Resectas tibi partes praemitto. Conserua illas, vt et Somogyius conseruaturum se opus integrum satis cupide declarauit, ex manuscripto primo. Duobus (pro) paragraphis, non paucis proinde versiculis, diminitum nunc est Carmen meum, et tanto contractius.

* * *

Digitized by Google

[1] Eheu quae densae nubes, longamque minatae
Noctem, quam moestis incubuere iugis!
Diuum contemtrix, temeraria saeuiit illic
Impietas, auidam conscelerata manum.
Orci progenies, rectam seducere mentem,
Cunctaque docta nouis vertere consiliis,
Mendax ipsa adeo subiit penetralia Regum,
Conficta celans vtilitate dolum.
Ibat Auarities comes illi, sedula rapto
Regum diuitias amplificare bono.
Pone sequebatur petulante Licentia gressu;
Fraena cui obtendit sobria Relligio.
Impetit hanc acies, sociis audacior armis,
Conserta feruent horrida bella manu.
Ludibrio sunt Ararum, pia turba, Ministri;
Protinus et Sacrae diripiuntur Opes.
Relligione, pia Regum Custode, repressa,
Elata Impietas iam manifesta furit.
Perniciem spirans, delusis Regibus instat,
Heu! quot regnorum seditione ferox.
Mons Sacer! Odrysium satis olim experte furorem
Moestaque vindictae tempora Tartaricae!
Te premit haec etiam tempestas, saeuior illis;
Quod, rursum vt niteas, spes prope nulla fuit.
Fulminibus grauida, vt totum violentior orbem
Terruit, vt Regum contremuere Domus!
Certius hoc fuerat, communi vt turbina raptus,
Indigno horreres tempus in omne situ.

* * *

Viderat haec, moestum despectans aethere ab alto,
Dilectae princeps Indiges Hungariae;
et cetera.
Ille Pius Stephanus meritum coeleste recordans,
Iam iam bellorum turbine composito,
Diuae quo primam dotauit culmine sedem,
Nostrae praesidium nempe perenne rei:
Tu, quasi foedatis soluenda piacula Sacris
Poscant horrifico tempora pressa metu;
Illic continuo splendorem reddere priscum,
Rebus et optatam quaerere pergis opem;
et cetera.

* * *

Vt studium, pietasque, rei nos ducit auitae
et cetera.
Et vobis, Patres! ludibria sortis iniquae
Perpessi, indecori membra reiecta loco!
Tristes reliquiae, verso sed tempore laetae!
Exsiliens animis quis modo sensus inest?
et cetera.

* * *

Quare nobilior vos excitet aemula virtus:
Non, reliquis dominans, cura superba trahat,
Semini dissidii spargit praestantia fastu
Jactata, heu! toti quam nocitura rei.

[1] Ezek azon részletek, melyeket Révaynak a pannonhalmi benczés-rend visszaállitásakor írt ódájából bizonyos tekintetekből törűlnie kellett.

Digitized by Google

Foeda lues! vix accensae primordia lucis
Obscurare suo, proh dolor! ausa malo.
Laeserat hoc vitio Paulum diuisa Corinthus:
Hoc est, cur monito sit reprehensa graui.
Vana! quid est Paulus? quid Apollo? Numina noli
Fingere; vt hic, sic est ille, caducus homo.
Altior est ea vis, plantae incrementa nouellae
Quae tribuit; licet hic plantet, et ille riget.
Christi sunt omnes, nostri pretiosa laboris
Materia; est porro Christus et ipse Dei.
Nos horum sumus, vt Paulus, sic Petrus, Apollo;
Cuncta ministerio dedita turba pio.
Omnia sunt horum: labor omnis, vitaque, morsque,
Horum sunt, iussu, sunt et amore Dei.
Mutua quin Pietas nos foedere iungit amico;
Aptius et tantis Pax operata Sacris.
Ipsa etiam bene nos animant Insignia certe
Vestra; quibus pia Pax. et pia Corda micant.
Vtraque blanda Soror, mitis Concordia Paci
Iuncta manum placidae, gaudia tuta ferent.

Vindicaui me hodie de seuera Patroni censura, porrecto ipsi epigrammate. Nosti Virum suauem, et Musis amicissimum: risit quam sapidissime. Duo nunc excellunt Cantores in Theatro Aulico; Marchesius Castratus; et Brizzius Vir Integer. Brizzius totum me rapit modulatione sua suaui, forti, artificiosa, sublimi, et repente profunda. Et Marchesius meam mouet admirationem; sed quae illico imminuitur imperfecti hominis admonitu. Hi mihi lusus materiam praebuerunt. *Az én magzatom tüzes férfi gyermek képen született; de a' Nagyságos Urak meg herélték.* Audi ergo.

Semiuir hic Cantor dulci Marchesius arte,
Regnat et Integri Brizzius ore viri.
Mons mihi Pannonius, sacri pia cura laboris,
Hunc imitans, dum vult grandior esse sono:
Sub Censore graui, demto miser igne virili,
Illi fit propior, me renuente Patre.
Nil moror, oblectet, licet, et Marchesius vrbem;
Maluit at foetus Brizzius esse meus.

Addo Carmina alia Alumno meo nuper scripta:

Laetus es, o felix Adolescens! tot tibi votis,
Iam strepere, festum nominis ire diem.
Hoc bene praesertim, qua te puto parte modestam
Percipere ingenuo pectore laetitiam.
Nam Patris tribui meritis hunc credis honorem,
Et Matri, raris dotibus eximiae.
Te tamen egregiam par est attollere mentem:
Vota uni vt discas officiosa tibi.
Hoc quidem si sentis, tum me delectet abunde,
Vtiliter monitis te stimulasse meis.
Aude, Progenies tantorum clara Parentum!
Nam te natales tendere ad alta iubent.
Indulgens sed enim Natura potentius vrget:
Ingenium certeque tibi grande dedit;
Quae docilem finxit mentem, rerumque tenacem;
Os liquidum super haec, os quoque suaue sonans.

Digitized by Google

Muneribusque Deae, ne quid tibi parca negasset,
Accessit vegeti corporis integritas.
Macte animo! infantum iam mitte crepundia, sperne
Nugas nec teneris difflue blanditiis.
Te talem grauior poscit iam cura, laborque;
Iam magis intentum te decet esse libris.
Dum te turba frequens cultu dignatur amico;
Quae tacito veniunt pectore, vota tene.
Incipe spem de te conceptam, magna minando,
Firmare, et pulchrum currere laudis iter:
Qua Pater eximius tendit, vestigia linquens,
Et Regi charus, charus et Hungariae;
Qua Maternus Auus per summos ibat honores,
Ipso onere infringi nescius Heruleo.
Sic tibi, quem celebras, redeat felicior vsque,
Auctior et meritis, nominis iste dies.
Sic, modo qui spes es tantum suspensa Parentum,
Vt laetae segetis, cum viret, herba recens;
Adfer iucundae solatia certa senectae,
Et iuuet illustrem sustinuisse Domum.[1]

Viennae, Die 30 Martii, Anno 1802.

62.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

Eram multo vberior futurus in scribendo, nisi me Tessius deluisset. Aiebat enim se dies aliquot Viennae moraturum, interea vero die iam sequente abiit, Hero suo, vt reor, reditum vrgente. Quomodo tibi argentum placet? Gratulor, si istae mensae tuae ornatus ingenti pretio pares faciat delicias. Vide quam opportune, quamque beate his ego rebus caream!

Sollicitudinem tuam de Zirtzensibus Illustrissimo Patrono totam effudi. In eadem Resolutione Regia, qua sunt *Benedictini suo pristino iuri* restituti, commendatum est hoc negotium Excelsae Cancellariae quantocyus expendendum, et salutaribus definiendum legibus. Ad curam certe animarum aptiores formabuntur. Sed, quod scholarum spectat curam, ita de illis diffiditur; vt hoc quidem onere perpetuum liberandi iudicentur. Soluent tamen egregie Scientiarum Magistros, qui ad eorum assignabuntur caussam, vt Silesitis Auriculis minus ad rapinam suppetat. Sed ista adhuc arcana sunt: nolim proinde temere proferri. Te tantum, aliosque bonos Patriae Ciues, tanto vulnere merito dolentes, interim solare.

Dixi vos Jesuitas, mensura conferta, et exagitata, mutuum reddituros esse Piaristis: tanti confluitis ad laudandum. Pro mea in Fenglerum pietate et ego vos distinguo, eius Oratores, munusculo meo, et charta,

[1] Ugyanezeket a censurált részleteket Révay ódájának egy díszkiadásába is sajátkezűleg bejegyezte, mely szintén Pannonhalmán látható és az ezredéves orsz. kiállítás irodalom-történeti csoportjában is szerepelt. Az óda teljes czíme: »Sacer Mons Pannonius, Francisci Secundi Caesaris Augusti ac Regis Apostolici Pietate Postliminio Solenniter Restitutus. Die XXV. Mensis Aprilis Anni M. DCCCII. — Viennae Typ. Josephi Vincentii Degen. Negydrét 16 lap.

et compactura nobiliore. Quod vos, velim, aequi bonique consulari, dum maiora sum daturus. Viuos tamen vos, non defunctos cupio celebrare. Vacant Episcopatus, et noui adiiciuntur.

Quid tu vero ad ista? iterumne laudes minor? Ita sane, vt metu iterum acerbe exagites. Valde me laesisti expostulatione tua longissima, de qua nunc me vindico. Legi Schedium. Vides inanem fuisse tuum metum. Utinam infulas suas sic et alii ornent, vt tu ornas. Inuitus tu quidem ista audis, sed mihi volupe est sic te nunc cruciare pro illis doloribus, quos mihi fecisti, hercle, non modicos.

Somogyio stimulante paraui Festum Benedictinis Carmen. Sic tamen me canere iuuat. Sumtus enim editionis non me premunt. Hic namque Vir meis conatibus fauentissimus, praeter Dedicationis Honorem Celsissimum, quem ipse mihi exorauit, largiter curauit et editionem, et compacturam, in exemplaribus bis mille, vtramque, vt vides, splendidissimam. Operae typographicae faciunt florenos 142, compactorum autem labor florenos 120. *Archiabbati incognitus fuit meus conatus.* Priore septimana Viennae commoranti exhibuit Illustrissimus, admiranti, et non modice gaudenti. Gratulabar, me hominis priorem rabiem sic vlcisci potuisse. »Jó! bizony jó! bizony helyes! ejnye sajha Révaija! parókás Révai! hol pokolban vetted ezeket a' szép gondolatokat?« Hae erant hominis mirabundi exclamationes. Ego Sapidissime risi.[1] Exspecto, quam largam habiturus sit manicam, posteaquam sese collegerit. Nam nunc pauperrimus est. Nollem ipsum Jaurinensis Promissoris tenacitatem imitari. Obsecro te, per iocum in mentem reuoca Praeposito Pápoczensi quinquaginta fiorenos quibus mihi te teste succurrere voluit, nondum de manica eius exsiliisse. Ego ne nunc quidem dedignabor acceptare. Vulgo quidem sic fertur: bis dat, qui cito dat! Mora tamen ista gratiam doni apud me adeo non imminuit: vt hoc prouerbium, vel ipso usu aduersante, egregie correctum pergam, hoc altero illi subtituto; ter dat, qui tarde dat. Ita me nunc suo hoc benefacto, Munificus iste Praepositus, triplo est subleuaturus. Habet et Mayerus meus fideles manus, is certo mihi traditurus est.

Perge, solare me magna tua praesagitione. Constestationes mihi ortae sunt felices. Quae illae? ut et porro, modica tantum pensionis auctione adiutus, mendicus maneam, semper patrociniis egeam, in conatibus meis adhaeream. In qua conditione mea illud fero iniquissime Regium Hominem, egentem tamen, hac praesertim insano rerum pretio, priuatis suis obsequiis, et mea persona indignis, irretitum esse velint. Facturum ne credunt vilia seruitia, tanta hac necessitate, et abiecturum ad Tartara nobiliores curas literarias. Tanta est saturarum pecudum insolentia! Vniuersitas *Dugonitsium* trudit, Idolum suum. me penitus neglecto Szerdahelyius, hoc in negotio Referens Tzinkeio, Budensi Grammatico, perorat. De Consilii mente nihil adhuc scio, sed exigua me sus-

[1] »Meg kell jegyeznünk — azt mondja erre Guzmich — hogy Novák ritkán s igen fösvényen szokott valakit és valamit kivált szembe, dicsérni; nullius, nisi laudis, avarus.« »Tud. Gyűjtemény« 1830. II. k. 33. l.

Digitized by Google

tentat spes. His initiis iam nec Patronum obtundere audeo, et ipsum certe, finibus mihi aduersis, alia meditantem. Perii, si pensionis tantum auctione aliqua, modica certe, me solaturi fuerint. *Quam acerbe luo originale meum peccatum!* Piaristae ampla sunt ista praemia; asinis debentur maiora. Sed satis querelarum.

Gratulor tibi de Oeconoma rebus tuis reddita. Quanta fuisses clade affectus, vel admonitu cohorresco. Sed Deum laudemus, rebus nostris consulentem. Salutem imperti et meo nomine Bonae Animulae quam vberrimam. Multum me conualescentem refecit fidelibus suis obsequiis. Pro his gratus illi sum, eroque, dum vixero.

Vale, et me redama, studiisque meis faue, ut facis, etiamsi ceteri me negligant. Viennae. 20 Aprilis, 1802.

Közli: Dr. Récsey Viktor.

A MONDOLATPERHEZ.

Két kéziratom van s mind a kettő a „*Mondolat*“-féle irodalmi perre vonatkozik.

Az egyiknek czíme: »**Magyarázat a Mondolatra egynehány Levelekben.** *Kiadta Megyefi Ignácz 1815-ben.*«

A másiké: »**Egyvelges Levelek.** *Öszszeszedte Megyefi Ignácz.*«

Mind a két kézirat (I.) *Kiss Áron* kezeirása.

Kiss Áront poétának ismerték Szatmár vármegyében és jóbarátságban volt a *Kisdobronyi Isaák* családdal, melyből *Sámuel* kir tanácsos és alispán volt, ennek bátyja *I. Gáspár* pedig a szatmári ref. egyházmegye coadjutor curatora s egykor főszolgabíró. Ellenben a nagy *Kölcsey Ferencz* az Isákokkal nem rokonszenvezvén, a tőle alig 2—3 mértföldre lakó Kiss Áront nem ismerte, vagy ismerni nem is akarta. Kölcseyt alighanem bántotta az, hogy »sokan tarták magukat poétáknak Szatmárvármegyében« s talán még inkább az, hogy egyik-másik kálvinista papot még ő mellette is elösmert poétának tartott a tiszaménti s általában szatmári közvélemény!

Bizonynyal ide czéloznak Kölcseynek eme satyrikus sorai Hőgyészi Hőgyész Máté Bohógyi Gedeonhoz:

». . . . . te Szatmárt régi ködéből
S a Helikon tetején nőtt s öszveszedett violákat
A mély rejteknek fenekéről öszvekerested
És sok költőket, kiknek hever a neve ködben
És munkáikat a moly rágja s emészti fogával,
Vagy pedig a rejtek fenekén pók rávona sátort:
A ködből, mohból s póksátorból kisegítél,
Melyért érdemid maradék énekleni fogja . . . . .«
— — — — — —
»Ott a bölcseknek van mindenféle chaoszsza,
Vagynak Muzsák is, vad Muzsák, csalfa poéták,
Én csak bölcseket és jó Muzsákat nevezek ki.

Digitized by Google

Lásd ott, a ki röhög, amaz ott lakadalmi poéta,
És amaz ott mellette nevek napjára köszöntget,
Most is hajbókol, a kivánság zeng ajakáról.
Ennekutána pedig ki miként Heraklitus ott sir,
Könye csorog, kesereg, búsul a kába világon,
Holtakat énekel az s bucsuztat az itt maradóktól;
Látod amazt mely nagy gonddal jár erre s amarra?
Annak bölcs fejében csodaszép chronostichon érik.« stb.

Mintha mondaná a költők fejedelme: »hogy mertek írni, verselni szegények? . . . Midőn a nap süt, elbujik minden csillag: hogy nem bujtok el ti is«

». . . . . bajuszos költők és régi szakálas
Honnosi énekelők s cziterások *hosszu palástban?*

Hát ilyen *„hosszú palástos“* *„halottakat éneklő“* és a *„maradéktól bucsuztató“* poéta volt Kiss Áron, akkor kisnaményi ref. pap, közel Csekéhez, Kölcsey lakóhelyéhez; ilyen *Szabó András* a ricsei pap, — kit már ismert Kölcsey, mint egy Kazinczyhoz irott leveléből látszik, míg ugyanekkor a közelebb lakó naményi lelkészről azt írja, hogy nem ismeri . . . .

Ezek az említett kéziratok hihetőleg azon »Feleletre« készültek válaszul, melyek a Toldy Ferencz által kiadott *„Kölcsei Kölcsey Ferencz Minden munkáinak“* negyedik kötetének végén olvashatók és a melyek sem Kölcseyhez, sem barátja Szemere Pálhoz épen nem méltók.

Kiss Áron szerzette-e e két czímű, de csak kis részben különböző munkát, — nem tudom! . . . . A szövegben correctiók vannak s innen gondolom, hogy ő szerezhette; de lehet, hogy csak lemásolta azokat.

Tehát lássuk az »Egyvelges leveleket!«

»Egyvelges levelek.

Összeszedte: Megyefi Ignácz.

»Intonuere poli et crebris micat ignibus aether.«
Virg. L. I. Aen.

— — — τι μέλλετε
Σκηπτου πιοντος πολεμινον σωσαι. βιον,
Euripides.

Quid enuntiamini, fulmine veniente hostium Servare vitam.

ELŐBESZÉD.

Mivelhogy a mondolat már sokaknak kezében forog és az is illő, hogy a meghólt Literatorok emlékezete fenntartassék: Ezen levelek mind a Mondolatra néminemü Commentárius gyanánt szolgálhatnak; mind a néhai szerző biographusának tévelygéséből lehető kiseggittetésének eszközei lehetnek.

Ezzel legyen elmondva minden, a mit a kiadónak szükség és szokásképpen előre kellett bocsátani.

Íme tehát a levelek! Vegye a publikum a mint akarja, a kiadó az ily collectákat szükségeseknek hiszi.

Írtam Puszta-Ricsén, a Bereshónapokban 1815. évben,

Digitized by Google

1. *Néhai b. e. kedvelt bátyám Bohógyi Gedeon ur biographusához.*

Tóth-Vázsony, oct. 7-én 1815.

Édes Uracs!

Baró de Manx sem hazudik többet az Urnál, pedig egy biographusnak nem kellene az igazakon kívül egyebet írni: vagy ha bizonyos és megczáfolhatatlan dátumai, — személyes esmeretsége, és tapasztalatai nincsenek a leirandóról: tanácsosabb neki leülni és hallgatni. — Az ur pedig mindezek nélkül szükölködik Bohógyi Gedeonra nézve s következésképpen — si tacuisset mansisset philosophus.

Fénylő pályát futott néhai bátyámat Zafyr Czenczi sem ösmerte jól, vagyha ösmerte is, hibásan ösmerte s azok a gyermeki pajzánságok, melyeket róla (Kölcsey F. Minden munkái 4. k. 159. lap. Közlő.) megjegyzett, csak költemények, s hamis ráfogások, melyeket az ő saját természetéből nékem könnyű kipuhatolnom. »Czenczi ugyanis egy boldogtalan, egy semmit-tudó teremtő, . . . a hahoták az ő fején ülnek, az alattok dördülő mormolás felett, az égő gúnyolás lebeg ajkain (K. F. M. m. 4. k. 173. 174. l. Közlő.) és úgy törekszik sok tüzessel, sülyedni nem tudó személy czíméhez. Őkeinek zsináz maradványa ő. Csontfejudva sok élessel rakvák mint a téhely.«

No de trantsirozzuk a biographiát. »Ipalni« az Urtól Gedeon születése napját s helyét, méltó dolog. Egyébiránt reménylem is, hogy a Bohógyi nevet semmi matricula sem ötleti szemébe az Uracsnak, akármint »fűtyészi« s következtetőleg mikor s hol lett születése ezen Mondolatosnak (mint Homerusnak) az uracs előtt elő-szőnyeg alatt maradánd.

Ráfogásképpen emleget Czenczi holmi róka-fark és fehérpapiros darabokat s nyekegést (Kölcsey F. Minden munkái. 4. k. 159. l. Közlő.) melyekkel Pápán, mint pulya, tréfát űzött Gedeon, s ebből a pulyáskodásból az egész életére rossz következést húzván, az eleven gyerekből egy fatális és rossz embert épít; holott pedig ő maga pulya korában még többeket művelt, még is a mint szépíti magát, most is emberséges asszonyi állat.

No de engedjük meg az Urnak ezt az egyet, hogy ő megbotlott egyszer ifjúi zsengéjében, úgy, hogy prof. L.... úrnak kellett védleni. Ezt miért cselekedte ez az érdemes úr? tudni kell. Ha oly erkölcstelen és roszba rögzött ifjoncz lett volna Gedeon, bizonyosan az a derék ember, mint most is moralis theologiát tanító rendes professor, erkölcsi értékét az ő pártfogásával meg nem alacsonyította volna: de minden bizonnyal sok rénnyel diszültnek ismerte őtet; jeles embert várt belőle, mint ebben ma is az egész Veszprém erős bizonyságot tészen, — azért gédelte.

Hogy róla a magyar olvasó publikum mindeddig semmit sem tudott, persze igazsága van az Urnak benne, hogy magát a magyar irói pályán nem szerette fitogatni, mint Czenczi, akár hogy tevén szerit, cselekszik. És hogy már most Gedeonra e pályán bámul az Ur és ökleli, — kitelik ez egy Nabugodonozor kollegájától; — ki ki saját fegyverét használja: »*φυσις κέρατα ταυροις ἐδοκην,*« Anacr.

Digitized by Google

Dicshalom — jól talált döfés-e? Vagy bursch elmésség? (Kölcsey M. munk. 4. k. 161. l. Közlő.) Akármi; lehet rágódni rajta.

Mindenek felette pedig hogy vette a magyar olvasó publikum a Mondolatot, ha az Uracs meghatározni nem tudja, én megmondhatom; mert b. e. Gedeon bátyám levéltárában sok documentumok bizonyítják, hogy mostanság egy uj könyv nagyobb applausust nem nyert a tudós közönségtől, mint a Mondolat.

Azt azonban maga sem hiszi az Ur, hogy Gedeon a nyelvmívelés módjával s külső országi literaturákkal nem lett volna ismeretes; mert német, olasz, franczia nyelveket jól értő ember volt. Lásd a Mondolatban, akár a szótárban.

A csinos franczia kulturát a pápaival veti egybe az uracs (K. F. M. munk. 4. k. 162. l. Közlő.) s azt kivánja, hogy Pápa Párizszsá változnék. — Az isten mentsen meg; még több lenne ugy a zürzavar... Közbeszólván pedig — hol tanult az Ur? hol pallérozták? Nem tudom, de

Turpe est doctori cum culpa redarguit ipsum.

Valóban az Ur sem igen ismeri a szép világ tónját.

Végezetre: — Örömmel hozza elő az uracs Mondolatosunknak ápr. 1-én 1814-ben történt halálát; (K. F. M. m. 4. k. 163. l. Közlő.) pedig ellenben

Multis ille bonis flebilis occidit.

Jó hogy el nem felejtette feltenni a felette tartatott remek halotti Mondolat textusát (Ugyanott. Közlő.) Birák K. R. VI. v. 23. »Gedeon! ne félj, nem halsz meg.« Ebben az ur egyedül biographus — mert csakugyan is halhatatlanságot érdemlett embernek, s kiváltképen neki volt ily méltó epitaphiuma! Ugy is lesz édes bátyám!

Dignum Laude Virum Musa vetat mori. Lásd imé biographus ur, akaratja ellenére is megismeri, hogy nem hóltál meg; mert most is neked könyvet dedical, csak hogy nem te vagy a hibás, hanem ő, hogy bolond könyvet.

Az Ur kivánsága szerint, ezeket becses személyével közölvén ... ten ágya meg az Urat.

Ifiu Bohógyi Jónás m. k.

2. *Bohógyi Jónás egy quietált Majorhoz.*

(Válasz a »Két levélre.« Kölcsey F. M. munkái. 4. k. 164. l.)

Tót-Vázsony, 16. octob. 1815.

Vitéz Major Ur!

Két levelére akadtam éppen tegnap Vitéz Major urnak néhai b. e. Bohógyi Gedeon bátyám levelestárában, — mind a kettő a Mondolatot tárgyazza. — Nem állhatom meg, hogy viszsza ne irjak az Urnak.

Reménylem tetszik tudni, minemü becsben tartják minden értelmes olvasók s buzgó magyarok az említett Mondolatot, melyet az Ur feje örökös szégyenére és gyalázattjára, — ilyen anagrammában csufolt ki: »Mondolat! Bolondulat!« (K. F. M. M. 4. k. 164. lap. Közlő.) — Igenis bolondulat; de nem objective, hanem subjective az Urra nézve;

Digitized by Google

egyenesen az Urra nézve; mert az urat ugyan bódulatba, vagyis inkább bolondulatba ejtette s ugy járt az Ur vele, mint T. M. P. uram a Menynyei jelenésekről írt könyvvel, — nem értette s megbolondult bele. — Nemde nem így van-e az Ur is! Világosan declaralja levelében, hogy nem érti, — — nem egy szót sem ért belőle, pedig magyarul s magyar betűkkel van írva. — Elég szégyen mai művelt időnkben olyan nagy urtól; de hiszen est in juvencis patrum virtus.

Szegény b. e. Gedeon Bátyám! tudta ő azt előre, hogy az ő Mondolatja olyan tudatlan, olyan ostoba pedánt magyarok kezébe is fog. kerülni, mint az Ur, akik t. i. nem fogják érteni és éppen ezeken kivánt segíteni a függelékkel, a kiegészített szótárral. De talán az Ur is azon olvasóink közé tartozik, a kik csak egy-két levelet olvasnak el a könyvből, elölről — s még minekelőtte tudnák, mi van, mi nincs a könyvben, mit ád elő az author, miképpen, micsoda tűzzel s mi a czélja, — az egész könyv ellen egész kritikusi minával kikelnek, sőt az authort is, a szegény, bölcs és minden tiszteletreméltó authort magát is ledisznózzák. Audax Japeti genus! — Tetszett volna az Urnak használni a szótárt, — reménylem most azzal a repetált »nem értemmel« szégyenlene kirukkolni — hü, hó!

»Lánczos lobogós! Teringettét! (K. F. M. m. 4. k. 164. l. Közlő.) Ugyan szana-széti magyar az Ur, eb az ingét! Az Urnál Kádár is (U. o. 168. l. Közlő.) becsületesebb katona volt, mivel

»Felemeli Kádár szemeit az égre
Mondván, Uram Jézus jőjj segítségemre.«

»Diantre Malheur! Sapperment!« (U. o. 165. l.) Az Ur francziául és németül is tud, de talán csak mocskolódni, káromkodni? Elég érdem is az Urtól, annak a két fényes nemzetnek a literaturájában.

Sejtem, hogy az Ur néha magához is jön és akkor a 10 frtját szokta veszettül sajnálni. Perse hogy igen; könyvért! (U. o. 164. l.) Miért ne?... jobb lett volna azzal kártyázni. — No de ha még is csakugyan annyira nehezen esik, — ugy is mag nélkűl halt meg, mint nőtelen ember, szegény Gedeon bátyám s maradt annyija, hogy az Urnak erről a csekélységről liquidálhatok.

Quod plus! Az sem fér a fejembe, hogy az Ur megvallja maga felől világosan, hogy az egész könyvből semmit sem ért, még is a titulus előtt álló réz-képnek esik s azt magyarázza: »az author bizonyosan maga.« (U. o. 165. l. Közlő.) No ugyan eltalálta szarva közt a tőgyit. Már e bizony csak anynyi, mintha Hoblik Márton ur a T. Bodenstein atya praelectioit magyarázgatná, m. u. candide azt declaralta magának, az említett atya versei 80-ik lapján:

»Bár jártam is volt
El iskolád
Mellett, nem áradt
Rám semmi ottan.«

Világosan elismeri az Ur, hogy a lepe (a Mondolaton. Közlő.) nem lehet az author symbolja; mert ő sem nem sonettista, sem nem kőmives

Digitized by Google

és még is, azt mondani a képről, hogy az az author, ... már e bizony igazi bolondulat. Várjon az ur, megfogja még az a rézkép magát magyarázni. Hü-hó, bámul az ur — quod arbores loquantur, non tantum ferae.

De hallja az Ur! nem csak a Mondolattól, hanem a péczeli baktertől is van az urnak mit tanulnia magyarul. — Én mondám.

A mi a második levelet (K. F. M. m. 4. k. 165. l. Közlő.) *illeti:*

A t. Major ur eszin kívül beszélt; mert b. e. bátyám jobb iróinknak dühös barátja volt, mint Desőfi Virágnak s értök botra is kész lett volna kelni életében. Pasquilizálni éppen nem tudott; sicariusnak lenni pedig fegyverhez tudó emberek dolga, mint a milyen már az Ur is maga. Az én szegény bátyám pedig nem csak hogy nem tudott a fegyverhez, de anynyira félt minden fegyvertől, hogy a világért sem hált volna meg az olyan házban, a hol csak egy rozsdás kardot látott is felfüggesztve. »Korbács« (166. l.) hát nem neki, hanem az urnak, oda a nyaka közé. — Most nem érkezem; másszor többet irok. — Szolgája az Urnak.

3. *Néhai Bohógyi Gedeon biographusához az alulirt.*

Széphalom, 1-a nov. 1815.

Édes Feruskám! (Kölcseyhez szól. Közlő.)

Már egészen lecsepűzött volna az az átkozott B. G., ha mellettem ki nem keltél volna. Köszönöm édes kedves, nem hogy haczukájára vertél »és mintegy ítélő itékes Mondolatjára közbe estél és köz viszályra hoztad méltatlan szenyvemet. Bravó, hogy kiagyolhattad és engemet lükkögésemből módi vágyonságomba visszahelyhettél. Az én tünöngyém már egész elszontyolodott volt, a szörnyű jelenlét előtt és szinte vaklani kezdett, de hála neked édes vájtfülü védem! hogy őtet meggyógyítottad és vigalliczára ingerelted.« — Hanem most vadonnat egy nagy bajom van, ama sok országot és tengert látott philologus, ama tanult vén Farkas — B. P. — akasztotta az inamba agyarát. Mit csináljak vele? tanácsolj, bátoríts: mert megvallom, remegek és félek tőle, hacsak te üszköt és fémkőt nem gyujtasz setétemnek, bizonyosan megbolház.

No ugyan rám kapott a világ! Még eddig az én segélyemmel törtek az Olymptetőkre a magyar muzsák. Költőnek sem tartotta magát, a kinek iromatját nem én approbáltam. A czombolókat nem győztem gédelni; a szepegőket tüzelni; most — ah most mindenfelől szegült karokat emelnek ellenem; szivecsem elszontyolodott s oda vagyok quam qui Jovis ignibus ictus etcet. Könyörgök édes Feruskám ne hagyj! Magam is ügyekszem ugyan jelségesen mindenekre visz-figyelni s egész teljedelemmel sajátságomat védleni; de te csak még se hagyj.

Szeretném tudni mit dolgozol most. Ime én recensiód alá küldöm a magyar nyelvre írt philologiámat. Valóban nyomós dolgozat; még ilyen nem jelent meg a magyar tudós játéknéző színen. Vagynak ebben gyökérszók megállapitására még a bábeli nyelvszakadáskor kipattant üstökös kézirások; a csonka igékhez legujabb pótok; a karaiták és a quackerek normái után; vagynak a tótlag és németleg helytelenül becsuszott korcs és zsellér szókról velős értekezések és még sok egyebek. Nevezetesen

Digitized by Google

pedig a végén egy kisded Magyar grammatika a hibás debreczeni helyett in folio. Ezzel lesz egy kis bajod; de hiszen guta cavat lapidem, majd csak kiráspolyozod te ezt; mert hély! bizony nagy szüksége van most erre a nemzetnek, midőn olyan fogas emberekkel van bajunk.

Ujságul azzal kedveskedhetem, hogy nem igen régiben Kázmérban mulatván, egy becsületes pataki deák bizonyos görög verseket küldött hozzám, melyeket maga componált,[1] hogy commatisaljam. Megismerem, hogy a versek remekek és a Tyrtaeusával tehetjük egy karba, de minthogy én a görög prosodiához tökéletesen nem értek, ezeket is rád bizom s adandó alkalmatossággal (minthogy most a philologia is elég dolgot ad) hozzád megküldöm — »teljesítsük ezen nagyratörő ifju kivánságát.« Csókollak

Zafyr Czenczi.

4. *Megyefi a többször említett biographushoz.*

(Válasz Kölcseynek »Högyészi Hőgyész Máté Bohógyi Gedeonhoz« czímű gúnyversére. K. F. M. m. 4. k. 184. l. A közlő.)

Puszta-Ricse, nov. 12. 1815.

Édes Pátri uram!

Ugyan szép egy madár Pátri Uram! becsületesen betrágyázza a saját fészkét! Vagy talán betegségében esett rajta ez az erőtlenség; talán hagymázban volt? Ha ugy? Ugy megbocsátható volna, kivált ha remélhetné az ember kigyógyulását, — és jobb értelemre jövését — de — quero facias ne quod olim

Mutatus Polemon.

Ellenben: ha az Ur a mit lakó-megyéje nagy megsértésével firkált, józan észszel firkálta? — Mit mondok józan észszel? eb, a ki józan észtől olyakat acceptál; de ha mégis ugy a miképpen maga is az Ur akarja, már ez az Urtól valóságos *szentségtörés és olyan bün, melynek megbocsátásaért még könyörögni sem lehet.* Patri uram, vagy Patriota Uram! — Igy szokták nevezni a debreczeni deákok azokat, a kik velek ugyanazon megyéből valók. Ha már olyan derék fej az uré, használna vele ennek a Szylvester óta homályban heverő Tisza környékének. De gondolná is — boldog Isten, — in sua viscera tela. Eb az ingem, ha olyan jó mondolatos volnék, mint hajdan Cicero, megadnám az Urnak, még jobban mint ő Catilinának. S még az Ur is amaz ártatlan, ama halhatatlan nevet érdemlő Högyész ellen agyarkodik és mindnyájunk ellen, a midőn Köztünk lett, köztünk nőtt. Szégyenl az Ur velünk egy társaságban lenni? Mi jobban szégyenelhetjük az Urat, oly bigott, oly mocskos elárulónkat s kebelbeli ellenségünket. Bocsátjuk az Urat, merre szemének, szájának tetszik.

Naviget Anticyram Megyefi Ignácz.

Jegyzet: Ez már nem az »Egyvelges Levelekben«, hanem »*Magyarázat a Mondolatra egy nehány levelekben*« van. Ezt követi még egy levél »Ten ágya meg az urat« megszólitással. Aláirva »Várkony, die 1-a nov. 1815. Kész Demeter néhai b. e. Bohógyi Gedeon urfi volt inassa m. k.« Ettől részben, de nem lényegileg különbözik a következő:

[1] Ez pedig olyan igaz mint a napfény.

Digitized by Google

5. »*Még egy levelet találtam a Gedeon bátyám levéltárában; nem állhatom meg, hogy arra is ne válaszoljak.*«

(Ez Szemere Pálnak, művelt emberhez nem illő »Bohógyi Gedeonhoz« czímű levelére a válasz. (Lásd Sz. P. levelét K. F. M. m. 4. k. 189. lapján. A közlő.)

Domine N. N!

Bizonyosan jó jerkés gazda lehet az Ur, mert a szarkát is turóra hivja, — e több mint pazarlás. Lunaticus vagy részeges embertől sem várnánk különb productiot.

Péczelről ir az Ur, még is gémer vgyei (vármegyei) vén asszonyok dialectusán — e már csuda. De még sem csuda, hiszen panóka az Ur, a mint mivelődéseiből és nagy személyes leirásából kitetszik. Ugyan is lugozni, mosni, sulykolni, az olyatén öszvér-emberek tulajdona. — Lókörmű, karikalábú, lőcskezű, tökfejű, szamárfülü, csuda teremtmény bizonyosan nem más, hanem az Ur, maga az Ur; mert az Ur megyen neki a becsületes embernek, mint a vak veréb a falnak; az ur hát maga a leirt és nem más, a mint biographus urtól is tudjuk néhai b. e. bátyámnak személyes, ettől egészen különböző leirását.

Tovább megyek egy philologust, egy nyelvmestert akar az Ur castigalni és ujra kitört belőle a panókaság. Tyukokkal, csibékkel, tikmonyokkal veszekedik tárgyazott személye helyett, — ismét odább holmi öszvehabart és feleresztett litty-lotty kotyvasztásokat borsolgat.

Naturae sequitur semina quisque suae.

Megmondá az Ur, teremni kell az embernek, mint a subagallérnak. Az Ur is tehát ilyen appendix ember; bezzeg az Ur lehet biró a nyelv dolgában. Talán a nagy Dugonitsnak is segédje lehetett a Tudákság terminusainak magyarázásában? Felfogása is kevés az Urnak a bátyám iromatja — és hogy már most oda tudjam — a Beytvagosokénak (K. F. M. m. 4. k. 161. l. A közlő.) megértésére. De ha még ki nem fizetett szájából egy nehányat, a harminczkettőre is sok — mert lám még megkérőzve sem tudja megemészteni.

Ugy értem .... (Nem irjuk le még egyszer a Szemere Pál kifejezését. L. K. F. M. m. 4. k. 191. l. A közlő.)

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Káposzta kertbe néző csalárd! ..... Hogy mondhatja ezt az ur Gedeonról, hisz ő nem volt kancsal — a biographus ur sem hagy hazudni. Hogy minden firkálókkal, a kiket az Ur ex praejudicio érdemes iróknak tart, egy gyékényen meg nem állhatok — erre az Ur nem mondhatja azt, hogy figulus figulum odit, — mert ő minden jó iróknak lelki-testi barátja volt. — Készül az ur, hogy poetáival majd ki satyrisaltatja. Difficile imo impossibile est illis satyram scribere. Azok csak olyan tökfilkók lehetnek mint az Ur. Noscitur ex socio qui etc. ....«

Digitized by Google

6. *A Lant.*

(Válasz lesz K. F. M. m. 4. k. 200. lapján ugyan csak a »A lant« czímet viselő versre.)

Poebus! add tudtomra, mivel
Érdemlettem azt a mit
Velem Zafyr Czenczi mível?
Nézd csak e bódult mamit!

Sem nyerge, sem kengyel szijja
S még is göröncsös hátán,
A levegőt bátran szijja,
Az eszét elhagyatván.

Mi lesz belőlünk, mi hát?
Azt a féket e kacsó
Hová rántja, óh csacsi hát
Gyuró megkábult bacsó!

Nem hiszem, hogy több napot láss;
Mert nem kell hozzá csak a
Kalauznak egy megbotlás
S kitörik ura nyaka.

Nézd csak milyen módi szerrel
Igyekszik telepedni
Egy a bérczen ezerszer el-
Bukható fülesre ni!

Ha engem is oly ártatlant
Összetör, hogy veszek el
E bolond alatt, szegény lant,
Ezer veszedelmekkel!

Phoebus essék meg már ah!
Essék meg szived elsirt
Panaszkodásim jajjára,
S ne engedj ezekkel sírt.

Egy sirt tölteni én nekem;
Jer adj másnak, kinek a
Hold gyöngy fényinél énekem
Kövesse Filomela.

Kinek karjain számodra
Ömledezzek hatalmas
Hangokat s pántlikák bodra
Közt, lakom lesz nyugalmas.

7. *A szamár Czenczihez.*

(A göröghöz nem annyira, de a latinhoz csak sejt valamit.)

Tuque dum procedit: Io triumphe,
Non semel dicimus Io triumphe!

8. *A szamár magában.*

(Válasz lesz »A szamár a Mondolat írójához« cz. versre. (K. F. M. m. 4. k. 195. l.)

Iha, iha!
Most forditottak ám felséges haszonra,
Piha, piha!
Be göbös ut viszen fel a Heliconra.
De csak valahogy s mint mégis felviszem ezt,
Hiszen — mortalibus nihil arduum est.
Dicsőség e nékem — Isist is egy menten
Mendegélő bátyám igy vitte régenten.

Iha, iha!
De tán rivancs lejénd: siessünk Czenczike
Mert majd a locsmojban meg nem állunk mik e
Kopasz szirtok hátán, ha erősen foly le,
Majd e néző csővel sem akad ránk Boyle.
Ugy alá sodratunk a völgy fenekére
Ha csak Pallás nem fut éltünk védelmére.

Digitized by Google

9. *A satyrus Czenczivel.*

(Párja lesz »A satyrus a Mondolat irójához« versnek, K. F. M. m. 4. k. 194. l.)

Jertek nyájas Eteziák
Legyezzétek arczomat,
Jertek kellemes Gratiák,
Fogjátok meg karomat,

Ugy mint ti hárman — Lakhesis,
Clotho és szép Atropos
És ti Muzsák, mint Nemesis
Metaphora és Tropos.

Jertek felséges istenek,
Aeacus és Radamant,
Kiknek képetek fénylenek,
Mint a tiszta adamant.

S ti kedves istennék ugy mint
Eris, Juno, Meduza;
Jertek — a nyájas Czenczi int —
Legyetek kalauza.

Vigyetek fel a tetőre
Hol édes ambrosia
S asszonyoknak való lőre
Vár s édes essentia.

A hol szépen énekelnek
(Mint Orpheus, Homerus)
A kik együtt sereglenek,
Praeses levén Cerberus.

Ott fogok én örvendeni,
Ott lesz örök lakhelyem,
Tantalus fogja tölteni
Forrásvizzel kehelyem.

És te óh Czitera, koboz,
Lant, kiknek kebletekbe
Édesgető konczert koboz, —
Pán-istenhez viszlek be

Benneteket s nem lesz párom
Ottan körül, higyjétek;
Nem lesz, nem lesz olyan három
Összhang, mint a tiétek.

Ugy látszik, hogy valamint a Kölcsey és Szemere *Feleleté*-hez, ugy ide is több vers volt csatolva. — Van még ugyanis birtokomban egy füzet hasonló kézirással, melynek czíme következő: *„Jegyzések a versek alá. Késziteite Nagy."* Ezek irvák a) *„A kürtre"* —, b) *A pillangóra"*, — c) *„A koszorura"*, — d) *„A lantra"*, — e) *„A szamárra"*; de e verseket nem ismerem, kivévén a közlötteket.

Közli: H. Kiss Kálmán.

JÁSZAY PÁL NAPLÓJA.

— Tizenkettedik közlemény. —

8. Vasárnap, Reggel lementem a templomba; s az oskolás fiúknak exámenje levén, azt egy darabig hallgattam. Délután az öreg Karsához, onnan pedig valamenynyen a templomba mentünk, az oskolás leányoknak annál fogva Miczi húgocskámnak is exámenje levén, jó darab ideig azt hallgattam. Borongós idő volt.

9. Hétfőn. Délig olvasgattam s a jegyzéseimet irtam. Délután Almássy Pali bátyám hozzám jövén lementünk a fürdőházhoz s megfürödtünk. Tiszta meleg idő volt.

10. Kedden. Reggel a Superintendensnek irott ezen levelemet: »Főtisztelendő Superintendens Úr! A Mlgos Gróf főkurátor úrnak a pataki exámenekre el vagy nem jövetelét szükségesképen kelletvén tudnom, annak megtudásához pedig senki által is bizonyosabban nem juthatván mint

Digitized by Google

Főtisztelendő úr által; bátor vagyok Főtiszt. Superintendens urat e nehány soraimmal egész tisztelettel megkeresni az iránt, hogy engemet ezen tárgy felől értesiteni méltóztassék. A ki egyéberánt szives jóindulatiba ajánlott egész tisztelettel vagyok a főtiszt. Superintendens úrnak alázatos szolgája« sat. A tiszteletesnek Miskolczra vitel végett leküldvén, a csizmadiát Albertot és Erőst a szabót felhivattam, hogy a csizmámat és ruhámat reparálnák meg; azután délig a kertben mulattam. Délután a hozzánk jött Gyarmatival mulattam magamat estig. Szép tiszta meleg idő volt.

11. Szerdán. Reggel 8 órakor az atyámmal a fürdőbe mentünk, délután pedig Tályára a szőlőt megnézni. A szőlőből bementünk Horvátékhoz, s Szabó Károly is oda jövén és a Domonkos pert oda hozván, az apelláta szentencziáját, mint esküdt subscribáltam. Azután haza jöttünk. Szép tiszta meleg idő volt.

12. Csütörtökön, Délig a jegyzéseimet és az atyámnak a Kótaperben hozott sentencziát irogattam; délben a Superintendenstől levelet kaptam, melyben irja, hogy a Gróf a pataki exámenekre nem fog le jönni, annálfogva én délután egyenesen mentem le Pósa Stefihez, hogy vele a Pestre menetelről értekezhetnék. Igen meleg idő volt.

13. Pénteken, Reggel lementem Pósa Stefihez s véle beszélgettem a pesti út felől. Délután a nagy melegség miatt nem levén kedvem sehova se menni, egy darabig jegyzéseimet, azután a Grófnak a következendő levél projectumot irtam:

»Méltóságos Gróf! Megkülönböztetett tisztelettel való Nagyságos Uram! Óhajtva várám mindez ideig méltóságodnak a pataki exámenekre lejöttét; mindazáltal az, a mint főtiszt. Superintendens úrnak mai napon hozzám érkezett tudósitásából értém, a terhes munkáknak a főméltóságú magyar királyi udvari kanczellárián történt meghalmozódása s csoportosodása miatt Méltóságod részéről meg nem történhetvén: sietek méltóságodat a felől alázatosan tudósitani, hogy én azon pillanattól fogva, melyben a mltsgod le nem jöhettét megértettem, minden ügyekezetemet arra fordítám, hogy a mennyire a minden órán beállandó aratási, s már csaknem fogytán levő kaszállási minden környékünkbeli embert szorgosan elfoglaló munkák terhe engedi, hovahamarább Pestre s onnan, bevárván ott a Mtgod Kállóban tett kegyes igérete s parancsolatja szerint további menetelemről rendeléseit, Mgodhoz Bécsbe eljuthassak. Mely alázatos jelentésem mellett, midőn Mgodat a felől is bizonyossá tenném, hogy a jövő hét elején, azaz jul. 22-kén vagy 23-án itthonról Pest felé okvetetlen kiindúlok, magamat érdemem felett tapasztalt grácziájába s nagy kegyességébe alázatosan ajánlván, megkülömböztetett állandó igaz tisztelettel vagyok Mlgodnak legalázatosabb szolgája sat. melyet elvégezvén, egy rossz pipára a czimerünket kezdettem faragcsálni. Mihály bátyámnak megigértem, hogy holnap hozzá fogok a levelei rendezéséhez. Vacsora után a Cicero leveleit olvasgattam. Rekkenő nagy meleg volt.

14. Szombaton. Reggel a méheskertbe mentem s ott mulattam délig; délután a jegyzéseimet irtam 6-ig. Vacsora után Cicerót olvasgattam. Rekkenő meleg volt.

15. Vasárnap, Reggel épen midőn a templomba akartam volna

Digitized by Google

menni, akkor jött hozzám a Szúnyogh Feri bodnárja, mondván hogy Szúnyogh Jósi érettem küldötte, hogy menjek le hozzá, én tehát lementem. Egy darabig velök beszélgettem, a midőn Patay Istvánnét elmenni látván, utána szaladtam s megállitván azt mondotta hogy Jancsi is mindjárt itt lesz s nálam fog vagy két nap mulatni. Én tehát örömembe azonnal haza jöttem s Jancsit bevártam, a ki alig egy fél óra mulva megjelenvén, legelőször is azzal állott elő hogyha nem volna-e kedvem sógorával Borbélylyal menni fel Bécsbe, a ki engem emlegete, s örülne hogyha vele mennék. Én tehát kapván a jó alkalmatosságon, Borbélyhoz, a ki Laczival a városházánál lovakat váltott, azonnal lementem Jancsival, s kijelentém, hogy szivesen elmegyek. Ebédre marasztám — de az anyjok után sietvén nem akarának maradni. Ezután Jancsival és Jósival ebédelvén, velök mulattam. Később a Grófnak irott levelemet letisztáztam, s a végit úgy változtattam, hogy Borbélylyal leszek felmenendő. Ezt leirván, lementünk Pósa Stefihez s ott mulattunk estig. Nagy meleg volt, de este felé eső esett s meghidegült a lég.

16. Hétfőn. Reggel Szúnyogh elment haza jókor; mi meg Jancsival Pósaékhoz. Jancsi emlitvén, hogy 3 frtjánál több nincsen, s magamnak is szükségem levén a pénzre, Stefitől 100 frtot kértem kölcsön; de azt mondván, hogy vele nincsen, nem adott. Ebéd után egy ideig Jancsinak az itthon irott verseimet olvasgattam. Azután Török Jósihoz mentünk. s ott is vacsoráltunk. Borongós esős idő volt.

17. Kedden. Reggel felkelvén, úgy tettük a plánumot, hogy holnap 9 órára Pthrügyre, onnan a Borbély vurstján és a falu czugján délre Nagyfaluba, estvére pedig Kótajba fogunk menni. Midőn itthon pipázgatnánk, a Jancsi atyja csak megáll előttünk s beküld Jancsiért, mi kimentünk száj' s szem elállva érette, be jött, s ebédre is megmaradt; megmondotta ugyan, hogy Jancsit elviszi, de a plánumunkat is meghagyta, sőt még ő maga következendő levelet is irta Pthrügyre: »Kedves Fiskális úr! A vőm vurstja már készen van, úgy esett értésemre. Tehát azt holnap Jászay Pál öcsémtől, a ki is Madára, s onnan tovább Bécsbe fog utazni, küldje el Fiskális úr. A helység lovait parancsolja befogatni, még pedig úgy, hogy azok egészen Madáig szekerezzék Jászay Pál öcsémet. Többire szives indulatiba ajánlott maradtam kedves Fiskális úrnak igazszivű szolgája. Patay István m, s. k. tettes Buzás Jósef Fiskális úrnak Pthrügyön.« Délután Jancsi az atyjával elmenvén én az atyámmal Mihály bátyámhoz mentem, a kitől is s a háza népétől elbúcsúztam. Hives szeles idő volt.

18. Szerdán. Reggel felkelvén s mindenemet összepakolván, kedves szüleimtől s testvéreimtől zokogva elbucsúztam valamint több ismerőseim s atyámfiaitól u. m. Butykaytól, Galgóczytól, Karsáéktól, Törökéktől, s Pósáéktól, s szekérre ültem, s minekutána a Pósáékig lekisérő atyámnak reám adott áldását még egyszer vettem volna, útnak indulék; 11 óra tájban Pthrügyre érék, s ottan a Fiskálisnál Búzásnál ebédelvén, s a tiszttartóval is Szőke Istvánnal beszélgetvén, délután 4 óra tájban a Borbély Miska vurstján s a helység lovain tovább folytatám útamat; s Rakamazon túl az eső verni kezdvén, de külömben is kedves Katimtól (a kinek a legközelebb létemkor Nagyfaluban megigértem, hogy minek

előtte Bécsbe mennék, tiszteletemet tenni el nem mulasztandom) búcsúvétlen annyi földre elmenni nem akarván, Nagyfaluba betértem s Bónisékhoz beszálltam, arra számolván, hogy Samuval majd csakhamar elrepülhetek Katicskámhoz. De itt a remény nagyon megcsalt, mert Samu Polgáron, az atyja Patakon s honn csak az anyja levén, minden előre koholt terveim elenyészének. Ezen okból ki sem akartam fogatni, hanem a kocsival meghagytam fordúlni, olyan feltétellel levén, hogy a Katitól venni akart búcsút, az anyjának általam már többször észre vett reám neheztelése miatt mostan bárha fájdalmasan is abbahagyván, Kótajba Ibrányi Ferihez menjek éjszakára. De a Bónisné szives kérésére s a zápornak szüntelen szakadása miatt kifogattam, reménylvén, hogy majd a zápor elállván, erőt veend rajtam a Katihoz való vonzódás s az anyja haragjára való nem tekintet mellett is csakugyan elmenendő leszek hozzá; az eső kevés idő multával el is állt; de Bónisné maga mellé leültetvén, s férje atyja mostani birtokabeli jószágainak keresése módját, a Fáy házasságát s Molnár Gusztinak feleségével való rossz bánását el kezdvén nekem mind vacsora előtt, mind után, unalmasan beszélni, a Bekényékhez való menetelből teljesen semmi lett. Igy 11 órakor jó éjszakát kivánván az ámbár szives, de ekkori környülállásomban nagyon unalmasan mulattató háziasszonyomnak, a hálásomra kirendelt szobába mentem s Samunak egy levélkét irván, lefeküdtem. Egész nap nagyon hives idő volt, zápor esett.

19. Csütörtökön. Tegnap Bónisnénak azt mondván, hogy korán el fogok menni, reggel már 4 órakor fel is keltem, de ismét eszembe jutván az, hogyha ilyen korán kiindúlok, Katihoz, a kiért egyedül jöttem Nagyfaluba el sem mehetek, azt határoztam, hogy a 7 órát bevárjam, s akkor elindulván, Bekényékhez is betérjek egy kis időre. Igy tehát egy fertály hétre kávézás után, a feltett czélt teljesitém is. Bekényné már ekkor kivel ült, s csak bámulva kérdé, hogy hol járok ott olyan korán? Én egész udvariassággal előadám, hogy ily messze levő s idegen országra indulván, nem akarék úgy elmenni, hogy végső tiszteletemet ne tegyem. Erre Bekényné felugrott, a leányait felköltötte, s az alatt mig felöltözködtek, előadván, hogy a férje már kiment a mezőre, a legnagyobb szivességet mutatta erántam; úgyannyira, hogy minekutána a leányai kijövének, azoknak ezt mondá: »Már édes leányaim ámbár azt szokták mondani, hogy a reggeli vendég nem hál meg, próbáljátok ha öcsémuramat megtudnátok marasztani?; s a lovaimat is ki akarta fogatni. A leányok kivált Kati minden módokat elkövettek, hogy megmaraszthassanak. De én előadván, hogy tudományok szerént is örömestebb sehol nem mulatnék, ha lehetne, de a Borbélylyal tett egyezésem szerént még ma Madára, onnan pedig holnap korán tovább kelletik mennem, nem maradhatásomat világosan kijelentém. Igy Katitól hatszor is búcsút vevék, ő kezemnél fogva mindannyiszor visszatartóztata s a keztyümet is elvevé. Mig végre vele s Erzsivel együtt egy más szobába bemenvén, s Erzsitől magunkra hagyatván ezen szavak között: Én már megyek édes Katim! képére s kezére egy-egy pár csókot nyomtam, s kézszoritások között mind tőle, mind mindnyájoktól végbúcsút vevék, s útamat tovább folytattam. Igy méla morfondirozások között 9 órára Kótajba értem s ott a Patay Jancsi

Digitized by Google

meghagyásából Ibrányi Ferihez bementem, általa a bátyjának bemutattat tam; a ki nagy szivesen s csaknem úgy látott mint magát a főispánt; a lovaimat azonnal kifogatta s ebédre is nagyon marasztott, de én kijelentettem, hogy sietős útam levén, teljességgel nem maradhatok. Itt ekkor nagy sokadalom volt, mert Matkovics Vadak ellen folytatván a birói foglalást, mindkét részről való tisztek s több más urak is jelen voltak; igy nevezetesen Pálffy Elek, Miska, Jármy Menyus; Hutka, Szabó inzsenőr, Mihályi és Kelcz Jósef, a kik mindnyájan kimenvén a mezőre, én is tovább folytattam útamat. Itt hallottam, hogy Vayék Ördögnek már mindenütt opponáltak s itt is fognak. Kiindúlván, a kocsisom emlitette, hogy a lovak sem szénát, sem zabot nem kaptak, s igy kénytelen valék ismét Bogdányban megállni, s a zsidónál kifogatni, a honnan elindúlván, napszállatra beértünk Madára. Itt találtam Vay Dienes fősz. birót az esküdtjével Fejér Jóseffel, Zoltán Jancsit, Ferit, Ödönt és Miskát mindnyájan nagy örömmel fogadtak, s kimenvén a kertbe ott a leányokkal egész estig meglehetősen töltöttük az időt. Nap sütött ugyan, de hives idő volt.

20. Pénteken. Én Jancsival az alsó épületben hálván, jó ideig elaludtunk a nagy csendességben, s a früstöknél emlitvén Borbély Miska, hogy már délig Madáról ki nem indulunk, a holmimat a kocsira felpakoltattam; azzal kimentünk a kertbe meggyezni; itt nekem Jancsi azt mondotta hogy ő megtudakozta Borbélyt az iránt, a mit én nékie Szántón mondottam t. i. ha igaz-e? hogy 2 esztendőre Szegedre van itélve? S Borbély ezen megharagudván, végére akar járni hogy kitől eredt? S hogy ő azt is megmondotta nékie hogy tőlem, én pedig Bernáth Gidától és az öreg Bónistól hallottam; ezért én Jancsira igazán megharagudtam, s kárhoztattam szószátyárságaért, a mely hibáját ő azonnal el is ismerte, s megkértük Miskát, hogy arról senkinek se szóljon hogy kitől hallotta, nehogy az én orczám pirúljon meg valaha érette, a mit ő meg is igért. Ebéd után már a kocsi is előállt készen az ajtóhoz, a midőn az ifjúság szokás szerint a savanyúvizezéshez fogván, Borbélyt lebeszéllette a holnap reggeligi indúlásról. — Igy tehát Répássy a Patayék Fiscálissa is megérkezvén, a Zabolchi Restaurátióra irott Pasquillusok olvasásával, s a kertben beszélgetéssel töltének az időt. A mi azon Pasquillusokat illeti, minden soraiból a legnagyobb butaság, tanúlatlanság s tapasztalatlanság néz ki. A főispánnak azt a hibát tulajdonítja egyedül hogy Kálvinista s nem Pápista, továbbá hogy Patayt azért tette V Ispánná, mivel 4 ántalag asszú bort küldött volna fel nékie Pestre. Hives idő volt.

21. Szombaton. Patay V Ispán mind nékem, mind pedig Borbélynak megiratta a Passusokat, s a Mlgos Grófnak is készített egy levelet, de Borbélyt, bár már az ajtó előtt állott is legyen a ló befogva, részszerint a fiúk, részszerint a felesége ismét levették a mai elindulásról, mely nékem ámbár nehezen esett, s bár inkább Nagyfaluban mulattam volna, mindazáltal nem volt mit egyebet tennem, mint elindulásunk napját béke tűrve elvárnom. Ez igy levén, az atyámnak egy levelkét irtam, azután pedig Zoltán Eödönnel lementünk a kertbe, s ott sok különféle tárgyakról beszélgettünk; — ő nekem a többi között azt emlité, hogy ő ugyan nem hiszi, hogy Borbély Bécsbe, de csak Pestre is eljőjjön velem, kivált ha Gróf

Digitized by Google

Keglevich nem fog jönni, melyet én kevéssel ezután ugyancsak a feleségétől is hallván, Borbélyt magát megkértem, hogy szándékát nékem nyilatkoztatná ki, hogy igy a rólam teendő rendelés iránt azonnal irhatnék a Grófnak, — de ő ismét megigérte, hogyha már egyszer szavát adta, azt semmi esetben meg nem másolja. Igy én meglevén nyugtatva, egygyel s mással töltém délig az időt. — Laczi Répássyval elment Bihar vgyébe, bizonyos peres dolgoknak elintézése végett. — Ebéd után elúnván a Zoltán Jancsi szűntelen való karmazsirozását nézni, egy külön szobába mentem, s ott a *„Scriptores rerum Hungaricarum“* nevű könyvet olvasgattam; — estve pedig Borbély kártyázás és borozás közben Lisz chirurgussal több rendbeli nevetséges dolgokat csinálván, 12-ig Zoltán Jancsival együtt azoknak szemlélője valék. Szép meleg, estve felé hives idő volt.

22. Vasárnap. Reggel felpakolván, s Patayéktól elbúcsúzván hárman, ú. m. én, Borbély és Zoltán Miska a Borbély Wurstján valahára csakugyan kiindultunk Madáról. Kiindultunkkor Borbély azt mondá, hogy még ma törik szakad Debreczenyben, holnap pedig Roffon kelletik lennünk, a hol két napot mulatván, Szilvásra, s onnan más két nap mulva tovább fogunk menni Bécs felé. De ezen szép fel tett czél csakhamar egészen másként ütött ki, mert ebédre a Kis Cserére Kállay Gergely m. a. Ispánhoz menvén, s onnan 4 óránál előbb ki nem indulván, Geszterédnél tovább ez napon nem mehetének. — Egy Bessenyődi köznemes jelen levén ekkor Kállaynál, hosszasan előadta a Molnár Guszti apjának élte leirását, nevezetesen azt mondotta, hogy kálvinista rector, s olyan szegény ember volt, hogy egyöltő fejér ruhájánál többje nem levén, az alatt, mig azt a gazdasszonya kimosta, mindenkor mezitelen feküdt a gazdasszonya ágyában. Geszteréden Fintáékhoz szállottunk, de csak Gábort találván otthon, a Balkányban levő Marczinak utána mentünk, kit is Balkány alatt szemközt érvén, vele együtt visszajövénk Geszterédre, — s itt az egész estvét, minthogy Fintáék nagyon szivesen láttak, s Borbély szokása szerint ezekből is tréfát űzött, sok nevetések között töltének el. Hives szeles idő volt.

23. Hétfőn. Itt Zoltán Miska tőlünk el vált s igy mi csak ketten folytatánk tovább útunkat. 11 órára beértünk Debreczenbe, az holott a Péterfia nevű útczán a város épen canálist ásatván, egy Bethlen Gábor pénzét találtak az ásók, melyet tőlök azonnal meg is vettünk. — A kocsit a Patay-házhoz küldvén, magunk az özvegy Csáthy Györgyné örökösei könyvboltjába bementünk, kinek egy fiával ismerős is valék, — itt találám Csapó Jancsit is, s délig velök beszélgetvén, ebédre a »Bika« nevű vendégfogadóba mentünk, — ebéd után én a Borbély kérésére egy levéllel a postára menék, 4 óra után pedig Debreczenből kiindulván, a Hortobágyra jövénk hálásra. Meleg, de szeles estve felé hives volt.

24. Kedden. A Hortobágyról kiindultunk s Nagy Iványban lovakat váltván, ebédre az aranyosi csárdába jövénk. Ebéd után Madarason s Kunhegyesen keresztül korán beértünk Roffra, holott is a kertben való sétálással, s a Borbély durva bár, de elmés s bátor, noha nem a legjobb conduitü kakati Alföldy nevű öreg kerülőjével való beszélgetéssel töltének az időt. Itt Borbélynak a Madán volt szándéka már egészen megváltozott, mert már ekkor úgy határozá előttem a dolgot, hogy holnap egyenesen

Digitized by Google

indulunk Szilvásra Gróf Keglevichhez, s ott vagy két nap mulatván, az alatt nékie az árendásai beküldik a pénzt, s igy onnan visszajövén, akár jön Keglevich, akár sem, mi egyenesen folytatandjuk útunkat tovább Bécs felé, mely plánuma nekem még jobban tetszék, mint az elébbeni. Meleg, de szeles idő volt.

25. *Szerdán.* mintegy 10 óra tájban Roffról kiindulván s Bura mellett a Tiszán által menvén, Kis Kőrén és Kömlőn keresztül, délre Szárazbőre, a Bónis Feri kedves barátom lakásáról s haláláról előttem oly nevezetes Szárazböre érénk, holott is az akkori 6. czigány muzsikája mellett, a Papp-Szász Lajos, Fáy Menyus és Gyulay társaságában vigan mulatozó vén Szeméréhez beszállván, az alatt mig a többiek a Heves vármegyében teendő alispánokról beszélgettek, én addig Papp-Szászszal esmeretségbe lépék, a ki emlité, hogy szegény Bónis Feri által leveleimről ismer, a ki engemet nékie sokat emlegete, hogy nálam jobb barátja nem volt. — Innét ebéd után Bessenyőn, Dormándon, a Csörsz Árkán, Puszta-Szikszón, Makláron, Andornakon és Kis Tájján keresztűl Egerbe érénk, hol a Lyceumot, s a török templomot megnézvén, a Borbély fiskálisához Nánássyhoz menénk, oda jött egy Subics Sándor nevezetű ifjú is, a ki már előttem egy véletlen kezemhez akadt bohós leveléről esmeretes volt. Estig ott mulatván, vacsorára haza mentünk az Oroszlányhoz, a hol szállva voltunk, s ottan Zábráczky főfiskálissal, Subicscsal s vagy 3. Maczuhelli tiszttel sokáig beszélgettünk. Hives szeles idő volt.

26. *Csütörtökön.* Reggel Egerből kiindulván, Fel-Németen, Szarvaskőn (a Telekessy egri püspök fogsága helyén; Mónos Bélen és Apátfalván keresztül Szilvásra értünk Gróf Keglevich Miklóshoz; Apátfalváról kilátszott Mikófalva az öreg Bekény birtoka, Balaton a Fodor Guszti lakhelye, és Békő, a Béla király hajdani menedéke. Keglevichnél ott találtuk Báró Prónayt, Irsay Jósefet, egy kóborló francziát s ugyanolyan németet, a kik a Sáfárral Papp Palival együtt fel levén már készülve a vadászathoz, mi is kénytelenek valánk velük együtt a meredek Bükkes hegyeket megmászni, — melyeknek tetején a Gróf üveghutájában ebédelvén, s ebéd után a hosszas beszéd s poharazás közben a vadászat senkinek is eszébe nem jutván, de e mellett a sűrű jég is nagyon elkezdvén esni, estve felé nagy ügygyel bajjal ismét visszatérénk, úgy a mint jövénk. Estve én, Borbély, a franczia s a német egy szobában hálván, Borbély a francziát leitatta, s a Ministérium ellen nagyon csúnyán kezdvén beszélleni, a szobából kivetette. Hives szeles idő volt.

27. *Pénteken* jó darab ideig szenderegvén minekutána felkeltünk, lementünk a kálvinista paphoz, s ott szalonáztunk és a francziával disputáltunk. Innét vissza menvén, minekutána Borbély a Gróffal magányosan beszélgetett volna, engemet is behivatott s ott adta értésemre, hogy már ő mostan Bécsbe 20-dik augustusnál elébb (amikor a Gróffal együtt fog indúlni) nem jöhetvén csak Pestig fog velem jönni, s kért hogyha lehet, azt a fél napot már töltsük ottan, — mely kivánságában én, bárha nehezen esett is ily véletlen megcsalattatásom, titkolván zavarodásomat, s azon fél nappal nem sokat gondolván veszteni, megegyeztem, — noha a Gróf egész háza, társasága s magaviselete nékem nem nagyon tetszvén,

Digitized by Google

azonban a Sáfárja által is megsértetve levén, örömest szerettem volna Szilvásról szabadúlni. — Estve a vacsoránál Borbély a francziával összekapván, Irsay a francziát korommal bekenette, — mely után mindnyájan bemenvén a Gróf hálószobájába, a Gróf, Borbély és Prónay egész virradtig iddogáltak, én pedig ott szunyókáltam. — Prónay sokat beszélt arról, hogy ő a sógrától Almássytól mindeneket meg tud, — s azt is mondá, hogyha Borbélyék a dolgukat jól el nem intézik, megeshetik, hogy két esztendei fogságot is kapnak; — éjfél után feküdni mentünk, de a részeg francziától félvén, a billiárd szobában aludtunk. Hives szeles idő volt.

28. Szombaton, ismét sokáig elaludván 10-kor felkeltünk, s bementünk a Grófhoz, a ki még a Sáfárjával együtt egy szobában heverészett. Minekutána mindent felpakoltattunk volna, Borbélyt még mind a Gróf, mind pedig a Báró nagyon marasztá továbbra is, — a ki csak azt felelvén, hogy hiszen ő igen szivesen maradna még egy hétig is, ha én nem volnék, a Sáfár ezen sértő szavakkal: »hiszen ezt az olasz katonát (azt gondolván, hogy én a más szobában nem hallom) majd elküldjük valahogy« annyira felbosszantott, hogy tovább egy szempillanatig sem akartam maradni, hanem Borbélyt a tovább menetelre serio felszólítottam, a ki is látván, hogy nem a legjobb kedvem van, azonnal befogatott, s a paphoz muzsikával, s egy czigányt elől tánczoltatva lemenvén, onnat épén 12 órakor el is indúltunk. Az uton a Borbély nagy kérésére kijelentvén bajomat, — ő tovább egy fél óránál össze csókolva kért, hogy az ő barátságáért engedjek meg a goromba Sáfárnak, s curiose tudakozgatott, hogy ha vajjon a Gróf nem sértett-e meg valamivel? — Továbbá azt igérte, hogy még ma Roffra, onnan holnap Pestre indúlunk, hahogy pedig sok pénzt kap, Bécsbe is felkisér. A Giliska hegynek menvén, a szemközt talált palóczokkal sok tréfánk volt, a kik ki nem akarván térni, könyvet vettünk elő, s kiolvastuk; — 3 órára délután Egerbe értünk, holott Borbély a fiskálishoz menvén, s azt otthon nem találván, ismét kért, hogy már ma maradjunk ott; — melyre én bárha kelletlen is reá állván, a Vármegye archivumát, a Lyceum Bibliothecáját, az érsek által épitendő új nagy templomot, melynek modelljét az érsek inzsenieurje megmutatta, s az érsek kertjét megnézegettük. — Vacsoránál egy Kubinyi nevü cserepár Cadét, egy nagyon derék lengyel származású tisztjével, továbbá Ulmannak egy Pethő nevű tiszttartója s a fiskálisa Nánásy jöttek a vendégfogadóba, — ezen tisztartótól hallottuk, hogy a Vice Cancellárius ifj. Báró Eötvös Ignácz, kedden Ulmannál lesz Kompolton 1800. darab legfinomabb birka juhokat kap Ulmanntól ajándékba, melyeket ezen tisztartó fog kiválogatni. Hives szeles idő volt.

29. Vasárnap. Borbélynak ismét a fiskálisával levén dolga, korán ki nem indulhattunk. Gosztónyi Referens assessor is oda szállt az Oroszlánhoz, de csak kevés ideig mulatott. Mi Egerből kiindulván, Bessenyőn ebédeltünk, s délután mintegy 6 óra tájban haza értünk Roffra, a hol a szétküldött emberektől csak azt a hirt kapván, hogy pénzt sehonnan sem hoztak, Borbély ismét azon kért, hogy már megengedjek, holnap reggel maga megy utána az árendásainak, s az öcscse is, a ki szinte árendása haza jövén, holnapután elindulunk. Estve az öreg Alföldyvel

Digitized by Google

sokáig beszélgettünk, de nekem nem a legjobb kedvem volt. Borongós, hives s esős idő volt.

30. Hétfőn. Reggel Borbély ismét azt mondotta, hogy már délig nem mehet az árendásaihoz, minthogy mindnyájan a Thúri vásáron vagynak s csak esvére jönnek elő, hanem délután elindúl s meg lehet, hogy még ez éjszaka, de holnap délre bizonyosan elöjön s délután elindulhatunk, — melyre én csak azt felelém, hogy nehezen hiszem hogy legyen belőle valami, — ő mindazáltal a forspontról a rendelést megtette s ebéd után el is ment, — én pedig egy darabig ezen czimű munkát olvastam: »Über dem politischen Zustand von Europa im Jahr 1832«, azután napszállatig a jegyzéseimet irtam, — napszállat után egész estve Alföldyvel beszélgettem. Reggel tiszta idő volt, délután borongós s nagy zápor esett.

31. Kedden. Borbélyt délig is, délután is hasztalan várván, unalmas időmet részint azon tegnap olvasni kezdett könyvnek bevégzésével, s egy más ilyen czíműnek: »Eine Stimme aus Ungarn« átolvasásával, részint pedig az Alföldyvel való beszélgetéssel töltém. Vacsora után mindazáltal reményem felett Borbély megérkezett, — de ebben sem volt köszönet, mert nyögve panaszkodván, hogy a pusztán tegnap milyen rosszúl lett, s még most is nagy hányása és laxálása vagyon, előre elértém, hogy ez épen annyit tesz, mintha mondaná, hogy holnap nem indulunk, — holott pedig a már megérkezett szolgabiró öcscséhez Sámuelhez mindketten elmenvén s Fürj esküdtöt is ott találván, a savanyú vizezés közben annyi baját sem mutatta mint én. Itt sokáig mulatván, csak későn mentünk haza aludni. Hives szeles idő volt.

Augustus, 1. Reggel Borbély felkelt épségben s egészségben, de egy félóra mulva ismét bajáról kezdvén panaszkodni, — s olyan beszédeket tevén, melyekből könnyen észrevehetém, hogy egy köröm feketényi kedve sincsen Pestre jönni, megszólítám, hogyha kedve nincsen, egy cseppet se erőltesse magát, hanem csak szekeret keritsen, elmegyek én magam is, s még azt sem kivánom, hogy igérete szerint a maga Wurstján küldjön, csak hogy ha lehet, még délig indúljak el; — melyet ő nagyon kedvesen vevén, a gazdájának megparancsolta, hogy lovait s szekerét ebéd után elkészítse, mi pedig a Szbiróhoz menénk s ott ebédelénk, — ott hallottam azt az ámbár nem egészen bizonyos hirt, hogy B... ... ...né Recsky Banditól, a ki a jószágát árendálja, teherben van, s hogy Bandit több társaival a Parádon elkövetett excessusai miatt Ulman aligha fel nem adja. Ebéd után a főszolgabirótól elbúcsúzván, s Borbély Miska egy az ágensének szóló levelet adván kezembe, azzal az igérettel váltam el tőle, hogy dolgának mibenlétét az ágenstől és a Grófomtól megtudván, azonnal fogom levelem által Bécsből tudósitani. Roffról tehát e szerint valahára csakugyan kiindulván Kis Éren és Mihály Telken keresztűl, éjszakára meglehetős későn Jász Berénybe értem s ott a vendégfogadóba beszálltam. Ámbár tiszta, de nem a legmelegebb idő volt.

2. Csütörtökön. Reggel Jász Berényből kiindulván, délre Szecsőre értem, holott a Jászberényi nótáriussal Beleznay nevüvel ebédelvén, s még Keresztúrban a lovakkal egy keveset kapatván, napszállatra beértem Pestre, holott is a grófi háznál a házimesteren és Jósef nevü inason kivül

Digitized by Google

senkit sem találtam. Jósef azt mondotta, hogy a Grófné épen ma ment ki Guszti Comtessel Szirákra, s csak Jeanette Comtesse maradt benn, s hogy a mint hallotta a Gróf e f. hónap 8-kán itt lesz Pesten; — ennek én bizonyosan végére akarván járni, bevártam mig a kulcsár előjött, de egyebet ő sem tudott annál mondani, hogy a Grófot várják ugyan, s a mint ő a Grófnétól értette 10-kre, de irántam tett-e rendelést, azt nem tudja? — Én tehát addig mig Petrovicstól bizonyosabbat tudnék elmentem járkálni a városra, de senkit esmerőst nem találván, haza jöttem. Késő estve Petrovics haza jött, s azt mondá, hogy épen jó, hogy elő jöttem, mert ő már azt gondolta, hogy én Pestet elkerülvén, azóta talán Bécsben vagyok, holott épen tegnap előtt vette a Mlgos Gróftól a levelet az eránt, hogy 12-dik Augustusban már itt levén maga is Pesten, várjam be a lejövetelét, — a mely nékem annyiban örvendetes hir volt, hogy így egy nehány ftomat megkimélem. Délig is ugyan, de kivált délután nagyon meleg idő volt.

3. Pénteken. Reggel elmentem kalapot vásárolni, annakután pedig még Ránkon hallván Dengelegitől, hogy Vadnay Berta Hubaynál jurátuskodik, őtet felkeresém s valósággal reá találék, a ki szobájába beléptemkor hirtelen el nem esmervén, csak bámult s nézett reám, — végtére kevés pillanatok mulva csakugyan elesmervén, mindkét részről sok jeleit adánk már rég idők mulva véletlen lett összvetalálkozásunkból származott örömünknek, — itt véle egy darabig beszélgetvén, Apostolhoz menénk, ott találtuk Petőt is, s emlitették, hogy ők most hárman a Censúra letételéhöz készülnek; — hogy Sárközy Jósi laudabilis, Thomka Sándor praeclarus. Kunch Lajos pedig sufficiens calculust kapott. Délben Apostollal a Csillaghoz mentem ebédre, onnan eljöttünk hozzám, s tőlem ő correpetitióra menvén, én egy darabig itthon a jegyzéseimet irám, azután járkálni mentem. A kigyó-utczában Matkovich Balázszsal és Thódival találkozék, s vélek együtt a Wurmhoffba menék, ott egy kevés ideig mulatván, midőn hazafelé jönnék, Thomala előtt Tar Sándort találám, a kivel együtt Apostolhoz mentem. Tar Sándor emlitette, hogy Bekényék a napokban s a mint gondolja a jövő Hétfőn bejönnek Gyömrőről Pestre. Apostolnál egy kevés ideig mulatván, elmentünk járkálni, s a járkálásba beleúnván, Bertával feljöttünk hozzám, — s itt régi szeretőinkről sok hónapok óta nem beszélvén már egymásnak, azokról enyelegtünk. Berta említé, hogy ő neki azóta egy bizonyos K. Czili, Hajdú városi kerület volt fiskálisának leánya volt a szeretője, s annak már meg is igérte, hogy elveszi, de e tavaszon májusban hecticában meghalt. Egész 11 óráig eféle dolgokról beszélgetvén, ő akkor haza ment, én pedig lefekvém. Tiszta meleg idő volt.

4. Szombaton. Reggel lementem Petrovicshoz s ottan Szirmaynak Szathmár Vgyéről irott könyvét elővevén, azt olvasgatám; — ebédre a Csillaghoz, onnan Vadnay Bertához mentem, s ott ezen czimü theatrum darabot: »Anna von Bretagne« olvasgattam 4 óráig, ő pedig tanult, — 4-kor ő correpetitióra menvén, én haza jöttem s 6 óráig a jegyzéseimet irtam, azután hozzá mentem s ott mulattam 10 óráig. Mostan is erősen állította hit alatt is, hogy ő Karsa Julcsát nem egyszer megcsókolta

Digitized by Google

Tőle haza jövén, egy darabig a Nagy históriáját olvastam. Tiszta meleg idő volt.

5. *Vasárnap* felöltözvén, elindultam a templomba, de már későn menvén, elmentem a Wurm kávéházba, holott nem nagy mulatságomat lelvén, haza felé tértem, s ép a házunk előtt Ferenczivel a kállai postamester fiával találkoztam; — ezzel csak egy nehány szót szólván, ebédre a Csillaghoz, onnan Vadnay Bertához mentem s ottan 4 óráig azon tegnap elkezdett theatrum darabot olvasgattam, akkor haza jövén 6-ig itthon a jegyzéseimet irtam, 6-kor ő hozzám jött s 11-ig pipázgattunk és beszélgettünk, — elmenvén pedig éjfélutánig Kazyt olvasgattam. Nagyon meleg idő volt.

6. *Hétfőn* reggel darab ideig felöltözetlen olvasgattam, annakutána az atyámnak és Patay Jancsinak levelet irtam, — leirván a postára vittem s Petrovicshoz egy kisség betekintvén, ebédelni mentem; — ebédután egy Vida nevezetü ifjú prókátor a Soós Jancsi laktársa elhitt magához körtvélyezni s Jancsival a Consiliumi hivatal terhes környűlállásairól jó darabig beszélgetvén 3-kor hazajöttem, s 6-ig a jegyzéseimet irtam, 6-kor Apostolhoz mentem, s tőle 2 könyvet hoztam olvasni ú. m. a magyar tudós társaságnak „*A magyar helyesirás*". és Gróf Széchenyinek „*A magyar játékszinről*" irott munkáját. Egész estve az elsőbbet olvastam. Nagyon meleg idő volt.

7. *Kedden.* Reggel mintegy 10 óráig az ágyban a Széchenyi munkáját olvastam, annakutána Vadnay Berta hozzám jövén s nálam mulatván 11-ig véle beszéltem, 11—12-ig ismét Széchenyit olvastam, akkor Apostolhoz, onnan a Csillaghoz ebédre mentem; ebéd után Baranyay elhitt magához s egy ideig nála beszélgetvén, haza jöttem, s napszállatig a jegyzéseimet irtam. Az ablakból néztem a Nádorispáni magyar lovasezered Ezredes főhadnagyának Német Károlynak nagy katonai parádéval történt temetését, a ki kun születésü levén, közkatonaságból ennyire ment s magyar nemességet is kapott. — Napszállat után elmentem járkálni a hidra, Döbrentey Gáborral is találkoztam, aki említvén, hogy a tudós társaságnak a jövő hónapban gyülése tartatandván, szeretné ha a Gróf tovább is megmaradhatna Előlülőnek, mindazért, mivel hivatalát nagy szorgalommal viszi, mind pedig azért, nehogy a következendő Előlülő a már ő általa felállíttatott alapokat felforgassa. Innen Vadnay Bertához mentem, de őtet honn nem találva haza jöttem s 11 óráig a Kazy históriájából Abaúj vgyét érdeklő dolgokat jegyezgettem ki. Délig esős, délután borongós idő volt.

8. *Szerdán* reggel darab ideig Kazyt olvasgattam, annakutána felöltözvén Fogarassyhoz mentem, a ki nagyon szivesen látván, egész 2 fertály egyig nála mulattunk, többféle tárgyú dolgokról beszélgettünk, s a Principálisnéja is bejövén, annak bemutatott; — végezetre kérvén, hogy ne legyek hozzá genirozva, hanem őszintébb barátsággal, a „*Choix de Lecture Francaise*" — nevű munkának 2 darabját elhoztam olvasni, s egyenesen a Csillaghoz mentem ebédelni, — onnat ebéd után Vadnay Bertához, oda jött valami Szepessy Szabó nevű miskolczi úr is s Bertának hosszú levelet adott exhibeálni, — az elmenvén, mi elmentünk a váczi-

Digitized by Google

útra onnan pedig Bekényéket volt szándékom felkeresni, de czudar szeles idő levén, haza jöttem, s a *„Choix de Lecture"* etc. könyvet olvastam egész 6 óráig, mig a kulcsár haza nem jött; ő pedig előjövén 11 óráig véle beszélgettem. 11—12-ig ismét Just olvastam. Meleg, de erős szeles idő volt.

9. Csütörtökön reggel darab ideig a *„Choix de Lectures,"* könyvet olvastam, annakutána felöltözvén Apostolhoz mentem, a kit véletlen ágyban fekve s nagyon gyengén találtam, — a mint mondá, régen roszúl érezvén magát, Stáhli Doctor 12 pióczát rakatott a nyaka gödrére, s azok annyi vérét elszivták, hogy egyik kezét sem birta a legkevésbbé is mozditani, — de már jobban van. Ebédre a Csillaghoz mentem, ott egy Harsányi nevű Pataki Supplicáns Deákkal találkoztam; — ebéd után Vidával Apostolhoz, onnan Tar Sándorhoz mentem s Somossy Samu is ott levén 5-ig ott beszélgettem; — innen haza jöttem s 6-ig a Choix de Lecturt olvastam; azután pedig Kazyból az Abaúj Vármegyére tartozó dolgokat irkáltam egész 10½ óráig. A kulcsár beszélte, hogy Német Károly Oberstlieut. miatt a papok perlekednek holta után, mert Kálvinista léttére Pápista papokkal temették el. 11—12-ig a *Choix de Lectürt* olvastam, az első darabját elvégeztem. Meleg idő volt.

10. Pénteken. Reggel a kulcsár valami hallatlan olcsó reggelire hitt el, — s tapasztalás végett el is mentem. A Király-útczába vitt az ú. n. Kofák kávéházába s ott 8. krért ittunk két-két findzsa kávét és egy-egy zsemlyét, még e mellett a czukrot is kényünkre bizták. Innen haza jövén, délig Kazyból jegyzéseket irtam. Ebédre a Csillaghoz mentem; Apostolt is ott találtam már felgyógyulva. Innen haza jövén, lementem egy kevéssé Petrovicshoz s véle beszélgettem. Emlitette, hogy nékie a Grófné itt Pesten nem létében, kosztjára tett költségét mindig kiszokták fizetni. Olvasni való könyvet kérvén tőle, *Virág magyar századjait* legjobban ajánlá, s a Grófi könyvtárból által is advàn, én felhövék, s azt olvasám egész 10 óráig estve. Tiszta meleg idő volt.

11. Szombaton reggel egy darabig a Choix etc. könyvet olvasám, annakutána Kazyból irogattam. Ebéd után elmentem egy kevéssé Apostolhoz, onnan hazajöttem s a Choix de Lecture Françaiset olvastam egész 11½ óráig; s mind a két darabját elvégeztem. A Grófné megérkezett, s tiszteletére is kivántam lenni, de vendége levén, holnapra marasztotta, Jeánhoz voltam vacsorára. Meleg idő volt.

12. Vasárnap reggel elmentem Vadnay Bertához. Ott találtam 3 Máramarosból jött Jurátusnak esküvendő fiatal embert is. Innen haza jövén, bementem a Grófnéhoz tiszteletemet tenni, a kit egy kevéssé rossz egészségben lelék, emlité, hogy a Gróf Laczival együtt még ma megérkezik, holnap itt mulat s holnapután megyen ki Szirákra. Kevés beszélgetés mulva tőle eljöttem s Kazyból irogattam. Ebéd után Virágot olvasgattam. Estve felé kimentem a Hidra járkálni, nehezen várván a Grófnak megérkeztét; vacsorára Jeánhoz mentem. Onnan haza jövén Petrovicshoz betekintettem, s ottan midőn épen a Gróf elkéstéről pipa közt beszélgetnénk, kocsizörgést hallunk, — s a Gróf megérkezik. Mi örömünkben leszaladtunk eleibe a garádicson, s a bennünket összvecsókoló Laczit karon

Digitized by Google

fogva vezeténk fel. Laczi a Grófnéhoz szaladván, csak ennyit szólott: a szobád már vár Bécsben, mostan festik, — együtt fogunk menni, — 11 óra után már ismét kijövén a Grófnétól felszaladt hozzám, s együtt lemenvén pipázgatni az ő szobájába, 12 órán túl fel beszélgeténk. Előadta, mennyit czivódott a németekkel, — mennyi sok dolga volt, — s hogy egyéberánt nagyon kedvére töltötte idejét. — Ma a kávéházban azt hallottam, hogy az ifjú királyt Ferdinandot Badenben egy német pensionatus tiszt, csak azért hogy 500 ftnyi pensióért való folyamodására csak 100-at resolvált, — a kertbeni sétáltában, orozban agyon akarta lőni, de csak a bal karját sebesité meg, s azután önmagát is főbe próbálta lőni, de elhibázván a lövést, minekutána még egy harmadikat, ki őtet megakarta fogni, agyonlőtt volna, csakugyan elfogattatott s a katonai törvény-hatóságnak által adatott. Ezt Laczi is igazlá. Délelőtt Fogarassynál is voltam s a 2 db könyvét haza vittem. Tiszta meleg idő volt.

13. Hétfőn. reggel Laczihoz, ott darab ideig mulatván a Grófomhoz bementem, s a Patay V. Ispán által küldött levelet átadtam néki, ő elolvasván csak ennyit felelt reá: »ezen már átestünk, elmozdittattak kéréseiktől« (t. i. Borbély és Keglevich). — Ennekutána egy kevéssé beszélgetvén végtére ennyit mondott: »No hát holnap ki jön az Úr velem Szirákra, s ott lesz mig Bécsbe nem megyünk«, — ezzel én kijöttem s elmentem Vadnay Bertához, ott volt Oroszlányi is, és egy más idegen Jurátus, — délben a Csillaghoz mentem ebédelni. — Apostolnak emlitém, hogy Laczi Gróftól hallottam hogy őszszel bizonyosan Diaeta lesz; — ebéd után Vidával elmentem a Magyar-utczába egy Csizmadiához csizmát venni, — onnan Tar Sándorhoz, s Somossyval és Jelenfivel ott beszélgettem $6^1/_2$-ig, akkor haza jöttem s egy darabig Virágot olvastam, annakutána a Szirákra viendő holmimat pakolgattam össze, — midőn már készen valék, akkor üzene fel a Gróf a kulcsár által, hogy holnap már velök nem megyek, hanem a napokban a sziráki tisztartó be fog jönni, s azzal leszek kimenendő, — a mi ugyan nekem nem a legörvendetesebb hir volt, minthogy itt mindazon időtől óta melyben megérkeztem, kész pénzemen kelleték élnem. Vacsora után még egy ideig Csécsit olvastam. Meleg tiszta idő volt.

14. Kedden. reggel lementem Laczihoz, onnan a Gróf behivatván magához, egy bepecsételt levelet adott a kezembe, hogy azt atreszirozzam Gróf Reviczky ő excell.-nak; és egy csomó írást, hogy azt vigyem el Kubinyi Miklós úrnak azzal az üzenettel, hogy a Gróf meg van ugyan elégedve az allegatióval, mindazáltal a Molnáriána Collectióból provocált Cur. Decisiókat jó lesz adnectálni, mert meglehet hogy Máramarosban nem igen forog kézben. Ez pedig az Erdélyi Gróf Telekyek által, emezek ellen a Dolhai uradalom eránt indittatott osztályos per volt. Midőn a pert az üzenettel Kubinyinek által adtam, kérdezte, ha nem testvére vagyok e a Munkácson lakó Jászaynak; én mondtam hogy az vagyok, s ő ekkor így szóllott: az derék ember, azt esmerem, igyekezzen öcsém-uram is hogy olyan ember váljon belőle, ismét kérdvén ha nem vagyok-e Bécsben a Gróffal. Én mondám, hogy oda fogok menni, azt felelé: igen okosan, nagyon okosan teszi öcsém uram! — A Gróf már mostan ottan

Digitized by Google

sokat tehet, csak igyekezzék minden módon kedviben járni, s minden kötelességeit pontosan elvégezni. Ezután hazamentem és Kazit extraháltam, azután az Allgemeine Zeitungot olvastam. Reggel a Gróf mikor elment, azt mondotta, hogy egy pár nap mulva majd kimegyek én is a Tiszttartóval, mert most a hely szük volta miatt nem mehetek. Tőle hallottam, hogy bizonyosan lesz Diaeta, még pedig igen rövid idő mulva; — az erdélyieké pedig most már elmarad. A Grófné nagyon elijesztett, hogy igen rosszúl nézek ki, s nagyon sárga vagyok. Pethőtől hallottam, hogy Ferenczynek írták Kállóból, hogy Ördög megbolondult, és Erős Feri alsz. biró megholt. Szép tiszta s meleg idő volt.

15. Szerdán. reggel felkelvén, délig leveleket irtam; délután elmentem járkálni a Dunapartra, s ott Tasnády István bátyámmal és Kunch Lajossal beszélgettünk. Kunch beszélte hogy ő mostan egyenesen megyen Bécsbe az Eszterházy Regementbe Cadétnek. 10—11-ig Virágot olvastam. Meleg idő volt.

16. Csütörtökön. 10-ig a leveleket készitettem a postára, délig Virágot olvasgattam. Ebéd után Somoskőy Tóni jött hozzám az öcscsével együtt, kiket én felvezetvén a magam szobájába, a már rég nálam hevert portraitját által adtam; azután lementem Petrovicshoz és ott, a *Cornides* munkáit olvasgattam, melyet kiadott Béla király nevetlen irójáról; 7-kor feljövén *Virágot* olvasgattam; 9—10-ig ismét. Rendkivül meleg idő volt.

17. Pénteken. 10-ig *Virágot* olvastam, 10—12-ig festegettem; ebédután *Virágot* olvastam, 6½-kor elmentem járkálni, 9-kor hazajöttem, 10½-ig *Virágot* olvastam. Igen meleg idő volt.

18. Szombaton. Délig *Virágot* olvasgattam, délután 4-ig is, s az első darabját elvégezvén, azt Petrovicsnak levittem, s a 2-dikat felhozván 7-ig azt olvasgattam; ezután Sós Jancsival járkáltam 8½-ig; akkor haza jövén, éjfélutáni 1 óráig verseket szerkesztettem. Tiszta meleg idő volt.

19. Vasárnap. 10-kor felöltözvén, Sós Jancsihoz menék; ebédután 6-ig itthon verseket szerkezteték; azután járkáltam 8-ig; akkor a Jeánhoz mentem vacsorára, a hol Olgyayval talélkozék; véle úgy egyeztem hogy holnap 10-kor ő hozzám jön, s elmegyünk Budára a Sz. István király jobbját megnézní. Délig igen meleg idő volt, délután enyhültebb idő volt.

20. Hétfőn. Reggel a sziráki tiszttartó feljövén hozzám emlitette, hogy holnap délután kiindulunk Szirákra; — azonban Sz. István király napja levén s Olgyayt várni elunván, a tiszttartóval elmentünk Budára, de ámbár mind a várbeli templomot, mind pedig a Mátyás király templomát bejártuk, sem a Sz. István jobbját, sem valamely nagy parádét nem láttunk. Reggel esős, délután tiszta meleg idő volt.

21. Kedden. Reggel a sziráki tiszttartó feljött hozzám s azt mondotta hogy 10 órakor elindulunk; én tehát minden vinni valómat összepakolván, Petrovicshoz lementem búcsúzni. A tisztartó is oda jövén, arra birt, hogy addig mig a kocsijára holmit felpakolnak, menjünk el az öreg Kleinmanhoz; el is mentünk s ott vártuk egész 2 fertály 1-ig a kocsiját. 2 óra után Pestről kiindultunk. Czinkotán túl Zsarnay Imrét, Gödöllőn innen Lánczyt a septemvirt találtuk. Aszódon elesteledvén, forspontot váltottunk, 11 óra tájban Szirákra értünk; a tisztartónál háltam. Ezen

Digitized by Google

Kun nevü és kun születésü tisztartóról meg kell azt jegyeznem, hogy egyenes magyar szivü s meglehetős tudományos esmeretü A kunok kapitányára Somogyira nagyon panaszkodott, hogy a nemes embert annyira szekirozza, hogy ő is kénytelen az ott levő, bárha szép jószágát eladni. Igen meleg idő volt.

22. Szerdán. Reggel kávézván a tisztartónál, az ő vezérlése alatt a kastélyt környékező sürüfák közt csinált csavargó úton feljövék a kastély napnyugoti részén; a hol a hely még árnyékban levén, a Grófi család épen kivel kávézott, a hol a Grófnénak s Zsanét Comtessenek kezet csókolván, a Dvornikovics vén kisasszonynak Rédvernének, a franczia leánynak, Jósef Grófnak s Üzseninek mély főhajtást tevén, Laczi Grófot pedig összve csókolván, egy kevés ideig idejöttem történeteit beszéllém el a Grófnénak; azután pedig Laczival — a ki igen nagy örömét mutatta megjelenésemen, az ő szobájába bemenvén, részszerint beszélgettünk, rész szerint olvasgattunk ebédig. Ebédhez bemenvén, Guszti Contesset, a kit már legjobban ohajték látni, az ebédlőbe találám, s kezet csókolván neki, az egész ebéd alatt bárha mellettem ült legyen is, minthogy már az ilyes grófi ebédektől s társaságoktól elszoktam, egy szót sem szólottam, hanem komoly arczvonásokkal ettem szorgalmatosan. Ebéd után a billiárt szobába menvén be mindnyájan kávézni s a grófné a Journal de Debatteból kezdvén olvasni, egész 6 óráig azt hallgattam. Akkor Laczival pipázgatni menvén, vacsoráig olvasgattam *Katonát;* ő pedig a Kupa vezértörténeteit kezdvén drámában leirni, nekem amit dolgozott azonnal elolvasta. Vacsoránál a Commtesse Guszti ismét mellettem ülvén, beszélgetni kezdett velem. — — Vacsora után a számomra rendelt igen csinos szobácskába lemenvén s a *„Theater des Dames"* nevű könyvet levivén, egy kissé olvastam, azután lefeküdtem. A mi Sziráknak s a kastélynak fekvését illeti: maga a város egy minden oldalról dombokkal körül vétetett völgyben van. A Grófi kastély egy magasabb part oldalában; a mint a homlokfal oldalán levő irásból megtetszik, Királyfalvi Róth Tamás és Vattay Vattay Borbála által igen jó izléssel van épitve. Az emeletszobákból a billiárdszobán keresztül egyenesen a part oldalban levő angol kertbe lehet menni; a kastély napnyugoti két szegletein ismét két torony van emelve, melyek impozáns tekintetet adnak az egésznek. Meleg idő volt.

23. Csütörtökön. Délig is, délutánig is a Theatre des Dames nevű könyvet olvastam. Mintegy 6 óra tájban érkezett Fejérváry Miklós, azután pedig a Draskovich Comtessek. Ezek egy óra mulva tovább mentek. Fejérváry itt maradt, meleg idő volt.

24. Pénteken. Délig is, délután is olvastam. Lacziék vacsora előtt kimentek lovagolni. alá. Borongós de meleg idő volt.

CZÉKUS LÁSZLÓ.

Digitized by Google

BERNÁT GÁSPÁR EGY LEVELE.

Pest, Aug. 3. 1856.

Kedves Gyurim!

Pár nap előtt ugyanazon tót prókátor házi miséjéről ballagván kontószagú szállásom felé, kitől havonkint két hideglelést, három náthát és hét darab csömört válalok adóssági törlesztésben: kapom magam és búfelejtésűl betérek az én tősgyökeres érzelmű druszám úri-útszai mente casszinójába, . . ugyanazon szerencsétlen levegőjű úri-utszának, hol a minap az öreg Sárközyt szegény fejem rovására pusztitá ki pénzéből valami zsebtolvajjá devalvált kráglis haramia.

Az én nemes gondolkozású és józaneszű druszám maga is megdöbbenve emlité legújabb játékát a characteremen sípoló pletyka frátereknek; szinte tudtomra adá ártatlanságom iránt kifejezett baráti részvétedet.

Addig is, míg e hó folytán még isten azon szerencsében részesithetne, hogy vendégszerető házadban személyileg üdvözölhetnélek és a rajtam paczkázni akaró otromba cásus valódi elbeszélésen jó izűket kaczaghatnánk: igen igen köszönöm nemes szived sugallata szerint árasztott részvétedet; valamint tudósítlak az iránt is, hogy ezen piszkos ügyben gyalázatos szerepet játszó vad báró fecsegési marhaságát a világ legnagyobb hatalma — a journalistika — fogja nevemben megbüntetni s engem visszahelyezni azon szent állomásra, a hol születtem, a hol éltem s a hol halni fogok, . . tudnillik a becsület és mocsoktalan jellemiség szűz oltárára.

Egyébiránt az engem bensőleg ismerő emberbarátok védbeszédre nem szorulnak; a rólam gyanút ápoló pletyka buvár pedig maga az igazi privilégiált tolvaj és szennyes teremtmény mind testben, mind lélekben.

Minap ezen dologért siettem tőled oly nyakra főre. Hiszem, hogy ezen nyugtalanságot mind helyeselni, mind megbocsátani fogtad.

Tisztelt családoddal együtt üdvözöl barátod

Bernát Gazsi.

Kívül: T. cz. idősb Szilassy György urnak
p. Pilis *Pándon.*

A veres viaszba nyomott gyűrűpecséten az ősi Bernáth czímer látható' A pecsét mellett ez a négy név olvasható: Pólya József, Bernát Gáspár, Tóth Gáspár, Kapczy Tamás. E nevek mind, talán Pólyáé is a levél tartalmával vannak összefüggésben s hihetően Szilassy kezétől származik a feljegyzés. A pletyka és cásus, a miről a levél szól, azt az alakot gyaníttatják, a ki »a nemzet bárója« néven volt ismeretes mindenütt, de legfőképen Budapesten és Balaton-Füreden. A világ nagy hatalma aligha avatkozott annak idején a felháborodással emlegetett pletyka búvárnak megbüntetésébe, de azért, a kik a levélírót régtől fogva ismerték irodalmi működéseért, elmés képtelenségeiért kedvelték, azok az ő »mocsoktalan jellemiségében« sohasem kételkedtek. Ezek közé tartozott a jeles gazda és pomolog Szilassy György is, a kihez a levél intézve volt. — A levél írójának eredeti egyéniségéről, annak halála után húsz évvel, 1893-ban Vadnay Károly tartott a Kisfaludy-társaság egyik űlésén felolvasást, felújitotta halványuló emlékezetét. Nem nagy számmal maradt levelei közűl ezt, mely az író és ember jelleméhez egy vonást szolgáltat

Közli Ádám Károly.

Digitized by Google

CODEXEINK FORRÁSAI.

III.

Czech-c. 165. l.

De sancto Michaele archangelo.

Sancte Michael Archangele domini nostri Jesu Christi, qui venisti in adiutorium populo dei, subveni mihi apud altissimum iudicem, ut mihi peccatori donet remissionem omnium peccatorum meorum propter magnam miserationum suarum clementiam. Exaudi me clamantem sancte Michael atque invocantem te, et adiuua me maiestatem domini deprecantem et interpella per me gemiscentem et fac me liberum ab omnibus peccatis meis. Insuper obsecro te praeclarum atque decorum summae divinitatis ministrum, ut in novissimo die benigne suscipias animam meam in sinu tuo sanctissimo et perducas eam in locum refrigerii pacis et quietis, ubi sanctorum animae cum laetitia et inenarrabili gaudio futurum judicium et gloriam beatae ressurrectionis expectant. Amen.

Versus: Ascendit fumus aromatum in conspectu domini, de manu angeli.

Oratio.

Deus cuius claritatis fulgore beatus Michael praecellit agmina angelorum, praesta quaesumus, ut sicut ille domo tuo principatum meruit possidere coelestem, ita nos ejus precibus vitam obtineamus aeternam. Per dominum.

Czech-c. 159. l. — Pest-c. 50., 91., 102., 124. l.

Oratio.

Domine Jesu Christe, qui beatae Annae tantam gratiam donare dignatus es, ut gloriosissimam virginem Mariam matrem tuam in utero suo portare mereretur, da nobis quaesumus per intercessionem ipsius ac dilectissimae filiae suae Mariae matris tuae propitiationis abundantiam, ut per illarum intercessiones sacratissimas ab omni periculo corporis et animae nos defendas et ad gaudia coelorum perducas.

Digitized by Google

Czech-c. 158. l.

Versus: Benedicamus patrem et filium cum sancto spiritu. Laudemus et superexaltemus eum in saecula.

Collecta.

Omnipotens sempiterne deus, qui dedisti famulis tuis in confessione verae fidei aeternae trinitatis gloriam agnoscere et in potentia majestatis adorare unitatem, quaesumus, ut ejusdem fidei firmitate ab omnibus semper muniamur adversis.

Lobk.-c. 345. l. — Thewv.-c. 213. l.

Oratio

coram imagine crucifixi dicenda, quam qui devote dixerit, tot dies indulgentiarum meretur, quot erant vulnera in corpore Jesu tempore passionis ejus; quas indulgentias contulit Gregorius papa tertius ad petitionem reginae Angliae.

Precor te, amantissime domine Jesu Christe, propter illam eximiam charitatem, qua humanum genus dilexisti, quando tu coelestis rex pendebas in ara crucis cum divina charitate, cum mitissima anima, cum tristissimo gestu, cum conturbatis sensibus, cum transfixo corde, cum perstrepentibus membris, cum verberato corpore, cum sanguineis vulneribus, cum deficientibus rivis, cum expansis brachiis, cum confixis pedibus, cum extensis venis, cum clamoroso ore, cum rauca voce, cum pallida facie, cum mortali colore, cum lachrimosis oculis, cum vertigine cerebri, cum ardenti amore, cum gemebundo gutture, cum sitibundis desideriis, cum amaro gustu aceti et fellis, cum inclinato capite morte obviante, cum divisione tenerrimi corporis et deificae animae, cum aperto latere, cum origine viventis fontis. In ea charitate precor te, piissime et dulcissime domine Jesu Christe, quo cor tuum amarosum scindebatur: ut sis mihi placabilis super multitudine peccatorum meorum, ut compleas in bonis desiderium meum ac bonum et sanctum finem vitae meae: necnon gloriosam laetamque resurrectionem, mihi propter tuam largissimam misericordiam tribuere digneris. Qui vivis et regnas cum deo patre in unitate.

Versus: Proprio filio suo non pepercit deus. Sed pro nobis omnibus tradidit illum.

Göm.-c. 38. l.

Hanc orationem compilavit Papa Johannes XII. concedens cuilibet transeunti cimiterium sive ecclesiam et orationem eandem devote legenti, tot dierum indulgentias, quot Christi fidelium corpora ibi sunt sepulta.

Avete omnes Christi fideles animae, det vobis requiem ille, qui est vera requies, Jesus Christus filius dei vivi, qui natus est de immaculata virgine Maria, pro nostra omniumque salute. Et vos redemit suo pretiosa sanguine, benedicat vos et a poenis liberet, facietque vos resurgere in die resurrectionis et iudicii.

Digitized by Google

Alia oratio.

Salvete vos omnes fideles animae, quarum corpora hic et ubique requiescunt in pulvere, dominus noster Jesus Christus, qui vos et nos redemit suo pretiosissimo sanguine vos a poenis liberare (et angelis suis associans in coelis, secum sine fine gaudere. Amen.)

Czech-c. 169. l. — Petr-c. 186. l. — Göm.-c. 153. l. — Thewr.-c. 63. l.

Oratio sancti Augustini a spiritu sancto revelata.

Deus propitius esto mihi peccatori et custodi me, sis mecum omnibus diebus et noctibus vitae meae. Deus Abraham, deus Isaac, deus Jacob miserere mei et mitte mihi in adjutorium Sanctum Michaelem archangelum, qui me defendat er protegat ab omnibus inimicis meis. Sancte Michael archangele, defende me in periculo, ut non peream in tremendo iudicio. O sancte Michael archangele, per gratiam, quam meruisti, te deprecor et per unigenitum filium dei dominum nostrum Jesum Christum, ut eripias me hodie a periculo mortis. Sancte Gabriel, sancte Raphael, omnes sancti angeli et archangeli dei succurrite mihi, precor vos omnes virtutes coelorum, ut detis mihi auxilium et potentiam, ut nullus inimicus mihi nocere possit in via, nec in aqua, nec in igne, nec offendar a subitanea morte, nec me dormientem neque vigilantem opprimat aut laedat. Ecce crucem domini fugite partes adversae, vicit leo de tribu Juda, radix David alleluiah. Salvator mundi salva nos, qui per crucem et sanguinem tuum proprium redemisti nos, auxiliare nobis te deprecamur deus noster agyos otheos, agyos yschiros, agyos athanatos eleyson ymas. Sancte deus, sancte fortis sancte et immortalis miserere nobis. Crux Christi salva nos. Crux Christi protege nos. Crux Christi defende nos. In nomine patris et filii et spiritus sancti. Amen.

Digitized by Google

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

Régi magyar könyvtár. III-ik kötet: Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve. Irták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Kiadja a m. tud. Akadémia. Első rész. 1—2547. sz. (1480—1670.) Budapest. A m. tud. Akadémia könyvkiadó hivatala 1896. Nagy 8-r. VIII és 800 lap.

Tizenhét éve immár annak, hogy Szabó Károly a Régi Magyar Könyvtár első kötetével megvetette a magyar bibliografia alapját, melyet a magyar tudományos Akadémia egy alapvető műhöz illő diszes kiadásban bocsátott közre 1879-ben. Hat év mulva elkészült a második kötet is, az *1473—1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészete,* melynek előszavában érdemes bibliografusunk többek között a következőket mondja: »Óhajtandónak tartom a Régi Magyar Könyvtár harmadik kiegészitő kötetének, a magyarok által külföldön kiadott nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézíkönyvének megjelenését is. Ezen az eddig megjelenteknél nem kevésbbé érdekes és tanulságos kötet kidolgozása azonban, minthogy az anyag összegyüjtése a hazai, sőt a nevezetesebb külföldi könyvtárakban teendő buvárkodást mulhatatlanul megköveteli, sokkal nehezebb föladat, mintsem egyes ember erejével megoldható lenne.. Azért azzal az óhajtással zárom be a sorokat, hogy hazai könyvtáraink tisztviselői s őrei fogjanak kezet, hogy e munkát, mely igy bizonyosan aránylag rövid idő alatt s a legjobban sikerülhet, egyesült erővel végrehajtsák s az általam megkezdett vállalatot ez utolsó kötettel befejezzék. Ha ezen nézetem szerint életre való inditványt a szakemberek magokévá téve annak kivitelére a kellő intézkedéseket megteendik, a legszivesebben kész leszek a munka terhében tehetségem szerint osztozni.« De e mellett maga hozzá fogott az itt emlitett harmadik kötet anyagának összegyüjtéséhez s öt év alatt több mint kétezer nyomtatvány czimének felvételével lett készen, a mikor közbejött váratlan halála. A munka folytatását az Akadémia Hellebrant Árpádra bizta, ki az *Akadémia könyvtárában lévő ősnyomtatványok jegyzéké*-nek összeállitása által tette nevét ismeretessé. Ez a most megjelent kötetnek a története.

Hellebrant mindenben megtartotta az eddig megjelent kötetek beosztását s a művek czimeit éppen úgy, mint Szabó Károly, egész ter-

Digitized by Google

jedelmükben, betűhiven adja, a nyomtatási hely, év stb. pontos megjelölésével, az egyes művekre vagy azok szerzőjére vnnatkozó könyvészeti jegyzetekkel. Minden munkánál megjelöli a könyvtárakat is, melyekben azok találhatók. Nem sorol fel minden könyvtárat, a melyben megvan valamely munka, minthogy ez a mi vidéki könyvtáraink rendezetlensége és más akadályok miatt is lehetetlen lenne és a minek különben is inkább csak a legrégibb nyomtatványoknál volna fontossága. Igy hogy egy példát említsünk, érdekes tudni, hogy ebben a kötetben az első nyomtatvány, a Velenczében 1480-ban nyomatott *Breviarium Strigoniense* nem unikum, mint a hogy Knauz vélte (Kortan 123. l.) és itt is találjuk, hanem a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárán kivűl megvan Beszterczebánya város levéltárában is; ugyanott a *Perckhordnung der Freyen Küniglichen Perkhstätt in der Cron Hungern. (Bécs 1573.)* cz. műből két példány is van, az egyik példány II. Miksa király aláirásával, a másik e nélkül és kézirati pótlékokkal stb.

A III. kötet alapját, mint már említettük, a Szabó Károly által gyüjtött czimmások teszik, melyeket Hellebrant főleg külföldi könyvtárakban eszközölt kutatásai alapján mintegy 3000 czimmel gyarapított s amazoktól megkülönböztetésül csillaggal jelölt meg. Ezekből a most megjelent első rész 2547 számot tartalmaz (1388+*1159) az 1480—1670-ig terjedő időszakból; legalább még egyszer ennyire fog terjedni a második rész, tehát a kettő összesen körülbelől annyira, mint a két első kötet együttvéve. A fent közölt számból 87 nyomtatvány esik a XV-ik s 883 a XVI. századra.

Az *első nyomtatványokat* Olaszország (Velencze, Verona, Padua), a legtöbbet Németország könyvnyomtató sajtóiban nyomták. A XV. században kibocsátott 87 nyomtatvány közűl Hagenaura esik a legtöbb: 12, mindannyi Laskói Osvald és Temesvári Pelbárt művei, utána következik Velencze (9), Strassburg (8), Nürnberg (6), Löven (6) Bécs (6), Köln (4); Páris és Róma 2—2 nyomtatványnyal szerepelnek. A XVI. század első évtizedeiben is e városok nyomdái a legkeresettebbek; Krakkó, hol az első magyar könyveket nyomtatták, 1507-ben szerepel először egy ma már elveszett mű emlékével, de sűrűbben ezt is csak 10—20 év múlva keresik föl; ezekhez sorakoznak később Heidelberg, Wittenberg, Frankfurt, Jena stb. mint a disszertáczióknak elsőrendű nyomtató helyei.

Tartalmukat tekintve a legrégibb nyomtatványok csaknem kizárólag egyházi használatra készült művek: breviariumok, misekönyvek, legendagyűjtemények, egyházi beszédek stb., ezek sivár egyhangúságából csak nehány mű emelkedik ki, mint a Turóczi krónikája (Augsburg és Brünn 1488), Janus Pannonius művei (1512) és a Werbőczi Tripartituma (1517); változatosabb lesz az irodalmi kép a mohácsi vész után következő időben, mikor nálunk is a római klasszikus irodalom termékei, majd a reformáczió, a politika terén pedig a törökök felé fordúlt az érdeklődés. Az előbbi kornak Temesvári Pelbárt, Laskói Osvald, Michael de Ungaria, ennek Honter János, Georgievics, Sambucus, Sylvester és Szegedi Kis István főbb irói alakjai. Ezután ismét visszaesés következik s a XVII. század külföldi latin irodalmát kevés kivétellel (mint pl. Istvánfi

Digitized by Google

1622. Kölnben kiadott »Historia«-ja és Bethlen János történeti müve) disputácziók, disszertácziók, gratulácziók végtelen sorozata tölti be.

E kötetben több elveszettnek hitt nyomtatványnyal is találkozunk; többek között ilyen *Szenczi Molnár Albert »Lusus Poetici«* czímű Hanauban 1614. nyomatott munkája, melyből Toldy még egy példányt sem látott, itt pedig öt példány van felsorolva, melyek mind külföldi (boroszlói, darmstadti, müncheni, upsalai, wolfenbütteli) könyvtárban vannak.

E kötet megjelenése több érdekes irodalomtörténeti kérdést vet föl, melyek megfejtésre várnak. Igy pl. hogy csak egyet emlitsünk, a 274. szám alatt *Sylvester János* neve fordúl elő, a ki Krakkóban 1528. nyomatott művét a »Rosarium Celeste virginis Marie patrone regni Vngarie«-t Simon egri püspöknek ajánlja. S. neve az ajánlásban következőleg van: *Simoni episcopo Agriensi, a Joanne Silvestris* (így!) *Pannonio. Cracoviae, in festo inventionis s. Crucis.* [= május 3.] *1527.* Simon nevű egri püspök ez évben tudomásunk szerint nem volt, s az egri püspökök között csupán egyetlen egy Simon nevűt találunk, t. i. Rozgonyi Simont, ki 1440. lett egri püspök s 1444. halt meg. (*Gams, Series episcoporum.* 867. és 286. l. és *Schematismus cl. Agr.*) Megjegyezzük még, hogy *Wierzbowski*, a kinek »Bibliographia Polonicá«-ja van forrásúl megjelölve, e művet nem 1528, hanem 1527. év alatt közli.[1]

Adalékokat ehhez a kötethez is lehet majd gyűjteni, a minthogy egyszerre teljes bibliografiát adni csaknem lehetetlen, éppen úgy, mint nem adott Szabó Károly a régebben megjelent két kötetben, melyeknek elsejéhez mintegy 400, másodikához 160 adalék jelent meg eddigelé könyvészeti szakfolyóiratunkban, a »*Magyar Könyvszemlé*«-ben. Még nehezebb volt összegyűjteni e III. kötet anyagát, melynek tekintélyes része csak külföldi könyvtárakban maradt fenn, nem is említve azt a körülményt, hogy itt az anyag terjedelme is kétannyi s a mellett itt többféle oly nehézség merült fel, mely az előző köteteknél nem volt meg, mint a milyen pl. a disputácziόknál és disszertácziόknál a mű szerzőjének megállapitása stb. Az adalékokat akár mi megkezdhetjük *Szenczi Molnár Albert* következő művével: *᾿Αποφθέγματα τῶν ἑπτά σοφῶν, honori et favsti ominis ergo, septem ornatissimis ivvenibvs, συνοίκοις svis et ὁμοτραπέζοις amicissimis, cum summus ipsis in Philosophia gradus, in illustri Heidelbergiensi Academia publica solennitate conferretur VI. Calend. Maij. Ann. CIↃ IↃXCIX.* [= *1599.*] *totidem Heptastichis distributa et consecrata ab Alberto Molnar Szenciensi Vngaro. Heidelbergae. Excudebat Ioannes Lancelottus Anno CIↃ ICXCIX.* Egy leveles nyomtatvány.

Egynehány ilyen kimaradt könyvczím természetesen mit sem von le a mű becséből vagy használhatóságából, éppen úgy nem, mint az a nehány sajtó- és tollhiba (mint a 774. lapon), mely a leggondosabb

[1] Még a múlt évben szintén Wierzbowski útmutatása nyomán mi is megkisérlettük hivatalos úton lekérni ezt a szentpétervári cs. könyvtárból, hol egyetlen példánya van, a budapesti kir. egyet. könyvtárhoz, de a hiv. válasz szerint a könyvtár theologiai részének átköltöztetése miatt hosszas keresés után sem találhatták meg.

Digitized by Google

átnézés mellett is benmaradt e műben. Különben, hogy mennyire teljes az itt Szabó Károly és Hellebrant által összegyűjtött bibliografiai anyag, annak bizonyságára szolgálhat az a példa, hogy Sambucus műveinek a millennaris kiállításon gr. Apponyi Sándor által bemutatott gyűjteményét (a 35 műből kettőt nem számítva, mely nem e kötet körébe esik) egytől-egyig itt is megtaláltuk és pedig többnyire más könyvtárak példányai után leirva; csupán arról nem birtak tudomással, hogy az »Apotelesmata« 1577. évi frankfurti kiadása, mely elveszett nyomtatvány gyanánt szerepel, megvan az Apponyi-könyvtárban (A tört. csoport katalogusa II. b. 290. lap). Hasonló kedvező eredményre jutottunk a Honter és Georgievics műveinek összevetésével, a hol csupán annyi eltérést tapasztaltunk, hogy a kiállítási katalogus (i. h.) az 1566. évből egy lyoni kiadást is ismer, ha ez nem tollhiba az itt emlitett ugyanez évi párisi kiadás helyett.

Mint az Előszóból értesülünk, a munkához tartozó betűrendes index a kötet második feléhez lesz csatolva. Óhajtandó lenne, hogy ez index még bővebb legyen, mint a minőt a Régi Magyar Könyvtár második kötete végén találunk s hogy ez vegye föl a kötetben előforduló összes hely- és személyneveket, azoknak a nevével együtt, a kiknek az illető mü ajánlva van stb. E kötet nagyobb részének becse úgyis inkább azon adatokban van, a melyeket egyes irók és pártfogóik életrajzára vagy tartózkodási helyére stb. vonatkozólag fentartottak. Egy ilyen Hely-, név- és tárgymutató elmaradása éppen olyan mulasztás volna, a milyen volt az első és második kötetben az, hogy a nyomtatási helyekről és könyvnyomtatókról nincs külön index.

Ez első rész után, melynek kiadásával, mint az Előszó mondja, az Akadémia Szabó Károlynak emléket akart állítani, s a melyet a mesternek hozzá méltó utóda, a kegyelettől is vezéreltetve, nem kisebb gonddal mint szakértelemmel, nem kevesebb pontossággal mint lelkiismeretességgel szerkesztett, óhajtva várjuk a második rész megjelenését.

Dr. Dézsi Lajos.

Emlékkönyv, melyet Magyarország ezeréves fennállásának ünnepén közrebocsát a hazai cziszterczi rend. (Szerk. Dr. Békefi Remig.) Budapest 1896. Hornyánszky Viktor nyomdája. IV + 507 lap.

Azon nemes törekvésben, melylyel a hazai tudományos intézetek, egyházi és iskolai testületek stb. egymással mintegy versenyre keltek, hogy a multban kivívott eredményeket, a társadalmi és irodalmi élet terén teljesített hazafias szolgálatokat az ezredéves ünnepen minél méltóbban mutassák be a nemzetnek, az elsők között járt jó példával elől a cziszterciták rendje. Az a rend, mely maga is közel ezeréves multtal dicsekszik Magyarországon, a mely idő alatt csendes, áldásos munka, áhitat, tanitás s nem a vallási viszályok hintegetése képezte rendi története főjellemvonását. Korántsem a leggazdagabb szerzetrend Magyarországon, nem is ennek van legtöbb tagja, de ez mutatta be multját legimpozánsabb módon a millenniumon.

Digitized by Google

E nagy díszmű tartalma: *A czisztercze rend története Magyarországon 1142—1896. Békefi Remigtől* a mű szerkesztőjétől, a ki már előbb is több művet adott ki a rend történetéről (A pilisi és czikádori apátság története stb.) *Az egri, székesfehérvári, pécsi, bajai gymnasium története, több szerzőtől; A rendtagok kiképzése; A magyarországi czisztercze írók és műveik; Működésök a lelkészkedés terén; Gazdasági viszonyok.*

Nagyon sikerült és követésre méltó eszmének tartjuk, hogy a rend gymnasiumainak történetét egy műben összegyűjtve adta ki s nem azok értesítőiben szétszórva.

Minket a mű tartalmából különösen a czisztercze irókról irott czikk érdekel közelebbről, melyben *Szabó Otmár* betürendben közli azok életrajzát, kik a rend köréből az irodalom terén müködtek. Ezek között találjuk a *Szvorényi József, Horváth Dániel,* Boethius fordítója, *Platz, Vas Bertalan* és *Horváth Cyrill;* a tankönyvírók közül *Lóskay Bekény, Maczki Valér* stb. neveit műveik, sőt hirlapi czikkeik teljes felsorolásával.

Mellesleg emlitve, e mű nem csak a szép multu rendnek, hanem a magyar nyomdászat és az illusztráczió terén kifejlődött finom műizlésnek is méltó millennáris emléke. D.

Digitized by Google

REPERTORIUM.

A. G. A tárczanovella. Polit. Heti Szemle 23. sz.

Abonyi Árpád. Bosnyák novellái. Ism. Orsz.-Világ. 41. sz. D. Magy. Szemle 42. sz.

Ábrányi Emil. Sámuel király. Budap. Napló 52. sz.

Ambrus Zoltán. Szeptember. Ism. ő. Magy. Hirl. 260. sz. — S. E. P. Napló 274. sz. — Egyetértés 273. sz.

Apácai dr. Az irásművek formája. Polit. Heti Szemle 26. sz.

Apácai dr. Koreszmék az irodalomban. U. o. 29. sz.

Arany János egy kiadatlan levele. (N.-Kőrös 1856. aug. 23.) Orsz. Világ 23. sz.

B. L. E. Kovács Gyula. Orsz.-Világ 20. sz.

Bajza-ünnep Szücsiben. Nemzet 232. sz. — Egyetértés 233. sz.

Bartalus István. Magyar Népdalok VII. köt. Ism. Sztankó Béla. Orsz.-Világ 32. sz.

Bartók Lajos. Szemfényvesztők. Regény. Ism. ő. Magy. Hirl. 260. sz.

Benedek Elek. Testamentum és Hat levél. Bir. Doktor Apácai. Polit. Hetiszemle 22. sz.

Beniczkyné Bajza Lenke. Egri Ujs. 66. sz.

Beöthy László. Béni bácsi. Bohózat 3 felv. Első előadása a vígszinházban aug. 18. — Ism. Szomory Emil. Nemzet 227. sz. — Silberstein A. P. Lloyd 202. sz. — S. E. Egyetértés 227. sz. — á. b. Magy. Újs. 227. sz. — Alfa. Bud. Hirl. 227. sz.

Beöthy Zsolt. A magyar irodalom kis tükre. Ism. ő. Magy. Hirl. 260. sz. — P. Hirl. 259. sz. — Egyetértés 273. sz. — Horváth Cyrill. Főv. Lap. 280. sz.

Beöthy Zs. Képes magyar irodalom történet. Ism. Orsz.-Világ 3. sz.

Bleyer Jakab. Kazinczy Ferencz polemiája az Aurora-körrel 1830-ban. Phil. közl. 655—669. l.

Bodnár Gáspár. Az Isten nem halt meg. Ism. Magy. Szemle 36. sz. — *i.* Kath. Szemle 696. l.

Bodrogi Lajos. Nem szabad szeretnie. Ism. Lázár Béla. Nemzet 220. sz.

Bogdanovics György. Álmatlan éjszakák. Ism. R. M. Nemz. Ujs. 252. sz.

Császár Elemér. Az irodalom milléniuma. Pol. Heti Szemle 18. sz.

Császár Elemér. A vig elem szerepe az irodalomban. U. o. 28. sz.

Császár E. Jellemző és valószerű. U. o. 30. sz.

Csiky Gergely. Árnyképek. Ism. Császár Elemér. Polit. Heti Szemle 31. sz.

Dús László. Árpád. Ism. Vasár. Ujság. 41. sz.

Endrei Zalán. Becsmérelt szenvedély. Ism. Lázár Béla. Nemzet 220. sz. — Magy. Szemle 34. sz.

Endrödy Sándor. Petőfiné-Szendrey Julia. Magyar Szemle 40. sz.

Erdélyi Béla költeményei. Ism. Orsz.-Világ 35. sz. — D. Magy. Szemle 37. sz.

Faragó. Ezeréves irodalomtörténeti kiállításunk. Grafikai Szemle 9. sz.

Fehér Dezső. Hölgyek és Urak. Ism. Lázár Béla. Nemzet 220. sz.

Digitized by Google

Pirtinger Károly. A kolozsvári nyomdászat története. Grafikai Szemle 6—8. sz.

Follinusz Aurél. Az öreg. Ered. vigj. 3 felv. Először adták a vígszinházban okt. 10-én. Ism. Aba. Nemzet 280. sz. — K. t. Magy. Ujs. 280. sz. — T. Sz. Egyetértés 280. sz. — mm. Magy. Hirl. 283. sz.

Gabányi Árpád. Sámuel király. Tört. színmű 5 felv. Első előadása a nemz. szinházban okt. 9. — Ism. Ambrus Z. Magy. Hirl. 280. sz. — P. Hirl. 279. sz. — Kappa. P. Napló 279. sz. — K. Magyarország 280. sz. — T. Sz. Egyetértés 279. sz. — Keszler Józs. Nemzet 279. sz. — K. t. Magy. Ujs. 279. sz. — Silberstein A. P. Lloyd 248. sz. — Alfa. Bud. Hirl. 279. sz.

Gyalui Farkas. A szabadító. Regény. Ism. Császár Elemér. Polit. Heti Szemle 36. sz. — Főv. Lap. 273. sz.

Gyöngyösi László. Az Arany nemzetségről. Orsz.-Világ 23. sz.

Halász Margit. Emléket Dukai Takács Juditnak. Zala 82. sz.

Herczeg Ferencz. Szabolcs házassága. Ism. Lázár Béla. Nemzet 257. sz. — Császár Elemér. Polit. Heti Szemle 25. sz. — Ifj. T. G. Orsz.-Világ 25. sz.

Hevesi Sándor. Dráma és szinpad. Ism. lt Orsz.-Világ 8. sz.

Hortoványi József. A kath. szellemű irodalmi termékek elterjedésének eszközei. Magy. Állam 190. sz.

Jakab Ödön. Falu. Ism. Orsz.-Világ. 9. sz.

Juhász László. Gyurkovics menyecskék. Ism. Magy. Ujs. 234. sz.

Justh Béla. Költemények. Ism. Vasár. Ujs. 33. sz. — Egyetértes 228. sz. — p. e. Polit. Heti Szemle 27. sz. — é. n. Orsz.-Világ 30. sz.

K. Gy. Rákosi Jenő. (Képpel.) Orsz.-Világ 25. sz.

Kardos Albert. Csokonainak egy állítólagos munkája. Phil. Közl. 734. l.

Kóbor Tamás. Félistenek. Ism. P. Hirl. 280. sz.

Komáromy András. A becsempészett örökös. Mágy. Hirl. 237. sz. (Listi László és gyermekéről.)

Kósa Rezső. Ólombetűk világa. Ism. Magy. Szemle 35. sz.

Kováts Antal. Párhuzam Katona és Kisfaludy Sándor Bánk-bánja között. Kecskem. Katona J.-kör. 1895. Évkönyve. 49—59. l.

Kováts Antal. A női szépség tragikuma. Kecskem. Katona J.-kör. 1895. Évkönyve 100—107. l.

Kovács Károly. Történetek, rajzok, elbeszélések. Ism. Fabius. Irod. Közl. 8. sz. — *i.* Kath. Szemle 696. l.

Krúdy Gyula. Blaháné Debreczenben. Orsz.-Világ. 11. sz.

Kupcsayné Molnár Julia. Egy asszonynak küzdelmei. Rövid ism. Orsz.-Világ. 8. sz.

Láng József. Derül-borul. Költemények. Ism. D. Magy. Szemle 39. sz.

Latinovics Stanczi. Vadvirágok. Ism. Ifj. T. G. Orsz.-Világ 10. sz.

Lázár Béla. A tegnap, a ma és a holnap. Ism. Severus. Orsz.-Világ 20. sz.

Lázár Béla. A halasi parasztelőadás. (Képpel.) Orsz.-Világ 5. sz.

Lévay József ünneplő beszéde. (A Tompa szobornál.) Sárosp. Lap. 41. sz.

M. J. Realizmus a lirában. Polit. Heti Szemle 34. sz.

Márki Sándor. Mátyás és a renaissance. Erdélyi Muz. 359—376. l.

Márkus József. »Béni bácsi« és a szerzője. Mezőtúr és vid. 44. sz. — Zala 70. sz. — Délvidék 35. sz. — Brassói Lapok 103. sz.

Martos Ferencz. Iza. Ism. ABK. Orsz.-Világ 17. sz.

Molnár D. Szulpicz. Zermegh János és emlékirata. Ism. Szs. Századok 741—744. l.

Nemes Antal. Tövisek és rózsák. Veszprém. 1896. Ism. Magy. Szemle 37. sz.

A nemzeti szinház jövő szezonja. Erd. Hiradó 215—218. sz.

P . . s. Kritika és kritikusok. Polit. Heti Szemle 24. sz.

Palyi István. Petőfi és Tompa beszélye Szécsi Máriáról. Magy. Szemle 37. sz.

Rákosi Viktor. Barnabás rabsága. Ism. S. E. P. Napló 274. sz. — Alexander Bern. B. Hirl. 272. sz.

Róna Béla. Mara. Rövid ism. Magy. Szemle 35. sz. — p. e. Polit. Heti Szemle 27. sz. — Rövid ism. Orsz.-Világ 25. sz.

Digitized by Google

Róna Béla. A magyar tudományos irodalom 1895-ben. Polit. Heti szemle 16. 17. sz.

Róna Béla. Modern áramlatok. U. o. 32. sz.

Ruprecht Á. A gyermeki szeretet Petőfi költésében. Ism. Zlinszky Aladár. Phil. Közl. 731—734. l.

Salgó Ernő. Vázlatok a modern irodalom lélektanához. Egyetértés 273. sz.

Sándor Aladár. Küzdelem mindhalálig. Ism. Lázár Béla. Nemzet 220. sz.

Sas Ede. Klárika szerdái. Ism. Dr. Apácai. Polit. Heti Szemle 33. sz. — ABK. Orsz.-Világ 17. sz.

Szabó K. és Helebrant Á. Régi Magyar könyvtár III. Ism. Vasárnapi Ujság 42. sz.

Szalánczi Gyula. Pásztortüzek. Ism. Magy. Szemle 33. sz.

Széchy Károly. Zrínyi Miklós életrajza. Ism. Junius. Bud. Hírl. 264. sz.

Szilágyi Géza. Tristia. Ism. p. e. Polit. Heti Szemle 27. sz.

Szomaházy István. Nyári felhők. Ism. ő. Magy. Hírl. 260. sz. — T. R. Magy. Szalon 25. köt. 1091—98. hasáb. — ér. Polit. Heti Szemle 35. sz. — S. E. P. Napló 274. sz.

Szulik J. Költeményei. Ism. V. F. Irod. Közl. 8. sz.

Tüdös István. Tompa Mihály szobrának leleplezésekor. Sárosp. Lap. 41. sz.

Vanicsek Béla. Katholikus szépirodalmunk. Magy. Sion. 672—677. l.

Z. A regény hajdan és most. Polit. Heti Szemle 38. sz.

Összeállitotta: HELLEBRANT ÁRPÁD.

Digitized by Google

I. TARTALOM-MUTATÓ.

A) Szerzők betűrendes sora szerint.

Digitized by Google

B) Irodalomtörténeti korszakok szerint.

I. Őskor.

II. Középkor.

III. Ujkor.

IV. Legujabb kor.

V. Vegyesek.

Digitized by Google

II. NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

AZ

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

HETEDIK ÉVFOLYAMÁRA.

E negyedévenként megjelenő folyóirat **előfizetési ára egész évre 5 frt, egyes füzet ára 1 frt 50 kr.** A pénzutalványok, reclamatiók a Magy. Tud. Akadémia kiadóhivatalához (M. Tud. Akadémia palotája) küldendők.

„ATHENAEUM"

Szerkeszti: PAUER IMRE.

A Magy. Tud. Akadémia II. osztálya a fentebbi czimen **philosophiai és államtudományi** folyóiratot inditott. **Ára 5 frt. Egyes füzeté 1 frt 50 kr.** A pénzutalványok, reclamatiók a Magyar Tud. Akadémia könyvkiadó hivatalának (Magy. tud. Akadémia palotája), a folyóirat szellemi részét illető küldemények **Pauer Imre** osztálytitkárnak czimzendők.

Megjelent!!

Szegedi Gergely énekeskönyve 1569-ből.

Szilády Áron tanulmányával Szegedi Gergélyről s énekeskönyvéről.

4-rét. 224 és XVI lap. **Ára 2 frt 50 kr.**

Gróf Széchenyi István hirlapi czikkei.

I. kötet: 1828—1843-ig.

Összeállitotta: ZICHY ANTAL.

N. 8°-rét LXIV és 564 lap. **Ára 5 forint.**

MÜVÉSZET ÉS TERMÉSZET.

Irta: CHERBULIEZ VIKTOR.

Forditotta: GEŐCZE SAROLTA.

N. 8°-rét. 243 lap. **Ára füzve 1.50, egész vászonkötésben 1.90.**

Megrendelések intézendők

Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához

Budapesten.

Budapest, 1896. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

PERIODICAL

Digitized by Google

PERIODICAL

U.C. BERKELEY LIBRARIES

C006903461

Digitized by Google

Digitized by Google